

ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ

ΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ
ΔΙΜΗΝΙΟΥ ΚΑΙ ΣΕΣΚΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1908
ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ 2000

ΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ
ΔΙΜΗΝΙΟΥ ΚΑΙ ΣΕΣΚΛΟΥ

ISSN 1105-7785
ISBN 960-8145-05-8

ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ

ΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ
ΔΙΜΗΝΙΟΥ ΚΑΙ ΣΕΣΚΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1908
ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ 2000

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν, τὰς ὁποίας δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐνηργήσαμεν ὁ Στάης εἰς τὸ Διμήνιον καὶ ἐγὼ εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον, ἐβράδυναν νὰ δημοσιευθῶσι, διότι ἐπεθύμουν νὰ συμπληρώσω αὐτὰ πρότερον κατὰ τὸ δυνατόν δι' ἄλλων σχετικῶν ἐρευνῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῷ μεταξύ μοι ἀνετέθησαν καθήκοντα, ἅτινα δέν μοι ἐπέτρεπον ν' ἀπομακρυνθῶ τῶν Ἀθηνῶν εἰμὴ μόνον κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς τῶν μαθημάτων τοῦ Πανεπιστημίου, αἱ ὕστερῳτεραι ἐρευναι ὑπῆρξαν βραδεῖαι· τελευταῖον δ' ἠναγκάσθην καὶ ὅλως νὰ διακόψω αὐτάς, ἵνα μὴ ἀναβάλλω περισσότερον τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου. Ὅτι δὲ δέν ἀπέβησαν ἐντελῶς ἄγονοι, μαρτυρεῖ μάλιστα ἡ Εἰσαγωγή· διότι ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ καταλεγομένων συνοικισμῶν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τοὺς πλείστους ἀνεῦρον εἰς δύο θερινὰς περιοδείας, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησα μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐν Σέσκλῳ καὶ Διμηνίῳ ἐργασιῶν, ἵνα γνωρίσω ἀκριβέστερον τὴν διάδοσιν τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν. Προσέτι ἐνήργησα εἰς τινὰς τῶν συνοικισμῶν τούτων μικρὰς δοκιμαστικὰς σκαφάς, διὰ τῶν ὁποίων ἤλπιζον νὰ λύσω ἀπορίας γεννηθείσας κατὰ τὴν μελέτην τῶν εὐρημάτων τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου· ἀληθῶς δὲ σημεῖά τινα διεφωτίσθησαν ἐξ αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων προήχθη οὐχὶ ὀλίγον ἡ γνῶσις τῆς κεραμικῆς τοῦ λιθικοῦ καὶ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Ἀλλ' ὅτι ὑπολείπονται ἀκόμη πολυάριθμα κενά, μεγάλα ἢ μικρά, ἀποδεικνύουσι πλεῖσται σελίδες τοῦ βιβλίου τούτου. Ἡ πλήρωσις δὲ καὶ αὐτῶν, κατὰ τὸ δυνατόν μέτρον, ἀφίνεται εἰς τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον δέν θὰ εἶναι, ἐλπίζω, πολὺ ἀπομακρυσμένον· ἤδη νῦν μέλη τῆς ἐνταῦθα ἀγγλικῆς σχολῆς ἀνασκάπτουσι τὸν συνοικισμὸν τῶν Ζερελίων, ἡ δ' ἐξερεύνησις ἄλλων βεβαίως θὰ ἐπακολουθήσῃ, καὶ εἶναι εὐλογος ἡ προσδοκία, ὅτι νέον φῶς θὰ προέλθῃ ἐξ αὐτῶν. Ἰδίως ἀναμφίβολον φαίνεται καὶ σήμερον, ὅτι εἰς ἄλλους συνοικισμοὺς τὰ στρώματα τοῦ γαλκοῦ αἰῶνος εἶναι

Πρόλογος

πληρέστερα καὶ παχύτερα, παριστῶσιν ἐπομένως τὴν πορείαν τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀρτιωτέραν καὶ συμφωνότερον πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀκολουθίαν τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ τῶν δύο περιόδων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις θὰ ὁρισθῶσιν ἀκριβέστερον, ἴσως δὲ προστεθῇ εἰς αὐτὰς καὶ ἄλλη, ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν (ἴδε σ. 159), τὴν ὁποίαν ἐγὼ δὲν ἐχώρισα ἀπὸ τῆς πρώτης, διότι ἐν γένει ἐνόμισα, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀρκεσθῶ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς ἀδρομερεστέραν διαίρεσιν.

Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον, μάλιστα δὲ τὰς παραβολὰς πρὸς τὰς βορειότερας χώρας, ἔγραψα μετὰ δισταγμοῦ, διότι σχεδὸν οὐδὲν ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν χωρῶν ἐκείνων γνωρίζω ἐξ αὐτοψίας, ἐκ δὲ τῆς οἰκείας βιβλιογραφίας μέγα μέρος εἶναι ἀπρόσιτον εἰς ἐμέ· αἱ παρομοιώσεις ἐπομένως θὰ εἶναι εἰς πολλὰ μὲν βεβαίως ἀτελεῖς, εἰς ἄλλα δὲ ἴσως καὶ ἡμαρτημένοι. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα θεωρῶ τὸ γενικὸν συμπέρασμα ἐπαρκῶς ἀσφαλές, δὲν βλάπτεται δέ, ὑποθέτω, πολὺ οὐδ' ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ χρονολογία τῆς τέχνης τῶν βορειότερων χωρῶν δὲν εἶναι ἀκόμη διευκρινημένη.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου προσηρτήθησαν αἱ ἀναγκαῖαι σημειώσεις περὶ τῶν εἰς τοὺς πίνακας εἰκονιζομένων εὐρημάτων, προσέτι δὲ παραπομπαὶ εἰς τὰς σελίδας τοῦ κειμένου, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται μνεία αὐτῶν. Ἐπίσης προσετέθησαν χάριν τῆς ἀκριβείας συμπληρωτικαὶ τινες σημειώσεις καὶ εἰς πολλὰς τῶν εἰκόνων τοῦ κειμένου, εἰς αὐτὰς δὲ παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης, ὅσakis δὲν εὕρισκει εἰς τὸ κείμενον τὸ μέγεθος ἢ τὴν προέλευσιν εὐρήματός τινος.

Αἱ εἰκόνες τοῦ κειμένου καὶ τῶν πινάκων, ὅσαι δὲν εἶναι ἀντίτυπα φωτογραφιῶν, ἔγιναν σχεδὸν πᾶσαι — ἐξαιροῦνται εἰκ. 196.255. πίν. 6,3 καὶ πίν. 15,4, ἐπίσης δέ, ὡς εἶναι εὐνόητον, εἰκ. 294-310 — κατ' ἰχνογραφήματα, ἅτινα ἐξεπόνησεν ὁ κ. Gilliéron.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

	Σελ.
<i>Προϊστορικοί συνοικισμοὶ ἐν Θεσσαλίᾳ.</i>	
1. Συνοικισμοὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος	1
2. Συνοικισμοὶ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος	14
3. Γενικαὶ παρατηρήσεις	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

<i>Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου . . . . .</i>	27
1. Οἱ περιβόλοι τῆς ἀκροπόλεως	31
2. Οἰκήματα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος	49
α. Οἰκήματα τοῦ πρώτου περιβόλου	50
β. Οἰκήματα τοῦ τρίτου περιβόλου	59
3. Λείψανα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος	65

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

<i>Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Σέσκλου . . . . .</i>	69
1. Λείψανα περιβόλων	75
2. Οἰκήματα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος	79
α. Πηλόκτιστοι καλύβαι	79
β. Λιθόκτιστοι οἰκίαι	84
3. Οἰκήματα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος	88
4. Οἰκήματα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος	107

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

<i>Μικρότεροι ἀνασκαφαί . . . . .</i>	115
1. Δάπεδα καλυβῶν ἐν Σέσκλῳ	115
2. Πύργος	118
3. Μαρμαριανή	121
4. Μεσιανὴ Μαγούλα	122

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

	Σελ.
<i>Οἱ τάφοι</i>	
1. Γενικαὶ παρατηρήσεις	125
2. Οἱ σημαντικώτεροι τάφοι καὶ τὰ κτερίσματα αὐτῶν	132

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

<i>Τὰ πήλινα ἀγγεῖα . . . . .</i>	157
A. Ἀγγεῖα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος	158
1. Μονόχρωμα ἀγγεῖα (A 1)	159
2. Ἀγγεῖα μετ' ἐγχράκτων κοσμημάτων (A 2)	168
3. Γραπτὰ ἀγγεῖα	174
α. Πρῶτος ῥυθμὸς (A 3 α)	174
β. Δεύτερος ῥυθμὸς (A 3 β)	177
B. Ἀγγεῖα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος	195
1. Μονόχρωμα ἀγγεῖα (B 1)	195
2. Ἀγγεῖα μετ' ἐγχράκτων κοσμημάτων (B 2)	198
3. Γραπτὰ ἀγγεῖα	209
α. Πρῶτος ῥυθμὸς (B 3 α)	209
β. Δεύτερος ῥυθμὸς (B 3 β)	222
γ. Τρίτος ῥυθμὸς (B 3 γ)	226
Παράρτημα. Κοσμήματα πίθων	229

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

<i>Τὰ πήλινα ἀγγεῖα (συνέχεια)</i>	
Γ. Ἀγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος	235
1. Γραπτὰ ἀγγεῖα	237

α. Πρῶτος ῥυθμός (Γ 1 α)	237
β. Δεύτερος ῥυθμός (Γ 1 β)	243
γ. Τρίτος ῥυθμός (Γ 1 γ)	244
δ. Τέταρτος ῥυθμός (Γ 1 δ)	247
ε. Πέμπτος ῥυθμός (Γ 1 ε)	249
2. Ἀγγεῖα μετ' ἐγγράκτων κοσμημάτων (Γ 2)	250
3. Μονόχρωμα ἀγγεῖα (Γ 3)	255
Παράρτημ. Κοσμήματα πίθων	280

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Τὰ εἰδώλια

1. Γενικαὶ παρατηρήσεις	283
2. Περιγραφή τῶν εἰδωλίων	
α. Πήλινα	290
β. Λίθινα	302
γ. Ὀστέϊνον	306

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Τὰ λίθινα ὄπλα, ἐργαλεῖα, σκεύη κ. ἄ.

1. Ἀτρητοὶ ἄξινοι καὶ σμῖλαι	307
2. Τετρημέναι ἄξινοι	319
3. Κεφαλὰὶ ῥοπάλων	322
4. Ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα ἐκ πυρίτου ἢ ὀψιανοῦ	325
5. Πεσσοὶ σφενδονῶν	328
6. Ἀκόναι, μυλόλιθοι, σκεύη	329
7. Μήτραι	333
8. Ποικίλα	335

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Μικρότερα εὐρήματα ἐκ πηλοῦ, ὀστέων, μετάλλων καὶ ἄλλων ὕλων.

A. Πήλινα	
1. Σφραγίδες	339
2. Σφονδύλια	343
3. Πεσσοὶ σφενδονῶν	344
4. Ποικίλα	345
B. Μετάλλινα	
1. Χρυσᾶ	350
2. Ἀργυρᾶ	351
3. Χαλκᾶ	351
4. Μολύβδινα	354
Γ. Ὀστέϊνα	355
Δ. Καρποὶ	359

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

Ἐπίλογος . . . . .

1. Ἡλικία τοῦ λιθικοῦ καὶ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Θεσσαλίαν	361
2. Παραβολαὶ	367
α. Παραβολαὶ πρὸς ξένους χώρας	367
β. Παραβολαὶ πρὸς ἐλληνικὰς χώρας	381
3. Ἐθνολογικὰ συμπεράσματα	395
Προσθήκαι καὶ διορθώσεις	405
Σημειώσεις καὶ παραπομπαὶ εἰς τοὺς πίνακας 4-47	407
Σημειώσεις εἰς εἰκόνας τοῦ κειμένου	415
Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	417

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΙ

1. Συνοικισμοὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξεν ἐποχὴ τις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ μέταλλα ἦσαν ἄγνωστα, θεωρεῖται ἀπὸ πολλοῦ βέβαιον· στηρίζεται δὲ ἡ πεποίθησις αὕτη ὅχι μόνον ἐπὶ τῆς ἀναλογίας πρὸς ἄλλας χώρας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ λιθίνων ὅπλων καὶ ἐργαλείων, ἅτινα ἀνεκαλύφθησαν ἐν αὐτῇ κατὰ διαφόρους καιροὺς⁽¹⁾. Μέχρι τῶν τελευταίων τούτων χρόνων ὅμως αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τῆς Ἑλλάδος ἦσαν πολὺ ἀτελεῖς. Διότι τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ἐργαλείων ἐκείνων εἶχον εὑρεθῇ ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις, ὥστε καὶ αὕτη ἡ ἡλικία τῶν δὲν ἦτο πάντοτε βεβαία· περὶ δὲ τῆς κεραμεικῆς καὶ τῆς πλαστικῆς τοῦ αἰῶνος τούτου, περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, περὶ τῶν λοιπῶν ἐργαλείων πλὴν τῶν λιθίνων, καὶ περὶ τόσων ἄλλων πραγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται ἡ εἰκὼν τοῦ πολιτισμοῦ λαοῦ τινος, οὐδὲν ἦτο γνωστόν.

Κατ' εὐτυχίαν ἤρχισεν ἐσχάτως νὰ ἐπιχέηται ἀρθρονώτερον φῶς ἐπὶ τῆς σκοτεινῆς ἐκείνης ἐποχῆς, τὸ φῶς δὲ τοῦτο ἐξέλαμψε σχεδὸν συγχρόνως ἐν Κρήτῃ, ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Φωκίδι καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ. Διότι εἰς πάσας τὰς χώρας ταύτας ἀνεκαλύ-

φθησαν συνοικισμοὶ ὅλοι ἀνερχόμενοι εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα. Οἱ τῆς Κρήτης (Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ) καὶ τῆς Βοιωτίας καὶ Φωκίδος, ἃν καὶ δὲν ἐξηρευνήθησαν ἀκόμῃ ἐπαρκῶς, παρέσχον ὅμως ἤδη ἀξιόλογα εὐρήματα⁽¹⁾. Ἀλλ' ἐν Θεσσαλίᾳ ἐξετελέσθησαν πολὺ σημαντικώτεραι ἐργασίαι· ἀνεσκάφησαν δύο ἀκροπόλεις, αἱ τοῦ Σέσκλου καὶ Διμηνίου, καὶ ἔγιναν μικρότεροι δοκιμαὶ εἰς ἄλλους τινὰς συνοικισμούς. Τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῶν ἐργασιῶν τούτων ὑπῆρξαν ἀπροσδοκῆτως πλούσια· διότι ἀνεκαλύφθησαν σπουδαϊότατα λείψανα κατοικιῶν καὶ ὀχυρωτικῶν περιβόλων καὶ εὐρέθη πλῆθος λιθίνων καὶ ὀστεινῶν ἐργαλείων, πηλίνων ἀγγείων, πηλίνων καὶ λιθίνων εἰδωλίων καὶ ἄλλων πραγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πάντων προκύπτει ἀκμαῖος καὶ ἐνίοτε παρὰ δόξαν προηγμένος πολιτισμός. Ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα ὑπολείπονται ἀκόμῃ πολλὰ ἀμφιβολία καὶ ἀπορίαι, αἵτινες βεβαίως θὰ λυθῶσι διὰ νεωτέρων ἐρευνῶν καὶ παρατηρησεων, εἰς τὸ ὅλον ὅμως ἀποβλέποντες δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐντελὼς νέος κόσμος ἀποκαλύπτεται ἐνταῦθα.

Πρὸς τὸν πολιτισμὸν τοῦτον τῆς Θεσσαλίας στενότερα συγγενεῦει, ὡς ἐκ τῶν εὐρημάτων προκύπτει, ὁ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Φωκίδι συνοικισμῶν, ἐνῶ ὁ τῆς Κρήτης διαφέρει πολὺ μᾶλλον.

(1) Τὰς διατριβάς, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται λόγος περὶ τοιούτων εὐρημάτων ἐν Ἑλλάδι, ἀπαριθμοῦσιν ὁ Perrot, Hist. de l'Art VI σ. 114 ἐξ, καὶ πληρέστερον ὁ Blinkenberg, Archäol. Studien (Kopenhagen 1904) σ. 1.

(1) Περὶ τοῦ ἐν Κνωσῇ συνοικισμοῦ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἴδε Annual of the Br. School at Athens 1899-1900 σ. 6 ἐξ. καὶ Man, 1901 N° 146 (Evans). Περὶ τοῦ ἐν Φαιστῷ Monum. antichi dei Lincei XII σ. 22 ἐξ. (Pernier). Περὶ δὲ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Φωκίδι Ath. Mitt. 1905 σ. 120 ἐξ. (Σωτηριάδης)

Ὁ λιθικὸς αἰὼν διήρκεσεν ἐν Θεσσαλίᾳ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας· κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο ἡ τέχνη δὲν ἔμεινε στάσιμος καὶ ἀμετάβλητος. Ἐν τῇ κεραμεικῇ διακρίνομεν πλείονας ῥυθμούς, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν ἀπαντῶσι μόνον εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα, οἱ δὲ μόνον εἰς τὰ ὑψηλότερα. Τὰ εἰδώλια κατ' ἀρχὰς ἦσαν, φαίνεται, πάντα πήλινα, βραδύτερον δὲ ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωσι καὶ λίθινα, τὰ δὲ πήλινα βαθμηδὸν ἔγιναν ἀπλούστερα καὶ ἀμορφότερα. Πρὸς τούτοις σχῆμά τι λιθίνων ἀξινῶν, τὸ ὁποῖον ἐπὶ πολὺν χρόνον ἦτο ἐν χρήσει, ἐξέλιπε κατόπιν ὁλοσχερῶς.

Ἐπὶ τῶν διαφορῶν τούτων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς θ' αὐξηθῇ πιθανώτατα ἐν τῷ μέλλοντι, βασιζόμενοι διαιροῦμεν τὸν λιθικὸν αἰῶνα εἰς δύο μεγάλας περιόδους, τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ τὴν νεωτέραν ἢ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν⁽¹⁾. Ἡ κεραμεικὴ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Φωκίᾳ συνοικισμῶν δεικνύει μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τῆς Θεσσαλίας.

Πλὴν τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου ὑπάρχουσιν ἐν Θεσσαλίᾳ πολλοὶ ἄλλοι συνοικισμοὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Εἰς τινὰς ἐκ τούτων ἐνηργήθησαν, ὡς ἀνέφερα ἤδη, καὶ μικραὶ δοκιμαστικαὶ σκαφαί, τῶν δὲ λοιπῶν ἡ ἡλικία ὀρίζεται ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἀπαντῶντων ἀγγείων καὶ ἄλλων λειψάνων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Καθόλου δὲ οἱ εἰς ἐμὲ γνωστοὶ ἐν Θεσσαλίᾳ συνοικισμοὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀνέρχονται εἰς 63 καὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι⁽²⁾.

1. Παγασαί, ἔνθα ἀνεκαλύφθησαν τεμάχια ἀγγείων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ ἐν ἄρτιον ἀγγεῖον, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸ τέλος αὐτῆς, δημοσιευθὲν ὑπὸ Wolters⁽³⁾. Ὁ συνοικισμὸς ἔκειτο παρὰ μικρὸν ὁρμίσκον, ἀπέναντι τοῦ Βόλου.

2. Διμήνη. Ἰδε κατωτέρω Κεφάλαιον πρῶτον.

3. Σέσκλον. Ἰδε Κεφάλαιον δευτέρον.

4. Πύργος, οὐχὶ μακρὰν τῆς ἀκροπόλεως Σέσκλου. Ἰδε Παράρτημα εἰς κεφάλαια πρῶτον καὶ δευτέρον, ἀρ. 2.

5. Παλιόκαστρον, παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν Βόλου-Λαρίσης καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ γνωστοῦ τύμβου τοῦ Πιλάφ-τεπέ. Ἡ θέσις κατωκεῖτο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἀπαντῶσιν ὅμως ἐπ' αὐτῆς καὶ θραύσματα ἀγγείων τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, λίθινα ἀξίναι καὶ τεμάχια ὀψιανοῦ.

Ἀπὸ τῶν προπόδων τῶν ὁρέων, ἐπὶ τῶν ὁποίων κεῖται τὸ Παλιόκαστρον, ἄρχεται ἡ πεδιάς τῆς Λαρίσης, ἐν αὐτῇ δὲ ἀνεκαλύφθησαν συνοικισμοὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος παρὰ τὰ ἐξῆς χωρία.

6. 7. 8. Οὗτοι ἔκειντο πλησίον τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Βελεστίνου (Φερῶν), δύο μὲν δεξιὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Βελεστίνου-Λαρίσης, ὁ δὲ τρίτος ἀριστερά. Εἰς τὸν πρῶτον εὐρέθησαν τεμάχια ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους τεμάχια τῆς νεωτέρας περιόδου.

9. Καὶ οὗτος ἔκειτο πλησίον τοῦ Βελεστίνου, ἀλλὰ βορειανατολικῶς τοῦ σταθμοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπ' αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ἐνταῦθα εὐρεθέντων τεμαχίων τὰ πλεῖστα ἀνήκουσιν εἰς τὴν νεωτέραν περίδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἄλλα τινὰ ὅμως ἀνέρχονται πιθανῶς εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν.

10. Βορειοδυτικῶς τοῦ Βελεστίνου καὶ ἐν τέταρτον περίπου τῆς ὥρας πρὸ τοῦ χωρίου Γκερλί ἔκειτο ἄλλος συνοικισμὸς, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου συνέλεξα τεμάχια τινὰ ἀγγείων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· πιθανῶς ὅμως κατωκεῖτο ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν αὐτοῦ περίδου, βεβαίως δὲ ἐξηκολούθησε κατοικούμενος καὶ μετὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα.

11. Τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος λείψανα ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ ἐνὸς τῶν προδούνων τοῦ Καραδᾶγ (Κυνὸς Κεφαλῶν), περὶ τὰ εἴκοσι λεπτὰ βορειανατολικῶς τοῦ χωρίου Ταχταλασμάν, καὶ παρὰ τὴν ἀπὸ τούτου εἰς Γκερλί ἀγούσαν

(1) Περιττὸν ἴσως εἶναι νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὁμιλῶ ἐνταῦθα καὶ πανταχοῦ κατωτέρω περὶ τοῦ νεολιθικοῦ αἰῶνος καὶ ὅτι ἡ ἡμετέρα ἀρχαιοτέρα ἢ πρώτη περίδος οὐδὲν κοινὸν ἔχει μετὰ τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, τῆς ὁποίας λείψανα βέβαια ἐν γένει δὲν ἀνεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι. Ὅσα ὅμως ἀνθρώπινα εὔρεν ὁ Σκουφὸς εἰς στρώματα διλουβιακά (Congrès archéol., Athènes 1905, σ. 231 ἐξ.), ὥστε δὲν ἦτο τότε ἐντελὴς ἀκατοίκητος ἡ χώρα, ὡς φρονεῖ ὁ Blinksenberg (ἐ. ἀ. σ. 27).

(2) Πρὸς τὸν ἐν πίν. 1 χάρτην, περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ὀφείλω νὰ παρατηρήσω, ὅτι δὲν εἶνε πολὺ ἀκριβής· ἀλλὰ δυστυχῶς ἀκόμη δὲν ἔχομεν καλὸν χάρτην ὅλης τῆς Θεσσαλίας. Ἡ ἔλλειψις θὰ θεραπευθῇ, ὅταν ἐντὸς ὀλίγου, ὡς ἐλπίζω, ἐκδοθῇ ὁ ὑπὸ τῆς χαρτογραφικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἐπὶ τῇ βάσει ἀκριβῶν καταμετρήσεων συντασσόμενος

(3) Ath. Mitt. 1889, πίν. XI, 8.

ἀτραπὸν. Ἡ θέσις εἶναι λίαν περίοπτος, ἔκειτο δὲ πιθανῶς ἐνταῦθα μικρὰ ὠχυρωμένη ἀκρόπολις.

12. Ἀμέσως ἔξω τοῦ χωρίου Γκερλί, ἀριστερὰ τῆς εἰς Λάρισαν ἀγούσης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἀνεκαλύφθη ἄλλος συνοικισμὸς τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

13. Οὗτος ἔκειτο βορειοδυτικῶς τοῦ Γκερλί, εἰς τὸ ἄκρον τοῦ χωρίου Κιλελέρ ἢ Κιουλελέρ, ἔνθα σκάπτοντες οἱ χωρικοί, ἵνα κτίσωσιν ἐκκλησίαν, ἀνεκάλυψαν τεμάχια ἀγγείων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, σίτον ἀπηνθρακωμένον, τοίχους καὶ ἄλλα λείψανα προϊστορικοῦ συνοικισμού.

14. Πρὸς βορρᾶν τοῦ προηγουμένου, μεταξὺ τοῦ χωρίου Σακαλάρ καὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἀλλὰ πλησιέστατα τῆς γραμμῆς, ὑπῆρχεν ἄλλος σημαντικός, ὡς φαίνεται, συνοικισμὸς, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποῦ εὗρον τεμάχια ἀγγείων ἀμφοτέρων τῶν περιόδων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

15. Ἀπέναντι τοῦ ὑπ' ἀρ. 14, ἀριστερὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἔκειτο ὁμοίως συνοικισμὸς ἀνερχόμενος εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

16. Τῆς αὐτῆς περιόδου πιθανῶς ἦτο καὶ ἄλλος συνοικισμὸς οὐχὶ μακρὰν κείμενος, ἦτοι ἐν τέταρτον περίπου τῆς ὥρας νοτιοδυτικῶς τοῦ σταθμοῦ Τσουλάρ. Ἀλλὰ τὰ ἐνταῦθα εὑρεθέντα ἀγγεῖα δὲν ἦσαν πολὺ χαρακτηριστικά.

17. Τῆς νεωτέρας δὲ περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀγγεῖα συνέλεξα ἐπὶ τῆς θέσεως συνοικισμού κειμένου ἡμίσειαν ὥραν βορειοδυτικῶς τοῦ σταθμοῦ Τσουλάρ, ἀριστερὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς.

18. Ὡσαύτως τῆς νεωτέρας περιόδου ἀγγεῖα εὑρέθησαν καὶ πλησίον τοῦ σταθμοῦ Τσουλάρ, δεξιὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς.

19. Περὶ τὸ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας δυτικῶς τοῦ σταθμοῦ Τοπουσλάρ, μεταξὺ ἀμπέλων, ὑψοῦται γήλοφος, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποῦ εὑρίσκονται πολλὰ μονόχρωμα τεμάχια ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

20. Ὅμοια τεμάχια ἀπαντῶσι καὶ ἐν ἄλλῃ θέσει κειμένη πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς προηγουμένης καὶ ἀπεχούσῃ ἀπ' αὐτῆς περὶ τὰ 20 λεπτά τῆς ὥρας.

21. Καὶ παρὰ τὸ χωρίον Τοπουσλάρ, πρὸς τὰ βορειοανατολικά αὐτοῦ, ἔκειτο συνοικισμὸς, ὅστις φαίνεται ὅτι εἶχεν ἑκτασιν οὐχὶ μικράν· ἐκ τῶν ἀγγείων δέ, ἅτινα ἐνταῦθα συνέλεξα, τὰ μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τὰ δὲ πιθανῶς εἰς τὴν νεωτέραν.

22. Νοτιοανατολικῶς δὲ τοῦ χωρίου, ἡμίσειαν ὥραν ἀπ' αὐτοῦ, ἀνεκαλύφθη συνοικισμὸς, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

23. Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνῆκε καὶ τις συνοικισμὸς, ὅστις ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χωρίου Μετισελί, βορειοδυτικῶς τοῦ Τοπουσλάρ.

24. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει περὶ ἄλλου ἀνεκαλυφθέντος μεταξὺ Μετισελί καὶ Λαρίσης, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ.

25. Ἀμφοτέρων δὲ τῶν περιόδων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τεμάχια εὗρον ἐν τινὶ θέσει παρὰ τὴν αὐτὴν ὁδὸν κειμένη καὶ ἀπεχούσῃ ἡμίσειαν ὥραν τῆς Λαρίσης.

26. Ὁ συνοικισμὸς οὗτος κεῖται ἀνατολικῶς τῆς Λαρίσης παρὰ τὴν εἰς Ἀγυιὰν ἀγούσαν ἀμαξιτὴν ὁδόν, μεταξὺ τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου χιλιομέτρου σταδίου. Περὶ τούτου θὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος εἰς τὸ Παράρτημα τῶν κεφαλαίων πρώτου καὶ δευτέρου, ἀρ. 4, ἐνταῦθα δὲ παραθέτομεν μόνον φωτογραφικὴν εἰκόνα (εἰκ. 1) ληφθεῖσαν ἀπὸ δυσμῶν. Ἀριστερὰ τοῦ γηλόφου, εἰς τὸ βάθος, διακρίνεται ἡ κωνοειδὴς κορυφὴ τῆς Ὄσσης. Ἡ θέσις ὀνομάζεται σήμερον Μεσιανὴ Μαγούλα.

27. Ἡμίσειαν ὥραν βορειοανατολικῶς τῆς Λαρίσης, δεξιὰ τῆς εἰς τὰ Τέμπη ἀγούσης ἀμαξιτῆς, ἔκειτο συνοικισμὸς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποῦ ἀπαντῶσι τεμάχια ἀγγείων ἀμφοτέρων τῶν περιόδων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

28. Μετὰ τὸ τέταρτον τῆς αὐτῆς ὁδοῦ στάδιον τρεπόμενος ἀριστερὰ τὴν πρὸς τὸ χωρίον Κουλούρι ἀγούσαν συναντᾷ ἀμέσως παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Πηνειοῦ ὅμοιον συνοικισμόν· τὰ ἐνταῦθα εὑρεθέντα τεμάχια ἀγγείων ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

29. Τῶν αὐτῶν χρόνων εἶναι ἄλλος συνοικισμὸς κείμενος πέντε μύλις λεπτά πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Νέχαλη.

30 Ἀξιόλογος συνοικισμὸς ἔκειτο καὶ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Πηνειοῦ, μίαν ὥραν καὶ τέ-

ταρτον περίπου πρὸς δυσμὰς τῆς Λαρίσης, ἐνθα εὐρίσκονται καὶ πολλὰ λείψανα ἱστορικῶν χρόνων· τὰ ἀρχαιότατα ὅμως τεμάχια ἀγγείων ἀνήκουσιν εἰς τὰς δύο περιόδους τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἡ θέσις ὀνομάζεται σήμερον Κρημνός, ὑποτίθεται δ' ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία Ἀργισσα ἢ Ἀργουρα⁽¹⁾.

31. 32. Οὗτοι ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς ἀπὸ Λαρίσης εἰς Τύρναβον ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, ὁ μὲν δεξιὰ, ὁ δὲ ἕτερος ἀριστερὰ αὐτῆς. Ἀμφότεροι κατωκοῦντο κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

33. Ἐκειτο πέρα τοῦ ὑπ' ἀρ. 31 δεξιὰ τῆς ὁδοῦ καὶ κατωκεῖτο ὡσαύτως κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον.

34. Ἀνεκαλύφθη περὶ τὰ 10 λεπτὰ βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου Ντρουσανάδες, εὗρον δ' ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ μόνον τεμάχια τῆς πρώτης περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

35. Ἐπὶ τούτου, κειμένου πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ὑπ' ἀρ. 32, εὐρέθησαν ἀγγεῖα ἀμφοτέρων τῶν περιόδων τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος.

36. Ἐκειτο ἐν τέταρτον τῆς ὥρας ἔξω τοῦ χωρίου Τατάρι, κατωκεῖτο δὲ ὅχι μόνον κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιόδους τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον. Κατὰ τὸν Leake⁽¹⁾ ἔκειτο ἐνταῦθα ἡ Γυρτών, κατὰ δὲ τὸν Γεωργιάδην⁽²⁾ ἡ Ὀρθη, ἡ ἀκρόπολις τῶν Φαλανναίων.

Εἰκὼν 1.

Ἐὰν νῦν ἀπὸ τοῦ Βελεστίνου ἀκολουθήσωμεν τὸν ἄλλον κλάδον τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, τὸν ἄγοντα εἰς Φάρσαλον καὶ Τρίκκαλα, συναντῶμεν πρῶτον τὸ χωρίον Περσουφλί.

37. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἀναβρῦει εἰς τοὺς πρόποδας ταπεινοῦ λόφου πηγὴ ὕδατος ἀέναος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς δὲ τοῦ λόφου σώζονται ὀλίγα λείψανα τείχους καλῶν ἐλληνικῶν χρόνων· ἀλλ' ἡ θέσις ἦτο κατωκισμένη ἤδη κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα, εὗρον δ' ἐγὼ ἐνταῦθα πλὴν τεμαχίων τινῶν ἀγγείων καὶ λιθίνην ἀξίνην χαρακτηριστι-

κὴν τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

38. Πέρα τοῦ Περσουφλί ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ διέρχεται στενὸν αὐλῶνα, τοῦτον δὲ διὰδέχεται ἡ κοιλάς τοῦ Ἀἰβαλίου, ἥτις περαιτέρω συνάπτεται μετὰ τῆς μεγάλης πεδιάδος τῆς Φαρσάλου καὶ τῆς Καρδίτσης. Εἰς τὸ βαθύτατον μέρος τῆς κοιλάδος ταύτης, ἀπέναντι περίπου τοῦ χωρίου Καρκαμπαίραμι, ὑφύεται ταπεινὸς λόφος, τοῦ ὁποῖου μέρος ἀνεσκάφη ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν αὐτοῦ, τῶν ἐν Βόλῳ ἀδελφῶν Ἀποστολιδῶν, πρὸς ἐπιχωμάτωσιν σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀγούσης

(1) Πρὸς Leake, Travels in Northern Greece IV σ. 534. Bursian, Geographie I σ. 67. Γεωργιάδης, Θεσσαλία σ. 250.

(1) Travels in N. Greece III σ. 382.

(2) Θεσσαλία σ. 255.

εἰς μεταλλεῖον αὐτῶν κείμενον παρὰ τὸ χωρίον Τσαγγλί. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτας ἦλθον εἰς φῶς πολλὰ τεμάχια ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν ἀνῆκον εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, τὰ δὲ εἰς τὸν χαλκοῦν. Κατόπιν ἔσκαψα ἐγὼ τέσσαρας λάκκους εἰς διάφορα μέρη τοῦ λόφου καὶ παρετήρησα, ὅτι ἡ ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος κατὰ τὸ κέντρον τοῦ λόφου εἶχε πᾶχος 4 μ. περίπου, ἀλλὰ πρὸς τὴν περιφέρειαν ἐγένετο λεπτοτέρα. Ἐκ τῶν δύο δὲ περιόδων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἡ ἀρχαιοτέρα φαίνεται ὅτι διήρκεσε πολὺ μακρότερον χρόνον καὶ εἰς αὐτὴν ἀνήκουσι τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν τεμαχίων ἀγγείων. Ἡ δοκιμαστικὴ σκαφὴ οὐδαμοῦ ἔφθασε μέχρι τοῦ στερεοῦ.

39. Ἄλλος συνοικισμὸς κεῖται ἐν τῇ αὐτῇ κοιλάδι μεταξὺ τῶν χωρίων Δουβλατάν καὶ Ἀναμπακλί, εὗρον δ' ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ὡσαύτως τεμάχια ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Φαρσάλου εὗρον λείψανα μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξίν συνοικισμῶν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἰς τὰς ἐξῆς θέσεις:

40. Πρὸς μεσημβρίαν τοῦ χωρίου Τσαχμάτι, παρὰ τὸν Ἀπιδανὸν ποταμὸν.

41. Παρὰ τὸν αὐτὸν ποταμὸν, μεταξὺ τῶν χωρίων Σιμικλί καὶ Δεμερλί. Τὸν συνοικισμὸν τοῦτον διέσχισεν ὁ σιδηρόδρομος.

42. Ἡμίσειαν ὥραν περίπου πρὸς μεσημβρίαν τοῦ χωρίου Χατζῆ Ἀμάρ, μεσημβρινοδυτικῶς τῆς Φαρσάλου.

43. Μεσημβρινῶς τῆς Φαρσάλου παρὰ τὴν εἰς Δομοκὸν ἄγουσαν ἀμαξιτὴν ὁδόν, ἐντεῦθεν τοῦ χωρίου Βαρδαλί.

44. Πρὸς βορρᾶν τῆς Φαρσάλου, παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὁχθὴν τοῦ Ἐνιπέως καὶ ἐν τέταρτον ὥρας περίπου ἀνατολικῶς τῆς λιθοκτίστου τουρκικῆς γειτονίας.

45. Ἐπὶ μιᾷς ῥάχews τῆς λοφοσειρᾶς, ἥτις ὀρίζει πρὸς βορρᾶν τὴν πεδιάδα τῆς Φαρσάλου, νοτιοδυτικῶς τοῦ Τεκέ· ἡ ῥάχis καλεῖται σήμερον Μεζιλ-μαγούλα.

Ἐκ τῶν ἐξ τούτων περὶ τὴν Φάρσαλον συνοικισμῶν μόνον ἐπὶ τοῦ πρώτου, τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Τσαχμάτι, εὗρον ἐν τεμάχιον ἀγγείου τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τὰ δ' ἐπὶ τῆς

ἐπιφανείας τῶν λοιπῶν πέντε συλλεγόντα ἀνῆκον πάντα εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν αὐτοῦ περίοδον.

Περὶ τὸ χωρίον Σοφάδες, τὸ ὁποῖον κεῖται μετὰ τὸ Φαρσάλου καὶ Καρδίτσης καὶ ἀπέχει μῶλις ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Κιερίου, ἐσημείωσα ἄλλους δέκα συνοικισμοὺς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τοὺς ἀκολούθους:

46. Ἐκεῖτο εἴκοσι λεπτὰ τῆς ὥρας βορειανατολικῶς τῶν Σοφάδων.

47. Οὗτος ἀπεῖχε περὶ τὰ 25 λεπτὰ ἀνατολικώτερον τοῦ προηγουμένου· φαίνεται δὲ ὅτι κατεῖχε μεγάλην ἔκτασιν, ἀλλὰ πιθανῶς ἡ ἐπίχωσις αὐτοῦ δὲν ἔχει μέγα πᾶχος.

48. Ἐκεῖτο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ χωρίου Μπαλταλάρ, δέκα λεπτὰ περίπου ἀπ' αὐτοῦ.

49. Πρὸς μεσημβρίαν τοῦ χωρίου Ἀλμαντάρ καὶ νοτιοδυτικῶς τοῦ ἐπομένου.

50. Τὸ λεγόμενον *χωματόκαστρον* τοῦ Ἀλμαντάρ⁽¹⁾, τὸ ὁποῖον εἶναι σπουδαῖος συνοικισμὸς ἀνερχόμενος εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, ἀλλὰ κατοικηθεὶς καὶ κατόπιν, ἴσως μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Κεῖται ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου παρὰ τὸ ποτάμιον Αὐλάκι.

51. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ Ὀνοχώνου (τοῦ Σοφαιτικῶ), ἀπέναντι τοῦ χωρίου Μάρκου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου χωρίζεται μόνον διὰ τοῦ ποταμοῦ.

52. Πάλιν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὀνοχώνου ὁχθῆς, ἀλλ' εἰς μεγαλυτέραν ἀπ' αὐτῆς ἀπέστασιν καὶ μεσημβρινώτερον τοῦ προηγουμένου, ἀπέναντι δὲ τοῦ χωρίου Πύργος Ματαράγκα.

53. Κεῖται ἡμίσειαν ὥραν πρὸς βορρᾶν τοῦ Κιερίου.

54. Μεταξὺ τοῦ Κιερίου καὶ τοῦ προηγουμένου.

55. Νοτιοδυτικῶς τῶν Σοφάδων περὶ τὸ τέταρτον ὥρας· ἡ θέσις καλεῖται σήμερον Ἀμάραντος.

Εἰς τέσσαρας ἐκ τῶν συνοικισμῶν τούτων, τοὺς ὑπ' ἀρ. 48, 50, 51, 52, εὗρον τεμάχια ἀγγείων ἀμφοτέρων τῶν περιόδων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς ἐξ μόνον τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου.

Πέρα τῶν Σοφάδων, περὶ τὴν Καρδίτσαν, γνωρίζω τρεῖς μόνον συνοικισμοὺς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

56. Κεῖται ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ ποταμοῦ Καλέντση, μεταξὺ τῶν χωρίων Νταούτ καὶ Κουμάδες. Ἀγγεῖα τῆς νεωτέρας περιόδου.

(1) ¹⁸ Heuzey et Daumet, Mission en Macéd. σ. 412.

57. Ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Λάρισαν ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, μόλις δέκα λεπτά τῆς ὥρας ἀπὸ τῆς Καρδίτσης. Ἀγγεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου.

58. Πρὸς βορρᾶν τῆς Καρδίτσης, μεταξὺ τῶν χωρίων Μορίχοβον καὶ Παραπράστανη. Ἀγγεῖα ὡς ἐν τῷ προηγούμενῳ.

Ἐπιστρέφομεν πάλιν εἰς τὸν Παγασητικὸν κόλπον, ὁπόθεν ἤρχισαμεν. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ καταλήγει ἡ πεδιάς τοῦ Ἀρμυροῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀπαντῶσιν οἱ ἐξῆς συνοικισμοὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

59. Εἰς τὸ βορειανατολικὸν ἄκρον αὐτῆς, ἐν θέσει Κόκκινια ἢ Καινούργιο, παρὰ τὴν θάλασσαν,

ὕψουται γήλοφος ἐπιμήκης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειτο ἡ ὁμηρικὴ πόλις Πύρασος⁽¹⁾. Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ὑπῆρχεν αὐτόθι συνοικισμός, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τινων τεμαχίων ἀγγείων εὑρεθέντων εἰς τὰς πλευράς καὶ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου.

60. Μεσημβρινοδυτικῶς τοῦ προηγούμενου, μεταξὺ Θηβῶν καὶ Ἀρμυροῦ, φαίνεται ἄλλος γήλοφος, ὅστις καλεῖται ἀπὸ τοῦ παρακειμένου χωρίου Ἀἰδινίου *Ἀιδινιώτικη μαρούλα* (εἰκ. 2). Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ εὔρον ὀλίγα τεμάχια ἀγγείων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἀλλ' ἐκ δύο δοκιμαστικῶν λάκκων, τοὺς ὁποίους ἔσκαψα — τὸν μὲν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, τὸν δ' ἔτε-

Εἰκὼν 2.

ρον ἐπὶ τῆς βορείας αὐτοῦ κλιτύος — ἐπείσθην, ὅτι μέχρι βάρους 5 μ. τοῦλάχιστον ἡ ἐπίχωσις ἀποτελεῖται ἐκ λειψάνων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

61. Πρὸς δυσμὰς καὶ ὀλίγον πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἀρμυροῦ εὑρίσκεται ὁ συνοικισμὸς τῶν Ζερελίων, ὅστις κεῖται πλησίον δύο λιμνῶν σχηματισθεισῶν ἐκ καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους. Ὁ Ν. Γιαννόπουλος εἰκάζει, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Ἴωνος, τὴν γνῶμην δ' αὐτοῦ παραδέχεται ὁ Staehlin⁽¹⁾. Ἀληθῶς ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς Ἄλου συμφωνεῖ πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ἀλλὰ τεκμήρια ὅμως ἐλλείπουσιν. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἐνήργησεν ὁ Vollgraff μικρὰν σκαφὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνε-

κάλυψε τεμάχιά τινα ἀγγείων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Εἰς τὸν χαλκοῦν δ' αἰῶνα ἀνήκει πυθμὴν ἀγγείου, τὸν ὁποῖον εὔρον ἐγὼ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ ὅστις φέρει ἐντετυπωμένον φύλλον δένδρου. Τοιαῦτα εἶναι συνήθη ἐν τοῖς τάφοις τῆς Ἀμοργοῦ καὶ τῆς Σύρου⁽²⁾, ἐκ Θεσσαλίας ὅμως καὶ καθέλου ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῶν νήσων, νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλο παράδειγμα.

62. Περὶ τὸ τέταρτον ὥρας μεσημβρινοδυτικῶς τῶν Ζερελίων, ἐντεῦθεν τοῦ χωρίου Καρατζαδαγλί, φαίνονται λείψανα ἄλλου συνοικισμοῦ, εὑρέθησαν

⁽¹⁾ Περὶ αὐτῆς ὅρα τελευταῖον Athen. Mitteil. 1906 σ. 10 ἐξ. (Staehlin).

⁽²⁾ Πρὸς Ἀρχ. Ἐφημ. 1898 πίν. 9, 11α.

⁽¹⁾ Ἐ. ἀ. σ. 15.

δ' ἐνταῦθα τεμάχια ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (1).

63. Τελευταῖον παρὰ τὸ χωρίον Νταουδζά, ἐν θέσει ἥτις καλεῖται Παλιοχώρι καὶ ἔνθα ἀναβρῦει πηγὴ ὕδατος σχηματίζουσα ρυάκιον, ἀπαντῶσιν ὁμοίως ἀγγεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῶν συνοικισμῶν βεβαίως θ' αὐξηθῇ κατὰ πολὺ, ἐὰν ἐξερευνηθῇ καλῶς ὅλη ἡ Θεσσαλία. Ἐγὼ δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ περιγηθῶ ἐπισταμένως μεγάλα τμήματα αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μέρη, ἅτινα καλυτερον ἐξήτασα, π. χ. τὰς πεδιάδας Λαρίσης, Φαρσάλου καὶ Καρδίτσης, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι σύγχρονοι συνοικισμοί, τοὺς ὁποίους ἐγὼ δὲν εἶδον. Πρὸς τούτοις εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι λείψανα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος κρύπτονται εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα ἄλλων συνοικισμῶν, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὁποίων νῦν ἀπαντῶσι μόνον ὑστερωτέρων χρόνων ἀγγεῖα. Διότι εἶναι βέβαιον ὅτι πλεῖστοι θέσεις συνοικισμῶν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος κατῴκηθησαν καὶ κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ἄλλαι δὲ ἐξηκολούθησαν νὰ κατοικῶνται καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Καὶ τοῦτο εἶναι εὐνόητον, διότι οἱ λόγοι, οἵτινες κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα συνετέλεσαν ὥστε νὰ προκριθῇ θέσις τις πρὸς συνοικισμόν, οἱ αὐτοὶ λόγοι — φυσικὴ ὀχυρότης τοῦ τόπου, πηγὴ ὕδατος παρακειμένη ἢ ἄλλο τι τοιοῦτο πλεονέκτημα — ἐξηκολούθουν συνήθως νὰ ὑφίστανται καὶ βραδύτερον. Πολλάκις δὲ αὐτὰ τὰ ἀρχαιότερα ἐρείπια ἀπετέλουν πλεονέκτημα οὐχὶ εὐκαταφρόνητον. Διότι εἰς τὰς πεδιάδας τὰ ἐρείπια τῶν ἐγκαταλειφθέντων συνοικισμῶν ἐσχημάτιζον γηλόφους καταλλήλους πρὸς ἱδρυσιν νέων χωρίων.

Βεβαίως πολλοὶ τῶν συνοικισμῶν τούτων ἦσαν μικροί, ἄλλοι δὲ πιθανῶς δὲν διήρκεσαν μακρὸν χρόνον. Οὐχ ἥττον ἐκ πάντων φαίνεται, ὅτι ἡ Θεσσαλία ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐπαρκῶς κατοικημένη, μάλιστα δὲ τὰ πεδινὰ ἢ πλησίον τῶν πεδιάδων κείμενα μέρη αὐτῆς, ἅτινα ἦσαν καὶ προσφορώτερα εἰς τὴν γεωργίαν.

(1) Πρὸς. Staehlin, ἔ. ἀ. σ. 33.

2. Συνοικισμοὶ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Ἐκ πολλῶν τεκμηρίων, ἅτινα θ' ἀναφέρωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια, συνάγεται, ὅτι ὁ πολιτισμὸς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τοῦ ὁποῦ τὰ λείψανα εὐρίσκομεν εἰς τοὺς ἀνωτέρω καταλεχθέντας συνοικισμούς, ἀφοῦ διήρκεσε πολλὰς ἐκατονταετηρίδας, κατεστράφη ἔπειτα βιαίως. Φαίνεται δηλαδὴ, ὅτι νέοι λαοὶ ἐπιδραμόντες ἔξωθεν κατέλυσαν τὸν πολιτισμὸν ἐκεῖνον καὶ ὑπέταξαν ἢ ἐξεδίωξαν τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους, ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀκροπόλεων καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν ἱδρυσαν νέους συνοικισμούς. Ἀρχεῖται λοιπὸν ἐντεῦθεν νέα περίοδος, τὴν ὁποίαν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς προηγουμένης ὀνομάζομεν *χαλκοῦν αἰῶνα*. Εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἔγινε γνωστὸς ὁ χαλκὸς ἐν Θεσσαλίᾳ. Διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπάρχει ἐνδειξίς τις, ὅτι ἤδη κατὰ τὸ τέλος τῆς προηγουμένης περιόδου κατεσκεύαζον χαλκᾶς ἀξίνας (ἴδε Κερ. ὄγδοον, Β 3), ἀφ' ἑτέρου δ' ἐξ ἄλλων παρατηρήσεων ἠδύνατό τις νὰ συναγάγῃ, ὅτι καὶ ἡ νέα περίοδος ἦτο ἐν ἀρχῇ ἀμέταλλος. Ἀλλ' εἴτε τὸ πρῶτον εἴτε τὸ δεύτερον ἀληθεύει, βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ διεδόθη ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἔγινε κοινὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νέας περιόδου καὶ ἔνεκα τούτου καλοῦμεν αὐτὴν ὅλην χαλκοῦν αἰῶνα. Εἰς τοῦτον ὑπάγεται βεβαίως καὶ ἡ λεγομένη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα καὶ τὴν τελείωσιν αὐτοῦ, ἡμεῖς ὅμως εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο χαλκοῦν αἰῶνα λέγοντες ἐννοοῦμεν κυρίως μόνον τὸ ἀρχαιότερον τμήμα τῆς περιόδου, τὸ ὁποῖον φθάνει μέχρι τῶν χρόνων τῶν ἀμαυροχρώμων γεωμετρικῶν ἀγγείων περίπου, τὴν δὲ μυκηναϊκὴν ἐποχὴν μνημονεύομεν πάντοτε διὰ τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῆς ὀνόματος.

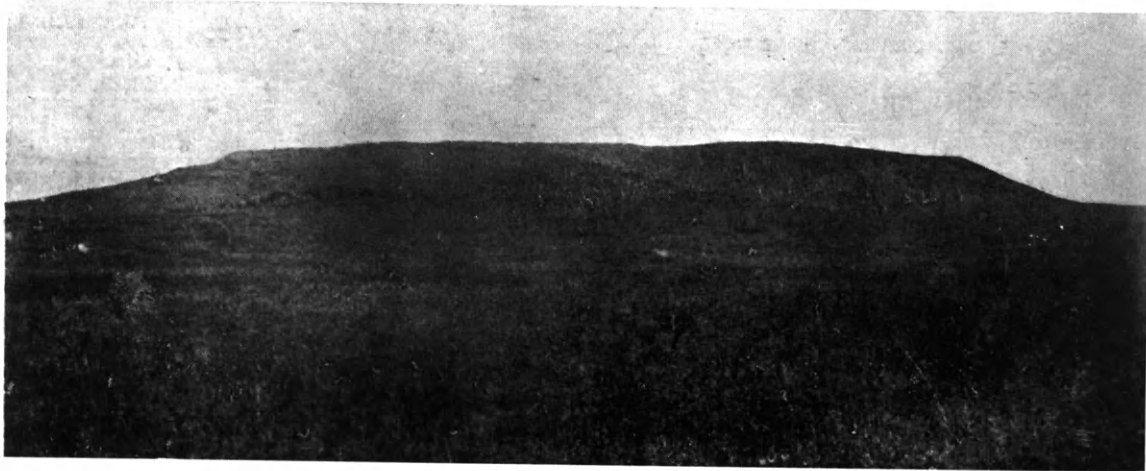
Οἱ συνοικισμοὶ τῆς Θεσσαλίας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπαντῶσι λείψανα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, φαίνονται σήμερον πολυπληθέστεροι τῶν τοῦ λιθικοῦ. Διότι οἱ πλεῖστοι ἐξ ἐκείνων κατῴκηθησαν, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, καὶ κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, πλην τούτων δέ μοι εἶναι γνωστοὶ ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα ἄλλοι, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν εὐρέθησαν ἀγγεῖα ἢ ἄλλα λείψανα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος — ἢ διότι δὲν ὑπάρχουσιν ἢ διότι κεῖνται εἰς τὸ βάθος —, ἀλλὰ μό-

νον τοῦ χαλκοῦ καὶ ἔτι ὑστερώτερα. Τούτους δὲν ἐνόμισα ἀναγκαῖον νὰ ἀπαριθμήσω ἐνταῦθα πάντας, ἀλλὰ θὰ μνημονεύσω μόνον ὀλίγους, οἵτινές μοι φαίνονται ἄξιοι ἰδίας μνείας.

Ὁ λόφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖται ἡ λεγομένη παλαιὰ πόλις τοῦ Βόλου, ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν ἐρειπίων ἐπαλλήλων συνοικισμῶν διαφόρων χρόνων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκτίσθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὁ πρῶτος συνοικισμός, τὸ ἔδαφος περὶ αὐτοῦ ὑψώθη ἐκ τῶν προσχώσεων τῶν ἀπὸ τῶν ὁρέων κατερχομένων ὑδάτων κατὰ 2,50 μ. τοῦλάχιστον, μέχρι τοῦ βάθους δ' ἐκείνου φθάνει ἡ ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος· ἐὰν βαθύτερον κρύπτονται καὶ λείψανα τοῦ λιθικοῦ, εἶναι ἄγνωστον.

Ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος κεῖται βαθεῖα ἐπίχωσις μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ ὑψηλότερον ἄλλη ὑστερωτέρων ἐποχῶν· κατὰ δὲ τὴν βορείαν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῇ ἐπιχώσει τάφοι τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος καὶ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὴν γνώμην μου, τὴν ὁποίαν θὰ προσπαθήσω νὰ δικαιολογήσω εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον, ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἔκειτο ἡ ἀρχαία Ἰωλκός.

Καὶ τῶν Φερῶν ἡ ἀκρόπολις εἶναι λόφος σχηματισθείς, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, ἐξ ἐρειπίων· ἐκ τῶν τεμαχίων δ' ἀγγείων, ἅτινα εἶδον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, τὰ ἀρχαιότερα ἀνήκουσι πάλιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα.

Εἰκὼν 3.

Τῶν αὐτῶν χρόνων σπουδαῖος συνοικισμὸς ἀνεκαλύφθη εἰς τὸν βορειανατολικὸν μυχὸν τῆς Λαρισσαϊκῆς πεδιάδος, παρὰ τὸ χωρίον Μαρμαρίανη. Περὶ τούτου ἴδε Παράρτημα εἰς κεφάλαια πρῶτον καὶ δεύτερον, ἀρ. 3.

Οὕχ ἤττον σπουδαῖος φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ ὁ συνοικισμός, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ὁποίου ἐσχηματίσθη κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ γήλοφος Καστρί παρὰ τὸν Τύρναβον, βορειανατολικῶς τῆς Λαρίσης· ἡ θέσις κατωκλήθη καὶ βραδύτερον, ἀλλὰ τὰ ἀρχαιότερα ἀγγεῖα, ἐξ ὧν εἶδον, ἀνάγονται εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα⁽¹⁾.

(1) Κατὰ τὸν Leake (Travels in Northern Greece III σ. 371), τὸν Bursian (Geogr. von Griechenland I σ. 67) καὶ τὸν

Ἐν τῇ πεδιάδι δὲ τῆς Φαρσάλου ἄξιοι μνείας διὰ τὸ μέγεθος αὐτῶν εἶναι δύο πρὸ πάντων συνοικισμοί· ὁ πρῶτος κεῖται παρὰ τὸ χωρίον Τζίνι, ὁ δ' ἄλλος 40 λεπτὰ τῆς ὥρας ἐντεῦθεν τῶν Σοφάδων παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν καὶ ὀνομάζεται νῦν Τζάν-μαγούλα (ἴδε εἰκ. 3).

Τελευταῖον ἀναφέρω δύο ἀκόμη συνοικισμούς, οἵτινες ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν εἶναι ἄξιοι μνείας. Πρὸς βορρὰν τῶν Σοφάδων σώζονται τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Κιερίου, τὴν ὁποίαν ἐμνημόνευσα ἤδη ἐν σελ. 10. Ἡ ἀκρόπολις αὐτῆς κεῖται ἐπὶ ὑψηλοῦ βραχώδους λόφου, ἀπὸ τούτου δὲ χωρί-

Γεωργιάδην (Θεσσαλία σ. 254) ἔκειτο ἐνταῦθα ἡ ἀρχαία Μητρόπολις, διάφορος τῆς ἐν τῇ Ἑστιάτωτιδι κειμένης.

ζεται διὰ μικρᾶς κοιλάδος ταπεινὴ ράχης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑφούται γήλοφος ἐπιμήκης καὶ ἐπίπεδος ἄνω σχηματισθεὶς ἀναμφιδόλως καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ λόφος τοῦ Βόλου. Ἡ κορυφὴ αὐτοῦ περιεβάλλετο ὑπὸ ἀρχαίκοις τείχευς, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκριβὴς ἡλικία δὲν εἶναι γνωστὴ, αἱ ἀρχαὶ ὅμως τοῦ συνοικισμού ἀνέρχονται βεβαίως μέχρι τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἴσως μάλιστα καὶ μέχρι τοῦ λιθικοῦ. Κατὰ τὸν Στέφανον Βυζάντιον (λ. Ἄρνη) τὸ Κιέριον ὠνομάζετο πρότερον Ἄρνη καὶ κατωκεῖτο κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν, τοὺς ὁποίους ἐξεδίωξαν οἱ εἰσβαλόντες Θεσσαλοί· ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Κιερίου δὲν φαίνονται λείψανα προϊστορικά, δικαιούμεθα, νομίζω, νὰ υποθέσωμεν, ὅτι ἡ Ἄρνη ἔκειτο ἐπὶ τῆς ταπεινῆς ἐκείνης ράχεως καὶ ὅτι ἐκεῖ κατῴκουν οἱ Βοιωτοί· τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῆς ἀρχαῖκόν τεῖχος ἔκτισαν πιθανῶς οἱ κατακτηταὶ Θεσσαλοί, βραδύτερον δ' ἔτι φαίνεται ὅτι ὠχυρώθη ὁ πλησίον κείμενος ὑψηλότερος λόφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ περὶ τὸν ὁποῖον ἠπλώθη ἡ τῶν ιστορικῶν χρόνων πόλις Κιέριον. Ἐξηκολούθησεν ὅμως νὰ κατοικῇται ὡς προάστειον τοῦ Κιερίου καὶ ἡ Ἄρνη ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀκόμη.

Ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ συνέβη εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς Φαρσάλου κειμένην Πρόερναν, ἣτις σήμερον καλεῖται Γυναϊκόκαστρον. Καὶ ἐνταῦθα ἡ πρώτη πόλις ἐκτίσθη κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα ἐπὶ ταπεινοῦ λόφου, ὅστις πρόβαλλεταὶ εἰς τὴν πεδιάδα ἀπὸ τῶν προπόδων τοῦ παρακειμένου ὄρους ὡς ἀκρωτήριον· ὅταν δ' ἐσχηματίσθη ἐπ' αὐτοῦ ἐπὶ χωσὶς μέτρων τινῶν, περιέβαλον τὴν κορυφὴν διὰ τείχευς. Κατόπιν ὠχύρωσαν καὶ ἕνα τῶν ὑπερκείμενων ὑψηλοτέρων λόφων, ὅστις νῦν ἀπετέλει τὴν ἀκρόπολιν.

3. Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Τὰ δύο τελευταῖα παραδείγματα συνοικισμῶν εἶναι πολὺ χαρακτηριστικά. Διότι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καθόλου, ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς πολλὰς ἀκροπόλεις τῶν ιστορικῶν χρόνων, οἱ συνοικισμοὶ τοῦ λιθικοῦ καὶ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἰδρύνοντο ἢ ἐπὶ ταπεινῶν ὑψωμάτων καὶ εὐπροστίτων ράχεων ἢ ἐν αὐτῇ τῇ πεδιάδι. Ἀναγνωρίζονται δέ, μάλιστα οἱ ἐν τῇ πεδιάδι κείμενοι συνοικισμοί, εὐκόλως, διότι

οἱ πλεῖστοι ἐξέχουσι τῶν πέριξ ἀγρῶν ὡς ταπεινοὶ γήλοφοι καὶ εἶναι ἔνεκα τούτου μακρόθεν ἤδη ὁρατοί. Ἐν Θεσσαλίᾳ καλοῦνται οἱ γήλοφοι οὗτοι συνήθως *μαγοῦλαι* καὶ σπανιώτερον *τοῦμπα* — κατ' ἐξοχὴν *Τοῦμπα* ὀνομάζεται ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου —, ἐνῶ ἀλλαχοῦ, π. χ. ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ Μ. Ἀσίᾳ, μόνον τὸ δεύτερον ὄνομα φαίνεται ὅτι εἶναι εὐχρηστον παρὰ τῷ ἐλληνικῷ λαῷ. Ἡ λέξις *τούμπα* δηλοῖ τὸν τεχνητὸν ἥτοι μὴ φυσικὸν γήλοφον καὶ συγγενεῦει πιθανῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν *τύμβος*, τὴν ὁποίαν ἔνεκα τούτου μεταχειρίζομεθα ἡμεῖς ἐνταῦθα ὡς ἰσοδυναμον πρὸς ἐκείνην καὶ πρὸς τὴν λατινικὴν *tumulus*, ἃν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἶχε περιορισμένην ἔννοιαν.

Οἱ τύμβοι (*tumuli*), οἱ ἐκ συνοικισμῶν σχηματισθέντες, εἶναι διαφόρων μεγεθῶν· ἡ διάμετρος τῆς βάσεως αὐτῶν φθάνει κατὰ τὸν Heuzey⁽¹⁾ μέχρι 270 μέτρων, ἀλλὰ τὸ ὕψος εἶναι πάντοτε σχετικῶς μικρόν. Τὸ σχῆμα αὐτῶν συνήθως δὲν εἶναι πολὺ κανονικόν, γενικῶς ὅμως οἱ μὲν εἶναι μαστοειδεῖς περίπου (πρβ. εἰκ. 2), οἱ δὲ τραπεζοειδεῖς ἥτοι μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπίπεδοι (εἰκ. 3). τῶν τελευταίων ἡ περίμετρος φαίνεται ἐνίοτε ὡς νὰ εἶναι τετράπλευρος μετ' ἀπεστρογγυλωμένων γωνιῶν. Ἡ ἐπιφάνεια πάντων εἶναι οἷονεὶ κατεσπαρμένη ὑπὸ τεμαχίων ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀπαντῶσι πολλάκις καὶ ἄλλα λείψανα ἀπὸ κατοικιῶν.

Ὁ τρόπος δέ, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐσχηματίσθησαν οἱ τύμβοι οὗτοι, καὶ πρὸ πάντων οἱ εἰς τὰς πεδιάδας κείμενοι, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστός. Ὁ Lolling⁽²⁾ υποθέτει, ὅτι ἐπεχώσθησαν ἐπίτηδες διὰ γῆς φορητῆς, ἵνα κτιζόμενα ἐπ' αὐτῶν τὰ χωρία προφυλάσσωνται «ἀπὸ τῶν πλημμυρῶν τῶν παρακειμένων ἐλῶν καὶ ἀπὸ τῶν κατακλυσμῶν τῶν βροχῶν». Οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας πιστεύουσιν ἐπίσης, ὅτι σκοπίμως κατεσκευάσθησαν, δεικνύουσι δὲ πλησίον πολλῶν συνοικισμῶν καὶ ἀβαθῆ τινα βυθίσματα τοῦ ἐδάφους, ἀπὸ τῶν ὁποίων υποθέτουσιν, ὅτι ἐλήφθη ἡ πρὸς ἐπύχωσιν ἀναγκαία γῆ⁽³⁾.

(1) Heuzey et Daumet, *Mission en Macéd.* σ. 412.

(2) *Ath. Mitt.* 1884 σ. 100.

(3) Ταῦτα πιθανῶς ἔχον ὑπ' ὄψιν ὁ Lolling (ἑ. ἀ.) ὁμιλεῖ περὶ εὐρέων αὐλακοειδῶν βυθισμάτων *περιβαλλόντων* τοὺς συνοικισμοὺς ἐν κύκλῳ· ἐγὼ ὅμως παρετήρησα λάκκους μόνον μεμονωμένους, ἀλλὰ καὶ οὗτοι δὲν ἀπαντῶσι πάντοτε. Εἰς τὸ Καστρί τοῦ Τυρνάδου (σ. 15) φαίνεται ἀληθῶς ἐκτενέστερον βύθισμα περιβάλλον τὴν μεσημβρινήν

Ἀλλὰ ταῦτα, ἐὰν πραγματικῶς εἶναι σύγχρονα τῶν συνοικισμῶν, δυνατόν εἶναι νὰ προέρχωνται καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων. Οὕτω καὶ σήμερον βλέπει τις εἰς τὰ χωρία τῆς Θεσσαλίας μεγάλους ἀβαθεῖς λάκκους, ἔχοντας μέγεθος μικρᾶς λίμνης, εἰς τοὺς ὁποίους συλλέγεται τὸ ὕδωρ τῶν βροχῶν καὶ χρησιμεύει πρὸς πότισμα τῶν κτηνῶν. Ὀμοίως σχηματίζονται παρὰ τὰ χωρία λάκκοι ἔνεκα ἀφαιρέσεως τῆς γῆς πρὸς κατασκευὴν πλίνθων· καὶ ἐπειδὴ εἰς τὰς πεδιάδας πᾶσαι ἢ σχεδὸν πᾶσαι αἱ οἰκίαι εἶναι πλινθόκτιστοι, οἱ λάκκοι οὗτοι αὐξάνονται σὺν τῷ χρόνῳ καὶ καταλαμβάνουσι μεγίστην ἑκτασιν.

Συνοικισμῶν τινων αἱ πλευραὶ προξενούσιν ἄληθως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν ἐσχηματίσθησαν τυχαίως, ἀλλ' ὅτι ἐπίτηδες κατασκευάσθησαν διὰ φορητῆς γῆς. Ἐὰν ἡ ἐντύπωσις αὕτη δὲν ἀπατᾷ, πάλιν δὲν ἀποδεικνύεται, ὅτι οἱ συνοικισμοὶ οὗτοι ἦσαν ἰδρυμένοι ἐπὶ τεχνητῶν ὑψωμάτων· ἴσως περιεβάλλοντο μόνον ὑπὸ χυτῶν προχωμάτων. Διότι γινώσκουμεν σήμερον, ὅτι αἱ ἀκροπόλεις τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου ἤδη κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα εἶχον λίθινα τεῖχη· ἀλλ' εἶναι εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς τὰς πεδιάδας, ἔνθα δὲν ὑπάρχουσι λίθοι, οἱ συνοικισμοὶ ὠχυροῦντο, ὡσάκισ ἢ ὀχυρώσις ἐθεωρεῖτο ἀναγκαία, διὰ τάφρων — ἐν Διμηνίῳ ἀνεκαλύφθη ὀχυρωτικὴ τάφρος σκαφεῖσα κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα — ἢ δι' ἀπλῶν χωμάτων, ἅτινα ἐσώρευον πέριξ αὐτῶν. Ἰσως δὲ σχετίζονται πρὸς τὸν δεῦτερον τοῦτον τρόπον τῆς ὀχυρώσεως καὶ τὰ δύο περιέργα κτίσματα τοῦ Ματαράγκα καὶ τῆς Παραπράστανης, τὰ λεγόμενα *χωματόκαστρα* ⁽¹⁾. Τὸ πρῶτον κεῖται δέκα περίπου λεπτὰ τῆς ὥρας πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Ματαράγκα ἐν τῇ πεδιάδι, εἶναι δὲ χῶρος τετράπλευρος, ἀλλὰ μετ' ἀπεστρογγυλωμένων γωνιῶν, ὅστις περιβάλλεται ὑπὸ ἰσχυρῶν χυτῶν προχωμάτων ἀντὶ τευχῶν· τὸ ὅλον ἔχει κατὰ τὸν Heuzey μῆκος 230 μέτρων καὶ πλάτος 180 μέτρων, τὸ δὲ ὕψος τῶν προχωμάτων εἶναι 4 μέτρων περίπου. Εἰς τρία μέρη φαίνονται ἀνοίγματα ὡς εἰσοδοί, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐν τῇ μεσημβρινῇ πλευρᾷ ἀνοιγμα, τὸ ὁποῖον ἔχει πλάτος 85 βημά-

των, φθάνει μέχρι τοῦ πυθμένος τοῦ περικλείστου χώρου, ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο κεῖνται ὑψηλότερον. Πρὸς τοῦτοις δὲ τὸ μεσημβρινὸν ἄκρον τοῦ χώματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι ἐπὶ ἐκτάσεως ἰκανῶν μέτρων ταπεινότερον τοῦ λοιποῦ μέρους τῆς αὐτῆς πλευρᾶς. Ἐντὸς τῶν προχωμάτων τούτων οὔτε τεμάχια ἀγγείων οὔτε ἄλλα σημεῖα κατοικήσεως τοῦ χώρου ἀπαντῶσι, τὸ δὲ ἔδαφος αὐτοῦ οὐδόλως ὑψώθη ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῶν πέριξ ἀγρῶν. Τὸ χωματόκαστρον τῆς Παραπράστανης, τὸ ὁποῖον κεῖται ἀμέσως πρὸ τοῦ χωρίου τούτου, ἔμελλε πιθανῶς νὰ κατασκευασθῇ ὁμοιον πρὸς τὸ τοῦ Ματαράγκα, ἀλλὰ συνετελέσθη μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ ἔργου. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ σώζεται ἀνοιγμα εἰσόδου.

Ὁ Heuzey ἀναφέρει καὶ τρίτον χωματόκαστρον, τὸ τοῦ Ἀλμαντάρ, ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ ἀνωτέρω σ. 10 μνημονευθεὶς συνοικισμὸς παρὰ τὸ Αὐλάκι, πιθανῶς δὲ ὠνόμασε καὶ αὐτὸν χωματόκαστρον ὁ Heuzey, διότι αἱ πλευραὶ αὐτοῦ ὁμοιάζουσιν ἀληθῶς πολὺ πρὸς τὰς τοῦ χωματοκάστρου Ματαράγκα. Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τῶν κτισμάτων τούτων ὁ Lolling ⁽¹⁾ ὑποθέτει, ὅτι εἶναι προσωρινὰ στρατόπεδα. Ἀλλὰ τὰ πελώρια προχώματα μαρτυροῦσιν, ὅτι τούναντίον κατασκευάσθησαν χάριν διαρκοῦς τινος σκοποῦ, ἢ δὲ ὁμοίότης τῶν πλευρῶν αὐτῶν πρὸς τὰς τοῦ συνοικισμοῦ Ἀλμαντάρ ὑποβάλλει τὴν εἰκασίαν, ὅτι καὶ ἐντὸς αὐτῶν ἔμελλον νὰ ἰδρυθῶσι συνοικισμοί, ἀλλ' ὅτι, πρὶν ἀποπερατωθῶσιν, ἐγκατελείφθησαν ἔνεκα λόγων ἀγνώστων ἡμῖν. Διότι μοι φαίνεται βέβαιον, ὅτι καὶ τοῦ Ματαράγκα τὸ χωματόκαστρον δὲν ἐτελειώθη, συμπεραίνω δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ μεγάλου ἀνοίγματος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, τὸ ὁποῖον ἔχει πλάτος 85 βημάτων, καὶ ἐκ τοῦ μικροτέρου ὕψους τοῦ χώματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πρὸς τὸ ἕτερον ἄκρον αὐτῆς.

Τὰ βυθίσματα, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, δύνανται νῦν νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν ὀχυρωτικῶν προχωμάτων, διότι ἴσως δηλοῦσι τὰς θέσεις, ἐξ ὧν ἐλήφθη ἡ πρὸς ταῦτα ἀναγκαία γῆ. Ὅπωςδὴποτε ὅμως οὔτε ἐκ τῆς πιθανῆς ὑπάρξεως τεχνητῶν προχωμάτων πέριξ συνοικισμῶν τινων οὔτε ἐκ τῶν βυθισμάτων

αὐτοῦ πλευρὰν ὡς ἀβαθὴς πλατυτάτη τάφρος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι νομίζω τεχνητόν, διότι ὅμοιον μέγα βύθισμα εἶδον καὶ περαιτέρω, εἰς ἰκανὴν ἀπό τοῦ Καστρίου ἀπόστασιν, παρὰ τὴν ἀμαξιτὴν ὁδόν.

(1) Heuzey, ἔ. ἀ. σ. 412.

(1) Ε. ἀ. σ. 100 σημ. 1.

ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς, ὅτι ὁλόκληροι γήλοφοι ἐπεχώσθησαν ἐπίτηδες, ἵνα χρησιμεύωσι τρόπον τινὰ ὡς κρηπιδώματα τῶν κατοικιῶν. Ἡ σύνθεσις δὲ τῆς ἐπιχώσεως πολλῶν ἐξ αὐτῶν μαρτυρεῖ μᾶλλον ἐναντίον τῆς γνώμης ταύτης. Διότι πανταχοῦ, ὅπου ἐδόθη εὐκαιρία νὰ ἐξετασθῇ τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τύμβων — ἐκ τῶν ἐν ταῖς πεδιάσι κειμένων συνοικισμῶν ἐξητάσθησαν οἱ ὑπ' ἀρ. 13, 38, 60 τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, καὶ οἱ τοῦ Βόλου καὶ τῆς Μαρμαριανῆς τοῦ χαλκοῦ — παρατηρήθη, ὅτι ἐν τῇ ἐπιχώσει ἀπαντῶσι μέχρι τοῦ βάθους, εἰς ὃ ἔφθασαν αἱ δοκιμαί, τεμάχια ἀγγείων, ἐργαλεῖα διάφορα, ὅστ' αὖ ζῶων, πρὸς δὲ τούτοις τοῖχοι καὶ δάπεδα οἰκιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ ἐπίχωση αὕτη δὲν ἐσχηματίσθη ἐπίτηδες καὶ διὰ μιᾶς διὰ γῆς φορητῆς, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐν μακρῷ χρόνῳ, πιθανῶς ἐν διαστήματι αἰώνων, ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων κατοικιῶν πολλαῖς καταστραφειῶν καὶ ἀνοικοδομηθειῶν ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν οἱ τύμβοι (tumuli) τῶν συνοικισμῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σωροὶ ἐρειπίων καὶ ἀπορριμμάτων. Οὐχ ἥττον δὲν τολμῶ ἀπὸ τοῦδε ν' ἀποκρούσω ἐντελῶς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν Θεσσαλίᾳ γνώμην, ἣν ἡσπᾶσθη καὶ ὁ Lolling, διότι αὕτη ἐξηγεῖ τὸ ἄλλως παράδοξον φαινόμενον, ὅτι οὐχὶ σπανίως ἐκτίζον τὰ χωρία εἰς τόπους ἐλώδεις ἢ ὑποκειμένους εἰς συχνὰς πλημμύρας, ἐνῶ πλησιέστατα ὑπάρχουσιν ἄλλαι θέσεις ὑψηλότερον κείμεναι καὶ ἔνεκα τούτου καταλληλότεραι πρὸς κατοίκησιν. Τοῦτο ἰσχύει π. χ. περὶ τῶν συνοικισμῶν ἀρ. 38 καὶ 39 τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ περὶ ἄλλων. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι οἱ συνοικισμοὶ ἰδρύθησαν εἰς τὰς θέσεις ἐκεῖνας χάριν ἀσφαλείας, ὅτι δ' αἱ πρῶται κατοικίαι ἐκτίσθησαν ἐπὶ τεχνητῶν ὑψωμάτων, ἅτινα σὺν τῷ χρόνῳ ἠϋξήθησαν κατὰ πλάτος καὶ ὕψος ἐκ τῶν λειψάνων καὶ ἐρειπίων τῶν οἰκιῶν. Τοιαύτη ὑπόθεσις παραδεχομένη τὴν ὑπαρξίν τεχνητοῦ πυρῆνος κατὰ τὸ κέντρον τῆς βάσεως τοῦ τύμβου οὐδὲν ἔχει βεβαίως τὸ ἀπίθανον.

Ἰσως ὅμως καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶναι πανταχοῦ ἀναγκαία. Διότι ἐν Βόλῳ, τοῦ ὁποίου ὁ συνοικισμὸς ἔκειτο ὡσαύτως εἰς μέρος ταπεινὸν καὶ ἐλώδες, παρατηρήθη ἄλλο τι. Εἰς ἓνα λάκκον

δηλαδὴ τὸν ὁποῖον ἔσκαψα παρὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ λόφου, ἀνεκαλύφθη λιθοκτιστος τοῖχος ἔχων πρόσωπον μόνον πρὸς μίαν πλευράν, ἥτοι ὠκοδομημένος ὡς ἀνάλημμα, καὶ παρ' αὐτὸν μικρὰ κλιμαξ ἐκ πέντε βαθμίδων· ἐπὶ τοῦ ἀναλήματος δ' ἔκειτο ἄλλος τοῖχος. Ταῦτα παρουσιάσθησαν εἰς βάθος 1,50 μ. ἕως 2,50 ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ πέριξ τοῦ λόφου ἐδάφους, εἰς τὸ βάθος δ' ἐκεῖνο ἀνέβλυσε δυστυχῶς τόσον πολὺ ὕδωρ, ὥστε ὑπῆρξεν ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ δοκιμή. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων ἀποκαλυφθέντων λειψάνων συνάγεται μετὰ πιθανότητος, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐνταῦθα τεχνητὸν ὕψωμα· μᾶλλον δὲ φαίνεται, ὅτι αἱ οἰκίαι τοῦ ἀρχαιοτάτου συνοικισμοῦ ἦσαν ὠκοδομημέναι ἐπὶ λιθοκτιστῶν κρηπιδωμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνέβαινον ἀπὸ τῶν ὁδῶν διὰ μικρῶν κλιμάκων.

Καὶ τρίτη εἰκασία εἶναι δυνατὴ, ὅτι δηλαδὴ εἰς τοὺς ταπεινοὺς καὶ εὐκόλως κατακλυζομένους τόπους οἱ συνοικισμοὶ ἐκτίζοντο ἐπὶ πασσάλων.

Οὕτω ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλές τι — καὶ τὰ κρηπιδώματα τοῦ Βόλου οὐδόλως εἶναι βέβαια —, μόνον δὲ ἀνασκαφαὶ συστηματικαὶ συνοικισμῶν κειμένων ἐν τῇ πεδιάδι δύνανται νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς καὶ περὶ τῶν ζητημάτων τούτων καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ χυτῶν προχωμάτων. Ἐπαναλαμβάνω ὅμως, ὅτι, ὅσον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων παρατηρήσεων συνάγεται, τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον τοῦ ὅγκου τῶν εἰς τὰς πεδιάδας κειμένων τύμβων ἐσχηματίσθη καθ' ὃν τρόπον εἶπον ἤδη. Περὶ δὲ τῶν ἐπὶ τῶν ὁρέων ἢ ῥάχεων κειμένων οὐδένα λόγον ἔχομεν ν' ἀμφιβέλλωμεν, ὅτι εἶναι ὁλόκληροι ἀπλοῖ σωροὶ ἐρειπίων.

Μετὰ τῶν τύμβων τῶν συνοικισμῶν δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται ἄλλοι, τοὺς ὁποίους ὁ λαὸς ὀνομάζει ὡσαύτως *μαγούλας* ἢ *τούμπας*, οἵτινες ὅμως διαφέρουσιν ἀπὸ τῶν προηγουμένων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπεχώσθησαν ἐπίτηδες· εἶναι δηλαδὴ οὗτοι πραγματικῶς τεχνητοὶ ἢ χυτοί. Τὸ σχῆμα αὐτῶν εἶναι κωνικόν, τὸ μέγεθος μέτριον — συνήθως πολὺ μικρότερον τοῦ τῶν συνοικισμῶν —, ἀλλὰ τὸ ὕψος σχετικῶς μεγαλύτερον. Οἱ πλεῖστοι ἀπαντῶσι περὶ τὰς πόλεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἥτοι τὰς Φεράς, τὴν Λάρισαν, τὴν Ἀργισσαν, τὴν Ἄλωνα, τὴν Μη-

τρόπολιν, καὶ συχνὰ κεῖνται πλησιέστατα ἀλλήλων (πρβ. εἰκ. 4), δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι εἶναι ἐπιτάφια μνήματα. Οἱ ἀρχαιότατοι ἐκ τούτων ἀνέρχονται, ὅσον σήμερον εἶναι γνωστόν, μόνον μέχρι τῆς μεταμυκηναϊκῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς· παλαιότεροι δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐξωτερικῶς ὅμως εἶχον βεβαίως τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σχῆμα θολωτοῖ τινες μυκηναϊκοὶ τάφοι κείμενοι οὐχί, ὡς συνήθως, εἰς τὰς πλευρὰς ὁρους, ἀλλ' ὅλως ἐν τῇ πεδιάδι. Οἱ νεώτατοι δὲ τῶν ἐπιταφίων τύμβων φθάνουσι μέχρι τῶν μακεδονικῶν χρόνων, δυνατὸν ὅμως εἶναι νὰ ὑπάρχωσι καὶ ὕστε-

ρώτεροι. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν τὰ ἀγγεῖα εἶναι σπανιώτατα καὶ τοῦτο — πλὴν τοῦ σχήματος — εἶναι ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτάτων γνωρισμάτων, δι' ὧν διακρίνονται ἀπὸ τῶν συνοικισμῶν.

Ὡσαύτως χυτὸς ἦτοι ἐπίτηδες ἐπιχωσθεὶς εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ τύμβος σ. 6, ἀρ. 26, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα παρεθέσαμεν ἀνωτέρω. Κατὰ τὸ σχῆμα δὲν διαφέρει οὗτος ἀπὸ τῶν ἐπιταφίων, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του ὅμως καὶ πέραξ τῆς βάσεως αὐτοῦ εὐρέθησαν πλεῖστα τεμάχια ἀγγείων, πρὸ πάντων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· ἐκ τούτου καὶ ἄλλων τινῶν λόγων, περὶ ὧν κατωτέρω, φαίνεται, ὅτι

Εἰκὼν 4.

ἐχρησίμευεν ὡς σκοπιὰ ἢ πύργος (ἴδε Παράρτημα εἰς κεφ. πρῶτον καὶ δεῦτερον, ἀρ. 4). Ὁμοίος ἦτο ἴσως καὶ ὁ ἐν σελ. 5, ἀρ. 14, μνημονευθεὶς.

Ἐχομεν λοιπὸν ἐν Θεσσαλίᾳ δύο γενικὰ σχήματα τύμβων, τοὺς μαστοειδεῖς ἢ τραπεζοειδεῖς (εἰκ. 2, 3) καὶ τοὺς κωνικοὺς (εἰκ. 1, 4). Οἱ πρῶτοι ἦσαν συνοικισμοί, ἐκ τῶν ἄλλων δὲ οἱ πλεῖστοι μὲν βεβαίως ἐπιτάφια μνήματα, ὀλίγοι τινὲς ὅμως ἐχρησίμευον ὡς σκοπιαί· οἱ τελευταῖοι διακρίνονται ἀπὸ τῶν μνημάτων μόνον ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν διεσπαρμένων ἀγγείων⁽¹⁾.

(1) Περὶ τῶν τύμβων τῆς Θεσσαλίας ὠμίλησα καὶ ἐνώπιον τοῦ εἰς Ἀθήνας συνεληθόντος ἀρχαιολογικοῦ συνεδρίου, εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ ὁποίου ἐδημοσιεύθησαν συντομώτατα τὰ συμπεράσματα τῆς ὁμιλίας μου (Congrès archéol., Athènes 1905 σ. 212). Ἐν ἐκείνῃ ἐγένετο λόγος ἰδίᾳ περὶ τῶν ἐπιταφίων τύμβων καὶ περὶ τῆς πιθανῆς καταγωγῆς

Τὰ δύο σχήματα τῶν τύμβων περιέγραψεν ἤδη ὁ Heuzey⁽¹⁾, ὑπέθεσεν ὅμως, ὅτι οἱ μὲν μεγαλύτεροι καὶ ταπεινότεροι ἢ ἐπίπεδοι ἦσαν μνήματα νεκρῶν κεκαυμένων, οἱ δὲ μικρότεροι καὶ κωνικοὶ μνήματα νεκρῶν ἀκαύστων. Ὁ Lolling⁽²⁾ παρέβλεψε τὴν διάκρισιν καὶ ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν ὡς ἐὰν ἦσαν πάντες ὅμοιοι καὶ πάντες συνοικισμοί. Ὁ δὲ O. Kern⁽³⁾ ἀπομακρύνεται ἔτι μᾶλλον τῆς ἀληθείας, διότι παραδέχεται, ὅτι οἱ τύμβοι τῆς Θεσσαλίας, ἢ τοῦλάχιστον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἦσαν ἔρματα ἦτοι σωροὶ χώματος ἀνάλογοι πρὸς τοὺς σωροὺς τῶν λίθων, οἵτινες ὑπῆρχον εἰς ἄλλα μᾶλ-

λὴς αὐτῶν, ἐλπίζω δὲ ὅτι θὰ δυνθῶ νὰ ἐκθέσω προσεχῶς ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἐκτενέστερον τὴν περὶ τούτου γνώμην μου.

(1) Ἐ. ἀ. σ. 412.

(2) Ἐ. ἀ.

(3) Strena Helbigiana σ. 157.

λον πετρώδη μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἦσαν ἱεροὶ τοῦ Ἑρμοῦ.

Σημειῶ ἐν τέλει, ὅτι καὶ τοὺς τύμβους τῆς Μακεδονίας διέκρινεν ὁ Paul Träger, ἐκ τοῦ σχήματος καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ἀγγείων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν, εἰς μνήματα καὶ συνοικισμούς⁽¹⁾.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν τύμβων τῆς βορειοτέρας Θράκης καὶ τῆς Βουλγαρίας⁽²⁾, ὁμοίως δὲ ἐκ τῶν τύμβων τῆς Τρωάδος ὁ τοῦ Ἀναί-τεπέ μοι φαίνεται ὅτι ἦτο οὐχὶ νεκροταφεῖον ἢ τόπος

(¹) Zeitschrift für Ethnol. 1901 σ. (43) ἐξ. καὶ 1902 σ. (62) ἐξ. Ὁ Träger ὑποθέτει, ὅτι οἱ συνοικισμοὶ ἦσαν ἰδρυμένοι ἐπὶ τεγνητῶν ὕψωμάτων. Ὁ δὲ A. Körte (G und A. Körte, Gordion σ. 8) θεωρεῖ δυνατόν, ὅτι καὶ οἱ κατὰ Träger συνοικισμοὶ ἦσαν κοινὰ νεκροταφεῖα, εἰς τὰ ὅποια ἔθαπτον ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. ἐνῷ οἱ κωνικοὶ τύμβοι ἦσαν τάφοι τῶν εὐγενῶν ἢ πλουσίων καὶ ἐπεχώσθησαν δι' ἓνα μόνον νεκρὸν ἢ διὰ μίαν οἰκογένειαν.

(²) Περί τούτων ὑπάρχει βουλγαριστὶ γεγραμμένη μονογραφία τῶν

καύσεως νεκρῶν⁽¹⁾, ἀλλὰ συνοικισμός, ὡς ἐφρόνει ἤδη ὁ Schliemann⁽²⁾. Ὡσαύτως ὁ λεγόμενος τύμβος τοῦ Πρωτεσιλάου ἐπὶ τῆς ἀπέναντι εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς δὲν εἶναι μνημα νεκροῦ· τὸ μέγεθος τῆς διαμέτρου καὶ τὸ σχετικῶς πολὺ μικρὸν ὕψος αὐτοῦ, ἔπειτα δὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀγγείων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του καὶ αἱ ὠμαὶ πλίνθοι, αἵτινες ἀνεκαλύφθησαν εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῆς κορυφῆς⁽³⁾, μαρτυροῦσι κατὰ τὴν γνώμην μου σαφῶς, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν συνοικισμόν.

ἀδελφῶν Shkorpil, Moghili, ἐν Φιλιππουπόλει 1898. Πρβ. καὶ Seure ἐν Bull. Corr. Hell. 1901 σ. 156 ἐξ., ὅστις ἀναφέρει καὶ τύμβους πρὸς στρατιωτικοὺς καὶ ἄλλους ἀκόμη σκοποὺς ἐπιχωσθέντας.

(¹) Τοῦτο πιστεύει ὁ Winnefeld παρὰ Dörpfeld, Troja und Ilion σ. 548.

(²) Ilion σ. 881 (γαλλ. μεταφρ.).

(³) Schliemann ἔ. ἀ. σ. 877.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΟΥ ΔΙΜΗΝΙΟΥ

Ἡ πεδιάς τοῦ Βόλου ἐκτείνεται πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως ταύτης ἐπὶ τέσσαρα περίπου χιλιόμετρα, κατόπιν δὲ διαδέχεται αὐτὴν μετρίως ὑψηλὴ ὄροσειρά, εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ὁποίας, καὶ ἐν μέρει ἐπὶ τῆς κλιτύος, κεῖται τὸ χωρίον *Διμήνι*, γνωστὸν πρὸ πολλοῦ ἕνεκα τοῦ παρ' αὐτὸ ἀνακαλυφθέντος θολωτοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου. Πρὸ τοῦ χωρίου ὑφούται λόφος φυσικὸς, *Τούμπα* ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων καλούμενος, εἰς τὴν βορειοδυτικὴν δὲ κλιτὺν αὐτοῦ ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων Βαλ. Στάης ἀνεκάλυψε δεύτερον θολωτὸν τάφον, ὃν ἀνέσκαψε τὸ 1901 ⁽¹⁾. Μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ ἐξηκολούθησε τὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τοῦ λόφου ἐλπίζων νὰ εὔρῃ καὶ ἄλλον ἢ ἄλλους ὁμοίους τάφους, ἀντ' αὐτῶν ὅμως ἐνεφανίσθησαν λείψανα προϊστορικῆς ἀκροπόλεως περιβαλλομένης ὑπὸ πλείονων τειχῶν ⁽²⁾.

Ὁ Στάης κατεῖδεν ἀμέσως τὴν σπουδαιότητα τῶν λειψάνων τούτων καὶ ἡσχολήθη μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῶν, οὕτω δὲ ἦλθον εἰς φῶς ἤδη κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο τὰ πλεῖστα τῶν τειχῶν καὶ τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἄλλων οἰκοδομημά-

των. Ἄν καὶ δὲν ἡδυνήθη δὲ ν' ἀποπερατώσῃ τότε τελείως τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἀκροπόλεως, ὅμως ἐφρόντισε νὰ συνταχθῇ ὑπὸ τοῦ ἐν Βόλῳ ἀρχιτέκτονος κ. Ἀργύρη σχέδιον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ ἐπόμενα δύο ἔτη, ἀλλαχοῦ ὦν ἀπησχολημένος, ἐκωλύθη νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος εἰς Θεσσαλίαν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς, ἀνέλαβον ἐγὼ τὸ θέρος τοῦ 1903 τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτῆς. Κατὰ τὰς συμπληρωτικὰς ταύτας ἐργασίας εὗρέθησαν τμήματά τινα τῶν ἐξωτερικῶν περιβάλλον καὶ ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαιότερα λείψανα τῶν δύο ἐσωτάτων, πλὴν τούτου δ' ἐκαθαρίσθησαν καλύτερα οἰκήματά τινα, ὥστε ἐφάνη ἡ κάτοψις αὐτῶν σαφέστερον. Ὡς εἶπον ὅμως ἤδη, καὶ τῶν περιβάλλον καὶ τῶν οἰκημάτων τὰ πλεῖστα ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ὑπὸ τοῦ Στάη, οὕτως δ' ἀνεκάλυψε καὶ τὰ σπουδαιότατα τῶν εὐρημάτων. Τὰ τμήματα τῶν περιβάλλον, ἅτινα ἐγὼ ἀνεκάλυψα, προσέθηκα ὁ ἴδιος, τῇ βοηθείᾳ μικροῦ γωνιομέτρου, εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Ἀργύρη, εἰς τὸ ὅποιον ἐπέφερα καὶ τινὰς οὐσιώδεις διορθώσεις, αἵτινες ἐκ τῶν συμπληρωτικῶν ἀνασκαφῶν ἀπεδείχθησαν ἀναγκαῖαι· οὕτω δὲ δημοσιεύεται νῦν τοῦτο ἐν πίνακι 2. Ἄλλα ὅμως μικρότερα σφάλματα τοῦ σχεδίου ἠναγκάσθη ἕνεκα ἐλλείψεως χρόνου ν' ἀφήσω ὅπως εἶχον ⁽³⁾.

⁽¹⁾ Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας τοῦ 1901 σ. 37 ἐξ.

⁽²⁾ Τὴν θέσιν εἶχε περιγράψῃ ἤδη ὁ Lolling, Athen. Mitth. 1884 σ. 99 ἐξ., ὅστις ἐτοποθέτει ἐνταῦθα τὸ Ὀρμένιον. Ὡς θὰ ἴδωμεν ὅμως κατωτέρω, ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμήνιου ἤδη κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἦτο ἐγκαταλειμμένη, ὥστε δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ Ὀρμένιον ἢ Ὀρμίνιον, τὸ ὅποιον βραδύτερον ἦτο κώμη τῆς Δημητριάδος. Ὁ Lolling συνέλεξεν ἐπὶ τῆς Τούμπας πλείονα τεμάχια ἀγγείων, περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ὁ Furtwängler (αὐτ. σ. 116 ἐξ.). Τῶν ἀνασκαφῶν δὲ τοῦ Στάη μνηστὰ ἐγένιν ἤδη πολλοῦ, ἀλλ' ἐκτενέστερόν πως ἀνέφερε περὶ αὐτῶν ὁ S. Wide, Berl. Philol. Wochenschrift 1901 σ. 795.

⁽³⁾ Τὸ σχέδιον τοῦ Ἀργύρη ἐτυπώθη, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Στάη καὶ πρὶν ἐξελεγχθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ἐν τινι καθημερινῇ ἐφημερίδι τοῦ Βόλου, ἐκεῖθεν δὲ περιελήφθη ὑπὸ τοῦ Noack εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀμβούργῳ ὀπτικοῦ ἰνστιτούτου A. Krüss παρασκευαζομένων

Τὴν περιγραφὴν τῶν λειψάνων τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὴν δημοσίευσιν τῶν εὐρημάτων παρεχώρησεν ὁ Στάης εἰς ἐμέ, διότι ἔνεκα τῆς ταυτότητος τοῦ προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις ἀποκαλύπτεται συγχρόνως ἐν Διμηνίῳ καὶ ἐν Σέσχλῳ, ἐκρίθη ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ χωρισθῇ ὁ περὶ τῶν δύο ἀκροπόλεων καὶ τῶν εὐρημάτων αὐτῶν λόγος.

Ὁ λόφος, ἐφ' οὗ κεῖται ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου, ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ σχιστολίθου, ὑψοῦται δὲ ὑπεράνω τῆς πεδιάδος οὐχὶ πλεόντων 16 μέτρων· κατὰ τὸ μεσημβρινοδυτικὸν μέρος μάλιστα, ἔνθα χωρίζεται ἀπὸ τῆς παρακειμένης

ὁροσειρᾶς διὰ μικρᾶς κοιλάδος, ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου ὑπερέχει τοῦ βαθυτάτου σημείου τῆς κοιλάδος μόλις κατὰ πέντε μέτρα⁽¹⁾. Αἱ πλευραὶ κατέρχονται πρὸς μεσημβρίαν καὶ δυσμὰς ἡρέμα, μᾶλλον δὲ ὀρθίαι εἶναι ἢ ἀνατολική, ἐνῶ ἡ βορεία μέχρι τινὸς μὲν κατέρχεται μετὰ μικρᾶς κλίσεως, ὅλως πρὸς τὸ ἄκρον δὲ εἶναι μᾶλλον ἢ ἥπτον ἀπόκρημνος. Καθόλου ἡ θέσις δὲν εἶναι ἐκ φύσεως ὀχυρὰ καὶ ἔνεκα τούτου ἦσαν λίαν ἀναγκαῖοι οἱ πολλαπλοὶ ὀχυρωτικοὶ περίβολοι, τοὺς ὁποίους αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν. Ἡ φωτογραφία εἰκ. 5 δείκνυει τὴν ΒΒΔ ὄψιν τῆς Τούμπας, ὅπως φαίνεται

Εἰκὼν 5.

ἀπὸ τῆς πεδιάδος, κατὰ τὸ μέσον δὲ περίπου τῆς εἰκόνος φαίνεται τὸ ἀνοιγμα τοῦ στομίου τοῦ θολωτοῦ τάφου.

Τὰ ὀχυρωτικὰ ἔργα τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ὑπ' αὐτῶν περικλειομένων οἰκοδομημάτων ἀνήκουσιν ἐν γένει μὲν εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (ἴδε ἀνωτ. σ. 3), σαφεῖς ὅμως τεκμήρια ἀποδεικνύουσιν, ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν πάλιν ἐν αὐτῇ τρεῖς δια-
διαθετικῶν καὶ οὕτω διεδόθη εἰς εὐρύτερον κύκλον. Ἡ μεγαλύτερα ἑλλειψις τοῦ σχεδίου ἐκεῖνου εἶναι, ὅτι τὰ δύο σπουδαιότατα οἰκοδομήματα, ἥτοι τὰ μέγαρα Α καὶ Β (ἴδε κατωτέρω εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν οἰκημάτων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος) παριστάνονται πλημμελέστατα. Ἡ ἀληθὴς μορφή τῶν κατόψων αὐτῶν ὠρίσθη τὸ 1903.

φόρους ἡλικίας ἢ ἐποχάς. Λείψανα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἄλλα, πλὴν ἐλαχίστων τεμαχίων ἀγγείων καὶ ἐνὸς ἀρτίου· ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ περίοδος αὕτη σχεδὸν δὲν ἀντιπροσωπεύεται ἐν Διμηνίῳ. Τοῖχοι δὲ τινες κείμενοι ἐν μέρει ἐπὶ τῶν περιβόλων εἶναι προφανῶς ὑστερώτεροι καὶ ἐκτίσθησαν, ὅταν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς νεολιθικῆς ἀκροπόλεως κατῴκησαν ἄλλοι ἄνθρωποι ἐπὶ τοῦ λόφου. Ἐκ τῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων εὐρημά-

(1) Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ὑψοῦται ὁ λόφος κατὰ τὴν καταμέτρησιν τοῦ Ἀργύρη ὀλίγον πλεόντων 25 μέτρων.

των συνάγομεν, ὅτι τοῦτο συνέβη κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα.

Εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἀνήκουσι καὶ πλείονες τάφοι ἀνακαλυφθέντες μετὰ τῶν οἰκημάτων καὶ ἐπ' αὐτῶν, νεώτεροι δὲ τούτων εἶναι δύο μικροὶ τετράπλευροι μυκηναῖκοι τάφοι καὶ ὁ εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τῆς ἀκροπόλεως κείμενος θολωτός, τὸν ὁποῖον ἀνεφέραμεν ἤδη.

Εὐρήματα μεταγενέστερα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δὲν ἔγιναν, ἐξ οὗ ἀκολουθεῖ, ὅτι ὁ λόφος ἐγκατελείφθη ἔκτοτε ὁλοσχερῶς. Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς μυκηναίκοις χρόνους ἦτο πιθανῶς ἔρημος κατοίκων, διότι ἐν τῇ ἐπιχώσει, οὐδὲν ἔχνος τῶν χρόνων ἐκείνων ἀνεκαλύφθη. Οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες ἐτάφησαν εἰς τὸν θολωτὸν καὶ εἰς τοὺς δύο ἄλλους μικροὺς μυκηναίκοις τάφους, δὲν κατῴκουν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τοῦ λόφου, ἀλλ' εἰς ἄλλο τι μέρος.

1 Οἱ περίβολοι τῆς ἀκροπόλεως.

Ἐκ τῶν λειψάνων, ἅτινα αἱ ἀνασκαφαὶ ἔφεραν εἰς φῶς, φαίνεται ὅτι ἡ ἀκρόπολις περιεβάλλετο ἐν κύκλῳ ὑπὸ ἐξ τειχῶν (ἴδε τὸ σχέδιον πίν. 2). Ἐκ τούτων τὰ ἐξώτατα κατὰ μὲν τὸ πρὸς δυσμὰς ἐστραμμένον μέρος τῆς ἀκροπόλεως φθάνουσι μέχρι τῆς μικρᾶς κοιλάδος, τῆς χωριζούσης αὐτὴν ἀπὸ τῆς παρακειμένης ὁροσειρᾶς, κατὰ δὲ τὸ μᾶλλον ὀρθιον ἀνατολικὸν ἡμισυ κεῖνται ἐπὶ τῆς κλιτύος.

Ἐκ τῶν περιβόλων τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος μόνον οἱ τρεῖς ἐσώτεροι σώζονται καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἑκτασιν ἀπὸ τῶν βορείων εἰσόδων 6 (τετράγ. Δ 4), 12 (Γ 4), 21 (Γ 3) μέχρι τῶν μεσημβρινῶν 8 (Η 4), 18 (Η 5), 34 (Ι 6). Τοῦ τετάρτου ἐλλείπουσι μικρὸν τμήμα κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, τὸ ὁποῖον πιθανῶς κατεστράφη κατὰ τὴν οἰκοδομήσιν τοῦ θολωτοῦ τάφου, καὶ ἐν ἄλλο τμήμα ἱκανῶς μέγα κατὰ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν· ἀλλ' ἡ διεύθυνσίς του κατὰ τοῦτο τὸ μέρος δὲν εἶναι ἀμφίβολος, διότι ἦτο βεβαίως παράλληλος περιήπου πρὸς τὴν τοῦ τρίτου περιβόλου. Εἰς αὐτὸν ἀνήκει πιθανῶς τὸ μικρὸν τμήμα 36 (Ι 7), ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποῖου καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς πολλοὶ

λίθοι οὐχὶ μὲν ὠκοδομημένοι, κείμενοι ὅμως εἰς τὴν ὑποτιθεμένην διεύθυνσιν τοῦ περιβόλου καὶ ἀναμφιβόλως ἐξ αὐτοῦ προερχόμενοι.

Τῶν ἄλλων περιβόλων, τοῦ πέμπτου δηλαδὴ καὶ τοῦ ἑκτοῦ, τὰ λείψανα κατὰ τὸ δυτικὸν ἡμισυ εἶναι δυστυχῶς πολὺ ὀλίγα. Κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν ἔχομεν ἐν μικρὸν τμήμα 37 (Α 5), τὸ ὁποῖον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκεν εἰς τὸν ἑκτον περιβόλον. Μετ' αὐτοῦ συνήπτετο, ὡς φαίνεται, τὸ ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τμήμα 38 (Γ 8), ὡς ὑπεδηλώθη ἤδη ἐν τῷ σχεδίῳ. Περὶ τῶν ἄλλων ὅμως κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν τμημάτων 39 (Δ 9), 40 (Η 8), 41 (Ι 7) καὶ 35 (Θ 7) δὲν ὑπάρχει βεβαιότης. Ὁ τοῖχος 39 ἴσως εἶναι λείψανον οἰκίας καὶ οὐχὶ τῶν περιβόλων. Τὸ τμήμα 41 πάλιν φαίνεται μὲν καθόλου, ὅτι ἀπετέλει μέρος τοῦ πέμπτου περιβόλου, ἀλλὰ τότε ἡ διεύθυνσίς του ἔπρεπε νὰ εἶναι ὀλίγον δυτικωτέρα, πλὴν τούτου δὲ καὶ τὸ πάχος αὐτοῦ εἶναι κατὰ τι μικρότερον τοῦ πάχους τοῦ τμήματος 40. Ἀλλὰ τοιαῦται διαφοραὶ εἶναι συχνόταται ἐν Διμηνίῳ καὶ εἰς τοὺς περιβόλους καὶ εἰς τοὺς τοίχους τῶν οἰκιῶν. Τὸ τμήμα 41 κεῖται ἐν μέρει ἐπὶ ἀρχαιότερου οἰκοδομήματος, πλησίον τοῦ ὁποῖου ἀνεκαλύφθησαν δύο ἄλλα μικρότερα τμήματα τοίχων, οἵτινες ἔνεκα τοῦ πάχους αὐτῶν φαίνονται ἀνήκοντες ὡσαύτως εἰς περιβόλους. Καθόλου δὲ τὸ μέρος τοῦτο, τὸ περὶ τὰς μεσημβρινὰς εἰσόδους τῶν ἐξωτερῶν περιβόλων, ὑπέστη πολλὰς μεταβολὰς καὶ καταστροφὰς καὶ ἔνεκα τούτου δύσκολον εἶναι νῦν νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς ἡ σχέσις τῶν λειψάνων πρὸς ἄλληλα. Πλὴν τούτου δ' οἱ τοῖχοι κεῖνται ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς καὶ τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ πολλαχοῦ συνεπλήρωσε τὴν καταστροφὴν.

Ἐκ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος περιβόλων μόνον ὁ πρῶτος σώζεται ἀπὸ τῆς βορείας εἰσόδου 6 μέχρι τῆς μεσημβρινῆς 8. Ὁ δεῦτερος ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς πύλης 18 ἀρχόμενος φθάνει μέχρι τοῦ μέσου περιήπου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ ἐκεῖ καταλήγει εἰς τὴν παραστάδα 20 (Η 2)· δὲν ἐξακολουθεῖ δηλαδὴ μέχρι τῆς βορείας εἰσόδου. Ἄρα ὁ δεῦτερος περίβολος ὅλος δὲν ἀπετέλει κύκλον τέλειον, ἀλλὰ τρία τέταρτα κύκλου μόνον.

Τριῶν ἄλλων περιβόλων τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος, τοῦ τρίτου, τετάρτου καὶ πέμπτου, ἀπεκα-

λύφθησαν μεγάλα τμήματα, ἅτινα πιθανώτατα συνεδέοντο καθ' ὃν τρόπον ὑπεδηλώθη ἐν τῷ σχεδίῳ πίν. 2. Τοῦ ἔκτου οὐδὲν ἔχνος εὐρέθη, πρέπει ὅμως νὰ ὑπῆρχε, διότι, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ σχεδίου, τὸ ἄκρον τοῦ πέμπτου περιβόλου εἰς τὸ σημεῖον 31 (B 4) κεῖται πολὺ ἐνδότερον τοῦ τμήματος 37 (A 5) τοῦ ἔκτου περιβόλου.

Εἰς δοκιμὰς τινὰς γενομένας ἔξω τῶν μνημονευθέντων τμημάτων περιβόλων κατὰ τὴν βορείαν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀνεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων ἀνηκόντων πιθανῶς εἰς οἰκίας, αἵτινες ἦσαν

ὠκοδομημέναι ἔξω παρὰ τὰ τείχη καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν. Ἴσως μάλιστα ἡδύνατό τις ἕνεκα τούτων νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἑβδομος περίβολος, ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως δὲ ταύτης φαίνεται συνηγοροῦν τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τὸ τμήμα 37 τοῦ ἔκτου περιβόλου δὲν κεῖται παρὰ τὸ ἄκρον τοῦ βράχου, ἀλλ' ἱκανῶς ἐνδότερον, ἐνῷ φυσικὸν ἦτο νὰ κτίσῃσι τὸν τελευταῖον περίβολον παρ' αὐτὸν τὸν κρημνόν. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀπλῆ ἔνδειξις, βέβαιον δὲ λείψανον ἑβδομοῦ περιβόλου δὲν εὐρέθη.

Εἰκὼν 6.

Ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εἰρημένων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ μετ' ἀκριβείας ὁ ὑπὸ τῶν τειχῶν περιοριζόμενος χώρος. Ἀλλ' ἐὰν παραβλέψωμεν τὸ δυνατὸν τῆς ὑπάρξεως ἑβδομοῦ περιβόλου καὶ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν πιθανὴν ἔκτασιν τῆς περιμέτρου τοῦ ἔκτου, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου δὲν ὑπερέβαινε τὰ δέκα στρέμματα ἤτοι τὰς 10 χιλιάδας τετραγωνικῶν μέτρων.

Οἱ περίβολοι ἀπέχουσιν ἀλλήλων ἀπὸ ἐνὸς μέχρι δεκαπέντε περίπου μέτρων, εἰς τινὰ μέρη ὅμως ἢ μεταξὺ αὐτῶν ἀπόστασις εἶναι μικροτέρα καὶ τοῦ μέτρου· οὕτω ὁ τρίτος καὶ ὁ τέταρτος περίβο-

λος ἐφάπτονται σχεδὸν ἀλλήλων κατὰ τὴν βορειο-δυτικὴν γωνίαν (τετράγ. Γ 6), ὁ δὲ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος ἀληθῶς συνέπιπτον, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν μεσημβριοανατολικὴν γωνίαν παρὰ τὸ σημεῖον 19 (Θ 4). Πρὸς τούτοις σημειῶ, ὅτι ὁ τέταρτος περίβολος ἐνοῦται μετὰ τοῦ τρίτου εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως (Θ 2), δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὰ κατ' αὐτὸν εἰς τὸ μέρος τοῦτο, διότι εἶναι κατεστραμμένος.

Ἐνεκα τοῦ οὐχὶ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν περιβόλων ὑπῆρχον καὶ πολλαὶ εἰσοδοὶ ἢ πύλαι, συνήθως δὲ αἱ εἰσοδοὶ πλείονων περιβόλων ἔκειντο ἐν στοίχῳ. Οὕτω ἐκ τῶν πέντε εἰσόδων τῆς βορείας πλευρᾶς

αἱ τῶν τεσσάρων ἐσωτέρων περιβόλων εὐρίσκονται εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν, μόνῃ δὲ ἡ τοῦ πέμπτου ἐτέθη ὀλίγον δυτικώτερον, εἰς τὸ σημεῖον 31, ἔνθα τὸ τεῖχος ἀπολήγει εἰς παραστάδα. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν κεῖνται πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν αἱ εἰσοδοὶ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περιβόλου, ὀλίγον δὲ μόνον δυτικώτερον, εἰς τὸ σημεῖον 34 (I 6), ἡ τοῦ τρίτου τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τῆς εἰς τὸν πρῶτον περιβόλον εἰσόδου κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην, ἥτοι τῆς εἰσόδου 8, βλέπομεν ἐπὶ τῆς εἰκόνης 6, δεξιὰ δὲ τῆς εἰσόδου φαίνεται ἡ παραστάς τοῦ τετραγώνου H 5 καὶ εἰς τὸ βάθος αἱ οἰκίαι τοῦ Διμηνίου. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπῆρχον ἐν ἀρχῇ τρεῖς εἰσοδοὶ ἔχουσιν τὸν αὐτὸν ἄξονα, αἱ τοῦ πρώτου, τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου περιβόλου· βραδύτερον ὅμως ἐφράχθη ἡ τοῦ πρώτου, τῆς ὁποίας ἡ θέσις εἶναι δεδηλωμένη εἰς τὸ σχέδιον παρὰ τὸ σημεῖον α (E 5), ἔμειναν δὲ μόναι αἱ ἄλλαι δύο, 15 καὶ 25.

Πλὴν τούτων ἀνεκαλύφθη μία εἰσοδος κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τρίτου περιβόλου, εἰς τὸ σημεῖον 23 (Γ 5), ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα ἐκτίσθη τοῖχος, καὶ μία ἄλλη εἰς τὸ τμήμα 38 (Γ 8) τοῦ ἔκτου περιβόλου.

Τὰ τεῖχη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἀπολήγουσι παρὰ τὰς εἰσοδοὺς εἰς ἀπλᾶς παραστάδας, ἀλλὰ προβάλλονται ἀπὸ τῶν παρασιάδων καὶ τοῖχοι κάθετοι ὡς σκέλη, διὰ τῶν σκελῶν δὲ τούτων σχηματίζονται εἰς τὴν βορείαν, τὴν μεσημβρινὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν δρόμοι ἱκανῶς μακροὶ καὶ τόσον στενοί, ὥστε οὐδὲ δύο ἄνδρες δύνανται νὰ στάθωσι κατὰ μέτωπον πλῆσιον ἀλλήλων. Ὁ δρόμος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς μεταξὺ τῶν εἰσόδων 15 καὶ 25 διακρίνεται ἐπὶ τῆς εἰκόνης 7 πρὸς τὸ δεξιὸν ἄκρον αὐτῆς, ἀριστερὰ δὲ τοῦ δρόμου βλέπομεν μεταξὺ τῶν τειχῶν τρεῖς τάφους κατεσκευασμένους ἐκ πλακῶν, τοὺς ἐν τετραγ. E 6, Δ 5 καὶ Δ 6.

Εἰς τὸν δρόμον τοῦτον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐσώθησαν καὶ ἱκνὴ πύλης, ἥτις ἔκειτο εἰς τὴν εἰσοδὸν 15 καὶ ἀκριβῶς ἐκεῖ, ἔνθα τὰ σκέλη τοῦ δρόμου θλωμένα σχηματίζουν δύο μικρὰς γωνίας. Εἰς τὴν δεξιὰ τῶ ἐισερχομένῳ γωνίαν ἀνεκαλύφθη ὄλμος, ἥτοι πλάξ λιθίνη φέρουσα στρογγύλην κοιλότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐστρέφετο τὸ κάτω ἄκρον τοῦ στρόφιγγος θύρας. Ἐπειδὴ δ' ἡ κοιλότης δὲν εἶναι

πολὺ βαθεῖα, περιεβάλλετο ἡ πλάξ ἐν κύκλῳ ὑπ' ἄλλων ὀρθίων πλακῶν, αἵτινες ἐκώλυον τὸν στρόφιγγα νὰ ἐξολισθήσῃ ἐκ τοῦ ὄλμου. Ὅμοιās κατασκευῆς εἰκόνα θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν οἰκημάτων τοῦ Σέσκλου. Ἡ πύλη ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μονόφυλλος.

Εἰς τὰς ἄλλας εἰσοδοὺς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνεύρω ἀναμφισβήτητα τεκμήρια πυλῶν καὶ ἴσως δὲν ὑπῆρχον εἰς πάσας, ἀλλ' ἐφράσσοντο μόνον ἐν καιρῷ ἀνάγκης. Ἦτο δ' εὐκόλον τοῦτο, διότι τὸ πλάτος τῶν σωζομένων εἰσόδων εἶναι μικρόν, ἥτοι 0,85 μ. ἕως 1,10 μ., καὶ μόνον ἡ ἐν τῷ τμήματι 38 τοῦ ἔκτου περιβόλου εἶναι 1,60 μ. πλατεῖα. Ἡ ἐξαίρεσις αὕτη βεβαίως ἔχει λόγον τινά, εἰκάζω δ' ὅτι δι' αὐτῆς — ἀλλὰ πιθανῶς οὐχὶ μόνον δι' αὐτῆς — εἰς δεινὰς περιστάσεις, ὅταν οἱ περὶ οἰκοὶ σπεύδοντες κατέφευγον εἰς τὴν ἀκρόπολιν, εἰσήγοντο τὰ κτήνη.

Τὰ ἀπὸ τῶν παραστάδων τῶν εἰσόδων ἐκφυόμενα σκέλη ἀποφράσσουσιν ἐν μέρει τοὺς μεταξὺ τῶν περιβόλων χώρους καὶ ἀφίνουσι στενάς μόνον διόδους, διὰ τῶν ὁποίων ἡδυνάτο τις νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν δρόμων· τὰς διόδους ταύτας ἴσως ἐφράσσον πάλιν προχείρως, ὡς ἀνάγκη. Διαρκῶς δὲ ἦτο διακεκομμένη ἡ συγκοινωνία μεταξὺ τοῦ δρόμου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ τμήματος τοῦ μεταξὺ τῶν περιβόλων τρίτου καὶ τετάρτου χώρου· διότι ἀνεκαλύφθησαν ἐνταῦθα παρὰ τὴν εἰσοδὸν 25 λείψανα τοίχου, ὅστις συνέδεε τὸν τρίτον περιβόλον μετὰ τοῦ τετάρτου, ὡς ἐσημειώθη ἐν τῷ σχεδίῳ.

Διὰ τῶν πολλαπλῶν περιβόλων, διὰ τῶν παρὰ τὰς εἰσοδοὺς σκελῶν καὶ διὰ τῆς ἐνώσεως δύο περιβόλων ἢ τῆς μεγάλης στενώσεως τοῦ μεταξὺ αὐτῶν χώρου (ἴδε σ. 34) ἡ ἀκρόπολις ἦτο κατατετμημένη εἰς πολλὰ τμήματα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἡδυνάτο, κλειομένων ἢ φρασσομένων τῶν πυλῶν καὶ τῶν διόδων, ν' ἀποχωρισθῇ ἐντελῶς ἀπὸ τῶν λοιπῶν. Ἀναμφιβόλως δ' ἡ κατάτμησις αὕτη σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ δύσκολον τὴν ἄλωσιν τῆς ἀκροπόλεως ἐξ ἐφόδου. Διότι ἐὰν π. χ. ὁ ἐχθρὸς ὑπερέβαινε τὸ ἐξώτατον τεῖχος εἰς τι μέρος, δὲν ἐγίνετο ἀμέσως κύριος ὅλης τῆς ἀκροπόλεως, οὐδὲ καὶ ἐνδὸς ὄλου περιβόλου, ἀλλὰ τὸ πολὺ ἡμίσεος μόνον περιβόλου· τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ αὐτοῦ ἐπρεπε

νὰ κυριευθῇ διὰ νέας ἐφόδου καὶ κατόπιν ἀνάγκη ἦτο νὰ ἐπαναληφθῇ τὸ αὐτὸ εἰς ἕκαστον περίβολον μέχρι τοῦ ἐσωτάτου. Καλυτέρα δὲν ἦτο ἡ θέσις τῶν ἐχθρῶν, ἐὰν κατώρθωνον νὰ ἐκβιάσωσι μίαν τῶν ἐξωτερικῶν εἰσόδων· διότι εἰσερχόμενοι εὐρίσκοντο εἰς στενότατον δρόμον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐλάχιστοι μόνον ἐχώρουν, καὶ οὗτοι ὤφειλον νὰ σταθῶσιν εἰς γραμμὴν οὐχὶ κατὰ μέτωπον, ἀλλὰ κατὰ βάθος. Ἐνώπιόν των ἔβλεπον τὴν κλειστὴν πύλην ἢ πεφραγμένην εἴσοδον τοῦ ἀμέσως ἐσωτέρου περι-

βόλου, εἰς τὰ πλάγια δὲ τὰς στενάς, πεφραγμένας πιθανῶς διόδους, αἵτινες ἐκώλυσον αὐτοὺς νὰ ἐκχυθῶσιν εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν περιβόλων διαδρόμους. Οἱ πολιορκούμενοι κατέχοντες τὰς διόδους ταύτας καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῶν πλευρῶν τοῦ δρόμου καὶ τὴν πύλην τοῦ ἐσωτέρου περιβόλου ἠδύναντο εὐκόλως νὰ καταβάλλωσι τοὺς ἐν τῷ στενῷ χώρῳ συστροφόμενους ὀλίγους ἀντιπάλους βάλλοντες κατ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν καὶ ἐκ τῶν πλαγίων. Καθόλου δὲ ἡ διάταξις τῶν περιβόλων καὶ τῶν εἰσόδων

Εἰκὼν 7.

αὐτῶν μαρτυρεῖ πολλὴν πεῖραν κτηθεῖσαν πιθανώτατα εἰς μακρὸν χρόνον καὶ ἐκ συχνῶν πολιορκιῶν.

Τὰ τεῖχη εἶναι ἐκτισμένα ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων — συνήθως σκληρῶν πλακωτῶν σχιστολίθων — καὶ πηλοῦ (πρβ. εἰκ. 6, 7, 8). Πλίνθων ὠμῶν λείψανα δὲν παρατηρήθησαν καὶ ἐν γένει δὲν ἐβεβαιώθη χρῆσις πλίνθων οὔτε εἰς τοὺς περιβόλους οὔτε εἰς τὰ οἰκήματα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἐπίσης δὲν παρατηρήθη ὑπαρξίς ξύλων εἰς τὰς παραστάδας τῶν πυλῶν ἢ εἰς ἄλλα μέρη τῶν περιβόλων.

Συχνὰ δὲ τὰ τεῖχη δὲν εἶναι κάθετα, ἀλλὰ κεκλιμένα ἕνεκα τοῦ χρόνου ἢ πρὸς τὰ ἔσω ἢ πρὸς τὰ ἔξω· περί τινων τμημάτων ὅμως εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐξ ἀρχῆς ὠκοδομήθησαν ἔχοντα κεκλιμένην τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν, ἐνῶ ἄλλα παρακειμένα τμήματα εἶχον ἀμφοτέρως τὰς ὀψεις καθέτους. Οὕτω τὸ μεταξὺ τῶν δύο προεξοχῶν τοῦ τείχους 32 (Γ 6) καὶ 33 (Δ 7) τμήμα τοῦ τετάρτου περιβόλου εἶναι ἔξωθεν σημαντικῶς κεκλιμένον, ὡς ὑπεδηλώθη καὶ ἐν τῷ σχεδίῳ διὰ τῆς παρακειμένης

γραμμῆς, ἢ προεξοχή 32 ὅμως εἶναι ἐντελῶς κἀ-
θετος. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ περιβόλου ἀπεικονίζε-
ται εἰς τὸ πρόσθιον μέρος (Α) τῆς εἰκόνος 8.

Τὸ πάχος τῶν τειχῶν εἰς τὰ κατώτερα μέρη
ποικίλλει ἀπὸ 0,60 μ. μέχρι 1,40 μ., ἀλλὰ συνή-
θως κυμαίνεται μεταξὺ 0,80 μ. καὶ 1,00 μ. Τὸ δὲ
ὕψος δὲν ἐσώθη μὲν, ὡς εἶναι εὐνόητον, οὐδαμοῦ
ὀλόκληρον, πάντως ὅμως καὶ τοῦτο δὲν ἦτο μέγα·
διότι βλέπομεν πολλάκις, ὅτι τὰ τεῖχη ἐθεμελιώ-
θησαν οὐχὶ ἐπὶ τοῦ στερεοῦ, ἀλλ' ἐπὶ ἐπιχώσεων,
αἵτινες δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ βαστάσωσι μέγα βάρος,
τεῖχος δὲ ὅλον λίθινον ἔχον μέγα ὕψος ταχέως θὰ
διερρηγνύετο ὑποχωροῦντος τοῦ ἐδάφους. Καθόλου
κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν τειχῶν — καὶ πολὺ μᾶλ-
λον τῶν συνήθων τοίχων τῶν οἰκοδομημάτων —
δὲν ἔσκαπτον θεμέλια, ἀλλ' ἀπλῶς ἰσοπέδωνον τὸ
ἔδαφος καὶ ἔκτιζον ἐπ' αὐτοῦ ἀμέσως.

Ἦτος ὅμως δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν καὶ ἀκρι-
βέστερον τὸ ὕψος ἐνὸς τμήματος τῶν τειχῶν. Εἵ-
δομεν ὅτι τὸ πάχος αὐτῶν πλησίον τῶν θεμελίων
δὲν ὑπερβαίνει κατὰ μέσον ὅρον τὸ ἐν μέτρον, ὑψη-
λότερον δὲ πιθανῶς ἐγένετο μικρότερον. Ἀλλ' ἐπὶ
τείχους πλάτους μικροτέρου τοῦ μέτρου δὲν ἠδύ-
ναντο νὰ σταθῶσι καὶ νὰ μάχωνται οἱ πολεμισταί,
διότι ἐκινδυνεύον νὰ καταπέσωσιν ἀπ' αὐτοῦ κατὰ
πᾶσαν ζώηροτέραν κίνησιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἔκα-
μνον. Πλὴν τούτου ἰστάμενοί ἐπὶ τοῦ τείχους θὰ
εἶχον ὅλον τὸ σῶμα ἀκάλυπτον καὶ ἐκτεθειμένον
εἰς τὰ βέλη τοῦ ἐχθροῦ, διότι βεβαίως δὲν δυνά-
μεθα νὰ υποθέσωμεν, ὅτι ἐπὶ τόσον στενῶν τειχῶν
ὑπῆρχον καὶ θωρακεῖα ἢ ἐπάλξεις, αἵτινες θὰ κα-
θίστων ἔτι στενότερον τὸν χώρον. Θεωρῶ λοιπὸν
βέβαιον, ὅτι οἱ ἀμυνόμενοι ἐμάχοντο ἰστάμενοι οὐχὶ
ἐπὶ τῶν τειχῶν, ἀλλ' ὀπισθεν αὐτῶν, καὶ ἐξηγῶ
ἐκ τούτου προᾶγμά τι, τὸ ὁποῖον ἄλλως μοι φαίνε-
ται ἀνεξήγητον. Παρατηρήθη δηλαδὴ κατὰ τὰς
ἀνασκαφάς, ὅτι ὀπισθεν περιβόλων τινῶν, ἦτοι ὀπι-
σθεν τοῦ πέμπτου περιβόλου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν
κλιτὺν καὶ ὀπισθεν τοῦ βορείου τμήματος τῆς δυ-
τικῆς πλευρᾶς τοῦ δευτέρου περιβόλου, ὑπῆρχε
γῆ καθαρὰ ἄλλοθεν κομισθεῖσα καὶ ἐπίτηδες ῥι-
φθεῖσα ἐκεῖ. Πρὸς τούτοις ὀλόκληρος ἡ βορεία
πλευρὰ τοῦ μεταξὺ τρίτου καὶ τετάρτου περιβόλου
στενοῦ διαδρόμου εὐρέθη πεπληρωμένη διὰ τριμμά-
των μαλακοῦ σχιστολίθου, τὸν ὁποῖον ἔσκαψαν πι-

θανῶς ἐκ τῆς βορείας κλιτύος τοῦ λόφου, ἔξω τοῦ
ἐκτοῦ περιβόλου, καὶ ἔστρωσαν πάλιν ἐπίτηδες εἰς
τὸ μέρος ἐκεῖνο. Κατ' ἀρχάς δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐν-
νοήσω τὸν σκοπὸν τῶν τεχνητῶν τούτων ἐπιχώ-
σεων, νῦν ὅμως νομίζω ὅτι ἐρμηνεύεται τὸ πρᾶγμα
εὐκόλως. Διότι ἐὰν ἀληθῶς οἱ ἀμυνόμενοι ἐμά-
χοντο ἰστάμενοι ὀπισθεν καὶ κάτωθεν τῶν περιβό-
λων, ἔπρεπε τὸ ὕψος τῶν τειχῶν κατὰ τὴν πρὸς
τὰ ἔσω ὄψιν νὰ μὴ ὑπερβαίνει τὸ ὕψος τοῦ ἀνδρι-
κοῦ ἀναστήματος· διότι ἄλλως οἱ πολεμισταὶ δὲν
θὰ ἔβλεπον τὸν ἐχθρόν, κατὰ τοῦ ὁποῖου ἐμά-
χοντο· τὸν ἀντίον δὲ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις ἠδύνατο
καὶ ὥφειλε μάλιστα νὰ εἶναι ὑψηλότερα, διὰ νὰ
μὴ εἶναι τὸ τεῖχος λίαν εὐεπίδατον — ἔπρεπε
ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ἔδαφος ἔσωθεν τοῦ τείχους
νὰ κεῖται ἱκανῶς ὑψηλότερον ἢ ἔξωθεν αὐτοῦ.
Ἐπειδὴ δὲ αἱ πλευραὶ τοῦ λόφου εἶναι, ὡς εἴπο-
μεν ἀνωτέρω, μᾶλλον ἢ ἥττον κεκλιμέναι, δια-
φορὰ τις ὕψους μεταξὺ τῶν δύο ὀψεων τῶν τειχῶν
πάντοτε ὑπῆρχεν· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦτο
ἐπαρκής, καὶ ἔνεκα τούτου ἠναγκάζοντο νὰ σω-
ρεύωσιν ἔσωθεν τῶν τειχῶν λίθους καὶ χρώματα ἢ
καθαρὰν γῆν, τὴν ὁποίαν ἐλάμβανον ἐκ τῶν πέριξ,
καὶ οὕτω νὰ ὑψώνωσι τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου
ἔμελλον νὰ πατῶσιν οἱ ἀμυνόμενοι· κατ' ἀναλο-
γίαν δὲ πρὸς τὸ ὕψος τῆς τεχνητῆς ταύτης ἐπιχώ-
σεως ἠδύναντο νὰ ὑψώνωσι καὶ τὸ τεῖχος.

Τὸ στῶμα τοῦ σχιστολίθου μεταξὺ τρίτου καὶ
τετάρτου περιβόλου φθάνει μέχρι τοῦ στερεοῦ καὶ
ἔχει πάχος 0,80 μ. Ἐὰν λοιπὸν εἰς αὐτὸ προσ-
θέσωμεν καὶ 1,70 μ. τὸ πολὺ, ἦτοι τὸ ὕψος τοῦ
ἀνδρικοῦ ἀναστήματος, ἔχομεν ὅλον ὕψος τῆς ἐσω-
τερικῆς ὀψεως τοῦ τείχους τοῦ τετάρτου περιβό-
λου εἰς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν 2,50 μ. περί-
που. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις ἔνεκα τῆς κλίσεως τοῦ ἐδά-
φους ἦτο ὑψηλότερα κατὰ 0,30 μ. ἕως 0,40 μ.,
οὕτω δὲ ἔξωθεν τὸ τεῖχος εἶχεν ὕψος 2,80 μ. ἢ 2,90
μ. περίπου. Εἰς ἄλλα μέρη τῆς ἀκροπόλεως τὰ
τείχη δυνάτον νὰ ἦσαν ἔξωθεν ὑψηλότερα, καθό-
λου ὅμως δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι ὑπερέβαινον πολὺ
τὰ τρία μέτρα.

Ἐνεκα τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ
εἶναι ἐκτισμένη ἡ ἀκρόπολις, φυσικὸν εἶναι, ὅτι οἱ
ἐσώτεροι περιβόλοι ἔκειντο ὑψηλότερον τῶν ἐκά-
στοτε ἔξωτέρων, ἦτοι ὁ πρῶτος ὑψηλότερον τοῦ

δευτέρου, οὗτος ὑψηλότερον τοῦ τρίτου καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀλλὰ καὶ ὅπου τὸ ἔδαφος ἦτο μᾶλλον ἐπίπεδον, βεβαίως ἐπεδίωξαν τὴν διαφορὰν τεχνητῶς, διότι ἦτο ἀνάγκη νὰ δεσπόζωνται οἱ ἐξώτεροι περίβολοι ὑπὸ τῶν ἐσωτέρων. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος 8 φαίνεται καλῶς ἡ σχετικὴ θέσις τριῶν περιβόλων κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς ἀκροπόλεως· ἔμπροσθεν (Α) βλέπομεν τὸ μεταξὺ τῶν σημείων 32 καὶ 33 τμήμα τοῦ τετάρτου περιβόλου, ὀπισθεν αὐτοῦ καὶ ὑψηλότερον (Β) τμήμα τοῦ τρίτου περι-

βόλου καὶ ἔτι ὑψηλότερον (Γ) τμήμα τοῦ δευτέρου.

Τὰ τεῖχη δὲν ἔχουσι πύργους. Ἴσως ὅμως ἡ προεξοχή 33 ἐπεῖχε τόπον πύργου, διότι κατ' αὐτὴν καὶ μέχρι τῆς εἰσόδου 25 τὸ πλάτος τοῦ τείχους εἶναι τόσον, ὥστε ἡδύναντο ἐνταῦθα νὰ σταθῶσιν οἱ πολεμισταὶ καὶ ἐπ' αὐτοῦ.

Ἡ προεξοχή 32 ἔχει σχῆμα οὐχὶ πύργου, ἀλλ' ἀντηρίδος, δὲν γνωρίζομεν δὲ πόσον ἐξετείνετο, διότι δὲν σώζεται τὸ ἄκρον αὐτῆς· φαίνεται ὅμως

Εἰκὼν 8.

ὅτι δὲν ἦτο εὐθεῖα, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἄκρον ὀλίγον καμπύλη. Ὁ σκοπὸς αὐτῆς μοι εἶναι ἄγνωστος.

Ὡσαύτως ἄγνωστος εἶναι ἡ χρῆσις μικροῦ κενοῦ χώρου (42. Κ 2) διακόπτοντος τὸν πέμπτον περίβολον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Οὗτος εἶχε πλάτος 0,75 μ. ἕως 1,08 μ., βάθος δὲ 1,35 μ. καὶ εἶναι περιφραγμένος διὰ τοιχαρίου, πάχους 0,20 μ. περίπου, ἔχοντος πρόσωπον μόνον πρὸς τὰ ἔσω, ἐξ οὗ ἀκολουθεῖ, ὅτι ἔξωθεν περιεβάλλετο ὑπὸ χώματος τὸ τοιχάριον καὶ δὲν ἦτο ὁρατόν. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ εἶναι ὀλίγον καμπύλη, δὲν φαίνε-

ται δὲ καὶ οὐδεμία εἰσοδος, διότι κατὰ μὲν τὰς τρεῖς πλευρὰς σώζεται τὸ τοιχάριον μέχρις ὕψους 0,60 μ., ἔμπροσθεν δ' ἦτο προσεκτισμένος ἄλλος τοῖχος, ὅστις ἐξετείνετο πιθανώτατα ἀκόμη πρὸς βορρᾶν καὶ ἀπέφρασεν οὕτω τὸ κτίσμα, ἦτο δὲ προφανῶς προσωρισμένος νὰ ἐνισχύῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διακοπτόμενον περίβολον.

Δύο ἄλλα ὅμοια πιθανῶς κτίσματα ὑπῆρχον τὸ μὲν πάλιν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν μεταξὺ τετάρτου καὶ πέμπτου περιβόλου (43. Ι 2), τὸ δ' ἕτερον κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν ἔσωθεν τοῦ δευ-

τέρου περιβόλου πρὸς τὸ σημεῖον 14. Τὸ πρῶτον ἦτο εὐμέγεθες, ἀλλὰ σώζονται αὐτοῦ ὀλίγα λείψανα, τὸ δὲ τοῦ δευτέρου περιβόλου ὡσαύτως διατηρεῖται κακῶς (τὰ λείψανα αὐτοῦ δὲν ἐσημειώθησαν ἐν τῷ σχεδίῳ), φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ τοῦτο δὲν εἶχεν εἴσοδον καὶ ὅτι ἔξωθεν περιεβάλλετο ὑπὸ χώματος.

Δὲν δύναμαι νὰ εἶπω, εἰς τί ἐχρησίμευον τὰ κτίσματα ταῦτα. Ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν νῦν, ἔκειντο βαθύτερον τοῦ πέριξ ἐδάφους καὶ κατέβαινον εἰς αὐτὰ ἄνωθεν. Ἡ θέσις δὲ αὐτῶν, μάλιστα τοῦ 42, τὸ ὅποιον διακόπτει τὸν περίβολον, φαίνεται δεικνύουσα ὅτι εἶχον σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν ἄμυναν τῶν τειχῶν, ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν συνετέλουν εἰς αὐτήν, δὲν εἶναι φανερός.

Οἱ περίβολοι τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου, τοὺς ὁποίους περιεγράψαμεν ὡς ἀποτελοῦντας ἐνιαῖον ὀχυρωτικὸν σύστημα, δὲν εἶναι πιθανῶς πάντες σύγχρονοι πρὸς ἀλλήλους· διότι φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἦσαν ὀλιγώτεροι, βραδύτερον δὲ ηὐξήθη ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν. Σαφῆ ἀπόδειξιν τούτου ἔχομεν, ὡς νομίζω, εἰς τινὰ ὀχετόν, ὅστις διατρυπᾷ τὸν τρίτον περίβολον κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν αὐτοῦ γωνίαν καὶ ἔχει πλάτος 0,20 μ., ὕψ. 0,25 μ., καλύπτεται δ' ὑπὸ πλακῶν καὶ ἐχρησίμευεν ἀναμφιδόλως πρὸς διοχέτευσιν ἀχρήστων ὑδάτων ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου 22 ἔξω τοῦ τρίτου περιβόλου. Συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κεῖται πλησίον τοῦ ἐδάφους, ὀλίγον μόνον ὑψηλότερον τῶν θεμελίων τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ στερεοῦ. Εἵπομεν ὅμως ἀνωτέρω, ὅτι τὸ ἔδαφος τοῦ διαδρόμου μεταξὺ τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τετάρτου περιβόλου καθ' ὅλην τὴν βορείαν πλευράν ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος ἐκ τριμμάτων σχιστολίθου, τὸ στρώμα δὲ τοῦτο εἶναι ἀναμφισβητήτως σύγχρονον τοῦ τετάρτου περιβόλου· ἄνευ αὐτοῦ ἢ θὰ ἐκτίζετο ὁ περίβολος οὗτος τόσον ταπεινός, ὥστε ἡ ἀνάβασις ἐπ' αὐτοῦ νὰ εἶναι εὐκόλος, ἢ, ἐὰν ἦτο ὑψηλός, θὰ ἐκώλυε τοὺς ἀμυνομένους νὰ βλέπωσι τὸν ἐπιτιθέμενον ἐχθρὸν καὶ νὰ βάλλωσιν αὐτόν. Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι τὸ στρώμα τοῦ σχιστολίθου καὶ ὁ τέταρτος περίβολος εἶναι σύγχρονα ἔργα. Ἀλλὰ τὸ στρώμα φράσσει τὴν εἰς τὸν διάδρομον ἐκβολὴν τοῦ μνημονευθέντος ὀχετοῦ, διότι ἔχει πλά-

χος 0,80 μ., ἐνῷ ὁ ὀχετὸς κεῖται, ὡς ἐδηλώσαμεν ἤδη, πλησίον τῶν θεμελίων τοῦ τρίτου περιβόλου. Ἐκ τούτου συνάγεται ἀναγκαίως ὅτι, ὅταν ἐκτίσθη ὁ ὀχετὸς, τὸ στρώμα δὲν ὑπῆρχεν· ἄρα δὲν ὑπῆρχε καὶ ὁ τέταρτος περίβολος οὐδὲ προσεβλέπετο ἡ οἰκοδόμησις αὐτοῦ· διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ὀχετὸς θὰ ἦτο περιττός.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀκρόπολις κατὰ τινὰ ἐποχὴν περιεβάλλετο μόνον ὑπὸ τῶν τριῶν ἐσωτέρων περιβόλων, ἔπειτα δὲ προσετέθησαν οἱ ἄλλοι τρεῖς. Ἡ προσθήκη αὕτη ἔγινε πιθανώτατα κατόπιν σημαντικῆς καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν μαρτυροῦσι μεγάλοι ἐπισκευαὶ καὶ ἀνακαίνισεις τῶν τειχῶν τῶν δύο ἐσωτέρων περιβόλων. Φαίνεται δηλαδή, ὅτι ἡ ἀκρόπολις ἐκυριεύθη ποτὲ ὑπὸ ἐχθρῶν καὶ τὰ τείχη αὐτῆς καθηρέθησαν, ἀνεκτίσθησαν δὲ πάλιν βραδύτερον. Ὅτι ἡ κατεδάφισις ὑπῆρξε βιαία καὶ δὲν ἔγινεν ἐκουσίως ὑπὸ τῶν ἐνοίκων πρὸς ἐπισκευὴν ἐτοιμορρόπων τυχόν τμημάτων, εἰκάζω καὶ ἐξ ἄλλων τεκμηρίων καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐνιαχοῦ μεταξὺ τῶν ὑποκειμένων παλαιότερων λειψάνων καὶ τῶν ἐπικειμένων νεωτέρων τειχῶν παρεντίθεται στρώμα τι ἐξ ἐρείπιων, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἐνταῦθα δὲν ἔγινεν ἐν ἡσυχίᾳ καθαίσεις τῶν βλαβέντων τμημάτων καὶ κατόπιν ἀνοικοδόμησις αὐτῶν, ἀλλ' ὅτι νέα θεμέλια ἐτέθησαν ἐπὶ τῶν ἐν μέρει καταχωσθέντων λειψάνων τῶν παλαιότερων τειχῶν.

Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἀνακαίνισεως πρέπει νὰ διέρρευσε διάστημα οὐχὶ λίαν μακρόν· διότι τὰ νεώτερα τείχη ἀκολουθοῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν διεύθυνσιν τῶν παλαιότερων καὶ αἱ πύλαι τῶν περιβόλων ἔμειναν εἰς τὰς αὐτὰς θέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἦσαν καὶ πρότερον. Τοῦτο δηλοῖ, ὅτι ἡ ἀνακαίνισις ἔγινε πιθανῶς ὑπ' αὐτῶν τῶν προτέρων κατοίκων, οἵτινες μετὰ τὴν καταστροφὴν ἀνωκοδόμησαν τοὺς παλαιότερους περιβόλους. Τότε δέ, ὡς φαίνεται, προσέθηκαν πρὸς μεγαλύτεραν ἀσφάλειαν καὶ τοὺς τρεῖς ἐξωτερους περιβόλους, ἴσως ὅμως καὶ τούτους πάλιν οὐχὶ πάντας συγχρόνως.

Κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν ὁ πρῶτος περίβολος ἐκτίσθη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τοῦ παλαιότερου, μόνον δὲ κατὰ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν, μεταξὺ τῆς μεσημβρινῆς καὶ τῆς δυτικῆς εἰσόδου, παρεξέκλινε ὀλίγον πρὸς τὰ ἔσω· τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαιο-

τέρου (16. Z 5, 16. H 5) ἀνεκαλύφθησαν ἐνταῦθα μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περιβόλου. Εἰς τὰ λοιπὰ μέρη δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλον νὰ διακρίνωμεν τὰ παλαιότερα τμήματα ἀπὸ τῶν νεωτέρων, καὶ ἔνεκα τούτου δὲν ἐδηλώθησαν ἐν τῷ σχεδίῳ διὰ τοῦ χρώματος, δι' οὗ ἐδηλώθη τὸ τμήμα 16, φαίνεται ὅμως ὅτι πάντα τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ πρώτου περιβόλου εἶναι προγενέστερα τῆς ἀνακαινίσεως. Ὡσαύτως προγενέστεραι εἶναι αἱ ἐκατέρωθεν τῶν δύο εἰσόδων, μεσημβρινῆς καὶ βορείας, παραστάδες, ὧν ὅμως τὰ μέτωπα — ἐν τῇ μεσημβρινῇ εἰσόδῳ τὸ μέτωπον μόνῃς τῆς ἀριστερᾶς τῷ εἰσερχομένῳ παραστάδος — ἔγιναν εὐρύτερα προσκτισθέντων μικρῶν τμημάτων. Ταῦτα, ἐννοεῖται, δὲν σημαίνουν, ὅτι αἱ δύο εἰσοδοὶ καὶ ὅλον τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τοῦ πρώτου περιβόλου δὲν ἔπαθόν τι κατὰ τὴν καταστροφὴν, ἀλλὰ μόνον ὅτι τὰ θεμέλια δὲν μετεβλήθησαν οὐδὲ μετετοπίσθησαν, αἱ δὲ ἐπισκευαὶ ἔγιναν εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν τειχῶν.

Ὁ παλαιότερος πρῶτος περίβολος, πλὴν τῆς μεσημβρινῆς καὶ τῆς βορείας πύλης, εἶχε καὶ τρίτην (α. E 5) κειμένην κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ δὴ εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ δρόμου, ὅστις κατὰ τὸ μέρος τοῦτο διατέμνει τὸν τρίτον καὶ τὸν δεύτερον περιβόλον· ἡ πύλη ἐκείνη ἦτο 0,85 μ. πλατεῖα, ἐφράχθη δὲ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν τειχῶν (ἔρα καὶ ἀνωτ. σ. 35).

Ὁ δεύτερος περίβολος κατὰ μὲν τὸ πρὸς βορρᾶν ἡμισυ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κεῖται ἐπὶ τῶν λειψάνων τοῦ παλαιότερου, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἡμισυ, τὸ πρὸς μεσημβρίαν, ἐνδότερον αὐτοῦ· μετετοπίσθη δηλαδὴ τὸ τμήμα τοῦτο ὀλίγον πρὸς τὰ ἔσω παραλήλως. πρὸς τὸ ἀντίστοιχον τμήμα τοῦ πρώτου περιβόλου. Ἡ προτέρα θέσις αὐτοῦ ὠρίσθη ἔκ τινων ὀλίγων λίθων, οἵτινες ἀνεκαλύφθησαν ἀμέσως ὀπίσω τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ χώρου 26. Τὰ δύο τμήματα λοιπὸν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ δευτέρου περιβόλου ἔκειντο κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον εἰς εὐθεῖαν σχεδὸν γραμμὴν, ὅπερ ἦτο καὶ φυσικώτερον, ἐχωρίζοντο δὲ καὶ τότε ὑπὸ εἰσόδου, τῆς ὁποίας αἱ παραστάδες διακρίνονται ἔτι καὶ νῦν.

Σαφῆς λείψανα τοῦ ἀρχαιοτέρου δευτέρου περιβόλου ἀπαντῶσι πάλιν κατὰ τὴν μεσημβρινοανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ καὶ περὶ τὴν μεσημβρινήν

εἰσοδὸν· διότι τὰ δύο ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ταύτης σκέλη, ἅτινα ἐκ τοῦ δευτέρου περιβόλου ἐκφυόμενα διευθύνονται πρὸς μεσημβρίαν καὶ σκοπὸν εἶχον ν' ἀποφράσωσι τὸν μεταξὺ δευτέρου καὶ τρίτου περιβόλου χώρον, ὑπῆρχον ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ περιόδῳ· ἀφοῦ δὲ κατεστράφησαν, ἐκτίσθησαν ἐπ' αὐτῶν τὰ νεώτερα. Ἐνταῦθα μάλιστα παρατηρεῖται ἡ μεταξὺ τῶν λειψάνων τῶν δύο περιόδων παρένθεσις τοῦ ἐξ ἐρειπίων στρώματος, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 44).

Ἐν τῷ τρίτῳ περιβόλῳ δὲν παρετήρησα σημεῖα εὐκρινῆ ἀνακαινίσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι οὗτος μόνος ἔμεινε σῶς, ὅταν οἱ ἄλλοι δύο ἐβλάβησαν οὕτω σημαντικῶς. Ἴσως ἡδυνάτῃ τις ἐκ τούτου νὰ εἰκάσῃ, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον ἐν γένει δὲν ὑπῆρχε τρίτος περίβολος, ἀλλ' ὅτι προσετέθη κατόπιν, ἔτι δὲ βραδύτερον ὁ τέταρτος καὶ οἱ λοιποί. Ἀλλὰ τοιοῦτο συμπέρασμα δὲν θὰ ἦτο ὀρθόν. Διότι εἶδομεν ὅτι ὁ δεύτερος περίβολος δὲν ἦτο ἄρτιος κύκλος καὶ προϋποθέτει ἄλλον ἐξωτερὸν· πλὴν τούτου δὲ μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου περιβόλου ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὴν βορείαν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν πολλὰ λείψανα οἰκημάτων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου, δὲν εἶναι δ' εὐλόγον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πάντα ταῦτα ἔκειντο ἐκτὸς τῶν ὀχυρωμάτων.

Ἰκανῶς ὑστερώτεραι τῶν ἀνακαινίσεων τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περιβόλου εἶναι ἄλλαι τινὲς ἐπισκευαὶ γεγνησιν εἰς τὸν τέταρτον περίβολον. Αὗται εἶναι ὁραταὶ μάλιστα εἰς δύο μέρη τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς. Εἰς τὸ σημεῖον 45 (Γ 2) καταπεσόντος τμήματός τινος τοῦ τείχους ἡ καθαίρεθέντος ὡς ἐτοιμορρόπου ὠκοδομήθη νέον, ἀλλὰ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ ἐπιδιόρθωσις εἶναι λίαν καταφανής. Ὀλίγον δὲ περὶ τὴν πρὸς ἀνατολὰς, εἰς τὸ σημεῖον 44 (E 1), ἄλλο τμήμα τοῦ περιβόλου ὑπεστηρίχθη ἐξωθεν διὰ τοίχου προσκτισθέντος παρὰ τὰ θεμέλια αὐτοῦ. Πλὴν τῶν δύο τούτων μερῶν ὅμως παρατηροῦνται ἐπισκευαὶ ἢ μεταβολαὶ καὶ εἰς τὰ ἐκατέρωθεν τῆς βορείας εἰσόδου σκέλη, ἅτινα ἐκ τοῦ τετάρτου περιβόλου ἐκπέμπονται πρὸς τὸν πέμπτον, μάλιστα δὲ εἰς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος.

Τὰ θεμέλια τῶν κατὰ τὴν ἀνακαινίσιν κτισθέντων τμημάτων τῶν δύο ἐσωτέρων περιβόλων, ὅσα-

κίς δὲν κάθηνται ἐπὶ τῶν λειψάνων τῶν παλαιοτέρων τειχῶν, κεῖνται πάντοτε ὑψηλότερον τῶν θεμελίων αὐτῶν. Τοῦτο παρατηρεῖται πρὸ πάντων εἰς τοὺς προσκτισθέντας τοίχους, δι' ὧν ἐπλατύνθησαν τὰ μέτωπα τῶν παραστάδων τῶν δύο εἰσόδων τοῦ πρώτου περιβόλου. Διότι τῶν νεωτέρων τμημάτων τὰ θεμέλια κεῖνται ἐν μὲν τῇ βορείᾳ εἰσόδῳ κατὰ 0,80 μ. ὑψηλότερον τῶν θεμελίων τῶν παλαιῶν τμημάτων, ἐν δὲ τῇ μεσημβρινῇ κατὰ 0,50 μ. Πρὸς τοῦτοις τὸ κάτω μέρος τῆς βορείας πύλης εὐρέθη πεφραγμένον μέχρις ὕψους 0,70 μ. διὰ λίθων ἐπίτηδες μὲν, ἀλλ' οὐχὶ λίαν κανονικῶς τεθέντων. Ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι κατὰ τὸ διάστημα, τὸ ὁποῖον διέρρευσε μεταξύ τῆς οἰκοδομήσεως τῶν ἀρχαιοτέρων περιβόλων καὶ τῆς ἀνακαινίσεως αὐτῶν, τὸ ἔδαφος περὶ τὰς δύο εἰσόδους εἶχεν ὑψωθῆ κατὰ 0,50 μ. ἕως 0,80 μ. περὶπου. Ἀνάλογος ὕψωσις τοῦ ἐδάφους ἐβεβαιώθη καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πύλην τοῦ δευτέρου περιβόλου, ἐπιτρέπεται δ' ἐκ τούτου νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἦτο καθολικὴ ἐντὸς τῶν τριῶν ἐσωτέρων περιβόλων. Ἡ ὕψωσις αὕτη δὲν ἦτο τεχνητὴ ἤτοι ἐπίτηδες γενομένη, ἀλλ' ἐν μέρει μὲν ὠφείλετο πιθανῶς εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν τειχῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμῶς συνετελέσθη, πιστεύω, βαθμυδὸν πρὸ αὐτῆς ἐκ τῶν λίθων καὶ τῶν χωμάτων τῶν κατὰ καιροὺς οἰκοδομουμένων καὶ καταρρεόντων οἰκημάτων, ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἀπορριμμάτων. Ἐννοεῖται ὁμῶς, ὅτι θὰ ἐφρόντιζον, νὰ μὴ ἐπιχωσθῶσιν αἱ πύλαι καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν δρόμοι, διότι τοῦτο θὰ ἐδυσχέραινε τὴν συγκοινωνίαν· ἡ ἔμφραξις δὲ τοῦ κάτω μέρους τῆς βορείας πύλης τοῦ πρώτου περιβόλου μαρτυρεῖ, νομίζω, ὅτι μέχρι τῆς καταστροφῆς τῶν ἀρχαιοτέρων περιβόλων ἡ πύλη ὅλη ἦτο ἐλευθέρα καὶ τὸ κατώφλιον αὐτῆς δὲν εἶχε παραχολουθήσει τὴν βαθμιαίαν ὕψωσιν τοῦ περὶ ἐδάφους. Ἐνεκα δὲ τῆς βαθυτέρας θέσεως τῆς πύλης πρέπει καὶ ὁ πρὸς αὐτὴν ἄγων δρόμος νὰ ἦτο κοῖλος. Κατὰ τὴν ἀνακαινίσιν τῶν περιβόλων ἐτέθη τὸ κατώφλιον κατὰ 0,70 μ. ὑψηλότερον, ὃ δὲ δρόμος ἐπληρώθη διὰ χωμάτων.

Τὰ περιγραφέντα παλαιότερα τεῖχη τῆς ἀκρόπολεως τοῦ Διμηνίου δὲν εἶναι καὶ τὰ ἀρχαιότατα πάντων· διότι εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτῆς,

μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περιβόλου, ἀνεκαλύφθησαν ἄλλου ἔτι παλαιότερου περιβόλου λείψανα, ἅτινα παρηκολούθησα ἐπὶ μῆκος 13,50 μέτρων. Δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ἄλλο τι περὶ αὐτῶν, διότι οἱ παρακείμενοι καὶ ὑπερκείμενοι ὑστερώτεροι περιβόλοι δὲν ἐπέτρεψαν ἀκριβῆ ἐξέτασιν· πιθανὸν μόνον εἶναι, ὅτι ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ τούτῳ περιβόλῳ δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πύλη — τοῦλάχιστον δὲν ὑπῆρχεν ἐν ἡ θέσει κατόπιν ἐκτίσθη. Τὰ θεμέλια δὲ αὐτοῦ κεῖνται βαθύτερον μὲν τῶν θεμελίων τῶν ὑστερωτέρων περιβόλων, ἀλλὰ ἄγνωστον εἶναι κατὰ πόσον βαθύτερον. Ἐγὼ ἔσκαψα μέχρι βάθους 0,70 μ. ὑπὸ τὸν ἀρχαιότερον πρῶτον περιβόλον καὶ δὲν ἠδυνήθην νὰ φθάσω εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἀρχαιοτάτου.

Ὅπως δὲ ποτε συνάγομεν ἐκ τούτου, ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν τειχῶν τοῦ Διμηνίου τρεῖς ἡλικίας ἢ ἐποχάς. Περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης εἰκάζομεν, ὅτι προηγήθη ἱκανῶς τῆς δευτέρας, διότι εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο χρονικῶν διαστήμα τὸ ἔδαφος ὑψώθη κατὰ 0,70 μ. τοῦλάχιστον. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν περιβόλων κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην καὶ περὶ τῆς διευθύνσεως αὐτῶν οὐδὲν γνωρίζομεν· τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα εἶναι παράλληλον πρὸς τὸ τοῦ βορείου ἡμίσεος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου περιβόλου. Κατὰ τὴν δευτέραν ἡλικίαν οἱ περιβόλοι ἦσαν τρεῖς, διαρκούσης δὲ ταύτης τὸ ἔδαφος τῆς ἀκρόπολεως ὑψώθη πάλιν ἀπὸ 0,50 μ. μέχρι 0,80 μ. Κατόπιν οἱ τρεῖς οὗτοι περιβόλοι καθηρέθησαν καὶ ἀνωκοδομήθησαν, ἔκτοτε δ' ἄρχεται ἡ τρίτη ἡλικία. Τότε προσεκτίσθησαν ἡ συγχρόνως ἢ κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ οἱ ἄλλοι τρεῖς ἐξώτεροι περιβόλοι.

Ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἀκρόπολις ἔσχε κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα — διότι εἵπομεν ἤδη (σ. 29) ὅτι οἱ περιβόλοι πάντες εἰς τοῦτον ἀνάγονται — μακρὰν ἱστορίαν καὶ πολλὰς περιπετείας. Ἡ ἱστορία αὐτῆς ἀναμφιβόλως ἐπλήρωσε πλείονας αἰῶνας. Λίαν ἀξιοσημείωτον εἶναι ὁμῶς, ὅτι τοῦλάχιστον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης ἡλικίας τὸ σχέδιον τῶν ὀχυρωμάτων δὲν μετεβλήθη οὐσιωδῶς, ἀλλὰ μετερρυθμίσθη μόνον ἐν τισὶ καὶ ἰδίᾳ ἐξετάθη σημαντικώτατα. Κατηργήθη κατὰ τὴν τρίτην ἡλικίαν ἢ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πρώτου περιβόλου εἰσοδος, ἣτις καὶ

κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν δὲν ὑπῆρχεν αὐτόθι, καὶ μετετέθησαν ὀλίγον πρὸς τὰ ἔσω ἐν τμήμα τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ ἐν τοῦ δευτέρου, μικρότεροι δὲ τινες μεταβολαὶ ἔγιναν ἀλλαγῶν. Ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν τριῶν ἐσωτέρων περιβόλων δὲν ἤλλαξεν ὅψιν. Καθόλου δὲ ἡ ἱστορία τῶν ὀχυρωμάτων φαίνεται μαρτυροῦσα, ὅτι μεταξύ δευτέρας καὶ τρίτης ἡλικίας οὐδεμία ἐπῆλθεν ἀλλαγὴ τῶν κατοίκων τῆς ἀκροπόλεως, τὸ αὐτὸ δὲ εἶναι πιθανώτατον καὶ περὶ τοῦ μεταξύ πρώτης καὶ δευτέρας ἡλικίας διαστήματος.

Πρὸς τὴν μαρτυρίαν ταύτην τῶν τειχῶν συμφωνοῦσι τὰ λοιπὰ εὐρήματα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, διότι ἀνήκουσι πάντα εἰς τὴν δευτέραν ἢ νεωτέραν περίοδον αὐτοῦ καὶ εἶναι κατὰ πάσας τὰς ἡλικίας τῶν περιβόλων λίαν ὁμοιόμορφα.

2. Οικήματα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

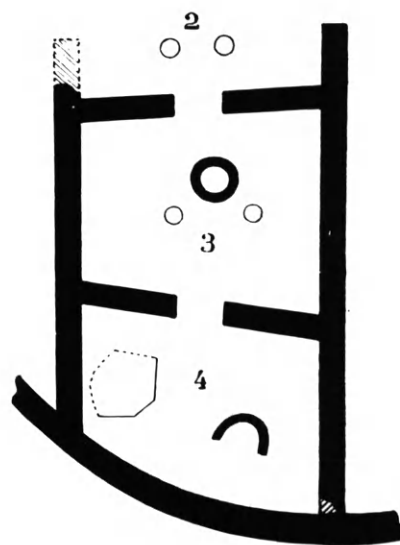
Εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 33), ὅτι ὅλη ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου δὲν ὑπερέβαινε πιθανῶς τὰ δέκα στρέμματα. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ σχετικῶς μικρὰ ἔκτασις δὲν ἦτο πᾶσα κατωκημένη· διότι μόνον ἐντὸς τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ μεταξύ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου — κατὰ τὴν βορειανατολικὴν πλευρὰν μεταξύ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τρίτου — ὑπῆρχε τόπος πρὸς οἰκοδομὴν οἰκημάτων. Μεταξὺ τῶν ἄλλων περιβόλων ὑπελείποντο, ὅσον νῦν βλέπομεν, μόνον διάδρομοι μᾶλλον ἢ ἥττον στενοί. Ὁ περιορισμὸς δὲ οὗτος τῶν οἰκημάτων ἐντὸς τῶν τριῶν ἀρχαιοτέρων περιβόλων φανερῶναι, ὅτι οἱ νεώτεροι δὲν προσετέθησαν διὰ νὰ δύνανται νὰ κατοικήσωσι πλείονες ἄνθρωποι ἐντὸς τῶν τειχῶν. Οἱ μόνιμοι κάτοικοι τῆς ἀκροπόλεως καὶ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἡλικίαν αὐτῆς ἦσαν ὀλίγοι· ἐν καιρῷ ἐχθρικής ἐπιδρομῆς ὅμως κατέφευγον βεβαίως εἰς αὐτὴν οἱ συνήθως ἐν τοῖς ἀγροῖς διαιτώμενοι γεωργοὶ καὶ ποιμένες μετὰ τῶν κτηνῶν καὶ τῆς ἄλλης περιουσίας των καὶ ἐπλήρουν τοὺς μεταξύ τῶν περιβόλων χώρους. Ἐνεκα τούτου ηὐξήθη ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ὅστις συγχρόνως ηὔξανεν καὶ τὴν καθόλου ἀμυντικὴν ἀξίαν τοῦ χωρίου.

Ὅπως τὰ τείχη τῶν περιβόλων, οὕτω καὶ τὰ οἰκήματα εἶναι ἐκτισμένα ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων

κειμένων ἐν πηλῷ. Αἱ ὠμαὶ πλίνθοι φαίνεται ὅτι ἦσαν ἄγνωστοι ἀκόμη (ἴδε ἀνωτ. σ. 37). Καὶ ξύλινοι σύνδεσμοι δὲν παρατηρήθησαν κείμενοι εἰς τοὺς τοίχους, ὅπως οὐδὲ ἐπένδυσις τῶν παραστάδων διὰ σανίδων. Ἐν Σέσκλῳ οἱ λιθόκτιστοι τοῖχοι ἦσαν ἐνίοτε, ὡς φαίνεται, ἐπηλειμμένοι διὰ στρώματος ἐκ πηλοῦ, πολὺ δὲ συχνότερον εὑρέθησαν ἐκεῖ τεμάχια χρίσματος ἐκ πηλοῦ ἡχυρωμένου προεργόμενα ἐκ πασσαλοπῆκτων οἰκίσκων. Ἐν Διμηνίῳ τοιαῦτα χρίσματα δὲν εἶδον, ἀλλὰ τοῦτο ἴσως εἶναι τυχαῖον. Κατώφλια θυρῶν μονόλιθα δὲν συνειρίζοντο ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἦσαν συχνά, συνέθετον δὲ αὐτὰ ἐκ πλείονων μικρῶν ἐκτισμένων λίθων. Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων ἐνίοτε ἦσαν λιθόστρωτα, συχνότερον ὅμως ἀπετελοῦντο ἐξ ἀπλῆς γῆς πεπατημένης ἢ κοπανιστῆς, βραχείσης δηλαδὴ δι' ὕδατος καὶ κατόπιν κτυπηθείσης ἰσχυρῶς διὰ κοπάνου.

α. Οικήματα τοῦ πρώτου περιβόλου.

Παρὰ τὴν βορειανατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἀνεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια οἰκίας, τῆς ὁποίας τὴν κάτοψιν ὑπὸ μεγαλυτέραν κλίμακα καὶ συμπεπλη-

Εἰκὼν 9.

ρωμένην παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐν ἰδιαιτέρᾳ εἰκόνι (εἰκ. 9), καλοῦμεν δὲ αὐτὴν μέγαρον Α. Ὡς φαίνεται ἐκ τῆς εἰκόνος ταύτης, ἀποτελεῖται ἡ οἰκία ἐκ δύο κλειστῶν δωματίων καὶ μιᾶς στοᾶς. Τὸ με-

γαλύτερον ἐκ τῶν δωματίων (3) ἔχει πλάτος 6,35 μ., βάθος δὲ 4,20 μ. ἕως 5,50 μ., διότι δὲν εἶναι ὀρθογώνιον, ἀλλ' ἔχει σχῆμα τραπεζίου. Οἱ τοῖχοι εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον 0,60 μ. παχεῖς, εἰς τινα μέρη ὅμως εἶναι καὶ παχύτεροι, ἀλλὰ τοῦ δὲ πάλιν ὀλίγον λεπτότεροι. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ μικρῶν πλακῶν — λείψανα τῆς στρώσεως σώζονται ἔτι κατὰ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν — κειμένων ἐπὶ ἀρχαιοτέρας ἐπιχώσεως βάθους 0,35 μ., ὑφ' ἣν ὑπάρχει τὸ στερεόν· κατὰ τὸ μέσον δὲ τοῦ δωματίου ἀπεκαλύφθη κτίσμα κυκλωτερές ἔχον διάμετρον ἐσωτερικὴν 0,75 μ. καὶ πᾶχος τοίχου 0,25 μ. περίπου· ἔσωθεν ἦτο τοῦτο πλήρες γῆς, δὲν φαίνεται δὲ ὅτι ἐξεῖχε πολὺ ὑπὲρ τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου καὶ νομίζω ὅτι δὲν δύναται νὰ ἦτο ἄλλο τι ἢ ἐστία. Πλησίον αὐτῆς ἀνεκαλύφθησαν δύο ὁπαὶ ἐσκαμμέναι διὰ τῆς ἐπιχώσεως ἐν τῷ στερεῷ ἐδάφει· ἡ πρὸς ἀνατολὰς εἶχε διάμετρον 0,66 μ. καὶ βάθος ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου — ἡ ἐπιφάνεια αὕτη ὀρίζεται ἀκριβῶς ὑπὸ τε τῶν λειψάνων τῆς στρώσεως καὶ τῶν θεμελίων τῆς ἐστίας — 0,85 μ. περίπου, ἡ δὲ πρὸς δυσμὰς διάμετρον 0,40 μ. καὶ βάθος 0,65 μ. Ἐν τῇ πρώτῃ ὁπῇ εὐρέθησαν αἱ σιαγόνες προβάτου ἢ αἰγὸς καὶ ἄλλα τινὰ ὅσῃ τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς ζώου καὶ τεμάχια κοινῶν ἀγγείων, τὰ δὲ χρώματα ἦσαν μελανὰ. Ἐκ τούτων ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι ἡ ὁπὴ αὕτη ἦτο βόθρος θυσίων ἢ ἀπορριμμάτων, μοὶ φαίνεται ὅμως ἀναμφίβολον, ὅτι καὶ εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὴν ἐτέραν ἦσαν ἐμπεπηγμέναι αἱ βάσεις ξυλίων κιόνων βασταζόντων τὴν στέγην. Ὁ διπλοῦς ἀριθμὸς αὐτῶν καὶ ἡ θέσις ἐκατέρωθεν τῆς ἐστίας οὐδεμίαν ἄλλην ἐξήγησιν ἐπιδέχονται. Ἡ διάμετρος τοῦ πρὸς δυσμὰς κιόνου ἦτο μικροτέρα τῶν 0,40 μ., ἐν δὲ τῷ σχεδίῳ εἰκ. 9 ὑπετέθη καὶ ὁ ἕτερος ἔχων τὸ αὐτὸ πᾶχος, ἀλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἀναγκαῖον.

Τοῦ δωματίου 4 τὸ σχῆμα εἶναι ἔτι μᾶλλον ἀκανόνιστον, διότι τὸν βόρειον τοῖχον αὐτοῦ ἀποτελεῖ αὐτὸς ὁ περιβόλος, ὅστις ἐνταῦθα καμπυλοῦται. Ἀκριβῶς δὲ ἕνεκα τῆς καμπύλης αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ κατασκευάσωσι καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δωματίου 3 κατὰ 1,30 μ. περίπου μικροτέραν τῆς δυτικῆς· διότι ἐὰν ἐκείνη εἶχε τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς, ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ

τοῦ δωματίου 4 θὰ ἐγένετο ὑπερβολικῶς μικρά. Τὸ πλάτος τοῦ δωματίου 4 εἶναι ὅσον σχεδὸν καὶ τὸ τοῦ 3, τὸ δὲ βάθος 3,20 μ. ἕως 4,50 μ. Τὰ θεμέλια τῶν τοίχων αὐτοῦ κεῖνται κατὰ τι βαθύτερον τῶν θεμελίων τοῦ δωματίου 3, ἐκ τούτου δὲ φαίνεται ὅτι ἀνήκουσιν εἰς παλαιότερόν τι οἰκοδόμημα· πρὸς τὴν εἰκασίαν ταύτην συμφωνεῖ, ὅτι καὶ τὸ δάπεδον τοῦ 4 ἦτο ταπεινότερον κατὰ 0,40 μ. περίπου. Ἐν αὐτῷ ἀνεκαλύφθησαν λείψανα δύο κτισμάτων. Τὸ ἐν εἶναι ἡμικυκλικὸν περίπου (εἰκ. 10) καὶ ἔχει πᾶχος τοίχου 0,20 μ., εἶναι δ' ἐκτισμένον ἐκ μικρῶν πλακωτῶν λίθων· κατὰ τὸ μέσον ὁ τοῖχος σώζεται μέχρις ὕψους 0,60 μ. καὶ εἶναι ὀλίγον κεκλιμένος πρὸς τὰ ἔσω, ὥστε ἐσχημάτιζε θόλον. Ἐκ τούτου καὶ ἐκ τοῦ ὅλου σχήματος καταφαίνεται, ὅτι ἦτο ἱπνός. Τὸ ἄλλο κτίσμα ἀπετελεῖτο ἐκ πλειόνων ὀρθίων πλακῶν περιβαλλουσῶν χώρον κυκλωτερῇ περίπου, οὐχὶ ὅμως πολὺ κανονικόν, τοῦ ὁποῦ τοῦ δάπεδον κεῖται βαθύτερον τοῦ δαπέδου τοῦ λοιποῦ δωματίου κατὰ 0,25 μ. Τὰ θεμέλια τοῦ τοίχου, παρὰ τὸν ὁποῖον κεῖται τὸ κτίσμα τοῦτο, δὲν φθάνουσι μέχρι τῆς βάσεως τῶν πλακῶν, ἀλλὰ παύουσιν ὀλίγον ὑψηλότερον, καὶ ἕνεκα τούτου δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ ἐκ πλακῶν κύκλος ἀνήκει εἰς τὸ νῦν σωζόμενον δωμάτιον 4· διότι δύναται νὰ εἶναι καὶ ἀρχαιότερος αὐτοῦ. Οὐχ ἦττον πιθανώτερον θεωρῶ ἐγώ, ὅτι ἀληθῶς εἶναι σύγχρονος τοῦ δωματίου 4. Περὶ τῆς χρήσεως δ' αὐτοῦ δύο ὑποθέσεις εἶναι δυναταί· ὅτι δηλαδὴ ἦτο ἢ ἐστία ἢ ἀποθήκη, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐσώρευον καρπούς, αἱ δὲ πλάκες ἐχρησίμευον, ἵνα ἐμποδίζωσιν αὐτοὺς νὰ διασκορπίζωνται. Ὅμοια κτίσματα ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐν Σέσκλῳ.

Ἀναντιλέκτως παλαιότερον τῶν θεμελίων τοῦ δωματίου 4 εἶναι τὸ πρὸς τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ ἐν τῷ σχεδίῳ πίν. 2 σημειωθὲν τμήμα τοίχου· οὗτος εἶνε λείψανον οἰκήματος, ὅπερ ὑπῆρχε ποτε ἐν τῇ θέσει ταύτῃ, ἀλλὰ δ' ὀλίγα λείψανα αὐτοῦ παρουσιάσθησαν ἔξω τοῦ δωματίου παρὰ τὸν ἀνατολικὸν αὐτοῦ τοῖχον. Ἐπειδὴ δὲ ὡς εἶδομεν καὶ τὰ θεμέλια τοῦ δωματίου 4 εἶναι ἀρχαιότερα τῶν τοῦ δωματίου 3, ἀκολουθεῖ ὅτι διακρίνονται καὶ ἐνταῦθα τρεῖς ἡλικίαι, ὧν ἡ νεωτάτη εἶναι βεβαίως σύγχρονος τῆς τρίτης ἡλικίας τῶν περιβόλων.

Τὸ μέγαρον Α εἶπομεν ὅτι εἶχε καὶ στοάν. Ἀληθῶς ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου Β προεκτείνεται πέρα τῆς μεσημβρινοδυτικῆς γωνίας αὐτοῦ ἐπὶ μῆκος 1,60 μ. καὶ δὲν σώζεται μεν σήμερον τὸ ἄκρον αὐτοῦ ὅλως ἀκέραιον, εἶναι ὅμως σχεδὸν βέβαιον, ὅτι δὲν ἐξετείνεται περαιτέρω, ἀλλ' ὅτι ἀπέληγεν ἐνταῦθα εἰς παραστάδα ἔχουσιν μέτωπον πλάτους 0,50 μ. ἕως 0,55 μ. Ὁ ἀντίστοιχος ἀνατολικὸς τοῖχος προεξετείνεται καὶ αὐτὸς

πρὸς μεσημβρίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς προεκτάσεως ταύτης σώζονται μόνον ὀλίγοι λίθοι. Ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν, ὅπως εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐξετείνεται ὅσον καὶ ὁ δυτικὸς καὶ ὅτι ἀπέληγεν ὁμοίως εἰς παραστάδα, τότε ἔχομεν πρὸ τοῦ δωματίου Β στοάν ἀνοιχτήν. Τὴν στέγην αὐτῆς ἐβάσταζον, πλὴν τῶν παραστάδων, καὶ δύο ξύλινοι κίονες, ὧν τὰς θέσεις δεικνύουσι δύο ὀπαὶ ὁμοίαι πρὸς τὰς τοῦ δωματίου Β, ἐσκαμμέναι ἐν τῷ στερεῷ ἐδάφει. Ἡ πρὸς ἀνα-

Εἰκὼν 10.

τολὰς ὁπῇ ἔχει διάμετρον 0,70 μ. καὶ βάθος ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου τοῦ προδόμου 0,80 μ. περίπου, ἢ δ' ἐτέρα διάμετρον 0,65 μ. καὶ βάθος 0,55 μ. Ὡστε καὶ πάλιν ἡ ἀνατολικὴ ὁπῇ — ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ — ἦτο βαθύτερα καὶ κατὰ τι εὐρυτέρα, ἦτο δὲ καὶ αὕτη πλήρης μελανῶν χωμάτων, μεταξύ τῶν ὁποίων εὐρέθησαν ὅσα ζῶν, τεμάχια ἀγγείων καὶ μία σφηνειδῆς λιθινὴ ἀξίνη. Δὲν γνωρίζω ἐὰν ἔχωσι

ταῦτα σημασίαν τινά ⁽¹⁾, ὅτι ὅμως εἰς τὰς ὀπὰς ἦσαν ἐμπεπηγμένοι αἱ βάσεις ξυλίνων κίωνων, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐν τῇ πρὸς δυσμὰς ὁπῇ εὐρέθησαν περίξ λίθοι τινὲς μικροὶ χρησιμεύοντες προφανῶς ὡς σφῆνες πρὸς βεβαιωτέραν στερέωσιν τοῦ κίονος.

⁽¹⁾ Ἴσως εἰς τοὺς λάκκους, εἰς τοὺς ὁποίους ἔμελλον νὰ στηθῶσιν οἱ δεξιοὶ κίονες, ἐγίνε προηγουμένως θυσία τις καὶ ταύτης λείψανα ἦσαν τὰ εὐρεθέντα ὅσα.

Ἡ διάμετρος τῶν κίωνων ἦτο πιθανῶς πολὺ μικροτέρα τῆς διαμέτρου τῶν ὀπῶν καὶ ἐν εἰκόνι 9 ὑπεθέσαμεν αὐτοὺς ἔχοντας 0,40 μ. πᾶχος, ἥτοι ὅσον σχεδὸν ἦτο καὶ τὸ πᾶχος τῶν ἐν τῷ δωματίῳ 3. Τὰ κέντρα δὲ τῶν δύο ὀπῶν δὲν ἀπέχουσιν ἴσον οὔτε ἀπὸ τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου τοῦ δωματίου 3 οὔτε ἀπὸ τῶν παραστάδων· αἱ διαφοραὶ ὅμως εἶναι μικραὶ. Μᾶλλον ἄξιον προσοχῆς εἶναι πρῶτον μὲν, ὅτι οἱ κίονες ἴσταντο πρὸς τὸ μέσον τοῦ μεταξὺ τῶν παραστάδων διαστήματος καὶ σχετικῶς πολὺ πλησίον ἀλλήλων, δεύτερον δὲ ὅτι ἴσταντο ὀλίγον ἔσωθεν τῶν παραστάδων. Τὸ πρῶτον πιθανῶς συμβαίνει, διότι ὁ τέκτων ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἐπιστύλιον μᾶλλον κατὰ τὸ μέσον· τὸ ἄλλο μαρτυρεῖ, ὅτι ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ πατῇ τὸ ἐπιστύλιον οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἀκροτάτων γωνιαίων λίθων τῶν παραστάδων, ἀλλ' ἐνδότερον αὐτῶν, τοῦτο δὲ φαίνεται πολὺ εὐλογον· διότι οἱ γωνιαῖοι λίθοι, οἵτινες ἦσαν μικροὶ καὶ συνεδέοντο μετ' ἀλλήλων δι' ἀπλοῦ πηλοῦ, ἠδύναντο εὐκόλως νὰ κινηθῶσι καὶ ἐκτοπισθῶσιν, ἐὰν ὅλον τὸ βάρος τοῦ ἐπιστυλίου ἐπιπτεν ἐπ' αὐτῶν. Ὁμοίως ἐν Τίρυνθι αἱ βάσεις τῶν κίωνων, οἵτινες ἐβάσταζον τὸ ἐπιστύλιον τῆς αἰθούσης τοῦ μεγάρου τῶν ἀνδρῶν, δὲν κεῖνται εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν μετὰ τῶν παραστάδων, ἀλλ' ἱκανῶς πρὸς τὰ ἔσω.

Ἡ ἀπὸ τῆς στοᾶς εἰς τὸ δωμάτιον 3 ἄγουσα θύρα ἔκειτο εἰς τὸ μέσον τοῦ τοίχου· ἐπειδὴ ὅμως τὸ κατώφλιον ἦτο κτιστὸν ἐκ μικρῶν λίθων, ὅπως καὶ ὅλος ὁ τοῖχος, αἱ δὲ παραστάδες δὲν σώζονται, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς τὸ πλάτος αὐτῆς. Τὰ κέντρα τῶν ὀπῶν τῆς στοᾶς ἀπέχουσιν ἀπ' ἀλλήλων 1,55 μ., ἐὰν δὲ οἱ κίονες εἶχον, ὡς ὑπεθέσαμεν ἤδη, πᾶχος 0,40 μ. — καὶ δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν, ὅτι ἦσαν παχύτεροι —, ὑπελείπετο μεταξὺ αὐτῶν διάστημα 1,15 μ. περίπου· ὥστε ἡ θύρα ἠδύναντο νὰ ἔχῃ πλάτος ἐνὸς μέτρου. Ἡ ἄλλη θύρα, ἡ μεταξὺ τῶν δωματίων 3 καὶ 4, ἔκειτο πιθανῶς ἐπίσης εἰς τὸ μέσον τοῦ τοίχου, ἀλλ' ἐντελῶς βέβαιον δὲν εἶναι τοῦτο.

Τὸν τύπον τοῦ μεγάρου, τὸ ὅποιον περιεγράφωμεν ἐνταῦθα, θ' ἀπαντήσωμεν καὶ πάλιν ἐν Διμηγίῳ, ὡς καὶ ἐν Σέσκλῳ· θὰ ὀνομάζωμεν δὲ ἀπὸ τοῦδε τὴν στοᾶν αὐτοῦ *πρόδομον*, τὸ πρῶτον δωμάτιον *δῶμα* καὶ τὸ δεύτερον δωμάτιον *θάλαμον*.

Ἀνωτέρω εἵπομεν ὅτι τὸ μέγαρον Α ἦτο τὸ τρίτον οἰκημα, τὸ ὅποιον ἐκτίσθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Περὶ τῶν δύο ἀρχαιοτέρων οὐδὲν γνωρίζομεν, πιθανῶς ὅμως τὸ δεύτερον ἦτο ὅμοιον μέγαρον καταστραφέν ὁμοῦ μετὰ τῶν περιβόλων τῆς δευτέρας ἡλικίας, κατὰ δὲ τὴν ἀνακαίνισιν αὐτῶν ἐκτίσθη τὸ τρίτον μέγαρον ἐπὶ τῶν ἐρείπειων καὶ ἐν μέρει ἐπὶ τῶν θεμελίων ἐκείνου. Συγχρόνως τότε ἰσοπεδώθη καὶ ὅλος ὁ ἐντὸς τοῦ ἐσωτάτου περιβόλου χώρος, διότι πρότερον ἢ ἐπιφάνεια αὐτοῦ κατήρχετο μᾶλλον πρὸς τὴν δυτικὴν πλευράν, ὡς συνάγεται ἀσφαλῶς ἐκ τῆς βαθύτερον κειμένης εἰσόδου α, ἥτις τότε ἦτο ἐν χρήσει (ἴδε σ. 45). Κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ περιβόλου ὅμως ἡ εἴσοδος ἐφράχθη, ὁ ἔσωθεν δ' αὐτῆς χώρος ἐπληρώθη διὰ χωμάτων μέχρις ὕψους 0,70 μ. καὶ οὕτω ἐσχηματίσθη ἐν ἐπίπεδον σχεδὸν πανταχοῦ ἰσοϋφές.

Ἐν τῷ ἐπιπέδῳ τούτῳ ἔκειντο, πλὴν τοῦ μεγάρου Α, δύο ἄλλα δωμάτια, τὸ 5 (Δ 3) καὶ τὸ 9 (Η 4). Τοῦ πρώτου ἡ εἴσοδος εὐρίσκετο εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου, ἐκ τῶν σωζομένων δὲ λειψάνων φαίνεται, ὅτι δὲν συνεκινῶναι ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ θαλάμου 4. Τὸ δωμάτιον 9 εἶχεν εἰς τὸν βόρειον τοῖχον εἴσοδον, τῆς ὁποίας τὸ κάτω μέρος εὐρέθη πεφραγμένον διὰ τοιχαρίου· ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠνοιχθῇ ἄλλη θύρα εἰς ἄλλην πλευράν, ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ ἔμφραξις τῆς τοῦ βορείου τοίχου δὲν σημαίνει, ὅτι κατηργήθη αὕτη, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι ὑψώθη τὸ κατώφλιον αὐτῆς κατὰ 0,30 μ. περίπου. Τοῦτο πάλιν ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ δωμάτιον 9 ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν ἡλικίαν τῆς ἀκροπόλεως καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν τῶν ἐσωτέρων περιβόλων ἀνωκοδομήθη καὶ τοῦτο καὶ ὑψώθη τὸ κατώφλιον αὐτοῦ, διότι καὶ τὸ περίξ ἔδαφος εἶχεν ὁμοίως ὑψωθῇ.

Μετὰ τοῦ δωματίου 9 συνεχόνται πρὸς τὰ βορειανατολικά δύο ἀκόμη, ἡ ἴσως τρία, μικρότερα δωμάτια, περαιτέρω δὲ πιθανῶς ὑπῆρχον καὶ ἄλλα, ὡς δεικνύει ὁ τοῖχος 11 (Ζ 2).

Κατὰ τὴν δυτικὴν ἢ βορειοδυτικὴν πλευράν τοῦ περιβόλου ἄξιοι μνείας εἶναι τέσσαρες τοῖχοι, οἵτινες προβάλλονται ἐξ αὐτοῦ καθέτως πρὸς τὰ ἔσω ὡς ἀντηρίδες ἢ παραστάδες (περὶ τὸ σημεῖον 7 Ε 4). Τὸ μῆκος τῶν τριῶν εἶναι 1,90 μ. ἕως

2,10 μ., τοῦ τετάρτου ὅμως ὀλίγα λείψανα μόνον φαίνονται νῦν· πάχος δ' ἔχουσι πάντες 0,60 μ. καὶ ἀπέχουσιν ἀλλήλων 3,50 μ. ἕως 3,90 μ. περίπου. Τὰ κατώτερα μέρη αὐτῶν συνδέονται μετὰ τοῦ κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ἀρχαιοτέρου περιβόλου καὶ ἐπομένως εἶναι προγενέστερα τῆς καταστροφῆς καὶ ἀνακαινίσεως τῶν ἐσωτέρων περιβόλων· ὅταν δ' ἐκτίσθῃ ὁ νεώτερος περίβολος, τὰ μὲν κατώτερα μέρη τῶν ἀντηρίδων ἐκαλύφθησαν χάριν τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ χώρου, ὠκοδομήθησαν δ' ἐπὶ ἐκείνων τὰ ἀνώτερα, ἅτινα συνεδέθησαν μετὰ τοῦ νεωτέρου περιβόλου.

Ἐπειδὴ οἱ τέσσαρες οὗτοι τοῖχοι δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἀπλᾶι ἀντηρίδες — ὁ περίβολος εἶχεν ἀνάγκην ὑποστηρίξεως μᾶλλον ἔξωθεν ἢ ἔσωθεν — φαίνεται ὅτι ἐκρησίμευον ὡς παραστάδες καὶ ὅτι ἐβάσταζον στέγην, οὕτω δὲ ἐσχηματίζοντο κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ περιβόλου τρεῖς στοαὶ⁽¹⁾. Τοῦτο καὶ καθ' ἑαυτὸ εἶναι πιθανόν, καθίσταται δ' ἔτι πιθανώτερον ἔνεκα δύο μικρῶν φατνοειδῶν κτισμάτων, ὧν τὰ λείψανα σώζονται παρὰ τὴν δευτέραν ἀπὸ βορρᾶ παραστάδα. Τὸ σχῆμα αὐτῶν διακρίνεται ἐκ τοῦ σχεδίου, εἶναι δ' ἀμφότερα ἐκτισμένα ἐκ μικρῶν πλᾶκωτῶν λιθαρίων, καὶ ὁ τοῖχος τοῦ ἑνὸς ἔχει πάχος 0,20 μ., τοῦ δ' ἑτέρου μόνον 0,12 μ. περίπου, σώζονται δὲ μέχρις ὕψους 0,50 μ. Πρὸς τὰ κτίσματα ταῦτα ἔχει πιθανῶς σχέσιν τινὰ κακόκτιστος τοῖχος μὴ σημειωθείς ἐν τῷ σχεδίῳ, ὅστις ἐκτείνεται πρὸ τῶν δύο μεσαίων παραστάδων εἰς μῆκος ἑξέμετρων· μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς δευτέρας ἀπὸ βορρᾶ παραστάδος ὑπολείπεται δίοδος πλ. 0,90 μ. Ὁ σκοπὸς τοῦ τοίχου τούτου, ὡς καὶ ὁ τῶν κτισμάτων, δὲν εἶναι γνωστός· ὁποιοσδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἦτο, δὲν φαίνεται πιθανόν, ὅτι τὰ κτίσματα ἔκειντο ἐν ὑπαίθρῳ, διότι οἱ λεπτοὶ πηλόκτιστοι τοῖχοι ταχέως θὰ κατέρρεον ὑπὸ τὰς βροχάς.

Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη περὶ τῶν παραστάδων ἢ ἀντηρίδων εἶναι ἀληθής, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶχον καὶ αἱ παλαιότεραι, αἱ μετὰ τοῦ ἀρχαιοτέρου περιβόλου συνδεόμεναι· ἐπειδὴ δὲ ἡ κατόπιν καταργηθεῖσα πύλη τοῦ περιβό-

λου τούτου ἔκειτο μετὰξὺ τῆς πρώτης ἀπὸ μεσημβρίας καὶ τῆς δευτέρας παραστάδος (α. Ε 5), ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ πρώτη τῶν τριῶν στοῶν ἔκειτο ἀκριβῶς ἔσωθεν τῆς εἰσόδου, ἀπετέλει δηλαδὴ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς *πρόπυλον*.

Ὅμοιον πρόπυλον διατηρηθὲν καὶ μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν περιβόλων ὑπῆρχεν, ὡς εἰκάζω, καὶ ἔσωθεν τῆς μεσημβρινῆς εἰσόδου τοῦ πρώτου περιβόλου ἢ στέγη αὐτῆς ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς δεξιᾶ τῷ ἐξερχομένῳ παραστάδος (δρα εἰκ. 6 καὶ σχέδιον πίν. 2) καὶ ἐπὶ τοῦ παραλλήλου πρὸς αὐτὴν δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου 9.

Ἐκ τῶν ὀλίγων ἄλλων ἐντὸς τοῦ πρώτου περιβόλου λειψάνων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ὁ τοῖχος 10 φαίνεται ὅτι ἐχώριζε τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ λοιποῦ καὶ πιθανῶς κατέληγε πρὸς βορρᾶν ὀλίγον πρὸ τῆς ἀνατολικῆς παραστάδος τοῦ προδόμου τοῦ μεγάρου Α, ὥστε ὑπελείπετο μετὰξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ τοίχου δίοδος.

Μετὰξὺ δὲ τοῦ μεγάρου καὶ τῆς μεσημβρινῆς πύλης σώζονται ἀσαφῆ τινὰ ἔχνη τοίχων (1. Ζ 4), ἀλλ' οὗτοι πιθανῶς ἦσαν σύγχρονοι τῶν ἀρχαιότερων περιβόλων, καταστραφέντες δὲ δὲν ἀνωκοδομήθησαν κατόπιν.

Ἄλλα ἔχνη κατοικιῶν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος μετὰξὺ τοῦ μεγάρου Α, τοῦ τοίχου 10, τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ τῶν στοῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς δὲν ὑπάρχουσιν, ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ μέρος τοῦτο ὅλον ἦτο *αὐλὴ ὑπαίθρου*. Ἐν τῷ κέντρῳ δὲ σχεδὸν τῆς αὐλῆς ταύτης, παρὰ τὰ ἔχνη τῶν τοίχων 1 τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς, ὁ Στάης διέκρινε λείψανα κτίσματός τινος ὁμοίου πρὸς ἐστίαν καὶ εὔρεν αὐτόθι τέφραν πολλήν. Ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Ἀργύρου ἐσημειώθησαν τὰ λείψανα διὰ δύο ἀπλῶν γραμμῶν σχηματίζουσιν ὀρθὴν γωνίαν, ἀκριβῶς ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ διακρίνῃ τὸ σχῆμα τοῦ κτίσματος ὁ Στάης, πολὺ δ' ὀλιγώτερον διέκρινε αὐτὸ κατόπιν ἐγώ. Ὅπως δὴποτε ἡ τέφρα εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ ἐπειδὴ συνήθως ἐστὶ δυσκόλως θὰ κατεσκευάζετο ἐν τῷ ὑπαίθρῳ, φαίνεται ὅτι εἰς τὸ μέσον τῆς αὐλῆς ἔκειτο βωμός τις.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς συνάγεται, ὅτι τὸ σπουδαιότατον οἶκημα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἐντὸς

(1) Καὶ ἐν Ἰλίῳ ἀνεκαλύφθη ἐν τῷ στρώματι II αὐλὴ, τῆς ὁποίας μία πλευρὰ εἶχεν ἔσωθεν ἀντηρίδας ἢ παραστάδας βασταζούσας στέγην κατὰ τὸν Dörpfeld (Troja und Ilion σ. 83).

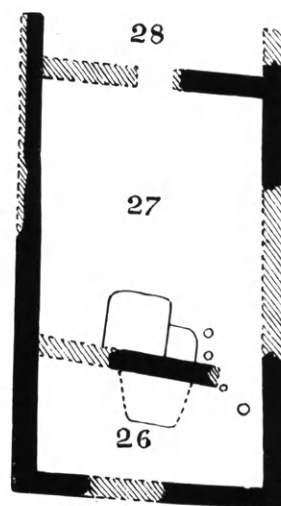
τοῦ πρώτου περιβόλου ἦτο τὸ μέγαρον Α. Τὰ ἄλλα δωμάτια δὲν ἦσαν βεβαίως αὐτοτελῆ οἰκήματα, ἀλλὰ παραρτήματα τοῦ μεγάρου, ὅπως καὶ αἱ στοαὶ καὶ ἡ αὐλὴ. Ὁ κύριος λοιπὸν τοῦ μεγάρου ἦτο κυρίως καὶ ὅλου τοῦ πρώτου περιβόλου, πιθανώτατα δὲ ὁ αὐτὸς ἦτο καὶ ἀρχηγὸς ἡ βασιλεὺς τῆς πόλεως. Διότι ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς κατῴκει ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ καὶ ὀχυρωτάτου ἐκ τῶν περιβόλων, τὸ μέγαρον δ' αὐτοῦ μετὰ τῆς εὐρυχώρου αὐλῆς, τῶν στοῶν καὶ τοῦ προπύλου τῆς μεσημβρινῆς πύλης εἶχε βεβαίως ὅψιν τινὰ μεγαλοπρεπείας, πρὸς τὴν τὰ λοιπὰ οἰκήματα τῆς ἀκροπόλεως, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ ὁμιλήσωμεν, δὲν ἠδύναντο ν' ἀμιλληθῶσιν. Ἐνταῦθα δέ, εἰς τὴν πρὸ τοῦ μεγάρου αὐλὴν, συνήρχετο πιθανῶς ὁ λαὸς ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ ἐν καιρῷ πολέμου, ὅταν ἦτο ἀνάγκη νὰ βουλευθῶσι περὶ τῶν κοινῶν. Οὕτω καὶ οἱ Τρῶες συνέρχονται ἐν τῇ Ἰλιάδι (Η 345, 346) ἐν πόλει ἀκρῇ . . . παρὰ Προιάμιοι θύρῃσι. Ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Διμηνίου οὐδὲν ἄλλο μέρος ἐπιτηδειότερον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπῆρχεν. Ἐὰν δ' εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Στάη ἐν τῷ κέντρῳ τῆς αὐλῆς ἀνακαλυφθέντα λείψανα ἐστίας ἀνῆκον εἰς βωμόν, τότε καὶ τὸ θρησκευτικὸν κέντρον τῆς κοινότητος ἔκειτο πρὸ τοῦ μεγάρου Α. Διότι ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τούτου ἰδρυμένου ἐν τῷ μέσῳ ὅχι μόνον τοῦ ἐσωτάτου περιβόλου, ἀλλ' ὅλης τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον αὐτῆς, ἐτέλει ὁ βασιλεὺς, περικυκλούμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς πόλεως θυσίας. Ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν ἔκειτο ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν ταύτην, δηλαδὴ εἰς τὴν αὐλὴν τῶν ἀνακτόρων, ὁ βωμὸς τοῦ Ἐρκείου Διός, ὡσαύτως δὲ γνωστὸς εἶναι ὁ βωμὸς, ὅστις ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος, πρὸ τοῦ μεγάρου τῶν ἀνδρῶν (1).

β. Οἰκήματα τοῦ τρίτου περιβόλου.

Εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως, μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου περιβόλου, ἀνεκαλύφθη ἄλλο μέγαρον, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν μέγαρον Β. Τοῦτο δὲν σώζεται τόσο καλῶς, ὅσον τὸ μέγα-

(1) Περὶ τούτου πρβ. νῦν Ath. Mitteil. 1905 σ. 152.

ρον Α, οὐχ ἦττον οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ ἡ εἰκὼν 11. Ὡς φαίνεται ἐκ ταύτης, σύγκειται καὶ τοῦτο ἐκ προδόμου (28), δώματος (27) καὶ θαλάμου (26). Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ μεγάρου σώζεται ὁλόκληρος καὶ ἀπολήγει εἰς τὴν παραστάδα τοῦ προδόμου· οἱ λοιποὶ δύο τοῖχοι, βόρειος καὶ δυτικὸς, καὶ οἱ μεσότοιχοι, οἱ χωρίζοντες τὸν πρόδομον καὶ τὸν θάλαμον ἀπὸ τοῦ δώματος, εἶναι ἐν μέρει κατεστραμμένοι. Οἱ μεσότοιχοι δὲν ἦσαν τεκτονικῶς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ οὐδὲν ἴχνος ἀφῆκαν ἐπ' αὐτοῦ. Ὁ πρόδομος πρέπει νὰ εἶχε βάθος 1,20 μ. περίπου καὶ πλάτος 6 μ., ἢ δ' ἀπ'

Εἰκὼν 11.

αὐτοῦ εἰς τὸ δῶμα ἄγουσα θύρα ἔκειτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ μέσον τοῦ μεσοτοιχοῦ· δὲν σώζεται ὅμως οὐδὲν σημεῖον ἐξ αὐτῆς, οὐδὲ κιόνων ἵχνη ἠδυνήθηεν ν' ἀνεύρω εἰς τὸ δάπεδον τοῦ προδόμου. Τὸ δῶμα εἶχε πλάτος ὅσον καὶ ὁ πρόδομος, βάθος δὲ 7 μ. ἕως 7,50 μ. περίπου. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ γῆς ἐρυθρᾶς πεπατημένης ἐχούσης πάχος 0,10 μ., παρὰ τὸν ὀπίσθιον δὲ τοῖχον ἀπεκαλύφθη ἐστία τετράγωνος ἐκτισμένη διὰ λίθων καὶ ἐπηλειμμένη ἄνω καὶ πέριξ διὰ πηλοῦ ἐρυθροῦ. Αἱ πλευραὶ αὐτῆς ἔχουσι μῆκος 1,55 μ., τὸ δ' ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐπεστρωμένου δαπέδου εἶναι 0,10 μ. περίπου. Προσκεικολλημένη δ' εἰς αὐτὴν εἶναι ἄλλη μικροτέρα ἐστία, ὁμοίως κατεσκευασμένη καὶ ὡσαύτως τετράγωνος περίπου

— διαστάσεις 0,75 μ. καὶ 0,80 μ. —, τοῦ αὐτοῦ δ' ὕψους. Παρ' αὐτὴν ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῷ δαπέδῳ δύο ὅπαι δηλοῦσαι τὰς θέσεις δύο ξυλίνων κιόνων· ἡ μία εἶχε βάθος 0,50 μ., ἡ ἑτέρα βάθος 0,45 μ., ἡ δὲ διάμετρος ἀμφοτέρων ἦτο 0,20 μ. Ἀλλας θέσεις κιόνων δὲν εὔρον εἰς τὸ δάπεδον τοῦ δώματος.

Ἡ θύρα τοῦ θαλάμου ἔκειτο εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ μεταξὺ δώματος καὶ θαλάμου τοίχου, ἀνεκαλύφθη δὲ πλησίον τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὁ ὅλμος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐστρέφετο τὸ κάτω ἄκρον τοῦ στρόφιγγος τῆς θύρας· ὁ ὅλμος οὗτος δὲν εἶναι, ὡς συνήθως, κοιλότης ἐσκαμμένη ἐπὶ ἐνὸς λίθου, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἐκ πλειόνων μικρῶν λίθων συνηρμοσμένων καὶ ἐπηλειμμένων διὰ πηλοῦ, σχηματιζόντων δὲ ἡμισφαιρικὴν κοιλότητα διαμέτρου κατὰ τὰ χεῖλη 0,28 μ. Ἡ θύρα ἤνοιγε πρὸς τὸν θάλαμον, κλειομένη δὲ προσηρῖδετο οὐχὶ ἀμέσως ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς παραστάδος τοῦ μεσοτοίχου, ἀλλὰ — πιθανῶς ἵνα μὴ βλάβη τὴν γωνίαν — ἐπὶ ξύλου στρογγύλου ἢ κιονίσκου, τοῦ ὁποίου τὴν θέσιν δεικνύει ὁπὴ ἐν τῷ δαπέδῳ ὁμοία πρὸς τὰς παρὰ τὴν μικρὰν ἐστίαν τοῦ δώματος ἀνακαλυφθεῖσας. Τὸ κέντρον τοῦ ὅλμου ἀπέχει ἀπὸ τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς 0,35 μ., ὅσονδ' ἔστιν ὅτι παχὺς καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἦτο ὁ στρόφιγξ, πάλιν πρέπει νὰ ἔμενε χάσμα ἱκανῶς εὐρὺ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ τοίχου. Πρὸς τούτοις ἡ θύρα ἵστατο πολὺ λοξῶς, ὡς φαίνεται σαφῶς ἐκ τῆς σχετικῆς θέσεως τοῦ ὅλμου καὶ τοῦ παρὰ τὴν παραστάδα κιονίσκου, καθόλου δὲ ἡ κατασκευὴ αὐτῆς πρέπει νὰ εἶχε πολὺ τὸ ἀγροῖκον, ἐνῶ ἡ τοιχοδομία εἶναι σχετικῶς καλὴ.

Ὁ θάλαμος εἶχεν ἰδίαν τετράπλευρον ἐστίαν, τῆς ὁποίας ὅμως αἱ πλάγαι πλευραὶ κατεστράφησαν καὶ ἐνεκα τούτου τὸ σχῆμα δὲν διεκρίνετο καλῶς· φαίνεται ὅτι ἦτο μᾶλλον τραπεζιοειδές. Ἦτο δὲ λίαν ταπεινὴ καὶ περιεβάλλετο ὑπὸ μικρῶν λίθων, ἢ δ' ἐπιφάνεια αὐτῆς ἦτο ἐν μέρει ἐπεστρωμένη διὰ πλακιδίων.

Τὸ ἀσύμμετρον σχῆμα τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ δώματος δὲν ἐξηγεῖται ἐνταῦθα ἔκ τινος τοιαύτης ἀνάγκης, ὁποία εἶδομεν (σ. 51) ὅτι ὑπῆρχε κατὰ τὴν οἰκοδομήν τοῦ μεγάρου Α. Ὁ τέκτων τοῦ μεγάρου Β ἡδύνατο, ἐὰν ᾔθελε, νὰ δώσῃ εἰς τὰ δω-

μάτια αὐτοῦ κανονικώτατον σχῆμα, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀντὶ τούτου προετίμησε ν' αὐξήσῃ κατὰ τι τὸ ἐμβαδὸν τοῦ δώματος. Τὴν θύραν δὲ τοῦ θαλάμου ἔθεσεν οὕτω λοξῶς προφανῶς ἐνεκα τῆς μικρᾶς ἐστίας, διὰ νὰ ὑπάρχῃ δηλαδὴ περὶ αὐτὴν μεγάλυτερος χώρος. Ὀλιγώτερον ὅμως εὐνόητος εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον αἱ γωνίαι τῶν δωματίων δὲν κατεσκευάσθησαν ὀρθαί· πιθανῶς προέρχεται τοῦτο ἐξ ἀπλῆς ἀμελείας καὶ ἀδεξιότητος. Ὁμοίως ἀνωμαλίας καὶ παραβάσεις τῶν κανόνων τῆς συμμετρίας θὰ εὕρωμεν ὅχι ὀλίγας καὶ εἰς τὰ οἰκήματα τοῦ Σέσκλου.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ μεγάρου Β σώζεται μέχρις ὕψους μεγίστου 1,35 μ., μεταξὺ δὲ αὐτοῦ καὶ τοῦ δευτέρου περιβόλου ἔκειτο ὁ ἀρχαιότερος δεύτερος περιβόλος, ὅστις καθηρέθη σχεδὸν μέχρι τῶν θεμελίων. Κατὰ τὴν τρίτην δ' ἡλικίαν τῆς ἀκροπόλεως τὸ μέρος τοῦτο ἀπετέλει στενωπὸν, κλειστὸν εἰς τὸ βόρειον ἄκρον, ὅστις νομίζω ὅτι ἐχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ δέχεται τὰ ὕδατα τῆς στέγης τοῦ μεγάρου. Ὁμοίως στενὸς χώρος ὑπῆρχε καὶ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μεγάρου, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ τρίτου περιβόλου· ἐπειδὴ δὲ καὶ οὗτος ἦτο κλειστὸς εἰς τὸ βόρειον ἄκρον, ὑποθέτω ὅτι εἶχε τὸν αὐτὸν προορισμόν, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ ἕτερος. Ἐκ τούτου ἀκολουθεῖ μετὰ μεγάλης πιθανότητος, ὅτι ἡ στέγη τοῦ μεγάρου Β ἦτο ἀετοειδὴς ἦτοι κεκλιμένη πρὸς τὰς δύο μακρὰς πλευράς. Σημειῶ πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν στενὸς χώρος ἦτο, ὡς ἔκ τινων λειψάνων ἔγινε δῆλον, ἐστρωμένος διὰ μικρῶν πλακῶν — βεβαίως ἵνα μὴ τὰ ἐκ τῆς στέγης καταρρέοντα ὕδατα βλάπτωσι τὰ θεμέλια τοῦ τοίχου.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ δώματος τοῦ μεγάρου Β, εἰς βάθος 0,35 μ., ἀνεκαλύφθη τὸ δάπεδον παλαιότερας οἰκίας, ἣτις φαίνεται, ὅτι κατεστράφη συγχρόνως μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων περιβόλων· ἀντ' αὐτῆς δὲ ὠκοδομήθη κατόπιν, μετὰ τὴν ἀνακαίνισιν τῶν περιβόλων, τὸ μέγαρον Β. Τὰ μέγαρα Α καὶ Β εἶναι ἄρα σύγχρονα, ἀμφοτέρω δ' ἐκτίσθησαν εἰς τὴν θέσιν ἄλλων ἀρχαιοτέρων παθόντων κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ἀκροπόλεως. Ἐκ τούτου καταφαίνεται, πόσον μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ καταστροφὴ ἐκείνη. Βραδύτερον δέ, κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶ-

να, ἐσκάφη εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως τάφος βαθεῖα καὶ μακρά, ἥτις διήκει καὶ διὰ τοῦ μεγάρου Β παρὰ τὸν ἀνατολικὸν αὐτοῦ τοίχον· ἡ τάφος αὕτη διέκοψε τὸν μεταξὺ δώματος καὶ θαλάμου μεσότοιχον καὶ τὸν ὀπίσθιον τοίχον τοῦ θαλάμου καὶ κατέστρεψε τὴν ἀνατολικὴν παραστάδα τοῦ προδόμου. Ὑστερώτερος δὲ καὶ τῆς τάφου εἶναι τοῖχος τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος κτισθεὶς ἐπὶ τοῦ μεταξὺ προδόμου καὶ δώματος μεσοτοίχου.

Βορειότερον τοῦ μεγάρου Β ἀνεκαλύφθη τὸ οἰκοδόμημα 24 (Δ 5), τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τοίχων, ἥτοι δύο πρὸς ἀλλήλων, οἵτινες πρὸς μεσημβρίαν ἀπολήγουσιν εἰς παραστάδας, καὶ τρίτου ἐνοῦντος τὰ πρὸς βορρᾶν ἄκρα αὐτῶν. Ὅπως ἔχει λοιπὸν σήμερον τοῦτο, φαίνεται ὅτι εἶναι στοὰ ἔχουσα βάθος 8,30 μ., πλάτος 4,70 μ. καὶ ἀνοικτὴ ἔμπροσθεν· οἱ δύο μακροὶ τοῖχοι οὐδὲν σημεῖον φέρουσι δεικνύον, ὅτι συνεδέοντο μετ' ἀλλήλων καὶ δι' ἄλλων ἐγκαρσίων τοίχων, πλὴν τοῦ ὀπισθίου. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ μεγάρου Β οὐδὲν σημεῖον διακρίνεται ἐκ τῶν μεσοτοίχων, οἵτινες ἀναμφισβητήτως ὑπῆρχον, εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ τὸ οἰκοδόμημα 24 δὲν ἦτο στοὰ, ἀλλ' ὅτι διηρεῖτο εἰς πρόδομον, δῶμα καὶ θάλαμον ἢ μόνον εἰς πρόδομον καὶ δῶμα. Κιόνων ἵχνη δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνακαλύψω οὐδὲ ἐστίας, παρατηρῶ ὅμως, ὅτι ἡ μνημονευθεῖσα τάφος τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἐσκάφη διὰ μέσου τοῦ οἰκήματος τούτου καὶ κατέστρεψε τὸ μέγιστον μέρος τοῦ δαπέδου αὐτοῦ. Ἡ ἰδίᾳ τάφος ἀπέκοψε καὶ τὸ ἥμισυ περιέπου τοῦ ὀπισθίου τοίχου.

Οὕτω ἔχομεν ἐνταῦθα ἄλλο μέγαρον τοῦ γενικοῦ τύπου τῶν περιγραφέντων, πλὴν ὅτι ὁ θάλαμος δὲν εἶναι βέβαιος. Φαίνεται δέ, ὅτι καὶ τούτου τοῦ μεγάρου ἡ στέγη ἦτο ἀετοειδής, διότι παρ' ἐκάτερον τῶν μακρῶν τοίχων ὑπῆρχε στενωπὸς διὰ τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς· ἐν τῷ σχεδίῳ πίν. 2 δὲν εἶναι πολὺ καταφανὴς ὁ μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ τοῦ δευτέρου περιβόλου στενωπός, ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει, διότι ὁ περιβόλος ἐκ τοῦ χρόνου ὠγκώθη καὶ ἐκλίθη πρὸς τὰ ἔξω. Παρὰ τὸν δυτικὸν δὲ τοίχον καὶ ἐν μέρει ὑπ' αὐτὸν ἀνεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαιότερων οἰκοδομημάτων.

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ δρόμου τῶν εἰσόδων

15, 25 πρέπει νὰ ὑπῆρχέ ποτε ἄνοιγμα, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀπὸ τοῦ δρόμου ἔφθανον εἰς τὸν πρόδομον τοῦ οἰκοδομήματος 24. Τὸ ἄνοιγμα τοῦτο κατέστρεψεν ἡ τάφος τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, βραδύτερον δέ, ὅταν ἡ τάφος περιέπεσεν εἰς ἀχρηστίαν καὶ ἐπληρώθη χωμάτων, κατεσκευάσθη ἐνταῦθα τάφος ἀποτελούμενος ἐκ τεσσάρων πλாகῶν· ἄλλος ὅμοιος τάφος ἀνεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος, περὶ τὰ 0,90 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου αὐτοῦ. Ἀμφότεροι οἱ τάφοι φαίνονται ἐπὶ τῆς εἰκόνης 7, ὡς καὶ ὁ παρὰ τὴν εἰσόδον 25 κείμενος.

Ὅτι ὁ πρόδομος τοῦ οἰκοδομήματος 24 ἔβλεπε πρὸς μεσημβρίαν, δὲν εἶναι τυχαῖον· διότι καὶ τὰ μέγαρα Α καὶ Β εἶχον τὴν πρόσοψιν πρὸς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἐστραμμένην, προφανῶς δὲ ἐπίτηδες ἐκτιζον οὕτω τὰς οἰκίας, ὥσάκεις τὸ πρᾶγμα ἦτο δυνατόν.

Ὅπισθω τοῦ οἰκοδομήματος 24, βορειοανατολικῶς τοῦ δρόμου 23, ἀνεκαλύφθησαν τοῖχοί τινες (22. Γ 5), ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν ὠρισμένον σχέδιον δύναται ν' ἀναπαρσταθῇ. Τοῦτο μόνον φαίνεται βέβαιον, ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἤδη πρὸ τῆς καταστροφῆς τῶν ἐσωτέρων περιβόλων κατοικία, τῆς ὁποίας μίαν μὲν τῶν πλευρῶν ἀπετέλει ἡ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ δρόμου 23, ἄλλην δὲ τὸ τεῖχος τοῦ τρίτου περιβόλου καὶ τὴν τρίτην ἴσως ὁ δεύτερος περιβόλος. Ἡ τετάρτη πλευρὰ δὲν εἶναι βεβαία, οἱ ἄλλοι δὲ τοῖχοι, τῶν ὁποίων τὰ λείψανα σημειοῦνται ἐν τῷ σχεδίῳ εἰς τὸ μέρος τοῦτο μεταξὺ τῶν δύο περιβόλων, εἶναι ὁ μὲν βορειότερος — μεταξὺ τοῦ σημείου 22 καὶ τοῦ τρίτου περιβόλου — ἀρχαιότερος, οἱ δὲ νοτιώτεροι αὐτοῦ ὕστερότεροι τῆς δευτέρας ἡλικίας τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ εἰσόδος εἰς τὴν κατοικίαν 22 ἔκειτο εἰς τὸ ἄκρον τοῦ δρόμου 23, ἐνθα ἡ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ πλευρὰ αὐτῆς ἀπολήγει εἰς παραστάδα, βεβαίως δὲ τὸ ἄνοιγμα μεταξὺ τῆς παραστάδος ταύτης καὶ τοῦ δευτέρου περιβόλου ἦτο μεγαλύτερον κατὰ τὴν δευτέραν ἡλικίαν. Μετὰ τὴν ἀνακαίνισιν τῶν περιβόλων τὰ παλαιότερα λείψανα ἐπεχώσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ τί ἐκτίσθη ἐπ' αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν. Σημειῶ ἀκόμη, ὅτι εἰς τὸ οἶκημα 22 τῆς δευτέρας ἡλικίας ἀνῆκεν ὁ ὀχετός, τὸν ὁποῖον ἀνέφερν ἀνωτέρω (σ. 43) καὶ ὅστις διαπερῶν τὸν τρί-

τόν περίβολον κατὰ τὴν βᾶσιν αὐτοῦ ἐξέβαλλεν εἰς τὸν μεταξὺ τρίτου καὶ τετάρτου περιβόλου διάδρομον.

Πέρα τῶν βορείων εισόδων, μεταξὺ πρώτου καὶ τρίτου περιβόλου, σῶζονται πάλιν διάφοροι τοῖχοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν τρίτην ἡλικίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν δευτέραν. Περὶ τούτων οὐδὲν ἔχω νὰ παρατηρήσω. Κατὰ τὴν μεσημβρινὴν δὲ πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, μεταξὺ δευτέρου καὶ τρίτου περιβόλου, ὑπάρχει χώρος ἱκανός, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο ἀκατοίκητος, ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ σωζόμενα λείψανα κατὰ τὸ μέρος τοῦτο εἶναι ἐλάχιστα καὶ ὅλως ἀσημαντα.

3. Λείψανα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Ταῦτα θὰ περιγράψωμεν ἐν ὀλίγοις, διότι δὲν εἶναι πολλὰ οὐδὲ πολλοῦ λόγου ἄξια. Τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα μεγάλη τάφος, ἣτις διήκει καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου περιβόλου, ἔχει δὲ μῆκος 50 περίπου μέτρων. Τὸ ἐν ἄκρον αὐτῆς εὖρον παρὰ τὸ σημεῖον 29 (Θ 5) πλησίον τοῦ δυτικοῦ σκέλους τῆς μεσημβρινῆς εισόδου 18, τὸ δ' ἕτερον ἔκειτο πιθανώτατα ὀλίγον ἐντεῦθεν τῶν βορείων εισόδων, εἰς τὸ τετράγωνον Γ 4. Ὅτι δὲν ἐξηκολούθει ἡ τάφος πέρα τῶν ὁρίων τούτων, φαίνεται βέβαιον· διότι ἄλλως ἔπρεπε νὰ διακρίνηται τὰ σκέλη τῶν βορείων καὶ τῶν μεσημβρινῶν εισόδων. Ἡ δὲ κατὰ τὸ μεταξὺ διάστημα διεύθυνσις αὐτῆς ὁρίζεται ἐκ τῶν τοίχων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τοὺς ὁποίους κατέστρεψε. Διότι, ἐὰν παρατηρήσωμεν τὸ σχέδιον πίν. 2, θὰ ἴδωμεν ὅτι πάντων τῶν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἐγκαρσίων τοίχων ἐν τμήμα εἶναι κατεστραμμένον — ἥτοι τοῦ ὀπισθοῦ τοίχου τοῦ μεγάρου Β καὶ ἐνὸς ἄλλου παρακειμένου τοίχου, τῶν σκελῶν τοῦ δρόμου τῶν εισόδων 25 καὶ 15, τοῦ ὀπισθοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος 24 καὶ τῆς ἀπέναντι αὐτοῦ πλευρᾶς τοῦ δρόμου 23.

Ἡ τάφος ἐσκάφη, ὅταν τὰ λείψανα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἦσαν ἐντελῶς κατακεχωσμένα. Ἐξ ἐνδείξεων δὲ τινων κατέστη πιθανόν, ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ μεγάρου Β καὶ τῆς οἰκίας 24 ἐπίχωσις εἶχε τότε πάχος ἐνὸς μέχρις ἐνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου. Ἐπει-

δὴ δὲ ὁ πυθμὴν τῆς τάφρου ἔκειτο, ὡς ἐξηκριβώθη ἐκ μιᾶς δοκιμῆς, κατὰ 1,90 μ. βαθύτερον τοῦ δαπέδου τοῦ μεγάρου Β, ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ τάφος εἶχε βάθος τριῶν μέτρων ἢ καὶ πλέον. Τὸ πλάτος ὅμως αὐτῆς ἦτο σχετικῶς μικρὸν — πολλαχοῦ μικρότερον καὶ τοῦ ἐνὸς μέτρου.

Ὁ σκοπὸς τῆς τάφρου ἦτο ἀναμφιβόλως ὀχυρωτικός. Τὸ μικρὸν δὲ πλάτος αὐτῆς δὲν ἀντίκειται πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι τὰ χεῖλη πιθανῶς ἦσαν εὐρύτερα καὶ τὸ ἐσωτερικὸν χεῖλος πρέπει νὰ ἔκειτο, ἔνεκα τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, ἱκανῶς ὑψηλότερον τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὥστε ἡ ὑπερπήδησις αὐτῆς καθίστατο δύσκολος· πρὸς τούτοις δὲ δυνατόν τὸ ἐσωτερικὸν χεῖλος νὰ ἦτο καὶ διὰ πᾶσάων ὀχυρωμένον. Βραδύτερον, διαρκούντος ὅμως ἀκόμη τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἡ τάφος ἐγκατελείφθη καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπληρώθη διὰ χωμάτων, ἐπ' αὐτῆς δὲ κατεσκευάσθησαν, ὡς εἶδομεν ἤδη (σ. 64), καὶ τάφοι.

Ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ, τὸν ὁποῖον περιέβαλλεν ἡ τάφος, οὐδὲν ἀσφαλὲς λείψανον ἐσώθη, διότι ἴσως ἀπετελεῖτο ἐξ οἰκιῶν ἐκτισμένων ἐκ ξύλων, πλίνθων ὠμῶν καὶ ἄλλων εὐφθάρτων ὑλῶν. Εἰς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν τῶν δύο ἐσωτάτων περιβόλων τῆς ἀκροπόλεως ὑπάρχουσι μὲν τοῖχοί τινες ἀνήκοντες εἰς ἀξιόλογον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ὅταν τὰ τείχη τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἶχον καταρρεύσει ἢ κατεδαφισθῇ καὶ ἡ ἀκρόπολις εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων. Ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶναι πιθανῶς πρόγενέστερον τῆς τάφρου, διότι μέρος αὐτοῦ φαίνεται ὅτι κατεστράφη ὑπ' ἐκείνης. Τὸ ἀρχικὸν σχέδιόν του δὲν εἶναι φανερόν. Ὑστερώτεροι δὲ πάλιν τῆς τάφρου εἶναι οἱ τοῖχοι 28 (Ζ 6), ὁ ἐπὶ τῆς εισόδου 23 (Γ 5) κτισθεὶς καὶ ὁ τοῖχος 46 (Β 5), οἵτινες πάντες κεῖνται ἔξω αὐτῆς. Οὕτω δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν καὶ κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα τρεῖς ἡλικίας· τὴν τοῦ οἰκοδομήματος τῆς μεσημβρινοδυτικῆς γωνίας, τὴν τῆς τάφρου καὶ τὴν τῶν τελευταίων μνημονευθέντων τοίχων.

Καθόλου δὲ φαίνεται, ὅτι ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου κατωκλήθη καὶ κατὰ τὴν νέαν περίοδον ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἡ ἐπίχωσις ὅμως ἡ σχηματισθεῖσα κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς δὲν εἶχε πανταχοῦ τὸ αὐτὸ πάχος οὐδ' ἦτο ὁμοιόμορφος. Ἡδη

πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν εὐρίσκοντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου πολυπληθῆ ἀγγεῖα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ὅπερ σημαίνει, ὅτι ἡ ὑστερωτέρα ἐπίχωσις ἐνταῦθα ἦτο μικρὰ καὶ δὲν εἶχε καλύψει ἐντελῶς τὰ ἀρχαιότερα λείψανα. Καὶ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου περιβόλου, δὲν εὔρον στρώματα ὑστερώτερα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἔχοντα σημαντικὸν πᾶχος. Ὡσαύτως μεταξὺ τῶν ἐξωτέρων περιβόλων ἡ ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος δὲν ἦτο συνήθως βαθεῖα, ἂν καὶ ἔφθανε πολλάκις μέχρι τοῦ στερεοῦ, διότι, ὡς εἶδομεν (σ. 49), κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα δὲν ὑπῆρχον ἐνταῦθα μόνιμοι κατοικίαι. Τοῦναντίον εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, ἔνθα ἀνεκαλύφθη ἡ τάφος, καὶ κατὰ τὴν βορείαν, ἀμέσως ἔξω τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ τετάρτου περιβόλου, ἡ ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἦτο πολὺ βαθύτερα. Εἰς τὴν δευτέραν θέσιν ἔσκαψα ἐγὼ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, παρετήρησα δ' ὅτι ἡ ὑστερωτέρα ἐπίχωσις εἶχε πᾶχος δύο μέτρων περίπου καὶ ἔφθανε μέχρι τοῦ στερεοῦ, ἦτο δὲ σχετικῶς καθαρὰ, δηλαδὴ

ἄνευ ἀναμίξεως μετὰ πραγμάτων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἀλλ' ἐνταῦθα πάλιν εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι, ὡς ἐκ τῶν εὐρημάτων συνάγεται, ἡ βορεία πλευρὰ τῆς ἀκροπόλεως κατωκίθη διαρκέστερον, ὅταν ἡ τάφος τῆς δυτικῆς εἶχεν ἤδη ἐγκαταλειφθῇ καὶ ἐπιχωσθῇ. Διότι μόνον τὰ ἀγγεῖα τὰ πλησίον τοῦ στερεοῦ εὐρεθέντα ἦσαν ὅμοια πρὸς τὰ ἐκ τῆς τάφου. Ἀλλως καὶ ἔκειτο ἡ πλευρὰ αὕτη ἔξω τῆς τάφου καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῆς περιβαλλομένου συνοικισμοῦ. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐκ τῶν στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως ἐντύπωσις εἶναι, ὅτι κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα δὲν ὑπῆρξεν εἰς μόνος συνεχῆς καὶ συμπαγῆς συνοικισμὸς ἐκτεινόμενος ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας τῆς ἀκροπόλεως ὁμοιομόρφως, ἀλλ' ὅτι κατὰ διαφόρους χρόνους ἰδρύθησαν ἐπ' αὐτῆς διάφοροι κατοικήσεις, οὐχὶ δὲ πάντοτε ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως.

Περὶ τῶν ἐν Διμηνίῳ μεταξὺ τῶν οἰκημάτων ἀνακαλυφθέντων τάφων θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΟΥ ΣΕΣΚΛΟΥ

Ἐάν ἀπὸ τῆς περιγραφείσης ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου ὁδεύσωμεν ἐπὶ τινα λεπτὰ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς ὀροσειρᾶς, ἥτις ὀρίζει, ὡς εἵπομεν ἄνωτέρω, τὴν πεδιάδα τοῦ Βόλου πρὸς δυσμὰς, καὶ κατόπιν στραφῶμεν πρὸς τὰ ἀριστερά, εἰσχωροῦμεν εἰς τόπον ὀρεινόν· ἀκολουθοῦντες δὲ τὴν κατὰ τὸ πλεῖστον βαθεῖαν καὶ φραγγώδη κοίτην χειμάρρου φθάνομεν, μετὰ μίαν περίπου ὥραν ἀπὸ τοῦ Διμηνίου, εἰς μικρὴν κοιλάδα, ἐν τῇ ὁποίᾳ δύο μικρότερα ρεύματα ἐνοῦμενα σχηματίζουν τὸν χειμάρρον. Ἐνταῦθα, ὀλίγον ἄνωθεν τῆς συμβολῆς τῶν ρευμάτων καὶ μεταξὺ αὐτῶν, κεῖται ἐπὶ λόφου μικρὰ ἀκρόπολις, ἥτις σήμερον καλεῖται Καστράκι καὶ ἀπέχει δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου Σέσκλου⁽¹⁾. Πέριξ αὐτῆς ἡ χώρα εἶναι καλλιεργήσιμος, ἂν καὶ βουνώδης, εἰς τινα ἀπόστασιν ὅμως τὰ ὄρη ἀνέρχονται πάντοθεν εἰς ἱκανὸν ὕψος, ὥστε τὸ Καστράκι — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Τούμπαν, ἥτις βλέπει ἐλευθέρως πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Βόλου καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν — ἔχει θέσιν κλειστὴν καὶ κεκρυμμένην.

Ὁ Leake μνημονεύων τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου⁽²⁾ εἰκάζει μετὰ τινος δισταγμοῦ, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Αἰσωνία, τὴν γνώμην δ' αὐ-

τοῦ παρεδέχθη ἀνεπιφυλάκτως ὁ Lolling⁽¹⁾. Ἀλλ' ὅπως ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Σέσκλου ἡρημώθη ἐνωρίτατα, δυσκόλως δὲ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐσώζετο μέχρι τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Μετὰ τὸν Leake καὶ τὸν Lolling ὁ Στάης ἀνασκάπτων τὸ 1901 ἐν Διμηνίῳ ἐπεσκέφθη τὸ Καστράκι καὶ ἐβεβαιώθη, ὅτι ἡ ἀκρόπολις αὐτοῦ ἀνέρχεται εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα. Καθ' ὑπόδειξιν δὲ τοῦτου μετέβην καὶ ἐγὼ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος εἰς τὸν τόπον καὶ ἐπείσθην ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας φαινομένων ἀγγείων καὶ ἄλλων λειψάνων, ὅτι ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἡδύναντο νὰ ἔχωσιν ἄξια λόγου ἀποτελέσματα. Ἡ ἀποκάλυψις τῶν ἐρειπίων ἤρχισεν ἀμέσως, ἥτοι τὸ 1901, ἀλλὰ συνετελέσθη τὸ ἐπόμενον θέρος. Τὸ σχέδιον πίν. 3 ἐξετέλεσα ἐγὼ ὁ ἴδιος διὰ μετροτραπέζης.

Τὸ Καστράκι κεῖται, ὡς εἶπον ἤδη, πλησίον τῆς συμβολῆς δύο ρευμάτων, ἅτινα ἀμφοτέρω εἶναι ὑδροφόρα. Εἰς τὴν κοίτην τοῦ ἐνὸς ρέοντος εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου εὐρίσκεται φρέαρ καὶ πλησίον κρήνη ἀένας, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὑδρεύονται σήμερον οἱ κάτοικοι τοῦ Σέσκλου. Ὡσαύτως ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ ἄλλου ρεύματος, τὸ ὁποῖον ῥέει παρὰ τὴν μεσημβρινοανατολικὴν πλευράν τῆς ἀκροπόλεως, ἀνα-

(1) Τὸ ὄνομα γράφεται καὶ *Σέσκουλον*, εἶναι δὲ ἀμφοτέρω νεώτεροι τύποι τῆς λέξεως *σεῦλον*, *ιευλον* = *beta ciela* L. καὶ *beta vulgaris* L. Τὸ φυτόν λέγεται πρὸς τοῦτοις καὶ *σεῦκλο*. Ἴδε Theod. von Heldreich παρὰ Lolling, Ath. Mitteil. 1884 σ. 105, 1.

(2) *Travels in Northern Greece* IV σ. 399.

(1) Ἐ. ἀ. σ. 103 ἐξ. Ὁ Lolling συνέλεξε καὶ ἐνταῦθα τεμάχια ἀγγείων, ἅτινα περιέγραψεν ὁ Furtwängler ὁμοῦ μετὰ τῶν τοῦ Διμηνίου, αὐτ. σ. 116 (Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 27).

βρύει πολλαχοῦ ὕδωρ σχηματίζον μικρὰς λίμνας, ἀπὸ τῶν ὁποίων ποτίζονται τὰ ποίμνια.

Ἡ πλησίον τοῦ συνοικισμοῦ ὑπαρξίς πηγαίου ὕδατος ἐπαρκοῦς διὰ τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ κτήνη ἦτο σπουδαῖον πλεονέκτημα τῆς θέσεως ταύτης. Ὁ λόφος δέ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἰδρυμένη ἡ ἀκρόπολις, προβάλλεται ὡς ἀκρωτήριον ἀπὸ τῆς κλιτύος τοῦ πρὸς τὰ μεσημβρινοδυτικὰ τῆς μικρᾶς κοιλάδος ἡρέμα ἀνερχομένου ὄρους. Ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἦτο σχεδὸν ἐπίπεδος, ὕψος δὲ ἔχει μέγιστον ἀπὸ τῆς κοιλάδος — κατὰ τὴν μεσημβρινο-

ανατολικὴν πλευρὰν — 17,50 μ. περίπου ⁽¹⁾. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ συνέχεται μετὰ τῆς κλιτύος τοῦ ὄρους καὶ ἔνεκα τούτου εἶναι ὀλιγώτερον ὑψηλὴ, πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν δ' ἄκρον χωρίζεται ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ τοῦ ὄρους μόνον διὰ ταπεινοτάτου λαιμοῦ. Οὕτω τὰ μέρη ταῦτα, ἡ μεσημβρινὴ καὶ ἡ δυτικὴ πλευρά, εἶναι τὰ ἀσθενέστατα τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὰ μᾶλλον εὐάλωτα. Ἡ φωτογραφία εἰκ. 12 δεικνύει τὴν δυτικὴν πλευρὰν μετὰ μέρους τῆς βορείας.

Αἱ πλευραὶ τοῦ λόφου δὲν κατέρχονται παντα-

Εἰκὼν 12.

χοῦ ὁμαλῶς· διότι τὸ ἐν τῶν ρευμάτων ὑπέσκαψε καὶ παρέσυρε τὸ πλεῖστον τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος, οὕτω δ' ἔγινε νῦν ἡ πλευρὰ αὕτη ἀπότομος καὶ κάθετος ὡς τοῖχος. Τὸ ἕτερον ρεῦμα, ὅπερ ἄλλοτε ἔρρεε πλησιέστερον τῆς βορειανατολικῆς πλευρᾶς, κατέφαγεν ὁμοίως τοὺς πρόποδας αὐτῆς, ὥστε εἶναι σήμερον καὶ αὕτη ὅλως ἀπόκρημνος. Ἡ δυνήθησαν δὲ τὰ ὕδατα νὰ ὑποσκάψωσι καὶ παρασύρῳσι τὰς πλευρὰς τοῦ λόφου, διότι οὗτος δὲν ἀποτελεῖται ἐκ βράχου σκληροῦ, ἀλλ' εἶναι γεώδους συστάσεως καὶ σκάπτεται εὐκόλως.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη τῶν ρευμάτων εἶχεν ἀρχίσει πιθανῶς πρὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου. Ἐξηκολούθησεν ὁμως καὶ κατόπιν, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, οἰκήματά τινὰ ἐπ' αὐτοῦ κείμενα ἐξετείνοντο ἀρχικῶς πέρα τῶν σημερινῶν χειλέων τῶν κρημνῶν. Ἐνεκα τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιφανείας, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἡ ἀκρόπολις. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα τῆς σημερινῆς. Σήμερον

(1) Τὸ ἀπόλυτον ὕψος τοῦ λόφου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ὑπερβαίνει κατὰ τὸν Lolling ὀλίγον τι τὰ 200 μέτρα.

τὸ μέγιστον μῆκος τῆς ἀκροπόλεως εἶναι 100 μ. περίπου καὶ τὸ μέγιστον πλάτος 40 μ., τὸ δὲ ἐμβαδὸν τριῶν περίπου στρεμμάτων, ἥτοι τριῶν χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων. Τότε τὸ ἐμβαδὸν ἔφθανε πιθανῶς μέχρι τῶν τεσσάρων στρεμμάτων. Τεμάχια ὅμως ἀγγείων πολλὰ διεσπαρμένα ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου καὶ εἰς δύο ἀγροὺς κειμένους παρὰ τὴν δυτικὴν καὶ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν αὐτοῦ μαρτυροῦσιν, ὅτι αἱ κατοικίαι δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν ἐπίπεδον κορυφὴν.

Ἡ ἐπὶ τοῦ λόφου ἐπίχωσις εἶχε πάχος τριῶν μέχρις ἑξέμετρων, διότι ἀπὸ τῶν μεσημβρινοδυτικῶν πρὸς τὰ βορειανατολικά ἐγένετο παχυτέρα· παχυτάτη ὅμως ἦτο οὐχὶ εἰς τὸ βορειανατολικὸν ἄκρον, ἀλλὰ περὶ τὰ 15 μέτρα δυτικώτερον. Διεκρίθησαν δὲ εἰς αὐτὴν τρεῖς περίοδοι, ἐξ ὧν μία τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος καὶ δύο τοῦ λιθικοῦ.

Ὅλως εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως ἐβεβαιώθη τεχνητὴ ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἔχουσα πάχος μέχρι 2,50 μ. καὶ κειμένη ἐπὶ λειψάνων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς (ἴδε κατωτέρω σ. 78). Ἡ λοιπὴ ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἥτις ἐσχηματίσθη σὺν τῷ χρόνῳ, εἶχε πάχος πρὸς μὲν τὰ μεσημβρινοδυτικὰ μόνον 0,50 μ. περίπου, κατὰ δὲ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, ἔνθα παρετηρήθησαν πάλιν δύο στρώματα ἐρειπίων τῆς ἰδίας περιόδου, τὸ πάχος αὐτῆς ἔφθανε μέχρι 1,70 μ. καὶ πλέον.

Ἀλλὰ δὲν ἦτο πανταχοῦ καθαρὰ ἡ ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος οὐδ' ἐχωρίζετο σαφῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας, πολὺ συχνὰ δὲ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα λείψανα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εὐρίσκοντο ἢ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἢ ἀμέσως ὑπ' αὐτήν. Τῆς ἀναμίξεως ταύτης κυρία αἰτία ὑπῆρξαν βεβαίως οἱ πολυάριθμοι τάφοι τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, οἵτινες ἀνεκαλύφθησαν ἐπὶ τῆς σχετικῶς μικρᾶς ἐκτάσεως τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου καὶ ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἔφθانون μέχρι τῶν στρωμάτων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· τοῦ βαθυτάτου πάντων ὁ πυθμὴν ἔκειτο 2,40 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν. Ἐὰν οἱ τάφοι οὗτοι ἔκειντο ἐντὸς ἢ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, δὲν ἐξηκριβώθη. Ἡ ἐκσκαφὴ ὅμως αὐτῶν ἐτάραξεν εἰς πολλὰ μέρη τὴν ἐπίχωσιν καὶ οὕτω ἀνέμιχθησαν ἀρχαιότερα πράγματα μεθ' ὑστερωτέρων. Ἐκ τούτου δὲ προέρχεται, ὅτι πολλῶν

εὐρημάτων ἢ ἀκριβῆς ἡλικία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὁρισθῇ ἀσφαλῶς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τινων κτισμάτων, ἀλλ' ὀλίγων εὐτυχῶς.

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀπετελεῖτο ἐκ πλείονων στρωμάτων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς δὲν ἦτο πανταχοῦ ὁ αὐτός. Πρὸς τὸ μέσον τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὰ βορειανατολικά αὐτῆς διεκρίθησαν πέντε κύρια στρώματα, ἐκ τῶν ὁποίων τρία ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ δύο εἰς τὴν νεωτέραν. Ἀλλ' ὁ χωρισμὸς τῶν περιόδων καὶ ἐνταῦθα δὲν ἦτο σαφής, διότι ἡ μετὰ-βασίς ἀπὸ τῶν ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου εἰς τὰ τῆς νεωτέρας δὲν ἐγένεν ἀποτόμως, ἀλλὰ βαθμηδόν, ἐπὶ μακρὸν δὲ βεβαίως ἦσαν συγχρόνως ἐν χρήσει. Ἐνεκα τούτου δύναται πάλιν νὰ ἐγερθῇ ἀμφιβολία περὶ τινων οἰκοδομημάτων, ἐὰν ἀνήκωσιν εἰς τὴν πρώτην ἢ τὴν δευτέραν περίδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἐπίσης ἔνεκα τούτου δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ὁρισθῇ πανταχοῦ ἀκριβῶς τὸ πάχος τῆς ἐπιχώσεως ἐκατέρας τῶν περιόδων, γενικῶς ὅμως εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα διήρκεσεν εἰς τὸ Σέσκλον πολὺ μακρότερον χρόνον, διότι ἡ ἐπίχωσις αὐτῆς ἔφθανε — μάλιστα κατὰ τὰ βορειανατολικά τῆς ἀκροπόλεως — μέχρι πάχους τριῶν μέτρων.

Ἡ ἐπίχωσις τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος κατὰ τὰ ἄλλα ἦτο ὁμογενὴς καὶ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτελοῦσα ἐν μόνῳ στῶμα. Ἡ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου ὅμως δὲν ἦτο καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ πάχος ὁμοιόμορφος, διότι εἰς τὸ βαθύτατον στῶμα δὲν εὐρίσκοντο γραπτὰ ἀγγεῖα ἢ εὐρίσκοντο σπανίως, ἐν ᾧ ὑψηλότερον ἦσαν συχνά. Προσέτι φαίνεται, ὅτι καὶ οἱ λιθόκτιστοι τοῖχοι ἦσαν σπάνιοι εἰς αὐτό, ἢ δ' ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ χωμάτων, μεθ' ὧν ἦσαν ἀναμεμιγμένοι ἄνθρακες καὶ τέφρα, ὡς ἐὰν ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν ἐρειπίων καλυβῶν ἐκτισμένων ἐκ πηλοῦ καὶ ξύλων ἢ ἄλλων τοιούτων εὐφθάρτων ὑλῶν. Τὸ στῶμα τοῦτο εἶχε πρὸς τὸ βορειανατολικὸν τμήμα τῆς ἀκροπόλεως μέγα πάχος, ἥτοι μέχρι δύο μέτρων, πρὸς τὸ μέσον ὅμως αὐτῆς καὶ πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν ἄκρον μόνον 0,30 μ., ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ὁ πρῶτος συνοικισμὸς ἰδρύθη πρὸς τὸ βορειανατολικὸν μέρος τοῦ λόφου, μετὰ χρόνον πολὺν δ' ἐξετάθη ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ.

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος⁽¹⁾ καὶ πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἐγκατελείφθη ἡ ἀκρόπολις ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ ἔκτοτε ἔμεινεν ἔρημος. Οὕτε ἐν τῇ ἐπιχώσει οὕτε ἐν τοῖς τάφοις εὐρέθησαν πράγματα μαρτυροῦντα ἐποχὴν ὑστερώτεραν τῆς τῶν ἀμαυροχρῶμων γεωμετρικῶν ἀγγείων. Εἰς μικρὸς θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος καὶ τινες γεωμετρικοί, ὁμοίως θολωτοί, ἀνεκαλύφθησαν μακρὰν τῆς ἀκροπόλεως καὶ δὲν ἔχουσι σχέσιν μετ' αὐτῆς. Περὶ τούτων θὰπραγματευθῶμεν ἄλλαχού.

1. Λείψανα περιβόλων.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Διμηνίου, τῆς ὁποίας οἱ πολλαπλοὶ περίβολοι σώζονται κατὰ μέγα μέρος ἐπαρκῶς, ἐν Σέσκλῳ ἀνεκαλύφθησαν μόνον πρὸς τὸ μεσημβρινὸν ἄκρον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἥτις ἐκ φύσεως ἦτο μᾶλλον ἀσθενὴς καὶ εὐεπίδατος, τοῖχοί τινες δυνάμενοι νὰ θεωρηθῶσιν ὡς λείψανα περιβόλων. Ἐπὶ τοῦ τωζομένου μέρους τῆς κλιτύος τῆς βορείας πλευρᾶς ἔγιναν δοκιμαὶ πρὸς ἀνακάλυψιν τυχὸν ὑπαρχόντων ὁμοίων λειψάνων, ἀλλ' ἀπεδείχθησαν ἄγονοι, κατὰ τὴν μεσημβρινὴν δὲ πλευράν, καὶ ἐὰν ὑπῆρχόν ποτε τείχη, πρὸ πολλοῦ βεβαίως ἔχουσι καταρρεύσει εἰς τὴν κοίτην τοῦ ρεύματος, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ ρεύματος καὶ σώζεται ἡ κλιτὺς αὐτῆς, ἀλλ' εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἐνήργησα μόνον μικρὰν δοκιμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν παρετήρησα λείψανα περιβόλου.

Δυστυχῶς καὶ οἱ εἰς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως τοῖχοι σώζονται τόσον ὀλίγον καὶ ὑπέστησαν τόσας μεταβολάς, ὥστε δυσκολώτατος ἀποβαίνει ὁ ὁρισμὸς τῆς σχετικῆς ἡλικίας ἐκάστου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους.

Πάντων ἀρχαιότατοι φαίνονται ὅτι εἶναι οἱ τοῖχοι, οἱ ἐν τῷ σχεδίῳ διὰ τῶν ἀριθμῶν 20 (B 2), 21 (Γ 1), 23 (B 2) σημειούμενοι. Οὗτοι εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τεθεμελιωμένοι ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους καὶ δὲν ἔχουσι πρόσωπον πρὸς τὰ ἔσω, ἀλλ' εἶναι ἐκτισμένοι ὡς ἀναλήμματα· ἴσως ὅμως ὑψηλότερον εἶχον καὶ ἐσωτερικὸν πρόσωπον. Ὁ 23

εἶναι κεκλιμένος πρὸς τὰ ἔσω καὶ σώζεται εἰς μικρὸν ὕψος, ὁ 20 ὅμως σώζεται μέχρις ὕψους δύο μέτρων καὶ εἶναι κάθετος, κατὰ τὸ μέσον δὲ περίπου τοῦ σωζομένου μήκους του παρακολουθῶν τὸ σχῆμα τοῦ λόφου σχηματίζει ἀγκῶνα. Ὁ 21 εἶναι περίεργος ἔνεκα τῶν καμπυλῶν, τὰς ὁποίας σχηματίζει καὶ αἵτινες δὲν φαίνεται ὅτι ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους. Ὁ τοῖχος οὗτος σώζεται μέχρις ὕψους 1,40 μ., εἰκάζω δ' ὅτι πρὸς μεσημβρίαν ἤνοῦτο μετὰ τοῦ 20, ὡς ἐδηλώθη ἐν τῷ σχεδίῳ διὰ στιγμῶν. Ἐὰν ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι ὀρθή, ἔχομεν δύο περιβόλους, τὸν 20. 21 καὶ τὸν 23, οἵτινες ἀμφότεροι ἀνέρχονται εἰς τὴν πρώτην περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ὑστερώτερος τοῦ 21 εἶναι ὁ τοῖχος 22 (Δ 2), τοῦ ὁποίου τὸ βόρειον ἄκρον κεῖται ἐπὶ ἐκείνου· οὐχ ἦττον ἀνήκει καὶ οὗτος εἰς τὴν παλαιότεραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἐξηκολούθει δὲ πιθανῶς πρὸς μεσημβρίαν ἐπὶ ἰκανὸν διάστημα, καὶ ἐπειδὴ δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο τοῖχος οἰκίας τινός, ὑποθέτω ὅτι ἀπετέλει τμήμα ἐσωτάτου περιβόλου κτισθέντος μὲν ὑστερώτερον τῶν δύο ἄλλων, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς ἐκείνους, καὶ συμπίπτοντος μετὰ τοῦ 21. Κατὰ τὸ σημεῖον τῆς συμπτώσεως ὁ τοῖχος 22 ἐκάμπτετο πρὸς ἀνατολὰς, ἀκριβῶς δὲ εἰς τὴν καμπὴν ὑπῆρχεν ἄνοιγμα θύρας πλάτους 1,25 μ., τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἐφράχθη. Ἄλλο ἄνοιγμα θύρας (27. E 1) κεῖται εἰς τὸν αὐτὸν τοῖχον, ἀλλ' ἀνατολικώτερον, ἐτέθη δὲ κατόπιν καὶ τοῦτο εἰς ἀχρησίαν καὶ ἐκτίσθη ἐπ' αὐτοῦ τοῖχος, ὅστις ἀνήκει ὁμοίως εἰς τὴν ἀρχαιότεραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Παράλληλον περίπου πρὸς τὸν τοῖχον, ἐν τῷ ὁποίῳ κεῖται ἡ θύρα 27, εἶναι τὸ τμήμα ἄλλου, τὸ ὁποῖον διακόπτεται ὡσαύτως ὑπὸ θύρας (28. E 2). Ἐπειδὴ δὲ ὁ τοῖχος 21 σώζεται ἀκριβῶς μέχρι τῆς καμπῆς τοῦ 22, ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ἀνεκαλύφθη αὐτόθι καὶ ἄλλος τοῖχος (29. Z 1), ὅστις ἔχει πᾶχος μεγαλύτερον τῶν συνήθων τοίχων τῶν οἰκιῶν καὶ διευθύνεται πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀκροπόλεως, εἰκάζω ὅτι ἐνταυθαῖα που ἔκειτο ἡ μόνη ἢ ἡ κυρία ἀνάβασις εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.

Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀνήκουσιν οἱ τοῖχοι 17 (Δ 2 B. 3) καὶ 16 (Γ. 2).

(1) Ἴδε ἀνωτ. σ. 14 ὑπὸ τίνα ἔννοιαν μεταχειρίζομεθα τὸν ὅρον τοῦτον.

Τὰ θεμέλια αὐτῶν κεῖνται εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, ἤτοι 1,70 μ. ὑψηλότερον τοῦ στερεοῦ, διότι ἀμφότεροι εἶναι ὠκοδομημένοι ἐπὶ ἐπιχώσεως τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου. Δὲν εἶναι ὅμως, ὡς φαίνεται, ἐντελῶς σύγχρονοι πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ πρῶτον ἐκτίσθη ὁ 17, ὅστις ἔχει πρόσωπον πρὸς τὰ ἔσω καὶ πρὸς τὰ ἔξω, βραδύτερον δὲ — ἢ διότι ἡ ἐσωτερικὴ πρόσοψις κατέρρευσε ἐν μέρει, ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν — προσεκτίσθη ὁ 16, ὅστις ἔχει πρόσωπον μόνον πρὸς τὰ ἔσω· οὕτω δ' ἐσχηματίσθη τοῖχος πολὺ πλατὺς δυνάμενος νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ἀντὶ πύργου. Ὁ τοῖχος οὗτος εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πρόσοψιν σχηματίζει μίαν ἐσοχὴν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνεκαλύφθησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τρεῖς ὁπαὶ διαμέτρου 0,15 μ. ἕως 0,25 μ. καὶ βάθους 0,40 μ., δηλοῦσαι ἀναντιλέκτως τὰς θέσεις ξυλίνων κίωνων. Δὲν δύναμαι νὰ εἶπω μετὰ βεβαιότητος, τίς ἦτο ὁ σκοπὸς αὐτῶν, πιθανῶς ὅμως ἐβάσταζον στέγην τινὰ προέχουσαν ἐν εἴδει ἐξώστου ἢ ἐστήριζον τὸ τεῖχος⁽¹⁾.

Ἐπὶ βραδύτερον ἐκτίσθη πρὸ τῆς ἐσοχῆς καὶ περαιτέρω πρὸς δυσμὰς ἄλλος τοῖχος, ὁ 18 (B 3), ἔχων πρόσωπον μόνον πρὸς τὰ ἔξω, ὥστε, πληρουμένου τοῦ ὁπίσω αὐτοῦ χώρου διὰ λίθων καὶ χωμάτων, ἀπετέλει μετὰ τῶν 16 καὶ 17 ἐν σῶμα. Δὲν γνωρίζω, ἐὰν ἡ προσθήκη αὕτη σκοπὸν εἶχε κυρίως νὰ καταστήσῃ τὸ πυργοειδὲς πλάτυσμα εὐρύτερον ἢ ἐὰν ἠθέλησαν νὰ καταργήσωσι τὴν ἐσοχὴν. Βέβαιον ὅμως μοι φαίνεται, ὅτι καὶ ὁ τοῖχος 18 ἀνήκει ἀκόμη εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ὅταν ἐκτίσθησαν οἱ τοῖχοι 16, 17, 18, ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων περιβόλων ὁ μὲν 22 ἦτο ἤδη — κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον — κεκαλυμμένος ὑπὸ ἐπιχώσεως, ὁ δὲ 20 καὶ ὁ 23 ἦσαν εἰσέτι ἐν χρήσει καὶ ἐπιμελῶς ἐφρόντιζον, ὅπως μὴ σχηματισθῇ πρὸ αὐτῶν ἐπίχωσις εὐκολύνουσα τὴν ἐξωθεν ἀνάβασιν. Οὕτω καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τρεῖς ἦσαν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο οἱ περιβόλοι, ὁ 23 καὶ ὁ 20, οἵτινες βεβαίως εἶχον ἐπισκευασθῇ, καὶ ὁ ἐσώτατος 17 μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν προσεκτισμένων εἰς αὐτὸν 16 καὶ 18.

(1) Πρὸς Dörpfeld, Troja und Ilion σ. 57, ἐνθα μνημονεύονται ὅμοιοι ξύλινοι κίονες ἢ πάσσαλοι, διαμ. 0,20 μ. περίπου, ἐμπεπηγμένοι εἰς τὸ ἔδαφος καὶ στηρίζοντες τὴν πλευρὰν δρόμου καὶ τὴν ὁροφὴν αὐτοῦ.

Τέλος ὅταν οἱ κάτοικοι τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἐκουσίως ἢ ἀναγκασθέντες ἐγκατέλειψαν τὴν ἀκρόπολιν, ἄλλοι ἄνθρωποι κατοικήσαντες ἐνταῦθα ἔκτισαν οἰκήματά τινα ἐπὶ τοῦ ἐξωτάτου ἐκ τῶν τριῶν περιβόλων, τοῦ 23, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ εἶχε καταστραφῇ, καὶ πρὸ τοῦ δευτέρου περιβόλου. Τὰ οἰκήματα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ὡς ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀνακαλυφθέντων ἀγγείων συνάγεται· τότε πιθανῶς ἡ ἀκρόπολις δὲν ἦτο πλέον ὠχυρωμένη. Βραδύτερον ὅμως ἡσθάνθησαν καὶ οἱ νέοι κάτοικοι τὴν ἀνάγκην τῶν τειχῶν καὶ ἐξετέλεσαν αὐτὴν κατ' ἴδιον τρόπον. Μετέφεραν χῶματα καὶ ἔρριψαν αὐτὰ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως, οὕτω δ' ἐκάλυψαν ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν ταύτην ὅχι μόνον πάντα τὰ λείψανα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ὅσα ἦσαν ἀκόμη ὁρατά, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ παλαιότερα οἰκήματα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, τὰ πρὸ τοῦ περιβόλου 20, ἅτινα εἶχον καταστραφῇ πρότερον ἢ ὑπὸ τοῦ χρόνου ἢ καὶ ὑπὸ ἐχθρῶν ἴσως. Ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως δὲ ταύτης, ἣτις εἶχε βάθος μέγιστον 2,50 μ., ὠκοδόμησαν νέον περιβόλον, τοῦ ὁποῦ τμημα εἶναι ὁ τοῖχος 19 (B.3). Ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεχνητὴ, ἔγινε φανερόν ἐκ τοῦ εἶδους τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν καθαρὰ, ὅπως ἐκ τοῦ μαλακοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἐσκάφησαν· σκοπὸς δ' αὐτῆς ἦτο ἀναμφιδόλως νὰ καταστήσῃ τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἀκροπόλεως ὑψηλότερον καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὀχυρώτερον. Πιθανῶς μάλιστα καὶ ἡ ἐκσκαφή, ἣτις παρέσχε τὰ χῶματα, συνετέλει εἰς τὸ νὰ γίνῃ ἡ πλευρὰ αὕτη τοῦ λόφου ὀλιγώτερον εὐεπίδατος.

Ὁ τοῖχος 19 ἐν ἀρχῇ συμπίπτει μετὰ τοῦ μεσημβρινωτάτου ἄκρου τοῦ τοίχου 20, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ κεῖται, κατόπιν δὲ παρεκκλίνει ὀλίγον πρὸς ἀνατολὰς καὶ φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθει ἐπὶ τοῦ τοίχου 17. Διαφέρει δ' ἀπὸ πάντων τῶν λοιπῶν, τοὺς ὁποῖους μέχρι τοῦδε ἀνεφέραμεν, διότι ἐκεῖνοι μὲν ἦσαν ὠκοδομημένοι ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, οὗτος δὲ εἶναι πλινθόκτιστος, πλὴν τῶν θεμελίων· εἰς ἐν μέρος ὅμως καὶ αὐτὰ τὰ θεμέλια εἶναι πλίνθινα. Αἱ πλίνθοι ἦσαν ὠμαί, χρώματος δὲ μελανοῦ, ἐρυθρωποῦ ἢ κιτρινωποῦ — κατὰ τὸ φυσικὸν χρῶμα τῆς γῆς, ἐξ ἧς ἐπλάσθησαν —, ἔκειντο δὲ οὕτω ἐναλλάξ, ὥστε ἀπετελεῖτο ἀρμονικὴ τις ποικιλία χρωματισμοῦ. Ἀχυρα δὲν

ὑπῆρχον ἀναμεμιγμένα μετὰ τοῦ πηλοῦ, τὸ μήκος δὲ τῶν πλίνθων ἦτο 0,315 μ. ἕως 0,33 μ. καὶ τὸ πᾶχος 0,06 μ. ἕως 0,07 μ.· τὸ πλάτος αὐτῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω.

Ταῦτα τὰ ὀλίγα μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ τῶν περιβόλων τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου. Ἐξ αὐτῶν συνάγομεν μετὰ πιθανότητος, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ὑπῆρχον εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν πλείονες περίβολοι συγχρόνως· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀκριβοῦς αὐτῶν διατάξεως, περὶ τῆς ἐκτάσεως, περὶ τῆς πύλης ἢ τῶν πυλῶν, αἵτινες ἦγον εἰς τὸ ἐσωτερικόν, οὐδὲν γνωρίζομεν.

2. Οἰκήματα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

α. Πηλόκτιστοι καλύβαι.

Εἶδομεν (σ. 73), ὅτι τὸ βαθύτατον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως, τὸ ὁποῖον σύγκειται κατὰ τὸ πλεῖστον

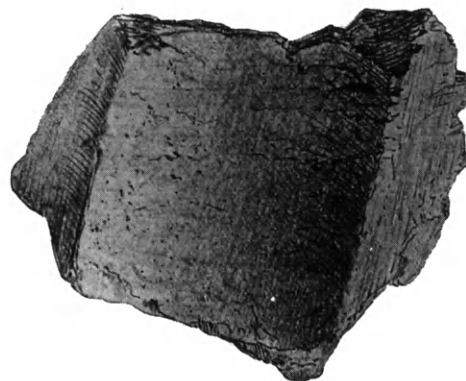

Εἰκὼν 13.

μόνον ἐκ γῆς ἀναμεμιγμένης μετὰ τέφρας καὶ ἀνθράκων, ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν καλυβῶν, τὰς ὁποίας ἔκτισαν οἱ πρῶτοι ἐπὶ τοῦ λόφου, καὶ μάλιστα πρὸς τὸ βορειανατολικὸν μέρος αὐτοῦ, ἐγκατασταθέντες. Ὅποια δὲ ἦτο περίπου ἡ ὄψις τῶν καλυβῶν ἐκείνων, δυνάμεθα ἴσως νὰ συμπεράνωμεν ἔκ τινων τεμαχίων ἀλοιφῆς ἐκ πηλοῦ ἠχυρωμένου, ἅτινα ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως εἰς βάθος 3,70 μ. Ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων τὰ μὲν σώζουσι τύπους

λεπτῶν καλῶν (εἰκ. 13), τὰ δὲ πασσάλων (εἰκ. 15 καὶ 16), καὶ προέρχονται τὰ πρῶτα ἐκ τῆς στέγης οἰκίσκου ἐστεγασμένου διὰ καλῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔκειτο στρώμα πηλοῦ πάχους 0,04 μ. ἕως 0,06 μ., τὰ δ' ἄλλα ἐκ τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου, οἵτινες ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ πυκνῶν πασσάλων ἐμπεπηγμένων εἰς τὸ ἔδαφος καὶ ὁμοίως ἐπηλειμμένων διὰ πηλοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος ἐποίκιλλεν ἀπὸ 0,04 μ. μέχρι 0,07 μ. Οἱ πάσσαλοι εἶχον διάμετρον 0,03 μ. ἕως 0,05 μ.

Ἐπὶ τῶν τεμαχίων εἰκ. 15 καὶ 16 σώζεται τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ τοίχου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπεστρογγυλωμένον, οἱ τύποι δὲ τῶν πασσάλων ἐπὶ μὲν τοῦ πρώτου εἶναι κάθετοι πρὸς τὸ ἄκρον τοῦτο, ἐπὶ τοῦ δευτέρου ὁμοίως οὐχί. Τὸ αὐτὸ παρατήρησα καὶ ἐπὶ ἄλλων τεμαχίων. Ἐπειδὴ δὲ βεβαίως οἱ εἰς τὸ ἔδαφος ἐμπεπηγμένοι πάσσαλοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὸν σκελετὸν τῶν καθέτων τοίχων, ἦσαν καὶ αὐτοὶ πάντοτε κάθετοι, συνάγομεν, ὅτι ἐκ τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου οἱ μὲν εἶχον τὸ ἄνω ἄκρον ὀριζόντιον, οἱ δὲ κεκλιμένον. Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ στέγη ἦτο κεκλιμένη — ἢ πρὸς μίαν πλευρὰν μόνον ἢ

Εἰκὼν 14.

πρὸς δύο (ἀετοειδῆς). Ἐν τῇ ἀναπαραστάσει εἰκ. 17, τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶναι νὰ δείξῃ ἀπλῶς ἐκ τίνων μερῶν δυνατόν εἶναι νὰ προέρχωνται τὰ ἀπεικονισθέντα τεμάχια τῆς ἀλοιφῆς, παρεδέχθημεν τὴν στέγην ἀετοειδῆ καὶ ἐθέσαμεν τὸ τεμάχιον εἰκ. 16 εἰς τὴν πρόσοψιν, τὸ δὲ τεμάχιον εἰκ. 15, τοῦ ὁποίου τὸ ἄνω ἄκρον εἶναι ὀριζόντιον, ἐθέσαμεν εἰς μίαν τῶν πλαγίων πλευρῶν.

Τὰ ἐκ τῆς στέγης τεμάχια φέρουσιν, ὡς εἶπομεν ἤδη, τύπους καλῶν λεπτῶν, διότι ἐχρησι-

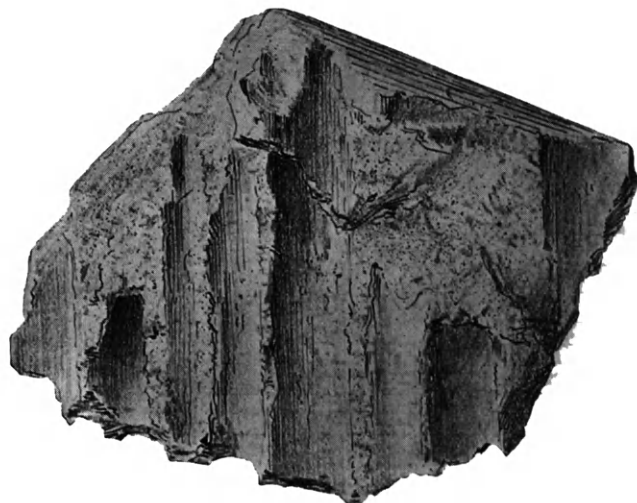
μπορούν βεβαίως πρὸ πάντων τοὺς νεαροὺς βλαστούς, τῶν ὁποίων τὸ φύλλωμα εἶναι πυκνότερον. Ἐκείντο δ' οἱ κάλαμοι οὐχὶ κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης, ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς τοὺς μακροὺς τοίχους τῆς καλύβης, καὶ τὰ ἄκρα τῆς στέγης δὲν προεῖχον, ἀλλὰ συνέπιπτον ἀκριβῶς μετὰ τῶν ἄκρων τῶν τοίχων. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τεμαχίων ὡς τὸ εἰκ. 13, τοῦ ὁποῦ το μὲν ἥμισυ φέρει τύπους καλάμων, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ εἶναι λεῖον καὶ καμπυλοῦται πρὸς τὰ κάτω· ἐπειδὴ δ' ἡ καμπυλότης αὕτη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν κυρτότητα, τὴν ὁποῖαν ἔχουσι τὰ ἀπεστρογγυλωμένα ἄνω ἄκρα τῶν τοίχων, συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ τεμάχιον εἰκ. 13 ἀνῆκεν εἰς τὸ ἄκρον τῆς στέγης καὶ ὅτι τὸ λεῖον

καὶ καμπύλον μέρος αὐτοῦ ἐφηρμόζετο ἐπὶ τοῦ κυρτοῦ ἄκρου τοῦ τοίχου, ὥστε ἡ στέγη δὲν εἶχε γεῖσον προέχον. Αἱ δοκίδες δέ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔκειντο οἱ κάλαμοι, ἐπάτουν ἐπὶ τοῦ κορυφαίου ξύλου τῆς στέγης καὶ ἐπὶ τῶν ὀρθίων πασσάλων τῶν τοίχων. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 15 διακρίνεται, ὅτι εἰς τῶν πασσάλων εἶχεν ἄνω ἐντομήν, ἥτις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πιθανῶς ἐχρησίμευεν.

Τοῦ τεμαχίου εἰκ. 13, τοῦ ὁποῦ ἡ κάτω ἐπιφάνεια φέρει τοὺς τύπους καλάμων, ἀπεικονίσθη (εἰκ. 14) καὶ ἡ ἄνω ὄψις, διότι καὶ αὕτη δὲν εἶναι ὁμαλή, ἀλλ' ἔφερεν εἰς τὰ ἄκρα δύο αὐλακας, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἐσχηματίσθησαν ἐκ μεγάλων ξύλων τεθέντων ἐπὶ τοῦ νωποῦ πηλοῦ, διὰ τοῦ

Εἰκὼν 15.

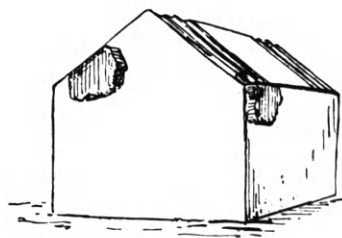

Εἰκὼν 16.

ὁποῦ ἦτο ἐπηλειμμένη ἔξωθεν ἡ στέγη. Τὸ πάχος αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν, διότι δὲν σώζεται ὅλον τὸ πλάτος τῶν αὐλάκων, ἡ δὲ διεύθυνσίς των ἦτο κάθετος πρὸς τὴν τῶν καλάμων καὶ ἀπεῖχον ἀπ' ἀλλήλων 0,13 μ. περίπου. Ὅμοιαι αὐλακες ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ ἄλλων τεμαχίων, ἐνῶ ἄλλα πάλιν μεγαλύτερα στεροῦνται αὐτῶν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὰ ξύλα δὲν ὑπῆρχον ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας τῆς στέγης, ἐπὶ δὲ τῆς ἀναπαραστάσεως εἰκ. 17 ἐθέσαμεν αὐτὰ μόνον εἰς τὰ ἄκρα παρὰ τὰς προσόψεις· ἀλλὰ δυνατόν εἶναι νὰ ὑπῆρχον καὶ μεταξὺ αὐτῶν.

Τὸν σκοπὸν τῶν ξύλων τούτων — ἐὰν αἱ αὐλακώσεις ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν προέρχωνται — δὲν γνω-

ρίζω. Δοκοὶ κατὰ διαστήματα κείμεναι ἐπὶ τῆς στέγης θὰ ἦσαν λίαν χρήσιμοι, ὅταν αἱ καλύβαι ἦσαν

Εἰκὼν 17.

μόνον διὰ καλάμων ἐστεγασμένοι· διότι τότε ἐπείγον καὶ συνεκράτουν αὐτούς⁽¹⁾. Ὅταν ὅμως, ὡς ἐν

(1) Πρβ. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien

τῇ ἡμετέρᾳ περιπτώσει, ἐπὶ τῶν καλάμων ὑπῆρχε δόρωσις⁽¹⁾, ὑποθέτω ὅτι αἱ δοκοὶ δὲν ἦσαν πλέον τόσον ἀναγκαῖαι. Ἰσως ὅμως διετηρήθησαν κατὰ παράδοσιν ἢ καὶ ἐχρησίμευον κατὰ τινὰ τρόπον πρὸς στερέωσιν ἐπὶ τῆς στέγης χόρτων καλυπτόντων τὴν δόρωσιν· τὰ χόρτα δὲ ταῦτα δυνατόν εἶναι νὰ προεῖχον τῶν καθέτων τοίχων ἐν μορφῇ γείσων.

Τεμάχια ἀλοιφῆς ἀπὸ τοίχων ἢ ἀπὸ τῆς στέγης καλυβῶν, ὀπηθέντα ἐκ πυρκαϊᾶς καὶ σώζοντα ἔνεκα τούτου τύπους ξύλων ἢ καλάμων, εὑρέθησαν ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Σέσκλου καὶ ἄλλα οὐχὶ ὀλίγα. Διότι ὅχι μόνον κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ συνοικισμού, ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, καὶ οὐχ ἦττον κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ἔκτιζον ὁμοίας καλύβας. Μετεχειρίζοντο δὲ πρὸς τοῦτο πολλάκις, ὡς φαίνεται, κορμούς πολὺ παχυτέρους τῶν ἐπὶ τῶν τεμαχίων εἰκ. 15 καὶ 16 ἀποτυπωθέντων πασσάλων· τοῦλάχιστον ἀνεκαλύφθησαν εἰς τινὰ μέρη ὅπαί ἐν τῷ ἐδάφει, εἰς τὰς ὁποίας προφανῶς ἦσαν ἐμπεπηγμένοι δοκοὶ καὶ τῶν ὁποίων ἡ διάμετρος ἐποικίλλεν ἀπὸ 0,12 μ. μέχρι 0,30 μ.· ἐπειδὴ δὲ πλησίον δὲν ὑπῆρχον λιθόκτιστοι τοῖχοι δυνάμενοι νὰ σχετισθῶσι πρὸς τὰς ὁπὰς, ὑποθέτω ὅτι αἱ δοκοὶ ἐκείναι ἀπετέλουν τὸν σκελετὸν διαλυθεισῶν καλυβῶν. Δύο συστάδες τοιούτων ὁπῶν ἀνεκαλύφθησαν ἡ μὲν ἐν τῷ τετραγώνῳ Γ 2 (δύο ἐξ αὐτῶν ἐσημειώθησαν καὶ ἐν τῷ σχεδίῳ πίν. 3), ἡ δ' ἐτέρα ἐν τῷ τετραγώνῳ Η 3. Δυστυχῶς ὅμως ἔνεκα τῶν ὑπερκειμένων οἰκοδομημάτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξερευνηθῶσι τὰ μέρη ταῦτα καλῶς καὶ νὰ διακριθῇ, ἐὰν ὑπῆρχεν ὠρισμένον τι σχέδιον⁽²⁾. Τοῦτο μό-

und der Herzegovina, VII σ. 253: die einfachste Form (τῆς ἐν Βοσνίᾳ σημερινῆς οἰκίας) zeigt aus Flechtwerk hergestellte Wände mit hohem Strohdache, von dessen Firste oft Stangen herabhängen, um das Stroh zu befestigen. Πρὸς τούτοις τὰς βράχεις ἐπὶ τῶν καλυδοειδῶν καλπῶν (urne a capanna) τῆς Ἰταλίας καὶ τὴν ἐξηγησιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Cozza, *Notizie degli Scavi* 1893 σ. 202 ἐξ.

(1) Οὕτω καλεῖται, ὡς γνωστόν, εἰς ἀττικὰς ἐπιγραφάς (IG II 1, 167 καὶ IG II 2, 1054) τὸ ἐπὶ καλάμων ἢ σανίδων (καλυμμάτων) στρώμα πηλοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειντο αἱ κέραμοι.

(2) Ὅμοιαι ὅπαί, διαμ. 0,15 ἕως 0,30, ἐσκαμμένοι ἐν τῷ στερεῷ ἐδάφει· καὶ ἀποτελοῦσαι συστάδας, ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῷ συνοικισμῷ τοῦ Butmir, ὑποτίθεται δ' ὅτι καὶ ἐκεῖναι προέρχονται ἐκ στύλων τῶν καλυβῶν (ἴδε Neolithische Station von Butmir II σ. 19 ἐξ.).

νον δύναται νὰ ῥηθῇ, ὅτι ἐνῷ τὰ τεμάχια πάντα τοῦ ἀνωτέρω ἀναπαρασταθέντος οἰκίσκου ἄγουσιν εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι ἦτο τετράπλευρος, ἄλλαι καλύβαι ἦσαν πιθανώτατα κυκλωτερεῖς.

6 Λιθόκτιστοι οἰκίαι.

Ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομίας αὐτῶν δὲν διαφέρει ἀπὸ τοῦ τρόπου, τὸν ὁποῖον εὑρομεν ἐν Διμηνίῳ (ἴδε σ. 50). Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων δ' οἰκημάτων σπουδαιότατον πάντων εἶναι τὸ διὰ τοῦ ἀρ. 37 (Κ 3) σημειούμενον, τὸ ὁποῖον κεῖται εἰς τὸ βορειανατολικώτατον ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως καὶ δυστυχῶς δὲν ἀνεσκάφη ἐντελῶς, διότι πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ καταστραφῶσι τὰ ὑπερκείμενα κτίσματα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ ὅσον μέρος ἀνεσκάφη ἀρκεῖ, ἵνα δώσῃ ιδέαν τινὰ περὶ τοῦ σχήματος τοῦ ὅλου. Τὸ οἶκημα εἶχε μικρὰν στοὰν καὶ ὀπίσω αὐτῆς δωμάτιον ἔχον πλάτος 3,25 μ. Τὸ βάθος αὐτοῦ δὲν εἶναι γνωστόν, ὡς δὲν γνωρίζομεν καὶ ἐὰν μετ' αὐτὸ ἠκολούθει δεύτερον δωμάτιον. Ἐκ τῶν δύο δὲ παραστάδων τῆς στοᾶς σώζεται μόνη ἡ ἀνατολική, ἣτις ἔχει μῆκος 0,93 μ. καὶ παραδόξως δὲν κεῖται εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ τοίχου τοῦ δωματίου, ἀλλὰ κατὰ 0,25 μ. ἐνδότερον· ἴσως προϋπάρχων τοῖχος ἄλλης οἰκίας ἠνάγκασε τὸν τέκτονα εἰς τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην. Ἡ ἄλλη παραστάς, ἐλλείπουσα νῦν, συνεπληρώθη ἐν τῷ σχεδίῳ, ἀλλὰ σημεῖα φανερά δεικνύουσιν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ὅτι ἔκειτο εἰς τὴν κανονικὴν θέσιν. Ἡ θύρα δέ, ἡ ἀπὸ τῆς στοᾶς εἰς τὸ δωμάτιον ἄγουσα, ἔχει πλάτος 0,57 μ. καὶ δὲν κεῖται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον, ἀλλὰ πλησιέστερον πρὸς τὴν δεξιὰ τῷ εἰσιόντι παραστάδα. Πλὴν ταύτης ὅμως τὸ δωμάτιον εἶχε καὶ ἄλλην θύραν, πλάτους 0,50 μ., κειμένην εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, τοῦτο δὲ σημαίνει πιθανῶς, ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ὁδός.

Περὶ τῆς στοᾶς δὲν εἶναι βέβαιον, ἐὰν ἦτο πρόδομος ἢ ὑπισθόδομος· διότι θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ὑπῆρχον ἐν Σέσκλῳ οἰκίαι ἔχουσαι καὶ ὑπισθόδομον. Ἀλλ' ἐὰν ἦτο ὑπισθόδομος — καὶ τὸ μικρὸν βάθος συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς εἰκασίας ταύτης —, πάντως πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν πρόδομος ἀντιστοι-

χών πρὸς αὐτόν. Εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ σπουδαιότης τοῦ οἰκήματος τούτου· διότι ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτοῦ, ὅτι ἤδη κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἦτο γνωστὸς ὁ μετὰ προδόμου τύπος τοῦ μεγάρου, τὸν ὁποῖον ἀπηντήσαμεν ἐν Διμηνίῳ καὶ θ' ἀπαντήσωμεν πάλιν ἐν Σέσκλη εἰς τὰς οἰκίας τῆς νεωτέρας περιόδου. Ὁ ὀπισθόδομος ἦτο βεβαίως καὶ τότε σπανιώτερος τοῦ προδόμου, διότι μόνον ὁσάκις ἡ ὀπισθία πλευρὰ τοῦ μεγάρου δὲν συνείχετο μετ' ἄλλων οἰκοδομημάτων, ἡδύνατο νὰ κτισθῇ ὀπισθόδομος. Εἰς τὸ μέγαρον 37 ὁ ὀπισθόδομος φθάνει σήμερον ἀκριβῶς μέχρι τοῦ χεῖλους τοῦ κρημνοῦ, ἄλλοτε ὅμως ὑπῆρχε πιθανῶς πρὸ αὐτοῦ αὐλὴ ἢ ὁδός, ἣτις κατέρρευσε μετὰ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου.

Μεσημβρινοδυτικῶς τῆς περιγραφείσης ἀνεσκάφη ἄλλη οἰκία (38. I 3); τῆς ὁποίας τὰ θεμέλια κεῖνται ὑψηλότερον τοῦ στερεοῦ κατὰ 1,70 μ. Αὕτη ἀποτελεῖται σήμερον ἐξ ἐνὸς μόνου τετραπλεύρου δωματίου ἔχοντος πλάτος 4,95 μ. καὶ βάθος 3,70 μ. Ἡ εἴσοδος αὐτοῦ, πλάτους 0,65 μ., ἔκειτο εἰς τὸν μεσημβρινοδυτικὸν τοῖχον, δὲν ὑπάρχουσι δὲ ἐνδείξεις, ὅτι εἶχε καὶ πρόδομον.

Προχωροῦντες περαιτέρω πρὸς μεσημβρίαν ἀπαντῶμεν ἄλλο τετράπλευρον δωμάτιον (39. Θ 4), περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τι, διότι δὲν σώζεται καλῶς καὶ διότι μέρος αὐτοῦ καλύπτεται ὑπὸ μεταγενεστέρων οἰκοδομημάτων. Ἔτι περαιτέρω δὲ βλέπομεν δύο τοίχους (41. Ζ 5 καὶ 42. Ε 4) τῆς αὐτῆς μὲν περιόδου, ἀλλ' οὐχὶ συγχρόνους πρὸς ἀλλήλους· διότι ὁ μὲν πρῶτος εἶναι ἐκτισμένος ἐπὶ ἐπιχώσεως ἐχούσης βάθος ἐνὸς μέτρου, ὁ δὲ δεύτερος ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάλημμα καὶ ἔνεκα τούτου δὲν ἔχει πρόσωπον πρὸς τὰ ἔσω, ἐθεμελιώθη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ στερεοῦ σχεδόν. Ὁ τοῖχος οὗτος ἔκειτο ἐν μέρει ὑπὸ οἰκοδόμημα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, ὡσαύτως δ' ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος καὶ ὁ 43 (Ε 4).

Βορειοδυτικῶς τῶν τοίχων τούτων, εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς ἀκροπόλεως, εὐρίσκομεν τὴν οἰκίαν 8 καὶ 9 (Ζ 3), ἣτις εἶναι ἀξιοσημείωτος ἔνεκα τούτου, ὅτι δις κατεστράφη καὶ ἀνωκοδομήθη κατὰ

τὸ αὐτὸ γενικῶς σχέδιον. Ἐν ἀρχῇ ἦτο ἐν εὐρύχωρον τετράπλευρον δωμάτιον, τοῦ ὁποίου ἡ θύρα ἔκειτο εἰς τὸν μεσημβρινὸν τοῖχον, ὅταν δὲ κατεστράφη, ἀνωκοδόμησαν αὐτὸ κτίσαντες τοὺς τοίχους ἐπὶ τῶν λειψάνων τῶν παλαιότερων τοίχων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ δάπεδον τοῦ νέου οἰκήματος ἔκειτο ὑψηλότερον, ὕψωσαν καὶ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας φράξαντες διὰ λίθων τὸ κατώτερον μέρος αὐτῆς. Συγχρόνως διήρesan διὰ μεσοτοίχου τὸ ἐν δωμάτιον εἰς δύο καὶ ἀφῆκαν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μεσοτοίχου ἀνοιγμα θύρας. Βραδύτερον κατεστράφη καὶ αὕτη ἡ οἰκία, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων δ' αὐτῆς ἐκτίσθη τρίτη, τῆς ὁποίας οἱ σωζόμενοι τοῖχοι κεῖνται πάλιν ἐπὶ τῶν παλαιότερων. Ἡ τελευταία ἀνωκοδόμησις ἔγινε πιθανῶς εἰς τοὺς μεταβατικούς χρόνους ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς οἰκίας ταύτης προεκτείνεται πρὸς μεσημβρίαν, ὡς ἐὰν ἀπετέλει παραστάδα προδόμου· ἀλλ' ἡ προέκτασις ἀφανίζεται ὑπὸ οἰκοδόμημα τῆς δευτέρας περιόδου καὶ δὲν γνωρίζομεν ποῦ καὶ πῶς ἐπερατοῦτο. Παρὰ δὲ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν τῆς οἰκίας ἐκφύεται μὲν δεύτερος τοῖχος ἔχων μῆκος 3,70 μ., ἀλλὰ, πλὴν τοῦ ὅτι δὲν κεῖται εἰς τὴν κανονικὴν θέσιν παραστάδος, φαίνεται ὅτι τὸ ἄκρον αὐτοῦ συνήπτετο μετ' ἄλλου τοίχου κειμένου ὑπὸ τὸ κτίσμα 10. Οὕτω ἡ ὑπαρξίς προδόμου ἐνταῦθα εἶναι πλέον ἢ ἀμφίβολος.

Ἄλλο οἶκημα μετ' ἐσωτερικῆς διαιρέσεως ἔκειτο μεσημβρινῶς τοῦ περιγραφέντος (11. Δ 3), ἀλλὰ τὰ σωζόμενα καὶ ἀνακαλυφθέντα μέρη αὐτοῦ εἶναι ὀλίγα καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν ἀσφαλές τι περὶ τοῦ ὅλου σχεδίου. Παρουσιάσθη ὅμως ἐνταῦθα ἄλλο τι ἄξιον μνείας. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐτέθη ὁ ἀριθμὸς 11, ἀνεκαλύφθησαν δύο τοιχάρια λίαν ἀμελῶς ἐκτισμένα ἐκ πηλοῦ καὶ ὀρθίων πλακῶν. Τὸ ὕψος αὐτῶν ἦτο 0,25 μ. ἕως 30 μ., μῆκος δ' εἶχε τὸ μὲν 1,20 μ., τὸ δ' ἕτερον 1,80 μ., καὶ διεσταυροῦντο ἐν τῷ μέσῳ, ὥστε ἐσχημάτιζον τέσσαρας γωνίας ἢ χωρίσματα. Πλησίον ἔκειτο πλάξ λίθου λεῖα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔτριβον ἢ ἐπλαττόν τι, πρὸς τούτοις δ' εὐρέθησαν μεταξύ τῶν τοιχαρίων καὶ περὶ αὐτὰ ἀγγεῖά τινα ἄρτια καὶ πολλὰ τεμάχια

ἀγγείων διαστραφέντα καὶ παραμορφωθέντα κατὰ τὴν ὀπτησιν, ὀλίγον δὲ περαιτέρω πρὸς βορρᾶν (εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀριθμοῦ 12) ἀνεκαλύφθη σωρὸς πηλίνων πεσσῶν σφενδόνης, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν ὠμοὶ ἢ ἀτελῶς ὠπτημένοι. Ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων εἰκάζω, ὅτι κατῴκει ἐνταῦθα κεραμεύς τις καὶ ὅτι τὰ τοιχάρια μετὰ τῶν τεσσάρων χωρισμάτων καὶ ἡ λεία πλάξ εἶχον σχέσιν πρὸς τὴν ἐργασίαν τοῦ⁽¹⁾.

Ὑπὸ τὸ οἶκημα τοῦτο ἀνεκαλύφθη τοῖχος παλαιότερος, ἄλλοι δὲ τινες κεῖνται πλησίον, ὥστε ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα καταστροφὴν καὶ ἀνοικοδόμησιν ἐντὸς τῆς αὐτῆς περιόδου.

Πρὸς μεσημβρίαν τούτων ὑπῆρχεν ἐν τετράγωνον δωμάτιον (14. ΔΕ), τοῦ ὁποίου τὸ ἥμισυ μόνον σώζεται· ἡ θύρα αὐτοῦ ἔκειτο εἰς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν πλευράν.

Δυτικώτερον δὲ κεῖται, ἐν μέρει ὑπὸ τὸν ἐσώτατον περίβολον τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἄλλο δωμάτιον (15. Γ 3), τὸ ὁποῖον ἐν τῷ σχεδίῳ ἐσημείωσα ὡς ἀναγόμενον εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον· παρατηρῶ ὅμως, ὅτι δύναται ν' ἀνήκη καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπομένης. Τὸ σχῆμα αὐτοῦ δὲν εἶναι ὀρθογώνιον, τὸ δὲ δάπεδον εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ χώματος πεπατημένου, καὶ ἐν αὐτῷ ἀνεκαλύφθησαν δύο ὁπαὶ διαμ. 0,15 μ. περίπου δηλοῦσαι τὰς θέσεις ξυλίνων κιόνων. Ὁ ἕτερος τῶν κιόνων ἴστατο παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον, σχεδὸν ἐφήπτετο αὐτοῦ, καὶ ἔνεκα τούτου ἠδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι δὲν ἐχρησίμευε πρὸς στηρίξιν τῆς στέγης· ἀλλ' ὁ τοῖχος οὗτος καὶ ὁ ἀπέναντι αὐτοῦ εἶναι λίαν ἀσθενεῖς καὶ δὲν ἠδύναντο πιθανῶς νὰ βαστάζωσι μόνοι τὸ βάρος τῆς στέγης⁽²⁾. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου εἶναι παχύτερος.

Τέλος ἀναφέρω ἐν περίεργον ἀνάλημμα κείμενον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν τῆς ἀκροπόλεως (40. Η 4). Τὸ ὕψος αὐτοῦ εἶναι 3,60 μ., ἔχει δὲ κλίσιν ἐνὸς περίπου μέτρου καὶ τὰ θεμέλιά του φθάνουσι μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ δὲν μοι εἶναι γνωστός.

3. Οἰκήματα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

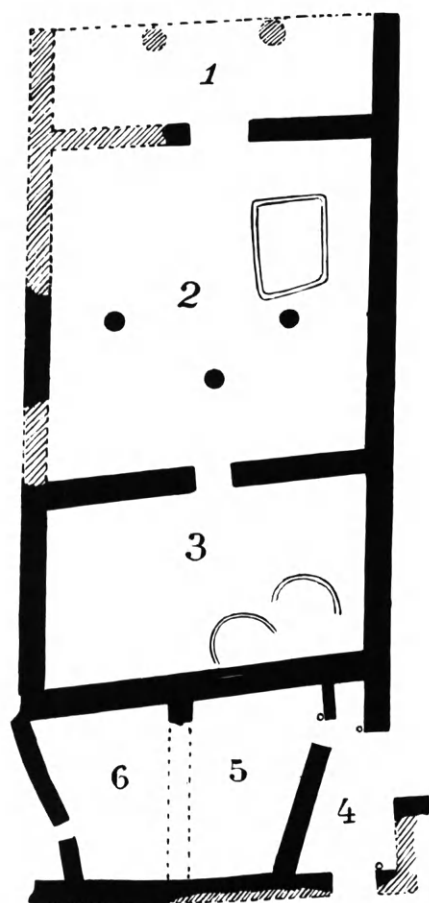
Τὸ κάλλιστον πάντων διατηρούμενον οἶκημα τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἐν διπλοῦν μέγαρον ἀνακαλυφθὲν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ἢ μεσημβρινο-ἀνατολικὴν πλευράν τῆς ἀκροπόλεως (τετράγωνον Ε 4. Ζ 4. Ζ 3) παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ ἐπὶ ἐπιχώσεως τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου ἐχούσης πᾶχος 1,30 μ. Ὑπὸ τὰ θεμέλια αὐτοῦ βαίνουσιν οἱ τοῖχοι 42 (Ε 4) καὶ 43 (Ε 4), βραδύτερον δ' ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ μεγάρου ἄλλοι τινὲς τοῖχοι καὶ μία στρογγύλη ἐστία, πρὸς δὲ τούτοις ἐσκάφησαν ἐννέα τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἐσημειώθησαν ἐν τῷ σχεδίῳ πίν. 3. Ἡ ὅλη ἐπ' αὐτοῦ ἐπίχωσις εἶχε βάθος 1,70 μ. ἕως 1,35 μ., διότι τὸ πᾶχος αὐτῆς ἐμειοῦτο πρὸς τὸν κρημνόν. Περὶ τοῦ ἐν τῇ ἐπιχώσει τμήματος ὑστερωτέρου τοίχου, τοῦ ἔχοντος σχῆμα Τ, καὶ περὶ τῆς ἐστίας ἐδέχθη, ὅτι ἀνῆκον εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι βέβαιον, διότι ἡ ἐπίχωσις μέχρις ἰκανοῦ βάθους ἦτο λίαν ἀνάμικτος. Τεμάχια ἀγγείων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἔκειντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, εἰς βάθος δὲ μόλις 0,20 μ. ἀνεκαλύφθη πῆλινον εἰδῶλιον γυναικὸς καθημένης, τὸ ὁποῖον ἔνεκα τῶν κοσμημάτων του ἀνήκει ἀναντιλέκτως εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον. Πλησίον ὅμως εὐρέθησαν καὶ τεμάχια ἀγγείων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, οὐχὶ μακρὰν δὲ τοῦ εἰδωλίου ἔκειτο εἰς βάθος 0,30 μ. μολύβδινος ἀμφίστομος πέλεκυς. Οὕτω ἔνεκα τῆς ἀναμίξεως ταύτης τῶν στρωμάτων δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ ἀσφαλὴς ὀρισμὸς τῆς ἡλικίας τῶν ἐπὶ τοῦ μεγάρου ἀποκαλυφθέντων ὑστερωτέρων κτισμάτων. Ἀλλὰ περὶ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τοῦ μεγάρου οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει, οὐδ' ὅτι ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ἡ παρακειμένη εἰκὼν 18 ἀναπαριστᾷ αὐτὸ συμπληρωμένον ὑπὸ μείζονα κλίμακα καὶ ἄνευ τῶν μεταγενεστέρων τοίχων καὶ τάφων. Ὡνομάσαμεν δὲ τὸ μέγαρον τοῦτο διπλοῦν, διότι ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν, ἐκάτερον τῶν ὁποίων σύγκειται πάλιν ἐκ προδόμου, δώματος καὶ θαλάμιου. Τοῦ πρώτου μέρους ὁ πρόδομος (1) εἶναι ἐστραμμένος πρὸς με-

(1) Περὶ τῶν ἀγγείων πρὸς. κατωτέρω Κεφ. 4.

(2) Ξυλῖνοι κιόνες παρὰ τοίχους πρὸς στηρίξιν καὶ αὐτῶν καὶ στέγης ἀνεκαλύφθησαν ἐν Ἰλίῳ (ἴδε ἄνωτ. σ. 77 σημ. 1).

σημβρίαν καὶ ἔχει βάθος 2,50 μ., σώζεται δὲ αὐτοῦ μόνον ὁ δυτικὸς τοῖχος, ὅστις ἀπολήγει εἰς παραστάδα, διότι ὁ ἀνατολικὸς κατέρρευσε πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν κοίτην τοῦ παραρρέοντος χειμάρρου μετὰ μέρος τοῦ λόφου. Τὸ δάπεδον τοῦ προδόμου δὲν ἦτο ἐπιστρωμένον, ἀλλ' ἀπετελεῖτο ἐξ ἀπλῆς ἐπιχώσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ δὲν παρατηρήθησαν ἱχνη κιόνων· ὑποθέτω ὅμως ὅτι ὑπῆρχον, ὡς ἐν τῷ μεγάρῳ Α τοῦ Διμηνίου, καὶ ἔνεκα τούτου συνεπλήρωσα αὐτοὺς ἐν τῇ εἰκόνι 18. Τὰ ἱχνη

Εἰκὼν 18.

τοῦ ἀνατολικοῦ κίονος ἐξηλείφθησαν πιθανῶς μετὰ τῆς καταπτώσεως τοῦ βράχου, τὰ δὲ τοῦ δυτικοῦ ἴσως διέφυγον τὴν προσοχὴν μου, διότι ἔνεκα τῆς κακῆς καταστάσεως τῶν ἐρειπίων δὲν ἐννόησα ἐξ ἀρχῆς, ὅταν ἔσκαπτον εἰς τὸ μέρος τοῦτο, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ προδόμου μεγάρου, καὶ διότι δὲν ἐγνώριζον τότε ἀκόμη, ὅτι οἱ κίονες τῶν θεσσαλικῶν μεγάρων δὲν ἐπάτουν ἐπὶ βάσεων, ἀλλ' ἦσαν ἐμπεπηγμένοι εἰς τὸ ἔδαφος.

Ἡ μεταξὺ τοῦ προδόμου καὶ τοῦ δώματος (2) θύρα ἔχει πλάτος 1,42 μ., τὸ δὲ κατώφλιον αὐτῆς εἶναι κτιστὸν ἐκ μικρῶν λίθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτέθη στρώμα πηλοῦ ἐρυθροῦ· τὸ ἐπίστρωμα τοῦτο φθάνει μέχρι τῆς βάσεως τῶν παραστάδων, ὥστε δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι αὐταὶ δὲν ἦσαν ἐπενδεδυμέναι διὰ σανίδων. Ὁλμος στρόφιγγος τῆς θύρας δὲν εὑρέθη.

Τὸ δῶμα ἔχει μῆκος ἢ βάθος 8,25 μ., πλάτος δὲ κατὰ τὴν σωζομένην βορείαν πλευρὰν 8,50 μ. Τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου σώζεται μικρὸν μόνον τμήμα, διότι ἐν μὲν μέρος αὐτοῦ κατεστράφη ὑπὸ τῶν τάφων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἄλλο δὲ κατέπεσε μετὰ τοῦ βράχου εἰς τὸν χειμάρρον. Οἱ τοῖχοι ἔχουσι πάχος 0,60 μ. καὶ σώζονται μέχρις ὕψους 1,30 μ. περίπου, ἀλλ' ἐπίχρισμα ἐκ πηλοῦ ἄνευ ἀχύρων παρατηρεῖται μόνον εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῶν τοίχων παρὰ τὸ δάπεδον καὶ ἔχει πάχος 0,03 μ. ἕως 0,05 μ., αὐτὸ δὲ τὸ δάπεδον εἶναι ὅλον ἐπιχεχρισμένον διὰ στρώματος ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ πάχους ἐνὸς ἐκάτοστοῦ περίπου ἐνιαχοῦ μάλιστα διεκρίθησαν δύο στρώματα.

Ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἀπὸ τοῦ προδόμου ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ δαπέδου τετράπλευρος πηλόκτιστος ἐστία, σχήματος οὐχὶ πολὺ κανονικοῦ, ἐξέχουσα τοῦ δαπέδου κατὰ 0,08 μ. καὶ ἔχουσα περίρριξ ταινιωδὲς περιχέλωμα πλάτους 0,12 μ., ὅπερ ὑπερέχει τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας τῆς ἐστίας μόνον κατὰ 0,01 μ. ἕως 0,015 μ. Κατὰ τὸ μέσον δὲ τοῦ δώματος ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῷ δαπέδῳ δύο κωνικαὶ ὁπαὶ δηλοῦσαι τὰς θέσεις ξυλίνων κιόνων καὶ ἔχουσαι βάθος μὲν 0,50 μ. περίπου, διάμετρον δὲ κατὰ τὰ χεῖλη 0,60 μ. καὶ εἰς τὸν πυθμένα 0,30 μ. μόνον. Περαιτέρω πρὸς τὴν θύραν τοῦ θαλάμου εὑρέθη ἄλλη ὁπὴ βάθους 1,20 μ. καὶ διαμέτρου κατὰ τὸν πυθμένα ἔνθα ὑπῆρχε καὶ μικρὰ πλάξ 0,25 μ. περίπου, εὐρυνομένη δὲ πρὸς τὰ ἄνω μᾶλλον τῶν ἄλλων ἔνεκα καταστροφῆς τοῦ δαπέδου. Εἰς τὰ τοιχώματα τῆς ὁπῆς ταύτης ὑπῆρχον καὶ τινες λίθοι, οἵτινες ἐχρησίμευσον ὡς σφῆνες πρὸς στερέωσιν τοῦ κίονος, τὸ κωνικὸν δὲ σχῆμα καὶ ταύτης καὶ τῶν δύο ἄλλων ὁπῶν δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ κίονες ἦσαν λεπτότεροι πρὸς τὴν βάσιν· διότι φυσικὸν εἶναι τὰ χεῖλη στενῶν καὶ βαθέων λάκκων νὰ σκάπτονται εὐρύτερα.

Ὁ θάλαμος (3) συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ δώματος διὰ θύρας, τῆς ὁποίας τὸ ἀνοιγμα εἶχε πλάτος 0,90 μ. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἦτο, ὅπως καὶ τὸ τοῦ δώματος, ἐπεστρωμένον διὰ πηλοῦ, ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμελείας, πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν δὲ γωνίαν τοῦ θαλάμου ἀπεκαλύφθησαν δύο μικρὰ κτίσματα. Τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν (εἰκ. 19) ἦτο προσκεκολλημένον εἰς τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τοῦ θαλάμου καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δεκατριῶν ὀρθίων ἀκανονίστων πλακῶν ἔχουσιν ὕψος 0,25 μ. ἕως 0,30 μ. καὶ ἐπικεχρισμένων ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διὰ πηλοῦ. Αἱ πλάκες ἦσαν τεθειμέναι οὕτω, ὥστε ἀπετέλουν σχεδὸν κύκλον ἢ ἔλλειψιν, τῆς ὁποίας ἡ μεγίστη διάμετρος ἦτο 1,80 μ., τὸ δὲ δάπεδον τοῦ ὑπὸ τῶν πλακῶν περιβαλλομένου χώρου ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ γῆς, τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι κατέβρεξαν καὶ ἐκτύ-

Εἰκὼν 19

πησαν διὰ κοπάνου, ὥστε νὰ πιεσθῇ καὶ νὰ γίνῃ στερεά. Τὸ ἄλλο κτίσμα, τὸ πλησιέστερον πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου, ἦτο πολὺ κατεστραμμένον, ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων ὅμως φαίνεται ὅτι ἀπετελεῖτο ἐκ στερεᾶς κτιστῆς, ἡμικυκλικῆς πιθανώτατα, βάσεως ὕψους 0,45 μ. καὶ ἐξ ἐνὸς μικροτέρου τοξοειδοῦς τοίχου ἐκτισμένου ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης καὶ ἔχοντος πᾶχος 0,30 μ., σωζόμενον ὕψος 0,35 μ. καὶ χορδὴν μήκους 0,75 μ. Τὸ ἐντὸς τοῦ τοίχου δάπεδον ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ τεμαχίων πηλίνων ἀγγείων ἐπηλειμμένων διὰ πηλοῦ πάχους 0,02 μ. ἕως 0,03 μ., ἐκ τῆς στρώσεως δὲ ταύτης καταφαίνεται καὶ ὁ προσρισμὸς τοῦ κτίσματος· διότι τὰ τεμάχια τῶν ἀγγείων ἔχουσιν, ὡς γνωστὸν, τὴν ιδιότητα νὰ διατηρῶσι τὴν θερμότητα καὶ ἔνεκα τούτου γίνεται

χρῆσις αὐτῶν πρὸς στρώσιν τοῦ δαπέδου τῶν ἱπνῶν. Ὁ τοξοειδὴς λοιπὸν τοῖχος εἶναι λείψανον ἱπνοῦ ἔχοντος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σχῆμα ἡμιθολίου.

Δύο ἀκριβῶς ὅμοια κτίσματα εὗρομεν καὶ ἐν τῷ θαλάμῳ τοῦ μεγάρου Α ἐν Διμηνίῳ, πλὴν ὅτι ἐκεῖ ὁ ἱπνὸς κεῖται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου καὶ οὐχί, ὡς ἐνταῦθα, ἐπὶ βάσεως. Περὶ δὲ τοῦ ἐκ πλακῶν κτίσματος εἴπομεν ἐκεῖ (σ. 25), ὅτι δύναται νὰ εἶναι ἢ ἐστία, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἴσως παρεσκεύαζον τὰ ὄψα, ἢ ἀποθήκη ξηρῶν καρπῶν. Τίς ἐκ τῶν δύο ὑποθέσεων εἶναι ἡ ἀληθής, δὲν δύναμαι νὰ κρίνω, διότι καὶ ὑπὲρ τῆς μιᾶς καὶ ὑπὲρ τῆς ἄλλης ὑπάρχουσι λόγοι.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι πρὸς τοῦτοίς, ὅτι πᾶσαι αἱ γωνίαι τοῦ περιγραφέντος μεγάρου εἶναι οὐχὶ ὀρθαί, ἀλλ' ἀμβλεῖαι ἢ ὀξεῖαι, τοῦτο δὲ τόσον κανονικῶς, ὥστε φαίνεται ὡς ἐὰν ἐπίτηδες ἔγινεν. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶναι φανερὸς ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἀρχιτέκτων ἤθελεν ἐπιδιώξει τὸ παράδοξον τοῦτο σχῆμα, εἰκάζω ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ὑπέστη διαστροφὴν τινὰ ἢ ἐκ σεισμοῦ ἢ ἐκ καλιζήσεως τῆς ἐπιχώσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι ἐκτισμένον. Καὶ εἰς τὰς γωνίας τῶν μεγάρων Α καὶ Β τοῦ Διμηνίου παρατηρεῖται τὸ αὐτὸ φαινόμενον, ἀλλ' οὐχὶ εἰς βαθμὴν τόσον μέγαν.

Τὸ ἕτερον τμήμα τοῦ διπλοῦ μεγάρου τοῦ Σέσκλου ἀποτελεῖται, ὡς εἴπομεν ἤδη, ὁμοίως ἐκ προδόμου (4), δώματος (5) καὶ θαλάμου (6). Ὁ πρόδομος ὅμως δὲν εἶναι στοὰ ἀνοικτὴ ἔμπροσθεν, ἀλλὰ δωμάτιον κλειστόν, τοῦ ὁποίου τὸ σχῆμα εἶναι ὅλως ἀκανόνιστον· τὸ πλάτος αὐτοῦ εἶναι 4,80 μ., ἐκ τῶν δύο δὲ στενῶν πλευρῶν τοῦ ἡ μίᾳ ἔχει μῆκος 2,10 μ. καὶ ἡ ἄλλη 0,75 μ. μόνον· τὸ παράδοξον σχῆμα ἐξηγεῖται, ὡς φαίνεται, ἐκ τούτου, ὅτι ἤθελον νὰ κερδίσωσιν ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον χώρον διὰ τὸ δῶμα καὶ τὸν θάλαμον, συγχρόνως ὅμως εἶχον ἀνάγκην ν' ἀνοίξωσι θύραν καὶ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ προδόμου· ἔνεκα τούτου δ' ἔγινεν αὕτη πολὺ μακροτέρα τῆς μεσημβρινῆς.

Εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ προδόμου ὑπῆρχε θύρα πλάτους 1,80 μ., ἀνεκαλύφθη δὲ ὁ ὅλμος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐστρέφετο ὁ στρόφιγξ καὶ ὅστις ἔκειτο ἔσω παρὰ τὴν δεξιὰν τῷ εἰσερχομένῳ παραστάδα. Ὁ

τοῖχος, ὅστις ἀπέληγεν εἰς τὴν ἐτέραν παραστάδα, εἶναι πολὺ κατεστραμμένος, ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων ὅμως δυνάμεθα ν' ἀναπληρώσωμεν αὐτὸν μετὰ πολλῆς πιθανότητος καθ' ὃν τρόπον δεικνύει ἡ εἰκὼν 18. Ἐξ αὐτῆς εἶναι φανερόν, ὅτι αἱ δύο παραστάδες δὲν ἔκειντο εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν, ἀλλ' ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἰκανῶς ἐνδοτέρω, ὥστε ἡ θύρα κλεισμένη εἶχε θέσιν λοξήν. Πρὸς τούτοις ἡ ἀριστερὰ παραστάς, ἢ τοῦλάχιστον

τὸ σωζόμενον ἄκρον αὐτῆς, εἶχε πᾶχος 0,95 μ., ἐνῶ ἡ ἐτέρα εἶναι μόνον 0,60 μ. παχεῖα.

Ἡ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ προδόμου κειμένη θύρα εἶχε πλάτος 1,10 μ., ὁ στρόφιγξ δ' αὐτῆς ἐστρέφετο ἐντὸς ὄλμου ἐσκαμμένου ἐπὶ μικρᾶς ὀριζοντίας πλακῶς, ἥτις ἔκειτο βαθύτερον τοῦ δαπέδου τοῦ προδόμου κατὰ 0,15 μ. καὶ περιεβάλλετο, ὡς δεικνύει ἡ παρακειμένη εἰκὼν 20, ἐν κύκλῳ ὑπὸ ἄλλων ὀρθίων ἀκατεργάστων πλακῶν

Εἰκὼν 20.

Αὗται εἶχον ὕψος μέχρι 0,45 μ. καὶ ἐπομένως ἐξεῖχον τοῦ δαπέδου τοῦ προδόμου κατὰ 0,30 μ., ἐχρησίμευον δὲ προφανῶς, ἵνα ἐμποδίζωσι τὸν στρόφιγγα νὰ ἐκφύγῃ ἕνεκα τῆς ἀβαθοῦς κοιλότητος τοῦ ὄλμου. Ἐπειδὴ ὅμως ἐξεῖχον τοῦ δαπέδου κατὰ 0,30 μ., ἀνάγκη εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ἢ ὅτι τὸ θύρωμα δὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ δαπέδου ἢ ὅτι ἔφερε κάτω παρὰ τὸν στρόφιγγα ἐντομὴν ἐπιτρέπουσαν εἰς τὴν θύραν νὰ κινῆται ἐλευθέρως. Ὁμοίως πλάκας περὶ τὸν ὄλμον εὔρομεν καὶ ἐν Διμηνίῳ (σ. 36).

Ἡ θύρα, διὰ τῆς ὁποίας συγκοινωνεῖ ὁ πρόδομος (4) μετὰ τοῦ δώματος (5), ἔχει πλάτος 0,70 μ., ἀνεκαλύφθη δὲ καὶ ἐνταῦθα ἔσω παρὰ τὴν δεξιὰν τῷ εἰσερχομένῳ παραστάδα ὄλμος ἐσκαμμένος ἐπὶ μικρᾶς πλακῶς καὶ περιβαλλόμενος ὑπὸ τριῶν ἄλλων ὀρθίων πλακῶν, αἵτινες ὑπερέχουσι τοῦ κατωφλίου κατὰ 0,10 μ. περίπου. Καὶ πάλιν λοιπὸν ἡ θύρα ἢ δὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ κατωφλίου ἢ εἶχεν ἐντομὴν. Ἐντὸς δὲ τοῦ δώματος δὲν εὔρεθησαν οὔτε κιόνων οὔτε ἐστίας ἴχνη, ἀλλὰ μόνον λάκκος τις βάθους 1,20 μ., ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχον

τέφρα, ὀλίγοι ἄνθρακες, ὅσῃ ζῶν, τεμάχια ἀγγείων καὶ ἄλλα παρόμοια. Προφανῶς ἦτο βόθρος, εἰς τὸν ὁποῖον προχέειρος ἀπέθετον τὰ ἐκ τῆς οἰκίας ἀπορρίματα καὶ ἰδίως τὴν τέφραν⁽¹⁾.

Τὸ δῶμα ἐχωρίζετο ἀπὸ τοῦ θαλάμου (6) διὰ μεσοτοίχου, τοῦ ὁποῖου μικρὸν μόνον τμήμα σώζεται· ἡ διεύθυνσις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὠρισμένη, οἰαδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἦτο, ἀμφότερα τὰ δωματία εἶχον σχῆμα λίαν ἀκανόνιστον. Τὸ δάπεδον αὐτῶν ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ χώματος ἐρυθροῦ πιεσθέντος διὰ κοπάνου, ὡς φαίνεται, ἐπὶ δὲ τοῦ

μεσημβρινοῦ τοίχου τοῦ δώματος σώζονται καὶ λείψανα ἀλοιφῆς ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ θαλάμου ὑπάρχει ἀνοιγμα θύρας μικρᾶς πλάτους 0,45 μ., πρὸς δὲ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ βορείου τοίχου αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη ὄχρεος κείμενος εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ δαπέδου ὕψος καὶ ἔχων πλάτος 0,28 μ., ὕψος δὲ 0,25 μ. περίπου· οὗτος διέσχιζεν ὅλον τὸ πᾶχος τοῦ τοίχου καὶ διωχέτευε βεβαίως τὰ ὕδατα ἐκτὸς τοῦ θαλάμου. Τέλος τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ βορείου τοίχου προεκτείνεται ἐπ' ὀλίγον καὶ πέραν τοῦ θαλάμου,

Εἰκὼν 21.

ὡς ἐὰν ὑπῆρχεν ὀπίσω αὐτοῦ ὀπισθόδομος, ἀλλ' εἰς τὸν ἀντίστοιχον μεσημβρινὸν τοῖχον τοιαύτη προέκτασις δὲν ἐβεβαιώθη.

Τὰ δύο μέγαρα, ἅτινα περιεγράψαμεν, παρουσιάζουσι φαινόμενά τινα ἄξια σημειώσεως. Εἰς τοῖχος, ὁ βόρειος τοῦ θαλάμου 3, εἶναι κοινὸς εἰς ἀμφότερα, ἡ δεξιὰ δὲ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν πρόδμον 4 παραστάς εἶναι συνέχεια τοῦ δυτικοῦ τοίχου

τοῦ πρώτου μεγάρου. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος 21, εἰς τὴν ὁποίαν βλέπομεν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ τοίχου τούτου ἀπὸ τῆς παραστάδος τοῦ προδόμου 4 μέχρι τοῦ δώματος 2. Προφανῶς λοιπὸν ἐκτίσθη ὅλος ὁ τοῖχος διὰ μιᾶς καὶ ἐπομένως τὰ δύο μέγαρα ἀποτελοῦσιν ἓν οἰκοδόμημα. Ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν οὐδεμία ἄμεσος συγκοινωνία, ὡς μεταξὺ μερῶν τῆς αὐτῆς οἰκίας, ὑπάρχει, ἐκάτερον δὲ εἶναι ἄρτιον ἴδιον οἶκημα ἀκριβῶς ὅμοιον πρὸς τὸ ἕτερον, πλὴν ὅτι τὸ δεύτερον εἶναι μικρότερον καὶ παρουσιάζει, μάλιστα εἰς τὸν πρό-

(1) Τοιοῦτοι λάκκοι ἀπορριμμάτων (Abfallgruben) ἀπαντῶσι τακτικῶς εἰς οἰκίας τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τῆς Γερμανίας· πρβ. Mitteil. der anthropol. Gesell. in Wien XXXIII σ. 304 (A. Schliz).

δομον, πολλές ἀνωμαλίας. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐξηγοῦνται νομίζω ὡς ἑξῆς. Τὸ πρῶτον μέγαρον εἶναι παλαιότερον, εἶχε δὲ ἀρχικῶς ὀπισθοδόμον ἀνάλογον πρὸς τὸν πρόδομον, ἥτοι αἱ δύο μακρὰ πλευρὰ αὐτοῦ προεκτεινόμεναι πέρα τοῦ θαλάμου Β ἐπὶ 1,25 μ. περίπου ἀπέληγον εἰς παραστάδας, ἐκ τῶν ὁποίων μία εἶναι ἡ νῦν δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ παραστάς τοῦ προδόμου 4. Ἡ ἀντίστοιχος παραστάς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου δὲν διακρίνεται καὶ πιθανῶς κατεστράφη. Βραδύτερον δὲ ἀντὶ τοῦ ὀπισθοδόμου ὠκοδόμησαν ὀπίσω τοῦ θαλάμου Β τὸ δεύτερον μέγαρον, τοῦ ὁποῖου τὸ μῆκος εἶναι ἴσον πρὸς τὸ πλάτος τοῦ πρώτου. Ὁ πρόδομος 4 τοῦ δευτέρου μεγάρου ἔγινε κλειστός, διότι προὔπηρχεν ἡ μία παραστάς, ἡ συνεχίζουσα τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ πρώτου μεγάρου, ἡ κατόπιν δὲ κτισθεῖσα ἐτέρα παραστάς τοῦ προδόμου τούτου ἐτέθη ἐπίτηδες οὐχὶ εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν μετὰ τῆς ὑπαρχούσης, ἀλλ' ὀλίγον πρὸς τὰ ἔξω, διὰ νὰ γίνῃ ὁ πρόδομος εὐρυχωρότερος. Ἐκ τούτου τὸ περιέργον καὶ ἀκανόνιστον σχῆμα αὐτοῦ. Ὁ σκοπὸς δὲ τοῦ δευτέρου μεγάρου δὲν ἦτο ἀπλῶς ν' αὐξήσῃ τὸν χώρον τοῦ πρώτου, ἀλλ' ἀπετέλει ἰδίαν κατοικίαν καὶ πιθανῶς ἐκτίσθη, διὰ νὰ κατοικήσῃ εἰς αὐτὸ μέλος τι τῆς οἰκογενείας τοῦ εἰς τὸ πρῶτον κατοικοῦντος, π. χ. ὁ πρεσβύτερος ἑγγαμος υἱός.

Ἀνατολικῶς τοῦ πρώτου μεγάρου φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν αὐλή, ἣτις ἦτο ἐστρωμένη διὰ χώματος· μία ὅμως ζώνη παρὰ τὸν τοῖχον πλάτους ἐνὸς περίπου μέτρου ἦτο ἐστρωμένη διὰ μικρῶν πλακῶν, λείψανα δὲ τῆς στρώσεως ταύτης ἀνεκαλύφθησαν μάλιστα παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ θαλάμου Β. Ἡ λιθόστρωτος ζώνη βεβαίως σκοπὸν εἶχε νὰ προφυλάττῃ τὰ θεμέλια τοῦ τοίχου ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς στέγης κατάρρεόντων ὑδάτων τῆς βροχῆς· ἐπειδὴ δὲ πλάκες τινὲς ἐκ στρώσεως προερχόμεναι ἀνεκαλύφθησαν καὶ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ αὐτοῦ μεγάρου, ἀκολουθεῖ ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχε χώρος ὑπαιθρος καὶ ὅτι τὰ ὕδατα τῆς στέγης κατέρρεον πρὸς ἀμφοτέρας τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ μεγάρου· ἦτο ἄρα πιθανώτατα ἡ στέγη αὐτοῦ ἀετοειδής, ὡς ἐν Διμηνίῳ, ἔνθα καὶ ὁμοίας στρώσεως ἵχνη παρετηρήθησαν (σ. 62). Τὸ δεύτερον μέγαρον ἐκαλύπτετο, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀετοειδοῦς στέγης, ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον μέγαρον εἶχε τὸ ἀέτωμα εἰς

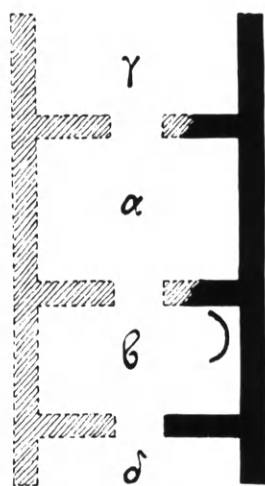
τὴν πρόσοψιν, τὸ δ' ἕτερον εἰς τὴν βορείαν μακρὰν πλευρὰν. Παρὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ὑπῆρχε πάλιν αὐλὴ ἢ τοῦλάχιστον στενωπός, πρὸς τὸν ὁποῖον ἤνοιγετο ἡ βορεία θύρα τοῦ προδόμου 4 καὶ ἐξέβαλλεν ὁ ἐν τῷ θαλάμῳ 6 ὀχετός· διότι βεβαίως οὗτος δὲν εἰσῆγε τὰ ὕδατα εἰς ἄλλο δωματίον ἢ ἄλλην οἰκίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἀναμφιβόλως καὶ ἡ πρόσοψις τοῦ πρώτου μεγάρου ἦτο ἐλευθέρα, συναγόμεν ὅτι ὅλον τὸ οἰκοδόμημα πανταχόθεν περιεβάλλετο ὑπὸ ὁδῶν ἢ αὐλῶν καὶ δὲν συνήπτετο ἀμέσως μετ' ἄλλων οἰκημάτων.

Τὸ διπλοῦν μέγαρον εἶναι τὸ σπουδαιότατον πάντων τῶν οἰκοδομημάτων τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου ἀνακαλυφθέντων, καὶ ἀνῆκε πιθανώτατα εἰς τὸν ἀρχηγὸν ἢ βασιλέα τῆς κοινότητος.

Πρὸς δυσμὰς τοῦ διπλοῦ μεγάρου, ἐν τῷ τετραγώνῳ Δ Β καὶ ἐν μέρει ἐν τοῖς Δ 2 καὶ Ε 2, ὑπεράνω δὲ τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου (ἴδε σ. 86.87), ἀνεκαλύφθη τοῖχος τις διευθυνόμενος ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ καταλήγων εἰς τὸ βόρειον ἄκρον εἰς παραστάδα. Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν εἶναι ὅλως εὐθύς, ἀλλὰ καμπυλοῦται ἱκανῶς, ἔχει δὲ πᾶχος 0,85 μ. ἕως 0,90 μ., ἔπερ δὲν εἶναι σύνθητες εἰς τοὺς τοίχους τῶν οἰκίων· ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ὁμῶς ὀφείως αὐτοῦ ἐκφύονται τρεῖς ἄλλοι τοῖχοι ἔχοντες τὸ κανονικὸν πᾶχος τῶν 0,60 μ., ἐκ τούτων δὲ ὁ βόρειότατος, ὅστις κεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς τοῦ τετραγώνου Ε Β, ἀπολήγει καὶ αὐτὸς εἰς παραστάδα, ἐνῶ τῶν δύο ἄλλων τὰ ἄκρα εἶναι κατεστραμμένα.

Ὁ παχὺς καμπύλος τοῖχος καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἐκφυόμενα τρία ἐγκάρσια τμήματα ἔχουσιν ἰδιαιτέραν ἀξίαν, διότι εἶναι λείψανα μεγάρου, εἰς τὸ ὁποῖον πρώτην φοράν ἀναμφιβόλως βεβαιώνεται ἡ ὑπαρξὶς ὀπισθοδόμου, ὥστε ἐνισχύει καὶ τὴν περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ διπλοῦ μεγάρου ἐκτεθεῖσαν ὑπόθεσιν. Τὸ πλεῖστον μέρος αὐτοῦ κατεστράφη δυστυχῶς ἐντελῶς, οὐχ ἥττον δύναται, νομίζω, καὶ ἐκ τῶν ὑπολειπομένων τοίχων ν' ἀναπαρασταθῇ ἀσφαλῶς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον κατὰ τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον βλέπομεν εἰς τὴν εἰκόνα 22. Ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι ἐν μέρει ἰδανικὴ, διότι παρεστήσαμεν τὴν σωζομένην δυτικὴν πλευρὰν τοῦ οἰ-

κοδομήματος ὡς εὐθεῖαν καὶ κατὰ ταύτην συνεπληρώσαμεν τὴν ἐλλείπουσαν ἀνατολικήν· τοῦτο δ' ἐπράξαμεν χάριν εὐκολίας, διότι ἐὰν ἐσχεδιάζομεν αὐτὴν καμπύλην, ὅπως πράγματι εἶναι, θὰ ἦτο δύσκολος ἡ συμπλήρωσις τῆς ἐλλειπούσης πλευρᾶς, ἥτις καὶ αὕτῃ πιθανώτατα δὲν ἦτο εὐθεῖα. Ἄλλως ἡ καμπυλότης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι, ὑποθέτω, τυχαία καὶ ἀφείλεται εἰς προϋπάρχοντα παρακείμενα κτίσματα, τὰ ὁποῖα περιώριζον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος. Ἡ εἰκὼν 22 παρέχει ἄρα τὸν τύπον, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐν τῷ νῷ οὗτος, τὸν ὁποῖον ὅμως κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν ἠναγκάσθη νὰ μεταβάλλῃ κατὰ τι.

Εἰκὼν 22.

Τὸ μέγαρον συνέκειτο ἐκ προδόμου (γ), δώματος (α), θαλάμου (β) καὶ ὀπισθοδόμου (δ). Ὁ πρόδομος εἶχε βάθος 2,77 μ. τοῦλάχιστον, διότι τὸ ἄκρον τῆς σωζομένης παραστάδος καλύπτεται ὑπὸ ὑστερωτέρου τοίχου καὶ δὲν εἶναι ἐντελῶς βέβαιον, ὅτι δὲν ἐξετείνετο ὀλίγον τι περαιτέρω. Τὸ βάθος τοῦ δώματος ἦτο 3,70 μ., τὸ δὲ τοῦ θαλάμου 2,75 μ. καὶ τὸ τοῦ ὀπισθοδόμου 0,95 μ. μό-

(¹) Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκανόνιστον τῶν γωνιῶν καὶ τὸ ἐν γένει ἀνώμαλον τῆς ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων, ἀνευ κονιάματος, τοιχοδομίας, εὐρίσκομεν ὅτι ὁ πρόδομος καὶ ὁ θάλαμος ἔχουσιν ἀκριδῶς τριπλάσιον βάθος τοῦ ὀπισθοδόμου, τὸ δὲ δῶμα τετραπλάσιον. Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι αἱ διαστάσεις τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ μεγάρου ὑπελογίσθησαν καθ' ὀρισμένον μετρικὸν σύστημα, τοῦ ὁποῖου βάσις φαίνεται ὅτι ἦτο πούς ἔχων μῆκος κείμενον μεταξύ 0,30 μ. καὶ 0,32 μ., οὕτω δὲ ὁ ὀπισθοδόμος πρέπει νὰ εἶχε βάθος τριῶν ποδῶν ἢ δύο πήχεων, ὁ πρόδομος καὶ ὁ θάλαμος βάθος ἑξή πηχεων καὶ τὸ δῶμα βάθος ὀκτώ πηχεων. Πρὸς τὸ σύστημα τοῦτο συμφωνοῦσι καὶ πολλὰ ἐκ τῶν μέτρων τῶν ἄλλων οἰκημάτων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ ἐν Σέσκλῳ καὶ ἐν Διμηνίῳ.

νον (¹). Τὸ πλάτος εἰς τὴν ἀναπαράστασιν ὑπελογίσθη κατ' εἰκασίαν εἰς πέντε μέτρα· διότι τὸ σωζόμενον τμήμα τοῦ μεταξύ θαλάμου καὶ ὀπισθοδόμου τοίχου ἔχει μῆκος 2,07 μ. καὶ ἀπολήγει εἰς παραστάδα, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀκολουθεῖ, ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα θύρα. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ θύρα ἔκειτο εἰς τὸ μέσον τοῦ τοίχου καὶ ὑπολογίσωμεν τὸ ἄνοιγμα αὐτῆς κατὰ προσέγγισιν εἰς 0,85 μ., ἔχομεν τὰ πέντε μέτρα. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι δυνατόν ἢ θύρα νὰ ἦτο πλατυτέρα ἢ στενοτέρα ἢ καὶ νὰ μὴ ἔκειτο ἀκριδῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ τοίχου.

Κιόνων θέσεις δὲν ἀνεκαλύφθησαν οὔτε εἰς τὸν πρόδομον οὔτε εἰς τὸ δῶμα, δὲν ἦτο δὲ εὐκόλον ν' ἀνεκαλυφθῶσι — καὶ ἂν ὑπῆρχον — ἕνεκα τῆς μεγάλης καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν ὑπέστη τὸ οἰκοδόμημα. Ἐπίσης δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἔχνη ἐστίας εἰς τὸ δῶμα. Ἀλλ' εἰς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου ἐσώζοντο εἰσέτι λείψανα ἱπποῦ ἡμικυκλικοῦ ἔχοντος χορδὴν 1,03 μ. καὶ ἐκτισμένου ἐπὶ κρηπιδώματος ὕψους 0,20 μ. ἕως 0,25 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ ἱπποῦ ἦτο ἐστρωμένον διὰ τεμαχίων ἀγγείων καὶ πλακιδίων (πρβ. ἀνωτ. σ. 91) καὶ ἐπικεχρισμένον διὰ πηλοῦ, τὰ δὲ τοιχώματα αὐτοῦ εἶχον πᾶχος 0,15 μ. ἕως 0,20 μ. καὶ ἦσαν, ὅσον ἐσώζοντο, θολοειδῶς κεκλιμένα, ὅπως τὰ τοῦ ἐν Διμηνίῳ ἱπποῦ (σ. 53, εἰκ. 10). Ὀλίγον περαιτέρω πρὸς βορρᾶν ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἔχνη μικρᾶς τετραπλεύρου ἐστίας, μεταξύ δὲ αὐτῆς καὶ τοῦ ἱπποῦ ἔκειτο δύο λεῖοι πλακωτοὶ λίθοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων προφανῶς ἔτριβον ἢ ἔπλαττον τι.

Διὰ τῆς ἀνεκαλύψεως τῶν λειψάνων τοῦ ἱπποῦ αἰρεται πᾶσα ἀμφιβολία, ἥτις ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῇ περὶ τῆς χρήσεως ἐκάστου τῶν διαχωρισμάτων τοῦ μεγάρου. Διότι, ὅπως εἰς τὸ διπλοῦν μέγαρον τοῦ Σέσκλου καὶ εἰς τὸ μέγαρον Α τοῦ Διμηνίου, ὁ ἱπνὸς ἔκειτο βεβαίως καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸν θάλαμον. Τότε ἐξ ἀνάγκης τὸ ἄλλο κλειστὸν δωμάτιον (α) εἶναι ὡς ὑπεθέσαμεν ἤδη, τὸ δῶμα, ἢ δὲ μεσημβρινὴ στοά (γ) ὁ πρόδομος καὶ ἡ βορεῖα (δ) ὀπισθοδόμος. Οὕτω ἡ κυρία πρόσοψις τοῦ μεγάρου βλέπει πάλιν πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο μεγάρων τοῦ διπλοῦ, ὅπως πιθανῶς εἰς τὸ μέγαρον 37 (σ. 84) καὶ ὅπως ἦτο σύνηθες εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Διμηνίου (ἴδε σ. 64).

Ὡς πρὸς τὸ μέγεθος ὑπολείπεται τὸ μετ' ὀπισθο-

δόμου μέγαρον κατὰ πολὺ τοῦ διπλοῦ· διότι π.χ. τὸ δῶμα 2 ἐκείνου εἶχεν ἐμβαδὸν πλέον ἢ τριπλάσιον τοῦ δώματος τούτου. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ὅμως ὄχι μόνον ἀνήκουσιν ἀμφοτέρω εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τὴν νεωτέραν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἀκριβῶς σύγχρονα, δηλαδὴ συνυπῆρχον. Βραδύτερον δέ, ὅταν κατεστράφη τὸ μετ' ὀπισθοδόμου μέγαρον, ἐκτίσθη ἐπ' αὐτοῦ ἄλλη οἰκία, ἐκ τῆς ὁποίας σώζονται μόνον τμήματα τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν (13. Δ 2 καὶ 13. Δ 3) μετὰ δύο τμημάτων ἐνὸς ἐγκαρσίου τοίχου συνδέοντος αὐτάς. Τὸ σχέδιον τῆς οἰκίας ἦτο ἴσως τὸ σύνηδες τῶν μεγάρων, ἀλλὰ τὰ σωζόμενα λείψανα εἶναι τόσον ὀλίγα, ὥστε δὲν ἐπιτρέπουσι πλείονας εἰκασίας. Καὶ περὶ τῆς ἡλικίας δὲ αὐτῶν δὲν εἶμαι ἐντελῶς βέβαιος, διότι ἔκειντο εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ δυνατὸν εἶναι ν' ἀνήκωσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα.

Σαφέστερα εἶναι τὰ λείψανα ἄλλης οἰκίας, ἣτινα ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, ὅπως εἰς τὸ ἄκρον τοῦ λόφου (33. I 1 καὶ I 2), καὶ ὑπὸ τὰ ἐρείπια οἰκοδομημάτων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Ἡ οἰκία αὕτη φαίνεται νῦν ὅτι ἀπετελεῖτο μόνον ἐξ ἐνὸς δωματίου καὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ προδόμου, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶχεν ἴδιον θάλαμον. Τὸ βάθος τοῦ δωματίου δὲν εἶναι γνωστὸν, διότι ὁ ὀπίσθιος τοίχος αὐτοῦ, στηριζόμενος πιθανῶς ἐπὶ ἀναλήμματος ἐκτισμένου ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου, κατέρρευσε· δὲν πιστεύω ὅμως ὅτι ἦτο πολὺ μεγαλύτερον τοῦ σωζομένου, ἥτοι τῶν 3,15 μ., ἐνῶ τοῦ προδόμου τὸ βάθος εἶναι σήμερον 6,90 μ. Ἀλλὰ τοσαύτη δυσαναλογία εἶναι ἀνεξήγητος, καὶ ἔνεκα τούτου θεωρῶ βέβαιον ὅτι ὁ πρὸ τοῦ δωματίου χώρος ἦτο διηρημένος διὰ δευτέρου μεσοτοίχου οὕτω, ὥστε τὸ μέγαρον εἶχε καὶ δῶμα χωριστὸν ἀπὸ τοῦ θαλάμου, τοῦ δὲ προδόμου τὸ βάθος ἦτο, ὡς συνήθως, πολὺ μικρότερον τῶν 6,90 μ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ σωζόμενον δωμάτιον εἶναι ὁ θάλαμος. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τοῦ δευτέρου τούτου μεσοτοίχου οὐδὲν ἔχνος σώζεται, ἀλλὰ καὶ ἐν Διμηνίῳ παρετηρήσαμεν, ὅτι οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι δὲν ἦσαν πάντοτε συνδεδεμένοι μετὰ τῶν μακρῶν πλευρῶν (σ. 60 καὶ 63).

Τοῦ θαλάμου τὸ πλάτος, ὅπως καὶ ὅλου τοῦ με-

γάρου, ἄνευ τῶν τοίχων, εἶναι 5,50 μ., εἰς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν δὲ γωνίαν αὐτοῦ ἀνεκαλύφθησαν ὀλίγα ἔχνη ἐστίας. Ἡ θύρα δὲν κεῖται εἰς τὸ μέσον τοῦ μεσοτοίχου καὶ ἔχει ἀνοιγμα ἐνὸς μέτρου. Ἐσω παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παραστάδα ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὄλμος στροφίγγος ἐσκαμμένος ἐπὶ πλακός, ἐπ' αὐτοῦ δ' ἀνεκαλύφθη ἀνεστραμμένος ἄλλος ὅμοιος ὄλμος, ὅστις ὡς φαίνεται κατέπεσεν ἐκ τοῦ ὑπερθύρου· εἰς αὐτὸν εἰσῆρχετο καὶ ἐστρέφετο τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ στροφίγγος. Εἰς τὸν τοῖχον δὲ τῆς ἐτέρας παραστάδος, εἰς ὕψος 0,60 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, εὐρέθη ἐμπεπηγμένος στενὸς καὶ ἐπιμήκης ὡς πάσσαλος λίθος, ὅστις ἐξεῖχε τοῦ τοίχου κατὰ 0,15 μ. καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἀναμφιβόλως προσεδένετο ἔσθην διὰ σχοινίου ἢ θύρα τοῦ θαλάμου, ὅταν ἦτο κλειστή, ὥστε νὰ μὴ δύνανται ν' ἀνοίγωσιν αὐτὴν ἐκ τοῦ δωματός. Ὁ πάσσαλος εἶπομεν ὅτι κεῖται εἰς ὕψος 0,60 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἐπειδὴ δὲ φυσικὸν εἶναι νὰ υποθέσωμεν, ὅτι δὲν ἔκειτο εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῆς παραστάδος, ἀλλὰ τοῦλάχιστον κατὰ τὸ μέσον ὕψος αὐτῆς, ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ θύρα δὲν εἶχεν ὕψος μεγαλύτερον τῶν 1,20 μ. περιπου.

Περὶ τῶν λοιπῶν τοίχων, οἵτινες εἰς τὸ σχέδιον πίν. 3 ἐδηλώθησαν ὡς ἀνήκοντες εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, δὲν ἔχω νὰ παρατηρήσω τι. Τὰ σωζόμενα τμήματα αὐτῶν δὲν ἐπαρκοῦσιν, ἵνα συναγάγωμεν ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ συμπεράσματα.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν λιθοκτίστων μεγάρων ὑπῆρχον, ὡς εἶπον ἤδη ἀνωτέρω, καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος οἰκίαι ἢ καλύβαι ἐκτισμέναι ἐξ εὐφθάρτων ὑλῶν, ἥτοι ἐκ ξύλων καὶ πηλοῦ. Τοῦτο συμπεραίνομεν ὄχι μόνον ἐκ τῆς εὐρέσεως πηλίνων ἐπιχρισμάτων φερόντων τύπους πασσάλων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ἐστιῶν ἢ ἄλλων παρεμφερῶν κτισμάτων εἰς μέρη, ὅπου δὲν σώζονται λιθοκτιστοὶ τοῖχοι οἰκιῶν. Οὕτω εἰς τὸ τετράγωνον Η 2 καὶ περὶ αὐτὸ δὲν σημειοῦνται ἐρείπια τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ μέρος τοῦτο δὲν προσχώρησε μέχρι τοῦ στερεοῦ καὶ δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν βαθύτερον δὲν ὑπάρχωσι τοῖχοι ἀνερχόμενοι εἰς τὴν ἀρχαιότεραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Κατὰ τὴν νεωτέραν ὅμως περι-

οδὸν αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔκειντο ἐνταῦθα πασσαλόπηκτοι οἰκίσκοι, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι διελύθησαν καὶ ἐξηφανίσθησαν, ὑπελείφθησαν δὲ μόνον αἱ ἐστίαι καὶ ὅ,τι ἄλλο ἦτο ἐκτισμένον ἄνευ ξύλων.

Περὶ τοῦ σχήματος καὶ τῆς ἄλλης κατασκευῆς τῶν καλυβῶν τούτων οὐδὲν γνωρίζομεν, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν διέφερον οὐσιωδῶς ἀπὸ τῶν ὁμοίων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος ἀνωτέρω (σ. 79 ἐξ.). Ἐκ τῶν ἐστιῶν δὲ καὶ τῶν ἄλλων λειψάνων ἀναφέρω τὰ μᾶλλον ἄξια λόγου.

Μία ἐστία (30. Η 2) εἶναι στρογγύλη καὶ ἔχει διάμετρον 1,40 μ., ὕψος δὲ 0,30 μ. Ἀποτελεῖται ὑπὸ κύκλου ἐκ πλακῶν ὀρθίων πεπληρωμένου διὰ λίθων καὶ χρώματος καὶ ἦτο ὅλη περίξ καὶ ἄνω ἐπηλειμμένη διὰ πηλοῦ.

Πρὸς ἀνατολὰς ταύτης ἀνεκαλύφθησαν ἄλλαι δύο ὡσαύτως κυκλικαὶ ἐστίαι, αἵτινες δὲν ἐσημειώθησαν εἰς τὸ σχέδιον. Αὗται ἀπέχον ἀλλήλων 0,90 μ., εἶχον δὲ διάμετρον 0,60 μ. ἑκατέρα καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτῶν περιεβάλλετο ὑπὸ λεπτοῦ περιχειλώματος ὕψους 0,06 μ. καὶ πάχους 0,01 μ. Πλησίον αὐτῶν ἔκειτο λάκκος ἀπορριμμάτων πλήρης τέφρας, ὅμοιος πρὸς τὸν τοῦ δώματος 5 τοῦ διπλοῦ μεγάρου (σ. 95). Μόλις δ' 1,50 μ. μακρὰν εὐρέθη τρίτη ἐστία, κατεστραμμένη μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ μεγαλυτέρα τῶν δύο ἄλλων καὶ ἄνευ περιχειλώματος. Αἱ τρεῖς αὗται ἐστίαι φαίνεται ὅτι ἔκειντο ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ δωματίου καὶ ὅτι ἦσαν συγχρόνως ἐν χρήσει.

Ἄλλη ἐστία ἀνεκαλυφθεῖσα βορειότερον τῆς 30 ἦτο ἐπεστρωμένη διὰ τεμαχίων ἀγγείων καὶ πηλοῦ, εἰς ἀπόστασιν δὲ τινα ἀπ' αὐτῆς εὐρέθησαν λείψανα ἡμικυκλικοῦ ἱπνοῦ, ὅστις ἔκειτο ἐπὶ βάσεως ὕψους 0,30 μ. καὶ ἦτο ὁμοίως ἐπεστρωμένος διὰ τεμαχίων ἀγγείων. Προσκεικολλημένον δ' εἰς τὸν ἱπνὸν ἦτο ἄλλο κυλινδρικὸν κτίσμα, τοῦ ὁποῖου τὰ τοιχώματα, πάχους 0,05 μ. καὶ ὕψους 0,25 μ., ἦσαν ἐκ πηλοῦ ἡχυρωμένου, τὸν δὲ πυθμένα ἀπετέλει λιθίνη πλάξ· τὸ ὅλον ὁμοίαζε πρὸς λέβητα ἔχοντα διάμ. 0,70 μ. καὶ χεῖλη κάθετα. Δύο ἄλλα ὅμοια κυλινδρικά κτίσματα εὐρέθησαν εἰς ἀπόστασιν 1,40 μ. περίπου ἀπὸ τούτου, ἔκειντο δὲ οὕτω, ὥστε τὰ τρία ὁμοῦ ἀπετέλουν τρίγωνον.

Ἐκ τῶν δύο τὸ ἐν ὁμοίαζε καὶ κατὰ τὸ μέγεθος πρὸς τὸ πρῶτον, ἐνῶ τοῦ ἄλλου ἡ διάμετρος ἦτο 0,25 μ. μόνον.

Ἀναφέρω ἀκόμη, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ δωματίου 9 (Ζ 3) τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀνεκαλύφθησαν λείψανα ἐξαφανισθείσης οἰκίας· ἦσαν δὲ ταῦτα κύκλος ἐξ ὀρθίων πλακῶν ὅμοιος πρὸς τὸν τοῦ διπλοῦ μεγάρου (πρβ. εἰκ. 19) καὶ ἱπνὸς κατεστραμμένος, ὡς συνήθως, κατὰ τὸ πλεῖστον. Βραδύτερον ἐκτίσθη αὐτόθι καὶ ἐστία κυκλική, ἣτις ἐκάλυψεν ἐν μέρει τὸν ἐκ πλακῶν κύκλον.

Ἐκ τῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα ἐνταῦθα ἐμνημονεύσαμεν, τὸν ἐξ ὀρθίων πλακῶν κύκλον ἀπηντήσαμεν δις ἀκόμη καὶ πάντοτε πλησίον ἱπνοῦ ἐκτισμένον· ἀλλὰ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ δὲν γνωρίζομεν (σ. 92). Ὡσαύτως οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς χρήσεως τῶν λεβητοειδῶν κυλινδρικών κτισμάτων. Περὶ τῶν ἱπνῶν ὅμως καὶ ἐστιῶν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ προσθέσω ἐνταῦθα ὀλίγας παρατηρήσεις.

Ἰπνοὺς εὗρομεν τέσσαρας ἐν Σέσκλῳ καὶ ἓνα ἐν Διμηνίῳ. Ἄν καὶ ἦσαν δὲ πάντες πολὺ κατεστραμμένοι, ὅμως φαίνεται ὅτι κατὰ τὸ σχῆμα δὲν διέφερον πολὺ ἀπὸ τῶν ἱπνῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, τοὺς ὁποῖους γνωρίζομεν ἐκ σωζομένων πηλίνων ὁμοιωμάτων⁽¹⁾. Διαφορὰ τις, ἀλλ' ἀσήμαντος, ὑπῆρχε πιθανῶς ἐν τούτῳ, ὅτι οἱ θεσσαλικοὶ ἱπνοὶ δὲν ἐθερμαίνοντο δια πυρὸς καίοντος ἐντὸς αὐτῶν ἢ ὑπ' αὐτούς, ἀλλὰ δι' ἀνθράκων, τοὺς ὁποῖους ἐλάμβανον ἐκ τῆς ἐστίας. Τοῦτο εἰκάζομεν ἐκ τῆς μικρᾶς χωρητικότητος τῆς θόλου καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ κρηπίδωμα — ὁσάκις ὑπάρχει — εἶναι πάντοτε πληρὲς. Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν δὲ αὐτῶν δύσκολον βεβαίως εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐχρησίμευσον εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς τὴν ὀπτησιν ἄρτων. Ὡστε ἀποδεῖκνύεται ἐξ αὐτῶν φανερά, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας ἔτρωγον ἄρτον ἤδη ἀπὸ τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἐνῶ συνήθως πιστεύεται, ὅτι μόλις ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἔγινε γνωστὸς ὁ ἄρτος ἐν Ἑλλάδι⁽²⁾.

(1) Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1896 πίν. 11 καὶ 1898 πίν. 13 (Κουρουνιώτης). Daremberg et Saglio, Dictionnaire des antiquités, II 2. σ. 1420, εἰκ. 3374

(2) Benndorf, Eranos Vindob. σ. 376. Stengel, Hermes

Περὶ τῶν ἐστιῶν δὲ ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι προφανῶς δὲν εἶχον πᾶσαι τὸν αὐτὸν προορισμόν, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ πλησίον ἀλλήλων κατασκευὴ δύο ἢ τριῶν ἐστιῶν. Οὕτω εἰς τὸ δῶμα τοῦ μεγάρου Β τοῦ Διμηνίου εὑρομεν παρὰ τὴν μεγάλην ἐστίαν ἄλλην μικροτέραν· ἐν Σέσκλῳ δ' ἀνεκαλύφθησαν, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴπομεν (σ. 103), εἰς τὸν αὐτὸν χώρον τρεῖς ἐστίαι, ἐκ τῶν ὁποίων πάλιν μία ἦτο μεγαλυτέρα, αἱ ἄλλαι δὲ δύο μικρότεραι καὶ εἶχον περίξ περιχειλώματα.

Περὶ τῆς χρήσεως τῶν μεγαλυτέρων ἐστιῶν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία· ἐπ' αὐτῶν ἔκαιε τὸ πῦρ, τὸ θερμαῖνον καὶ φωτίζον τοὺς κατοίκους τοῦ μεγάρου ἢ τῆς καλύβης. Ἀλλὰ καὶ τῶν μικροτέρων τὸν προορισμόν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ μνητεύσωμεν. Ἡ διάμετρος τῶν δύο τελευταῖον μνημονευθεισῶν ἐστιῶν τοῦ Σέσκλου εἶναι τόσον μικρά καὶ τὰ περιχειλώματα αὐτῶν τόσον ἀσθενῆ, ὥστε ἀναμφιβόλως δὲν ἔκαιον ἐπ' αὐτῶν μεγάλα ξύλα, ἀλλ' ἔθετον, ὡς φαίνεται, ἀνθρακιὰν μόνον. Πρὸς τοῦτοις γνωρίζομεν, ὅτι ὑπῆρχον ἐστίαι ἔχουσαι τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ἐστρωμένην διὰ τεμαχίων ἀγγείων καθ' ὃν τρόπον ἐστρώνοντο καὶ τὰ δάπεδα τῶν ἱπνῶν. Αἱ δύο αὗται παρατηρήσεις ἄγουσι μετὰ μεγάλης πιθανότητος — βεβαιότητος μᾶλλον — εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ χρῆσις τῶν μικροτέρων ἐστιῶν, τῶν παρὰ τὰς μεγάλας κειμένων, ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ἱπνῶν. Ἐὰν δὲ θελήσωμεν νὰ δώσωμεν εἰς αὐτάς ἴδιον ὄνομα, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ τὰς ὀνομάσωμεν *κλιβάνους* ἢ *κριβάνους*. Τὸ ὄνομα ἐδήλωσε κατ' ἀρχὰς κατασκευάσμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔφρυγον κριθάς⁽²⁾, ὅτι

δὲ ἐπὶ τῶν θεσσαλικῶν κλιβάνων ἠδύναντο ὄχι μόνον ἄρτους νὰ ὀπτῶσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ φρύγωσιν ἀπλῶς τοὺς δημητριακοὺς καρπούς, εἶναι φανερόν· ἀναφέρω ὅμως, ὅτι ἐν τῷ μεγάρῳ Β τοῦ Διμηνίου εὑρέθησαν ἀληθῶς πρὸ τῶν δύο ἐστιῶν τοῦ δώματος, καὶ μάλιστα πρὸ τῆς μικροτέρας, πολλοὶ κόκοι σίτου διεσπαρμένοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

Οἱ κλιβανοὶ εἶναι παλαιότεροι — κατ' ἀρχὴν — καὶ ἀτελέστεροι ἱπνοί, ἢ καταγωγὴ δὲ αὐτῶν εἶναι εὐνόητος. Ἐν ἀρχῇ βεβαίως ὑπῆρχε μόνη ἡ μεγάλη ἐστία, ἣτις καὶ πρὸς θέρμανσιν καὶ φωτισμόν καὶ πρὸς παρασκευὴν τῆς τροφῆς τῆς οἰκογενείας ἐχρησίμευε. Διὰ νὰ ὀπτηθῇ ὅμως ὁ ἄρτος καλῶς, πρέπει τὸ πῦρ τῆς ἐστίας νὰ μαρανθῇ καὶ νὰ μείνῃ μόνη ἡ τέφρα μετ' ἀνθράκων. Ἀλλὰ τότε πάλιν δὲν θερμαίνεται τὸ δωματίον καὶ ἐν καιρῷ νυκτὸς μένει σκοτεινόν. Ἐσκέφθησαν λοιπὸν νὰ κατασκευάσωσιν ἰδίαν μικροτέραν ἐστίαν, εἰς τὴν ὁποίαν μετέφερον ἐκ τῆς μεγάλης ἀνθρακιὰν καὶ θερμὴν τέφραν· ἀφοῦ δὲ ἐθερμαίνετο ἐπαρκῶς τὸ δάπεδον αὐτῆς, ἐσάρωνον αὐτὸ καὶ ἔθετον τοὺς ἄρτους, τοὺς ὁποίους ἐκάλυπτον ἢ ἀμέσως διὰ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἀνθράκων ἢ πρῶτον διὰ μεγάλου λεκανοειδοῦς σκεύους καὶ κατόπιν διὰ τῆς ἀνθρακιᾶς. Οὕτω ἠδύναντο ὁ ἄρτος νὰ ὀπτηθῇ καθ' ἥσυχίαν, χωρὶς νὰ παύσῃ τὸ ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐστίας πῦρ νὰ ἐκπέμπῃ φῶς καὶ θερμότητα. Περὶ τῆς φρύξεως τῶν δημητριακῶν καρπῶν ἰσχύει τὸ αὐτό.

Βραδύτερον ἐξευρέθησαν οἱ ἱπνοί, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξεύρεσιν αὐτῶν διετηρήθησαν οἱ κλιβανοὶ, διότι παρῆχον πιθανῶς ἄλλας εὐκολίας· οὕτω δὲ βλέπομεν, ὅτι ἐν Σέσκλῳ καὶ Διμηνίῳ ἄλλοι μετεχειρίζοντο ἱπνοὺς καὶ ἄλλοι κλιβάνους⁽¹⁾.

1894 σ. 281. Von Fritze, αὐτ. 1897 σ. 240. Ὁ Benndorf παρατηρεῖ, ὅτι αἱ λέξεις *ἱπνός*, *κλιβανός*, *βαῦνος*, *κάμινος* εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὸν Ὅμηρον. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς γλωσσολόγους (ἴδε Schrader, *Reallexikon der indogerm. Altertumskunde* σ. 592. Hirt, *Indogermanen II* σ. 697) ἱπνός εἶναι λέξις ἱαπετικὴ (ἰνδογερμανικὴ) καὶ εἶχεν ἥδη πρὸ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἱαπετικῶν ἔθνων λάβει τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, διότι ἀπαντᾷ ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην καὶ ἐν τῇ γερμανικῇ γλωσσικῇ ὁμοφυλίᾳ. Περὶ ἄλλων δὲ λέξεων μαρτυρουσῶν τὴν γνώσιν τῆς κατασκευῆς ἄρτου παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις Ἕλλησι καὶ λοιποῖς Εὐρωπαίοις ἴδε Schrader ἑ. ἀ. σ. 111 καὶ παρὰ Hehn, *Kulturpflanzen und Haustiere*, ἐκδ. 6η, σ. 541.

(2) Περὶ τῆς πρώτης σημασίας τῆς λέξεως ταύτης ἴδε Schrader, *Reallexikon* σ. 592, περὶ δὲ τῶν σκευῶν, ἅτινα βραδύτερον οὕτω ἐκαλοῦντο, Blümner, *Technol. und Terminol.*, I σ. 67.

(1) Σήμερον ἀκόμη οἱ Σαρακατσάνοι τῆς Θεσσαλίας, οἵτινες εἶναι ποιμένες παραθερίζοντες ἐπὶ τῶν ὄρεων καὶ διαχειμάζοντες εἰς τὰς πεδιάδας, δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην ἱπνῶν. Οὗτοι κατοικοῦσιν εἰς κωνικὰς καλύβας, τὰς ὁποίας κτίζουν ἐκ πασσάλων καὶ καλᾶμων, σπάρτων ἢ ἄλλων χόρτων, ἐντός δὲ τῶν καλυβῶν τούτων κατασκευάζουσι δύο ἐστίαις, τὴν μὲν ἐν τῷ μέσῳ κυκλοτερῇ ἢ ἐλλειψοειδῇ, ἄλλην δὲ μικροτέραν παρὰ τὸ τοίχωμα τῆς καλύβης. Ἡ πρώτη εἶναι πηλὸκτιστος καὶ ἐπ' αὐτῆς καίει διαρκῶς τὸ πῦρ, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας, ἣτις περιβάλλεται ὑπὸ πλακιδίων, ὀπτῶσι τὸν ἄρτον. Δὲν ἀνάπτουσι δὲ πῦρ ἐπ' αὐτῆς — τοῦτο θὰ ἦτο καὶ ἐπικινδυνὸν ἕνεκα τῆς γειτνιασεως τῶν καλᾶμων καὶ χόρτων — ἀλλὰ μεταφέρουσι τὴν ἀνθρακιὰν ἐκ τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἐστίας.

4. Οἰκήματα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Τὰ ἐρείπια τῆς περιόδου ταύτης εὐρίσκονται μάλιστα κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν ἔξω τῶν περιβόλων καὶ ἐπ' αὐτῶν. Τὰ τελευταῖα εἶδομεν (σ. 78) ὅτι

ἐκαλύφθησάν ποτε διὰ τεχνητῆς ἐπιχώσεως, ὅτε καὶ νέον τεῖχος ὀχυρωτικὸν ὠκοδομήθη. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λοιπὸν εἶναι ταῦτα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἐν Σέσκλῳ καὶ ἔνεκα τούτου περὶ αὐτῶν θὰ ὁμιλήσωμεν πρῶτον.

Τὰ ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ λείψανα τοῦ θωματίου 24 (Α 2), τὸ ὅποῖον κεῖται ὅλως εἰς τὸ με-

Εἰκὼν 23.

σημβρινοδυτικὸν ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἔχει μῆκος 6,55 μ., πλάτος δὲ 3,15 μ. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν αὐτοῦ ὑπάρχει θύρα, τῆς ὁποίας τὰς παραστάδας ἀποτελοῦσι δύο ὀρθοὶ πλάκες ὕψους 1,40 μ. καὶ πλάτους 0,05 μ. (εἰκ. 23).

Τὸ πλάτος τῆς μιᾶς εἶναι 0,50 μ., τῆς δ' ἑτέρας 0,35 μ. καὶ ἀπέχουσιν ἀλλήλων κάτω μὲν 1,10 μ., ἄνω δὲ 1,04 μ. Τὸ ὑπέρθυρον δὲν σώζεται καὶ πιθανῶς ἦτο ξύλινον, τὸ ὕψος ὅμως τῆς θύρας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἦτο μεγαλύτερον τοῦ

ύψους των παραστάδων, ἤτοι τοῦ 1,40 μ. Ἡ θύρα αὕτη βραδύτερον ἐφράχθη διὰ λίθων καὶ ἐξώθεν προσεκτίσθη τοῖχος, ἐκ τῶν σωζομένων δὲ λειψάνων δὲν φαίνεται ποῦ ἦνοιξαν νέαν θύραν. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου ἔχουσι πᾶχος 0,40 μ. ἕως 0,45 μ., εἰς τὸ δάπεδον δὲ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος ἀνθράκων καὶ μελανῶν χρωμάτων, ἀνεκαλύφθησαν δύο ὅποι ἀποδείκνυναι τὰς θέσεις ξυλίνων κίωνων· ἡ μία εἶχε διάμετρον 0,26 μ. περίπου καὶ βάθος 0,40 μ., ἡ ἑτέρα διάμ. 0,12 μ. καὶ βάθος 0,27 μ. Τὸ στρώμα δὲ τῶν ἀνθράκων, τὸ ὁποῖον προήρχετο βεβαίως ἐκ πυρκαϊᾶς, εἰσεχώρει ὅχι μόνον ὑπὸ τὴν πεφραγμένην θύραν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ὅλον τὸν μεσημβρινὸν τοῖχον. Ἡ πυρκαϊὰ ἄρα συνέβη πρὶν κτισθῇ οὗτος. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται, ὅτι τὸ δωματίον ἐν ἀρχῇ ἦτο μεγαλύτερον καὶ ἐνεπρήσθη ποτέ, κατόπιν δὲ ἀνωκοδομήθη καὶ τότε ἐκτίσθη ὁ μεσημβρινὸς τοῖχος μετὰ τῆς ἐν αὐτῷ θύρας, τελευταῖον δὲ ἐν τρίτῃ μετασκευῇ ἐφράχθη ἡ θύρα αὕτη. Πρὸ ἔκκειτο πρότερον ἡ μεσημβρινὴ πλευρά, δὲν γνωρίζομεν. Οἱ ξύλινοι κίονες ἦσαν ἀρχαιότεροι τῆς πυρκαϊᾶς, ἔνεκα τούτων δέ, ὡς καὶ ἔνεκα τῆς ὅλης κατασκευῆς τοῦ δαπέδου, ἡδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ πρῶτον δωματίον ἀνῆκεν εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα. Ἀλλ' ἐν τῷ στρώματι τῶν ἀνθράκων οὐδὲν ἀσφαλὲς τεκμήριον τούτου παρετήρησα· ἄλλως δὲ καὶ κεῖται ἐκτὸς τοῦ ἐξωτάτου ἐκ τῶν περιβόλων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Πρὸς ἀνατολὰς ἀνεκαλύφθη ἄλλο δωματίον (25. Α 3), τὸ ὁποῖον εἶναι προσκεκολλημένον εἰς τὸ τοῖχος 20. Ἡ θύρα κεῖται εἰς τὸν βόρειον τοῖχον καὶ ἔχει ἄνοιγμα 1,10 μ., οἱ δὲ τοῖχοι ἔχουσι πᾶχος 0,30 μ. περίπου. Τὰ θεμέλια αὐτῶν εἶναι ἐκ μικρῶν λίθων ἐκτισμένα, τὰ δ' ἀνώτερα μέρη ἐξ ὠμῶν πλίνθων, ὡς φαίνεται, διότι δὲν εἶναι πανταχοῦ σαφὲς τὸ πρᾶγμα, μίαν δὲ μόνην πλίνθον ἡδυνήθη ν' ἀποχωρίσω. Αὕτη εἶχε μῆκος 0,35 μ. καὶ πᾶχος 0,10 μ. περίπου.

Ἐν μέτρον ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου τούτου ἐκτίσθησαν εἰς ὑστερωτέρους χρόνους ἐκ λίθων καὶ πλίνθων ἀναμειγξ δύο τοῖχοι παράλληλοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν πίπτει εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ δωματίου καὶ φαίνεται διαιρῶν αὐτὸ εἰς δύο διαχωρίσματα, ὁ δ' ἕτερος ἐκάθητο ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ

μεσημβρινοῦ αὐτοῦ τοίχου. Οἱ νεώτεροι οὗτοι τοῖχοι ἐκτίσθησαν μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ ἀμελείας, αἱ δὲ πλίνθοι, αἵτινες περιέχουσιν ἄχυρα, φαίνονται σήμερον ὅπται, διότι ἐλήφθησαν προφανῶς ἐκ παλαιότερου οἰκοδομήματος καταστραφέντος ὑπὸ πυρκαϊᾶς. Τὸ μῆκος αὐτῶν εἶναι 0,35 μ. ἢ 0,36 μ., τὸ πλάτος 0,28 μ. ἢ 0,285 μ. καὶ τὸ πᾶχος 0,75 μ. Βραδύτερον καὶ οὗτοι οἱ τοῖχοι ὁμοῦ μετὰ τῶν παλαιότερων ἐτάφησαν ὑπὸ τὴν τεχνητὴν ἐπίχωσιν.

Τὰ βορειότερον τῶν περιγραφέντων κείμενα ἐρείπια τῆς αὐτῆς ἐποχῆς (26. Α 2) φαίνεται ὅτι ἀπετέλουν δύο μικρὰ οἰκήματα, τῶν ὁποίων ἐκάτερον συνέκειτο ἐκ δύο δωματίων.

Τὰ δὲ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως ἀποκαλυφθέντα λείψανα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος εἶναι διάφοροι τοῖχοι κείμενοι οἱ μὲν ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, οἱ δὲ βαθύτερον. Γενικῶς φαίνονται τὰ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐρείπια παλαιότερα, ὅτι ὅμως καὶ ἡ βορεία κατωκλήθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι τεμάχια ἀγείων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἀπαντῶσι μέχρι βάρους δύο μέτρων καὶ ὅτι τοῖχοι τῆς αὐτῆς περιόδου κεῖνται ἐπ' ἀλλήλων ἢ ἐπὶ τάφω.

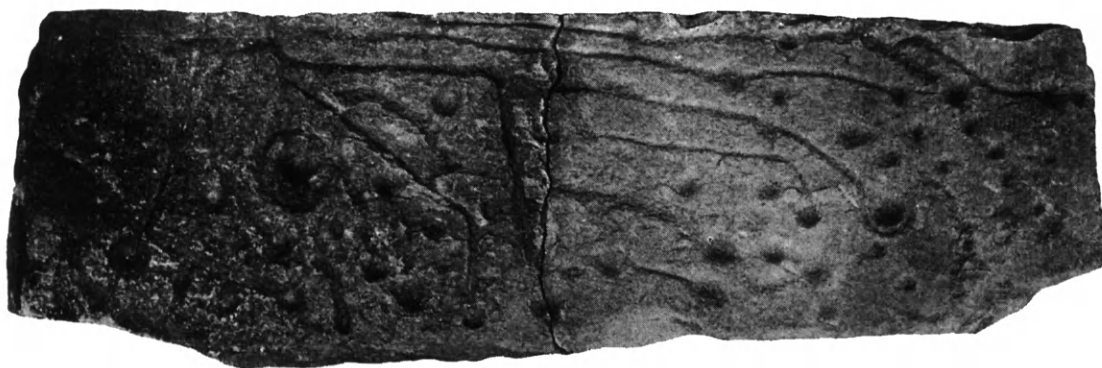
Ἰδιαιτέρως δὲν ἔχομεν νὰ εἰπώμεν πολλὰ περὶ τῶν λειψάνων τῆς βορείας πλευρᾶς. Ἐν σύμπλεγμα τοίχων (31. Θ 2. Θ 3) φαίνεται ὅτι ἀνῆκεν εἰς εὐμέγεθες οἶκημα, ἀλλὰ τὸ σχέδιον αὐτοῦ δὲν εἶναι σαφές. Πλησίον ἔκειτο ἄλλο οἶκημα (34. Ι 2), τὸ ὁποῖον ἴσως εἶχε πρόδομον, ὑπ' αὐτὸ δὲ ἐσώθησαν τοῖχοί τινες παλαιότεροι, ἀλλὰ πάλιν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, καὶ ἔτι βαθύτερον τὰ λείψανα τοῦ μεγάρου 33 τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω σ. 101.

Μεταξὺ τῶν οἰκημάτων 31 καὶ 34 ὑπάρχει διάδρομος πλάτους 1,20 μ., ὅστις ἦτο πιθανῶς στενὴ ὁδὸς καταλήγουσα εἰς τὴν ὄφρυν τοῦ λόφου. Ὁμοία ὁδὸς ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τῶν δύο ἀκανονίστων δωματίων 35 (Κ 2) καὶ 36 (Κ 3), πρὸς δυσμὰς δὲ τῶν οἰκοδομημάτων τούτων ἀνεκαλύφθησαν ἄλλα οὐχὶ ὀλίγα λείψανα τοίχων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς (οἱ βορειοδυτικώτατοι τῶν τετραγώνων Η 1. Θ 1) ἦσαν ἀναλήμματα ἐκτισμένα ἐπ' αὐτῆς τῆς ὄφρους καὶ κατωτέρω ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου.

Μεταξὺ τῶν λειψάνων τούτων τοῦ χαλκοῦ αἰῶ-
νος εὐρέθησαν κατὰ τὸ σημεῖον 32 (I 1) πλάκες
τινὲς ἐκ σχιστολίθου κείμεναι κατὰ γῆς ὥσει ἀπο-
τελοῦσαι στρῶσιν αὐλῆς ἢ ὁδοῦ, μία δὲ ἐξ αὐτῶν
τεθραυσμένη εἰς δύο ἔφερεν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐπι-
φανειῶν περιέργους γλυφάς, τὰς ὁποίας ἀπεικονίζο-
μεν ἐνταῦθα Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως (εἰκ. 24 α) δια-
κρίνονται αὐλακοειδεῖς γραμμαὶ καὶ πολλαὶ μικραὶ
κοιλότητες, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας (εἰκ. 24 β) ὑπάρ-
χουσιν ὅμοιαι, ἀλλὰ πολὺ ὀλιγώτεραι γλυφαί,

πρὸς δὲ τούτοις κύκλος μετὰ σταυροῦ, ὡς φαίνε-
ται (1). Ἡ πλάξ ἔχει μῆκος 1,63 μ. καὶ πλ. μέγ.
0,52 μ., πιθανῶς δὲ πρὶν χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν
στρῶσιν, ἴστατο ἀλλαχοῦ ποῦ· οὐχ ἥττον πιστεύω,
ὅτι αἱ γλυφαὶ ἐσκαλίσθησαν κατὰ τὸν χαλκοῦν
αἰῶνα. Γλυφάς τινὰς παρατήρησα καὶ εἰς ἑμίαν
πλάκα τάφου, ἀλλ' ἐκεῖναι ἦσαν μᾶλλον ἀσαφεῖς
καὶ δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω, ὅτι δὲν ἦσαν τυ-
χαῖαι.

Ἐκ τῶν κατὰ τὴν λοιπὴν ἀκρόπολιν ἐρειπίων

Εἰκὼν 24 α.

Εἰκὼν 24 β.

τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἐμνημονεύσαμεν ἤδη τὰ ἐπὶ τοῦ
διπλοῦ μεγάρου ἀνακαλυφθέντα (σ. 88). Ἡ ἐν
αὐτῷ κυκλωτερῆς ἐστία εἶχε διάμ. 0,95 μ., πά-
χος τοίχου 0,20 μ. καὶ βάθος 0,30 μ. Ἐντὸς αὐ-
τῆς οὐδὲν ἄλλο εὐρέθη πλὴν χωμάτων.

Πλησιέστατα δὲ τοῦ μεγάρου ἀνεκαλύφθη τὸ
ἥμισυ ἐλλειψοειδοῦς κτίσματος (10. Ε3), τὸ ὁποῖον,
ὡς ἔχει νῦν, δὲν συνδέεται μετ' οὐδενὸς τῶν πέριξ
οἰκημάτων. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ εἶναι 0,40 μ. παχεῖς
καὶ σώζονται μέχρις ὕψους 1,30 μ. περίπου, εἶναι

δὲ κάθετοι καὶ δὲν ἔχουσι πρόσωπον πρὸς τὰ ἔξω·
ἐκ τούτου ἀκολουθεῖ, ὅτι δὲν ἦσαν ὁρατοὶ ἔξωθεν
καὶ ὅτι τὸ κτίσμα, μέχρι τοῦ ὕψους 1,30 μ. τοῦ-
λάχιστον, ἦτο κατὰγειον. Περὶ τῆς χρήσεως αὐ-
τοῦ οὐδὲν ἐξηκριβώθη. Καὶ περὶ τῆς ἡλικίας του
δὲ ὑπάρχουσιν ἀμφιβολαί· διότι ἔνεκα μὲν τοῦ βά-

(1) Πρβ. S. Müller, Nordische Altertumskunde I σ. 167
ἐξ. καὶ τὰς εἰκόνας αὐτ. 83 καὶ 84, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπαντῶσιν αἱ
μικραὶ στρογγύλαι κοιλότητες, αἱ αὐλακὲς καὶ ὁ κύκλος μετὰ σταυροῦ
(τροχός).

θους, εἰς τὸ ὁποῖον κεῖται, ἔπρεπε νὰ ἀνήκη εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, εὐρήματά τινα ὅμως γενόμενα ἐν αὐτῷ δεικνύουσιν, ὅτι εἶναι τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ὠκοδομήθη μὲν κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς νεωτέρας λιθικῆς περιόδου, τὸ ὁποῖον ἀνέσκαψαν πρὸς τοῦτο, καὶ ὅτι μόνον τὸ ἀνώτερον μέρος αὐτοῦ ὑπερεῖχε τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Ταῦτα περὶ τῶν σωζομένων λειψάνων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Ἐὰν δὲ παραβάλωμεν αὐτὰ πρὸς τὰ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, βλέπομεν ὅτι, ὅπως ἐν Διμηνίῳ, οὕτω καὶ ἐν Σέσκλῳ ἡ νεωτέρα περίοδος φαίνεται πολὺ πενιχρότερα τῶν προηγηθεισῶν. Ἡ πενιχρότης αὐτῆς ἐκδηλοῦται ὅχι μόνον εἰς τὸ μικρότερον πλῆθος τῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὅλην κατασκευὴν αὐτῶν, ἥτις προξενεῖ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ πολιτισμὸς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἦτο, ἐν ἀρχῇ τοῦλάχιστον, κατώτερος τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Εἰδικώτερον δὲ ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι οὐδὲ ἐν ἐκ τῶν οἰκημάτων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἔχει τὴν σαφῆ, ἀρτίαν καὶ τόσον λογικὴν διαίρεσιν τῶν μεγάρων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Εἰς ἐν μόνον φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε πρόδομος σχηματιζόμενος διὰ τῆς προεκτάσεως τῶν πλα-

γίων τοίχων τοῦ οἰκήματος, ἀλλὰ τούτου τὸ σχέδιον δὲν γνωρίζομεν ἀκριβέστερον. Τὸ μεγαλύτερον δὲ ἐκ τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, τὸ 31 (Θ 2. Θ 3), ἔχει τὴν κάτοψιν ὅλως δυσνόητον.

Γενικῶς δὲ περὶ τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομίας κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα παρατηρῶ τὰ ἑξῆς. Οἱ τοῖχοι ἔχουσι μικρότερον πάχος ἢ κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα — συνήθως 0,30 μ. ἕως 0,40 μ. —, συχνὰ δὲ σώζονται μόνον δύο ἢ τρεῖς σειραὶ λίθων καὶ ἴσως τὸ λοιπὸν μέρος τῶν τοίχων ἦτο ὠκοδομημένον ἐκ πλίνθων ὠμῶν ἢ ἄλλων εὐφθάρτων ὕλων.

Τὰ δάπεδα τῶν παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως οἰκιῶν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος δὲν ἦσαν κεχρισμένα οὐδ' ἐπεστρωμένα διὰ γῆς κοπανιστῆς, πολλαχοῦ ὅμως ὑπῆρχε πλακόστρωσις. Καθόλου δὲ φαίνεται, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐγίνετο πολὺ συχνότερον χρῆσις τῶν πλακῶν ἢ κατὰ τὰς δύο προηγούμενας. Τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ αἱ παραστάδες τῆς πεφραγμένης θύρας εἰκ. 23.

Ἐξ ἄλλων διαφορῶν ἀπὸ τῆς οἰκοδομίας τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἄξια μνείας εἶναι μάλιστα ἡ χρῆσις τῶν ὠμῶν πλίνθων. Διότι ὅχι μόνον εἰς τὰ τεῖχη καὶ τὰς οἰκίας μετεχειρίζοντο αὐτάς, ἀλλ' ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τάφων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΜΙΚΡΟΤΕΡΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

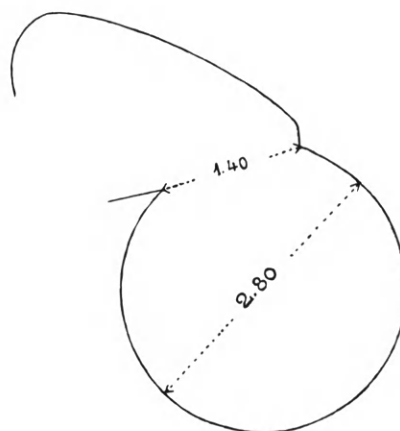
Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἐπὶ τῶν ἀκροπόλεων τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου συμπληροῦνται ἐν τισιν ὑπὸ ἄλλων δοκιμαστικῶν σκαφῶν γενομένων πλησίον τοῦ Σέσκλου ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας, ἕνεκα τούτου δ' ἐνόμισα χρήσιμον ν' ἀναφέρω συντόμως καὶ περὶ αὐτῶν ἐν παραρτήματι. Τοὺς συνοικισμοὺς ἀρ. 2-4 ἐμνημόνευσα ἤδη ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ.

1. Δάπεδα καλυβῶν ἐν Σέσκλῳ.

Περὶ τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου ἔσχαψα εἰς διαφόρους ἀγροὺς ζητῶν ν' ἀνακαλύψω τοὺς τάφους τῶν κατοίκων αὐτῆς κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν κατώρθωσα, εὗρον ὅμως πλησίον μὲν τῆς ἀκροπόλεως δύο συστάδας τάφων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, εἰς μεγαλυτέραν δ' ἀπ' αὐτῆς ἀποστασιν πάλιν δύο συστάδας θολωτῶν τάφων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ ἓνα θολωτὸν τῆς μυκηναϊκῆς. Περὶ τῶν τελευταίων θὰ πραγματευθῶ εἰς ἄλλον τόπον, τοὺς δὲ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος θὰ περιγράψω κατωτέρω εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων συγχρόνων τάφων, τῶν ἀνακαλυφθέντων εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῶν ἀκροπόλεων τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου. Πλησίον ὅμως τῶν δύο συστάδων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἔχνη τριῶν — ἢ τεσσάρων ἴσως — καλυβῶν, περὶ τῶν ἑποίων θὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα.

Ἐπὶ τῆς κλιτύος, ἣτις χωρίζεται ἀπὸ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς ἄκρας τῆς ἀκροπόλεως διὰ ταπεινοῦ λαιμοῦ καὶ ἀνέρχεται ἡρέμα ὑψηλότερον (ἶδε σ. 72), ἀνεκαλύφθη ἐκσκαφὴ τις ἐν τῷ στερεῷ ἐδά-

φει ἔχουσα βάθος 0,30 μ. κατὰ μέσον ὅρον καὶ συγκειμένη, ὡς ἐκ τῆς παρακειμένης εἰκόνος 25 φαίνεται, ἐξ ἐνὸς λίαν κανονικοῦ κυκλοτεροῦς χώρου διαμέτρου 2,80 μ. καὶ ἐνὸς ἄλλου μικροτέρου, ὅστις ἀπετέλει οἶονεὶ πρόδομον τοῦ πρώτου. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων χώρων ὑπάρχει ἄνοιγμα πλάτους 1,40 μ., τὸ ὁποῖον ὅμως πιθανῶς ἐφράσσετο διὰ θύρας πολὺ στενοτέρας. Λεῖψανα τοιχωμάτων δὲν εὐρέθησαν, ἀλλὰ δὲν δύναται, νομίζω,

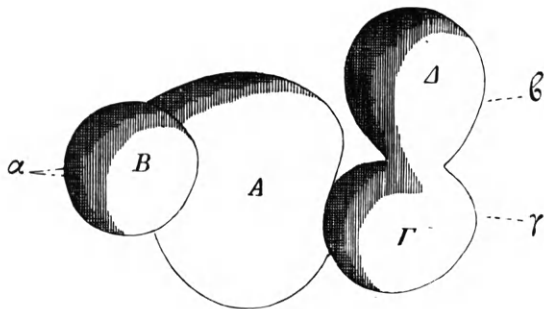

Εἰκὼν 25.

ν' ἀμφισβητηθῇ, ὅτι ἔχομεν ἐν τῇ ἐκσκαφῇ τὸ δάπεδον καλύβης προϊστορικῶν χρόνων. Τοῦτο ἄλλως ἀπεδείχθη καὶ ἐκ πολλῶν τεμαχίων ἀγγείων, ἅτινα ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς τοῦ ἐκκαμμένου δαπέδου, καὶ ἐκ κολοβοῦ πηλίνου εἰδωλίου, ὅπερ εἰκόνιζε μορφήν καθημένην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ὁ ρυθμὸς δὲ τῶν ἀγγείων καὶ ἡ ἐργασία τοῦ εἰδωλίου μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ καλύβη ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

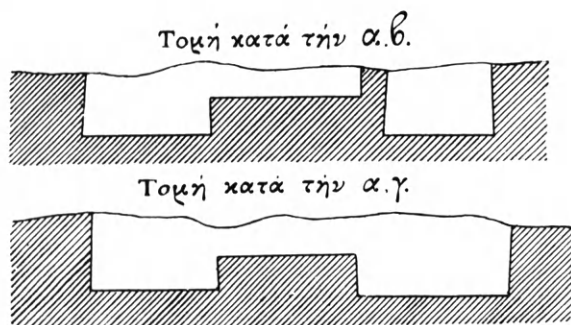
Αἱ ἄλλαι καλύβαι ἀνεκαλύφθησαν εἰς ἀγρὸν κείμενον πέραν τῆς κοίτης τοῦ παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως ρεύματος. Ἐνταῦθα παρουσιάσθησαν δύο ἐκσκαφαὶ ἀπέχουσαι ἀλλήλων μόνον 0,60 μ., δὲν γνωρίζω ὅμως, ἐὰν ἀπετέλουν μίαν καλύβην ἢ δύο παρακειμένας· διότι ἦσαν πολὺ ἀβαθεῖς καὶ ἔνεκα τούτου δὲν διεκρίνετο πανταχοῦ σαφῶς ἡ περίμετρος αὐτῶν. Τὸ σχῆμά των ὅμως

Εἰκὼν 26.

ἦτο καθόλου περιφερές, καὶ τὸ μέγεθος ἴσον περίπου πρὸς τὸ τῆς προηγουμένης καλύβης.

Μεσημβρινώτερον δ' αὐτῶν ἀνεκαλύφθη ἄλλη, τῆς ὁποίας τὸ σχῆμα τοῦ δαπέδου καὶ εὐκρινέστερον καὶ περιεργότερον ἦτο. Ὡς δεικνύουσιν αἱ εἰκ. 26, 27 (κλίμαξ αὐτῶν 1:75), ἀπετελεῖτο ἐξ ἐνὸς μεσαίου χώρου (Α) καὶ τριῶν βαθυτέρων βόθρων (Β, Γ, Δ), ὧν οἱ δύο συνείχοντο. Τὸ δάπεδον τοῦ Α

Εἰκὼν 27.

ἔκειτο βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ κατὰ 0,25 μ. ἕως 0,40 μ. καὶ ἦτο ἰσοπεδωμένον, εἰς ἓν μέρος δ' αὐτοῦ παρὰ τὴν περίμετρον (ἐπὶ τῆς εἰκόνος 26 κάτω, πλησιέστερον πρὸς τὸν βόθρον Β) εὐρέθησαν πλείονες μικροὶ λίθοι καὶ περὶ αὐτοὺς ἱκανὴ τέφρα, ἐξ οὗ ἀκολουθεῖ, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἐστία τις. Ὁ βόθρος Β ἔκειτο βαθύτερον τοῦ χώ-

ρου Α κατὰ 0,35 μ. καὶ ἦτο ἀκριβῶς κυκλικός, εὐρέθη δὲ καὶ ἐν αὐτῷ πολλὰ τέφρα. Οἱ δύο ἄλλοι συνεχόμενοι βόθροι (Γ καὶ Δ) ἔκειντο εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος μετὰ τοῦ Β, ἀλλ', ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εἰκόνων, μόνος ὁ Γ συνεκoinώνει ἀμέσως μετὰ τοῦ χώρου Α, ἐνῶ ὁ Δ μόνον ἐκ τοῦ Γ ἦτο προσιτός. Τοῦ Δ τὰ τοιχώματα ἐσώζοντο μέχρις ὕψους 0,60 μ. καὶ δὲν ἦσαν ὅλως κάθετα, ἀλλὰ ἐκλίνοντο ὀλίγον πρὸς τὰ ἔσω ὡς τὰ τῆς κυψέλης. Ἡ θέσις τῆς εἰσόδου εἰς τὴν καλύβην δὲν διεκρίνετο, πιθανῶς ὅμως ἔκειτο ἀπέναντι τῆς ἐστίας, διότι ἐνταῦθα τὸ δάπεδον ἔχει τὸ ἐλάχιστον βάθος.

Οἱ δύο βόθροι Γ καὶ Δ ἐχρησίμευσαν πιθανῶς ὡς ταμεῖα, ὁ δὲ Β ἦτο προφανῶς λάκκος τῶν ἀπορριμμάτων (πρβ. ἀνωτ. σ. 95).

Περὶ τῆς ἡλικίας τῶν καλυβῶν τούτων μαρτυροῦσι τὰ ἐν αὐταῖς εὐρεθέντα τεμάχια πηλίνων ἀγγείων, ἅτινα εἶναι πάντα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Εἰς τὴν καλύβην τῶν βόθρων εὐρέθησαν πρὸς τούτοις μία λιθίνη σφηνοειδὴς ἀξίνη καὶ τεμάχια ἀλοιφῆς ἐκ τῶν τοιχωμάτων μετὰ τύπων ξύλων, εἰς δὲ τὴν ἄλλην — ἢ τὰς ἄλλας, ἐὰν ἦσαν δύο — λεπίδες τινὲς ὀψιανοῦ καὶ μία λεπίς ἐκ πυρίτου λίθου.

Εἰς τοὺς κατοίκους τῶν καλυβῶν τούτων ἀνῆκον ἀναμφιβόλως οἱ ἐν τῷ αὐτῷ ἀγρῷ ἀνακαλυφθέντες τάφοι, οἵτινες ἦσαν πενιχρότατοι, διέφερον δὲ καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων τάφων (ἴδε τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον).

2. Πύργος.

Πρὸς βορρᾶν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου, πέραν τῆς κοίτης τοῦ ἐτέρου τῶν ρευμάτων, τὸ ἔδαφος ἀνέρχεται βαθμηδὸν καὶ σχηματίζει ῥάχιν, τῆς ὁποίας ἡ κορυφὴ κειμένη ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς ἀκροπόλεως εἶναι ἱκανῶς ὑψηλότερα αὐτῆς καὶ ἀπέχει περὶ τὸ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ταύτης (εἰκ. 28) ἐφαίνοντο πρὸ τῶν δοκιμῶν ἐρείπια κτίσματος τετραπλεύρου ἱστορικῶν χρόνων — πιθανῶς πύργου, ἐξ οὗ καὶ ἡ θέσις ὠνομάσθη Πύργος· περίξ δ' αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὑπῆρχον διεσπαρμένα πολλὰ τεμάχια προϊστορικῶν ἀγγείων, καὶ εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τοῦ πύργου τὸ ἔδαφος ἐσχημάτιζε πολλαχοῦ ὄφρυν, ὡς ἐὰν ἐσώ-

ζοντο ὑπὸ τὴν γῆν λείψανα περιβόλου. Τοῦτο καὶ τὰ ἀγγεῖά με ἔπεισαν νὰ ἐπιχειρήσω ἐνταῦθα μικρὰν σκαφήν.

Τὸ στρώμα τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀπεδείχθη ἐκ τῆς σκαφῆς ἔχον πᾶχος 0,30 μ. περίπου, εὑρέθησαν δ' ἐν αὐτῷ τεμάχια κεραμίδων δύο μεγεθῶν καὶ πολὺ μικρὸν τεμάχιον ἀγγείου μετὰ μελανοῦ γανώματος τοῦ πέμπτου ἢ τετάρτου πρὸ Χρ. αἰῶνος. Βαθύτερον ἔκειτο στρώμα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρέθησαν χονδρὰ χειροποίητα ἀγγεῖα, πρὸς δὲ τούτοις ὀλίγα τροχήλατα μονόχρωμα καὶ δύο τεμάχια φέροντα γραπτὰ ἀμαυρόχρωμα γεωμετρικὰ κοσμήματα. Ἀναμειγμένα

ὅμως μετ' αὐτῶν ἀνεκαλύφθησαν καὶ τεμάχια ἀγγείων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἐτι βαθύτερον ὑπῆρχε στρώμα ἐκ λεπτῆς τέφρας, τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ὅλον εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· ἤρχιζε δὲ τοῦτο εἰς βάθος 0,70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ εἶχεν ἱκανὸν πᾶχος, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ σκάψω μέχρι τοῦ στερεοῦ καὶ νὰ ἶδω, ἐὰν ἐσώζοντο καὶ λείψανα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Εἰς τὰ στρώματα τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος παρουσιάσθησαν διάφοροι τοῖχοι, ἀλλ' οἱ μὲν ἦσαν πολὺ κατεστραμμένοι, οἱ δὲ δὲν ἠδύναντο ν' ἀποκαλυφθῶσιν ἐντελῶς ἄνευ καταστροφῆς ἄλ-

Εἰκὼν 28.

λων ὑπερκειμένων καὶ μάλιστα τοῦ τετραγώνου οἰκοδομήματος τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Πέριξ τοῦ πύργου ἡ ἐπίχωσις ἦτο μικρά, ἐν αὐτῇ δ' εὑρέθησαν ὀλίγα μόνον ἔχνη κτισμάτων. Ἡ δὲ ὄφρυς, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν ἄνωτέρω, ἐδοκιμάσθη εἰς πλείονα μέρη καὶ ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ λίθοι ἀτάκτως κείμενοι, ἀλλὰ βέβαια λείψανα περιβόλου δὲν εὑρέθησαν. Οὐχ ἦτον θεωρῶ πιθανόν, ὅτι ἡ κορυφή περιεβάλλετο ὑπὸ ὀχυρώματός τινος, προχείρου ἴσως καὶ κακοτέχνου.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν, πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἤδη πηλίνων ἀγγείων, 55 πήλινα

σφονδύλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 40 περίπου εἶναι τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· ἔπειτα εἰδῶλιά τινα λίθινα καὶ πήλινα, 23 λιθίνας σφηνοειδεῖς ἀξίνας καὶ δύο αἰχμάς ἐκ λίθου πυρίτου. Ταῦτα πάντα ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ πύργου, ἐνῶ πέριξ αὐτοῦ τὰ εὐρήματα ἦσαν σπάνια, διότι καὶ ἡ ἐπίχωσις, ὡς εἴπομεν, ἦτο μικρά.

Περὶ τῆς σημασίας δὲ τῆς θέσεως κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα νομίζω ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ χαμηλότερον μεταξὺ ὁρέων κείμενον Καστράκι ὁ Πύργος εἶναι περίοπτος καὶ ὅχι μόνον κατοπτεύει τὴν πέριξ χώραν, ἀλλ' ἀπ' αὐτοῦ φθάνει τὸ βλέμμα μέχρι τῆς παραλίας

τοῦ Παγκρητικοῦ κόλπου καὶ μέχρι τῶν ὑπωρείων τοῦ Πηλίου· εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα καὶ κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα, ὅπως βραδύτερον, πύργος τις ἢ ἄλλο παρεμφερές οἰκοδόμημα περιβαλλόμενον ὑπὸ τείχους, εἰς τὸ ὁποῖον τεῖχος ἠδύναντο νὰ καταφεύγωσιν ἐν καιρῷ κινδύνου οἱ πέριξ γεωργοὶ καὶ ποιμένες μετὰ τῶν ποιμνίων των.

Πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην δὲν φαίνονται ὅτι συμβιβάζονται καλῶς πάντα τὰ εὐρήματα, καὶ μάλιστα τὰ πολλὰ πήλινα σφονδύλια. Πιθανώτατα ὅμως ὁ πύργος δὲν ἦτο ἀπλῆ σκοπιά, εἰς τὴν ὁποίαν διέμενον ἄνδρες τινὲς μόνον, ἀλλὰ διαρκῆς κατοικία ὑπαρχηγοῦ ἢ ὑποδοσιλέως κειμένη ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ μικροῦ φρουρίου. Ἡ κατοικία αὕτη κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς καὶ ἐκ τούτου ἐσχηματίσθη τὸ στρῶμα τῆς τέφρας, ἴσως δ' ἐνεπρήσθη ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται τὸ ἐπόμενον στρῶμα τῆς ἐπιχώσεως, τὸ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

3. Μαρμάριανη.

Τὸ 1896 ὁ ἑφορος τῶν ἀρχαιοτήτων Β. Λεονάρδος ἀνεκάλυψεν ἐπὶ τινος γηλόφου παρὰ τὸ χωρίον Μαρμάριανη, κείμενον τέσσαρας ὥρας ἀνατολικῶς τῆς Λαρίσης εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ὀσσης, δύο θολωτοὺς τάφους, εἰς τοὺς ὁποίους εὑρετὰ πήλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα τινὰ κτερίσματα γεωμετρικῶν χρόνων⁽¹⁾. Δύο ἔτη μετὰ ταῦτα ἔσκαψα καὶ ἐγὼ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ ἀνεκάλυψα τέσσαρας ἄλλους ὁμοίους τάφους καὶ ἓνα μυκηναϊκῆς ἐποχῆς⁽²⁾. ὅταν δ' ἐκαθάρισα αὐτοὺς καὶ ἔφθασα εἰς τὸν πυθμένα, παρετήρησα, ὅτι οἱ τάφοι εἶχον κτισθῆναι ἐπὶ ἐπιχώσεως σχηματισθείσης ἐκ τῶν ἐρειπίων συνοικισμοῦ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Διὰ νὰ ἐξακριβώσω τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ καὶ τὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως, ἤνοιξα ἄλλας τινὰς τάφους, οὕτω δ' ἐπέισθην ὅτι ὅχι μόνον ὀλόκληρος ὁ λόφος μέχρι βάθους 5,50 μ. — βαθύτερον δὲν προεχώρησαν αἱ δοκιμαίαι — συνέκειτο ἐξ ὁμοίων ἐρειπίων, ἀλλ' ὅτι λείψανα τῶν αὐτῶν χρόνων ἀπαντῶσι καὶ εἰς τοὺς παρακειμένους ἀγρούς. Ταῦτα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ θέσις κατωκλήθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατὰ τὸν χαλ-

κοῦν αἰῶνα. Ἐν τῇ ἐπιχώσει δὲν παρετήρησα ὑστερώτερα λείψανα καὶ φαίνεται, ὅτι ὁ συνοικισμὸς ἐγκατελείφθη λίαν ἐνωρίς. Οἱ τοὺς θολωτοὺς τάφους κατασκευάσαντες κατῴκουν βεβαίως ἀλλαχοῦ, ἂν καὶ πιθανώτατα οὐχὶ μακρὰν, διότι ἔξω τῶν τάφων οὐδὲν τεμάχιον γεωμετρικοῦ ἀγγείου εὑρέθη.

Εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ λόφου δοκιμὰς ἀνεκαλύφθησαν τμήματά τινα τοίχων ἐκ μικρῶν λίθων ὠκοδομημένων, ἀλλ' οὐδένα ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσω ἐπὶ ἱκανὸν διάστημα καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐδενὸς οἰκήματος τὸ σχέδιον διεκρίθη. Ἐπὶ ἐνὸς τοίχου ἐσώζετο χρῆσμα ἐκ πηλοῦ ἡχυρωμένου, ἀλλαχοῦ δ' εὑρέθησαν τεμάχια πλίνθων ὠμῶν, αἵτινες εἶχον πᾶχος 0,06 μ. καὶ πλάτος 0,12 μ.· τὸ μῆκος δὲν ἐσώζετο.

Τὰ ἐν τῇ ἐπιχώσει γεγόμενα εὐρήματα εἶναι τεμάχια πηλίνων ἀγγείων καὶ ὀλίγα μᾶλλον ἢ ἥττον ἄρτια ἀγγεῖα, κέρατα ἐλάφων καὶ ὁστᾶ διαφόρων ζώων ἐξεργασμένα, ὀλίγα λίθινα ἀξίνα, πήλινα σφονδύλια καὶ ἄλλα τινὰ. Πρὸς τούτοις εὑρέθησαν σῖτος, κέγχρος καὶ βάλανοι δρυός. Τινὰ ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων περιγράφονται ἀκριβέστερον κατωτέρω εἰς τὰ οἰκεῖα κεφάλαια.

Τὰ ἀγγεῖα πάντα, πλὴν δύο μικρῶν γραπτῶν τεμαχίων, εἶναι μονόχρωμα ἀπλᾶ, ἢται ἄνευ ἐγχαράκτων κοσμημάτων, καὶ τὰ πλεῖστα χειροποίητα· μόνον ἐπὶ πέντε ἢ ἑξ τεμαχίων διακρίνονται ἱχνη τροχοῦ. Ἐκ τῶν δύο δὲ γραπτῶν τεμαχίων τὸ ἐν κοσμεῖται διὰ διασταυρουμένων γραμμῶν χρώματος μελανοῦ ἀμαυροῦ καὶ ἀνήκει εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, τὸ δ' ἕτερον εἶναι τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἄλλα βέβαια λείψανα τῆς περιόδου ταύτης δὲν παρετηρήθησαν· καὶ δυνατὸν μὲν εἶναι νὰ κρύπτονται βαθύτερον πλῆσιον τοῦ στερεοῦ, πάντως ὅμως ἔχομεν ἐνταῦθα παχύτατον στρῶμα καθαρᾶς ἐπιχώσεως τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

4. Μεσιανή Μαγοῦλα.

Παρὰ τὴν ἀμαξιτὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἀπὸ Λαρίσης εἰς Ἀγυιάν, μετὰξὺ τοῦ 4^{ου} καὶ τοῦ 5^{ου} χιλιομέτρου, ὑψοῦται εἰς τὴν πεδιάδα κωνικὸς τυμβοειδὲς λόφος (ἴδε εἰκ. 1 σ. 7), ὅστις ἔχει ὕψος 9,50 μ. καὶ περίμετρον κατὰ τὴν βᾶσιν 180 μ. περίπου. Τὸ σχῆμα αὐτοῦ εἶναι πολὺ κανονικόν,

(¹) Πρβ. Athen. Mitteil. 1896 σ. 247 (Wolters).

(²) Τούτους θὰ περιγράψω ἀλλαχοῦ μετὰ τῶν συγχρόνων τάφων τοῦ Σέσχαλου.

ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας δέ, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν πέριξ ἀγρῶν, εὐρίσκονται πολυάριθμα τεμάχια ἀγγείων, ἔπειτα τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, ἀξίναι λίθιναι κ.τ.τ. Ἐκ τῶν ἀγγείων τὰ πλεῖστα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἄλλα δὲ εἰς τὴν νεωτέραν, καὶ ὀλίγα τινὰ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Τὰ τελευταῖα εὑρέθησαν μάλιστα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ λόφου.

Εἰς τὴν κλιτὺν αὐτοῦ ἔσκαψα τάφρον, ἥτις ἔφθανε μέχρι τῆς βάσεως καὶ εἶχε βάθος μέγιστον 3 μ. περίπου. Ἐφάνη δ' ἐξ αὐτῆς, ὅτι ἡ ἐπίχωσις εἶναι πολὺ ὁμοειδὴς καὶ σχετικῶς πολὺ καθαρὰ· ἀγγεῖα εὑρέθησαν ἐν αὐτῇ ἐλάχιστα, δὲν παρουσιάσθησαν δὲ καὶ λείψανα σαφῆ οἰκημάτων, εἰμὴ μόνον παρὰ τὴν βᾶσιν τοῦ λόφου καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ. Παρὰ τὴν βᾶσιν ἀπεκαλύφθησαν λείψανα οἰκίσκου, τοῦ ὁποῖου οἱ τοῖχοι εἶχον πάχος 0,25 μ. καὶ ἦσαν ἐκτισμένοι ἐκ ξύλων ὀρθίων ἐπηλειμμένων διὰ πηλοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς λάκκος τις, οἷον εἰ δάπεδον καλύβης.

Ἄν καὶ δὲν θεωρῶ τὴν ἔρευναν ταύτην ἐπαρκῆ, ὅμως φρονῶ, ὅτι ὁ λόφος ἐπεχώσθη ἐπίτηδες, ἥδη κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἐν τῷ μέσῳ συνοικισμοῦ, ὅστις πιθανῶς προὔπηρχε. Τὸν χρόνον τῆς ἐπιχώσεως συνάγω ἐκ τού-

του, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ εὑρον, εἰς ἓν μέρος πρὸ πάντων, πολλὰ τεμάχια ἀγγείων τῆς περιόδου ἐκείνης, ἐνῶ βαθύτερον τὰ ἀγγεῖα ἦσαν, ὡς εἶπον ἤδη, σπάνια. Ἐὰν λοιπὸν ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἔγινεν ὑστερώτερον, π. χ. κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, καὶ ὅτι τὰ παλαιότερα ἀγγεῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἐκ τῶν πλησίον ἀγρῶν, ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐτὰ ἐξ ἴσου σπάνια καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ βαθύτερον. Ἐπειδὴ τοῦτο δὲν συμβαίνει, ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ γῆ, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεχώσθη ὁ λόφος, ἦτο σχετικῶς καθαρὰ καὶ ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ἀγγείων ἐρρίφθησαν ἐκεῖ ὑστερώτερον. Ὁ λόφος ἄρα ὑπῆρχε πρὶν παύσῃ ἢ χρῆσις τῶν ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Τὸν σκοπὸν δέ, διὰ τὸν ὁποῖον ἐπεχώσθη, δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλῶς· ἀλλὰ δὲν μοι φαίνεται, ὅτι δύναται νὰ εἶναι ἐπιτάφιον μνημα, διότι ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ συνοικισμοῦ θέσις του ἐν συνηγορεῖ ὑπὲρ τοιαύτης ὑποθέσεως. Ἐνεκα τούτου φρονῶ, ὡς εἶπον ἤδη ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σ. 24), ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς πύργου καὶ σκοπιᾶς. Κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα κατώκησαν ἐπ' αὐτοῦ, πιθανῶς ὅμως ὑπῆρχε κτίσμα τι ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἥδη κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα.

Ο Ι Τ Α Φ Ο Ι

1. Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Ἀνέφερα ἄνωτέρω, ὅτι ἐν Σέσκλῳ καὶ Διμηνίῳ ἀνεκαλύφθησαν, πλὴν τῶν ἄλλων λειψάνων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, καὶ πολλοὶ τάφοι, τῶν ὁποίων οἱ νεώτατοι εἶναι τρεῖς μυκηναϊκοί, ἐκ τούτων δὲ πάλιν ὁ εἰς θολωτός. Τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος οὐδένα βέβαιον τάφον ἔχομεν, εὐρέθησαν ὅμως εἰς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν μέρος τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου πολλὰ ἀνθρώπινα ὀστᾶ κείμενα ἐν μέρει ὑπὸ τὸ

Εἰκὼν 29.

τμήμα 36 (I 7) τοῦ τετάρτου περιβόλου. Τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶχον θέσιν, ὡς ἐὰν τὰ σκέλη τῶν νεκρῶν ἦσαν συνεσταλμένα, ἀλλ' ἀκριβὲς παρατήρησις δὲν ἦτο δυνατή. Πλησίον δὲ τῶν ὀστέων ἀνεκαλύφθη τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 29, τὸ ὁποῖον ἔνεκα τοῦ σχήματός του καὶ τῶν κοσμημάτων φαίνεται ἀσφαλῶς μυκηναϊκόν· εἶναι ὅμως χειροποίητον καὶ νομίζω, ὅτι ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (πρβ. Κεφ. τέταρτον).

Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λοιπόν, ὅταν ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου ἴσως ἀκόμη δὲν εἶχε κτισθῇ, ἐτάφησαν οἱ νεκροὶ οὗτοι ἐνταῦθα.

Ἐκ τῶν τάφων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, οἵτινες ἀνεκαλύφθησαν ἐν Σέσκλῳ, 138 ἔκειντο ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τῶν οἰκιῶν, τέσσαρες δὲ μεμονωμένοι περὶ τοὺς πρόποδας αὐτῆς, ἐξ ἄλλοι περὶ τὰ 150 μέτρα μακράν, παρὰ τὴν καλύβην τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (σ. 115), καὶ τέλος δώδεκα ἐν τῷ ἀγρῷ, ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν τὰ δάπεδα τῶν καλυβῶν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (σ. 117). Ἐν Διμηνίῳ δ' ἀνεκάλυψεν ὁ Στάης, πλὴν τοῦ θολωτοῦ, ἐννέα ἄλλους τάφους, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ἕτο μυκηναϊκός, καὶ ἐγὼ ἑνδεκα, ἐκ τῶν ὁποίων πάλιν εἰς ἕτο μυκηναϊκός. Ἐκείντο δὲ πάντες οὗτοι ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, διότι ἔξω αὐτῆς δὲν ἔγιναν ἀνασκαφαί.

Κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν κατασκευὴν οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ὡς καὶ οἱ δύο μικροὶ μυκηναϊκοί, δὲν διέφερον ἀπὸ τῶν γνωστῶν κιβωτοειδῶν τάφων τῶν Κυκλάδων· διότι ἦσαν τετράπλευροι, τὰς πλευρὰς δ' αὐτῶν ἀπετέλουν τέσσαρες μεγάλαι πλάκες, ἐφ' ὧν ἔκειτο ἄλλη ὡς κάλυμμα (ἴδὲ εἰκ. 30 καὶ ἀνωτ. εἰκ. 7). Οἱ δώδεκα ὅμως τάφοι τοῦ Σέσκλου, αἱ παρὰ τὰς καλύβας τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος κείμενοι, καὶ εἰς τοῦ Διμηνίου ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ πλειόνων μικρῶν πλακῶν, αἵτινες ἴσταντο ὀρθιαί ἐπὶ μιᾷς τῶν στενῶν πλευρῶν των, ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ μιᾷς ἢ δύο μεγαλυτέρων πλακῶν· εἰς ἓνα τάφον ἠρίθμησα δεκαπέντε ὀρθίας

πλάκας. Πρὸς τούτοις ὁκτὼ τάφοι ἐν Σέσκλῳ, ὡσαύτως τετράπλευροι, ἦσαν ἐκτισμένοι ἐκ πλίνθων ὠμῶν⁽¹⁾ καὶ ἐσκεπασμένοι διὰ μιᾶς πλακός, τέλος δὲ τρεῖς ἦσαν πίθοι ἢ ἄλλα μεγάλα πήλινα ἀγγεῖα συντριβέντα ὑπὸ τῶν χωμάτων.

Ὅπως τὸ σχῆμα τῶν πλείστων τάφων, οὕτω καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐνταφιάσεως εἶχε μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὸν τρόπον, ὅστις εἶναι γνωστὸς ἐκ τῶν τάφων τῶν Κυκλάδων. Ὁ μέγιστος ἐκ τῶν τάφων τῆς Θεσσαλίας εἶχε μῆκος 2 μ., οἱ ἄλλοι ὅμως ἦσαν συνήθως μικρότεροι τοῦ 1,50 μ.. Οἱ νεκροὶ δὲ ἦσαν κατὰ κεκλιμένοι ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς ἀρι-

Εἰκὼν 30.

στερᾶς πλευρᾶς — συχνότερον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς — καὶ τὰ σκέλη αὐτῶν ἦσαν συνεσταλμένα πρὸς τὸ στῆθος· εἶχον δηλαδὴ τὴν γνωστὴν θέσιν τῶν κατακειμένων ὀκλαδιῶν⁽²⁾. Ἐκ τῶν χειρῶν ἢ ὑπὸ τὸ σῶμα ἦτο, συχνὰ τοῦλάχιστον, κεκαμμένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ ὑψωμένη οὕτω, ὥστε ἔκειτο ὑπὸ τὸ κρανίον ἢ πρὸ αὐτοῦ. Ὡς πρὸς τὴν διεύθυνσιν

(¹) Αἱ πλίνθοι ἦσαν τριῶν μεγεθῶν καὶ εἶχον τὰς ἐξῆς διαστάσεις εἰς ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου:

	μῆκος	πλάτος	πάχος
1.	45-47	30-31	8-8,5
2.	44	16	8
3.	29	18	8

(²) Εἰς μόνος ἔκειτο ὕπτιος, ἀλλὰ καὶ τοῦτου τὰ σκέλη ἦσαν συνεσταλμένα· τοιαύτη δὲ εἶναι περίπου ἡ συνήθης θέσις τῶν νεκρῶν εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους. Τσούντα, Μυκῆναι σ. 114 καὶ 139.

δὲ τῶν νεκρῶν ἐν γένει μὲν δὲν παρατηρήθη σταθερὸς κανὼν, ἐν Διμηνίῳ ὅμως πολλοὶ τάφοι διηυθύνοντο ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ οἱ νεκροὶ εἶχον τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον, ὥστε ἔβλεπον πρὸς ἀνατολὰς. Ὁ πυθμὴν τῶν τάφων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦτο ἐπεστρωμένος, διότι εἰς ἓνα μόνον τάφον παρατήρησα στρώσιν ἐκ μικρῶν πλακῶν, εἰς ἄλλον δὲ ὁ νεκρὸς κατέκειτο ἐπὶ στρώματος χαλίκων καὶ εἰς τρίτον τινὰ ὑπῆρχε μόνον ὑπὸ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ μικρὰ πλάξ, ἣτις ἐχρησίμευεν ὡς προσκεφάλαιον.

Ἐκαστος τάφος περιεῖχε συνήθως ἓνα νεκρὸν, εἰς τινὰς ὅμως εἶχον ταρῆ πλείονες, ἦτοι δύο, τρεῖς ἢ καὶ τέσσαρες. Ἐπὶ τῶν ὀστέων δὲ αὐτῶν οὐδὲν ἱχνος καύσεως διέκριναν· καὶ αὐτὰ τὰ ἐντὸς ἀγγείων εὑρεθέντα ὅστ' ἐφαίνοντο ὅλως ἄκαυστα. Πιστεύω λοιπόν, ὅτι οἱ νεκροὶ πραγματικῶς δὲν εἶχον καῆ.

Ἀλλὰ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνωμεν νῦν περισσότερον. Διότι τὸ ἐκ τῆς ὀψεως τῶν ὀστέων τεκμήριον ἡμφισβητήθη πρό τινας ὑπὸ τοῦ Dörpfeld, ὅστις φρονεῖ ὅτι, ἂν καὶ φαίνωνται τὰ ὀστ' ἀπολλάκις ἄκαυστα, ὅμως ἐν Ἑλλάδι «ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ νεκροὶ συνήθως πρῶτον ἐκαίοντο καὶ κατόπιν ἐθάπτοντο». Εἶναι ἀληθές, ὅτι περὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων δὲν ἐκφράζεται ὁ Dörpfeld μετὰ τόσης βεβαιότητος, μεθ' ὅσης περὶ τῶν ὑστερωτέρων· οὐχ ἦττον καὶ περὶ αὐτῶν προκειμένου θεωρεῖ τὴν καύσιν πολὺ πιθανήν, φαίνεται δὲ διατεθειμένος νὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὴν ὀκλάζουσαν θέσιν τῶν νεκρῶν ὡς τυχαῖον ἀποτέλεσμα τῆς καύσεως⁽¹⁾.

Ἡμᾶς ἐνταῦθα μόνον οἱ προϊστορικοὶ χρόνοι ἐνδιαφέρουσιν, ὡς πρὸς αὐτοὺς δὲ ὑπάρχουσι, νομίζω, καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις — πλὴν τῆς ὀψεως τῶν ὀστέων — μαρτυροῦσαι μετὰ μεγίστης πιθανότητος, ὅτι οἱ νεκροὶ δὲν ἐκαίοντο.

Οὕτω θεωρῶ βεβαιότατον, ὅτι τοὺς νεκροὺς ἔθαπτον ἐπίτηδες ὀκλάζοντας. Διότι ἐν τοῖς τάφοις τῶν Κυκλάδων, οἵτινες τόσον ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς τῆς Θεσσαλίας, ἡ χεὶρ τοῦ νεκροῦ «ἢ ὁμώνυμος

(¹) "Id. Congrès intern. d'archéol., Athènes 1905 σ. 161 ἐξ. Zeitschrift für Ethnol. 1905 σ. 538 ἐξ. Mélanges Nicole σ. 95 ἐξ. Εἰς τὴν τελευταίαν διστριβὴν ἐκτίθεται ἡ περὶ τῶν προϊστορικῶν τάφων γνώμη τοῦ Dörpfeld σαφέστερον.

τῇ πλευρᾷ, ἐφ' ἧς ἦτο κατακεκλιμένος ὁ νεκρὸς, ἦτο ὡς φαίνεται πάντοτε κεκαμμένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ ἡ παλάμη ἔκειτο ἢ πρὸ τοῦ προσώπου ἢ ὑπὸ τὸ κρανίον χρησιμεύουσα εἰς αὐτὸ ὡς προσκεφάλαιον· ἡ δὲ ἐτέρα χεὶρ ἢ ἦτο ἐπίσης κεκαμμένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ ἡ παλάμη ἔκειτο πάλιν πρὸ τοῦ προσώπου ἢ ἦτο *τεταμένη πρὸς τὰ γόνατα ἢ καθευμένη πρὸς τὰς κνήμας*»⁽¹⁾. Ἐάν λοιπὸν υποθέσωμεν, ὅτι τὰ μέλη τοῦ νεκροῦ αὐτομάτως συνεστέλλοντο κατὰ τὴν καῦσιν, τότε πῶς ἐξηγεῖται, ὅτι ἐκ τῶν χειρῶν ἡ μία — καὶ δὴ ἡ δεξιὰ μὲν, ἐὰν ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, ἡ ἀριστερὰ δέ, ἐὰν ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς — ἦτο πάντοτε ὑψωμένη πρὸς τὸ πρόσωπον, ἐνῶ ἡ ἐτέρα συχνότατα εἶχεν ἄλλην διεύθυνσιν; Τοῦτο ἀρκεῖ, νομίζω, ἵνα ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ νεκροὶ ἐπίτηδες κατεκλίθησαν οὕτω, οἷον εἰ κοιμώμενοι⁽²⁾. Ἐνεκα τούτου δὲ καὶ ἡ παλάμη κεῖται πολλάκις ὑπὸ τὸ κρανίον καὶ υποβαστάζει αὐτό. Ὁμοίως πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ ἀντὶ προσκεφαλίου ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ τιθεμένη μικρὰ πλάξ⁽³⁾.

Ἡ συστολὴ λοιπὸν τῶν σκελῶν τῶν νεκρῶν εἰς τοὺς προϊστορικοὺς τάφους τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς καύσεως. Ἀλλὰ μοι φαίνεται ὅτι καὶ μαρτυρεῖ ἐναντίον αὐτῆς. Διότι πρέπει νὰ υποθέσωμεν, ὅτι τὴν βεβιασμένην ταύτην θέσιν ἔδιδον εἰς τὰ σώματα ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον, ὅπως ἔπραττον οἱ Νασαμῶνες⁽⁴⁾. ὅθ' ἦτο ὅμως, υποθέτω, δύσκολον νὰ διατηρηθῇ αὕτη τόσον σταθερῶς, ἐὰν οἱ νεκροὶ ἐτίθεντο κατόπιν ἐπὶ πυρᾶς.

Ἀλλὰ θετικώτερα τεκμήρια ἐναντίον τῆς καύσεως παρέχουσι τὰ κτερίσματα. Πρῶτον ἀνεκαλύφθησαν εἰς τοὺς τάφους τῆς Σύρου πλείονες καρφίδες, αἵτινες ἐχρησίμευσαν ἀντὶ πορπῶν πρὸς συγκράτησιν τοῦ ἱματίου ἐπὶ τῶν ὤμων· ἐπὶ τεσσάρων δὲ ἐξ αὐτῶν ἐσώζοντο κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν των *λείψανα κλωστῆς*, «ἥτις ὡς φαίνεται ἐχρησίμευσαν, ὅπως μετὰ τὴν ἐμπόρπησιν συνδέωνται τὰ δύο ἄκρα τῆς καρφίδος καὶ κωλύεται οὕτω τὸ ἱμάτιον

νὰ ἐξολισθήσῃ»⁽¹⁾. Προφανῶς λοιπὸν οἱ νεκροί, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθησαν αἱ καρφίδες αὗται, ἐτάφησαν φοροῦντες ἱμάτια· τὰ λείψανα ὅμως τῶν κλωστῶν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὰ ἱμάτια αὐτῶν δὲν ἐκάησαν.

Δεύτερον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι ὁ νεκρὸς τοῦ τάφου 61 ἐφόρει περιδέραιον ἐκ πολλῶν ψήφων, τὸ ὅποιον ὡσαύτως δὲν ἐκάη, διότι ἄλλως κατὰ τὴν καῦσιν τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς πυρᾶς — ἐντὸς τῶν τάφων τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Θεσσαλίας δὲν ἀπαντῶσιν οὔτε ἄνθρακες οὔτε ἄλλα σημεῖα καύσεως — αἱ ψῆφοι θὰ διεσχορπίζοντο.

Τρίτον ἀνεκαλύφθησαν εἰς πλείονας τάφους τῆς Θεσσαλίας (πρὸς κατωτέρω τάφ. 25 28 38 41) οὐχὶ ὀλίγοι κρίκοι χαλκοῦ, ἀργυροῦ καὶ χρυσοῦ, οἵτινες ἀνάμφιβόλως ἐκόσμουσαν τὴν κόμην, διότι εὐρίσκονται πάντοτε μετὰ τῶν ὀστέων τοῦ κρανίου ἢ παρ' αὐτό⁽²⁾. ἄλλ' ἐὰν οἱ νεκροὶ ἐκαίοντο φοροῦντες αὐτοὺς, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μένωσιν οἱ κρίκοι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μετὰ τὴν καῦσιν τῆς κόμης καὶ τὴν μεταφορὰν τοῦ σώματος εἰς τὸν τάφον.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡδυνάμην νὰ προσθέσω καὶ ἄλλα τινά⁽³⁾, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἐν ἐκ τῶν δύο συνέβαιεν· ἢ δὲν ἐκαίοντο οἱ νεκροί, ἢ ἐκαίοντο μὲν, ἀλλὰ γυμνοὶ ἐνδυμάτων καὶ κοσμημάτων, μετὰ τὴν καῦσιν δὲ — ἢ μᾶλλον τὴν ὀπτησιν — ἀντὶ νὰ περιτυλίξωσιν ἅπλως τὸ σῶμα εἰς ἱμάτιον καὶ νὰ καταθέσωσι πλησίον τὰ κτερίσματα, ἐνέδουν καὶ ἐκόσμουσαν αὐτὸ διὰ τῶν καρφίδων καὶ περιδεραιῶν καὶ περὶ τὸ κρανίον τοῦ διέθετον τοὺς κρίκους τῆς κόμης οὕτω, ὥστε νὰ φαίνεται, ὅτι ὁ νεκρὸς ἐφόρει αὐτοὺς.

Ἐκ τῶν δύο τούτων υποθέσεων ἡ δευτέρα εἶναι μὲν ἴσως δυνατὴ, ἀλλὰ βεβαίως οὐχὶ πολὺ πιθανή· διότι ὁ στολισμὸς τοῦ ἡμικαύστου σώματος, τοῦ ὁποίου αἱ σάρκες ἦσαν ἤδη σαθραὶ καὶ ἀπετρίβοντο, φαίνεται πολὺ παράδοξος⁽⁴⁾. Προσθέτω δ' ἀκόμη,

(1) Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1899 σ. 102.

(2) Τὸ ἔθιμον εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τάφων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

(3) Πρὸς π. γ. κατωτέρω τὸν ὄρμον τοῦ τάφου 25 καὶ τὸ περιδέραιον τοῦ τάφου 28.

(4) Σημειῶνω ἐν παρόδῳ, ὅτι, ἐὰν ἡ θεωρία τοῦ Dörpfeld εἶναι ὀρθή, πρέπει καὶ κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν νὰ ἐστόλιζον τὰ ἡμίκαυστα πτώματα διὰ ψελίων, ὄρμων κ.τ.τ. Διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ θέσις τῶν κοσμημάτων τούτων εἰς τὸν τάφον τοῦ Βαφειοῦ, ἀνάλογα δὲ παραδείγματα ἔχομεν καὶ ἐξ ἄλλων οὐχὶ ὀλίγων τάφων.

(1) Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1899 σ. 84.

(2) Πρὸς. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1898 σ. 147.

(3) Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1898 σ. 148 καὶ 1899 σ. 84. Κείμενοι ὀκλαδαὶ στηρίζοντες τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς παλάμης ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Forrer. Ueber Steinzeit-Hockergräber, σ. 25.

(4) Ἡροδ. IV, 190.

ὅτι ἔχει μόνον ἐντὸς τῶν τάφων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν Κυκλάδων δὲν εὐρίσκονται, ὡς ἐδήλωσα ἤδη, ἀνθρακες ἢ ἄλλα ἱγνη πυρᾶς, ἀλλ' ὅτι καὶ ἔξω αὐτῶν εἰς τὰ νεκροταφεῖα ἢ παρ' αὐτὰ οὐδέποτε μέχρι τοῦδε ἀνεκαλύφθη τόπος καύσεως τῶν νεκρῶν ⁽¹⁾.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶναι, νομίζω, ἐπαρκεῖς, ἵνα συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι, ὅσον ἐκ τῶν τάφων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν Κυκλάδων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, οἱ νεκροὶ δὲν ἐκαίοντο ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς προμυκηναίους χρόνους ⁽²⁾. Ἐὰν χημικὴ ἐξέτασις τῶν ὀστέων δύναται ν' ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον, ἀγνοῶ πάντα τὰ ἄλλα περιστατικὰ ὅμως μαρτυροῦσι κατὰ τῆς καύσεως.

Περὶ τῶν τάφων τῆς Θεσσαλίας ὀλίγα ἀκόμη ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν. Εἶδομεν, ὅτι οἱ πλεῖστοι ἀνεκαλύφθησαν ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀκροπόλεων τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου, καὶ ἄλλοι μὲν ἔκειντο μετὰ τῶν οἰκημάτων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἄλλοι δὲ ὑπ' αὐτὰ ἢ ἐπ' αὐτῶν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι γένικῶς θεωρούμενοι δὲν εἶναι ἀρχαιότεροί ἢ ὑστερώτεροι τῶν οἰκημάτων, ἀλλὰ σύγχρονοι αὐτῶν, ὅτι ἐπομένως οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἐντὸς τῶν οἰκιῶν ἢ παρ' αὐτάς. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι παράδοξον σήμερον, διότι ἐν Θεσσαλίᾳ ἀνεκαλύφθησαν τάφοι καὶ εἰς ἄλλους συνοικισμοὺς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἥτοι εἰς τὰς Παγασάς, τὸν Βόλον (σ. 16), τὰς μαγούλας τοῦ Ἐρινίου ⁽³⁾, τοῦ Καρχαμπαρίου (σ. 8) κ. ἄλ. Νοτιώτερον δὲ τῆς Θεσσαλίας

παρατηρήθη τὸ αὐτὸ ἔθιμον ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας ⁽¹⁾, ἐν Θορικῷ ⁽²⁾ καὶ ἐν Αἰγίνῃ ⁽³⁾.

Περὶ τοῦ εἶδους τῶν κτερισμάτων τῶν ἀνακαλυφθέντων εἰς τοὺς τάφους τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου καὶ περὶ τῆς θέσεως αὐτῶν περὶ τῶν νεκρῶν δὲν θὰ κάμω ἴδιον λόγον, διότι ἡ ἀκολουθοῦσα περιγραφή τῶν κυριωτέρων τάφων παρέχει ἱκανὰς ἐνδείξεις περὶ τούτου. Παρατηρήσεις δὲ τινες περὶ τῆς τάξεως τῶν ἐκ τῶν τάφων ἀγγείων ἐν τῇ κεραμεικῇ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος καὶ περὶ τινων ἄλλων κτερισμάτων εὐρίσκονται εἰς τὰ κεφάλαια πέμπτου καὶ ὀγδοῦ.

2. Οἱ σημαντικώτεροι τάφοι καὶ τὰ κτερίσματα αὐτῶν.

Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῶν ἀνασκαφῶν ἐσημειώθησαν μὲν πάντες οἱ τάφοι, ἀλλ' ἡριθμήθησαν μόνον ὅσοι περιεῖχον κτερίσματα ἢ ἦσαν ἄλλως ἄξιοι μνείας καὶ κατὰ τὴν ἀρίθμησιν ἐκείνην ἀναφέρονται κατωτέρω ἀνεκαλύφθησαν δ' οἱ ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 7-56 ἐν Σέσκλῳ καὶ οἱ λοιποὶ ἐν Διμηνίῳ.

Τάφ. 7. Μῆκος 0,78 μ., πλ. 0,49 μ., βάθος 0,43 μ. Ὁ νεκρὸς ἦτο κατακεκλιμένος ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ εἶχε τὰ σκέλη λίαν συνεσταλμένα. Πρὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἔκειτο πυξὶς πηλίνη μετὰ πώματος, κυλινδρική, τροχήλατος, λίαν ἐφθαρμένη· ἔξωθεν ἐκοσμεῖτο ἄνω καὶ κάτω δι' ὀριζοντίων αὐλακώσεων, μετὰ τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν ἐγγάρακτος τεθλασμένη γραμμὴ. Τὸ πῶμα

⁽¹⁾ Ἐν Λευκάδι εὔρεν ὁ Dörpfeld τοιοῦτον τόπον πλησίον δύο τάφων ὀκλαδιῶν. Ἀλλ', ὡς εἶναι εὐνόητον, τὸ μεμονωμένον τοῦτο παράδειγμα οὐδὲν ἀποδεικνύει.

⁽²⁾ Ἰσως ὑπῆρχον ἐν ἱαχρῷ τοπικαὶ ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ μέχρι σήμερον καὶ τοῦτο δὲν ἐβεβαιώθη ἀσφαλῶς. Δὲν ἐννοῶ τὰς λεγομένας πυρᾶς τῆς Ἑλευσίνος (Ἀρχ. Ἐφημ. 1898 σ. 51 ἐξ.), διότι πιστεύω, ὅτι αὗται εἶναι λείψανα κατοικιῶν (πρβ. Dragendorff παρὰ Hiller v. Gaertringen, Thera II σ. 85. Poulsen, Die Dipylongräber σ. 3). Ἀλλὰ εἰς τινὰς οἰκογενειακοὺς τάφους τῆς Χαλκίδος, ὀλίγον ἀρχαιότερους τῶν τῆς Σύρου, ἄρα προμυκηναίους, εὐρέθησαν ὅσα κεκαυμένα, δυστυχῶς ὅμως τόσον μικρά, ὥστε δὲν γνωρίζω, ἐὰν εἶναι ἀνθρώπων ἢ ζώων. Τοὺς τάφους τούτους ἀνέσκαψεν ὁ Γ. Παπαδασιλείου, ὅστις καὶ θὰ περιγράψῃ αὐτοὺς ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι· τὸ σχῆμά των εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν τάφων τῆς Κορίνθου (Am. Journal of Arch. 1897 σ. 324 ἐξ.), τῆς Κουμάσας ἐν Κρήτῃ καὶ ἄλλων πολλῶν.

⁽³⁾ Αὕτη κεῖται εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Αἰθαλίου (πρβ. σ. 8) ἐπὶ τινος προδούνου τῆς μεσημβρινῆς ὁροσειρᾶς, ἐσχηματίσθη δ' ἐκ συνοικισμοῦ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ὡς ἀπέδειξε μικρὰ δοκιμαστικὴ σκαφὴ τοῦ ἐφόρου Κουρουνιώτου· κατόπιν ἐξήτασα καὶ ἐγὼ τὰ στρώματα τῆς ἐπιχώσεως καθαρίας μίαν τῶν τάφων τοῦ Κουρουνιώτου.

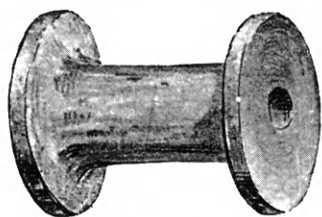
⁽¹⁾ Die Woche 1904 σ. 215 ἐξ. (Bulle).

⁽²⁾ Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας τοῦ 1893 σ. 16 (Στάης).

⁽³⁾ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1895 σ. 247 (Στάης). Τὸ αὐτὸ βεβαιώνει περὶ τῶν ἀρχαιότερων Ἀθηναίων ὁ ψευδοπλατωνικὸς Μίνως (315 C), ἀκριβέστερον ὅμως δὲν γνωρίζομεν, οὔτε τίνα ἐποχὴν ἐννοεῖ οὔτε πόθεν εἶχε γνῶσιν τούτου τοῦ ἔθιμου. Εἰς τὴν μυκηναϊκὴν δ' ἐποχὴν μόνον νηπίων τάφοι ἀπαντῶσιν ἐνίοτε μετὰ τῶν ἐρείπιων τῶν οἰκιῶν, π. χ. ἐν Μυκῆναις (Ἀρχ. Ἐφημ. 1891 σ. 27) καὶ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν (Ἀρχαιολογ. Δελτίον 1888 σ. 83), καὶ ἴσως φανερώνει τοῦτο, ὅτι ὑπῆρχε διαφορὰ τις περὶ τὰ ἔθιμα τῆς ἐνταφιάσεως καὶ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν νηπίων. Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους πραγματικῶς οἱ ἀποθανόντες ἐν νηπιακῇ ἡλικίᾳ δὲν ἐτιμῶντο ὡς οἱ ἄλλοι· πρβ. Πλουτάρχου Παραμυθ. πρὸς τὴν ἰδίαν γυναῖκα XI: «τοῖς γὰρ αὐτῶν νηπίοις ἀποθανούσιν οὔτε χοὰς ἐπιφέρουσιν, οὐτ' ἄλλα δρῶσι περὶ αὐτά, οἷα εἰκὸς ὑπὲρ θανόντων ποιεῖν τοὺς ἄλλους... Οὐδ' αὐτοῦ περὶ ταφᾶς καὶ μνήματα καὶ προθέσεις φιλοχωροῦσι καὶ παρακάθηνται τοῖς σώμασι». Εἶναι γνωστὸν πρὸς τούτους, ὅτι τὰ νήπια, ὅσα ἀπέθνησκον πρὸ τῆς ὀδοντοφυΐας, δὲν ἐκαίοντο. Plin. H. Nat. VII, 72.

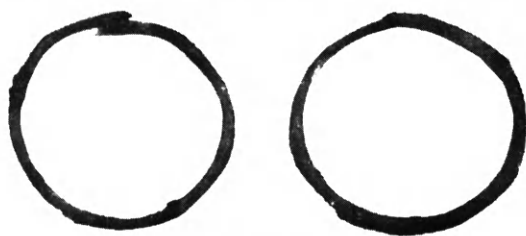

ἔφερεν ἐν τῷ μέσῳ κομβίον, εἰς δὲ τὰ ἄκρα δύο ἀπέναντι ἀλλήλων κειμένας ὀπὰς, πρὸς τὰς ὁποίας βεβαίως ἀντεστοίχουν δύο ἄλλαι κείμεναι εἰς τὸ χεῖλος τῆς πυξίδος. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανὸς ὑπότεφρος. Παρὰ τὴν πυξίδα ἔκειτο διάτρητος πήλινος

Εἰκὼν 31.

κύλινδρος ἔχων τὰ χεῖλη τῶν ἄκρων προέχοντα (κουβαρίστρα· πρβ. εἰκ. 31). Κατὰ τὴν θέσιν δὲ τοῦ λαιμοῦ τοῦ νεκροῦ ἀνεκαλύφθησαν δύο κρίκοι, διαμ. 0,05 μ., ἐκ σύρματος χαλκίνου ἐπικεκαλυμμένου διὰ χρυσοῦ φύλλου (εἰκ. 32)· τὰ δύο

Εἰκὼν 32.

ἄκρα τοῦ σύρματος συνάπτονται μετ' ἀλλήλων, ἀλλὰ δὲν εἶναι συγκεκολλημένα. Περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν πρβ. τάφ. 61.

Τάφ. 9. Μῆκ. 0,60 μ., πλ. 0,40 μ. Ἐν αὐτῷ

Εἰκὼν 33.

εὑρέθη μόνον τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 33, τὸ ὁποῖον εἶναι χειροποίητον καὶ ἔχει ὕψος μετὰ τῆς λαβῆς 0,125

μ. Ὁ πηλὸς εἶναι ὑπόλευκος, φέρει δὲ κοσμήματα ἐζωγραφημένα διὰ χρώματος καστανεύθρου. Ἐπὶ τῆς λαβῆς ὑπάρχουσι γραμμαὶ διασταυρούμεναι, περὶ δὲ τοὺς ὤμους πάλιν γραμμαί, παράλληλοι ὁμῶς καὶ λοξαί· ἄλλαι τινὲς γραμμαὶ ἐπὶ τῆς κοιλίας εἶναι λίαν ἐξίτηλοι. Ἡ λαβὴ εἶναι ταινιόσχημος ἥτοι πλατεῖα καὶ σχετικῶς λεπτή.

Τάφ. 10. Μῆκ. 1,18 μ., πλ. 0,55 μ., βάθ. 0,45 μ. Αἱ πλευραὶ αὐτοῦ ἦσαν ἐκτισμένα ἐκ πέντε δόμων πλίνθων ὠμῶν, οἱ ἄρμοι δὲ τῶν πλίνθων καὶ ὅλη ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τάφου ἦτο ἐπηλειμμένη διὰ πηλοῦ ὑπολεύκου· τὸ κάλυμμα ἀπετέλουν δύο πλάκες. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Πρὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ εὑρέθη κύλιξ (εἰκ. 34) πηλίνη τροχήλατος πατοῦσα ἐπὶ ταπεινῆς βάσεως· ὁ πηλὸς εἶναι τεφρὸς, ἡ ἐπιφά-

Εἰκὼν 34.

νεια ἐστιλβωμένη, τὰ τοιχώματα λεπτὰ· διαμ. τῶν χειλέων 0,14 μ.

Τάφ. 11. Μῆκ. 0,90 μ., πλ. 0,47 μ., βάθος 0,40 μ. Ὁ νεκρὸς ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς κατακεκλιμένος· Πρὸ αὐτοῦ κύλιξ (εἰκ. 35) χειροποίη-

Εἰκὼν 35.

τος ἔχουσα τοιχώματα παχέα, ἀνώμαλα καὶ ἀστίλβωτα· ὁ πηλὸς αὐτῆς μελανότεφρος, αἱ λαβαὶ ταινιόσχημοι· ὕψ. μετὰ τῶν λαβῶν 0,11 μ.

Τάφ. 13. Μῆκ. 1,05 μ., πλ., 0,50 μ. Ὁ νεκρὸς ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Πρὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἔκειτο μικρὸν δίωτον τροχήλατον ἀγγεῖον

(εἰκ. 36) ὕψ. 0,08 μ.: ὁ πηλὸς εἶναι καστανω-
πός, ἐπὶ τῶν ὤμων δὲ ὑπάρχουσιν ὀριζόντιαι αὐ-
λακώσεις.

Εἰκὼν 36.

Τάφ. 17. Ἀνεκαλύφθησαν ἐν αὐτῷ ἡ πρόχους
εἰκ. 37 καὶ τὸ ἐγχειρίδιον πίν. 4, 11. Ἡ πρόχους
εἶναι χειροποίητος καὶ ἔχει ὕψος 0,24 μ. Ἡ ἐπι-
φάνεια αὐτῆς εἶναι ἔνεκα ἀνομοίας ὀπτήσεως κερα-
μόχρους καὶ τερρὰ κατὰ τόπους, κατὰ τὰ λοιπὰ
ὁμῶς ὁμαλὴ καὶ λεῖα· ἡ προχοὴ εἶναι ῥαμφοσχη-

Εἰκὼν 37.

μος καὶ καμπυλοῦται πρὸς τὰ ἐμπρός. Τὸ ἐγχει-
ρίδιον ἔχει μῆκος 0,117 μ., ἡ λεπίς αὐτοῦ εἶναι
λεπτὴ καὶ πλατεῖα, ἄνευ ῥάχεως, συνηλοῦτο δὲ
μετὰ τῆς λαβῆς διὰ τριῶν ἧλων⁽¹⁾. Ὅμοια κατὰ

(1) Τοῦτο ἀνέλυσε ὁμοῦ μετ' ἄλλων χαλκῶν τοῦ Σέσκλου ὁ Ζέγγελης (Mélanges Nicole, σ. 603 ἐξ., μετὰ πίνακος, ἐφ' οὗ ἀπεικο-
νίζονται — πολὺ ἀτελῶς ὅμως — τὰ ἀναλυθέντα· μόναι αἱ ἀναλύσεις
ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν Congrès intern. d'archéol., Athènes
1905 σ. 227) καὶ εὗρεν, ὅτι περιέχει: 92.41 χαλκοῦ, 7.54 κασσιτέ-
ρου, ἔχνη ἀρσενικοῦ, 0.028 σιδήρου.

τὸ σχῆμα ἐγχειρίδια ἢ μαχαίρια ἔχουσιν ἀνακα-
λυφθῆ ἐν Ἀμοργῷ καὶ ἐν Μυκῆναις⁽⁴⁾.

Τάφ. 22. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς
πλευρᾶς. Πρὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ εὗρέθη τὸ χαλ-
κοῦν ἐγχειρίδιον πίν. 4, 9, τὸ ὁποῖον ἔχει μῆκος
0,09 μ., ἀλλὰ τὸ ἄκρον τῆς αἰχμῆς αὐτοῦ λεί-
πει, ἴσως δὲ οὕτω κολοβὸν κατετέθη εἰς τὸν τά-
φον· ἡ λεπίς δὲν ἔχει ῥάχιν, ἡ δὲ λαβὴ ἦτο ξυ-
λίνη καὶ συνηλωμένη διὰ τριῶν χαλκῶν ἧλων, ὧν
ὁ μεσαῖος εἶναι ὀλίγον μεγαλύτερος τῶν δύο ἄλ-
λων⁽²⁾. Πρὸ τῶν γονάτων τοῦ νεκροῦ ἔκειτο χαλκῇ
λαβίς τοῦ σχήματος πίν. 4, 1, πρὸ τῶν ποδῶν δὲ
πηλίνη χειροποίητος κύλιξ (εἰκ. 38), τῆς ὁποίας
ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος, ἡ δ' ἐπιφάνεια τεφροῦ
ἀνοικτοῦ χρώματος καὶ λεῖα· αἱ λαβαὶ εἶναι ται-
νιόσχημοι καὶ ηὐλακωμένοι κατὰ μῆκος, μεταξὺ
δὲ αὐτῶν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψέως θηλὴ δισκο-
ειδής· ὕψος μετὰ τῶν λαβῶν 0,105 μ.

Εἰκὼν 38.

Τάφ. 25. Οὗτος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν ἐν Σέσ-
κλῳ ἀνακαλυφθέντων τάφων καὶ εἶχε μῆκος δύο
μέτρων, διηυθύνετο δὲ ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς
καὶ περιεῖχε τὰ λείψανα τριῶν, ὡς φαίνεται, νε-
κρῶν, διότι ὅστ' ἔσώζοντο ὀλίγα· ὁ πρῶτος νεκρὸς
ἔκειτο παρὰ τὴν βορείαν πλευράν, ὁ δεύτερος παρὰ
τὴν μεσημβρινὴν καὶ ὁ τρίτος, ὅστις ἦτο παιδίον,
ἀνατολικώτερον τοῦ δευτέρου. Παρὰ τὴν μεσημ-
βρινὴν πλευράν καὶ μᾶλλον πρὸς τὸ δυτικὸν ἄκρον
αὐτῆς ὑπῆρχον λείψανα κρανίου, περὶ αὐτὸ δὲ εὐ-
ρέθησαν τὰ ἐξῆς πράγματα: τρεῖς μικροὶ χρυσοῖ

(1) S. Müller, Ursprung und erste Entwick. der europ.
Bronzekultur σ. 9, εἰκ. 23. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1898 σ. 191. Ὁ
Müller καὶ ἄλλοι πιστεύουσιν, ὅτι ἦσαν ξυρά, ἐν τῶν ἐκ Μυκηνῶν
ὅμως εἶχε μῆκος 0,224 μ. καὶ ἀνάλογον πλάτος, ὅπερ δὲν συμφωνεῖ
πολὺ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην.

(2) Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Ζέγγελη (ἐ. ἀ.) συνέκειτο τὸ κράμα
τοῦ ἐγχειριδίου ἐκ τῶν ἐξῆς: χαλκοῦ 92.15, κασσιτέρου 6.79, ψευ-
δαργύρου 0.41, ὀξυγόνοιο 0.65.

κρίκοι (πίν. 5, 1), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν εἶναι ἐκ σύρματος στρογγύλου, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἐκ σύρματος ταινιώδους συνεστραμμένου· κρίκος χαλκοῦς διχμ. 0,02 μ. καὶ τέσσαρα τεμάχια ὁμοίων, ἀλλὰ μεγαλυτέρων κρίκων· ὀλίγα τεμάχια λεπτοτάτου χαλκοῦ σύρματος· κολοβὴ χαλκῇ καρφίς, ἥς ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀμφικωνική (πίν. 5, 2)· δακτύλιος ἐκ λίθου στεατίτου (πίν. 5, 15) διαμέτρ. 0,018 μ.· πολὺ μικρὰ ψῆφος ὄρμου ἐκ λίθου σαρδίου (πίν. 5, 13)· πῆλινον σφονδύλιον (πίν. 5, 17) καὶ τέλος δύο ἡμισφαιρικά ἐπικαλύμματα κομβίων ἢ ἄλλων παρεμφερῶν πραγμάτων ἐκ λεπτοτάτου χρυσοῦ φύλλου. Ἐκ τῶν κτερισμάτων τούτων οἱ κρίκοι ἐκόσμου βεβαίως τὴν κόμην (ἴδε ἀνωτ. σ. 130), ἡ δὲ καρφίς ἴσως συνεκράτει τὸ ἱμάτιον ἐπὶ τοῦ ὤμου (πρβ. ἀνωτ. σ. 129)· τὰ δύο ἡμισφαιρικά χρυσὰ ἐπικαλύμματα φαίνεται ὅτι περιέβαλλον ψῆφον ἐξ ὕλης εὐφθάρτου, τοῦ δὲ δακτυλίου ἡ εὐρεσις εἰς τὴν θέσιν ταύτην μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε τὴν ἐτέραν τῶν χειρῶν ὑπὸ τὸ κράνιον ἢ παρ' αὐτό. Ἀνατολικώτερον ἀνεκαλύφθησαν δεκαοκτὼ χαλκοὶ σωλῆνες ποικίλοι τὸ μέγεθος, ἥτοι μήκους 0,06 μ. ἕως 0,105 μ., φέροντες ἐκτύπους κοσμηματικὰς στιγμὰς διατεταγμένους εἰς στοίχους ἢ παραλλήλους πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ σωλῆνος ἢ καθέτους ἐπ' αὐτὸν ἢ συγχρόνως καὶ παραλλήλους καὶ καθέτους· οἱ παράλληλοι πρὸς τὸν ἄξονα στοίχοι εἶναι δύο μέχρι τεσσάρων, οἱ δὲ κάθετοι μέχρι τριῶν εἰς ἑκάτερον τῶν ἄκρων τοῦ σωλῆνος καὶ τριῶν εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ (ἴδε πίν. 5, ἀρ. 6 καὶ 7). Οἱ σωλῆνες εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ λεπτοῦ συγκεκαμμένου ἐλάσματος, τοῦ ὁποῦ αἱ δύο ἄκραι δὲν συνεκολλήθησαν, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς φαίνεται διὰ σφυροκοπήσεως συνήφθησαν. Μετ' αὐτῶν δ' εὐρέθησαν ὀκτὼ στερεαὶ χυταὶ χαλκαῖ ψῆφοι (πίν. 5, 14) ἀμφικωνικαὶ τὸ σχῆμα⁽¹⁾, ἐξ ἐξ ὑαλομάξης (πίν. 5, 9), μία ὡσαύτως ἐξ ὑαλομάξης τετράπλευρος, τῆς ὁποίας αἱ πλευραὶ κοιλαίνονται ὀλίγον (πίν. 5, 10), καὶ τέλος τέσσαρες σωληνοειδεῖς (πίν. 5, ἀρ. 11, 12), πάλιν ἐξ ὑαλομάξης. Ἐκ τῆς θέσεως τῶν χαλκῶν σωλῆνων ἐν τῷ τάφῳ συνεπέρανα, ὅτι ἀπετέλουν ὄρμον ἐκ πλείονων σειρῶν,

καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ ἐκ τῶν ψῆφων εὐρέθησαν εἰς τὰ ἄκρα σωλῆνων, εὐλογον ἦτο νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αἱ ψῆφοι ἦσαν συνειρμέναι μεταξὺ τῶν σωλῆνων· λαμβάνων δ' ὑπ' ὄψιν τὸν ἀριθμὸν τῶν σωλῆνων καὶ τὸν ἀριθμὸν ἐκάστου εἶδους τῶν ψῆφων ἀναπαρέστησα τὸν ὄρμον, ὡς φαίνεται ἐν πίν. 5 (ἀρ. 3, 4, 5). Ἡ τρίτη καὶ μεγίστη σειρά (ἀρ. 5) ἀποτελεῖται ἐξ ἐπτὰ χαλκῶν σωλῆνων καὶ ἐκ τῶν ὀκτὼ χαλκῶν ψῆφων, ἡ δευτέρα (ἀρ. 4) ἐκ σωλῆνων ἐξ καὶ ἐπτὰ ὑαλίνων ψῆφων — ἐξ τοῦ σχήματος πίν. 5, 9 εἰς τὰ πλάγια καὶ τῆς τετραπλευροῦ πίν. 5, 10 εἰς τὸ μέσον — καὶ ἡ πρώτη σειρά ἐκ τῶν ὑπολοίπων πέντε σωλῆνων καὶ ἐκ τῶν σωληνοειδῶν ψῆφων· ἐκ τῶν τελευταίων εὐρέθησαν τέσσαρες, ἐθέσαμεν ὁμῶς ἡμεῖς εἰς τὴν ἀναπαράστασιν ἐξ, διὰ νὰ ὑπάρχη ὁμοιότης πρὸς τὰς δύο ἄλλας σειράς· ἀλλ' ἴσως δὲν εἶχεν αὕτη καὶ εἰς τὰ ἄκρα

Εἰκὼν 39.

ψῆφους. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν δὲ τοῦ ὄρμου ἐν τῷ τάφῳ παρατηρῶ, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ νεκρὸς ἐτάφη φορῶν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ στήθους· διότι δὲν ἦτο συνεπτυγμένος, ὡς θὰ συνέβαινεν ἐὰν κατετίθετο εἰς τὸν τάφον ἐν σωρῷ, καὶ διότι ἔκειντο οἱ σωλῆνες καὶ αἱ ψῆφοι ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ εὐρίσκηται τὸ στήθος τοῦ νεκροῦ.

Εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρὰν τοῦ τάφου ἦτο τεταμένος ἄλλος νεκρὸς, ἐκ τῶν ὁστῶν τοῦ ὁποῦ ἐσώζοντο ὀλίγιστα μόνον λείψανα. Παρ' αὐτὸν εὐρέθη τὸ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον πίν. 5, 16, τὸ ὁποῖον εἶναι λίαν κατιωμένον καὶ ἐφθαρμένον καὶ ἔχει μῆκος 0,173 μ., στερεῖται δὲ ῥάχως. Ἐπίσης εὐρέθησαν αὐτόθι τὸ πίν. 4, 13 μαχαίριον μήκους 0,132 μ., καὶ ἐν χαλκοῦν ἔλασμα (πίν. 5, 8) περιέργου σχήματος καὶ ἀγνώστου χρήσεως. Τέλος παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου ἀνεκαλύφθη μικρὸν πῆλινον τροχήλατον ἀγγεῖον (εἰκ. 39), ὕψους 0,08

(1) Μία τούτων ἀναλυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ζέγγελη (ἴδε ἀνωτ. σ. 135, σημ. 1) περιεῖχε: 98 78 χαλκοῦ, 1,22 ὀξυγόνου καὶ πρὸς τούτοις ἔχνη ψευδαργύρου καὶ σιδήρου.

μ., ὅμοιον ἀκριβῶς πρὸς τὸ ἀνωτέρω ἀπεικονισθὲν τοῦ τάφου 13· εἶναι δὲ καὶ τοῦτο πηλοῦ μελανωποῦ καὶ περὶ τὴν κοιλίαν φέρει αὐλακώσεις ὀριζοντίας.

Τάφ. 28. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Παρὰ τὸ κρανίον καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθησαν τὰ ἐξῆς πράγματα: τέσσαρες ἀργυροὶ κρίκοι διαμ. 0,023 μ. περίπου· ἄλλος ὅμοιος χαλκοῦς κρίκος (πίν. 4, 6) καὶ τεμάχια ἐνὸς μεγαλυτέρου διαμ. 0,034 μ. δέκα μικραὶ σφαιρικαὶ ψῆφοι περιδεραίου ἐκ λίθου σαρδίου· μία στρογγύλη ἐπιμήκης ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου· μία σφαιρικὴ ἐκ λίθου λευκοτέρου. Ὅπισω δὲ τοῦ κρανίου ἔκειτο τὸ κύπελλον εἰκ. 40, τοῦ ὁποίου ὁ πηλὸς εἶναι μελανό-

Εἰκὼν 40.

τεφρος, ἡ ἐπιφάνεια ὁμαλωτάτη, αἱ δὲ λαβαὶ ταινιόσχημοι· περὶ τὴν βάσιν καὶ τοὺς ὤμους φέρει ὀριζοντίας αὐλακώσεις, εἶναι δὲ διὰ τοῦ τροχοῦ κατεσκευασμένον καὶ ἔχει ὕψος 0,17 μ.

Τάφ. 29. Ὁ νεκρὸς πάλιν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς· ὁ ἀριστερὸς βραχίον ἦτο κεκαμμένος κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ ἡ χεὶρ ἔκειτο πρὸ τοῦ προσώπου, ὁ δὲ δεξιὸς ἦτο ἐπίσης κεκαμμένος κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ ἡ χεὶρ ἔκειτο ὑπὸ τὸν πῆχιν τοῦ ἀριστεροῦ. Πρὸ τοῦ προσώπου εὐρέθη δίωτος σταμνοειδὲς ἀγγεῖον (εἰκ. 41), ὕψους 0,17 μ., ἔχον τὴν ἐπιφάνειαν λείαν, ἀλλὰ κατὰ τόπους ἐρυθρὰν καὶ μελανὴν ἕνεκα ἀνομοίας ὀπτήσεως. Πρὸ τῶν γονάτων δὲ τοῦ νεκροῦ ἔκειτο χειροποίητος κύλιξ τοῦ σχήματος εἰκ. 35, πηλοῦ μελανωποῦ, διαμέτρου χειλέων 0,13 μ., καὶ πρὸ τοῦ στήθους αὐτοῦ μι-

κρὰ χαλκῇ σμίλῃ (πίν. 4, 12), ἣτις ἔχει μῆκος 0,08 μ. (1).

Εἰκὼν 41.

Τάφ. 32. Αἱ πλευραὶ τοῦ τάφου ἦσαν ἐκτισμέναι ἐκ πλίνθων ὤμων, τὸ δὲ κάλυμμα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο πλακῶν. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Πρὸ τοῦ κρανίου εὐρέθη τροχήλατος δίωτος κύλιξ (εἰκ. 42) διαμ. χειλέων 0,13 μ., παρὰ δὲ τοὺς πόδας ἄλλη ἐντελὴς ὁμοία· ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι μελανότεφρος, ἡ ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη, τὰ τοιχώματα λεπτά, αἱ δὲ λαβαὶ ταινιόσχημοι. Ὅπισω τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ ἔκειτο λαβὴς χαλκῇ σχήματος κομποτέρου τῶν συνήθων (πίν. 4, 2).

Εἰκὼν 42.

Τάφ. 33. Ἐν αὐτῷ ἀνεκαλύφθη ὁ κύαθος εἰκ. 43, ὅστις εἶναι χειροποίητος καὶ χονδροειδοῦς κατασκευῆς, ἔχει ὅμως τὴν ἐπιφάνειαν λείαν· ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους· διάμ. 0,095 μ.

Τάφ. 35. Ἐκ τούτου προέρχεται ἡ φιάλη εἰκ. 44, ἣτις εἶναι χειροποίητος· ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ δ' ἐπιφάνεια λεία, ἀλλ' οὐχὶ πολὺ

(1) Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Ζέγγελη (ἐ. ἀ.) περιέχει αὕτη: χαλκοῦ 96,50, κασιτέρου 3,01, ἔγχνη ψευδαργύρου καὶ σιδήρου καὶ 0,49 ὀξυγόνου.

ὁμαλή· ἐπὶ τοῦ χεῖλους φέρει μικρὰν τοξοειδῆ λαβὴν μετὰ δύο τετρημένων ἀποφύσεων ἐκατέρωθεν· διαμ. 0.118 μ.

Εἰκὼν 43.

Εἰκὼν 44.

Τάφ. 36. Οἱ νεκροὶ ἦσαν δύο, ἀλλ' οὔτε τούτων οὔτε τῶν κτερισμάτων ἐξηκριβώθη ἡ θέσις. Εὐρέθησαν δίωτος μελανότεφος διὰ τροχοῦ ποιηθεῖσα κύλιξ (εἰκ. 45), διαμ. 0.14 μ., καὶ ἐν ἄλλο

Εἰκὼν 45.

ὡσαύτως τροχήλατον, ἀλλὰ λίαν ἐφθαρμένον ἀγγεῖον τοῦ σχήματος τῶν ἐν τοῖς τάφοις 13 (εἰκ. 36) καὶ 25 (εἰκ. 39) ἀνακαλυφθέντων· πρὸς τούτοις δύο πήλινα σφονδύλια.

Τάφ. 37. Οἱ νεκροὶ ἦσαν πάλιν δύο, ἐκ τούτων δ' ὁ μὲν ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, ὁ δ' ἕτερος ὕπιος, ἀλλ' εἶχε τὰ σκέλη ὡς συνήθως συνεσταλμένα. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ πρώτου εὐ-

ρέθη χειροποίητον σταμνοειδὲς κεραμόχρουν ἀγγεῖον τοῦ σχήματος τοῦ ἐκ τάφου 29 (ἀνωτ. εἰκ. 41), πρὸς τὸ μέσον δὲ τοῦ τάφου μεταξύ τῶν δύο νεκρῶν ἔκειτο ἄλλο πολὺ μικρόν, ὡσαύτως χειροποίητον, σχήματος σκύφου.

Τάφ. 38. Οἱ νεκροὶ ἦσαν τρεῖς· ἐκ τούτων οἱ μὲν δύο ἔκειντο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, ὁ δὲ τρίτος ἐπὶ τῆς δεξιᾶς, καὶ ἔβλεπον πάντες πρὸς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ τρίτου νεκροῦ, ὅστις ἦτο πιθανῶς γυναικεῖος, εὐρέθη κρίκος χαλκοῦς διαμ. 0,021 μ., εἰς τὴν χεῖρα δ' αὐτοῦ δακτύλιος ἐκ λίθου στεατίτου (πίν. 4, 7) καὶ πρὸς τοὺς πόδας χειροποίητον κεραμόχρουν ἀγγεῖον (εἰκ. 46), τὸ ὁποῖον φέρει ἐγχράκτους γραμ-

Εἰκὼν 46.

μὰς λοξῶς ἀπὸ τῶν χειλεων κατερχομένας· ὕψος ἔχει 0,10 μ., φέρει δὲ παρὰ τὰ χεῖλη δύο τρήματα κείμενα ἀπέναντι ἀλλήλων. Εὐρέθη πρὸς τούτοις πήλινον σφονδύλιον κωνικοῦ σχήματος.

Τάφ. 40. Περιεῖχε τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 47, τοῦ

Εἰκὼν 47.

ὁποίου ἡ λαβὴ ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῆς φιάλης εἰκ. 44 (τάφου 35) καὶ ἔχει εἰς τὰ πλάγια ὁμοίας ἀποφύσεις, ἀλλ' ἀτρήτους· ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρὸς, ἡ ἐπιφάνεια λεία, ἀλλ' ὄχι πολὺ ὁμαλή, ὕψος δ' ἔχει 0,16 μ. Ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ εὐρέθη καὶ πολὺ μικρὸς ἀργυροῦς κρίκος καὶ λαβὴς χαλκῆ τοῦ σχήματος πίν. 4, 1.

Τάφ. 41. Πρὸς τὰ γόνατα τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 48 καὶ ἐν πήλινον σφονδύλιον, παρὰ δὲ τὸ κρανίον τρεῖς ἀργυροῖ κρίκοι. Τοῦ ἀγ-

Εἰκὼν 48.

γείου ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια ἀνώμαλος, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε λεία· τῶν λαβῶν ἡ ἐτέρα ἐλλείπουσα συνεπληρώθη· ὕψος μετὰ τῆς ἀρχαίας λαβῆς 0,115 μ.

Τάφ. 43. Εὐρέθη ἐν αὐτῷ τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 49, ὅπερ εἶναι χειροποίητον· ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κεραμόχρους καὶ λεία, ὑπὸ τὸ γεῖλος δέ, εἰς τὸ ἀντίθετον τῆς λαβῆς μέρος, ὑπάρχει μαστοειδὴς ἐξόγκωσις· ὕψ. 0,065 μ. Ἐπίσης εὐρέθησαν ἐν τῷ τάφῳ δέκα

Εἰκὼν 49.

μικραὶ ψῆφοι ὄρμου, σχήματος κυλινδρικοῦ, ἐκ λίθου λευκοῦ ἡμιδιαφανοῦς (πίν. 4, 8 ἐν τῷ μέσῳ), καὶ πλείονες σωληνοειδεῖς ἐξ ὑαλομάζης, ὁμοίως μικραί. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ ὀρίσω ἀκριβῶς τὴν θέσιν τοῦ ὄρμου.

Τάφ. 44. Ἐκ τούτου ἔχομεν τὸ ἀγγεῖον εἰκ.

50, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κεραμόχρους· ἔσωθεν περὶ τὰ χεῖλη αὐτοῦ φαίνονται ὀριζόντιαι αὐλακώσεις ἀπὸ κεραμικοῦ τροχοῦ πιθανῶς προ-

Εἰκὼν 50.

ερχόμεναι, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὰ χειροποίητα ὕψ. 0,16 μ.

Τάφ. 47. Ἀνεκαλύφθη εἰς βάθος 2,50 μ. ὑπὸ τοῖχον τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος καὶ ἐκ τούτου φαίνεται, ὅτι εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων· διότι τοῦτο εἶναι τὸ μέγιστον βάθος, μέχρι τοῦ ὁποίου ἔφθανον οἱ τάφοι. Ὁ πυθμὴν αὐτοῦ ἦτο ἐπεστρωμένος διὰ χαλίκων (ἴδε ἀνωτ. σ. 128) καὶ ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου ἔκειτο ὁ νεκρὸς. Παρ' αὐτὸν εὐρέθη ἡ πρόχους εἰκ. 51, ἥτις εἶναι χειροποίητος· ὁ πηλὸς εἶναι τεφρὸς καὶ οὐχὶ καθαρὸς, ἡ δ' ἐπιφάνεια ἐστιλ-

Εἰκὼν 51.

βωμένη, ἀλλ' οὐχὶ ἐντελῶς ὁμαλή, ἡ λαβὴ ταινιόσχημος· τῆς προχοῆς τὸ ἄνω ἄκρον εἶναι εὐθέως ἀποκεκομμένον· ὕψ. 0,15 μ.

Τάφ. 50. Περιεῖχε μικρὸν ἐφθαρμένον σκυφοειδὲς ἀγγεῖον καὶ τὸ πίν. 4, 14 χαλκοῦν μαχαίριον· ἡ αἰχμὴ αὐτοῦ εἶναι ἀμβλεῖα, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι βεβλαμμένη· μήκος ἔχει 0,11 μ.

Τάφ. 51. Ἦτο ἐκ πλίνθων ὠμῶν ἐκτισμένος. Κτερίσμα δὲ περιεῖχε μόνον τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 52,

Εἰκὼν 52.

τὸ ὁποῖον εἶναι χειροποίητον· ὁ πηλὸς αὐτοῦ εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια ὅμως μελανωπὴ κατὰ

τόπους ἔνεκα κακῆς ὀπτήσεως· ἐπὶ τοῦ ἄκρου χεῖλους ὑπάρχει λαβὴ κάθετος μετὰ δύο ἀποφύσεων εἰς τὰ πλάγια, ὅποῃ εἶναι αἱ τοῦ ἀγγείου εἰκ. 47 (τάφ. 40)· ὕψ. μετὰ τῆς λαβῆς 0,24 μ.

Τάφ. 53. Οἱ νεκροὶ ἦσαν τέσσαρες, ἀλλ' ἡ θέσις αὐτῶν δὲν ἐξηκριβώθη. Τὰ δὲ κτερίσματα ἦσαν τὰ ἀκόλουθα: ἄωτον σφαιρικὸν χειροποίητον κεραμόχρουν ἀγγεῖον ὕψ. 0,084 μ., τροχήλατος κυθήσκος ἐκ πηλοῦ τεφροῦ· χαλκοῦς κρίκος· πήλινον σφονδύλιον καὶ πήλινος τετρημένος κύλινδρος (κουβαρίστρα) ὅμοιος πρὸς τὸν εἰκ. 31 (σ. 133).

Τάφ. 55. Εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ ἡ κύλιξ εἰκ. 53, ἡ πρόχους εἰκ. 54 καὶ ἐν πήλινον σφονδύλιον τοῦ σχήματος πίν. 5, 17. Ἡ κύλιξ εἶναι χειροποίητος, ἐρυθροβαφῆς ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν καὶ ἐστιλβωμένη, ἡ δὲ περιφέρεια τῶν χειλέων δὲν εἶναι κυκλική, ἀλλ' ἐλλειψοειδής· αἱ λαβαὶ εἶναι πλατεῖαι κατὰ τὰς ἐπὶ τῆς κοιλίας προσφύσεις, γίνονται δὲ στενότεραι κατὰ τὴν καμπύλην, ἐνῶ συγχρόνως τὸ πάχος αὐτῶν αὐξάνεται κατ' ἀναλογίαν· ὕψ.

Εἰκὼν 53.

μετὰ τῶν λαβῶν 0,16 μ. Τῆς πρόχου ὁ πηλὸς εἶναι μελανότεφρος, ἡ ἐπιφάνεια λεία, ὁ λαιμὸς κυλινδρικός, πλατὺς καὶ ἄνευ προχοῆς, τὰ χεῖλη ὀλίγον πρὸς τὰ ἔξω κεκαμμένα· ὕψ. 0,09 μ.

Τάφ. 56. Εὐρέθησαν: ἐν ἀγγεῖον τροχήλατον ἐκ πηλοῦ μελανότεφρου σχήματος ἀκριβῶς ὁμοίου πρὸς τὰ τῶν τάφων 13 (εἰκ. 36) καὶ 25 (εἰκ. 39)· ἡ κύλιξ εἰκ. 55 καὶ ἡ λόγχη πίν. 4, 10. Ἡ κύλιξ φαίνεται ὅτι εἶναι χειροποίητος, ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς εἶναι κιτρινωπὴ καὶ καλῶς λελειασμένη, αἱ λαβαὶ ταινιόσχημοι, ὑπὸ δὲ τὸν πυθμένα φέρει μικρὰν κοιλότητα, ὅποιαν ἔχουσι συχνὰ τὰ ἀγγεῖα τῶν

Εἰκὼν 54.

Κυκλάδων· ὕψος μετὰ τῶν λαβῶν 0,07 μ. Ἡ δὲ λόγχη εἶναι χαλκῇ⁽¹⁾ καὶ ἀποτελεῖται ἐκ στερεοῦ ἐλάσματος, τὸ ὁποῖον φέρει ἐκατέρωθεν ῥάχιν διήκουσαν οὐχὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἐλάσματος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς αἰχμῆς μέχρι τοῦ μέσου περίπου τῆς λόγχης· αἱ ῥάχεις μέχρι τινὸς εἶναι κοῖλαι, εἰς τὸ ἄλλο δ' ἡμισυ τοῦ ἐλάσματος ὑπάρχουσι δύο ὀπαί. Προφανῶς τὸ δόρυ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ἡ λόγχη αὕτη, ἦτο κατὰ τὸ ἄκρον ἐσχισμένον εἰς δύο καὶ ἡ λόγχη ἐνετίθετο εἰς τὴν σχισμὴν, συνηλοῦτο δὲ

(1) Κατὰ τὸν Ζέγγελην (ἴδε ἀν. σ. 135.1) περιέχει: χαλκοῦ 97.02, κασσιτέρου 1.71, ἔγχνη σιδήρου, καὶ ὀξυγόνο 1.27.

μετὰ τοῦ δόρατος δι' ἥλων· ἵνα μὴ φθείρωνται ὅμως τὰ ἄκρα αὐτοῦ καὶ ἵνα ἡ σύνδεσις γίνηται ἀσφαλεστέρα, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ λόγχη στερεωτέρα, ἐπενόησαν τὰς κοίλας ῥάχεις, εἰς τὰς ὁποίας εἰσέδουν τὰ ἄκρα ταῦτα· καὶ ἀληθῶς ἐσώζοντο ἐν-

Εἰκὼν 55.

τὸς αὐτῶν κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς λόγχης λείψανα ξύλου. Ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Σέσκλου ἀνεκαλύφθη καὶ μήτρα ἐκ σχιστολίθου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔχουνον τοιαύτας λόγχας (ᾶρα Κεφ. ἔβδομον), ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ τάφῳ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκήνων εὐρέθη τμημα ὁμοίας λόγχης⁽¹⁾.

Τάφ. 57. Μῆκος 1,20 μ., πλάτος 0,62 μ., βάθος 0,56 μ. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ εὐρίσκετο εἰς τὸ δυ-

Εἰκὼν 56.

τικὸν ἄκρον τοῦ τάφου. Πρὸ αὐτῆς ἀνεκαλύφθη ἀγγεῖον πήλινον (εἰκ. 56) σχήματος ὡς τὸ ἐκ τάφου 9, ἀλλ' ἄνευ κοσμημάτων, καὶ σφονδύλιον

(1) Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1898 σ. 191.

ὅμοιον πρὸς τὸ πίν. 5, 17. Πρὸ τῶν ποδῶν δὲ τοῦ νεκροῦ ἔκειτο πηλίνη πρόχους (εἰκ. 57), τῆς ὁποίας ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ δ' ἐπιφάνεια κιτρι-

Εἰκὼν 57.

νωπὴ· ἡ προχοὴ εἶναι ἄνω εὐθέως ἀποκεκομμένη· ὕψ. 0,27 μ. Πλησίον τῆς πρόχου εὐρέθη κύλιξ μελανότερος, τροχήλατος (εἰκ. 58).

Εἰκὼν 58.

Τάφ. 61. Μῆκ. 1,14 μ., πλάτ. 0,56 μ., βάθ. 0,52 μ. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, ἐκ τῶν χειρῶν δ' αὐτοῦ ἡ ἀριστερὰ ἦτο κεκαμμένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ ἀνυψωμένη οὕτως, ὥστε οἱ δάκτυλοι ἔκειντο πρὸ τοῦ προσώπου, ἐνῶ τῆς ἐτέρας οἱ δάκτυλοι ἔκειντο πρὸ τοῦ στήθους. Πρὸ τοῦ προσώπου εὐρέθη πρόχους (εἰκ. 59) καὶ παρ' αὐτὴν σφονδύλιον σχήματος κολούρου κώνου. Τῆς πρόχου ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ δ' ἐπιφάνεια ἐρυθροβάφης καὶ λεία· τῆς προχοῆς τὸ ἄκρον ἔλειπε καὶ συνεπληρώθη διὰ γύψου, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης πιθανότητος· ὕψ. 0,21 μ. Πλησιέστερον δὲ πρὸς τὸ κρανίον, ἐπὶ τῶν ὁσίων τοῦ λαιμοῦ, εὐρέθησαν δύο χαλκοὶ ἐπίχρυσοι κρίκοι, διαμ.

0,042 μ., ἀκριβῶς ὅμοιοι πρὸς τοὺς τοῦ τάφου 7, καὶ παρ' αὐτοὺς εἴκοσι καὶ πέντε ψῆροι ὄρμου ἐκ λίθου σαρδίου δύο σχημάτων (πίν. 4, 3) καὶ τέσσαρες ἀργυραῖ· ἐκ τούτων ἄλλαι μὲν ἔκλειντο παρὰ τὴν κάτω σιαγὸνα, ἄλλαι δὲ ὑπὸ τὰ ὀστέα τοῦ λαιμοῦ, ὥστε εἶναι φανερόν, ὅτι προήρχοντο ἐκ περιδεραίου, τοῦ ὁποίου μέρος ἀπετέλουν πιθα-

Εἰκὼν 59.

νῶς καὶ οἱ δύο κρίκοι. Περὶ τῶν ὁμοίων κρίκων τοῦ τάφου 7 εἶχον ὑποθέσει κατ' ἀρχὰς ὅτι ἦσαν ψέλια, ἀλλὰ τοῦτο ἐνταῦθα εἶναι ἀδύνατον, διότι εἶδομεν ὅτι ἡ δεξιὰ χεὶρ ἔφθανε μόνον μέχρι τοῦ στῆθους, ἐνῶ οἱ κρίκοι εὐρέθησαν ὑψηλότερον· ἔπειτα καὶ ἡ διάμετρος αὐτῶν εἶναι σχετικῶς μικρά, ἐνῶ τὰ ὀστέα ἦσαν ἀνθρώπου ἐνήλικος.

Τάφ. 62. Ἐν αὐτῷ ἐσώζοντο ἐλάχιστα ὀστέα, φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ νεκρὸς ἔκειτο πάλιν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Πρὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀνεκαλύφθησαν δύο χειροποίητα ἀγγεῖα (εἰκ. 60 καὶ

Εἰκὼν 60.

61). Τὸ πρῶτον εἶναι κεραμόχρουν καὶ ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν ἀστρίλωτον, τὰ δὲ τοιχώματα παχέα· καθόλου εἶναι πολὺ χονδροειδοῦς κατασκευῆς· ὕψ. 0,165 μ. Τὸ δεύτερον εἶναι ἐκ πηλοῦ τεφροῦ, ἔχει

τὴν ἐπιφάνειαν ἀνώμαλον, ἀλλ' ἐστιλβωμένην, τὰ δὲ τοιχώματα καὶ τούτου εἶναι χονδροειδῆ· ὕψ. 0,055 μ.

Εἰκὼν 61.

Ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν τάφων τοῦ Διμηνίου ὁ εἷς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἤδη, θολωτός, οἱ δύο δὲ ἄλλοι ἦσαν κατασκευασμένοι ἐκ πλακῶν, ὡς οἱ πλεῖστοι

Εἰκὼν 62.

Εἰκὼν 63.

ἐκ τῶν περιγραφέντων· ἐκ τῶν δύο τούτων ὁ μὲν ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Στάη, ὁ δ' ἕτερος ὑπ' ἐμοῦ. Ὁ πρῶτος περιεῖχε δύο πήλινα εἰδώλια γνωστο-

Εἰκὼν 64.

τάτου μυκηναϊκοῦ τύπου (εἰκ. 62, 63) καὶ δύο ἀγγεῖα (εἰκ. 64, 65) ἐκ τῶν νεωτέρων τῆς μυκηναϊκῆς

κεραμεικῆς, ὁμοίως γνωστῶν σχημάτων, Μετ' αὐτῶν ὅμως ἀνεκαλύφθη καὶ ἐν χειροποίητον ἀγγεῖον (εἰκ. 66), τοῦ ὁποίου τὰ κοσμήματα — μελανὰ καὶ ἐρυθρὰ κατὰ τύπους ἔνεκα ἀνομοίας ὁπτήσεως ἢ διαφόρου πυκνότητος τοῦ χρώματος — εἶναι

Εἰκὼν 65.

ἀμαυρόχρωμα· ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ σχῆμα ἀπηντήσαμεν, ὀλίγον μόνον παρηλλαγμένον, ἥδη ἀνωτέρω (εἰκ. 53 καὶ 56), ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς ἀρχαιοτέραν τεχνοτροπίαν, ἣτις φαίνεται ὅτι μεμονωμένως ἐξηκολούθησε ν' ἀσκῆται ἐν Θεσσα-

Εἰκὼν 66.

λίᾳ μέχρι τῆς νεωτέρας μυκηναϊκῆς περιόδου. Περὶ ἐργον ὅμως εἶναι, ὅτι ἐν ἀκριβῶς ὅμοιον κατὰ τὸ σχῆμα ἀμαυρόχρωμον ἀγγεῖον εὗρέθη καὶ ἐν Στεφ-ριᾷ τῆς Ἀττικῆς ἐντὸς τάφου θαλαμοειδοῦς, ὅστις κατὰ τὰ ἄλλα ἀνῆκεν ὡσαύτως εἰς τὴν νεωτέραν μυκηναϊκὴν περίοδον⁽¹⁾.

Ὁ ἄλλος ἐκ πλινθίων μυκηναϊκὸς τάφος, τὸν ὁποῖον ἀνεκάλυψα ἐγώ, ἦτο δυστυχῶς κατεστραμμένος κατὰ μέγα μέρος· ὁ νεκρὸς ἐφαίνετο ὅτι ἦτο νεαρᾶς ἡλικίας, ἀλλὰ περὶ τῆς θέσεως τῶν ὀστέων αὐτοῦ οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω ὑποθέτω ὅμως, ὅτι ἦτο κατακεκλιμένος ὀκλαζών, ὡς οἱ τοῦ

(1) Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1895 σ. 201 (Στάης).

χαλκοῦ αἰῶνος⁽¹⁾. Τὰ κτερίσματα δὲ τοῦ τάφου ἦσαν δύο πρόχοι τοῦ αὐτοῦ σχήματος (εἰκ. 67)

Εἰκὼν 67.

καὶ ἐν πήλινον εἰδῶλιον ὅμοιον πρὸς τὰ τῶν εἰκό-νων 62 καὶ 63.

Τοῦ θολωτοῦ τάφου ἡ κάτοψις φαίνεται ἐν τῷ σχεδίῳ πίν. 2. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 15,10 μ.

Εἰκὼν 68.

(1) Καὶ εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους τοῦ Ναυπλίου παρατηρήθη τοιαύτη θέσις τῶν νεκρῶν (Ἀθήναιον 1879 σ. 522. Athen. Mitteil.

καὶ πλάτος 2,35 μ., αἱ πλευραὶ δ' αὐτοῦ εἶναι ἐκτισμέναι ἐξ ἀργῶν μικρῶν λίθων. Τὸ στόμιον ἔχει πλάτος 1,60 μ. ἕως 1,64 μ. (διότι εὐρύνεται πρὸς τὰ ἔσω), βάθος 3,25 μ. καὶ ὕψος 3,15 μ. Οἱ λίθοι, δι' ὧν ἐκτίσθησαν αἱ πλευραὶ αὐτοῦ, εἶναι ἀπελέκητοι, ἀλλ' ἐκ φύσεως πλακωτοί, καὶ μεγάλοι· τοῦ μεγίστου ἐξ αὐτῶν τὸ μῆκος εἶναι 2,70 μ. Τὸ δ' ὑπερθύρον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν μεγάλων πλακῶν, αἵτινες ἔχουσι πάχος 0,45 μ. περίπου, ἐπ' αὐτῶν δ' ἔκειντο ἄλλαι λεπτότεραι (πάχους

0,10 μ. ἕως 0,15 μ.), ἐκ τῶν ὁποίων μία κειμένη ἐπὶ τῆς πρώτης ἐκ τῶν ἔξω πλακῶν τοῦ ὑπερθύρου καὶ καταλαμβάνουσα ὅλην τὴν πρόσοψιν τοῦ τάφου προέχει ὀλίγον ὡς γεῖσον (ἴδε εἰκ. 68). Εἰς τὰ ἄκρα δὲ τῶν πλακῶν τούτων εἶναι ἐκτισμένοι δύο τοῖχοι, οἵτινες συγκλίνοντες πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐνούμενοι ἐσχημάτιζον κενὸν τρίγωνον, τὸ ὁποῖον ἐμπροσθεν ἐφράσσετο διὰ μικρῶν πλακιδίων.

Τὸ στόμιον εὐρέθη πεφραγμένον διὰ ξηροτοίχου, τοῦ ὁποίου ὅμως τὸ ἀνώτατον μέρος καθηρέθη κα-

Εἰκὼν 69.

τόπιν ἐπίτηδες, ὡς φαίνεται, καὶ ἐσχηματίσθη οὕτω ἄνοιγμα ἐπαρκές, ἵνα διέλθῃ ἄνθρωπος. Ἡ θόλος δέ, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ τοῦ στομίου εἰσερχόμεθα, ἔχει διάμετρον 8,30 μ. καὶ εἶναι ὠκυδομημένη πάλιν ἐξ ἀπελεκῆτων, ἀλλὰ πλακωτῶν, σχιστολίθων· τὸ μέγεθος αὐτῶν εἶναι ποικίλον, μέγιστοι

δὲ — μέχρις ἑνὸς μ. μήκους — εἶναι οἱ τοῦ κατωτάτου δόμου. Χρῆσις πηλοῦ πρὸς σύνδεσιν τῶν λίθων φαίνεται ὅτι δὲν ἔγινε. Τὰ τοιχώματα σώζονται μέχρις ὕψους 3,80 μ. Ἐντὸς τῆς θόλου ὑπάρχει ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ τετράπλευρον κτίσμα (ἴδε τὴν κάτοψιν ἐν πίν. 2 καὶ εἰκόνα 69) προσκεκολλημένον εἰς τὴν περιφέρειαν αὐτῆς καὶ ἔχον μῆκος 3,62 μ., πλάτος 1,40 μ. ἕως 1,60 μ. (διότι ἡ ἀνατολική πλευρὰ εἶναι μικροτέρα)

1880 σ. 152, 153), ὡσαύτως δὲ εἰς γεωμετρικοῦς τῆς Ἐλευσίως (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1889 σ. 171 ἔξ. καὶ 1898 σ. 96, 97) καὶ εἰς τοὺς τῆς Μακρόλιανης.

καὶ ὕψος σωζόμενον σήμερον 1,08 μ.: οἱ τοῖχοι ἔχουσι πᾶχος 0,43 μ. Κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Στάη τὸ κτίσμα τοῦτο ἀρχικῶς ἐσκεπάζετο ὑπὸ πλειόνων πλακῶν, αἵτινες ἐπάτουν ἐπὶ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν καὶ ἐπὶ μιᾷς ξυλίνης δοκοῦ, τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα ἔκειντο εἰς τὸ μέσον τῶν στενῶν πλευρῶν. Ὁμοία χρῆσις ξυλίνων δοκῶν παρετηρήθη, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς τοὺς τάφους τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ὅτι δὲ καὶ τὸ κτίσμα τοῦτο ἦτο ἴδιος τάφος κατεσκευασμένος ἐντὸς τοῦ οἰκογενειακοῦ θαλάμου — κτιστὴ λάρναξ τρόπον τινά —, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἐντὸς ἐνὸς ἐκ τῶν θολωτῶν τάφων τοῦ Θορικοῦ ἀνεκαλύφθησαν πάλιν ὑπὸ τοῦ Στάη δύο ἀκριβῶς ὅμοια κτίσματα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν χρησιμεύοντα ⁽¹⁾.

(¹) Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1893 σ. 12 ἐξ. — Tsountas - Manatt, Mycenaean Age σ. 385, εἰκ. 163.

Ἐντὸς τοῦ κτιστοῦ τάφου ὑπῆρχον μόνον ὀλίγα λείψανα ὀστῶν, ἔξω δ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς θόλου εὑρέθησαν διεσπαρμένα δεκατρία μικρὰ χρυσᾶ κοσμήματα γνωστοτάτου σχήματος ⁽¹⁾, μία χρυσῇ φακοειδῆς ψῆφος ὁρμου καὶ ὀλίγαι πολὺ μικραὶ ψηφίδες ὁρμου ἐξ ὑαλομάζης. Τεμάχια πηλίνων ἀγγείων δὲν ἀνεκαλύφθησαν οὔτε ἐντὸς τῆς θόλου οὔτε εἰς τὸν δρόμον. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἀποδεικνύει ἴσως πολὺ, ἐξ ἄλλων ὁμῶς ἐνδείξεων ἐπέσθη ὁ Στάης, ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφεὶς τάφος εἶχε συληθῇ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Εἰς τὸν ἕτερον θολωτὸν τάφον τοῦ Διμηνίου, τὸν ἐξερευνηθέντα τῷ 1886, εὑρέθησαν ἀσήμαντα ἀγγεῖα ⁽²⁾.

(¹) Πρβ. Kuppelgrab von Menidi, πίν. III, 21. 27.

(²) Athen. Mitteil. 1886 σ. 435 ἐξ. (Lolling καὶ Wolters).

ΤΑ ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων, τὰ ὅποια αἱ ἀνωτέρω περιγραφεῖσθαι ἀνασκαφαὶ ἔφερον εἰς φῶς, τὴν πρῶτην θέσιν κατέχουσι καὶ ἔνεκα τοῦ πλήθους καὶ ἔνεκα τῆς ἄλλης αὐτῶν σπουδαιότητος τὰ πήλινα ἀγγεῖα. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ περὶ αὐτῶν λόγος θὰ εἶναι ἐξ ἀνάγκης μακρότερος, ἔνεκα τούτου δὲ διηρέσαμεν αὐτὸν εἰς δύο κεφάλαια· καὶ εἰς μὲν τὸ παρὸν πραγματευόμεθα περὶ τῶν ἀγγείων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, εἰς δὲ τὸ ἐπόμενον περὶ τῶν τοῦ χαλκοῦ. Ὁ χωρισμὸς δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλος, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὑπάρχουσιν ὅχι μόνον μεμονωμένα ἀγγεῖα, ἀλλὰ καὶ κατηγορίαι ὅλαι, περὶ τῆς σχετικῆς ἡλικίας τῶν ὁποίων δύνανται νὰ γεννηθῶσιν ἀμφιβολίαι, καὶ πιθανὸν εἶναι, ὅτι εὐρύτεραι ἀνασκαφαί, ἐνεργούμεναι εἰς πλείονα μέρη τῆς Θεσσαλίας, θὰ ἐπιφέρωσι μεταβολὰς εἰς τὴν κατὰ ταξιν, τὴν ὁποίαν ἐγὼ παρεδέχθην· διότι σήμερον αἱ παρατηρήσεις ἡμῶν εἶναι ὡς πρὸς πολλὰ σημεῖα ἀνεπαρκεῖς. Οὐχ ἥττον πιστεύω, ὅτι ἡ κατὰ ταξιν αὕτη, κατὰ τὰ κύρια αὐτῆς μέρη, εἶναι ἀκριβής καὶ ὅτι ἡ ἱστορία τῆς θεσσαλικῆς κεραμεικῆς, ὅπως ἐκτίθεται ἐνταῦθα, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσφαλής· ὅπου δὲ ὑπάρχουσιν ἀμφιβολίαι, δὲν θὰ παραλείψω νὰ δηλώσω τοῦτο.

Τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα μέλλομεν νὰ περιγράψωμεν, εἶναι ἢ μονόχρωμα ἀπλᾶ ἢ φέρουσι κοσμήματα ἐγχάρακτα ἢ γραπτὰ, ὀλίγα δὲ τινα ἔκτυπα. Γενικῶς δὲ παρατηρῶ περὶ αὐτῶν ἤδη ἐνταῦθα, ὅτι πάντα τὰ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν τοῦ χαλκοῦ εἶναι χειροποίητα· σημεῖα ἀναμ-

φίβολα τῆς χρήσεως τοῦ κεραμικοῦ τροχοῦ ἅπαν τῶσι τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν προμυκηναϊκῶν ἀμαυροχρῶμων γεωμετρικῶν ἀγγείων καὶ τῶν συγχρόνων πρὸς ταῦτα μονοχρῶμων.

Α. Ἀγγεῖα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ἐν Διμηνίῳ, πλὴν τοῦ ἀγγείου εἰκ. 29 (σ.125), μόνον πέντε ἢ ἐξ ἄλλα τεμάχια ἀγγείων τῆς περιόδου ταύτης ἀνεκαλύφθησαν, ἐπιτρέπεται δὲ νὰ συναγάγωμεν ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀκρόπολις αὐτοῦ ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπομένης περιόδου. Τούναντίον ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Σέσκλου ἡ ἐπίχωσις τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου ἔχει πάχος μέχρι τριῶν μέτρων, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ Καστράκι κατωκίθη μακρὸν χρόνον — αἰῶνας ὅλους πιθανῶς — πρὸ τοῦ Διμηνίου. Καὶ εἰς ἄλλους δὲ πολλοὺς συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας ἅπαντῶσι λείψανα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου, εἰς τινας μάλιστα πολυάριθμα. Ἀλλ', ὡς εἶναι εὐνόητον, τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς κεραμεικῆς τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος στηρίζομεν πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου, διότι ἐνταῦθα ἐξηρευνήθη συστηματικῶς ὁλόκληρος σημαντικὸς συνοικισμὸς καὶ ἐντεῦθεν ἔχομεν τὰ πλεῖστα καὶ ἀξιολογώτατα εὐρήματα· πάντα δὲ τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα καὶ ἀπεικονιζόμενα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς ἄλλη προέλευσις, ἀνεκαλύφθησαν ἐν Σέσκλῳ. Πλὴν τού-

του ὅμως παρέσχον ἀξιολόγους συμβολὰς ἄλλοι τινὲς συνοικισμοί, ὡς πρὸς τὰ ἐγχάρακτα δ' ἀγγεῖα μάλιστα ὁ τῆς Ἀργίσσης (σ. 6, ἀρ. 30).

Ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη ἀλλαχοῦ (σ. 73), εἰς τὸ βαθύτατον στρώμα τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου τὰ ἀγγεῖα εἶναι σχεδὸν πάντα ἀπλᾶ μονόχρωμα, ἐνῷ ὑψηλότερον τοῦ στερεοῦ τὰ φέροντα γραπτὰ κοσμήματα ἀπαντῶσι συχνά. Ἐκ τούτου ἡδυνάτο τις νὰ ὑποδιαίρῃσιν τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἰς δύο τμήματα. Τὰ χαρακτηριστικώτερα ὅμως ἐκ τῶν μονοχρώμων ἀγγείων τοῦ βαθύτατου στρώματος δὲν ἐξαφανίζονται εἰς τὰ ὑψηλότερα στρώματα, ἀλλ' ἐξακολουθοῦσι νὰ εἶναι ἐν χρήσει μετὰ τῶν γραπτῶν. Ἐπειτα καὶ πλησίον τοῦ στερεοῦ εὐρίσκεται ἐνίοτε γραπτὸν τι τεμάχιον ἀγγείου, ὥστε φαίνεται ὅτι τὰ γραπτὰ ἦσαν ἐξ ἀρχῆς γνωστὰ ἐν Σέσκλῳ· ἀλλὰ πιθανῶς καθ' ὃν χρόνον ἡ ἀκρόπολις αὐτοῦ κατείχετο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ πενιχρῶν καλυθῶν, οἱ ἄνθρωποι ἤρχοντο εἰς τὰ μονόχρωμα καὶ πολὺ σπανίως μετεχειρίζοντο ἐκεῖνα. Ἐπὶ τοῦ παρόντος λοιπὸν δὲν νομίζω, ὅτι δικαιούμεθα νὰ χωρίσωμεν τὴν μίαν περίοδον εἰς μικρότερα τμήματα, ἂν καὶ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι βεβαίως ἀμφισβητήσιμον, ὅτι ὑπῆρξέ ποτε ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα ἦσαν ὅλως ἄγνωστα· ἀλλὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης καθαρὰ στρώματα δὲν ἔχομεν ἐν Σέσκλῳ. Τοῦτο μόνον εἶναι βέβαιον, ὡς θ' ἀποδείχθῃ κατωτέρω, ὅτι ἡ τεχνολογία τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐκ τῶν μονοχρώμων, τὰ ὅποια εἶναι καὶ τὰ κάλλιστα, ἦτο ἤδη τελείως μεμορφωμένη, ὅταν τὰ γραπτὰ ἦσαν ἀκόμη σπανιώτατα.

1. Μονόχρωμα ἀγγεῖα (Α 1) (¹).

Τὰ παλαιότατα ἐξ αὐτῶν δεικνύουσι μεγάλην ποικιλίαν ὡς πρὸς τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας· ἄλλα εἶναι μελανὰ ἢ μελανότερρα, ἄλλα ἐρυθρὰ ἢ καστανὰ καὶ ἄλλα κιτρινωπὰ ἢ λευκοκίτρινα. Ἡ τέχνη φαίνεται τρόπον τινὰ ἀποπειρωμένη ἀκόμη καὶ ψηλαφῶσα, τὸ δὲ χρῶμα εἶναι μᾶλλον τυχαῖον ἀποτέλεσμα ἀτέχνου ὀπτησεως. Γενικῶς ὅμως

(¹) Χάριν συντομίας καὶ εὐκολίας εἰς τὰς παραπομπὰς θὰ διακρίνωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις τοὺς διαφόρους ρυθμοὺς τῶν ἀγγείων πολυλίκως ἀπλῶς οὕτω διὰ τῶν ἀλφαριθμητικῶν καὶ ἀριθμητικῶν ψηφίων, τῶν δηλούντων τὴν τάξιν ἐκάστου ἐν τῇ παρούσῃ περιγραφῇ τῆς κεραμεικῆς

πλεονάζουσιν ἐν Σέσκλῳ πλησίον τοῦ στερεοῦ τὰ καπνιστὰ μελανὰ ἢ τεφρὰ.

Ἀλλ' ὀλίγον ὑψηλότερον γίνεται καταφανὴς ἡ προτίμησις τῶν ἀνοικτῶν χρωμάτων, τοῦ ἐρυθροῦ τοῦ κιτρινωποῦ καὶ τοῦ καστανοῦ — μάλιστα ὅμως τοῦ ἐρυθροῦ —, τὰ ὅποια ταχέως ἐπικρατοῦσι τόσον πολὺ, ὥστε τὰ μελανὰ ἐξαφανίζονται σχεδὸν ἐντελῶς καὶ μόνον σπανίως ἀπαντᾷ πάλιν ἀγγεῖόν τι, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια τυχαίως ἐκαπνίσθη κατὰ τὴν ὀπτησιν. Τὸ κίτρινον χρῶμα εἶναι αὐτὸ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, ἀλλὰ τὸ ἐρυθρὸν εἶναι συχνὰ ἰδίᾳ βαφὴ, ἣτις καλύπτει ἢ ἀμφοτέρως τὰς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου ἢ μόνον τὴν ἑξω· τὸ πρῶτον συμβαίνει εἰς εὐρύστομα ἀγγεῖα — φιάλας π. χ. καὶ παρόμοια —, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὰ ἔχοντα στενὸν τὸ στόμιον. Ἡ βαφὴ προσδίδει εἰς αὐτὰ ὄψιν ζωηροτέραν καὶ θερμοτέραν. Ὁ πηλὸς δὲ τῶν ἀγγείων εἶναι ἀναμειγμένος μετ' ἄμμου ἢ τριμ-

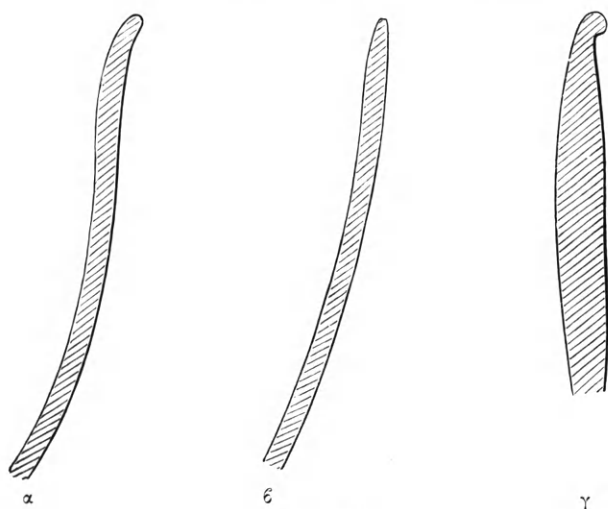
Εἰκὼν 70.

μάτων χαλαζίου — ἐνίοτε εἰς πολὺ μικρὰν ποσότητα — καὶ ἡ ἐπιφάνεια λεία καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καλῶς ἐστιλβωμένη. Ἡ ὀπτησις εἶναι πάντοτε καλὴ καὶ ἐπὶ τῶν πλείστων — ἐξαίρουμένων τῶν πλησίον τοῦ στερεοῦ εὐρεθέντων — λίαν ὁμοίμορφος, ὅπερ φαίνεται μαρτυροῦν, ὅτι ὠπτήθησαν ἐντὸς κλειστοῦ χώρου. Καθόλου δὲ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἐν Σέσκλῳ ἤδη εἰς τὸ βαθύτατον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως, εἰς τὸ στρώμα δηλαδὴ εἰς τὸ ὁποῖον τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα σχεδὸν δὲν ἀπαντῶσιν, ἡ κεραμεικὴ ἐμφανίζεται παρὰ δόξαν προηγμένη ὡς πρὸς τὸ τεχνικὸν μέρος.

Ἐκ τῶν σχημάτων ὀλίγα δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εὐρίσκονται τεμάχια, καὶ ταῦτα πολὺ μικρά. Ἐν ἐκ τῶν συνηθεστάτων φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ σχῆμα τοῦ αὐτοῦ καὶ ἄνευ βάσεως σκύφου εἰκ. 70, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸ ἀρχαιότατον στρώμα· διότι εἰς βάθος 4,50 μ. ἕως 5 μ. εὐρέθησαν τεμάχια τοιούτων

σχύρων, τῶν ὁποίων ὁ πηλὸς εἶναι σχετικῶς καθάρως, τὰ τοιχώματα λεπτά καὶ ἡ ὀπτησις τελεία· ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας δέ, ἥτις εἶναι λεία, διακρίνονται τὰ ἴχνη τοῦ ἐργαλείου, διὰ τοῦ ὁποῦ ἐλείαναν αὐτήν, φαίνεται ὅμως, ὅτι ἐπίτηδες δὲν ἐξήλειψαν αὐτά· διότι καθόλου τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι εἰργασμένα μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας καὶ θαυμαστῆς δεξιότητος. Ἐν ἐκ τῶν γνωρισμάτων αὐτῶν εἶναι, ὅτι τὰ ἄκρα χεῖλη εἶναι κάθετα καὶ λεπτύνονται ἐκ τῶν ἔσω, ἢ λέπτυνσις δ' αὕτη προσπίπτει ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ισχυρότερον εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἢ ἐπὶ τῆς εἰκόνης (ἴδε τομὴν εἰκ. 71, β) καὶ εἶναι πολὺ χαρακτηριστική. Τὸ μέγεθος τῶν ἀγγείων εἶναι μᾶλλον μικρόν· ὁ σκύφος εἰκ. 70 ἔχει ὕψος 0,085 μ. καὶ διάμ. χειλέων 0,135 μ.

Ἄλλων τινῶν τεμαχίων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὰ λοι-

Εἰκὼν 71.

πὰ ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ προηγούμενα, τὰ ἄκρα χεῖλη κάμπτονται ὀλίγον πρὸς τὰ ἔξω (εἰκ. 71, α) ἢ παχύνονται ἔξωθεν (εἰκ. 71, γ), ὥστε σχηματίζεται ὑπ' αὐτὰ λαιμός. Καὶ ταῦτα εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ τῆς περιόδου ταύτης, δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον, ὅτι προέρχονται ἐκ σκύφων ἐχόντων τὸ σχῆμα τοῦ ἐν εἰκ. 70, διότι οὐδὲν ἄρτιον παράδειγμα εὑρέθη. Περὶ τῆς εἰκόνης 71, γ παρατηρῶ, ὅτι παριστᾷ τὴν τομὴν τοῦ φέροντος ἐγγράκτα κοσμήματα τεμαχίου πίν. 13, 5, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀργίσσης, ἀλλ' ἀκριβῶς ὅμοια τεμάχια, ἄνευ κοσμημάτων ὅμως, εὑρον καὶ ἐν Σέσκλῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Μετὰ τοὺς ἀώτους καὶ ἄνευ βάσεως σκύφους

ἀναφέρω βαθείας τινὰς φιάλας, τῶν ὁποίων τὴν ἀρχαιοτάτην μορφήν δεικνύει ἡ ἐν εἰκ. 72 δημοσιευομένη. Αὕτη ἔχει βάσιν, διαφέρει δὲ προσέτι ἀπὸ τῶν σκύφων κατὰ τοῦτο, ὅτι, ἐνῶ ἐκείνων ἡ κοιλία εὐρύνεται ἡρέμα πρὸς τὰ ἄνω, ταύτης ἡ κοιλία εἶναι εὐρυτάτη κατὰ τὸ μέσον περίπου ὕψος τοῦ ἀγγείου· τὰ ἄκρα χεῖλη ὅμως κάμπτονται πάλιν ὀλίγον πρὸς τὰ ἔξω, ὡς περίπου εἰς τὴν τομὴν εἰκ. 71, α, ἂν καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνης 72 τὸ πρᾶγμα δὲν διακρίνεται. Ὑψὸς ἔχει 0,095 μ., διάμετρον δὲ χειλέων 0,13 μ.

Εἰκὼν 72.

Καὶ τοῦτο τὸ σχῆμα εὐρίσκουμεν ἤδη εἰς τὸ βαθύτατον στρώμα τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ γραπτὰ εἶναι σπανιώτατα, ὑψηλότερον δ' ἀπαντᾷ ὅχι μόνον μονόχρωμον, ἀλλὰ — πολὺ σπανίως ὅμως — καὶ μεταξὺ τῶν γραπτῶν ἀγγείων· αὕτη ἡ φιάλη εἰκ. 72 φέρει ἀμυδρὰ γραπτὰ κοσμήματα, ἔνεκα τῶν ὁποίων θ' ἀναφέρωμεν αὐτήν καὶ κατωτέρω· ἀπεικονίσθη δ' ἐνταῦθα, διότι δὲν ἔχομεν ἄρτιον παράδειγμα μονόχρωμον.

Τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ σχήματος εἰκ. 72 εὐρίσκουμεν εἰς τὰς ἐπομένους τρεῖς φιάλας.

Ἡ ἐν εἰκ. 73 ἀνεκαλύφθη εἰς βάθος 4,50 μ. καὶ ἔχει ὕψος 0,095 μ. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς εἶναι

Εἰκὼν 73.

χρώματος καστανοῦ ἀνοικτοῦ καὶ ἐστιλβωμένη, φέρει δ' εἰς τέσσαρα μέρη τῆς κοιλίας ἀνά τρεῖς στρογγύλας θηλάς σχηματιζούσας τρίγωνα. Θηλαὶ ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ ἄλλων συγχρόνων τεμαχίων καὶ

δύνανται μάλιστα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς χαρακτηριστικαὶ τῆς περιόδου ταύτης, ἀλλ' εἶναι συνήθως ἐπιμήκεις. Ἀπὸ τῆς προηγουμένης δὲ φιάλης διαφέρει ἡ ἐν εἰκ. 73 καὶ κατὰ τὴν μεγαλυτέραν εὐρυνσιν τῶν χειλέων.

Ἡ ἄλλη φιάλη, εἰκ. 74, εἶναι ἐρυθροβαφῆς ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ὕψος δ' ἔχει 0,125 μ. Θηλαί

Εἰκὼν 74.

δὲν ὑπάρχουσιν ἐπ' αὐτῆς, τὰ χεῖλη ὅμως εὐρύνονται ἔτι μᾶλλον καὶ τὸ περίγραμμα τῆς πλαγίας ὀφews εἶναι ὅλως κυματοειδές.

Ἡ τρίτη, εἰκ. 75, ἀνεκαλύφθη εἰς βάθος δύο μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἀνήκει εἰς τὸ τέ-

Εἰκὼν 75.

λος τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἡ μορφή αὐτῆς δὲν εἶναι τόσον κομψή, ὅσον ἡ τῆς εἰκ. 74, καὶ σημαίνει ἤδη τὴν παρακμὴν.

Οὕτω λοιπὸν αἱ τέσσαρες εἰκόνες 72-75 παριστῶσι τὴν βαθμὴδὸν ἐξέλιξιν ἐνὸς σχήματος ἀγγείου — ἐξέλιξιν, ἥτις ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ βαθυτάτου στρώματος τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου καὶ φθάνει μέχρι τοῦ τέλους τῆς περιόδου.

Εἰς βάθος 4,50 μ. ἕως 5,00 μ., ἤτοι πάλιν εἰς τὸ βαθύτατον στρώμα, ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἄλλα τινὰ σπάνια τεμάχια, ἅτινα κατὰ τὴν λεπτότητα τῶν τοιχωμάτων, τὴν κανονικότητα αὐτῶν, τὴν καλὴν ὀπτησιν καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ πηλοῦ ὑπερβαίνουνσι πάντα τὰ λοιπά. Τὸ σχῆμα ἢ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι δύσκολον ν' ἀναπαράσχη-

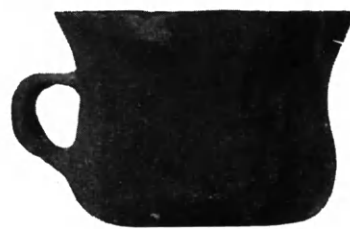
σωμεν μετὰ βεβαιότητος. Δύο εἶχον πιθανῶς τὸ ἐν εἰκ. 76 σχῆμα, τὸ ὁποῖον συνεπληρώσαμεν ἐξ ὀλίγων τεμαχίων· ἦσαν δηλαδὴ φιάλαι ἢ κύλικες ἀβαθεῖς μετὰ βάσεως καὶ δύο ὀριζοντίων σωληνοειδῶν λαβῶν. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ δ' ἐπιφάνεια ἐρυθροβαφῆς καὶ λειοτάτη· τὰ τοιχώματα κατὰ τὰς λαβὰς ἔχουσι πάχος μόλις ἐνὸς καὶ ἡμίσεος χιλιοστοῦ τοῦ μέτρου. Τοσαύτη τελειότης τῆς κεραμεικῆς κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μόνον ἐπὶ τῶν καμαραϊκῶν ἀγγείων τῆς Κρήτης νο-

Εἰκὼν 76.

μίζω ὅτι ἀπαντᾷ πάλιν. Πλὴν τούτου ὅμως εἶναι τὰ τεμάχια ταῦτα καὶ ἄλλως ἄξια προσοχῆς· διότι φέρουσιν ἐπὶ τῆς ἔξω ἐπιφανείας τεφρὰς τοξοειδεῖς ταινίας, οὐχὶ ἐντελῶς κανονικάς, αἵτινες ὀφείλονται, ὡς φαίνεται, οὐχὶ εἰς χρῶμά τι, ἀλλ' εἰς σκόπιμον μερικὴν ἐπενέργειαν τοῦ πυρὸς κατὰ τὴν ὀπτησιν τοῦ ἀγγείου. Δὲν περιορίζονται δὲ καὶ ταῦτα τὰ ἀγγεῖα μόνον εἰς τὸ βαθύτατον στρώμα, ἀλλ' ἀπαντῶσι καὶ ὑψηλότερον ὁμοῦ μετὰ τῶν γραπτῶν.

Ὅμοιόν τι πρὸς τὰς τεφρὰς ταινίας τῶν τεμαχίων τούτων παρατηρεῖται ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου ἀγγείου (εἰκ. 77), τοῦ ὁποῖου ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι

Εἰκὼν 77.

ἐρυθρωπῇ· ἐπ' αὐτῆς δὲ διακρίνονται ἐρυθρότεραί τινες γραμμαὶ ἢ ταινίαι, αἵτινες εἶναι ἀμυδραὶ καὶ συγκεχυμέναι καὶ δὲν φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ χρώματος, ἀλλὰ πάλιν ἐξ ἐπενεργείας τοῦ

πυρός. Περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ ἀγγείου δὲν εἶμαι ἐντελῶς βέβαιος, διότι ἕνεκα τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως δύναται νὰ ἀνήκῃ καὶ εἰς τὴν ἐπομένην περίοδον. Περιέλαβον ὅμως αὐτὸ ἐνταῦθα ἕνεκα τοῦ τρόπου τῆς διακοσμήσεως καὶ ἕνεκα τοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸ ἐν εἰκ. 74, πλην ὅτι ἐκεῖνο μὲν ἔχει βάσιν, τοῦτο δὲ λαβὴν. Τὰ χεῖλη αὐτοῦ ἔσωθεν εἶναι ἐρυθροβαφῇ, ὕψος δ' ἔχει 0,08 μ.

Τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα μέχρι τοῦδε περιεγράψαμεν, εἶναι καὶ ἕνεκα τῆς τεχντροπίας αὐτῶν καὶ ἕνεκα ἄλλων τινῶν γνωρισμάτων, ἅτινα ἐξήραμεν ἤδη, ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτάτων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Καὶ ὁσάκις κατωτέρω ἀναφέρομεν τὰ μονόχρωμα τῆς περιόδου ταύτης ἢ τὰ ἀγγεῖα Α 1, ταῦτα πρὸ πάντων ἔχομεν ὑπ' ὄψιν.

Μετ' αὐτῶν ὅμως ἀπαντῶσι, μάλιστα εἰς τὸ ὑψηλότερον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως, δηλαδὴ ἐγγύτερον πρὸς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἄλλα ἀγγεῖα ἢ τεμάχια ἀγγείων, τῶν ὁποίων ἡ τεχντροπία εἶναι χονδροειδέστερα, τὰ δὲ σχήματα ἢ ἀγνωστα ἡμῖν ἢ ὀλιγώτερον χαρακτηριστικά, διότι εἶναι μεμονωμένα παραδείγματα. Καθόλου δὲ εἰς τὸ στρώμα τῆς ἐπιχώσεως, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα εἶναι συχνά, δὲν ἐμφανίζονται νέα, ὅπως οὖν πολυάριθμοι, κατηγορίαι μονοχρόμων ἀγγείων ἔχουσαι ὠρισμένην τεχντροπίαν καὶ ὠρισμένα σχήματα. Ἐκ τῶν μεμονωμένων τούτων ἀγγείων δύο εἶναι ἄξια ιδίας μνείας.

Εἰκ. 78 εἰκονίζεται ἀρτία ἀβαθῆς φιάλη ἔχουσα κωνικὴν βάσιν· ἐν μέρει ὁμοιάζει πρὸς τὴν κύλικα εἰκ. 76, ἀλλὰ δὲν ἔχει λαβὰς καὶ εἶναι πολὺ χον-

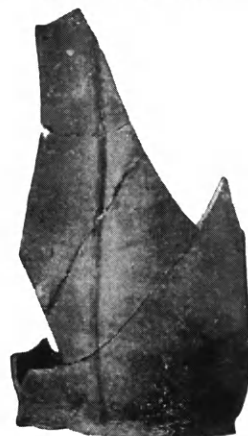

Εἰκὼν 78.

δροειδέστερα τὴν κατασκευὴν ἢ ἐπιφάνειαν αὐτῆς εἶναι καστανέρυθρος, ὕψος δ' ἔχει 0,075 μ.

Τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 79 δὲν σώζεται ἀκέραιον, ἀλλὰ

τὸ σχῆμα καὶ τούτου δὲν φαίνεται ἀμφίβολον· ἦτο ἄωτον κυλινδρικὸν περίπου ποτήριον, τὸ ὁποῖον ἔφερε περίξ τρεῖς πλαστικούς κανόνas διήκοντας καθέτως ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῶν χειλέων πιθα-

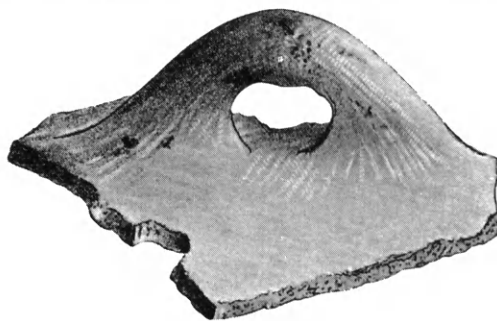

Εἰκὼν 79.

νῶς. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἢ δ' ἐπιφάνεια κιτρινωπὴ καὶ μελανή κατὰ τόπους ἕνεκα ἀνομοίας ὀπτήσεως. Τὸ ἀρχικὸν ὕψος τοῦ ἀγγείου δὲν εἶναι γνωστόν, διότι τὰ χεῖλη αὐτοῦ εἶναι ἀποκεκρουσμένα· σήμερον εἶναι 0,21 μ. ὑψηλόν.

Εἶπομεν ὅτι τὰ ἀγγεῖα εἰκ. 78 καὶ 79 εἶναι ἄξια ιδίας μνείας, διότι εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ οἰκήματος, περὶ τοῦ ὁποῖου ὑπεθέσαμεν (σ. 86. 87), ὅτι ἦτο ἐργαστήριον κεραμέως· ἐπομένως κατεσκευάσθησαν πιθανῶς ἐπὶ τόπου. Μετ' αὐτῶν δ' ἀνεκαλύφθησαν καὶ γραπτὰ ἀγγεῖα, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν βραδύτερον.

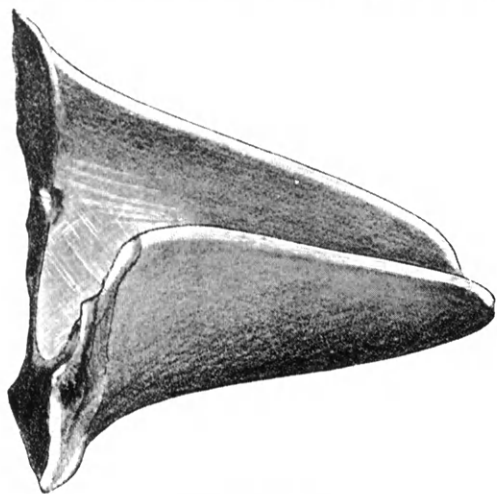
Ἀλλὰ εὐμεγέθη ἀγγεῖα εἶχον στόμιον στενὸν καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν δὲν ἐφαινετο, διότι εὐρέ-

Εἰκὼν 80.

θησαν τεμάχια ἔχοντα πάχος ἱκανόν, τῶν ὁποίων ἢ ἑτέρα ἐκ τῶν ἐπιφανειῶν εἶναι ἀνώμαλος καὶ τραχεῖα. Τὸ σχῆμα αὐτῶν δὲν δυνάμεθα ν' ἀναπλάσωμεν ἀσφαλῶς, εἰς τοιαῦτα μεγάλα ἀγγεῖα

ὅμως φαίνεται ὅτι ἀνήκον λαβαί τινες (εἰκ. 80) καὶ προχοαὶ ἀνοικταὶ ἄνω στενούμεναι πρὸς τὰ ἔμπρὸς (εἰκ. 81). Ἄλλα δ' ὀλίγα τεμάχια προέρχονται

Εἰκὼν 81.

ἀπὸ τριῶν μικρῶν τετραπλεύρων σκευῶν, τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, διότι ἀπαντᾷ καὶ μεταξὺ τῶν γραπτῶν.

Τελευταῖον ἀπεικονίζω (εἰκ. 82) ἓν δοχεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ περιέργον, διότι φαίνεται ὅτι εἶναι ὅλως ὠμὸν καὶ ὁ πηλὸς αὐτοῦ εἶναι ἀναμεμιγ-

Εἰκὼν 82.

μένος μετὰ λεπτῶν ἀχύρων. Τὰ τοιχώματα εἶναι πολὺ παχέα, ἢ δ' ἐπιφάνεια ἀνώμαλος καὶ ὅλως τραχεῖα· ὕψος ἔχει 0,39 μ.

2. Ἀγγεῖα μετ' ἐγχαρακτῶν κοσμημάτων (Α 2).

Εἰς τὴν θεσσαλικὴν κεραμεικὴν τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἐπανειλημμένως θὰ παρατηρήσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι ῥυθμοὶ τινες, οἱ ὅποιοι εἶναι ὅλως ἢ σχεδὸν ἄγνωστοι εἰς ἓνα συνοικισμὸν, ἀπαντῶσι συχνὰ εἰς ἄλλον ἢ ἄλλους συγχρόνους. Πρῶτον δὲ παράδειγμα τοῦ φαινομένου τούτου παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὰ ἐγχάρακτα ἀγγεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Διότι εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου, ἔνθα ἡ ἐπίχωσις τῆς περιόδου ταύτης ἦτο τόσοσιν παχέια, οὐδὲ ἐν ἐγχάρακτον τεμάχιον ἀνήκον ἀσφαλῶς εἰς αὐτὴν ἀνεκαλύφθη, καὶ ἡδύνατό τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τούτου, ὅτι ἐν γένει δὲν συνειθίζον τότε νὰ κοσμῶσι τὰ ἀγγεῖα δι' ἐγχαραγμάτων. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐφάνη ἐπικυρώνουσα ἡ δοκιμαστικὴ σκαφή εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Καραμπαϊραμίου (σ. 8, ἀρ. 38), διότι καὶ ἐκεῖ δὲν εὐρέθησαν ἐγχάρακτα κείμενα εἰς τὸ στρώμα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἐπὶ τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας, τῆς ὁποίας ὁ συνοικισμὸς ἤχμασε μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καὶ ἐπὶ τοῦ συνοικισμοῦ ἀρ. 35 (σ. 8) συνέλεξα ἐγχάρακτά τινα τεμάχια ἄγνωστα εἰς ἐμὲ ἐκ Σέσκλου καὶ Διμηνίου, ἐπειδὴ ὅμως ἐκείντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἢ ἡλικία αὐτῶν δὲν ἡδύνατο νὰ ὀρισθῇ τότε μετὰ βεβαιότητος. Τελευταῖον ἐπεσκέφθην τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀργίσσης (σ. 6, ἀρ. 30), ἐκεῖ δὲ ἐλύθη τὸ ζήτημα. Διότι ὁ Πηνειός, παρὰ τὸν ὁποῖον κεῖται ὁ συνοικισμὸς οὗτος, ἀπέκοψε καὶ παρέσυρε μέρος αὐτοῦ, οὕτω δ' ἐσχηματίσθη τομὴ κατάλληλος πρὸς μελέτην τῶν στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως. Τῆς τομῆς ταύτης λοιπὸν ἐν μέρος ἐξήτασα τῇ βοήθειᾳ δύο ἐργατῶν καὶ ἐντὸς ὀλίγων ὥρων εὗρον εἰς τὸ κατώτατον στρώμα αὐτῆς πλεονα γραπτὰ τεμάχια τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ οὐχὶ ὀλίγα ἐγχάρακτα, περὶ τῆς ἡλικίας τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀμφιβολία ἦτο πλέον δυνατή. Ἄλλως καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται τεμάχια τινα, μαρτυρεῖ ἀναμφισβητήτως περὶ τῆς ἡλικίας αὐτῶν (πρβ. ἄνωτ.

σ. 161 τὴν περὶ τοῦ χεῖλους τοῦ τεμαχίου πίν. 13,5 παρατήρησιν).

Ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων τῆς Ἀργίσσης ἐβελαιώθη προσέτι, ὅτι καὶ τὰ μνημονευθέντα ἐγχάρακτα τεμάχια τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας καὶ τοῦ συνοικισμοῦ ἀρ. 35 ἀνήκουσιν εἰς τὴν περίοδον, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦμεν· διότι ἡ ὁμοιότης τούτων πρὸς ἐκεῖνα εἶναι μεγάλη. Ἀποδεικνύεται ἄρα, ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν περὶ τὴν Λάρισαν συνοικισμῶν μετεχειρίζοντο ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος πολλὰ ἀγγεῖα κοσμοῦμενα δι' ἐγχαράκτων ποικιλμάτων. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν Θεσσαλίαν ὅμως ἦσαν ταῦτα, ὡς φαίνεται, πραγματικῶς σπάνια, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκληου δὲ ἴσως οὐδόλως εἰσῆγοντο.

Ἐκ τῶν δειγμάτων πίν. 13 καὶ 14 τὸ πίν. 13, 4 εὐρέθη εἰς τὴν Μεσιανὴν Μαγούλαν, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀργίσσης.

Ὅπως τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ἀπλῶν μονοχρώμων ἀγγείων τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἐρυθρά (σ. 160), οὕτω καὶ τῶν ἐγχαράκτων γνώρισμα κύριον εἶναι ἡ ἐρυθρὰ ἐπιφάνεια καὶ ὁ κεραμόχρους πηλός. Εἰς ὀλίγα τεμάχια παρατηρεῖται ὅτι, ἐνῶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἐρυθρά, ἡ ἐσωτερικὴ εἶναι μελανή ὡς ὑπὸ καπνοῦ, διότι ἡ ὀπτησις δὲν ὑπῆρξεν ἀρκούντως ἰσχυρά· εἰς ἄλλα τινὰ πάλιν αἱ μὲν ἐπιφάνειαι ἀμφοτέραι εἶναι ἐρυθραί, τὸ δὲ μεταξὺ αὐτῶν στρώμα τεφρόν. Σπανίως ὅμως συμβαίνει νὰ φέρῃ σημεῖα καπνίσεως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια. Ἐν γένει δὲ ἡ ὀπτησις τῶν πλείστων ἀγγείων εἶναι καλὴ, ὁ πηλὸς ὅμως ὀλιγώτερον καθαρὸς ἢ εἰς τὰ τελειότερα τῶν μονοχρώμων Α 1 καὶ περιέχει περισσότερα τρίμματα χαλαζίου, τὰ δὲ τοιχώματα εἶναι παχύτερα καὶ ἡ ὅλη ἐργασία χονδροειδέστερα.

Τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας δὲν εἶναι πάντοτε αὐτὸ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, ἀλλὰ συχνὰ ἰδίᾳ βαφῇ, ὅπως ἐπὶ τῶν μονοχρώμων· ἐχρωμάτιζον δὲ δι' αὐτῆς ἡ ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου ἢ μέρη τινὰ μόνον αὐτοῦ. Οὕτω εἰς τὰ τεμάχια πίν. 13 ἀρ. 1 καὶ 2 τὸ μὲν πλεῖστον τῆς ἐπιφανείας ἔχει τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, ἐν τμήμα ὅμως εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον καλύπτεται ὑπὸ βαθυτέρας ἐρυθρᾶς βαφῆς· τῶν δὲ τεμαχίων πίν.

13,5 καὶ πίν. 14,8 ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ὅλη ἐρυθροβαφῆς, ἐνῶ τῶν τεμαχίων πίν. 13, 10 καὶ πίν. 14 ἀρ. 2. 9. 10 κ. ἄ. εἶναι ὅλη κεραμόχρους. Δυνατὸν ὅμως εἶναι καὶ ταῦτα νὰ ἀνήκον εἰς ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων μέρη τινὰ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ἐρυθρᾶς βαφῆς, ὅπως πάλιν τὰ τεμάχια πίν. 13, 5 καὶ πίν. 14, 8 δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐξ ἀγγείων, ἅτινα εἶχον καὶ μέρη τῆς ἐπιφανείας κεραμόχροα.

Πλὴν τῆς ἐρυθρᾶς βαφῆς φέρουσι τρία ἐκ τῶν ἀπεικονισθέντων τεμαχίων (πίν. 14 ἀρ. 4. 5. 6) καὶ λευκὸν ἢ ὑπόλευκον ἐπίχρισμα. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ἀρ. 5 μία στενὴ λωρὶς κάτω παρὰ τὸν πυθμένα εἶναι ἐρυθροβαφῆς, μετ' αὐτὴν ἀκολουθεῖ ταινία λευκὴ περιοριζομένη ὑπὸ στιγμῶν, ἔπειτα δὲ ἔρχονται δύο τεθλασμέναι γραμμαὶ, ἐπίσης ἐκ στιγμῶν, σχηματίζουσαι ἐκατέρωθεν τρίγωνα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν κάτω τῶν γραμμῶν εἶναι ἐρυθροβαφῆ, τὰ δὲ ἄνω αὐτῆς λευκά· ὁμοίως λευκὸς εἶναι καὶ ὁ μεταξὺ τῶν δύο γραμμῶν χώρος. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ἀρ. 4 ὑπάρχει μία τεθλασμένη γραμμὴ, καὶ αὕτη ἐκ στιγμῶν, σχηματίζουσα ἐκατέρωθεν τρίγωνα, ἐκ τούτων δὲ τὰ μὲν κάτω αὐτῆς εἶναι ὑπόλευκα, τὰ δ' ἄνωτέρω ἐρυθροβαφῆ· μετὰ ταῦτα ἀκολουθεῖ πάλιν τὸ ὑπόλευκον ἐπίχρισμα. Τὸ τρίτον τεμάχιον, ἀρ. 6, προέρχεται ἐκ τοῦ χεῖλους ἀγγείου, βλέπομεν δ' ἐπ' αὐτοῦ, ὅτι τὸ μὲν ἀκρότατον χεῖλος εἶναι ἐρυθροβαφές, κατωτέρω δ' ὑπάρχει κιτρινόλευκος ταινία, ἥτις εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον κατέρχεται πρὸς τὰ κάτω, ὡς ἐὰν περιέβαλλε τμήμα τῆς ἐπιφανείας, τὸ ὁποῖον εἶναι πάλιν ἐρυθροβαφές.

Ἡ κεραμόχρους ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων συνήθως εἶναι ἀστίλθωτος, ἡ δ' ἐρυθροβαφῆς ἢ ἐπικεχρισμένη συνήθως ἐστιλθωμένη ἐπὶ πολλῶν τεμαχίων ὅμως, εἴτε κεραμόχροα εἶναι εἴτε ἐρυθροβαφῆ, παρατηρεῖται, ὅτι ἡ μὲν ὑπὸ τῶν κοσμημάτων κατεχομένη ἐπιφάνεια εἶναι ἀστίλθωτος, ἡ δὲ περὶ αὐτὰ ἐστιλθωμένη. Οὕτω τοῦ τεμαχίου πίν. 13, 5 ἐστιλθωμένον εἶναι μόνον τὸ ἄνω μέρος μέχρι τοῦ σημείου, ἐνθα ἀρχίζουσι τὰ ἐγχάρακτα ποικίλματα. Ὡσαύτως τοῦ τεμαχίου πίν. 13, 6 τὸ μὲν ἀριστερὸν ἄκρον, ἐνθα εὐρίσκονται τὰ κοσμήματα, εἶναι ἀστίλθωτον, τὸ δὲ λοιπὸν ὅλον ἐστιλθωμένον· εἰς δὲ τὸ τεμάχιον πίν. 14, 3 ἐστιλθωμένον εἶναι μόνον τὸ ἄνω ἄκρον, ὡς ἐὰν ἡ στίλθωσις ἐξετάθη

ἀπὸ τῆς ἀκοσμήτου ἐπιφανείας καὶ ἐπὶ μέρος τῆς κεκοσμημένης.

Ἡ παρατήρησις αὕτη ἄγει εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι τὰ ποικίλματα, ὅσας εἶναι ἀστίλβωτα, ἴσως ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ἐπιχρίσματός τινος· διότι ἄλλως δὲν εἶναι εὐνόητον, διὰ τίνα λόγον δὲν ἀστίλβωσαν αὐτὰ μόνα. Θὰ ἴδωμεν δὲ ἀμέσως κατωτέρω, καὶ πάλιν βραδύτερον, ὅταν θὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν ἐγχαράκτων ἀγγείων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ὅτι ἡ εἰκασία αὕτη ὑποστηρίζεται καὶ ἄλλοθεν.

Περὶ τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπαντῶσιν ἐγγράχτα κοσμήματα, δὲν γνωρίζομεν πολλά. Τὸ τεμάχιον πίν. 13, 5 ἐμνημονεύσαμεν ἤδη (σ. 161). Ἀπὸ σκύφων ἢ ὁμοίων περιέπου ἀγγείων φαίνεται ὅτι προέρχονται τὰ τεμάχια πίν. 13, 4, πίν. 14, 6 καὶ ἐν ἄλλο, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπεικονίσθη. Τὰ δὲ τεμάχια πίν. 14 ἀρ. 4 καὶ 5 ἀνῆκον εἰς ποτήρια κυλινδρικά ἢ φιάλας ἐχούσας ὀρθὰ ὑψηλὰ τοιχώματα· ἡ διάμετρος τοῦ πυθμένου αὐτῶν ἦτο 0,10 μ. περίπου. Ἐκ τῶν ἄλλων τεμαχίων τὰ πλεῖστα ἀνῆκον εἰς ἀγγεῖα στενόλαιμα, ὡς συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις αὐτῶν εἶναι ἀνώμαλος καὶ ἀλείαντος· τὰ ἀγγεῖα ταῦτα φαίνεται ὅτι ἦσαν μετρίου μεγέθους, κατὰ τὸ σχῆμα δὲ μᾶλλον σφαιρικά· πιθανῶς δὲν εἶχον λαβὰς καὶ ὠμοῖαν πρὸς τὰ δοχεῖα τοῦ ἐπομένου ρυθμοῦ, ἀλλ' ἦσαν ἀρχαϊκώτερα τὴν ὄψιν.

Τῶν ποικιλμάτων τὰ σχήματα φαίνονται ἐκ τῶν πινάκων 13 καὶ 14 καὶ δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην μακρᾶς ἐρμηνείας. Ἀναφέρω πρῶτον τὸ τοῦ τεμαχίου πίν. 13, 1, περὶ τοῦ ὁποῖου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι ἐχαράχθη ὑπὸ τοῦ τεχνίτου διὰ τοῦ ὄνυχος τοῦ ἀντίχειρος, ἄνευ τῆς βοηθείας ἐργαλείου τινός· ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφές, διακρίνεται δὲ ὅτι ὁ ἐργάτης, ἀφοῦ ἐδύθιζε καθέτως τὸν ὄνυχον εἰς τὸν νωπὸν πηλόν, κατόπιν ἔκλινεν ὀλίγον τὸν δάκτυλον πρὸς τὸ μέρος τοῦ ὄνυχος καὶ ἐπέizen ἐλαφρῶς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου· οὕτω διὰ δύο ταχυστάτων κινήσεων ἐξετελεῖτο τὸ χάραγμα, ἡδύνατο δὲ ἐργάτης ἡσκημένος νὰ κοσμήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐντὸς ὀλίγου ὁλόκληρον τὸ ἀγγεῖον. Τὸ αὐτὸ κόσμημα βλέπομεν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου πίν. 13, 2, μόνον ὅτι οἱ τύποι εἶναι ἐνταῦθα ὀλίγον μικρότεροι. Ἐπὶ δὲ τῶν

τεμαχίων πίν. 13 ἀρ. 4 καὶ 5 τὰ τριγωνίδια δὲν διαφέρουσι μὲν πολὺ ἀπὸ τῶν προηγουμένων, ἀλλ' ἐχαράχθησαν δι' ἐργαλείου καὶ οὐχὶ διὰ τοῦ ὄνυχος· τὸ ἐργαλεῖον ἦτο πιθανῶς ἀπλοῦν ξυλάριον ἢ μικρὸν ὅστον. Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν δὲ τῶν τριγωνιδίων ἐπὶ τῶν τεσσάρων τεμαχίων παρατηροῦμεν, ὅτι ἀποτελοῦσιν ἀπλοῦς εὐθεῖς στοίχους, ἐνῶ βραδύτερον σχηματίζονται ἐξ αὐτῶν τεχνικώτερα συστήματα⁽¹⁾.

Πολὺ πιθανῶς πάλιν διὰ τοῦ ὄνυχος τοῦ ἀντίχειρος ἐξετελέσθησαν τὰ ἐγχαράγματα τοῦ τεμαχίου πίν. 13, 3· ἐχαράχθησαν ὅμως διὰ μιᾶς μόνης κινήσεως, ἥτοι δι' ἀπλῆς βυθίσεως τοῦ ὄνυχος καθέτως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου.

Ἐκ τῶν ἄλλων ποικιλμάτων πολυπληθῆ εἶναι τὰ ἀποτελούμενα ἐκ στιγμῶν, αἵτινες εἶναι ἢ στρογγύλαι (πίν. 13 ἀρ. 7. 8. 10 καὶ πίν. 14 ἀρ. 9. 10) ἢ ἐπιμήκεις (πίν. 14 ἀρ. 3. 7) ἢ σχεδὸν τετράγωνοι (πίν. 14, 2). Ἐνίοτε τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου αἱ στιγμαὶ δὲν εἶναι πᾶσαι ὅμοιαι· οὕτω ἐπὶ τοῦ πίν. 14, 4 ἡ μὲν τεθλασμένη γραμμὴ ἀποτελεῖται ἐκ μικρῶν στρογγύλων στιγμῶν, αἱ δὲ ὀριζόντιαι ἐξ ἐπιμήκων· ἐπὶ τοῦ πίν. 14, 5 πάλιν ἄλλαι μὲν εἶναι τετράγωνοι, ἄλλαι δὲ μᾶλλον τριγωνικαί. Ἐχαράχθησαν δὲ πᾶσαι, ὅπως καὶ τὰ τριγωνίδια τῶν πίν. 13 ἀρ. 4 καὶ 5, δι' ἀπλοσμάτων ἐργαλείων ἐκ ξύλου ἢ ὁστοῦ, αἱ στιγμαὶ ὅμως τοῦ τεμαχίου πίν. 13, 7 ἐνετυπώθησαν διὰ λεπτοτάτου σωληνοειδοῦς κυλίνδρου — ἴσως ὁστοῦ πολὺ μικροῦ ζώου· διότι ἐν τῷ μέσῳ πολλῶν ἐξ αὐτῶν σώζεται *ὀμφαλός*. Ἡ διάταξις δὲ τῶν ἐγχαράκτων καὶ ἐνταῦθα δὲν ἔχει πολλήν ποικιλίαν· αἱ στιγμαὶ ἀποτελοῦσιν ἀπλοῦς εὐθεῖς στοίχους ἢ συστήματα στοίχων, ἐνίοτε μάλιστα φαίνονται ἀτάκτως κείμεναι (πίν. 13, 7 καὶ πίν. 14, 9). Ἐπὶ τῶν πίν. 14 ἀρ. 4 καὶ 5 ὅμως

(1) Πλὴν τῆς Θεσσαλίας ἀπαντῶσι τὰ τριγωνίδια κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα καὶ ἐπὶ ἀγγείων τῆς Κνωσοῦ (ἐν τεμάχιον εἶδον ἐν τῇ μουσεῖῳ τοῦ Ἡρακλείου). Κατὰ τὸν χαλκοῦν δὲ αἰῶνα ἀποτελοῦσιν ἐν τῶν οὐσιωδεστάτων στοιχείων, διὰ τῶν ὁποίων κοσμοῦνται τὰ ἀγγεῖα τῆς νεωτέρας κυκλαδικῆς περιόδου καὶ ἄλλα σύγχρονα ἀνακαλυφθέντα ἐν Κρήτῃ. Ἐπ' αὐτῶν συχνότατα βλέπομεν δύο στοίχους ἀντικαθήμεναι τριγώνων σχηματίζοντας μεταξὺ αὐτῶν τεθλασμένην γραμμὴν (Ἀρχ. Ἐφημ. 1899 σ. 86 εἰκ. 11 καὶ σ. 87 εἰκ. 13). Τὸ αὐτὸ κόσμημα εἶναι σύνθετος κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα καὶ εἰς ἄλλας χώρας τῆς Εὐρώπης, ἄξιον μνείας θεωρῶ ὅμως, ὅτι ἀκριβῶς ὅμοιον σώζεται ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ μέχρι σήμερον ἐν τῇ ξυλογλυφίᾳ τῶν ποιμένων, οἵτινες δι' αὐτοῦ πρὸ πάντων ποικίλλουσι τὰς λαβὰς τῶν βόδων των, τὰ ξύλινα δοχεῖα ὕδατος καὶ ἄλλα ξύλινα σκεύη.

ἀποτελοῦσι τεθλασμένους γραμμάς, καὶ τοῦτο εἶναι ὁ μᾶλλον ἔντεχνος τρόπος διατάξεως, τὸν ὁποῖον ἀπαντῶμεν μετὰ τοὺς εὐθεῖς στοίχους· ὅτι δὲ δὲν εἶναι ἄμοιρος σημασίας διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς κοσμηματικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, θὰ δευχθῇ κατωτέρω, ὅταν θὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων. Τὰ δύο τεμάχια πίν. 14 ἀρ. 4 καὶ 5 μετὰ τοῦ αὐτ. ἀρ. 6 διαφέρουσι καὶ ἄλλως ἀπὸ τῶν λοιπῶν, διότι εἶδομεν ὅτι διατηροῦσι λευκὸν ἢ ὑπόλευκον ἐπίχρισμα.

Ἐκ τῶν ὑπολειπομένων τεμαχίων τὸ πίν. 13, 9 κοσμεῖται δι' ἀραιῶν κεντημάτων, ἅτινα δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὰς στιγμάς. Τὸ δὲ πίν. 13, 6 διὰ μικρῶν γραμμῶν, παρ' ἐκάστην τῶν ὁποίων ὑπάρχουσι μία, δύο ἢ καὶ τρεῖς στιγμαί. Ἐπὶ τοῦ πίν. 14, 1 βλέπομεν παραλλήλους αὐλακώσεις, τῶν ὁποίων τὸ ἕτερον χεῖλος (ἐν τῇ εἰκόνι τὸ πρὸς τὰ ἄνω) εἶναι κυματοειδές· τοῦτο συμβαίνει, διότι πρῶτον ἐχαράχθησαν μικραὶ καμπύλαι γραμμαὶ ὡς τύποι ὄνυχος, κατόπιν δ' ἠνώθησαν αἱ γραμμαὶ αὗται ἐπιχαρχθείσης ἄλλης μεγαλυτέρας.

Τῶν δύο τελευταίων τεμαχίων, πίν. 14 ἀρ. 6 καὶ 8, τὰ ἐγχαράγματα δὲν ἔχουσι σαφῶς ὠρισμένον σχῆμα· ἐπὶ τοῦ πρώτου φαίνονται δύο στοίχοι κεντημάτων, οἵτινες ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ κιτρινωλεύκου ἐπιχρίσματος· τῶν δὲ τοῦ δευτέρου ἡ μορφή δὲν περιγράφεται. Ὁμοίως ἀκανόνιστα, ἀμελῶς ἐγκεχαρχμένα κοσμήματα ἀπαντῶσιν ἐπὶ τινῶν ἄλλων τεμαχίων μὴ ἀπεικονισθέντων, ἐκ τούτου δὲ φαίνεται, ὅτι ἐκαλύπτοντο καὶ ταῦτα, ὅπως τὸ πίν. 14, 6, δι' ἐπιχρίσματος, τὸ ὁποῖον ἐξέπεσεν· ἔνεκα τούτου εἰκάσαμεν ἀνωτέρω τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἐχόντων τὴν ἐπιφάνειαν ἀστρίλωτον. Δύναται τις βεβαίως νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὰ ἐγχαράγματα μόνον ἦσαν πεπληρωμένα διὰ λευκῆς ὕλης καὶ ὅτι ἡ ἐπιφάνεια διετῆρει τὸ ἑαυτῆς χρῶμα· ἀλλὰ τοῦ τρόπου τούτου, ὅστις ἄλλως εἶναι τόσον συνήθης, δὲν ἔχομεν ἐνταῦθα βέβαιον παράδειγμα.

Ὑπολείπεται νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐγχαράκτων ἀγγείων Α 2 πρὸς τὰ μονόχρωμα Α 1. Ἐὰν παραβλέψωμεν τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα, εὐρίσκομεν μεγάλην ὁμοιότητα μετὰ τῶν δύο κατηγοριῶν· διότι ὅχι μόνον τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται τὸ τε-

μάχιον πίν. 13, 5, εἶδομεν ὅτι εἶναι κοινότατον μετὰ τῶν μονοχρώμων· ὅχι μόνον ἡ ἐρυθρὰ βαφή, ἡ καλύπτουσα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου ἢ μέρη αὐτῆς, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς δύο ῥυθμούς· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἡ τεχνοτροπία φαίνεται ἡ αὐτή. Ἐκ τούτου συνάγομεν τὸ καὶ καθ' ἑαυτὸ πιθανώτατον συμπέρασμα, ὅτι τὰ ἐγχαράκτα Α 2 προῆλθον ἐκ τῶν μονοχρώμων Α 1. Ὁφείλω ὁμῶς νὰ σημειώσω, ὅτι, ὡς ἀκολούθει ἐκ τῶν παρατηρήσεων, τῶν γενομένων εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀργίσης, τὰ ἐγχαράκτα ἦσαν ἐν χρήσει συγχρόνως μετὰ τῶν χαρακτηριστικῶν μονοχρώμων.

3. Γραπτὰ ἀγγεῖα.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα ἐκοσμοῦντο κατὰ δύο τρόπους ἢ δύο ῥυθμούς, ἐκ τῶν ὁποίων τὸν ἕνα καλοῦμεν *πρῶτον*, τὸν ἄλλον *δεύτερον*.

α. Πρῶτος ῥυθμός (Α 3 α).

Εἰς τοῦτον κατατάσσονται ὀλίγα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια λεῖα καὶ συνήθως ἐρυθρὰ ἢ ἐρυθρὰ ἀποκλίνουσα πρὸς τὸ κιτρινωπὸν, τὰ δὲ κοσμήματα λευκὰ *ἀστρίλωτα*. Τῆς ἐπιφανείας τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα πολλαχίς δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ τοῦ πηλοῦ, ἀλλ' ἰδίᾳ βαφή. Τοιαῦτα ἀγγεῖα ἀνεκαλύφθησαν ἐν Σέσκλῳ ὀλίγα μόνον, περισσότερα δὲ σχετικῶς τεμάχια συνέλεξα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ συνοικισμοῦ Μεζίλ-Τεπέ (σ. 9, ἀρ. 45), ὥστε φαίνεται ὅτι ἐκεῖ ἦσαν πολὺ μᾶλλον ἐν χρήσει.

Ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Σέσκλου εὐρέθη ἐν τεμάχιον εἰς βάθος 5-6 μέτρων, ἥτοι εἰς στρῶμα, ὅπου ἄλλως τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα ἐλλείπουσι σχεδὸν ὁλοσχερῶς. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ καλύπτεται κατὰ τὸν τρόπον τῶν μονοχρώμων ὑπὸ ἐρυθροῦ χρώματος καὶ εἶναι ὠραῖα ἐστρίλωμένη, ἐκοσμεῖτο δὲ ὑπὸ λευκῆς ἀστρίλωτου γραμμῆς κατὰ μεγάλα διαστήματα θλωμένης.

Ἄλλα τεμάχια ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς τοῦ διπλοῦ μεγάρου, τὰ πλεῖστα ὁμῶς δείγματα τοῦ ῥυθμοῦ εὔρον ὀλίγον δυτικώτερον εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ κεραμέως (ἀνωτ. σ. 86. 87)

ὁμοῦ μετὰ τῶν μονοχρῶμων ἀγγείων εἰκ. 78 καὶ 79. Ἐντεῦθεν προέρχονται τὰ ἀγγεῖον εἰκ. 83 καὶ τὰ τεμάχια πίν. 6, 1.

Τοῦ ἀγγείου εἰκ. 83 ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος, ἡ ἐπιφάνεια ὅμως κατ' ἐξάίρεσιν ἐν μέρει μελανή καὶ ἐν μέρει κιτρινωπὴ ἕνεκα ἀνομοίας ὀπτήσεως· τὰ δὲ κοσμήματα εἶναι πάλιν παράλληλοι ἀραιῶς τεθλασμένοι γραμμαί. Ὑψος ἔχει 0,17 μ. Ἀκριβῶς ὁμοιον κατὰ τὸ σχῆμα ἀγγεῖον ἀνεκαλύφθη

Εἰκὼν 83.

καὶ ἐν Πύργῳ, ἔκειτο δ' ἐκεῖνο εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως, ὥστε δύναται εὐλόγως νὰ γεννηθῇ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἡλικίας αὐτῶν. Ἀλλὰ τὰ περιστατικὰ τῆς εὐρέσεως τοῦ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως Σέσκλου καθιστῶσι πιθανώτατον, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαιότεραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Μεγαλύτερον, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ πιθανώτατα σχήματος, ἦτο τὸ ἀγγεῖον, τοῦ ὁποίου ὑπελείφθησαν τὰ τεμάχια πίν. 6, 1. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ εἶναι κεραμῶχρους καὶ λεία, ἀλλ' οὐχὶ τόσο στυλπνή, ὅσον ἡ τοῦ τεμαχίου τοῦ εὐρεθέντος εἰς βάθος 5-6 μέτρων· καὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας εἶναι ἐπὶ ἐκείνου ζωηρότερον καὶ ὡραιότερον. Τὰ κοσμήματα τοῦ πίν. 6, 1 ἀποτελοῦνται ἐπίσης ἐκ γραμμῶν κατ' ἀραιὰ διαστήματα θλωμένων, ἐπὶ τῶν ὧμων δ' ὑπάρχουσι γωνίαι ἔχουσαι τὰς κορυφὰς ἐστραμμένας πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐμπεριέχουσαι ἀλλήλας. Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι τὰ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν τεθλασμένων γραμμῶν τριγωνικὰ ἐπιθέματα, τὰ ὁποῖα βεβαίως παράγονται ἐκ προεκτάσεως τῶν

δύο εἰς τὴν κορυφὴν συναντωμένων εὐθειῶν καὶ κατόπιν ἐνώσεως αὐτῶν διὰ τρίτης ὁριζοντίας⁽¹⁾.

Εἰς τὸν αὐτὸν τόπον — τὸ κεραμεικὸν ἐργαστήριον — εὐρέθησαν πρὸς τούτοις πολλὰ τεμάχια μεγάλου ἀγγείου τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ὀπτησιν διεστράφη καὶ παρεμορφώθη, ἕνεκα τούτου δὲ τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ σχῆμα δὲν δύναται ν' ἀποκατασταθῇ ἀσφαλῶς· φαίνεται ὅμως, ὅτι δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τοῦ σχήματος τοῦ ἀγγείου πίν. 6, 1. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἦτο κεραμῶχρους καὶ μᾶλλον τραχεῖα, διότι πιθανῶς δὲν ὑέστη τὴν τελευταίαν ἐπεξεργασίαν· ἐκοσμεῖτο δὲ πάλιν δι' ἀραιῶς τεθλασμένων γραμμῶν λευκοῦ χρώματος, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ τμήματα προεκτείνονται ὀλίγον πέραν τῶν κορυφῶν τῶν γωνιῶν καὶ δεικνύουσι τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον παρήχθησαν τὰ τριγωνικὰ ἐπιθέματα τοῦ ἐν πίν. 6, 1. Πλὴν τῶν γραπτῶν δὲ κοσμημάτων ἔφερε τὸ ἀγγεῖον τοῦτο καὶ τρεῖς μεγάλους πλαστικούς κανόνας, ὁμοίους πρὸς τοὺς τοῦ ἀγγείου εἰκ. 79, ἐπικεκολλημένους ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Οἱ κανόνες οὗτοι ἤρχιζον πλησίον τῆς βάσεως καὶ διηυθύνοντο λοξῶς πρὸς τοὺς ὧμους, ἐκεῖθεν δὲ καμπτόμενοι κατῆρχοντο πάλιν πρὸς τὴν βᾶσιν· οὕτω ἀπετελοῦντο τρία μεγάλα τόξα, τὰ ὁποῖα περιέβαλλον ὅλον τὸ ἀγγεῖον.

Ἐκ τῆς διαστροφῆς αὐτοῦ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ ἀγγεῖον τοῦτο κατεσκευάσθη καὶ ὠπτήθη ἐπὶ τόπου· πιθανῶς δὲ ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἔμεινε τραχεῖα, διότι μετὰ τὸ κατὰ τὴν ὀπτησιν πάθημα ἀπερρίφθη ἡμιτελές. Καὶ ἐὰν ὁ συλλογισμὸς οὗτος εἶναι ὀρθός, δυνάμεθα προσέτι νὰ συναγάγωμεν, ὅτι καὶ τὰ ἄλλα ὁμοῦ εὐρεθέντα ἀγγεῖα τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ, ἥτοι τὰ πίν. 6, 1 καὶ εἰκ. 83, ἐποιήθησαν ἐν τῷ αὐτῷ ἐργαστηρίῳ. Τὸ αὐτὸ εἶπομεν περὶ τῶν μονοχρῶμων εἰκ. 78 καὶ 79, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον στενωῶς συγγενεῦει πρὸς τὸ παθὸν ἕνεκα τῶν πλαστικῶν κανόνων.

Ὡς πρὸς τὸν ὅλον δὲ χαρακτῆρα τοῦ ῥυθμοῦ Α 3 α παρατηροῦμεν, ὅτι φαίνεται πολὺ ἀπλοῦς καὶ ἀπέρिटτος — μάλιστα ἐὰν παραβάλωμεν αὐτὸν πρὸς τὸν ἐπόμενον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν μόνον σχῆμα ἀγγείων εἶναι βέβαιον, ἐκ δὲ τῶν κοσμη-

(1) Ὅμοια ἀνεστραμμένα τρίγωνα ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν γωνιῶν κείμενα θὰ εὕρωμεν καὶ εἰς τὸν ἐπόμενον ῥυθμόν, ἀπαντῶσι δὲ ἀλλὰ-χοῦ καὶ βραδύτερον πολὺ.

μάτων τὸ κυριώτατον εἶναι αἱ κατὰ μεγάλα διαστήματα θλώμεναι γραμμαῖ· πλὴν τούτων ἀπαντῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου πίν. 6, 1 αἱ γωνίαι — οἷον εἰ ἀποσπάσματα τεθλασμένων —, ἐπὶ ἐνὸς δὲ ἄλλου μικροῦ τεμαχίου ἐκ Σέσκλου ὑπάρχουσιν εὐθεῖαι γραμμαῖ διασταυρούμεναι καὶ σχηματίζουσαι κιγκλιδωτόν. Ἄλλα σχήματα ποικιλιμάτων δὲν παρετήρησα.

Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ῥυθμοῦ Α 3 α πρὸς τὰ ἐγγάρακτα ἴδε εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐπομένου ῥυθμοῦ.

6. Δεύτερος ῥυθμός (Α 3 β).

Τὰ ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου ὑπερτεροῦσι τὰ ἀμέσως προηγούμενα ὅχι μόνον ἕνεκα τοῦ πολὺ μεγαλυτέρου πλήθους αὐτῶν καὶ τῆς εὐρυτέρας, ὡς φαίνεται, διαδόσεως, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ σημαντικῶς πλουσιωτέρου — πάντοτε ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκεῖνα — διακόσμου καὶ τῶν ποικιλιωτέρων σχημάτων. Διὰ τοὺς λόγους δὲ τούτους δύνανται νὰ θεωρηθῶσι ταῦτα ὡς παριστάνοντα τὴν ὑψίστην ἀνάπτυξιν τῆς ἀγγειογραφίας κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι ἢ ὑπόλευκος, ἀποκλίνων ἐνίοτε πρὸς τὸ πρασινωπὸν, ἢ κίτρινος ἢ ἐρυθρὸς κεραμόχρους· περιέχει δὲ κόκκους ἄμμου ἢ τρίμματα χαλαζίου, ὅπως πάντα τὰ τῶν προηγουμένων ῥυθμῶν, ἀλλ' εἰς μεγαλυτέραν ποσότητα ἢ τὰ τελειότερα καὶ λεπτότερα ἐκ τῶν μονοχρώμων, διότι καὶ τὰ τοιχώματα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παχύτερα. Ἡ ὀπτησις εἶναι καλὴ, ἢ δ' ἐπιφάνεια τῶν μὲν ἐκ πηλοῦ ὑπολεύκου κατεσκευασμένων εἶναι καὶ αὕτη ὑπόλευκος, τῶν δὲ ἄλλων — καὶ μάλιστα τῶν ἐκ πηλοῦ κεραμόχρου — καλύπτεται συχρὶν ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος. Τὰ ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια διετήρησε τὸ κεραμόχρουν ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ, εἶναι ὀλιγώτερα. Οὕτω ἡ φιάλη πίν. 7, 1 εἶναι ἐκ πηλοῦ κεραμόχρου, ἐκαλύπτετο ὅμως ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν ὑπὸ ὑπολεύκου, πρὸς τὸ κιτρινωπὸν ἀποκλίνοντος ἐπιχρίσματος, τὸ ὁποῖον ἐξέπεσεν· ἢ δ' ἐπιφάνεια τοῦ τεμαχίου πίν. 7, 2 διετήρησε τὸ κιτρινωπὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ, καὶ τοῦ τρίτου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πίνακος τεμαχίου ἢ μὲν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια (3 α) ἔχει καὶ αὕτη τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, ἐνῶ ἐπὶ

τῆς ἐσωτερικῆς (3 β) διακρίνονται λεῖψανα ἀραιοῦ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος. Ἐπὶ ἄλλων ἀγγείων τὸ ἐπιχρίσμα εἶναι παχύτερον καὶ συνδέεται καλῶς μετὰ τοῦ πηλοῦ, ὥστε δὲν ἀποτρίβεται.

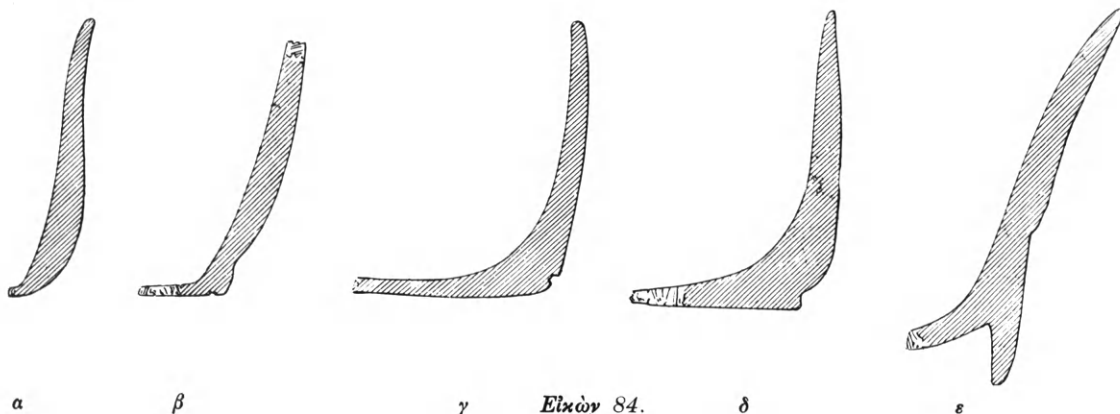
Τῶν κοσμημάτων τὸ χρῶμα εἶναι ἐρυθρὸν διαφόρων ἀποχρώσεων καὶ ἄλλοτε μὲν πλησιάζει πρὸς τὸ καστανόν, ἄλλοτε δὲ εἶναι ἀνοιχτότερον καὶ ζωηρότερον (πρβ. πίν. 7). Ἐνίοτε μεταχειρίζονται ἀντὶ τοῦ ἐρυθροῦ μελανὸν χρῶμα, ἀλλὰ τοῦτο γίνεταί τὸσον σπανίως, ὥστε πρέπει νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς τυχαῖον. Ἐνεκα τούτου δὲ βεβαίως προετίμων τὰς ὑπολεύκους ἢ κιτρινωπὰς ἐπιφανείας, διότι ἀπ' αὐτῶν ἐξαίρονται τὰ ἐρυθρὰ κοσμήματα καλύτερον ἢ ἀπὸ τῶν κεραμοχρῶν.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων εἶναι πάντοτε λεῖα καὶ σχεδὸν πάντοτε μᾶλλον ἢ ἥττον ἐστιλβωμένη. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ κοσμήματα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στιλπνά· ἀλλὰ δὲν πιστεύω ὅτι πρόκειται περὶ ἀληθοῦς *στιλπνοχρώμου* ἀγγειογραφίας (*Firnissmalerei*)· ἡ στιλπνότης προέρχεται μᾶλλον ἐκ μηχανικῆς στιλνώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπεβάλλετο ὅλη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου μετὰ τῶν κοσμημάτων. Ὑπάρχουσι τεμάχια τινά, τῶν ὁποίων τὰ κοσμήματα εἶναι ἀμαυρά (*matt*), τούτων δὲ τῶν τεμαχίων καὶ ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια δὲν εἶναι ἐστιλβωμένη. Ἐπὶ ἐνὸς πάλιν τεμαχίου τῆς μὲν ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τὰ κοσμήματα εἶναι στιλπνά, τὰ δὲ τῆς ἐτέρας σχεδὸν ἀμαυρά, ἐνῶ τὸ χρῶμα αὐτῶν προφανῶς δὲν εἶναι διάφορον. Ἄλλ' ἔτι σημαντικώτερον εἶναι, ὅτι ἐπὶ ἄλλων τεμαχίων βλέπομεν τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἐστιλβωμένην καὶ φέρουσαν λάμποντα ἐρυθρὰ κοσμήματα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς, ἥτις εἶναι ἀστιλβωτος καὶ ἀκόσμητος, ὑπάρχουσι μόνον κηλιδές τινες ἐπίσης ἐρυθροῦ, ἀλλ' ἀμαυροῦ χρώματος. Αἱ κηλίδες αὗται προέρχονται ἀναμφιβόλως ἐκ σταγόνων, αἵτινες κατὰ τὴν ἐργασίαν ἔρρευσαν ἐκ τοῦ χρωστήρος τοῦ ἐργάτου καί, ὡς εἶναι εὐνόητον, δὲν ἐστιλβώθησαν. Διετήρησαν λοιπὸν αὗται τὴν φυσικὴν ὄψιν τοῦ χρώματος καὶ δεικνύουσιν ὁποῖα θὰ ἦτο καὶ ἡ ὄψις τῶν κοσμημάτων τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας, ἐὰν δὲν ἐστιλβώνοντο.

Ἐκ τῶν σχημάτων τὰ συνηθέστατα εἶναι φιάλαι λεκανοειδεῖς ἔχουσαι ὀρθία τοιχώματα, ὡς δεικνύ-

ουσιν αἱ πίν. 7, 1 καὶ πίν. 15 ἀρ. 1 καὶ 2 ἀπεικονίζονται. Καὶ τὰ τεμάχια εἰκ. 91-93, 95-98 καὶ πίν. 15, 3 ἀπὸ ὁμοίων προέρχονται. Ἡ πίν. 15, 1 ἔχει διάμετρον χειλέων 0,41 μ., ἡ αὐτ. ἀρ. 2 διάμ. 0,18 μ. καὶ ἡ πίν. 7, 1 διάμ. 0,16 μ. Εἶναι δὲ πᾶσαι ἄωτοι καὶ δὲν ἔχουσι σαφῶς δεδηλωμένην βάσιν, ἀλλὰ πατοῦσιν ἢ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ πυθμένος, ὡς δεικνύουσιν αἱ τομαὶ εἰκ. 84, α. β. γ. δ, ἡ αὐτὰ τὰ τοιχώματα τοῦ ἀγγείου ἐκτεινόμενα κατωτέρω τοῦ πυθμένος σχηματίζουν περὶ αὐτὸν δακτύλιον, ὅστις χρησιμεύει ὡς βάσις (εἰκ. 84, ε). Ἡ φιάλη πίν. 15, 1 πατεῖ ἐπὶ τοιούτου δακτυλίου, αἱ δὲ πίν. 7, 1 καὶ πίν. 15, 2 ἐπὶ τοῦ πυθμένος. Τὰ χεῖλη συνήθως εὐρύνονται μᾶλλον ἢ ἥττον, ἐνίοτε ὅμως εἶναι σχεδὸν κάθετα καὶ ἄλλοτε πάλιν ἢ πλαγίᾳ ὀψις τῶν τοιχωμάτων σχηματίζει γραμμὴν ἐλαφρῶς κυρτουμένην πρὸς

τὰ ἔξω (πρβ. τὰς τομὰς εἰκ. 84, α-ε καὶ τὰς φιάλας πίν. 7, 1 καὶ πίν. 15 ἀρ. 1. 2). Ὁ πυθμὴν τῶν φιαλῶν, αἵτινες πατοῦσιν ἀμέσως ἐπ' αὐτοῦ, διακρίνεται συνήθως ἀπὸ τῶν τοιχωμάτων διὰ τινος αὐλακοειδοῦς ἐντομῆς (πίν. 7, 1 καὶ εἰκ. 84, γ) ἢ διὰ συστολῆς (πίν. 15, 3 καὶ εἰκ. 84, δ). Ὡσαύτως συστέλλονται ἔξωθεν ἐνίοτε καὶ τὰ τοιχώματα ἅπαξ ἢ δις μεταξὺ τοῦ πυθμένος καὶ τῶν χειλέων καὶ ὀγκοῦνται πάλιν (εἰκ. 84, β. ε καὶ πίν. 15, 1), αἱ συστολαὶ δὲ αὐταὶ καὶ αἱ ὀγκώσεις εἶναι ἄξιοι πολλῆς προσοχῆς, διότι δεικνύουσι νομίζω τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον κατεσκευάζοντο τὰ ἀγγεῖα, δηλαδὴ *τμηματικῶς*. Εἰς τὴν φιάλην π. χ. τῆς ὁποίας τὴν τομὴν δεικνύει ἡ εἰκὼν 84, ε, ὁ ἀγγειοπλάστης ἔπλασε πιθανῶς πρῶτον τὸν πυθμένα, πέριξ τοῦ ὁποίου ἀνύψωσε διὰ τῶν δακτύλων ταπεινὸν περιχειλῶμα· κατόπιν προσέθηκεν ἔξωθεν πλατεῖαν ταινίαν πη-

Εἰκὼν 84.

λοῦ, ἥτις ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου μετὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν τοιχωμάτων αὐτοῦ μέχρι τῆς συστολῆς, τὴν ταινίαν δὲ ταύτην συνέπλασε μετὰ τοῦ περὶ τὸν πυθμένα περιχειλῶματος· τελευταῖον προσετέθη τὸ τμήμα τῶν τοιχωμάτων ἀπὸ τῆς συστολῆς μέχρι τῶν χειλέων, ἴσως μάλιστα καὶ τοῦτο οὐχὶ διὰ μιᾶς. Εἰς τὴν μεγάλην δὲ φιάλην πίν. 15, 1 πρῶτον ἐπλάσθη πάλιν ὁ πυθμὴν μετὰ περιχειλῶματος, ὅπερ ἀπετέλεσεν, ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ, τὸ κατώτερον μέρος τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν τοιχωμάτων· ἔπειτα προσετέθη ἡ βάσις μετὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν τοιχωμάτων μέχρι τοῦ μέσου περίπου ὕψους τῆς κοιλίας· τρίτον τὸ ὑπόλοιπον τῶν τοιχωμάτων πλὴν τῶν χειλέων, καὶ τέλος τὰ χεῖλη. Ὡστε ἀπε-

τελέσθη τὸ ἀγγεῖον ἐκ τεσσάρων τμημάτων. Τὰ τμήματα δὲ ταῦτα συνεπλάττοντο καὶ συνεκολλῶντο καλῶς μετ' ἀλλήλων, περιέργον ὅμως εἶναι, ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια δὲν ὠμαλύνετο τελείως, ἐνῶ ἔσωθεν δὲν διακρίνονται τὰ σημεῖα τῆς συγκολλήσεως⁽¹⁾.

Ἄλλα σχήματα, πλὴν τῶν λεκανοειδῶν φιαλῶν, εἶναι πολὺ σπανιώτερα. Ἰδίως δὲ ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι δὲν ἀπαντῶσι συχνὰ τὰ χαρκτηριστικὰ τῶν μονοχρώμων σχήματα. Ὀλίγα τεμάχια προέρχονται πιθανῶς ἀπὸ σκύφων ὁμοίων πρὸς τὸν εἰκ. 70 (σ. 160), ἐν δὲ ἐκ τῶν τεμαχίων

(1) Ὁμοίον τρόπον κατασκευῆς προϊστορικῶν ἀγγείων ἐν Γερμανίᾳ περιγράφει ὁ Ed. Krause ἐν *Zeitschrift für Ethnol.* 1902 σ. (409) ἐξ.

τούτων εἶναι τὸ πίν. 7 ἀρ. 3 α καὶ 3 β ἀπεικονισθέν. Ὡσαύτως φέρει ὑπὸ τὰ χεῖλη ἐξίτηλα γραπτὰ κοσμήματα — μεγάλα ἡμικύκλια πλήρη ἐρυθροῦ χρώματος — ἢ φιάλη εἰκ. 72, τὴν ὁποίαν ἀπεικονίσσαμεν ἀνωτέρω (σ. 162) ὡς δεῖγμα σχήματος συγχοῦ ἐν τῷ ῥυθμῷ Α 1. Ἀλλὰ πλὴν ταύτης ἐν μόνον ἄλλο γραπτὸν τεμάχιον παρατήρησα ἀνῆκον εἰς ἀγγεῖον τοῦ αὐτοῦ σχήματος. Τὰς ἄλλας δὲ φιάλας εἰκ. 74, 75 καὶ τὴν κύλικα εἰκ. 76 δὲν ἀπῆντησα μεταξὺ τῶν γραπτῶν.

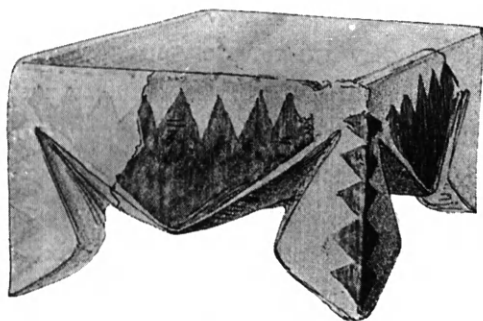
Ὁὐχ ἥττον σπάνια εἶναι ἐν Σέσκλῳ τὰ ἀπὸ στενολαίμων ἀγγείων προερχόμενα τεμάχια ῥυθμοῦ Α 3 β. Τὸ σχῆμα αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἦτο ὁμοιον πρὸς τὸ τοῦ ἀγγείου εἰκ. 85, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύ-

Εἰκὼν 85.

φθῇ ἐν τῷ συνοικισμῷ τοῦ Καρατζαδαγλί (σ. 12, ἀρ. 62). Τὰ χεῖλη καὶ τούτου δὲν σώζονται, ἀλλὰ συνεπληρώθησαν μετὰ πολλῆς πιθανότητος· εἶναι ἄωτον, ὕψος δ' ἔχει 0,12 μ.

Πλὴν τῶν κυρίως ἀγγείων δὲ ἀνεκαλύφθησαν

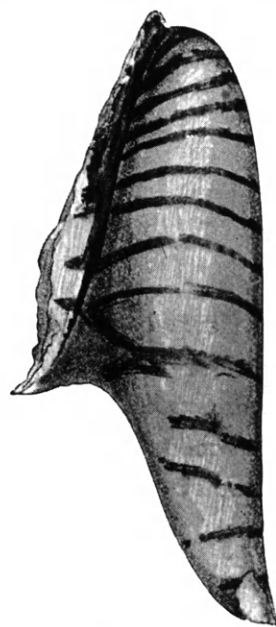

Εἰκὼν 86.

καὶ τεμάχια πλείονων σκευῶν, ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἦσαν τετράπλευρα (εἰκ. 86). Τρία ἄλλα ὅμοια,

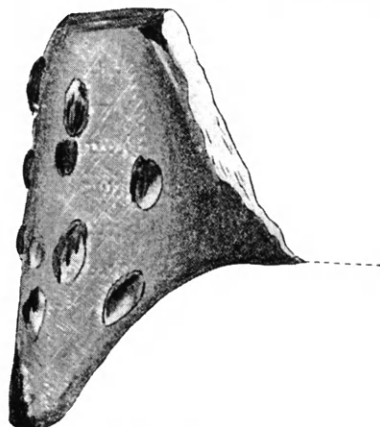
ἀλλὰ μονόχρωμα, ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σ. 167), πάντα δὲ εἶναι μικρά (τὸ ἀπεικονισθὲν εἶχε μῆκος 0,11 μ. περίπου), ἔχουσι σχῆμα λεκάνης ἢ σκάφης, πατοῦσιν ἐπὶ τεσσάρων ποδῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἔσω ἐπιφανείας σώζουσι — πλὴν ἑνὸς — σημεῖα καύσεως, ἄτινα, ἐὰν δὲν εἶναι τυχαῖα, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἐτίθετο εἰς αὐτὰ πῦρ. Τὸ τετράπλευρον ὅμως σχῆμά των καὶ ἡ μορφή τῶν ποδῶν φαίνονται μαρτυροῦντα, ὅτι μιμοῦνται πρότυπα ξύλινα.

Τὰ λοιπὰ ἐκ τῶν σκευῶν ἦσαν ὡσαύτως μικρά, ἀλλὰ στρογγύλα καὶ ἐπάτουν ἐπὶ ὁμοίως στρογγύ-

Εἰκὼν 87.

λων ποδῶν, οἵτινες πολλάκις ἔφερον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐπιμήκεις πλαστικὰς θηλάς (εἰκ. 87 καὶ

Εἰκὼν 88

88). Ὁ μεγαλύτερος ἐξ αὐτῶν ἔχει ὕψος 0,11 μ.,

εὑρέθησαν δ' ἐν ὄλῳ ἐννέα, οἵτινες πάντες ὁμοιάζουσι μᾶλλον ἢ ἦττον πρὸς τοὺς ἀπεικονισθέντας. Ἐνίοτε ὅμως λαμβάνουσι τὰ στηρίγματα ταῦτα τὴν μορφήν ἀληθῶν ἀνθρωπίνων ποδῶν ἢ ἀνθρωπίνων σκελῶν. Οὕτω ὁ πούς εἰκ. 89 προέρχεται ἀναμφιβόλως ἐκ τοιοῦτου σκεύους, ὡς μαρτυροῦσι σαφῶς αἱ θηλαί, διὰ τῶν ὁποίων κοσμεῖται. Ἐν

Εἰκὼν 89.

Εἰκὼν 90.

εἰκ. 90 δὲ ἀπεικονίζεται ἀνθρώπινον σκέλος, εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ ὁποίου, ἔσωθεν, σῶζεται μικρὸν μέρος τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας λεκάνης λείας καὶ ἐστιλβωμένης· εἰς τὸ σκέλος τοῦτο ἦτο προσκεκολλημένον καὶ ἄλλο, ὥστε ἀπετέλουν ἀμφότερα ζεύγος, πιθανῶς δὲ ὑπῆρχον τρία τοιαῦτα ζεύγη, ἅτινα ἐβάσταζον τὴν λεκάνην.

Ὁ διάκοσμος τῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ τούτου εἵπομεν ὅτι εἶναι σχετικῶς πλουσιώτερος. Ἀλλ' ὅπως εἰς τὸν ρυθμὸν Α 3 α αἱ τεθλασμέναι γραμμαὶ εἶναι τὸ κυριώτατον ἢ σχεδὸν τὸ μόνον κόσμημα — αἱ κρεμάμεναι γωνίαι ἐπὶ τοῦ ἀγγείου πίν. 6, 1 πρέπει νὰ θεωρηθῶσι μᾶλλον ὡς ἀποσπάσματα τεθλασμένων γραμμῶν —, καὶ ὅπως εἰς τὰ ἐγγράρα Α 2 πάλιν αἱ τεθλασμέναι γραμμαὶ εἶναι τὸ μόνον τεχνικώτερον πῶς σύστημα διακοσμῆσεως, οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὰ πλεῖστα τῶν κοσμημάτων παριστῶσι τεθλασμένας ἢ κατάγονται ἀπ' αὐτῶν. Ὡστε ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ τεθλασμένη γραμμὴ εἶναι ἡ βάσις πάσης σχεδὸν τῆς κοσμηματικῆς τῶν ἀγγείων κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

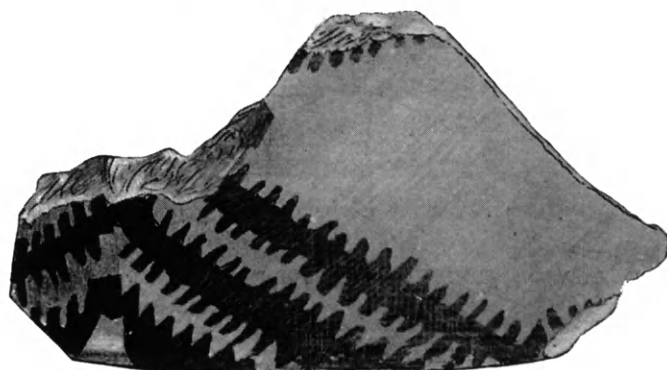
Εἰς τοὺς δύο προηγουμένους ρυθμοὺς αἱ γραμμαὶ θλῶνται κατ' ἀραιὰ διαστήματα, τοιαῦτα δὲ

εἶναι καὶ αἱ τεθλασμέναι γραμμαὶ, διὰ τῶν ὁποίων κοσμεῖται ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ τεμαχίου πίν. 7, 3. Ἡ μορφή αὕτη ὅμως εἶναι πολὺ σπανία ἐν τῷ ρυθμῷ Α 3 β, ἀντ' αὐτῆς δ' ἀπαντῶσι συχνότατα αἱ πυκνῶς τεθλασμέναι γραμμαὶ, τὰς ὁποίας βλέπομεν συνευγμένους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνὰ δύο καὶ σχηματίζουσας γωνίας, ὡς δεικνύουσιν αἱ εἰκόνες 91, 92, καὶ ἡ φιάλη πίν. 15, 1. Ἡ διάταξις αὕτη

Εἰκὼν 91.

εἶναι τὸ συνηθέστατον ἐκ τῶν κοσμημάτων τοῦ ρυθμοῦ τούτου, εὐρίσκονται δ' αἱ γωνίαι ὅχι μόνον ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψεως τῶν φιαλῶν παρὰ τὸν πυθμένα καὶ τὰ χεῖλη, ἀλλὰ συχνὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς δὲ φιάλης πίν. 15, 1 καὶ ἡ ἔσω

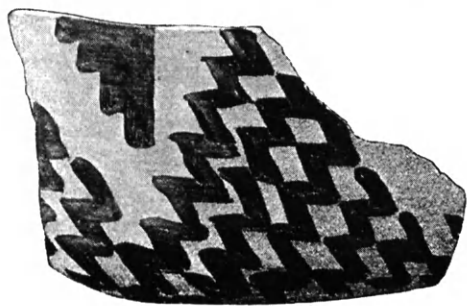
Εἰκὼν 92.

ἐπιφάνεια τοῦ πυθμένος κοσμεῖται διὰ τοιούτων γωνιῶν. Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων ζωγραφουμένων γωνιῶν αἱ μὲν παρὰ τὸν πυθμένα ἔχουσιν, ὡς εἶναι εὐνόητον, τὴν κορυφὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ἄνω, αἱ δὲ παρὰ τὰ χεῖλη πρὸς τὰ κάτω.

Διάφορος εἶναι ἡ διάταξις τῶν πυκνῶς τεθλασμένων γραμμῶν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 93, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀντὶ γωνιῶν σχηματίζουσι τριγωνικὰ συστήματα. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς διατάξεως εἶναι πολὺ σπανιώτερος.

Ὡς πρὸς τὴν μορφήν δὲ τῶν πυκνῶς τεθλασμένων γραμμῶν αἱ τέσσαρες εἰκόνες 91, 92, 93 καὶ

πίν. 15, 1 παρουσιάζουσι παραλλαγὰς, εἰς τὰς ὁποίας παρατηρεῖται ἐξέλιξις τείνουσα ν' ἀπομακρυνθῇ πολὺ ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ σχήματος. Ἀπλούσταται πασῶν εἶναι αἱ γραμμαὶ τῶν τεμαχίων εἰκ. 91 καὶ 93, ἐνῶ ἐπὶ τῆς φιάλης πίν. 15, 1 αἱ κορυφαὶ τῶν γωνιῶν προεκτείνονται εἰς φυλλοειδεῖς

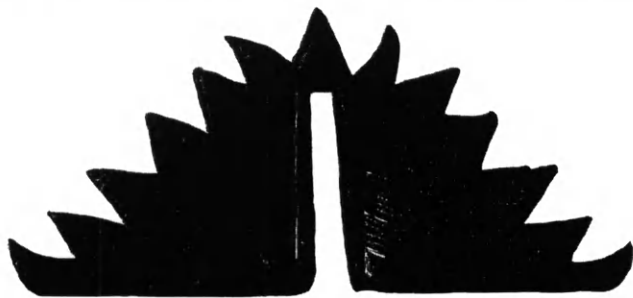

Εἰκὼν 93.

αἰχμάς, τοῦ δὲ τεμαχίου εἰκ. 92 τὸ κόσμημα φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ παχείας εὐθείας γραμμῆς, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ἐκφύονται οἰονεὶ ἄκανθα· ὅτι ὅμως εἶναι καὶ τοῦτο ταχέως καὶ ἀμελῶς ζωγραφηθεῖσα τεθλασμένη γραμμὴ, αἱ δ' ἄκανθαί εἶναι αἱ κορυφαὶ τῶν γωνιῶν αὐτῆς, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία.

Εἰς τὴν φιάλην πίν. 15, 1 βλέπομεν πρὸς τούτοις, ὅτι εἰς τὴν κορυφὴν ἐκάστης γωνίας σχηματιζομένης ὑπὸ δύο πυκνῶς τεθλασμένων γραμμῶν ὑπάρχει ἐν ἀνεστραμμένον τρίγωνον πεπληρωμένον διὰ χρώματος· τοῦτο ἀπηντήσαμεν ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀγγείου πίν. 6, 1 καὶ εἶδομεν (σ. 175. 176) πῶς ἐξηγεῖται.

Αἱ γωνίαι, ὁσάκις κεῖνται παρὰ τὴν βάσιν ἢ τὰ χεῖλη τοῦ ἀγγείου, δύνανται νὰ πληρωθῶσι διὰ χρώματος — ἢ ὁλοσχερῶς ἢ, ὅπερ συνηθέστερον

Εἰκὼν 94.

πολύ, ἐξαιρουμένου μόνον στενοῦ τετραπλεύρου χώρου — καὶ οὕτω γεννᾶται νέον ποίκιλμα (εἰκ. 94), εἰς τὸ ὁποῖον ἀντὶ πυκνῶς τεθλασμένων γραμ-

μῶν ἔχομεν ὁδόντας. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 91 ἢ παρὰ τὸν πυθμένα γωνία δὲν εἶναι πεπληρωμένη, ἐπὶ τοῦ εἰκ. 92 ἐπληρώθη ἐν μέρει, ἔτι μᾶλλον δ' ἐπληρώθη ἐπὶ τῆς φιάλης πίν. 15, 1, ἐξαιρεθέντος μόνον τοῦ ἐπιμήκους τετραπλεύρου χώρου. Τὸ νέον τοῦτο ποίκιλμα, ἐστραμμένον ὅμως πρὸς τὰ κάτω, βλέπομεν καὶ ὑπὸ τὰ χεῖλη τῆς αὐτῆς φιάλης, διὰ τοιούτων δὲ μόνον κοσμημάτων, ἅτινα ὁμοίως διευθύνονται ἐναλλάξ πρὸς τὰ χεῖλη καὶ πρὸς τὸν πυθμένα, κοσμεῖται ἡ φιάλη πίν. 15, 2, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντεγράφη καὶ τὸ εἰκ. 94. Τὸ ἐν εἰκ. 93 ἄνω μεμονωμένον ποίκιλμα εἶναι ἴσως τὸ ἥμισυ ὁμοίου κοσμήματος.

Οἱ ὁδόντες ἀπαντῶσιν ἀλλαχοῦ — π. χ. πίν. 7 ἀρ. 1. 2, καὶ ἀν. εἰκ. 86 — κατ' ἄλλην διάταξιν, δὲν ἀμφιβάλλω ὅμως, ὅτι καὶ ἐνταῦθα συνδέονται μετὰ τῆς πυκνῶς τεθλασμένης γραμμῆς καὶ ἐξ αὐτῆς κατάγονται. Ἐνίοτε δὲ λαμβάνουσι σχῆμα φύλλου

Εἰκὼν 95.

(εἰκ. 95) καὶ δύνανται ἴσως ν' ἀπατήσωσι· ἀλλ' ἐν τῷ ῥυθμῷ τούτῳ πάντα τὰ κοσμήματα εἶναι γεωμετρικὰ καὶ οὐδὲ ἐν ἑλκεὶ τὴν καταγωγὴν του ἐκ τῆς ἐνοργάνου φύσεως. Ἄλλως εἶδομεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς φιάλης πίν. 15, 1 αἱ κορυφαὶ τῶν γωνιῶν εἶναι αἰχμηραὶ καὶ φυλλοειδεῖς.

Εἰς τοὺς ὁδόντας ὑπάγονται καὶ τὰ τρίγωνα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἀρχήν. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 96 βλέπομεν πλείονας στοίχους τριγώ-

Εἰκὼν 96.

νων ἐπ' ἀλλήλων κειμένους· ὅτι ὅμως καὶ ἐνταῦθα τὸ κόσμημα παρήχθη ἐκ γωνιῶν ὁμοίων πρὸς τὰς

τῆς φιάλης πίν. 15, 1 καὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 91, ἀποδεικνύει αὐτὴ ἡ λοξὴ διεύθυνσις τῶν κατερχομένων καὶ ἀνερχομένων στοίχων. Ἐνὸς ἀνερχομένου στοίχου μικρὸν μέρος φαίνεται εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς εἰκόνος.

Ἀλλὰ τὸ ὠραιότατον ἐκ τῶν κοσμημάτων τοῦ ρυθμοῦ Α Β Γ εἶναι οἱ μεταξὺ ὀδοντοστοιχιῶν κείμενοι ῥόμβοι, οἵτινες εἶναι ἢ ἀπλοῖ ἢ ὁμόκεντροι διπλοῖ, μετὰ κηλίδος ἐν τῷ μέσῳ ἢ ἄνευ κηλίδος ἢ μετὰ κιγκλιδωτοῦ (πρβ. πίν. 7 ἀρ. 1 καὶ 2). Ἀπαντῶσιν ὅμως οἱ ῥόμβοι καὶ ἄνευ ὀδοντοστοιχιῶν, ἐπὶ δὲ τῆς ὕψεως α τοῦ τεμαχίου πίν. 15, 4 οἱ ὀδόντες εὐρίσκονται ἐντὸς τῶν ῥόμβων.

Θεωρῶ πολὺ πιθανόν, ὅτι οἱ ῥόμβοι οὗτοι ὡσαύτως ἐκ τῆς τεθλασμένης γραμμῆς ἐγεννήθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 93 βλέπομεν, ὅτι αἱ ἀλλήλων ἐφαπτόμεναι κορυφαὶ δύο πυκνῶς τεθλασμένων γραμμῶν σχηματίζουν ἀληθῶς ῥόμβους. Ἀλλὰ καταφανέστερα εἶναι, νομίζω, ἡ ἐπίδρασις τῆς τεθλασμένης γραμμῆς εἰς αὐτὴν τὴν διάταξιν τῶν ῥόμβων τῆς φιάλης πίν. 7, 1. Οἱ δύο στοῖχοι τῶν ῥόμβων αὐτῆς δὲν εἶναι παράλληλοι πρὸς τὰ χεῖλη καὶ τὸν πυθμένα τοῦ ἀγείου καὶ δὲν περιέθεον ἐκάτερος ὁλόκληρον τὴν περιφέρειαν αὐτοῦ. Τοῦ ἀνωτέρου στοίχου τὸ δεξιὸν ἄκρον εἶναι ὄρατον ἀκόμη, φανερώτερον δ' εἶναι τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ κατωτέρου στοίχου. Ἐκάτερος ἄρα ἤρχιζε πλησίον τῶν χειλέων καὶ λοξῶς διευθυνόμενος κατέληγε πλησίον τοῦ πυθμένος. Ἡ διάταξις αὕτη εἶναι παράδοξος, ἐξηγεῖται ὅμως εὐκόλως, ἐὰν ἐκλάβωμεν τοὺς στοίχους τῶν ῥόμβων ὡς ἀνερχόμενα καὶ κατερχόμενα τμήματα λίαν ἀραιῶς τεθλασμένης γραμμῆς· διότι τότε τῆς μὲν ὅλης γραμμῆς ἡ διεύθυνσις θὰ εἶναι ὀριζοντία, ἡ τῶν τμημάτων ὅμως φυσικῶς λοξή.

Ταῦτα εἶναι τὰ συχνότατα καὶ χαρακτηριστικώτατα κοσμήματα τοῦ ρυθμοῦ τούτου ἐν Σέσκλῳ. Ἄλλα τινὰ ἀποτελούμενα ἐξ εὐθειῶν γραμμῶν, αἵτινες εἶναι ἢ παράλληλοι (εἰκ. 87, 97, πίν. 15, 5) ἢ σχηματίζουν παραλλήλους γωνίας, ἀπαντῶσι πολὺ σπανιώτερον ἐνταῦθα, εἶναι ὅμως, ὡς φαίνεται, συχνότερα ἄλλαχού, π. χ. εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Καραμπαϊραμίου. Καὶ τὸ ἀνωτέρω εἰκ. 85 ἀγγεῖον ἐκ Καρατζαδαγλί κοσμεῖται διὰ συστήματος

παραλλήλων εὐθειῶν γραμμῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ σειρᾶς ὀδόντων. Ἡ λοξὴ δὲ διεύθυνσις τῶν γραμμῶν ἐπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν τεμαχίων εἰκ. 97 καὶ πίν. 15, 5, εἶναι βεβαίως πάλιν ἀπήχησις τῆς τεθλασμένης γραμμῆς.

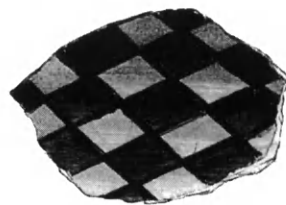
Εἰκὼν 97.

Εἰκὼν 98.

Τὰ ἐρυθρὰ ἡμικύκλια τῆς φιάλης εἰκὼν 72, ἅτινα ἀνεφέραμεν ἤδη (σ.181), εἶναι μοναδικά, τὸ δὲ κόσμημα τοῦ τεμαχίου εἰκ. 98 προσεγγίζει πολὺ περισσότερον πρὸς τὴν κεραμεικὴν τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἢ πρὸς τὴν τοῦ ρυθμοῦ Α Β Γ. Τὸ αὐτὸ δύναται ἴσως νὰ ῥηθῇ καὶ περὶ τοῦ ἰδιοτρόπου ποικίλματος τῆς ὕψεως δ τοῦ τεμαχίου πίν. 15, 4.

Ἐπὶ ἄλλου τεμαχίου, τοῦ εἰκ. 99, ἔχομεν διασταυρουμένας εὐθείας γραμμάς, αἵτινες σχηματίζουν ἐρυθροὺς καὶ λευκοὺς — τοῦ χρώματος δηλαδή τοῦ ἐπιχρίσματος, διὰ τοῦ ὁποῖου καλύπτεται ἡ ἐπιφάνεια — ῥόμβους, παραλλαγή δὲ αὐτῶν εἶναι τὰ καθ' ὅμοιον τρόπον σχηματιζόμενα τετραγωνίδια, ἥτοι τὸ ἀβακοειδὲς ποικίλμα. Ἀμφότερα ταῦτα τὰ κοσμήματα εἶναι σπάνια, ἐπίσης δὲ σπά-

Εἰκὼν 99.

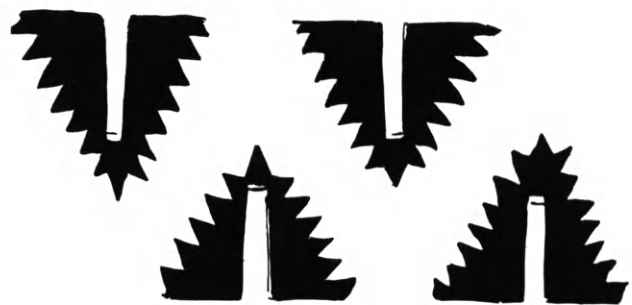
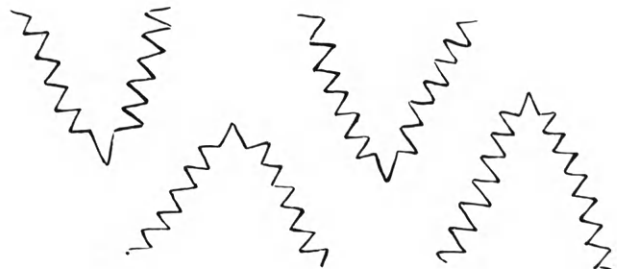
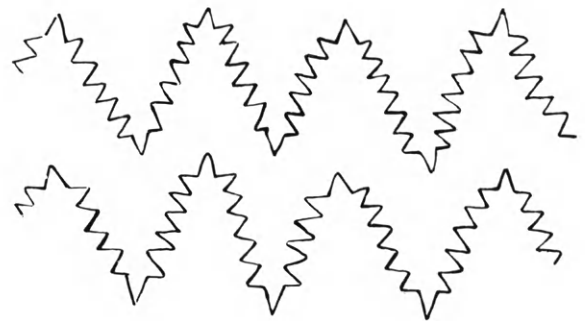
γιον ἐν Σέσκλῳ εἶναι ἄλλο συγγενὲς κόσμημα, τὸ κιγκλιδωτόν. Τοῦτο εὕρομεν ἤδη (σ.177) ἐπὶ ἐνὸς τεμαχίου τοῦ προηγουμένου ρυθμοῦ, εἰς δὲ τὸν ρυθμὸν Α Β Γ ἀπαντᾷ ἐν Σέσκλῳ μόνον ὡς πληρωμα ῥόμβων (ἴδε πίν.7, 2 καὶ σ.187)· εἶναι ὅμως συχνότερον — καὶ ὡς αὐτοτελὲς ποικίλμα — πάλιν εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Καραμπαϊραμίου, πολὺ

συχνὸν δὲ εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τοῦ λιθικοῦ αἰῶ-
νος τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Φωκίδος⁽¹⁾. Τὸ αὐτὸ κό-
σμημα ἔχομεν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ Διμηνίου μικροῦ ἀγ-
γείου, τὸ ὅποιον ἀπεικονίσσαμεν ἄνωτέρω σ. 125,
εἰκ. 29, Ὡς παρατηρήσαμεν δ' ἐκεῖ, εἶναι χειρο-
ποίητον, ἀλλὰ κατὰ τὸ σχῆμα ὁμοιάζει καταπληκτι-
κῶς πρὸς ἐν τῶν κοινοτάτων σχημάτων τῆς μυκη-
ναϊκῆς κεραμεικῆς· ἔχει μάλιστα καὶ τρεῖς μικρὰς
ὀριζοντίας λαβὰς, ὅπως τὰ μυκηναϊκά. Ὁ πηλὸς
εἶναι κεραμόχρους, ἡ δ' ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ
λεπτοῦ ὑποκιτρίνου ἐπιχρίσματος καὶ ἐπ' αὐτοῦ
εἶναι γεγραμμένον τὸ κόσμημα δι' ἐρυθροῦ στίλ-
βοντος χρώματος. Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας ἐν γένει
εἶναι ὁ τοῦ ῥυθμοῦ Α 3 β καὶ δὲν ἀμφιδάλλω, ὅτι
τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον
τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἂν καὶ πιθανῶς μᾶλλον πρὸς
τὸ τέλος αὐτῆς.

Ἐκ τῆς ἐπισκοπῆσεως ταύτης τῶν κοσμημάτων
τοῦ ῥυθμοῦ Α 3 β κατεδείχθη, νομίζω, ἐπαρκῶς
ὅτι ἀληθῶς καὶ ἐν αὐτῷ αἱ τεθλασμέναι γραμμαὶ
εἶναι τὸ κυριώτατον καὶ οὐσιωδέστατον κοσμημα-
τικὸν στοιχεῖον· διὰ τούτου δὲ συνδέεται στενῶς
μάλιστα μετὰ τοῦ προηγουμένου Α 3 α. Ἐνῶ ὅμως
ἐν ἐκείνῳ ἔχομεν μόνον ἀραιῶς τεθλασμένας γραμ-
μὰς, ἐν τούτῳ ἐπικρατοῦσιν αἱ πυκνῶς τεθλασμέ-
ναι ἢ, ὀρθότερον, γραμμαὶ διττῶς — πυκνῶς δη-
λαδὴ καὶ ἀραιῶς — τεθλασμέναι. Διότι τὰ μὲν με-
μονωμένα κοσμήματα εἶναι πυκνῶς τεθλασμένα
γραμμαὶ ἢ παράγωγα ἐκ τοιούτων, εἰς τὴν διά-

ταξιν ὅμως αὐτῶν εἶναι καταφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς
ἀραιῶς τεθλασμένης. Οὕτω εἶδομεν ἄνωτέρω (σ.
187), ὅτι οἱ στοῖχοι τῶν ῥόμβων ἐπὶ τῆς φιάλης
πίν. 7, 1 ἔχουσι λοξὴν διεύθυνσιν, ὡς ἐάν ἦσαν
τμήματα γραμμῆς θλωμένης κατὰ πολὺ μεγάλα

Εἰκὼν 100.

διαστήματα· αὐτοὶ δὲ οἱ ῥόμβοι μετὰ τῶν ὀδόντων
παριστῶσι πιθανῶς πυκνῶς τεθλασμένας. Ἐπὶ ἄλ-
λης φιάλης, τῆς πίν. 15, 1, αἱ ὑπέρταται ἐκ τῶν
παρὰ τὴν βάσιν γωνιῶν συνάπτονται, ἂν καὶ ἀμε-
λῶς, μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν παρακειμένων ἄλλων
γωνιῶν, καὶ οὕτω ἀποτελοῦσι συνεχῆ γραμμὴν,

(1) Ἡ κεραμεικὴ τῶν συνοικισμῶν τούτων ὁμοιάζει καθόλου, ὅπως
ἐσημείωσα ἤδη ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, σ. 3, πολὺ πρὸς τὴν θεσσαλικὴν κε-
ραμεικὴν τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Τὰ γραπτά
ἀγγεῖα τῆς Χαιρωνείας καὶ τῆς Ἐλατείας φέρουσιν, ὅπως τὰ τοῦ
ῥυθμοῦ Α 3 β, ἐρυθρὰ στιλπνὰ κοσμήματα ἐπὶ ἐδάφους ἄλλοτε μὲν
ὑπερύθρου ἢ κιτρινωποῦ, ἄλλοτε δὲ λευκοῦ ἢ ὑπολεύκου. Τὰ ποικίλ-
ματα εἶναι συνήθως κιγκλιδωτά, ἀπαντῶσιν ὅμως καὶ αἱ παράλληλοι
εὐθεῖαι γραμμαὶ, οἱ ῥόμβοι, τὸ ἀπλοῦν ὀδοντωτὸν (Athen. Mitt.
1905 σ. 136, εἰκ. 7) ἢ ὀδοντωτὸν ὡς παρυφὴ ῥόμβων (αὐτ. σ. 124,
εἰκ. 3), στοῖχοι τριγώνων ἐπ' ἀλλήλων κείμενοι, ὡς ἄνωτ. εἰκ. 96,
καὶ ἄλλα ἢ στιλπνότης δὲ τῶν κοσμημάτων νομίζω ὅτι καὶ ἐνταῦθα
προέρχεται ἐκ μηχανικῆς στιλβώσεως. Σχῆμα ἀγγείου ἀγαπητόν ἐν
Χαιρωνείᾳ φαίνεται ὅτι ἦτο δοχεῖόν τι σφαιρικόν (Ath. Mitt. ἔ. ἀ.
σ. 123, εἰκ. 2, 6) ὅμοιον πρὸς τὸ ἄνωτέρω εἰκ. 85 ἐκ Καρατζαδαγλί
ἀπεικονισθέν· πρὸς τούτῳ δὲ φιάλαι «μετ' ὀρθίων τοιχωμάτων». Τὰ
μονόχρωμα ἀγγεῖα τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Φωκίδος ἔχουσιν ἐπίσης
πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ θεσσαλικά Α 1, εὐρίσκονται δὲ καὶ ἐπὶ
ἐκείνων συχνὰ θηλαί, ὅποιαις ἔχουσι τὰ ἐκ Σέσκλου εἰκ. 73, 88, 89 καὶ
ἄλλα. Τέλος εὐρέθησαν καὶ ἐν Ἐλατεῖᾳ πόδες ἀεθλῶν λεκανῶν (Ath.
Mitt. ἔ. ἀ. σ. 137, εἰκ. 9) παραπλήσιοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους εἰκ. 87.

ἥτις εἶναι πραγματικῶς διττῶς τεθλασμένη. Αἱ ἄλλαι δὲ γωνίαι τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου, αἱ πλησιέστεραι πρὸς τὴν βάσιν, αἵτινες εἶναι νῦν παραπληρωματικά, φαίνονται καὶ αὗται ὡς ἀποσπάσματα θυσίας γραμμῆς, τῆς ὁποίας αἱ πρὸς τὰ κάτω κορυφαὶ ἀπεκόπησαν χάριν τῆς βάσεως. Τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει, ὅταν αἱ γραμμαὶ κεῖνται παρὰ τὰ χεῖλη τῶν ἀγγείων· διότι τότε ἀποκόπτονται αἱ πρὸς τὰ ἄνω βλέπουσαι κορυφαὶ καὶ οὕτω σχηματίζονται κρεμάμεναι γωνίαι. Ἐκ τῶν γωνιῶν δὲ παράγονται, καθ' ὃν τρόπον εἶδομεν ἀνωτέρω, τὰ ὀδοντωτὰ κοσμήματα τῶν φιαλῶν πίν. 15 ἀρ. 1, 2, τῶν ὁποίων ἡ διάταξις ἀποδεικνύει πάλιν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀραιῶς τεθλασμένης· ἐπ' ἀμφοτέρων, μάλιστα δ' ἐπὶ τῆς δευτέρας, ὁ μεταξὺ τῶν κοσμημάτων κενὸς χώρος ἔχει τὴν μορφήν ζώνης ὀριζομένης ὑπὸ δύο πυκνῶς καὶ ἀραιῶς τεθλασμένων γραμμῶν.

Κατ' ἀρχὴν αἱ διττῶς τεθλασμέναι εἶναι βεβαίως ὑστερώτεραι τῶν ἀπλῶς κατὰ ἀραιὰ διαστήματα θλωμένων καὶ προέρχονται, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐκείνων· ἐπειδὴ δηλαδὴ τὰ μεγάλα τμήματα προξενοῦσι μονοτονίαν τινά, θλάται ἕκαστον αὐτῶν πάλιν πλεονάκεις καὶ οὕτω ἀποκτᾷ ἡ γραμμὴ μεγαλύτεραν ζωὴν καὶ κίνησιν. Ὁ νεωτερισμὸς οὗτος εἶναι, δύναται τις νὰ εἴπῃ, τὸ κυριώτατον γνώρισμα τοῦ ρυθμοῦ Α 3 β. Εἶναι δὲ φανερόν, πόσον γόνιμος ὑπῆρξε, διότι ἐξ αὐτοῦ προέκυψε ποικιλία κοσμημάτων. Ενίοτε, εἶναι ἀληθές, τὰ κοσμήματα ταῦτα ἀπεμακρύνθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς ἀρχετύπου μορφῆς καὶ ἔγιναν σχεδὸν ἀγνώριστα· οὕτω π. χ. φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τῆς διακοσμήσεως τῆς φιάλης πίν. 15, 2 καὶ τῆς τοῦ τεμαχίου πίν. 7, 3. Ἡ σχηματικὴ εἰκὼν 100 ὁμῶς, τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶναι νὰ παραστήσῃ κατὰ τρόπον μᾶλλον εὐσύνοπτον ὅλην τὴν ἐκτεθεῖσαν ἐξέλιξιν, ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον. Ἐπ' αὐτῆς ἔχομεν πρῶτον δύο ἀραιῶς τεθλασμένας γραμμάς, ἔπειτα δὲ τὰς αὐτάς γραμμάς διττῶς τεθλασμένας· κατόπιν αἱ γραμμαὶ διασπῶνται, ὅπως εἴπομεν ὅτι συμβαίνει παρὰ τὸν πυθμένα καὶ τὰ χεῖλη τῶν ἀγγείων, καὶ σχηματίζουσι γωνίας, τελευταῖον δὲ βλέπομεν τὰς γωνίας ταύτας πεπληρωμένας διὰ χρώματος καὶ μεταβαλλομένας εἰς ὀδοντωτὰ κοσμήματα, τῶν ὁποίων καὶ τὸ σχῆμα καὶ ἡ διά-

ταξις ἔχουσιν ἀκριβῶς ὅπως ἐπὶ τῆς φιάλης πίν. 15, 2.

Τελειώνομεν ἐνταῦθα τὸν λόγον περὶ τῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ Α 3 β καὶ ἐν γένει περὶ τῶν ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἀλλὰ πρὶν μεταβῶμεν εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον, θὰ συνοψίσωμεν γενικώτερα τινὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ συναχθῶσιν ἐκ τῶν εἰρημένων.

Οἱ δύο ρυθμοὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων ἔχουσι κοινὰ τινὰ γνωρίσματα, τὸ σπουδαιότατον δὲ ἐκ τούτων, τὸ συνδέον αὐτοὺς στενῶς, εἶναι, ὅτι ὡς βάσις τῆς διακοσμήσεως ἀμφοτέρων χρησιμεύει ἡ τεθλασμένη γραμμὴ. Ἀλλ' οὐχ ἥττον σπουδαῖαι εἶναι αἱ διαφοραὶ, ἔνεκα τῶν ὁποίων δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ ἕτερος προῆλθεν ἐκ τοῦ ἑτέρου. Πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ἀπὸ κοινῆς ρίζης βλαστήσαντες ἀνεπτύχθησαν παραλλήλως, ἀλλ' ὁ μὲν διετήρησε πολὺ τῆς ἀρχαϊκῆς ἀπλότητος, ὁ δὲ περισσότερον ἐνεωτέρισε καὶ ἔγινε ποικιλιώτερος. Ὅτι δὲ εἶναι σύγχρονοι, θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον.

Κοινὴ ρίζα αὐτῶν ὑπῆρξαν ἴσως τὰ ἐγγράκτα Α 2. Διότι εἰς αὐτὰ εὗρομεν, πλὴν τῆς τεθλασμένης γραμμῆς, καὶ δύο σχήματα ἀγγείων — τὰ μόνον ἀκριβέστερον ὀρισθέντα —, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ἀρχέτυπα τῆς λεκανοειδοῦς φιάλης τοῦ ρυθμοῦ Α 3 β καὶ τοῦ δοχείου τοῦ ρυθμοῦ Α 3 α. Εὗρομεν προσέτι ἐπὶ τινων ἐγγράκτων ἀγγείων ἠνωμένα τὸ λευκὸν καὶ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα, ὁ συνδυασμὸς δὲ οὗτος φαίνεται ὅτι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἤχθησαν οἱ κεραμεῖς εἰς τὴν χρῆσιν τῶν γραπτῶν κοσμημάτων. Τὰ δύο τεμάχια πίν. 14 ἀρ. 4 καὶ 5 εἶναι ὡς πρὸς τοῦτο λίαν διδακτικά. Δυστυχῶς εἶναι ἀμφοτέρω πολὺ κολοβὰ καὶ δὲν γνωρίζομεν ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῆς διακοσμήσεως αὐτῶν· ὅσον βλέπομεν ὁμῶς, τὰ ποικίλα, διὰ τῶν ὁποίων κοσμοῦνται, δύνανται νὰ ἐκληφθῶσι καὶ ὡς λευκὰ ἐπὶ ἐρυθροῦ ἐδάφους, ἤτοι ἀνάλογα πρὸς τὰ τοῦ ρυθμοῦ Α 3 α, καὶ ἀντιστρόφως ὡς ἐρυθρὰ ἐπὶ λευκῆς ἐπιφανείας, ὅπως εἶναι τὰ τῶν ἀγγείων Α 3 β.

Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν γραπτῶν ρυθμῶν εἶναι ὀρθή, τότε ἡ ἐξέλιξις τῆς

κεραμεικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος πρόκειται ὁμαλὴ καὶ πολὺ φυσικὴ: παλαιότατα ἐκ τῶν ἀγγείων εἶναι τὰ μονόχρωμα, ἐκ τούτων κατὰγονται τὰ ἐγχάρακτα (ἴδε σ. 174) καὶ ἐκ τῶν ἐγχαράκτων πάλιν τὰ γραπτὰ ἀμφοτέρων τῶν ῥυθμῶν. Ὅτι δὲ ἀληθῶς τὰ πράγματα ταύτην περίπου τὴν ὁδὸν ἠκολούθησαν, θεωρῶ πολὺ πιθανόν. Ὑπολείπονται ὅμως πρὸς ἐξήγησιν γεγονότα τινά, τὰ ὅποια φαίνονται ὅτι δὲν συμφωνοῦσι καλῶς πρὸς τὴν ἐκτεθεῖσαν γνώμην.

Οὕτω συνάγεται ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σέσκλου, ὅτι ὁ ῥυθμὸς Α 3 α τῶν γραπτῶν ἀπαντᾷ εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα μετὰ τοῦ ῥυθμοῦ Α 3 β, τὸ αὐτὸ δὲ εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι εἶναι ἀληθὲς καὶ περὶ τῶν ἐγχαράκτων καὶ περὶ τῶν μονοχρώμων. Οἱ τέσσαρες ῥυθμοὶ ἦσαν ἄρα συγχρόνως ἐν χρήσει. Δεύτερον δὲ εἶπομεν ἐπανειλημμένως, ὅτι τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα, τὰ ὅποια ἐθεωρήσαμεν ὡς τὰ ἀρχαιότατα, εἶναι τελειότερα τῶν ἄλλων, τελειότερα καὶ αὐτῶν τῶν ἐγχαράκτων, μετὰ τῶν ὁποίων συνδέονται ἀμεσώτερον.

Ἄλλ' ἡ σύγχρονος χρήσις ῥυθμῶν διαφόρου ἡλικίας δὲν εἶναι πρᾶγμα ἄγνωστον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς κεραμεικῆς. Οἱ προγενέστεροι τρόποι δὲν ἐξαφανίζονται ἀμέσως μετὰ τὴν ἐμφάνισιν νέων, ἀλλ' ἐξακολουθοῦσιν ἐπὶ τινα χρόνον νὰ ὑπάρχωσι μετ' ἐκείνων. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, φαίνεται ὅμως πραγματικῶς, ὅτι ἐνταῦθα οἱ ἀρχαιότεροι ῥυθμοὶ ἐπέζησαν μακρότερον τοῦ συνήθους χρόνον, ἴσως αἰῶνας ὅλους. Ἡδυνήθησαν δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νὰ διατηρηθῶσι τόσον χρόνον παρὰ τοὺς νεωτέρους, διότι ἕκαστος ῥυθμὸς εἶχεν ἴδιον ἢ ἴδια κέντρα, εἰς τὰ ὅποια ἤσκειτο κατὰ παράδοσιν· καὶ ἡ ἐμφάνισις εἰς ἓν μέρος τῆς χώρας νέου ῥυθμοῦ δὲν εἶχε πολλὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν τύχην τῶν εἰς ἄλλα μέρη ἀσκουμένων. Οὕτω λοιπόν, ὅταν οἱ κεραμεῖς τόπου τινὸς ἤρχισαν νὰ χαράττωσι κοσμήματα ἐπὶ τῶν μονοχρώμων ἀγγείων καὶ κατόπιν προσέθησαν εἰς αὐτὰ καὶ τὸ λευκὸν χρῶμα, δὲν ἐμιμήθησαν αὐτοὺς πάντες, ἀλλ' εἰς ἄλλους τόπους ἐξηκολούθησαν νὰ ἐργάζονται κατὰ τὸν πατροπαράδοτον τρόπον καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀνήγαγον τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἀπλῶν μονοχρώμων εἰς θαυμασίαν, ὡς εἶδομεν, τελειότητα. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ κατόπιν, ὅταν ἐκ τῶν

ἐγχαράκτων πάλιν προῆλθον τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα· οἱ ἀρχαιότεροι ῥυθμοὶ καὶ τότε δὲν ἐξέλιπον, μόνον δέ, ὡς φαίνεται, ἡ διάδοσις τῶν γραπτῶν ἐγένεν αἰτία νὰ μὴ παραχθῶσι πλέον νέαι κατηγορίαι μονοχρώμων ἀνάλογοι πρὸς τὰς παλαιότερας (πρβ. σ. 165). Καὶ τοῦτο εἶναι εὐνόητον, διότι νῦν προφανῶς τὰ γραπτὰ ἦσαν ἐν μεγαλυτέρᾳ τιμῇ καὶ ταῦτα πρὸ πάντων προσεῖλκυον τοὺς ἀνθρώπους, ὅσα δὲ νέα μονόχρωμα κατεσκευάζοντο, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κοινὰ σκεύη τῆς καθημερινῆς χρήσεως. Οὐχ ἥττον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀπὸ μακροῦ χρόνου παρήγον τὰ ὠραῖα μονόχρωμα τῆς παλαιότερας τεχνοτροπίας, ἐκεῖνοι ἐξηκολούθησαν καὶ νῦν νὰ παράγωσιν αὐτά.

Ἄλλ' ἡ χρήσις τῶν γραπτῶν κοσμημάτων φαίνεται ὅτι καθόλου ὑπῆρξε βλαβερὰ εἰς τὸ κυρίως κεραμεικὸν ἔργον· καὶ αὐτὰ τὰ ἐπιμελέστατα ἐκ τῶν γραπτῶν ἀγγείων δὲν ἔχουσι πλέον τοιχώματα τόσον λεπτά καὶ τόσον ὁμαλὰ καὶ ἐπὶ πηλὸς αὐτῶν δὲν εἶναι τόσον καθαρὸς, διότι ἀναμφιβόλως ἡ ἀξία αὐτῶν ἐκρίνετο μᾶλλον ἐκ τῆς διακοσμῆσεως καὶ εἰς ταύτην ἔδιδον μεγαλυτέραν προσοχὴν οἱ κεραμεῖς.

Οἱ δύο ῥυθμοὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων εἶχον πιθανώτατα καὶ αὐτοὶ χωριστὰ κέντρα, οὕτω δὲ ἐξηγεῖται ἡ ἀρχαϊκὴ λιτότης τῶν κοσμημάτων τοῦ πρώτου ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τοῦ δευτέρου.

Ἐξηγεῖται προσέτι ἐξ ὧν εἶπομεν καὶ τὸ ἀνωτέρω (σ. 168) σημειωθὲν γεγονός, ὅτι δὲν ἀπαντῶσι πάντες οἱ ῥυθμοὶ πανταχοῦ τῆς Θεσσαλίας ὁμοίως.

Τελευταῖον δὲ ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἄλλο γεγονός, ὅτι εἰς ἕκαστον ῥυθμὸν ὑπάρχουσι δύο ἢ τρία σχήματα ἀγγείων, ἢ καὶ ἓν μόνον, τὰ ὅποια εἶναι τὰ μᾶλλον ἀγαπητά, ἐνῶ ἄλλα ἢ δὲν ἀπαντῶσιν ἢ ἀπαντῶσι σπανίως. Προφανῶς τὰ τοπικὰ κέντρα, ἅτινα εἰργάζοντο εἰδικῶς εἰς ἓνα ῥυθμόν, διετήρησαν κατὰ παράδοσιν καὶ ὠρισμένα σχήματα, εἰς τὰ ὅποια εἶχον ὡσαύτως εἰδικότητα.

Καθόλου λοιπόν κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἡ κεραμεικὴ δὲν ἦτο πανταχοῦ τῆς Θεσσαλίας ὁμοιόμορφος, ἀλλ' εἰς ἄλλα μέρη ἤσκουντο ἄλλοι ῥυθμοί. Ἐκ τούτων δὲ μᾶλλον διαδομένοι φαίνεται — ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον — ὅτι ἦσαν ὁ τῶν μονοχρώμων Α 1 καὶ ὁ δευτέρος τῶν γραπτῶν Α 3 β.

Β. Ἀγγεῖα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τῆς κεραμεικῆς τῆς περιόδου ταύτης, ὀφείλεται ἐξ ἴσου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου, καὶ σχεδὸν μόνον εἰς αὐτάς. Ἐκ τῶν ἄλλων συνεικισμῶν τῆς Θεσσαλίας δὲν ἠϋξήθησαν μέχρι τοῦδε σπουδαίως αἱ γνώσεις ἡμῶν, διότι δὲν ἔχομεν πολλὰ σχετικὰ εὐρήματα· καὶ ἐὰν ἐξαίρεσωμεν ὀλίγα τεμάχια, πάντα τὰ ἄλλα, ἅτινα μέλλομεν νὰ ἀπεικονίσωμεν καὶ περιγράψωμεν εἰς τὸ μέρος τοῦτο, ἀνεκαλύφθησαν ἢ ἐν Σέσκλῳ ἢ ἐν Διμηνίῳ.

1. Μονόχρωμα ἀγγεῖα (B 1).

Ὅσα εἶπομεν ἀνωτέρω (σ. 165 καὶ 193) περὶ τῶν μονοχρώμων τοῦ ὑψηλοτέρου στρώματος τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ισχύουσι καὶ περὶ τῶν τῆς νεωτέρας περιόδου. Εἶναι σκεύη τῆς καθημερινῆς χρήσεως, καὶ τὰ μὲν σχήματα αὐτῶν εἶναι μᾶλλον μεμονωμένα, ἢ δ' ἐργασία οὐχὶ ὁμοιόμορφος, ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ ὅμως ῥονδροειδῆς· ἢ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων δὲν εἶναι πάντοτε ὁμαλὴ οὐδ' ἐστιλβωμένη, τὸ δὲ χρῶμα αὐτῆς συνήθως κεραμόχρουν ἢ κιτρινωπόν.

Τὰ τεχνικῶς τέλεια μονόχρωμα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν σχήματα δὲν εὐρίσκονται πλέον εἰς ταύτην, ἄλλαι δὲ κατηγορίαι ἴσης ἢ ἀναλόγου τελειότητος δὲν ἐπλάσθησαν· τοὺς λόγους ὑπεδείξαμεν ἤδη ἀνωτέρω.

Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς νεωτέρας περιόδου φαίνεται ὅτι ἀνήκει ὁ ἀρυτῆρ εἰκ. 101, ὅστις εἶναι ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ καὶ ἔχει ὕψος ὅλον 0,18 μ. Θέτομεν δ' αὐτὸν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου ἕνεκα τοῦ βάθους, ἐν ᾧ εὐρέθη.

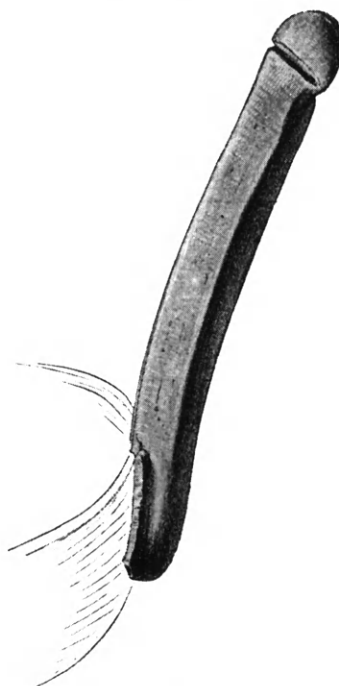
Ἄλλου ὁμοίου ἀρυτῆρος σώζεται ἡ λαβὴ (μῆκ. 0,18 μ.), ἥτις εἶναι ὡσαύτως ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ, ἀλλὰ καλύτερον ἐξεργασμένη, ἔχει δὲ μορφὴν φαλλοῦ (εἰκ. 102). Ἐκ τοῦ δοχείου εὐρέθησαν μόνον δύο τεμάχια μὴ προσαρμοζόμενα εἰς τὴν λαβὴν, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τοῦ σχήματος τοῦ ἀγγείου.

Ἄλλος φαλλὸς (εἰκ. 103) προέρχεται πιθανῶς ἐπίσης ἐξ ἀρυτῆρος.

Εἰκὼν 101.

Τοῦ ἀγγείου εἰκ. 104 ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρουν, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας δ' ὑπάρχει μετρίως ἐστιλβωμένον στρώμα καθαρωτέρου πηλοῦ. Τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ παρεμφερές περίπου εἰς τοὺς τάφους τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (πρβ. ἀνωτ. εἰκ. 33 καὶ 56), ἀλλὰ

Εἰκὼν 102.

Εἰκὼν 103.

τὸ ἐνταῦθα ἀπεικονιζόμενον ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ὑψος ἔχει μετὰ τῆς λαβῆς 0,12 μ.

Ἐν εἰκ. 105 εἰκονίζεται μικρὸς κύαθος ἐκ πη-

λοῦ λευκοκιτρίνου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λεία, ἀλλ' οὐχὶ καλῶς ἐστιλβωμένη· ἡ λαβὴ συν-επληρώθη, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς πιθανότητος. Εὐ-

Εἰκὼν 104.

Εἰκὼν 105.

ρέθη ἐν Διμηνίῳ παρὰ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας, ἣτις ὑπῆρχε μεταξὺ τοῦ προδόμου καὶ τοῦ δώματος τοῦ μεγάρου Α. Ὑψος ἄνευ τῆς λαβῆς 0,08 μ.

Ἡ φιάλη εἰκ. 106 εἶναι ἐρυθροβαφῆς καὶ ἔχει σχῆμα, τὸ ὁποῖον εἶναι συχνότατον εἰς τὸν πρῶτον

Εἰκὼν 106.

ῥυθμὸν τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς περιόδου ταύτης. Διάμ. τῶν χειλέων αὐτῆς 0,225 μ.

Ὅμοιως εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀνήκουσιν, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ τόπου τῆς

Εἰκὼν 107.

εὐρέσεως αὐτῶν, τὰ ἀγγεῖα εἰκ. 107 καὶ 108. Τοῦ πρώτου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐστιλβωμένη καὶ κατὰ μὲν τὸ ἥμισυ κιτρινωπή, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἥμισυ

μελανὴ ἐκ καπνοῦ. Ὑψ. 0,125 μ. Τοῦ δὲ σκύφου εἰκ. 108 ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κεραμόχρους καὶ ἀστίλ-

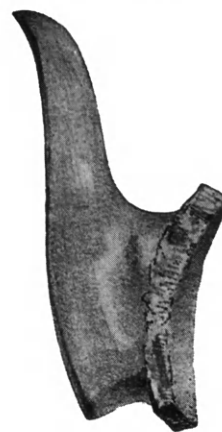

Εἰκὼν 108.

ῶτος, πολλαχοῦ δὲ καὶ ἀνώμαλος· ἐπὶ τοῦ χείλους φέρει μικρὰν ἀπόφυσιν. Ὑψ. 0,18 μ.

Τελευταῖον μνημονεύομεν ἐν πολὺ μικρὸν ἀγγεῖον (ὑψους 0,055), ὅμοιον κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὸ ἐν εἰκ. 107, ὅπερ εὐρέθη περιέχον βῶλον ἐρυθροῦ χρώματος καὶ ὀλίγους κόκκους σίτου.

Πλὴν τῶν ὀλίγων τούτων ἀρτίων ἀγγείων ἀνεκαλύφθησαν, ὡς εἶναι εὐνόητον, καὶ πολλὰ τεμάχια. Ἐκ τούτων ἐν (εἰκ. 109) εὐρέθην ἐν Διμηνίῳ παρὰ τὰ θεμέλια τοῦ τείχους τῆς δυτικῆς πλευ-

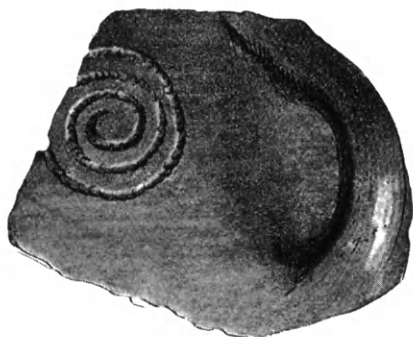
Εἰκὼν 109.

ρᾶς τοῦ πρώτου περιβόλου φέρει ἀπόφυσιν, ἣτις δύναται νὰ εἶναι πούς, πιθανώτερον ὅμως εἶναι κερατοειδὲς ἐξοχή. Παρεμφερεῖς ἐξοχὰς θ' ἀπαντήσωμεν καὶ κατωτέρω μεταξὺ τῶν ἐγχαρακτῶν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τῶν τοῦ χαλκοῦ.

2. 'Αγγεῖα μετ' ἐγχαρακτῶν κοσμημάτων (B 2).

Τὰ πλεῖστα εἶναι ἡ μελανότερρα ἢ βαθέος καστανοῦ χρώματος· τινὰ εἶναι καστανέρυθρα καὶ

δλίγα, ὡς τὰ εἰκ. 110 καὶ πίν. 17 ἀρ. 6, 18 ἀρ. 1, καθαρῶς κεραμόχροα. Τὰ σκοτεινὰ χρώματα συνήθως δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁμοιόμορφα ἐφ' ἀπάσης τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου, ἀλλὰ παραλλάσσουν κατὰ τόπους. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ὁμαλὴ καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον καλῶς ἐστίλβωμένη, πλὴν τῶν μερῶν, ἅτινα ὡς θὰ ἴδωμεν ἐπίτηδες ἀφέθησαν ἀστίλβωτα καὶ

Εἰκὼν 110.

τραχέα. Ὁ πηλὸς δὲν εἶναι πολὺ καθαρὸς, εἰς πολλὰ δὲ ἀγγεῖα εἶναι ἐρυθρὸς εἰς τὴν ἔσω ἐπιφάνειαν, τεφρὸς εἰς τὸ μέσον καὶ μελανότεφρος εἰς τὴν ἔξω. Εἰς ἄλλα ὅμως πάλιν συμβαίνει τὸ ἐναντίον, ἥτοι ἡ ἔσω ἐπιφάνεια εἶναι μελανὴ ἢ μελανότεφρος, ἡ δὲ ἔξω χρώματος μᾶλλον ἀνοικτοῦ.

Τὰ κοσμήματα εὐρίσκονται πάντοτε ἐπὶ τῆς ἐτέρας μόνον τῶν ἐπιφανειῶν. Πιθανῶς τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν τεμαχίων προέρχονται ἀπὸ ἀγγείων, τῶν ὁποίων τὸ ἐσωτερικὸν δὲν ἐφαίνετο, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν, ἅτινα ἀνῆκον εἰς σκύφους, ὡς φαίνεται (π. χ. πίν. 17 ἀρ. 5.6 καὶ πίν. 18 ἀρ. 1.11), καὶ τῶν ὁποίων τὸ ἐσωτερικὸν ὡσαύτως μένει ἀκόσμητον. Τὸ περιέργον ὅμως εἶναι, ὅτι ἄφινον τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν καὶ τούτων ἀστίλβωτον καὶ ἀλείαντον, ὅπως ἦτο ἢ τῶν ἐχόντων στενὸν στόμιον ἀγγείων.

Σχήματα ὀλίγα δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν. Οἱ σκύφοι, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν, φαίνεται ὅτι ἦσαν μέτρια τὸ μέγεθος ἀγγεῖα, ἄνευ λαβῶν καὶ ἄνευ βάσεως· καθόλου ὑποθέτω ὅτι καὶ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ κατὰ τὸ μέγεθος ὁμοιάζουν πρὸς τὸν ἀνωτ. εἰκ. 70. Ἐξω δὲ περὶ τὰ χεῖλη αὐτῶν μένει συνήθως — ὑπάρχουσι δύο ἐξαιρέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων μία εἶναι ἢ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 113 — μία ταινία ὅχι μόνον ἀκόσμητος, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον τραχεῖα, ὅπως εἶναι καὶ τὸ ἐσωτερικόν.

Ἄλλο σχῆμα εἶναι τὸ τοῦ ἀρτίου δοχείου πίν. 17, 1, τὸ ὁποῖον ἔχει ὕψος 0,085 μ. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ εἶναι χρώματος μελανοτέφρου, οὐχὶ πανταχοῦ ὁμοιόμορρου, ἔχει δὲ δύο λαβὰς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἐτέρα ἀπεσπάσθη μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ συνεδέθη πάλιν δι' ἱμάντων ἢ ἄλλου τινὸς μέσου, ὡς δεικνύουσι δύο τρήματα πρὸς τοῦτο τρυπηθέντα. Ὁ λαιμὸς ἔχει σχῆμα κολούρου κώνου καὶ ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ εἶναι τραχεῖα, ἐνῶ ἡ κοιλία εἶναι λειοτάτη. Κάτω ὁ πυθμὴν εἶναι κυρτὸς καὶ μόνον μικρὸν μέρος αὐτοῦ εἶναι ἐπίπεδον, ἐπὶ τούτου δὲ πατεῖ τὸ ἀγγεῖον. Ὁ πυθμὴν εἶναι ἀκόσμητος, ἀλλὰ λείος.

Ὅμοιον περίπου ἦτο τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου πίν. 16, 1, τοῦ ὁποίου τὸ πλεῖστον ἐλλείπει· αἱ λαβαὶ ὅμως αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων μία σώζεται, ἐκείντο ἐπὶ τῆς κοιλίας· ὁ λαιμὸς εἶναι πάλιν ἀλείαντος καὶ τραχύς. Ἐπίσης τὰ τεμάχια εἰκ. 110 καὶ πίν. 18 ἀρ. 10. 12, πίν. 19 ἀρ. 7 ἀνῆκον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς παρεμφερῆ δοχεῖα.

Τοῦ ἀγγείου πίν. 17, 2 τὸ σχῆμα δὲν εἶναι βέβαιον, διότι τὸ ἄνω μέρος εἶναι κολοβόν· δυνατόν νὰ εἶχε λαιμὸν στενούμενον πρὸς τὰ ἄνω καὶ νὰ ἀπετέλει καὶ τοῦτο δοχεῖον. Τὸ σωζόμενον ὕψος αὐτοῦ εἶναι 0,10 μ.

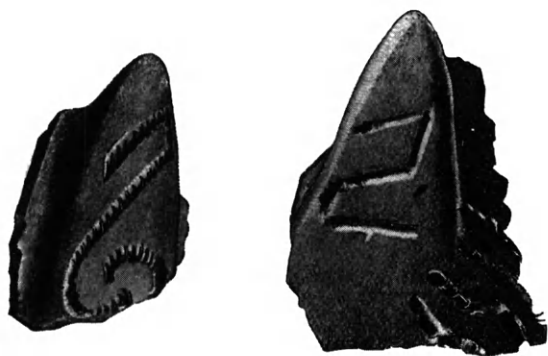
Ἄλλα τινὰ τεμάχια εἶναι βεβαίως λείψανα μεγαλύτερων ἀγγείων, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τοῦ πάχους καὶ τῆς μικρᾶς καμπυλότητος αὐτῶν, τὸ δὲ τεμάχιον πίν. 19, 10 προέρχεται ἴσως ἀπὸ τοῦ ὦμου ὡσαύτως εὐμεγέθους ἀγγείου καὶ τὸ πίν. 17, 7 ἀπὸ τῆς βάσεως. Περὶ τοῦ σχήματος ὅμως αὐτῶν οὐδὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν.

Ἐπίσης ἄγνωστον εἶναι τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆκον δύο τεμάχια φέροντα αἰχμηρὰς ἀποφύσεις (εἰκ. 111 καὶ 112)· τὸ πρῶτον εὖρον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Μάρκου (σ. 10, ἀρ. 51) συνοικισμοῦ, τὸ δὲ δεύτερον ἐν Σέσκλῳ. Παρεμφερὲς εἶναι ἢ ἀπόφυσις, τὴν ὁποῖαν ἀπεικονίσσαμεν ἀνωτέρω (εἰκ. 109), ὅπως δὲ περὶ ἐκείνης, οὕτω καὶ περὶ τούτων δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν, ἐὰν εἶναι πόδες ἢ κερατοειδεῖς κοσμηματικαὶ ἐξοχαί. Ἐνεκα ὅμως ἄλλων ὁμοίων ἀποφύσεων, τὰς ὁποίας δημοσιεύομεν κατωτέρω μεταξὺ τῶν ἐγχαράκτων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (Γ 2) καὶ αἰτίνας ἀναντιλέκτως εἶναι οὐχὶ πόδες, παραδέχομαι ὅτι

καὶ αἱ ἐν εἰκ. 111 καὶ 112 εἶναι ὡσαύτως ἐξοχαί.

Ὅλως ιδιόρρυθμα εἶναι δύο ἄλλα ἐγχάρακτα ἀγγεῖα (πίν. 16 ἀρ. 2 καὶ 3), ἀλλὰ ταῦτα θὰ περιγράφωμεν κατωτέρω χωριστά.

Τὰ κοσμήματα εἶπομεν ὅτι εὐρίσκονται μόνον ἐπὶ τῆς ἑξῶ ἐπιφανείας. Ἐκ τῶν σχημάτων δὲ αὐτῶν τὰ συνηθέστερα εἶναι αἱ τεθλασμέναι γραμμαὶ καὶ μάλιστα αἱ πυκνῶς τεθλασμέναι. Ἡ διάταξις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου πίν. 17, 2 καὶ τοῦ τεμαχίου πίν. 18, 8 εἶναι ὅποια περίπου εἰς τὸν ρυθμὸν Α 36, ἔχομεν δὲ καὶ ἐνταῦθα τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης διατάξεως παράγωγον ὀδοντωτὸν ποίκιλμα πίν. 18, 5 (πρὸς. ἀνωτ. σ. 185, εἰκ. 94). Ὅμοιως νομίζω, ὅτι ἔχει σχέσιν πρὸς αὐτὴν τὸ κόσμημα τοῦ τεμαχίου πίν. 19, 6, ἀναμφιβόλως δ' ἐξ αὐτῆς κατὰγεται καὶ τὸ πίν. 16, 1 ἐν τῷ μέσῳ ἐγκεχαραγμένον· ὡς πρὸς τὸ ἄνωθι αὐτοῦ ἀνεστραμμένον τριγωνικὸν ἐπίθεμα πρὸς. πίν. 15, 1 καὶ σ. 185.

Εἰκὼν 111.

Εἰκὼν 112.

Συχνότερον ὅμως πολὺ ἀπαντῶσιν αἱ πυκνῶς τεθλασμέναι γραμμαὶ συντεταγμέναι εἰς συστήματα ἐκ πλειόνων παραλλήλων (πίν. 18 ἀρ. 1. 12 καὶ πίν. 19 ἀρ. 2. 4 κ. ἄ.), ἡ διεύθυνσις δὲ αὐτῶν συχνὰ δὲν ἦτο παράλληλος πρὸς τὰ χεῖλη καὶ τὸν πυθμένα, οὔτε κάθετος ἐπ' αὐτά, ἀλλὰ λοξή, ὅπως καὶ εἰς τὸν ρυθμὸν Α 36.

Ὅσαύτως συγγένειαν πρὸς τὸν ρυθμὸν Α 36 μαρτυροῦσιν οἱ ῥόμβοι, οἵτινες εἶναι ἢ ἀπλοῖ (πίν. 17, 3) ἢ πληροῦνται διὰ κιγκλιδώματος (πίν. 17, 4).

Ἀλλὰ μετὰ τὰς πυκνῶς τεθλασμένας γραμμάς κοινότατα πάντων εἶναι τὰ σύστήματα μικρῶν παραλλήλων εὐθειῶν γραμμῶν, αἵτινες ἐνίοτε εἶναι μόναι (πίν. 18 ἀρ. 3 καὶ 10), ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὅμως τέμνονται ὑπὸ ἄλλης ἢ ἄλλων (πίν. 16, 1,

πίν. 17, 3 καὶ πίν. 18, 2). Ὅταν ἡ τέμνουσα εἶναι μία καὶ δύο αἱ τεμνόμεναι, παράγεται ποίκιλμα ὅμοιον πρὸς τὸ γράμμα Η. Ἐνίοτε ὅμως καὶ ἡ τεμνομένη εἶναι μία, τότε δὲ ἔχομεν τὸν σταυρὸν.

Εἰκὼν 113.

Εἰκὼν 114.

Ἀλλὰ κοσμήματα εἶναι τὸ τοῦ τεμαχίου πίν. 17, 7, τὸ ὅποῖον καλοῦμεν *ισοδομικόν*, καὶ τὸ κιγκλιδωτὸν (πίν. 17, 6 καὶ πίν. 18, 11). Ἐπειτα τὸ πίν. 19, 1, τὸ ὅποῖον φαίνεται ὅτι εἶναι παραλ-

Εἰκὼν 115.

Εἰκὼν 116.

λαγὴ τοῦ *ισοδομικοῦ*· αἱ στιγμαὶ (εἰκ. 113. 114. 115)· στοῖχος πεταλοειδῶν τύπων (εἰκ. 116)· γραμμίδια (εἰκ. 117) καὶ τόξα ἢ ἡμικυκλικαὶ ταινίαι (πίν. 18 ἀρ. 4 καὶ 11).

Εἰκὼν 117.

Τὰ σπουδαιότερα ὅμως πάντων τῶν ἐπὶ τῶν ἐγχάρακτων ἀγγείων ἀπαντῶντων κοσμημάτων εἶναι

τὰ σπειροειδῆ (εἰκ. 110 καὶ 111 καὶ πίν. 17 ἀρ. 1, 5, πίν. 18, 1). Αἱ σπεῖραι εἶναι μεμονωμέναι ἑλικες ἀπολήγουσαι εἰς ἑαυτὰς καὶ κεῖνται συχνὰ μεταξὺ ἄλλων κοσμημάτων, τὰ ὅποια πολλάκις διακόπτουσιν ἢ καλύπτουσιν ἐν μέρει. Ὅπως δὲ τὰ λοιπὰ πάντα κοσμήματα, εἶναι καὶ αἱ σπεῖραι ἐγκεχαραγμέναι ἐπὶ ἐπιπέδου ἐπιφανείας· ἐν ὅμως τεμάχιον (πίν. 17, 5) προερχόμενον πιθανῶς ἀπὸ τοῦ χεῖλους σκύφου φέρει μαστοειδῆ ἐξόγκωσιν καὶ περὶ αὐτὴν ἐλίσσεται ἀνερχομένη ἢ ἐγχάρακτος σπεῖρα οὕτω, ὥστε ὁ ὀφθαλμὸς αὐτῆς κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς ἐξογκώσεως. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐξοχῆς εἰκ. 112 ἢ σπεῖρα μετεβλήθη εἰς μαιανδροειδὲς ποικίλμα· ἡ καταγωγὴ ὅμως αὐτῆς γίνεται καταφανὴς ἐκ παραβολῆς πρὸς τὴν ὁμοίαν ἐξοχὴν εἰκ. 111⁽¹⁾.

Τὸ σπειροειδὲς κόσμημα δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, εἰς τὴν νεωτέραν ὅμως εἶναι πολὺ συχνὸν ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων.

Αἱ γραμμαὶ τῶν κοσμημάτων συνήθως εἶναι μονόσυρτοι, δηλαδὴ ἐχαράχθησαν εἰς μίαν φοράν. Ἀλλὰ τῶν πυκνῶς τεθλασμένων, οἷον τρεμουσῶν, γραμμῶν ἕκαστον τμήμα ἐχαράχθη διὰ χωριστοῦ κεντήματος μικροῦ ἐργαλείου πλαγίως πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου κρατουμένου (πίν. 18, 12 καὶ πίν. 19 ἀρ. 3 καὶ 4. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἐσχηματίσθησαν ἐνίοτε καὶ μεγαλύτεραι εὐθεῖαι γραμμαὶ (πίν. 18 ἀρ. 3 καὶ 7, πίν. 19, 6). Διὰ τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου ὁμοίου ἐργαλείου, τὸ ὁποῖον εἶχε τὸ ἄκρον ἀμβλὺ καὶ ἐκρατεῖτο καθέτως πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου, ἐχαράχθησαν ἢ μᾶλλον ἐτυπώθησαν τὰ ποικίλματα τοῦ ἀγγείου πίν. 17, 2 καὶ τινων τεμαχίων (εἰκ. 110 καὶ 111 καὶ πίν. 19, 3 (αἱ εὐθεῖαι))· ἐπιέζετο δηλαδὴ τὸ ἐργαλεῖον ἐπὶ τοῦ νωποῦ πηλοῦ ἐπανειλημμένως καὶ τόσον πυκνῶς, ὥστε ἕκαστος τύπος ἐκάλυπτεν ἐν μέρει καὶ κατέστρεφε τὸν τῆς προηγούμενης πιέσεως, οὕτω δ' ἐσχηματίσθησαν αἱ γραμμαὶ ἐκ συνεχῶν πεταλοειδῶν τύπων⁽²⁾.

(1) Πρὸς καὶ τὰς σπεῖρας τοῦ σκεύους πίν. 16, 3 α καὶ 3 β, τὸ ὁποῖον εἵπομεν ὅτι θὰ περιγράφωμεν κατωτέρω χωριστά.

(2) Ὅμοιος ἀκριβὲς τρόπος ἀπαντᾷ ἐπὶ τεμαχίων ἀγγείων ἐκ Mondsee καὶ Göttschenberg. Much, Kupferzeit² σ. 276, εἰκ. 108 καὶ 109.

Αἱ ἐγχάρακτοι γραμμαὶ εἶναι ἄλλοτε λεπτότεραι καὶ ἄλλοτε παχύτεραι. Εἰς τινας περιπτώσεις ὅμως ὑπάρχουσι πλατεῖαι ταινίαι ἐσκαλισμέναι ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τῶν ἀγγείων (πρὸς τοὺς ῥόμβους πίν. 17, 3 καὶ πίν. 18 ἀρ. 6 καὶ 9), ἐνίοτε μάλιστα ὀλόκληρον τὸ ποικίλμα εἶναι ἐσκαμμένον (πίν. 18, 5 καὶ πίν. 19, 10). Ὁ πυθμὴν δὲ τῶν σκαλισμάτων τούτων εἶναι πάντοτε τραχὺς καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνώμαλος, ἐκ τοῦ ὁποῖου συμπεραίνομεν ὅτι δὲν ἦτο ὁρατός.

Ἀληθῶς ἐσώθησαν ἐντὸς τῶν ἐγκαραγμάτων τεμαχίων τινῶν λείψανα λευκῆς ὕλης, ἅτινα ἐξήτασεν ὁ διευθυντὴς τῆς Βιομηχανικῆς Ἀκαδημίας καθηγητῆς κ. Ρουσόπουλος καὶ εὗρεν, ὅτι εἶναι ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι αἱ ἐγχάρακτοι γραμμαὶ πάντων ἢ τοῦλάχιστον πολλῶν ἀγγείων ἦσαν πεπληρωμέναι διὰ τοῦ ἀσβεστίου. Τὸ αὐτὸ δὲ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν καὶ περὶ πάντων τῶν ἐσκαλισμένων ἢ ἐσκαμμένων κοσμημάτων, τῶν ὁποίων ὁ πυθμὴν εἶναι τραχὺς. Ἐπομένως οἱ ῥόμβοι πίν. 17, 3 καὶ πίν. 18 ἀρ. 6 καὶ 9 περιεβάλλοντο ὑπὸ πλατείας λευκῆς ταινίας, τὰ δὲ κοσμήματα πίν. 18, 5 καὶ πίν. 19, 10 ἦσαν ὅλα λευκὰ καὶ ἐξήροντο ἀπὸ τοῦ μελανοῦ ἐδάφους. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου πίν. 17, 6 πάλιν φαίνεται ὅτι τὸ ἥμισυ τῆς σπεῖρας καὶ ὁ ὀφθαλμὸς αὐτῆς ἦσαν πεπληρωμένοι διὰ τῆς λευκῆς ὕλης, ἐνῶ τοῦ ἄλλου ἡμίσεος μόνον τὸ περίγραμμα ἦτο λευκόν.

Διὰ λευκῆς ὕλης ἦσαν ἐπηλειμμένοι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ οἱ λαιμοὶ τῶν ἀγγείων πίν. 16, 1, πίν. 17, 1 καὶ πίν. 19, 11 καὶ τὰ χεῖλη τῶν σκύφων πίν. 17, 6 καὶ πίν. 18, 1, τῶν ὁποίων ἢ ἐπιφάνεια εἶναι, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, τραχεῖα. Πῶματα τὰ ἀγγεῖα ταῦτα δὲν εἶχον, διότι οὐδὲν τεμάχιον πώματος ἀνεκαλύφθη, τὸ δὲ δοχεῖον πίν. 17, 1 οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἔνεκα τῆς θέσεως τῶν λαβῶν. Καὶ ἐπειδὴ δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐλείαινον μὲν καλῶς ἢ καὶ ἐστίλβωνον ὅχι μόνον τὰς φερούσας τὰ κοσμήματα ἐπιφανείας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς πυθμένας, οἵτινες ἦσαν ὀλιγώτερον ὁρατοὶ (πρὸς σ. 200), ἄφινον δὲ ἀκοσμήτους καὶ τραχεῖς μόνον τοὺς λαιμοὺς καὶ τὰ χεῖλη, ἀνάγκη εἶναι νὰ υποθέσωμεν, ὅτι ἡ τραχύτης

αὐτῶν ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώμα χρώματος λευκοῦ. Πραγματικῶς δὲ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τοῦ δοχείου πίν. 17, 1 διακρίνονται ἔχνη τινὰ λευκῆς ὕλης, ὡσαύτως ἐπὶ δύο τεμαχίων ἐκ τῶν χειλέων σκύφων. Ἰσως ὅμως καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια σκύφων τινῶν ἦτο δλόκληρος ἐπικεχρισμένη διὰ λευκῆς ὕλης, διότι καὶ αὕτη, ὡς εἶδομεν, εἶναι σχεδὸν πάντοτε τραχεῖα, ἐνῶ ἦτο τόσοσιν ὁρατὴ.

Οὕτω τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ἅτινα νῦν εἶναι μονόχρωμα, εἶχον ὅχι μόνον γραμμὰς τινὰς λευκὰς ἢ δλόκληρα κοσμήματα ἐκ λευκῆς ὕλης ἐμβεβλημένα, ἀλλὰ καὶ μεγάλας ἀπλᾶς ἐπιφανείας ἐπηλειμμένας διὰ τῆς αὐτῆς ὕλης.

Ἀντὶ τοῦ λευκοῦ μετεχειρίζοντο ἐνίοτε εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ἐγχαράκτων ἀγγείων βαθὺ ἐρυθρὸν χρώμα· ἀλλὰ τὴν ἀκριβῆ χρῆσιν αὐτοῦ δὲν γνωρίζω. Ἐπὶ τινῶν τεμαχίων φαίνεται ἀληθῶς, ὅτι μόνον τὰ ἐγχαράγματα ἦσαν πεπληρωμένα διὰ τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος. Ἐπὶ ἄλλων ὅμως λείψανα αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἐπὶ ὅλης τῆς ἐπιφανείας, ὡς ἐὰν ὅλη ἦτο ἐπικεχρισμένη διὰ τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος καὶ ἐκάλυπτε καὶ αὐτὰ τὰ κοσμήματα. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται παράδοξον, ἀλλ' ὁμοίον τι εἶδομεν (σ. 173) ὅτι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἐγχάρακτα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου, ἐνθα ἀπαντᾷ λευκὸν ἐπίχρυσμα ἐπὶ τῶν κοσμημάτων⁽¹⁾.

(1) Ἡ πλήρωσις τῶν ἐγχαράκτων κοσμημάτων διὰ λευκῆς ὕλης εἶναι, ὡς γνωστόν, πολὺ διαδεδομένη κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Ἡ χρῆσις ὅμως τοῦ ἐρυθροῦ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀπαντᾷ σπανίως. Ἐξ Ἑλλάδος γνωρίζω ἐγὼ τὰ ἐξῆς ἄλλα παραδείγματα. Εἰς τοὺς παρὰ τὴν Χαϊρώνειαν καὶ τὴν Ἐλάτειαν ἀνακαλυφθέντας συνοικισμοὺς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τοὺς ὁποίους ἐμνημονεύσαμεν ἤδη (σ. 2 καὶ 189), εὗρέθησαν πόδες ἀγγείων μελανοὶ κοσμούμενοι δι' ἐγχαραγμάτων καὶ σῶζοντες ἔχνη ἐρυθροῦ χρώματος· ἐπὶ ἐνὸς τὸ χρώμα τοῦτο διακρίνεται σαφῶς καὶ ἐντὸς τῶν ἐγχαραγμάτων καὶ ἔξω αὐτῶν, ἐπὶ ἄλλων ὅμως μόνον ἔξω. Δεύτερον ἀνεκάλυψεν ὁ Κλών Στέφανος ἐν τάφῳ τῆς Νάξου δοχεῖον κυκλαδικῆς ἐποχῆς φέρον τέσσαρα μαστοειδῆ τετρημένα ὀγκώματα καὶ κοσμούμενον δι' ἐγχαράκτων τοξοειδῶν γραμμῶν· ἐντὸς τῶν ἐγχαραγμάτων σῶζεται ἐρυθρὸν χρώμα, τὰ δὲ ὀγκώματα ἐκαλύπτοντο δι' αὐτοῦ. (Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Στεφάνου ἐν Νάξῳ ἴδε Congrès intern. d'archéol., Athènes 1905 σ. 216 ἐξ.). Καὶ τρίτον παρετηρήθη τὸ ἐρυθρὸν χρώμα ἐντὸς τῶν ἐγχαραγμάτων τεμαχίου ἀγγείου εὐρεθέντος εἰς τὸ νεολιθικὸν στρώμα τῆς Κνωσοῦ (Journal of Hell. Studies 1901 σ. 97). Ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας δὲ (Γορδίου καὶ Κύμης) ἀναφέρει δύο παραδείγματα ὁ Α. Körte (Athen. Mitt. 1897 σ. 24) καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν μοι εἶναι γνωστὸν ἐν μὲν ἐξ Αἰγύπτου (Journal of Hell. Studies 1891 πίν. 14, 8 καὶ σ. 176. Körte ἔ. ἀ.), ἐν δὲ ἐκ Σερβίας (Revue archéol. τόμ. 40 (1902) σ. 175) καὶ δύο ἢ τρία ἐκ Γερμανίας, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν μνημονεύει ὁ Körte (ἔ. ἀ.), τὰ δὲ λοιπὰ ὁ Köhl (Die Bandkeramik der steinzeitl. Gräberfelder und Wohnplätze in der Umgegend von Worms σ. 35).

Περὶ τῶν δύο σκευῶν πίν. 16, 2 καὶ 3 ἀνεβόλομεν νὰ ὁμιλήσωμεν μέχρι τοῦδε, διότι ὅχι μόνον τὰ σχήματα αὐτῶν εἶναι περιεργότερα, ἀλλὰ καὶ ἡ τεχνοτροπία διάφορος τῆς τῶν λοιπῶν ἐγχαράκτων ἀγγείων, ὥστε δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἡλικίας αὐτῶν. Ἐνομίσαμεν λοιπὸν ἀναγκαῖον νὰ χωρίσωμεν αὐτὰ ἀπ' ἐκείνων.

Τὸ ἐν πίν. 16, 3α καὶ 3β ἐκ δύο ὀψεων ἀπεικονισθὲν ἔχει ὕψος 0,17 μ. καὶ μῆκος 0,19 μ.· ὁ πληρὸς εἶναι κεραμόχρους καὶ οὐχὶ καλῶς ὥπτημένος, τὰ δὲ τοιχώματα παχέα καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη. Ἐχει σχῆμα πύου, ἀποτελεῖται δ' ἐκ δοχείου, λαβῆς καὶ βάσεως. Τὸ δοχεῖον εἶναι ἀνοικτὸν ἔμπροσθεν καὶ ἔχει τὰ χεῖλη λοξῶς ἀποτετμημένα, ὥστε τὸ κάτω χεῖλος προέχει πολὺ ὑπὲρ τὸ ἄνω· εἶναι δὲ καὶ λεπτότερον τὸ κάτω χεῖλος — πιθανῶς διὰ νὰ εἰσχωρῇ εὐκόλως, συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ σκεύους, εἰς σωρὸν κόκκων ἢ ἄλλων παρεμπερῶν πραγμάτων. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ δοχείου ὑπάρχει κατὰ τὸ μέσον σειρὰ διατρήτων ῥόμβων, ὁποῖοι καὶ ἐπὶ τῆς λαβῆς φαίνονται. Ἡ λαβὴ ἀποτελεῖται ἐκ πλατείας ἐπιπέδου ταινίας, ἐκφυομένης ὀπισθεν τοῦ δοχείου, καὶ ἐκ δύο στοργγύλων βραχιόνων, διὰ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ταινία ἐπὶ τοῦ δοχείου· φέρει δὲ εἰς τὸ μέσον ἡ ταινία πάλιν σειρὰν διατρήτων ῥόμβων σχηματιζομένων ὑπὸ δύο τεθλασμένων γραμμῶν. Ἐκατέρωθεν τῶν ῥόμβων ὑπάρχουσι μικρότερα τρήματα δηλοῦντα τὰ τρίγωνα, ἅτινα μένουσι κενὰ μεταξὺ μιᾶς τεθλασμένης καὶ μιᾶς εὐθείας γραμμῆς. Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς πλατείας ταινίας, ὀλίγον ὑψηλότερον τῆς ἀρχῆς τῶν δύο βραχιόνων, εὗρίσκονται δύο μικραὶ ὀπαί, αἵτινες ἐχρησίμευον πρὸς ἀνάρτησιν τοῦ σκεύους διὰ σχοινίου. Τέλος ἡ βᾶσις ἔχει σχῆμα κολούρου κώνου καὶ εἶναι κάτω κοίλη.

Πλὴν τῶν διατρήτων ῥόμβων φέρει τὸ σκεῦος ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας ποικίλα ἐγχαράγματα, ἥτοιγωνίας, γραμμὰς καὶ σπείρας. Αἱ τελευταῖαι εὗρίσκονται καὶ ἐπὶ τοῦ δοχείου καὶ ἐπὶ τῆς λαβῆς ἐκατέρωθεν τῶν ῥόμβων, εἶναι δὲ συνεχεῖς καὶ αἱ καμπαὶ αὐτῶν γωνιώδεις, ὥστε ὁμοιάζουσι πολὺ περισσότερον πρὸς μαϊάνδρον ἢ πρὸς ἀληθεῖς σπείρας. (Πρβ. καὶ ἄνωτ. εἰκ. 112). Τὰς γωνίας δὲ τὰς σχηματιζομένας μεταξὺ τῶν σπειρῶν καὶ τῶν

ἐκατέρωθεν εὐθειῶν πληροῦσιν ἐπὶ τῆς λαβῆς ἐγχάρακτα τρίγωνα, ὅποια — διάτρητα ὅμως — ὑπάρχουσι καὶ ἐκατέρωθεν τῶν ῥόμβων. Τὰ τρίγωνα ταῦτα ἀπαντῶσιν, ὡς γνωστόν, συχνότατα καὶ ἐν τῇ μυκηναϊκῇ τέχνῃ.

Τὸ γωνιώδες τῶν σπειρῶν, τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς τοῦ σκεύους, οἱ διάτρητοι ῥόμβοι καὶ τὰ τρίγωνα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἀπομιμεῖται ξύλινον πρότυπον. Κατὰ τὸν χαρακτῆρα δὲ τῶν κοσμημάτων, τὴν ἀτελῆ ὀπτησιν καὶ ἐν γένει ὄλην τὴν ἐργασίαν διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐγχαράκτων τῆς περιόδου καὶ ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι εἶναι ὑστερώτερον. Ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν μεσημβρινὴν κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου, εἰς ἱκανὸν βάθος, ἀλλ' εἰς τὰς πλευράς τοῦ λόφου ἢ ἐπὶ χῶσις δὲν εἶναι πάντοτε καθαρά, διότι πολλὰ πράγματα κυλίσονται ὑπὸ τῆς βροχῆς ἢ ἐξ ἄλλων αἰτίων ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων εἰς τὰ κατώτερα. Οὐχ ἤττον πιστεύω, ὅτι ἀνήκει καὶ τοῦτο εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, πιθανῶς ὅμως ἐποιήθη εἰς ἄλλο ἐργαστήριον καὶ εἶναι δεῖγμα ἄλλης τοπικῆς τεχντροπίας.

Τὸ ἄλλο ἀγγεῖον (πίν. 16, 2) ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Στάη ἐν Διμηνίῳ κατὰ τὸ κέντρον περίπου τοῦ ἐσωτάτου περιβόλου, ἔνθα ἢ ἐπὶ χῶσις ἦτο μικρά. Ὁ πηλὸς αὐτοῦ εἶναι ἔσω τεφρὸς, ἢ ἐπιφάνεια ὅμως κεραμόχρους· φαίνεται μάλιστα ὡς νὰ ἐδάρη εἰς χρῶμα ἐρυθρόν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον. Τὰ ἐγχαράγματα εἶναι ἐπιπόλαια, ἢ ὀπτησις ἀτελεστέρα καὶ ἐν γένει ὄλη ἢ ἐργασία ἀμελεστέρα ἢ εἰς τὸ προηγούμενον σκεῦος. Ἡ κοιλία φαίνεται ὅτι εἶχε μορφήν πτηνοῦ, τοῦ ὁποῦ λείπει τὸ πρόσθιον μέρος (ἐπὶ τῆς εἰκόνος τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ), φέρει δὲ δύο ὦτα προέχοντα ἄνω ὡς περύγια καὶ ὀριζοντίως τετρημένα. Ὁ λαιμὸς εἶναι κυλινδρικός καὶ ὁμαλὸς τὴν ἐπιφάνειαν, διότι δὲν ἦτο λευκωμένος — χρῆσις τοῦ λευκοῦ χρώματος ἐν γένει δὲν ἔγινεν οὔτε εἰς τοῦτο τὸ ἀγγεῖον οὔτε εἰς τὸ σκεῦος πίν. 16, 3 —, εἰς τὴν βάσιν δὲ φέρει τέσσαρα διαμπερῇ τρήματα — ἀνά δύο ὑφ' ἐκάτερον τῶν ὠτίων — ἐκβάλλοντα ὑπὸ τὸν πυθμένα. Ὑψ. ἔχει 0,11 μ.

Πλὴν τοῦ λαιμοῦ πᾶσα ἢ λοιπὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ ποικιλμάτων — σπειρῶν, γωνιῶν καὶ ἀπλῶν γραμμῶν. Αἱ σπεῖραι δὲν εἶναι συνε-

χεῖς οὐδὲ γωνιώδεις, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ὁμοιάζει πολὺ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο πρὸς τὸ προηγούμενον σκεῦος — πρβ. καὶ τὸ σχῆμα τῆς βάσεως —, ἂν καὶ εἶναι, ὡς εἶπον, ἀμελέστερον εἰργασμένον. Ἐνεκα τούτου θεωρῶ, ἐπὶ τοῦ παρόντος, πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ τοῦτο ἀνέρχεται εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Τὴν αὐτὴν ἐργασίαν δεικνύουσι καὶ δύο μικρὰ μὴ ἀπεικονισθέντα τεμάχια, ἅτινα εὑρον ἐν Διμηνίῳ εἰς στρῶμα ἐπιχώσεως συγκεχυμένης· διότι πλησίον καὶ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος ἀνεκαλύφθησαν πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν ἦσαν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἄλλα δὲ τοῦ λιθικοῦ. Ταῦτα ἐνισχύουσι βεβαίως τὰς περὶ τῆς ἡλικίας τῆς τεχντροπίας ἀμφιβολίας, ἀλλ', ὡς εἶπον ἤδη, πιστεύω μᾶλλον ὅτι ἔχομεν τοπικὴν παραλλαγήν τοῦ ῥυθμοῦ Β 2.

Τὰ ἐγχάρακτα ἀγγεῖα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος διαφέρουσι σημαντικώτατα ἀπὸ τῶν τῆς προηγούμενης. Ἡ μεγίστη καὶ καταφανεστάτη τῶν διαφορῶν εἶναι, ὅτι ἐκεῖ μὲν ἔχομεν ὅλως πρωτογενῇ ποικιλμάτα — ἀπλοὺς στοίχους ἢ, τὸ πολὺ, ἀραιῶς τεθλασμένας γραμμάς — ἀποτελούμενα ἐκ τύπων τοῦ ὄνυχος ἢ στιγμῶν κ.τ.τ., ἐνταῦθα δὲ ἄρτιον σύστημα ἱκανῶς πλουσίας διακοσμήσεως. Ἀλλῇ διαφορὰ εἶναι, ὅτι δὲν ἀπαντᾷ λευκὴ ὕλη ἐντὸς τῶν ἐγχαραγμάτων τῆς πρώτης περιόδου. Καὶ τρίτη, ὅτι ἢ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων τῆς δευτέρας περιόδου εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ χρώματος μελανοῦ ἢ τεφροῦ, ἢ δὲ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐρυθρά.

Ἀλλὰ καὶ κοινὰ τινὰ γνωρίσματα ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν ἀγγείων τῶν ῥυθμῶν Α 2 καὶ Β 2. Τὰ ποικιλμάτα π.χ. ἐκείνων ἀναμιμνήσκουσιν αἱ στιγμαὶ τεμαχίων τινῶν (εἰκ. 113. 114. 115) ἢ τὰ κεντήματα ἄλλων (πίν. 19, 1)· ἢ ἐπικάλυψις δὲ μεγαλυτέρων τμημάτων τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων Β 2 διὰ λευκοῦ ἐπιχρίσματος ἀπαντᾷ, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐπὶ τῶν ἐγχαράκτων Α 2, ἂν καὶ τὸ εἶδος τῆς ἀλοιφῆς εἶναι διάφορον.

Πολὺ μεγαλυτέρα ὅμως εἶναι ὡς πρὸς τὰ κοσμήματα ἢ συγγένεια μεταξὺ τῶν ἐγχαράκτων ἀγγείων Β 2 καὶ τῶν γραπτῶν Α 3 β, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι τὰ γραπτὰ ταῦτα — ἢ ἄλλα ἐγ-

χάρακτα, ἄγνωστα ἔτι, φέροντα ὁμοίαν διακόσμησιν — ἐπέδρασαν οὐσιωδῶς ἐπὶ τὰ ἐγχάρακτα B 2. Διότι οἱ ῥόμβοι, αἱ πυκνῶς τεθλασμένοι γραμμαὶ καὶ ἄλλα ἐξ αὐτῶν παραγόμενα ποικίλματα εἶδομεν ὅτι ἀποτελοῦσι κυριώτατα στοιχεῖα τῆς διακοσμῆσεως καὶ τούτων καὶ ἐκείνων.

Τοῦναντίον δὲ ἄλλα τινὰ κοσμήματα, καὶ πρὸ πάντων τὰ σπειροειδῆ, εἶναι ἄγνωστα μὲν εἰς τὴν ἀρχαιότεραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ πάλιν τῶν γραπτῶν ῥυθμῶν τῆς νεωτέρας καὶ δεικνύουσιν ἀσφαλῶς, ποῦ πρέπει νὰ καταταχθῶσι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα.

Οὕτω λοιπὸν τὰ ἐγχάρακτα ἀγγεῖα B 2 συνδέονται ἀφ' ἐνὸς μὲν μετὰ τῶν ἐγχαρακτῶν A 2 καὶ τῶν γραπτῶν A 3 β τῆς ἀρχαιότερας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος — καὶ μετὰ τῶν μονοχρώμων A 1 ἔχουσι κοινὸν τοῦλάχιστον τὸ σχῆμα τοῦ αὐτοῦ σκύφου (ἴδε σ. 199) — ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τῶν γραπτῶν τῆς νεωτέρας περιόδου. Ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν μονοχρώμων B 1 οὐδεμία συνάφεια ὑπάρχει καὶ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ἀφοῦ τὰ μονόχρωμα B 1 δὲν ἀποτελοῦσιν, ὡς εἶδομεν, διακεκριμένον ῥυθμόν.

Προσθέτω εἰς τὸ τέλος, ὅτι τὸ μελανότεφρον χρῶμα τῆς ἐπιφανείας τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀγγείων B 2 εὗρομεν ἤδη ἐν Σέσκλῳ εἰς τὰ παλαιότερα μονόχρωμα, τὰ πλησίον τοῦ στερεοῦ ἀνακαλυφθέντα· εἶναι δὲ περιέργον, ὅτι, ἀφοῦ κατόπιν σχεδὸν ἐντελῶς ἐξέλιπεν (ἴδε σ. 160), ἐμφανίζεται πάλιν ἐνταῦθα μετὰ τόσον χρόνον.

3. Γραπτὰ ἀγγεῖα.

Τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα διαιροῦμεν εἰς τρεῖς ῥυθμούς, *πρῶτον, δεύτερον καὶ τρίτον.*

α. Πρῶτος ῥυθμὸς (B 3 α).

Τὰ ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου εἶναι τὰ πολυαριθμότερα πάντων ἐν Σέσκλῳ καὶ Διμηνίῳ, ἀπαντῶσι δὲ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας. Τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν καὶ τὸ χρῶμα τῶν κοσμημάτων δὲν εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά, διακρίνομεν δὲ ἕνεκα τούτου τρεῖς κυρίας

κατηγορίας, τῶν ὁποίων τὰ γνωρίσματα εἶναι τὰ ἑξῆς.

Τῶν ἀγγείων τῆς πρώτης κατηγορίας ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὄχι καλῶς ὠπτημένος, περιέχει δὲ λεπτὴν ἄμμον ἢ τρίμματα λίθου· ἡ ἐπιφάνεια εἶναι χρώματος ἐρυθροῦ — συνήθως βαθέος ἐρυθροῦ, σπανιώτερον ἀνοικτοῦ — καὶ λίαν στιλπνὴ, τὰ δὲ κοσμήματα, ἅτινα συχνὰ εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἐξίτηλα, εἶναι χρώματος λευκοῦ καὶ ὁμοίως στιλπνὰ (πίν. 6, 2. Διὰ τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας πρβ. καὶ πίν. 8 ἀρ. 1. 2). Ὡστε κατὰ τὸ χρῶμα τῶν κοσμημάτων καὶ τῆς ἐπιφανείας ὁμοιάζουσι τὰ ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας ταύτης πρὸς τὰ τοῦ ῥυθμοῦ A 3 α, διακρίνονται ὅμως εὐκόλως ἀπ' ἐκείνων ὄχι μόνον ἐκ τῆς μορφῆς τῶν ποικιλιμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς στιλπνότητος αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς μεγαλυτέρας στιλπνότητος τῆς ἐπιφανείας.

Μεταξὺ τῶν εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνηκόντων τεμαχίων ὑπάρχουσι πολλὰ, τῶν ὁποίων ὁ πηλὸς καὶ ἡ ἐπιφάνεια κατ' οὐδὲν διαφέρουσιν ἀπὸ τῶν τῆς πρώτης κατηγορίας (ἴδε πίν. 8 ἀρ. 1. 2). Τῶν πλείστων ὅμως ὁ πηλὸς εἶναι καθαρώτερος καὶ τελειότερον ὠπτημένος, ἡ δ' ἐπιφάνεια χρώματος μᾶλλον ἀνοικτοῦ — ἐρυθροῦ κεραμόχρου, κιτρίνου, ὑποκιτρίνου (ἴδε πίν. 9) — καὶ ἐστιλβωμένη μὲν, ἀλλ' οὐχὶ τόσον ἰσχυρῶς πλέον ὡς ἐν τῇ πρώτῃ κατηγορίᾳ. Ὑπάρχουσι μάλιστα τεμάχια ἔχοντα τὴν ἐπιφάνειαν ὅλως ἀστίλβωτον. Τὰ κοσμήματα τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι μελανὰ.

Τῶν ἀγγείων τῆς τρίτης κατηγορίας ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος καὶ καλῶς ὠπτημένος, ἡ δ' ἐπιφάνεια φέρει ἀλοιφὴν ὑπόλευκον, ἥτις ἄλλοτε εἶναι παχυτέρα καὶ ἄλλοτε ἀραιότερα· ὅταν δ' εἶναι ἱκανῶς παχεῖα καὶ καλῶς ἐστιλβωμένη, ὁμοιάζει σχεδὸν πρὸς ὑάλωσιν. Συχνὰ ὅμως — συχνότερον ἢ ἐν τῇ δευτέρᾳ κατηγορίᾳ — εἶναι ἀστίλβωτος. Τὰ κοσμήματα εἶναι πάλιν μελανὰ.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν τριῶν τούτων διακεκριμένων τεχνотροπιῶν ἔχομεν καὶ ἀγγεῖα συνδυάζοντα τὰ γνωρίσματα δύο κατηγοριῶν. Οὕτω ἀπαντῶσιν ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου οἱ τρόποι τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας κατηγορίας, διότι ἡ μὲν μία τῶν ἐπιφανειῶν ἔχει λευκὰ κοσμήματα, ἡ δ' ἑτέρα μελανὰ. Ἄλλων δὲ πλειόνων τεμαχίων ἡ μία τῶν

ἐπιφανειῶν — ἄλλοτε ἢ ἔσω καὶ ἄλλοτε ἢ ἔξω — εἶναι ἐρυθρὰ ἢ κιτρινωπή, ὅπως εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ἢ δ' ἐτέρα λευκή, ὅπως εἰς τὴν τρίτην· ἐνίοτε μάλιστα ἢ αὕτη ἐπιφάνεια εἶναι ἐν μέρει ὑπέρυθρος καὶ ἐν μέρει ὑπόλευκος, διότι ἴσως ἢ ἀλοιφή δὲν ἦτο πανταχοῦ ἰσοπαχῆς ἢ διότι ἢ ὀπτησις ὑπῆρξεν ἀνομοία.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα, τὰ μετέχοντα δύο τεχνотροπιῶν, χρησιμεύουσιν ὡς συνδετικοὶ κρίκοι μεταξὺ τῶν κυρίων κατηγοριῶν καὶ ἀποδεικνύουσιν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τριῶν διαφόρων ῥυθμῶν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ ποικιλιῶν τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ. Ἐκ παρατηρήσεων δὲ γενομένων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς συνάγεται, ὅτι τὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης κατηγορίας καὶ τὰ ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα κατὰ τὸν πηλὸν καὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἀγγεῖα τῆς δευτέρας εἶναι τὰ ἀρχαιότατα πάντων. Τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα τῆς δευτέρας κατηγορίας καὶ πάντα τὰ τῆς τρίτης ἀπαντῶσιν εἰς τὰ αὐτὰ στρώματα, ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι καὶ ἐκ τούτων τὰ τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι προγενέστερα. Αἱ ποικιλίαι λοιπὸν δεικνύουσι τὰς μεταβολάς, τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ῥυθμὸς κατὰ διαφόρους χρόνους. Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν ἐξ ἀρχῆς μετεχειρίζοντο εἰς τὰ κοσμήματα τὸ λευκὸν καὶ τὸ μελανὸν χρῶμα — συγχρόνως ἢ χωριστὰ — ἢ ἐὰν ἐν ἀρχῇ μόνον τὸ λευκὸν ἦτο ἐν χρήσει, κατόπιν δὲ προσέλαβον καὶ τὸ μελανόν· ὅπως δὴ ποτε βλέπομεν, ὅτι τὸ λευκὸν ἐνωρὶς ἐκλείπει καὶ ὅτι ὑπερισχύει τὸ ἄλλο, τὸ ὁποῖον καὶ διατηρεῖται καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ῥυθμοῦ. Ἡ δ' ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων ἐν ἀρχῇ μὲν εἶχεν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, βαθὺ ἐρυθρὸν χρῶμα, βραδύτερον ὅμως ἐπεκράτησαν ἄλλα ἐλαφρότερα — ἔρυθρῳπά, κιτρινωπά — καὶ τελευταῖον ἤρχισαν νὰ ἐπιχρίωσιν ὅλον τὸ ἀγγεῖον ἢ μόνον τὴν μίαν ἐκ τῶν ὀψεων αὐτοῦ διὰ λευκῆς ἀλοιφῆς.

Ἡ ἐξέλιξις αὕτη φαίνεται ὅτι συνετελέσθη εἰς σχετικῶς βραχὺ διάστημα· διότι ἤδη εἰς πολὺ βαθέα στρώματα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀπαντῶσιν ἀγγεῖα φέροντα τὸ λευκὸν ἐπιχρίσμα. Ἐνεκα τούτου καὶ τὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης κατηγορίας καὶ τὰ ἀρχαιότατα τῆς δευτέρας εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα πολὺ ὀλίγα. Τούναντιον δὲ τὰ νεώτερα ἀγγεῖα τῆς δευτέρας κατηγορίας, τὰ ἔχοντα ὑπέρυθρον ἢ κιτρινωπὴν τὴν ἐπι-

φάνειαν, εἶναι πολυπληθέστατα, διότι ταῦτα δὲν ἐξηφανίσθησαν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἀγγείων τῆς τρίτης κατηγορίας, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν νὰ εἶναι ἐν χρήσει μέχρι τέλους τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος⁽¹⁾.

Τὸ λευκὸν χρῶμα τῶν κοσμημάτων τῆς πρώτης κατηγορίας εἶπομεν ὅτι εἶναι στιλπνόν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ περὶ τοῦ μελανοῦ χρώματος — πολλάκις καστανοῦ διαφόρων ἀποχρώσεων — τῶν κοσμημάτων τῶν δύο ἄλλων κατηγοριῶν. Ἡ στιλπνότης ὅμως αὕτη καὶ ἐνταῦθα δὲν ὀφείλεται εἰς αὐτὴν τὴν χρωστικὴν ὕλην, ἀλλ' εἰς μηχανικὴν στίλβωσιν· παρατηρήσεις ὅμοιαι πρὸς ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω (σ. 178) προκειμένου περὶ τῶν ἀγγείων ΑΒ6, πείθουσι περὶ τούτου ἀδιστάκτως.

Ἐκ τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ Β3α κοινότατον πάντων εἶναι τὸ τῆς φιάλης, ἣτις στενοῦται πρὸς τὰ κάτω, δὲν ἔχει δὲ οὔτε βάσιν οὔτε λαβὰς, ἀλλὰ τέσσαρα ἀπλᾶ μαστοειδῆ ὀγκώματα, τὰ ὁποῖα εἶναι καθέτως τετρημένα καὶ ἐχρησίμευον πρὸς ἀνάρτησιν τῶν ἀγγείων διὰ λεπτοῦ σχοινίου. Ἐνίοτε τὰ ὀγκώματα εἶναι ὀλιγώτερα, μία δὲ φιάλη εἶχεν ἐν μόνον, ἀλλ' οὐδέποτε ὡς φαίνεται ἔλειπον παντελῶς. Παράδειγμα τοῦ σχήματος ἄρτιον ἀπεικονίσθη πίν. 9, ὅμοιαι δὲ ἀκριβῶς ἦσαν καὶ αἱ φιάλαι, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται τὰ τεμάχια πίν. 6, 2, πίν. 20, 1α καὶ 16, πίν. 21, 1α καὶ 16, πίν. 24 ἀρ. 1. 5. 8. 9, πίν. 27, 4 κ. ᾱ. Αἱ διαστάσεις αὐτῶν δὲν ἦσαν πολὺ μικραί, ἀλλὰ δὲν ἔφθανον καὶ τὰς διαστάσεις τῆς φιάλης πίν. 15, 1 τοῦ ῥυθμοῦ ΑΒ6. Ἡ πίν. 9 ἔχει διάμετρον 0,25 μ., αἱ ἄλλαι δὲ ἦσαν τοῦ αὐτοῦ περίπου μεγέθους.

Παραλλαγὴν κομψοτέραν τοῦ σχήματος τούτου παριστάνει ἡ φιάλη πίν. 22, τῆς ὁποίας τὰ τεμάχια ἀνεκαλύφθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου Β τοῦ διπλοῦ μεγάρου ἐν Σέσκλῳ· ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχουσι τρήματά τινα — δύο διακρίνονται καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος — μαρτυροῦντα, ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἐθραύσθη ποτὲ καὶ συνεδέθησαν τὰ τεμάχια αὐτοῦ διὰ τινος

(1) Ἐν ἐκ τῶν ἐσχάτων παραδειγμάτων τῆς δευτέρας κατηγορίας φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Wolters (Athen. Mitteil. 1889 πίν. XI, 9) δημοσιευθὲν ἀγγεῖον τῆς συλλογῆς II. Ἀποστολίδου ἐν Βόλῳ, τὸ ὁποῖον εὗρέθη ἐν Παγασαῖς.

μέσου, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω (σ.200) ὅτι συνέδεσαν καὶ τὰ τεμάχια ἐγγαράκτου ἀγγείου. Ὅμοια τρήματα σώζονται καὶ ἐπὶ ἄλλων τεμαχίων τοῦ ῥυθμοῦ τούτου. Ἡ φιάλη πίν. 22 ἀντὶ τῶν συνήθων τεσσάρων ὀγκωμάτων ἔχει δύο μόνον, εἰς τὴν θέσιν δὲ τῶν δύο ἄλλων φέρει μικρὰς λαβὰς· τὰ ὀγκώματα εἶναι ἄτρητα, ὅπερ σημαίνει, ὅτι δὲν εἶχον σκοπὸν τινα, ἀλλ' ὅτι διετηρήθησαν κατὰ παράδοσιν. Ὑπεράνω δὲ τῶν λαβῶν καὶ τῶν ὀγκωμάτων τὰ χεῖλη τοῦ ἀγγείου καμπυλοῦνται, ὥστε ἡ περίμετρος αὐτῶν δὲν εἶναι ὀριζοντία, ἀλλ' ἀνέρχεται καὶ κατέρχεται κυματοειδῶς. Προσέτι διαφέρει ἡ φιάλη αὕτη ἀπὸ τῶν προηγουμένων κατὰ τὸ μέγεθος, διότι ἔχει διάμετρον χειλέων 0,35 μ. Ὅμοιως δὲ μεγάλη ἦτο ἄλλη τοῦ αὐτοῦ σχήματος φιάλη, τῆς ὁποίας τὰ τεμάχια εὐρέθησαν ἐν Διμηνίῳ.

Ἐὰν ἡ περιγραφεῖσα παραλλαγή τῆς συνήθους φιάλης τεθῇ ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδός, παράγεται νέον σχῆμα, τοῦ ὁποίου ἔχομεν πολλὰ τεμάχια, ἀλλ' οὐδὲν ἄρτιον παράδειγμα. Ἐν πίν. 10, 2 ἀναπαρεστήσαμεν αὐτὸ ἐκ τεμαχίων τοῦ ἐπομένου ῥυθμοῦ, διότι ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἐκεῖνον ἀπαράλλακτον, τεμάχια δὲ ἐξ ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ B 3 α ἀπεικονίζονται πίν. 23 ἀρ. 1. 2. 3. 4, πίν. 25, 4, πίν. 26 ἀρ. 4. 5. 6, πίν. 28 ἀρ. 2. 5, πίν. 29 ἀρ. 5. 9 κ. ἄ. Ἐκ τούτων τέσσαρα προέρχονται ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τῶν ἀγγείων, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἐκ τῶν βάσεων. Τὸ ὕψος τῶν ποδῶν δὲν γνωρίζομεν (ὁ ἐν πίν. 10, 2 εἶναι 0,245 μ. ὑψηλός), εἶναι δὲ πάντες κοῖλοι καὶ εὐρύνονται πρὸς τὰ κάτω, ἵνα πατῇ τὸ ἀγγεῖον ἀσφαλῶς· αἱ λαβὰι ἐλλείπουσι — διότι ἦσαν ἄχρηστοι πιθανῶς μετὰ τὴν προσθήκην τοῦ ποδός — καὶ τὰ ὀγκώματα γίνονται πάλιν τέσσαρα. Ἀλλ' ὅπως εἰς τὴν φιάλην πίν. 22, εἶναι καὶ ἐνταῦθα τὰ ὀγκώματα ἄτρητα, ἐπομένως ἀπλῶς κοσμηματικά. Ὡς τοιαῦτα δὲ ὑπέστησαν ἐπὶ τινων παραδειγμάτων λίαν ἀξιοσημείωτον ἐξέλιξιν. Κατ' ἀρχὰς φαίνεται ὅτι μετεβλήθησαν εἰς προεχούσας ῥινοσχήμους ἢ ῥαμφοσχήμους ἀποφύσεις ἐστραμμένας πρὸς τὰ κάτω (πίν. 23 ἀρ. 1. 2), κατόπιν δὲ μετεμορφώθησαν διὰ τῆς γραφῆς εἰς πρόσωπα ζώων (πίν. 23 ἀρ. 3. 4). Ἐν Διμηνίῳ καὶ Σέσκλην ἀνεκαλύφθησαν τέσσαρα τοιαῦτα πρόσωπα, ἅτινα πάντα προέρ-

χονται ἐξ ἀγγείων τῆς τρίτης, δηλαδὴ τῆς νεωτάτης, κατηγορίας· δηλοῦνται δὲ διὰ χρώματος αἱ ὀφρύες καὶ οἱ ὀφθαλμοί, ἐπὶ δὲ τοῦ προσώπου πίν. 23, 4 μύστακες ἴσως τοῦ ζώου. Τὸ μέτωπον τοῦ τελευταίου ζώου κοσμεῖται διὰ ποικιλματος, τὸ ὁποῖον εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, σύνηθες εἰς τὸν ῥυθμὸν τοῦτον.

Ὅμοιαν ἐξέλιξιν φαίνεται ὅτι ὑπέστησαν ἐνίοτε καὶ αἱ ἄνωθι τῶν ὀγκωμάτων σχηματιζόμεναι καμπύλαι τῶν χειλέων. Διότι ἀνεκαλύφθησαν δύο τεμάχια φιαλῶν φέροντα ὑπεράνω τοῦ ὀγκώματος ἀπόφυσιν ἀπολήγουσαν εἰς ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι ἐξωγραφημένον πρόσωπον (πίν. 23 ἀρ. 5. 6). Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου πίν. 23, 6 τὸ ὀγκωμα εἶχε καὶ τρήμα ἀλλ' οὐχὶ διαμπερές, δεύτερον δὲ τρήμα ὑπῆρχεν εἰς τὸν πῶγωνα τοῦ προσώπου καὶ τέσσαρα ἄλλα ὅμοια κεῖνται ἄνω εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος αὐτοῦ, τοῦ ἄλλου τεμαχίου (πίν. 23, 5) τὸ ὀγκωμα εἶναι ὀλίγον διάφορον τῶν συνήθων καὶ στερεῖται τρήματος, τὸ πρόσωπον ὅμως εἶχεν εἰς τὴν θέσιν τῶν ὀφθαλμῶν δύο τρήματα. Ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν τεμαχίων δηλοῦνται διὰ χρώματος αἱ ὀφρύες καὶ οἱ ὀφθαλμοί, εἰς τὴν θέσιν δὲ τοῦ στόματος ὑπάρχουσιν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς μία, ἐπὶ τοῦ ἄλλου τρεῖς γραμμαί. Ἐπὶ τοῦ πίν. 23, 6 δηλοῦνται πρὸς τούτοις διὰ γραπτῶν κυματοειδῶν γραμμῶν τέσσαρες βόστρυχοι κατερχόμενοι ἀπὸ τοῦ κρανίου ἐπὶ τοῦ τραχήλου⁽¹⁾.

Ἄλλα σχημάτων — πλὴν τῶν φιαλῶν μετὰ βάσεως ἢ ἄνευ βάσεως — τὰ παραδείγματα εἶναι σπανιώτερα. Σχετικῶς περισσότερα εἶναι τὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ σφαιρικῶν δοχείων ἄνευ βάσεως καὶ λαιμοῦ ἐχόντων ὠτία ἡμικυκλικά ἢ ἡμικυλινδρικά (πίν. 21, 3 καὶ πίν. 24 ἀρ. 2. 6). Τὰ ὠτία ταῦτα ἀπαντῶσι κατὰ ζεύγη διατεταγμένα, καὶ πιθανώτατα ὑπῆρχον πάντοτε δύο ζεύγη κείμενα ἀπέναντι ἀλλήλων. Κατὰ τὸ μέγεθος τὰ δοχεῖα ὑπελείποντο τῶν φιαλῶν τοῦ σχήματος πίν. 9, ἐνίοτε μάλιστα ἦσαν πολὺ μικρά· τὸ ἄρτιον δοχεῖον πίν. 21, 3 ἔχει ὕψος 0,045 μ. μόνον.

(1) Ὅμοιαι ἀποφύσεις ἀγγείων ἔχουσαι μορφήν κεφαλῶν ἐπιπέδων ὀριζοντίως ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ κειμένων ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐν Butmir. Ἴδε Butmir, eine neolith. Station, II σ. 2 καὶ 27, εἰκ. 6, 9, 11 κ.λ. Φαινόμενον δ' ἐντελὲς ἀνάλογον πρὸς τὴν μεταμόρφωσιν τῶν ὀγκωμάτων εἰς πρόσωπα ἀπαντᾷ ἐν τῇ κεραμικῇ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τῆς Δανίας· S. Müller, Nord. Altertumskunde I σ.162.

Ἀγγεῖά τινα, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται τὰ τεμάχια πίν. 8, 2, πίν. 25 ἀρ. 3. 5, πίν. 27, 6, πίν. 28, 7, φαίνεται ὅτι εἶχον σχῆμα λαγύνου ἀπιοειδοῦς εὐρυνομένης πρὸς τὰ κάτω· ὁ λαιμὸς αὐτῶν δὲν ἐχωρίζετο ἀπὸ τῆς κοιλίας καὶ τὸ στόμιον ἦτο πλατύ, εἶχον δὲ δύο λαβὰς. Τὸ σχῆμα τοῦτο ἦτο συχρὸν πρὸ πάντων εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης κατηγορίας καὶ εἰς τὰ ὁμοιάζοντα πρὸς ἐκεῖνα ἀγγεῖα τῆς δευτέρας· κατόπιν τὸ στόμιον αὐτοῦ γίνεται στενότερον καὶ ὁ λαιμὸς διακρίνεται ὅπωςδὴποτε ἀπὸ τῆς κοιλίας, ἀπαντᾷ ὅμως σπανιώτερον. Ἀρτιον παράδειγμα τῆς νεωτέρας μορφῆς ἔχομεν τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 118, τοῦ ὁποῦ τοῦ ὕψους εἶναι 0,10 μ. Τὴν νεωτάτην δὲ ἐξέλιξιν τοῦ σχήματος παριστῶσι

Εἰκὼν 118.

πιθανώτατα τὰ ἐγχάρακτα ἀγγεῖα πίν. 16 ἀρ. 1 καὶ πίν. 17 ἀρ. 1.

Ἐκ τῶν σωζομένων τεμαχίων δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἄλλο σχῆμα μετ' ἀσφαλείας. Ἀρκούμαι δὲ μόνον νὰ μνημονεύσω τὸ τεμάχιον τοῦ πώματος εἰκ. 119, τὸ ὁποῖον εὐρέθη εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Καραμπαϊραμίου. Τοῦτο δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰς κεφαλὰς, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε πρὸ ὀλίγου λόγος, διότι φέρει λαβὴν ἔχουσαν τὴν μορφήν κεφαλῆς ζώου. Πιθανὸς καὶ ἐνταῦθα ἡ λαβὴ ἐν ἀρχῇ ἦτο ἀπλοῦν κομβίον, τὸ ὁποῖον κατόπιν μετεσχηματίσθη εἰς κεφαλὴν.

Τῶν φιαλῶν παντὸς εἶδους ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι καλύπτονται ὑπὸ τῶν γραπτῶν κοσμημάτων, τῶν δὲ ἄλλων ἀγγείων μόνῃ ἡ ἐξωτερικὴ ἐνίοτε ὅμως φαίνεται ὅτι καὶ τῶν δοχείων τοῦ σχήματος

πίν. 21, 3 ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια ἐκοσμεῖτο ὅπως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ.

Ὡς πρὸς τὴν μορφήν δὲ τῶν κοσμημάτων παρατηρεῖται μεγάλη ποικιλία, καὶ ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπηντήσαμεν ἤδη, ἄλλα δὲ εἶναι μᾶλλον καινοφανῆ.

Ἐκ τῶν κοσμημάτων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἐπανευρίσκομεν εἰς τὸν ρυθμὸν Β3 α — σπανιώτερον ὅμως — τὴν ἀραιῶς τεθλασμένην γραμμὴν (πίν. 26, 4). Ἡ πυκνῶς τεθλασμένη, οἶονεὶ τρέμουσα, γραμμὴ ἀπαντᾷ συχνότερον, πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων ἀγγείων τῆς δευτέρας κατηγορίας, δὲν ἀποτελεῖ ὅμως αὐτοτελὲς κόσμημα, ἀλλὰ χρησιμεύει πρὸς πλήρωσιν ἄλλων, τρόπον τινὰ ὡς σκιάσις (πίν. 25 ἀρ. 5 καὶ 6).

Εἰκὼν 119.

Ἐκ τῶν γωνιῶν δέ, τῶν σχηματιζομένων ὑπὸ δύο πυκνῶς τεθλασμένων γραμμῶν, παράγεται βεβαίως τὸ ποίκιλμα τοῦ τεμαχίου πίν. 21, 4 (πρὸς πρὸς τοῦτο π. χ. εἰκ. 91), ὁμοιον τοῦ ὁποῦ εὐρο μὲν καὶ εἰς τὰ ἐγχάρακτα Β2 (πίν. 17, 2 καὶ πίν. 18, 8)· παρεμφερὲς εἶναι καὶ τὸ πίν. 28, 1, ἴσως μάλιστα καὶ τὰ πίν. 27 ἀρ. 5 καὶ 8 πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσιν ὡς παραλλαγαὶ ἐκείνου. Ἀναμφιβόλως ὅμως σχετίζονται πρὸς τὰ πίν. 21, 4 καὶ πρὸς τὰ ἐγχάρακτα πίν. 16 ἀρ. 1 (ἐν τῷ μέσῳ), πίν. 17, 2, πίν. 18 ἀρ. 5. 8 τὰ κοσμήματα τῆς φιάλης πίν. 9, τὰ ἔχοντα σχῆμα βαθμιδωτῆς πυραμίδος, καὶ τὰ πίν. 21, 3, πίν. 24, 6 (κάτω ἀριστερά), πίν. 26 ἀρ. 2 (ἐντὸς τῶν τετραγώνων) καὶ ἀρ. 6 (ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τῆς σπείρας καὶ ἄνω πρὸς τὰ δεξιὰ), πίν. 27, 7 (ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τῆς σπείρας). Ταῦτα πάντα κατὰγονται ἐκ τῆς τεθλασμένης γραμμῆς καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς παραγώγου ὀδοντωτοῦ τοῦ ρυθμοῦ Α3 β (ἴδε εἰκ. 94), ὡς

ἀνάμνησις δὲ τῆς καταγωγῆς ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἐπὶ τῆς φιάλης πίν. 9 τὰ βαθμιδωτὰ ποικίλματα εἶναι ἐναλλάξ ἐστραμμένα πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω, ὡς ἐὰν ὁ ἀγγειογράφος ἡσθάνετο αὐτὰ ἀκόμῃς τμήματα διαλελυμένης ἀραιῶς τεθλασμένης γραμμῆς (πρβ. σ. 109 καὶ εἰκ. 100). Ἐπὶ τῆς φιάλης ταύτης καὶ τοῦ τεμαχίου πίν. 26, 2 τὰ βαθμιδωτὰ εἶναι πεπληρωμένα διὰ μελανοῦ χρώματος, ἐπὶ δὲ τῶν πίν. 21, 3, πίν. 24, 6, πίν. 26, 6 καὶ πίν. 27, 7 εἶναι ἐξηρημένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τοῦ ὁποῖου τὸ χρῶμα ἔχουσιν, ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου πίν. 21, 4 μόνον περιγράφονται, ἀλλὰ δὲν συμπληροῦνται διὰ χρώματος.

Ὡσαύτως ἀπαντῶσιν εἰς τὸν ῥυθμὸν B 3 α οἱ ῥόμβοι (πίν. 20, 4, πίν. 28, 3, πίν. 29, 4), τὰ τρίγωνα ἢ ὀδόντες (πίν. 27, 4), τὸ κιγκλιδωτὸν (πίν. 20, 3, πίν. 24 ἀρ. 3, 7, πίν. 25, 1 κ. ἄ.) καὶ τὸ ἀβακοειδὲς (πίν. 20 ἀρ. 1 α εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον). Τὸ κιγκλιδωτὸν εἶναι μάλιστα πολὺ συχρόν, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἀγγείων τοῦ Σέσκλου τοῦ ῥυθμοῦ A 3 β δὲν ἀπαντᾷ αὐτοτελές, ἀλλ' ἐπὶ ἄλλων τῆς αὐτῆς τεχντροπίας (πρβ. σ. 188, 189).

Ἴδιον δὲ τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἶναι τὸ κόσμημα πίν. 23, 4 καὶ πίν. 26, 2, τὸ ὁποῖον εὗρομεν ἤδη ἐπὶ τῶν ἐγγαράκτων ἀγγείων B 2 (σ. 202) καὶ τὸ ὁποῖον ἔνεκα τῆς μορφῆς του ὠνομάσαμεν *ισοδομικόν*, ἂν καὶ βεβαίως δὲν ἐγεννήθη ἐκ τῆς οἰκοδομικῆς. Ἐπίσης εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀπαντῶσι τὸ πρῶτον τὰ παράλληλα τόξα περὶ τὰς ἀποφύσεις τῶν φιαλῶν ἢ παρ' αὐτάς καὶ ἀλλαχοῦ (πίν. 23 ἀρ. 1, 2, 3 καὶ 4, πίν. 29 ἀρ. 2 καὶ 8. Πρβ. καὶ τὰς εἰκόνας πίν. 18 ἀρ. 4 καὶ 11 τῶν ἐγγαράκτων ἀγγείων B 2) καὶ τὰ μικρὰ παραπληρωματικὰ κοσμήματα, ἥτοι γραμμαὶ μικραὶ παράλληλοι (πίν. 29, 7), δύο γραμμαὶ διασταυρούμεναι (πίν. 24, 8), ἢ ἡνωμέναι δι' ἐγκαρσίας καὶ ἔχουσαι τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος H (ἢ I, πίν. 20, 3), ἄλλοτε δὲ τοῦ γράμματος N (πρβ. πάλιν τὰ ὅμοια ποικίλματα τῶν ἐγγαράκτων B 2 σ. 201, 202). Πρὸς ταῦτα δὲ πιθανῶς σχετίζονται καὶ τὰ τοῦ τεμαχίου πίν. 27, 2.

Ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων κοσμημάτων ἐπικρατοῦσιν εἰς τὸν ῥυθμὸν B 3 α πρὸ πάντων τὰ μακροειδῆ σχήματα (πίν. 20, 1 α καὶ 1 β, πίν. 21 1 β, πίν. 22, πίν. 26 ἀρ. 1, 5, πίν. 27, 1, προσέτι

εἰκ. 118 κ. ἄ.), τῶν ὁποίων αἱ ποικιλίαι εἶναι πολλαὶ — σχεδὸν τόσαι, ὅσα εἶναι καὶ τὰ ἀγγεῖα ἢ τεμάχια ἀγγείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπαντῶσι· διότι καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν ποικιλιμάτων τούτων καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν αὐτῶν ἀφίεται τελεία ἐλευθερία εἰς τὴν ἐπίνοιαν καὶ τὴν ιδιοτροπίαν ἐκάστου τεχνίτου. Ἐνίοτε φαίνεται ὅτι σχήματά τινα δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὴν τεθλασμένην γραμμὴν καὶ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς παραλλαγαὶ (πρβ. π.χ. τὸ κομψὸν ποικίλμα πίν. 26, 1 καὶ τὰ ὅμοια πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ἀμελέστερα, πίν. 20, 2 καὶ πίν. 28, 5) ἢ ὡς μεμονωμένα τμήματα αὐτῆς· ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁμῶς διαφέρουσι τόσον, ὥστε καὶ ἂν ἀρχικῶς εἶχον συγγένειαν, ὁμῶς αὕτη δὲν εἶναι πλέον φανερά.

Ἄλλ' ὅπως ἐπὶ τῶν ἐγγαράκτων ἀγγείων B 2, οὕτω καὶ εἰς τὸν ῥυθμὸν B 3 α τὸ σημαντικώτατον τῶν κοσμημάτων εἶναι ἡ *σπεῖρα*, ἥτις ἐμφανίζεται ἤδη εἰς τὰ ἀρχαιότατα δείγματα αὐτοῦ. Αἱ σπεῖραι συχνὰ παρούσιάζονται ὡς ἀπλᾶς μικραὶ ἑλικες (πίν. 24 ἀρ. 7, 9 καὶ πίν. 29 ἀρ. 3, 4 κ. ἄ.), ἄλλοτε δὲ εἶναι μεγάλαι· καὶ συνήθως μὲν ἀπολήγουσιν εἰς ἐαυτάς (πίν. 24, 5, πίν. 26, 6, πίν. 28, 6), ἐνίοτε ὁμῶς εἶναι πάλινδρομικαὶ (πίν. 22 καὶ 27, 3) ἀλλ' οὐδέποτε ἐκτείνονται εἰς συνεχῆ συστήματα ἀποτελοῦντα ζώνην περὶ τὸ ἀγγεῖον. Ἐπίσης σχεδὸν οὐδέποτε εἶναι μόναι, ἀλλ' ἢ πληροῦσι μικρὰ τετραγωνίδια ἢ κεῖνται μετὰ ἄλλων ποικιλιμάτων, τὰ ὅποια διακόπτουσιν, ἢ περιβάλλονται ὑπ' αὐτῶν ἢ αἱ εὐθεῖαι γραμμαὶ κοσμημάτων εὐθυγράμμων κατὰ τὰ ἄλλα ἐλίσσονται σπειροειδῶς εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ ὅλη δὲ ἐντύπωσις εἶναι, ὅτι τὸ σπειροειδὲς κόσμημα ἐνταῦθα εἶναι ἐπέισακτον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν συνδέεται ὀργανικῶς μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ ῥυθμοῦ. Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν προξενοῦσι καὶ αἱ σπεῖραι τῶν ἐγγαράκτων ἀγγείων B 2.

Ἀλλὰ καὶ καθόλου ἡ σύνταξις τῶν κοσμημάτων τοῦ ῥυθμοῦ B 3 α δὲν εἶναι εὐσύννοπος καὶ φαίνεται τεταραγμένη, διότι τὰ ποικίλματα προχέονται μετὰ τινος βαρβαρικῆς ἀφθονίας ἄνευ τάξεως καὶ συμμετρίας. Ἡ διακόσμησις τῆς ἐσωτερικῆς ὀφείας τῆς φιάλης πίν. 9 εἶναι ἐκ τῶν ὀλιγώτερον συγκεχυμένων· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα αἱ δύο σπεῖραι καὶ οἱ μετὰ αὐτῶν κύκλοι ταράττουσι

τὸ ὅλον. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῶν φιαλῶν ἡ σύγχυσις ὅν ἐν εἶναι τόσον αἰσθητὴ, διότι ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς διαιρεῖται ὑπὸ τῶν ὀγκωμάτων εἰς τέσσαρα πεδία — ὅσα δηλαδὴ εἶναι συνήθως καὶ τὰ ὀγκώματα —, ἕκαστον δὲ αὐτῶν εἶναι κατ' ἴδιον τρόπον πεποικιλμένον (πρβ. πίν. 20, 1 α, πίν. 21, 1 α, πίν. 22). Ἐν γένει ὅμως οἱ δύο ἀρχαιότεροι γραπτοὶ ρυθμοί, ΑΒα καὶ ΑΒβ, εἶναι ἀπλούστεροι καὶ πολὺ ἀρμονικώτεροι, ἐνῶ εἰς τὸν ΒΒα τὸ αἰσθηματικὴν εὐρυθμίαν δὲν εἶναι πλέον ἀδιάφθορον.

Ἀξίον σημειώσεως πρὸς τούτοις εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦτον εἶναι, ὅτι τὰ κοσμήματα, ὅσας ἐξουσίαν ἱκανὸν πᾶχος, συνήθως δὲν εἶναι ἐντελῶς πεπληρωμένα διὰ χρώματος, ἀλλὰ σκιαζοῦνται ἀπλῶς, ἥτοι πληροῦνται διὰ παραλλήλων γραμμιδίων, ἐνίοτε διὰ γραμμιδίων ἐχόντων διάφορον διεύθυνσιν (πρβ. τὰς σπείρας πίν. 24, 5 καὶ 28, 6), διὰ γραμμῶν παραλλήλων πρὸς τὸ περιγράμμα τοῦ κοσμήματος, ὡς αἱ σπείραι πίν. 26, 6, διὰ κιγκλιδωτοῦ (πρβ. πάλιν τὴν σπείραν πίν. 25, 2) καὶ τέλος διὰ πυκνῶς τεθλασμένων γραμμῶν (πίν. 25, 5). Ὁ τελευταῖος τρόπος ἀπαντᾷ πρὸ πάντων, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη (σ. 216), εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἀγγεῖα τῆς δευτέρας κατηγορίας.

Ὡσαύτως εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 217), ὅτι κοσμήματά τινα εἶναι ἐξηρημένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, εἰς τὰ παραδείγματα δέ, ἅτινα ἐκεῖ ἀνεφέραμεν, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν τὰ πίν. 20, 1 β καὶ πίν. 21, 1 β, καὶ τὰ περιέργα ποικίλματα σχήματος φ ἐν πίν. 21, 2, ὡς καὶ τινα ἄλλα. Τὸ ἔδαφος περίξ τῶν ἐξηρημένων κοσμημάτων σπανίως πάλιν εἶναι ὅλον πεπληρωμένον διὰ χρώματος, συνήθως δὲ μόνον ἐσκιασμένον διὰ γραμμῶν. Ἐνίοτε δὲ δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ, ἂν τὸ ἐξηρημένον ἢ τὸ ἐσκιασμένον μέρος τοῦ ἐδάφους ἀποτελῇ τὸ κυρίως ποικίλμα, καὶ ἴσως αὐτοὶ οἱ ἀγγειογράφοι δὲν εἶχον πάντοτε σαφῆ ἰδέαν περὶ τούτου. Οὕτω ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς φιάλης πίν. 20, 1 α ἔχομεν γραπτὰ βαθμιοειδῆ σχήματα (πρβ. καὶ πίν. 27, 1), ἀνάλογα ὅμως σχήματα ἀποτελεῖ καὶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν ἔδαφος, ἐκ τούτων δὲ τῶν δευτέρων σχημάτων — ὡς ἂν ἦσαν ταῦτα τὰ κυρίως ποικίλματα — παράγονται τὰ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου (πίν. 20, 1 β) ἐξηρημένα κοσμήματα, περίξ τῶν

ὁποίων τὸ ἔδαφος εἶναι ἐσκιασμένον διὰ γραμμῶν. Ἡ καταγωγὴ τῶν γίνεται φανερά μάλιστα, ἂν παραβάλωμεν αὐτὰ πρὸς τὰ ὅμοια καὶ ὡσαύτως ἐξηρημένα ποικίλματα τοῦ τεμαχίου πίν. 21, 1 β (ἄνω), τὰ ὁποῖα ἔχουσι τὴν μορφήν τοῦ γράμματος Γ ἀνεστραμμένου· διότι βλέπομεν προφανῶς, ὅτι τὰ τελευταῖα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ποικιλωτέρα παραλλαγή τῶν ἐπὶ τῆς εἰκόνης πίν. 20, 1 α μεταξὺ τῶν γραπτῶν κοσμημάτων ὑπολειπομένων κενῶν σχημάτων⁽¹⁾.

Εἶπομεν (σ. 210), ὅτι κατὰ τὸ χρῶμα τῶν κοσμημάτων καὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας τὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης κατηγορίας τοῦ ρυθμοῦ ΒΒα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τοῦ ρυθμοῦ ΑΒα, διακρίνονται δὲ ἀπ' ἐκείνων ἐξ ἄλλων γνωρισμάτων. Ὡς πρὸς τὰ σχήματα πάλιν τῶν κοσμημάτων τοῦ ρυθμοῦ ΒΒα, ἡ ἀνάλυσις αὐτῶν ἀπέδειξεν, ὅτι πολλὰ κατὰγονται ἀπὸ τοῦ ρυθμοῦ ΑΒβ. Ὡστε ἀναμφιβόλως ὑπάρχει συγγένεια μεταξὺ τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τῶν τῆς ἀρχαιοτέρας. Ἡ συγγένεια ὅμως αὕτη δὲν εἶναι πολὺ στενὴ καὶ φαίνεται, ὅτι ἐν τῇ μεταξὺ ὑπῆρξαν ἄλλοι βαθμοὶ ἐξελιξεως, τοὺς ὁποίους ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν γνωρίζομεν. Τοῦτο συνάγομεν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν ἐκ τῶν οὐσιωδισταίων κοσμημάτων — τὸ σπειροειδές — καὶ ἐν τῶν κυριωτάτων σχημάτων τοῦ ρυθμοῦ ΒΒα — ἡ ἀπλὴ φιάλη μετὰ τῶν τετρημένων ὀγκωμάτων — ἐμφανίζονται ἤδη ἐπὶ τῶν παλαιωτάτων ἀγγείων αὐτοῦ, ἐνῶ εἶναι ὅλως ἀγνωστα εἰς τὴν ἀρχαιότεραν περίοδον.

Μετὰ τῶν ἐγχαρακτῶν τοῦ ρυθμοῦ ΒΒ συνδέονται τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα ΒΒα, ὡς εἶναι εὐεξήγητον, διὰ πλειόνων καὶ στενοτέρων δεσμῶν· διότι ἔχουσι κοινὰ ὅχι μόνον πολλὰ τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου κληροδοτηθέντων κοσμημάτων, ἀλλὰ καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶσι τὸ πρῶτον εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον. Καθόλου ὅμως ὁ ρυθμὸς τῶν ἐγχαρακτῶν εἶναι ἀπλούστερος, διότι δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὸν ἡ ἀφθονία τῶν μιανδροειδῶν ποικιλμάτων· τὰ ποικίλματα δὲ ταῦτα ἦσαν ἐν ἀρχῇ σπα-

(1) Ἡ ἐξαίρεσις τῶν κοσμημάτων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀπαντᾷ ἐνίοτε καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν κεραμικὴν (Journal of Hell. Studies 1903, σ. 190 ἐξ. (Mackenzie)), βραδύτερον δὲ προήλθον ἐκ τοῦ τρόπου τούτου, ὡς γνωστόν, τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα.

νιώτερα καὶ εἰς τὸν ρυθμὸν B 3 α, ἀλλ' ἔλαβον μεγάλην ἀνάπτυξιν βραδύτερον ἐπὶ τῶν νεωτέρων ἀγγείων τῆς δευτέρας κατηγορίας καὶ ἐπὶ τῶν τῆς τρίτης. Ὡστε κατὰ τοῦτο τὰ ἐγγράρακτα συμφωνοῦσι μᾶλλον πρὸς τὰ ἀρχαιότερα ἐκ τῶν γραπτῶν ἀγγείων B 3 α. Ἐντεῦθεν ὁμως δὲν συνάγεται βεβαίως, ὅτι πάντα τὰ ἐγγράρακτα εἶναι καὶ προγενέστερα τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν ἀγγείων τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης κατηγορίας, ἀλλὰ μόνον ὅτι ὁ ρυθμὸς διεμορφώθη πρὸ αὐτῶν.

Ὡς πρὸς τὴν διάδοσιν δὲ τῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ B 3 α εἶπον (σ. 209), ὅτι ἀπαντῶσι καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους, πλὴν τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμήνιου, συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας. Ἐπίσης πολλοὶ ὁμως εἶναι, μάλιστα εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἐνιπέως, οἱ συνοικισμοί, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὁποίων εὐρίσκονται μόνον τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀγγεῖα (ἴδε Εἰσαγωγὴν σ. 9 ἐξ.). Εἰς τὰς δοκιμὰς δέ, τὰς ὁποίας ἔκαμα εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Καραμπαϊραμίου, εὔρον μεταξὺ τοῦ στρώματος τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος καὶ τοῦ στρώματος τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τεμάχια ἀνήκοντα εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν τῶν γραπτῶν B 3 α, ἀλλὰ σχετικῶς ὀλίγα. Καὶ εἰς τὴν Μεσιανὴν Μαγούλαν τὰ ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ B 3 α ἦσαν ὀλιγώτερα τῶν παλαιοτέρων (σ. 123), εἰς δὲ τοὺς συνοικισμοὺς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, οἵτινες ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Φωκίδα, ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος, ὡς φαίνεται, ὁ ρυθμὸς οὗτος.

Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι πολλοὶ συνοικισμοὶ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἐγκατελείφθησαν κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς, ἢ ὅτι κατωκλήθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας βραχὺν χρόνον μόνον. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι πολὺ πιθανόν, ἐπίσης πιθανὸν ὁμως θεωρῶ, ὅτι ὁ ρυθμὸς B 3 α δὲν διεδόθη καθ' ὅλην τὴν Θεσσαλίαν συγχρόνως καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον, πρὸ πάντων δὲ ὅτι δὲν ὑπεσκέλισε πανταχοῦ ἀμέσως τοὺς πρὸ αὐτοῦ. Εἰς πολλὰ μέρη ἴσως ἐξηκολούθησαν νὰ μεταχειρίζονται ἀκόμη ἀγγεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου, ἐνῶ εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον πρὸ πολλοῦ ἦσαν ἐν χρήσει τὰ νεώτερα. Εἰς τὴν Βοιωτίαν δὲ καὶ τὴν Φωκίδα φαίνεται ὅτι διετηρήθησαν ἐκεῖνα μέχρι τέλους τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

6. Δεύτερος ρυθμὸς (B 3 β).

Τὰ βέβαια σχήματα ἀγγείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπαντᾷ ὁ ρυθμὸς οὗτος, εἶναι δύο μόνον· πρῶτον σκεύη τετράπλευρα. τῶν ὁποίων αἱ πλευραὶ στενοῦνται πρὸς τὰ ἄνω (ἴδε εἰκ. 120, 121 καὶ πίν. 30 ἀρ. 1, 2), καὶ δεύτερον φιάλαι μετὰ ποδὸς ὑψηλοῦ, τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα ἀναπαρεστάθη μετὰ πάσης ἀσφαλείας ἐν πίν. 10, 2· ἀπὸ τῶν βάσεων ὁμοίων φιαλῶν προέρχονται καὶ τὰ τεμάχια πίν. 8 ἀρ. 3-6. Εὐρέθησαν προσέτι τρία ἢ τέσσαρα τεμάχια, ἅτινα φαίνεται ὅτι ἀνήκον εἰς μεγάλα ἀγγεῖα ἄλλου σχήματος, ἀλλὰ περὶ τούτου οὐδὲν ἀκριβέστερον γνωρίζομεν.

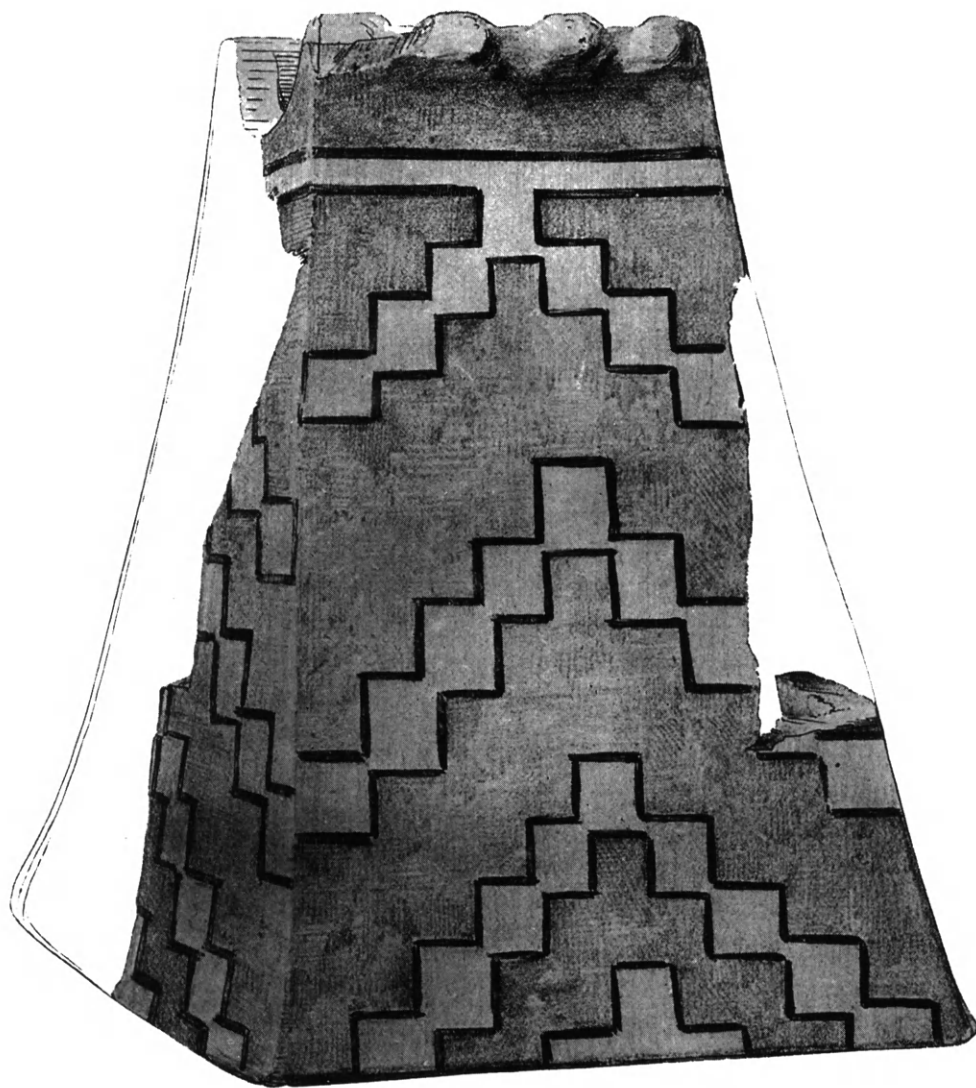
Αἱ φιάλαι δὲν διαφέρουσιν, ὡς εἶπον ἤδη ἄνωτέρω (σ. 213), ἀπὸ τῶν ὁμοίων φιαλῶν τοῦ ρυθμοῦ B 3 α. Εἶναι ἄωτοι, ἀλλ' ἔχουσι τέσσαρας ρινοειδεῖς ἀτρήτους ἀποφύσεις, ὑπεράνω τῶν ὁποίων τὰ χεῖλη καμπυλοῦνται. Ὁ ποὺς εἶναι ὑψηλὸς καὶ εὐρύνεται πρὸς τὰ κάτω, ἔφερε δὲ ἐν τῷ ρυθμῷ τούτῳ τρήματα ῥομβοειδῆ· ὁ ἐν πίν. 10, 2 ποὺς φέρει δύο τοιαῦτα τρήματα, ὕψος δ' ἔχει 0,245 μ. καὶ ὄλου τοῦ ἀγγείου τὸ ὕψος θὰ ἦτο 0,35 μ. περίπου.

Τὰ τετράπλευρα σκεύη εἶναι κοῖλα καὶ ἀνοικτὰ ἄνω καὶ κάτω, δὲν ἔχουσι δηλαδὴ πυθμένα. Ἐκ τῶν τεσσάρων πλευρῶν αἱ δύο, αἵτινες χαρακτηρίζονται ὡς αἱ κύριαι ὀφεις τοῦ σκεύους, ἐπιστέφονται ἄνω διὰ σειρᾶς μαστοειδῶν ὀγκωμάτων, αἱ δ' ἄλλαι δύο ἔχουσιν ἄνω τοξοειδῆ ἐντομήν. Ἐν τῷ μέσῳ φέρουσι συνήθως αὐται καὶ ἀνὰ ἐν ῥομβοειδὲς τρήμα, ἐνίοτε ὁμως ὑπάρχουσιν ὁμοια τρήματα καὶ εἰς τὰς κυρίας ὀφεις. Τὸ ὕψος τῶν σκευῶν εἶναι κατὰ μέσον ὅρον 0,25 μ. ἕως 0,30 μ., ἀλλὰ τὸ ἐν εἰκ. 121, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Σέσκλου, ἔχει ὕψος μόνον 0,06 μ., ἄλλο δὲ ἐν τοῦ αὐτοῦ περίπου μεγέθους εὐρέθη ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τῆς θέσεως Πύργου. Ἀπὸ τῶν μεγάλων διαφέρουσι τὰ δύο ταῦτα κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν εἶναι κοῖλα, ἀλλὰ πλήρη, τὸ ἐκ Πύργου δ' εἶναι προσέτι καὶ μονόχρωμον, ἐνῶ πάντα τὰ λοιπὰ φέρουσι κοσμήματα ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν. Περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν οὐδὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον, ὑποθέτω ὁμως, ὅτι ἦσαν σκεύη συνδεόμενα

κατὰ τινὰ τρόπον μετὰ τῆς λατρείας τῶν θεῶν. Αἱ μικρογραφικαὶ ἀπομιμήσεις δὲν εἶναι βεβαίως παίγνια, διότι τότε δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ κοσμηθῇ τὸ εἶκ. 121 μετὰ τόσης ἐπιμελείας. Ἐπειδὴ δὲ σὺν ἡθῶς αἱ δύο πλάγαι πλευραὶ, αἱ ἀπολήγουσαι ἄνω εἰς τὰς ἐντομάς, ἔχουσι μελανωθῇ ὑπὸ καπνοῦ, εἰκάζω ὅτι εἶναι *κρατενταί*, ἥτοι στηρίγματα

τῶν ὀβελῶν πρὸς ὀπτησιν τῶν κρεάτων κατὰ τὰς θυσίας. Τὸ σχῆμα εἶναι κατάλληλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, οἱ μαστοὶ δὲ τῶν κυρίων ὄψεων ἦσαν κοσμηματικοί, ἀλλὰ συγχρόνως ἐχρησίμευον καὶ ἵνα εὐκολώτερον λαμβάνωσι καὶ μετακινῶσι τὰ σκεύη.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν, τὰ κυριώτερα γνω-

Εἰκὼν 120.

ρίσματα τοῦ ρυθμοῦ ΒΒ εἶναι τὰ ἐξῆς. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὅλη ὑπὸ στιλπνοῦ ἐρυθροῦ χρώματος — ἄλλοτε βαθυτέρου, σχεδὸν καστανοῦ (πίν. 8 ἀρ. 3. 4. 5), καὶ ἄλλοτε ζωηροῦ ανοικτοῦ (πίν. 10, 1), σπανιώτερον δὲ μᾶλλον ὠχροῦ (πίν. 10, 2) —, τὰ κοσμήματα εἶναι κίτρινα ἢ υπόλευκα ἢ, ἐνίοτε, ὅλως

λευκά καὶ ὁμοίως στιλπνά, ἐπιτίθενται δὲ ἐπὶ τῆς ἐρυθρᾶς βαφῆς, ἀφοῦ πρῶτον περιγραφῶσι διὰ μελανῶν γραμμῶν ἢ στιλπνότης τῶν χρωμάτων καὶ τῆς ἐπιφανείας προέρχεται καὶ ἐνταῦθα ἐκ μηχανικῆς στιλνώσεως.

Ἀλλὰ δὲν ὑπαντῶσι πάντα τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἐπὶ πάντων ἀνεξαίρετως τῶν ἀγγείων· διότι

ἐπὶ τινων (π. χ. τοῦ κρατευτοῦ εἰκ. 120) παρελείφθη ἡ ἐρυθρὰ βαφή καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἔχει τὸ χρώμα τοῦ πηλοῦ, ἐπὶ ἄλλων τὰ περιγράμματα εἶναι τεφρὰ (πίν. 8, 6 καὶ πίν. 10, 1) ἢ καὶ ὑπόλευκα — ἐκ τοῦ αὐτοῦ δηλαδὴ χρώματος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὅλον κόσμημα, ἔνεκα τοῦ ὁποίου καὶ δὲν διακρίνονται σαφῶς —, ἐπὶ ἄλλων πάλιν (ἴδε πίν. 30, 2) παραλείπεται τὸ περιγράμμα παντελῶς, ἐπὶ

Εἰκὼν 121.

δὲ τοῦ κρατευτοῦ πίν. 30, 1 (ἐν τῇ κάτω χώρᾳ) τὸ λευκὸν χρώμα σχηματίζει ἑλικας, ἀληθῆ δὲ παλινδρομικὴν σπεῖραν ἀποτελεῖ τὸ ἐξηρημένον ἐρυθρὸν ἑδάφους. Ὅμοια ἐξηρημένα ἐπὶ τοῦ ἑδάφους κοσμήματα εὗρομεν καὶ ἐν τῷ ρυθμῷ B 3 α (σ. 219). Τέλος ἀπαντῶσιν ἐνίοτε ποικίλματα μελανὰ κείμενα ἐντὸς τοῦ λευκοῦ ἢ κιτρίνου χρώματος (πίν. 8, 3).

Τὰ σχήματα τῶν κοσμημάτων ἐπὶ μὲν τῶν κρατευτῶν εἶναι συνήθως σπεῖραι, βαθμιδωτά (πρβ. σ. 216), ἀραιῶς τεθλασμέναι γραμμαί· ἐπὶ δὲ τῶν φιαλῶν ταινίαι τοξοειδεῖς περιβάλλουσαι τὰς ἀποφύσεις καὶ ἐπὶ τῶν ποδῶν αὐτῶν πάλιν βαθμιδωτά, μαιανδροειδῆ σχήματα, σπεῖραι κ. τ. τ. Καθόλου ὁ ρυθμὸς B 3 β δὲν διαφέρει ἀπὸ τοῦ προηγούμενου κατὰ τὴν μορφήν τῶν κοσμημάτων. Καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως συγγενεῦει στενῶς πρὸς ἐκεῖνον. Τὸ λευκὸν χρώμα εὗρομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ρυθμοῦ B 3 α, ὡσαύτως ἀπαντᾷ εἰς ἐκεῖνον συχνότατα, ὡς εἶδομεν, ἢ περιγραφὴ τῶν κοσμημάτων, πλὴν ὅτι ἐκεῖ μὲν πληροῦται ὁ ἐντὸς τοῦ περιγράμματος χώρος διὰ γραμμιδίων, ἐνταῦθα δὲ διὰ λευκῆς ἀλοιφῆς ἢ ἀδρότης τῶν κοσμημάτων ἐγέννησε τὴν ἀνάγκην τῆς περιγραφῆς. Ἐάν δὲ προσθέσωμεν καὶ τὸ σχῆμα τῆς

φιάλης μεθ' ὑψηλῆς βάσεως, βλέπομεν ὅτι ὁ ρυθμὸς B 3 β δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν ὡς σύγχρονος παραλλαγὴ τοῦ B 3 α.

Ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ B 3 β ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐν Σέσκλῳ καὶ ἐν Διμηνίῳ, εἶναι ὅμως πολὺ σπανιώτερα τῶν τοῦ ρυθμοῦ B 3 α. Ἐν Σέσκλῳ εὗρέθησαν καὶ τινὰ τεμάχια διαστραφέντα κατὰ τὴν ὀπτησιν, ἐξ οὗ γίνεταί πιθανόν, ὅτι κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τόπου.

γ. Τρίτος ρυθμὸς (B 3 γ).

Τὸ ἀγγεῖον πίν. 11 ἔχει ὕψος 0,255 μ., ἀνεκαλύφθη δ' ὑπὸ τοῦ Στάη ἐν τῇ ἐπιχώσει τοῦ θαλάμου τοῦ ἐν Διμηνίῳ μεγάρου Α ὁμοῦ μετὰ τῆς φιάλης πίν. 9 καὶ ἄλλων τεμαχίων τοῦ ρυθμοῦ B 3 α. Τὸ σχῆμα αὐτοῦ εἶναι ὅλως σφαιρικόν, πατεῖ δ' ἐπὶ τοῦ πυθμένος καὶ ἔχει δύο λαβὰς· ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἀλλὰ καλύπτεται ὑπὸ λεπτοῦ ὑπολεύκου, ὀλίγον κιτρινωποῦ καὶ καλῶς ἐστιλβωμένου στρώματος. Τὰ κοσμήματα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον καστανομέλανα καὶ ὡσαύτως ἐστιλβωμένα· ἡ βάσις ὅμως καὶ τέσσαρα ἐλλειψοειδῆ ποικίλματα — δύο ἔμπροσθεν καὶ δύο ὀπίσθεν — εἶναι ἐρυθρά, ἐν ἐκάστῳ δὲ τούτων ὑπάρχουσι δύο τεθλασμέναι γραμμαὶ ἐξηρημέναι ἐπὶ τοῦ ἑδάφους, ἥτοι ἔχουσαι τὸ χρώμα τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου.

Ἐν Διμηνίῳ εὗρέθησαν ὀλίγα ἄλλα τεμάχια τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ. Τέσσαρα ἐκ τούτων (τὸ ἐν ἀπεικ. πίν. 6, 3) προέρχονται ἀπὸ φιαλῶν, τῶν ὁποίων τὰ τοιχώματα κάμπτονται καὶ οὕτω χωρίζεται ἡ κοιλία ἀπὸ τῶν χειλέων, ἅτινα εἶναι κάθετα (ἴδε τὴν τομὴν πίν. 6, 3). Ὁ πηλὸς δύο ἐκ τῶν τεμαχίων εἶναι μελανότεφρος, τῶν λοιπῶν κεραμόχρους, ἢ δ' ἐπιφάνεια πάντων κιτρινόλευκος καὶ τὰ κοσμήματα μελανὰ καὶ ἐρυθρά. Ἡ ἐργασία ὅμως εἶναι ἀμελεστέρα τῆς τοῦ ἀγγείου πίν. 11, τὸ δὲ μελανὸν χρώμα δὲν εἶναι οὔτε τόσο ὁμαλόν, οὔτε τόσο στιλπνόν καὶ τόσο στερεόν, ὅσον ἐπὶ ἐκεῖνου.

Ἐν Σέσκλῳ οὐδὲν δεῖγμα τοῦ ρυθμοῦ B 3 γ ἀνεκαλύφθη, ἀλλ' ἐν Πύργῳ εὗρον ἐν τεμάχιον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, πλεονα δ' ἐπὶ τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας παρὰ τὴν Λάρισαν — τὰ μὲν ὡσαύτως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, δύο δὲ καὶ ἐν τῇ σκαφῇ

όμοῦ μετὰ τινων μονοχρώμων τῆς ἀρχαιοτέρας λιθικῆς περιόδου καὶ τινων ἀνηκόντων εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Ὅμοίως εὔρον τεμάχιά τινα εἰς τὰς δοκιμὰς τῆς μαγούλας Καραμπαϊραμίου, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ σπουδαιότερον εἶναι τὸ ἐνταῦθα εἰκ. 122 ἀπεικονιζόμενον. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ εἶναι ἐπιεχρισμένη δι' ὑπολεύκου ἀλοιφῆς, ἐπ' αὐτῆς δ' εἶναι ἐξωγραφημένα τὰ κοσμήματα διὰ χρωμάτων μελανοῦ καὶ ἐρυθροῦ· ἢ ἐν τῷ μέσῳ τεθλασμένη στενὴ ταινία εἶναι ἐξηρημένη ἐπὶ τοῦ ἐδά-

Εἰκὼν 122.

φους, ἐκ τῶν ἐκατέρωθεν δ' αὐτῆς τριγώνων ἢ μᾶλλον ὀδόντων τὰ μὲν ἀνώτερα εἶναι ἐρυθρά, τὰ δὲ κατώτερα μελανά. Ὅσαύτως αἱ ὀριζόντιαι στεναὶ ταινίαι εἶναι αἱ μὲν μελαναί, αἱ δ' ἐρυθραί, μελαναὶ δὲ εἶναι καὶ αἱ πλατύτεραι ταινίαι ἄνω καὶ κάτω καὶ εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον. Τὸ τεμάχιον τοῦτο προέρχεται ἐκ μεγάλου ἀγγείου, ἴσως φιάλης· διότι φέρει κοσμήματα ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων, τὰ τῆς ἔξω ὅμως ἦσαν μόνον μελανὰ ἢ μᾶλλον κα-
στανά.

Πολλὰ τεμάχια τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ παρατήρησα καὶ εἰς τὸν συνοικισμὸν ἀρ. 56 (σ. 10).

Ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν τοῦ ῥυθμοῦ Β3 γ παρατηρῶ, ὅτι αἱ ἑλικες τοῦ ἀγγείου πίν. 11 καὶ τὰ συστήματα τῶν παραλλήλων, ὀλίγον καμπυλουμένων, γραμμῶν ἀπαντῶσιν οὐχὶ σπανίως εἰς τὸν ῥυθμὸν Β3 α (πρβ. διὰ τὰς γραμμὰς πίν. 26,1 καὶ πίν. 27

ἀρ. 1.3). Ἀλλ' οἱ ὀδόντες τῶν τεμαχίων πίν. 6, 3 καὶ εἰκ. 122, οἵτινες ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ ἄλλων τεμαχίων, εἶναι χαρακτηριστικοὶ κυρίως τοῦ ῥυθμοῦ Α3 β. Ὅστε ἔνεκα τοῦ σχήματος τῶν κοσμημάτων ὁ ῥυθμὸς Β3 γ φαίνεται ὅτι κεῖται μετὰ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Πρὸς τοῦτο δὲ συμφωνοῦσι καὶ τὰ χρώματα τῶν κοσμημάτων, ἅτινα εἶναι ἐρυθρά, ὡς τὰ τοῦ ῥυθμοῦ Α3 β, καὶ μελανά ὡς τὰ τοῦ Β3 α, καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου πίν. 11· διότι αἱ μὲν λαβαὶ εἶναι αἱ συνήθεις εἰς τὸν ῥυθμὸν Β3 α, ἢ ὅλη δὲ μορφή αὐτοῦ ἐνθυμίζει σχῆμα γνωστὸν εἰς τὸν ῥυθμὸν Α3 β.

Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ὀφείλω νὰ παρατηρήσω, ὅτι φιάλαι ἔχουσαι τομήν, ὁποῖαν δεικνύει ἡ εἰκὼν πίν. 6, 3, δὲν ἀπαντῶσιν — ὅσον σήμερον γνωρίζομεν — εἰς τὴν κεραμεικὴν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἀλλ' εἶναι ἴδιαι τοῦ χαλκοῦ· προσέτι δέ, ὅτι τὰ τεμάχια τοῦ ῥυθμοῦ Β3 γ, ἅτινα ἐγὼ εὔρον εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Καραμπαϊραμίου καὶ εἰς τὸ Διμηνιον, ἔκειντο εἰς στρώματα ἐπιχώσεως, εἰς τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀναμεμιγμένα καὶ λείψανα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Οὕτω εὐρισκόμεθα εἰς ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ ἡλικίαν τοῦ ῥυθμοῦ Β3 γ. Διότι κατ' ἄλλας μὲν παρατηρήσεις ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, κατ' ἄλλας δὲ μᾶλλον εἰς τὸ τέλος αὐτῆς — ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα· διότι καὶ αὕτη ἡ ὑπόθεσις εἶναι δυνατὴ ἔνεκα τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως τῶν ἐκ Διμηνίου καὶ Καραμπαϊραμίου τεμαχίων. Ἀλλὰ πιθανώτερόν μοι φαίνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅτι εἶναι σύγχρονος τοῦ ῥυθμοῦ Β3 α καὶ ὅτι τὸ ἀγγεῖον πίν. 11 εἶναι ἀληθῶς ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Τὸ τεμάχιον πίν. 6, 3 ὅμως καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτὸ εἶναι ὑστερώτερα· εἰς τοῦτο τὸ συμπέρασμα ἄγει καὶ ἡ χειροτέρα τεχνολογία αὐτῶν.

Ὅτι δὲ τὰ δείγματα τοῦ ῥυθμοῦ Β3 γ εἶναι τόσον σπάνια εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Διμηνίου καὶ ὅλως ἄγνωστα εἰς τὴν τοῦ Σέσκλου, ἐνῶ εἰς ἄλλους συνοικισμοὺς εὐρίσκονται πολὺ συχνότερον, ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἡ κεραμεικὴ δὲν ἦτο ὁμοιόμορφος καθ' ὅλην τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχον διάφορα κέντρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἤσκούντο τοπικοὶ ῥυθ-

μοὶ ἔχοντες οἱ μὲν εὐρυτέραν, οἱ δὲ στενοτέραν διάδοσιν.

Παράρτημα

Κοσμήματα πίθων.

Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἦσαν ἐν χρήσει πίθοι φέροντες κοσμήματα· εἰς τὴν νεωτέραν ὅμως ἀπαντῶσιν οὐχὶ σπανίως καὶ ἡ περὶ τῆς κεραμεικῆς τῆς περιόδου ταύτης πραγματεία δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀρτία, ἐὰν δὲν γίνῃ σύντομος λόγος καὶ περὶ αὐτῶν.

Τοῦ πίθου εἰκ. 123 τὰ τεμάχια ἀνεκαλύφθησαν ἐν Σέσκλῳ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου 3 τοῦ δι-

Εἰκὼν 123.

πλοῦ μεγάρου, εἶναι δὲ 0,90 μ. ὑψηλὸς καὶ φέρει τέσσαρας καθέτους λαβὰς, αἵτινες ἀπολήγουσιν ἄνω εἰς ἀποφύσεις· ἐκ τῶν ἀποφύσεων τούτων αἱ μὲν δύο — ἐπὶ τῆς εἰκόνος αἱ εἰς τὰ πλάγια κείμεναι — εἶναι μᾶλλον αἰχμηραί, αἱ δὲ ἄλλαι δύο ἔχουσι σχῆμα στρογγύλον καὶ εἶναι κοῖλαι ὡς μικραὶ ἀβαθεῖς φιάλαι. Ὑπὸ τὰς λαβὰς ἡ κοιλία θλάται καὶ βαίνει στενουμένη πρὸς τὰ κάτω, ἡ θλάσις δὲ ἐξαί-

ρεται διὰ πλαστικῆς ταινίας φερούσης στοῖχον τύπων δακτύλων ἢ μικρῶν κοιλοτήτων. Περὶ τὰ χεῖλη ὑπάρχουσι τέσσαρες ἐξογκώσεις — μία ἄνωθι ἐκάστης τῶν τεσσάρων λαβῶν —, ἀπὸ δύο δ' ἐξ αὐτῶν, κειμένων ἄνωθι τῶν κοίλων ἀποφύσεων, ἐξαρτῶνται δύο συμμετρικαὶ ἐλικοειδεῖς ταινίαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων εὐρίσκονται πάλιν τύποι δακτύλων. Ὅμοιοι τύποι εἰς δύο στοίχους διατεταγμένοι περιθέουσι καὶ ὅλην τὴν περιφέρειαν τῶν χειλέων.

Τὸ τεμάχιον εἰκ. 124 προέρχεται ἀπὸ ὁμοίου πί-

Εἰκὼν 124.

θου, ἐπ' αὐτοῦ δὲ διακρίνονται σαφέστερον αἱ δύο ἐλικοὶ μετὰ τῶν τύπων δακτύλων.

Ἐπὶ ἄλλου τεμαχίου (εἰκ. 125) ὑπάρχει μὲν ἡ

Εἰκὼν 125.

ἐξογκώσεις καὶ ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτῆς πάλιν δύο ἐλικες, ἀλλ' εἶναι στεναί, ἔχουσι ῥάχιν καὶ στεροῦνται τῶν τύπων. Ὁ πίθος, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται τὸ τεμάχιον τοῦτο, εἶχε περὶ τὰ χεῖλη λοξὰς ἐγγα-

ράκτους γραμμάς — πιθανῶς λείψανα γωνιῶν ἢ διπλῶν διεσπασμένων τεθλασμένων γραμμῶν — ἄνευ τύπων.

Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 126 ὅμως, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὁμοιοὶ διαλελυμέναι τεθλασμέναι γραμμαὶ ὑπάρ-

Εἰκὼν 126.

χουσιν, αἱ γωνίαι πληροῦνται διὰ τύπων. Ἐπ' αὐτοῦ σώζεται καὶ τὸ ἄκρον ἑλικος φερούσης πάλιν τύπους.

Ἐπὶ ἄλλου τεμαχίου (εἰκ. 127) ἡ ἐξόγκωσις εἶναι ρινοειδῆς τὸ σχῆμα, δὲν ἐκφύονται δὲ ἀπ' αὐ-

Εἰκὼν 127.

τῆς ἑλικος, ἀλλὰ περιβάλλεται ὑπὸ τοξοειδοῦς ταινίας μετὰ τύπων. Πρὸ βλ. ἀνωτ. π. χ. πίν. 23 ἀρ. 1.2 κ. ἄ.

Ἐπὶ ἄλλου τεμαχίου πάλιν (εἰκ. 128) ὑπὸ τὴν ταινίαν τῶν χειλέων μετὰ τῶν τύπων ὑπάρχει δισκοειδῆς θηλή.

Εἰκὼν 128.

Τέλος δ' ὁ πίθος, ἐκ τοῦ ὁποῖου προέρχεται τὸ τεμάχιον εἰκ. 129, εἶχε τριπλῆν ταινίαν περὶ τὰ χεῖλη.

Εἰκὼν 129.

Ὁ πλαστικὸς οὗτος διάκοσμος τῶν πίθων φαίνεται ὅτι ἐμορφώθη κατ' ἀπομίμησιν σχοινίων, διὰ τῶν ὁποίων περιέβαλλον αὐτοὺς πρὸς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν. Τοῦτο ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων ὁ πίθος εἰκ. 123 καὶ τὰ δύο τεμάχια εἰκ. 124, 125, ἐνθα αἱ μὲν ἐξογκώσεις παριστῶσιν ἢ ἀληθεῖς ἀποφύσεις σκοπὸν ἔχουσας νὰ ἐμποδίσωσι τὸ σχοινίον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξολισθήσῃ ἢ, πιθανώτερον, τοὺς δεσμοὺς τῶν σχοινίων, αἱ δ' ἐξ αὐτῶν ἐκφυόμεναι δύο ἑλικες δηλοῦσι τὰ μετὰ τὴν δέσιν περισσεύοντα ἄκρα τῶν σχοινίων. Διὰ τῶν τύπων δὲ τῶν δακτύλων ἴσως ἤθελον νὰ μιμηθῶσι τὸ πλεκτὸν τῶν σχοινίων.

Τὸ τεμάχιον εἰκ. 130 ἀνεκαλύφθη ἐν Σέσχλω εἰς βάθος 1,90 μ. καὶ ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον

τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχουσι τέσσαρες βραχεῖαι κάθετοι πλαστικάι ταινίαι ἐκφυόμεναι

Εἰκὼν 130.

ὡς θύσανοι ἐξ ἄλλης ὀριζοντίας· πιθανῶς δὲ καὶ ἐνταῦθα αἱ κάθετοι ταινίαι οὐδὲν ἄλλο παριστάνουσιν ἢ τὰ κρεμάμενα ἄκρα σχοινίων

Εἰκὼν 131.

Ἄλλο τεμάχιον, τὸ εἰκ. 131, εὐρέθη εἰς ἀμφί-

βολον ἐπίχωσιν, ἡ παραβολὴ δὲ αὐτοῦ πρὸς τὸ εἰκ. 125, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπαντῶσιν αἱ αὐταὶ ἐγγάρρακτοι γραμμαί, καθιστᾷ λίαν πιθανόν, ὅτι ἀνήκει καὶ τοῦτο εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Τελευταῖον δὲ μνημονεύω ἐν τεμάχιον (εἰκ. 132), τοῦ ὁποίου τὸ κόσμημα εἶναι, ὡς φαίνεται, παρχλ-

Εἰκὼν 132.

λαγὴ τοῦ ἐκ τῆς τεθλασμένης γραμμῆς καταγομένου ὀδοντωτοῦ (πρβ. εἰκ. 94 καὶ 100 καὶ πίν. 18,5 κ. ᾧ) μετὰ τοῦ τριγωνικοῦ ἐπιθέματος.

ΤΑ ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ

(Συνέχεια)

Γ. Ἀγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Ἐκ πολλῶν τεκμηρίων συνάγεται, ὅτι ὁ χαλκοῦς αἰὼν διήρκεσεν ἐν Θεσσαλίᾳ μακρὸν χρόνον (πρβ. σ. 66 καὶ 121), ἡ δὲ κεραμικὴ βεβαίως δὲν ἔμεινεν ἀναλλοίωτος καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπέστη μεταβολὰς καὶ ἔσχεν ἐξέλιξιν, ὅπως καὶ ἡ κεραμικὴ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἱστορία αὐτῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι σκοτεινότερα ἢ κατὰ τὰς δύο παλαιότερας.

Ἦδη εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου παρετήρησα γενικῶς περὶ τῆς προϊστορικῆς κεραμικῆς τῆς Θεσσαλίας, ὅτι «ὑπάρχουσιν ὅχι μόνον μεμονωμένα ἀγγεῖα, ἀλλὰ καὶ ῥυθμοὶ ὅλοι, περὶ τῆς σχετικῆς ἡλικίας τῶν ὁποίων δύνανται νὰ γεννηθῶσιν ἀμφιβολίαι». Ἡ παρατήρησις αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀγγείων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀπὸ τῶν τοῦ χαλκοῦ, πραγματικῶς δὲ τὰ ἀγγεῖα Β3 γ καὶ τινὰ ἐκ τῶν ἐγχαρακτῶν κατετάξαμεν εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα μετὰ δισταγμοῦ (σ. 228 καὶ 207 ἐξ.). Ἀλλὰ συχνότερον ἔτι θ' ἀναγκασθῶμεν νὰ ἐκφράσωμεν τοιοῦτους δισταγμοὺς εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, διότι περισσότερα εἶναι καὶ τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα μόνον κατὰ πιθανότητα μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλῃ ἐθέσαμεν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα.

Περὶ ἄλλων ἀγγείων πάλιν δὲν χωρεῖ μὲν εὐλογος ἀμφιβολία, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ χρησιμότης διὰ τὴν

ἱστορίαν τῆς κεραμικῆς εἶναι πολλάκις μικρά, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν αὐτὰ ἀσφαλῶς κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ νὰ ὀρίσωμεν, τίνα ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου καὶ τίνα πρὸς τὸ μέσον ἢ τὸ τέλος αὐτῆς. Δὲν δυνάμεθα ἄρα οὐδ' ἐκ τούτων νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς μεταβολὰς τῆς κεραμικῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος καὶ νὰ παραστήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς μετὰ τινος ἀκριβείας.

Οἱ λόγοι δέ, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἐπικρατεῖ τόση ἀβεβαιότης περὶ τὴν κεραμικὴν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἐξηγοῦνται ἐπαρκῶς ἐξ ὧν θὰ εἴπωμεν κατωτέρω περὶ τοῦ τόπου καὶ τῶν ἄλλων περιστατικῶν τῆς εὐρέσεως τῶν διαφόρων ἀγγείων (πρβ. μάλιστα τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ μονόχρωμα Γ3). Διότι θὰ ἴδωμεν, ὅτι, καὶ ἂν πάντα τὰ ἀγγεῖα, περὶ τῶν ὁποίων πραγματευόμεθα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, εἶναι ἀληθῶς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ διαγράψωμεν ἀρτίαν εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως, διότι δὲν ὀρίζεται πάντοτε μετὰ βεβαιότητος ἡ χρονικὴ σχέσις αὐτῶν πρὸς ἄλληλα.

Ἡ ἀκόλουθος περιγραφὴ ἄρα ἐξ ἀνάγκης ἔχει πολλὰ κενὰ καὶ χάσματα· αὕτη δὲ μάλιστα δύναται νὰ συμπληρωθῇ — καὶ πιθανῶς νὰ διορθωθῇ — ἐκ νεωτέρων ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων (πρβ. σ. 157). Ἀλλὰ καὶ ὅπως ἔχει, δεικνύει νομίζω σαφῶς τὸν γενικὸν χαρακτήρα τῆς κεραμικῆς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος· καὶ διδάσκει, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι συνέχεια τῆς κεραμικῆς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος οὐδὲ

συγγενεῦει στενότερον μετ' ἐκείνης, ἐν τῷ συνόλῳ δὲ εἶναι πολὺ κατωτέρα καὶ βαθρῆκευτέρα.

1. Γραπτὰ ἀγγεῖα.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα εἶναι σχετικῶς σπάνια, ἀνήκουσιν ὅμως τὰ πλεῖστα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους αὐτῆς. Ἐνεκα τούτου ἀντιστρέφωμεν ἐνταῦθα τὴν τάξιν τῆς περιγραφῆς, τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, καὶ πραγματευόμεθα πρῶτον περὶ τῶν γραπτῶν, κατόπιν περὶ τῶν φερόντων ἐγγράρακτα κοσμήματα καὶ τελευταῖον περὶ τῶν μονοχρώμων, ἅτινα εἶναι τὰ πολυαριθμότατα. Ἐν παραρτήματι δὲ θ' ἀπεικονίσωμεν πάλιν ὀλίγα δείγματα πλαστικῶν κοσμημάτων πίθων ἢ πιθοειδῶν ἀγγείων.

Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα, ἂν καὶ εἶναι ὀλίγα, ὅμως κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν δεικνύουσι σημαντικὰς διαφοράς, ἔνεκα τῶν ὁποίων διακρίνομεν αὐτὰ εἰς πέντε ῥυθμούς.

α. Πρῶτος ῥυθμός (Γ1α).

Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι συνήθως τεφρὸς ἢ καστανός, ἢ δ' ἐπιφάνεια ἔχει ὠραῖον ὁμοιόμορφον μελανὸν καὶ τόσον στιλπνὸν γάνωμα, ὥστε ἐνίοτε προξενεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὑαλώσεως. Δὲν εἶναι δὲ τὸ γάνωμα τοῦτο ἰδιαίτερόν τι χρῶμα καλύπτον μόνον τὴν ἐπιφάνειαν, ἀλλ' εἰσδύει καὶ ἐνδότερον καὶ διακρίνεται σαφῶς, ὅτι ὁ πηλὸς βαθμῆδὸν γίνεται πρὸς τὰ ἔσω μᾶλλον τεφρὸς καὶ κατόπιν καστανός. Ἐπί τινων τεμαχίων μάλιστα ὁ πηλὸς καὶ ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐπὶ τῆς ἔσω ἐπιφανείας εἶναι ὁμοίως μελανός, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς ἔξω. Τὰ τοιχώματα τῶν ἀγγείων δὲν εἶναι πάντοτε πολὺ λεπτά, ἢ ὀπτησις ὅμως εἶναι καλὴ καὶ ἐν γένει ἡ τεχνικὴ ἐργασία τελεία.

Τὰ σχήματα δὲν διακρίνονται ἀσφαλῶς, φαίνεται ὅμως ὅτι πολλὰ τεμάχια προέρχονται ἀπὸ μικρῶν εὐρυστόμων πυξίδων ἢ δοχείων, τῶν ὁποίων ὁ λαιμὸς χωρίζεται ἀπὸ τῶν ὤμων διὰ θλάσεως — ἐνίοτε μάλιστα καὶ δι' ἐγγαράκτου γραμμῆς —, ὁμοίως δὲ θλάται κατὰ τὸ μέσον καὶ ἡ κοιλία (ἴδε τὴν τομὴν εἰκ. 133, πρβ. δὲ καὶ εἰκ. 139).

Ἄλλα τεμάχια ἀνήκουσιν εἰς μεγαλύτερα ἀγγεῖα, ἀλλὰ περὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν οὐδὲν δυνάμεθα

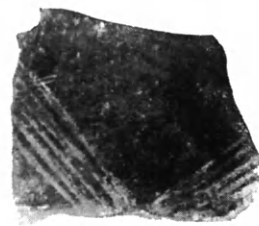
Εἰκὼν 133.

νὰ εἰπώμεν. Ὅμοίως ἄγνωστον εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου, ἐκ τοῦ ὁποῦ προέρχεται τὸ τεμάχιον εἰκ. 134. Ἐπὶ τούτου σώζεται καὶ ὥτιον ἢ μικρὰ λαβή.

Εἰκὼν 134.

Τὰ κοσμήματα εἶναι συστήματα παραλλήλων λοξῶν γραμμῶν ἢ γωνιῶν — οἰονεὶ τμήματα παραλλήλων τεθλασμένων γραμμῶν — ἢ τρίγωνα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχουσι πάλιν παράλληλοι γραμμαί, ἢ τέλος τρίγωνα πλήρη (εἰκ. 134-136,

Εἰκὼν 135.

πρβ. καὶ εἰκ. 139). Αἱ γραμμαὶ εἶναι λεπταί, τὸ δὲ χρῶμα αὐτῶν λευκὸν ῥυπαρὸν καὶ πολλαχού ἐξηφανίσθη, ὥστε νῦν μόλις διακρίνονται ἰχνη αὐτοῦ· ἐνίοτε μάλιστα δύναται τις ν' ἀμφιδάλλῃ, ἐὰν ὑπῆρχεν ἀληθῶς λευκὸν χρῶμα ἢ ἐὰν ἀπλῶς προσκολλήθη ῥύπος ἐπὶ ἀστιλβώτων γραμμῶν ἢ ταινιῶν (πρβ. κατωτέρω).

Μετὰ τῶν τεμαχίων τούτων ἀνεκαλύφθησαν

πλείονα ἄλλα, τὰ ὅποια δὲν φέρουσι μὲν γραπτὰ κοσμήματα, κατὰ τὸν πηλὸν ὅμως, κατὰ τὸ χρῶμα καὶ τὴν στίλβωσιν τῆς ἐπιφανείας, κατὰ τὴν ὀπτησιν καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ τεχνικὰ γνωρίσματα ὁμοιάζουσιν τόσον πρὸς τὰ περιγραφέντα, ὥστε δὲν δύνανται νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἐκείνων. Καὶ τὰ σχή-

Εἰκὼν 136.

ματα τῶν ἀγγείων ἦσαν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦλάχιστον, τὰ αὐτά. Τέσσαρα ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων φέρουσι φακοειδεῖς θηλάς κειμένας ἐν στοίχῳ ἐπὶ τῆς ἔξω περιφερείας τῶν χειλέων ἢ κατωτέρω πρὸς τὸ μέσον τῆς κυλίας τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 137),

Εἰκὼν 137.

ἄλλα δέ τινα κοσμοῦνται διὰ λίαν ἀβαθῶν ῥαβδώσεων ἢ αὐλακώσεων, αἵτινες ἐπὶ ἐνὸς (εἰκ. 138)

Εἰκὼν 138.

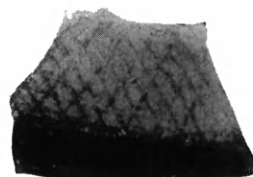
σχηματίζουν γωνίας. Τελευταῖον εὐρέθησαν εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Καραμπαϊράμιου δύο τεμάχια (εἰκ. 139 καὶ 140), ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσι ποικίλματα σχηματισθέντα μόνον διὰ στιλβώσεως, ἄνευ τῆς χρήσεως χρώματος. Ἐκ τούτων τὸ ἐν εἰκ. 139 φέρει ἄνω παρὰ τὰ χεῖλη στοῖχον μικρὸν

κοιλοτήτων, ἐνῶ ἐπὶ ἄλλων ὑπάρχουσι συνήθως εἰς τὴν θέσιν ταύτην μικραὶ θηλαί, τὸ γάνωμα δὲ αὐτοῦ εἶναι καθόλου ὠραῖον μελανόν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ὤμων αἱ ἐστιλβωμέναι γραμμαὶ εἶναι μελανώτε-

Εἰκὼν 139.

ραι τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας. Τὸ κόσμημα ἀπαντᾷ ἀκριβῶς ὅμοιον καὶ γραπτὸν διὰ λευκοῦ χρώματος. Τὸ τεμάχιον εἰκ. 140 εἶχε τὰ ποικίλματα πάλιν ἐπὶ τῶν ὤμων, ὡς φαίνεται, ἡ ἐπιφάνεια δὲ τοῦ μέρους τούτου ἔχει χρῶμα μᾶλλον τεφρόν,

Εἰκὼν 140.

διότι εἶναι ἀστιλβωτος, ἐνῶ αἱ ἐστιλβωμέναι γραμμαὶ εἶναι μελαναί, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κοιλία ἦτο ὅλη ἐστιλβωμένη καὶ μελανή.

Ἐν ἄλλο τεμάχιον (εἰκ. 141), ἀνακαλυφθὲν ἐπίσης εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Καραμπαϊράμιου,

Εἰκὼν 141.

ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν μᾶλλον καστανόχρουν, ἐπ' αὐτῆς δ' ὑπάρχουσι ταινίαι ἐστιλβωμέναι βαθυτέρου χρώματος.

Τὰ ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ Γ1 α εἶναι ἐκ τῶν τελειοτάτων τῆς περιόδου ταύτης καὶ μόνον εἰς τὰ τοῦ ἐπομένου ῥυθμοῦ Γ1 β καὶ εἰς τὰ νεώτατα ἐκ τῶν

άπλων μονοχρώμων — τὰ τροχήλατα — θὰ εὐρωμεν πάλιν τὴν κεραμεικὴν τέχνην τόσον προηγμένην. Ἐκ τῶν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος δὲ δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς αὐτὰ μάλιστα τὰ μονόχρωμα Α1, πρὸς τὰ ὅποια ὁμοιάζουσι καὶ κατὰ τινα ἄλλα· οὕτω π. χ. αἱ θηλαὶ ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ τούτων καὶ ἐπὶ ἐκείνων, ἂν καὶ διαφέρουσι κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν διάταξιν. Ἐπίσης αἱ ἀβαθεῖς αὐλακώσεις ἢ ραβδώσεις τοῦ ρυθμοῦ Γ1α φαίνεται ὅτι ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν μονοχρώμων Α1 παρατηρηθέντα ἴχνη τοῦ ἐργαλείου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐλείπεται τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν. Τὰ ἴχνη ἐκεῖνα σχηματίζουν γραμμὰς καθέτους συμφῶνως πρὸς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἐσύρετο τὸ ἐργαλεῖον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ αγγείου, εἴπομεν δὲ (σ. 161), ὅτι ἐπίτηδες δὲν ἐξηλείφθησαν — ἴσως ἵνα ποικίλῃ τὴν ἐπιφάνειαν· δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον, ὅτι ἐξ ὁμοίων ἰχνῶν προῆλθον ἐν ἀρχῇ αἱ αὐλακώσεις.

Περὶ τῆς ἡλικίας δὲ τοῦ ρυθμοῦ Γ1α δὲν εἴμεθα ἐντελῶς βέβαιοι. Εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον δὲν ἀνεκαλύφθησαν δείγματα αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας καὶ τοῦ Καραμπαϊραμίου, ἐν δὲ τεμάχιον καὶ εἰς τὴν Μαγούλαν Ἀϊδινίου (σ. 12, ἀρ. 60)· τὰ τρία ὅμως τεμάχια, τὰ φέροντα κοσμήματα σχηματισθέντα διὰ στιλδώσεως, εὐρέθησαν, ὡς ἐδήλωσα ἤδη, πάντα εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Καραμπαϊραμίου. Τὰ ἐκ τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας συνελέγησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τύμβου ἢ κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν σκαφήν, εἰς μικρὸν βάθος· ἐπειδὴ ὅμως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἔκειντο καὶ πολλὰ αγγεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἡδύνατό τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι καὶ ταῦτα εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνήκουσι. Καὶ αἱ ὁμοιότητες, τὰς ὁποίας εὕρομεν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν μονοχρώμων Α1, συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τοῦ συμπεράσματος τούτου, ἐπίσης δὲ ἡ ὁμοιότης τῶν κοσμημάτων — καὶ κατὰ τὸ χρῶμα καὶ κατὰ τὸ σχῆμα — πρὸς τὰ κοσμήματα τοῦ ρυθμοῦ Α3α.

Ἄλλ' εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Καραμπαϊραμίου τὰ δείγματα τοῦ ρυθμοῦ Γ1α ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ ὑψηλότερον στρώμα, ἀπὸ ἐνὸς μέχρι τριῶν μέτρων βάθους, τὸ στρώμα δὲ τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐξ ἐπιχώσεως τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἂν καὶ ὑπῆρχον εἰς

αὐτὸ καὶ τεμάχια τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ὅμοίως τὸ ἐκ τῆς Μαγούλας Ἀϊδινίου τεμάχιον εὐρέθη εἰς τὸ ἀνώτατον στρώμα εἰς βάθος ἐνὸς μέτρου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ λαμπρὸν μελανὸν γάνωμα εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα — τὸ μελανὸν ἢ μελανότερρον χρῶμα τῆς ἐπιφανείας τῶν ἐγγαράκτων αγγείων Β2 ὑπολείπεται κατὰ πολὺ —, πείθομαι, ὅτι ὁ ρυθμός Γ1α πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὸν χαλκῶν αἰῶνα· πιθανώτατα δὲ μᾶλλον πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ. Καὶ ἐὰν ταῦτα οὕτως ἔχωσιν, εἶναι ἀξία σημειώσεως ἢ σύμπτωσις, ὅτι τὰ ἀρχαιότατα αγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος παρουσιάζουσι περιέργους ἀναλογίας πρὸς τὰ ἀρχαιότατα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ⁽¹⁾.

Ἐν τέλει ἀπεικονίζω (εἰκ. 142) τμήμα ἀπὸ τῆς

Εἰκὼν 142.

βάσεως μεγάλου αγγείου εὐρεθὲν ὡσαύτως εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Καραμπαϊραμίου· καὶ τοῦτο κοσμεῖται διὰ λευκῶν γραμμῶν, ὁ πηλὸς ὅμως εἶναι μᾶλλον ἀκάθαρτος, ἢ ἔξω ἐπιφάνεια καστανῇ ἢ

(1) Δείγματά τινα τοῦ ρυθμοῦ Γ1α φέροντα λευκὰ κοσμήματα ἀπέσπειρα διὰ τοῦ κ. H. Schrader εἰς Βερολίνον, ἵνα παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἀρχαιότατα Τρωικά, πρὸς τὰ ὅποια ὑπέθετον ὅτι ὁμοιάζουσιν· ἀληθῶς δὲ ὁ κ. Zahn παραβαλὼν αὐτὰ μετὰ τοῦ κ. H. Schmidt εἶχε τὴν εὐμένειαν νὰ μοι γράψῃ τὰ ἀκόλουθα: Wir kamen beide zu dem Resultate, dass sie am nächsten mit der Keramik von Troja I zusammengehen nach der Behandlung des Thones, Art der Politur und weisser Bemalung, die nur bei den ältesten troischen Gefässen vorkommt. Μονόχρωμα δὲ τεμάχια μετ' αὐλακώσεων ἢ φακοειδῶν θηλῶν, ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὰ θεσσαλικά, ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὸν Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας· ὡσαύτως ἐν τεμάχιον μετὰ κοσμημάτων διὰ στιλδώσεως σχηματισθέντων. Αὐλακώσεις ἀβαθεῖς ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ αγγείων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τῆς Κρήτης (Κνωσοῦ καὶ Φαιστός).

τεφρά, ἢ δ' ἔσω κεραμόχρους καὶ ἡ στίλβωσις πολὺ ἀτελεστέρα· πιθανῶς τὸ τεμάχιον τοῦτο εἶναι ἱκανῶς ὑστερώτερον τῶν λοιπῶν. Ὑψ. 0,125 μ.

β. Δεύτερος ρυθμὸς (Γ 1 β).

Μετὰ τῶν ἀγγείων τοῦ προηγουμένου ρυθμοῦ ἀνεκαλύφθησαν εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας καὶ τοῦ Καραμπαϊραμίου — καὶ μόνον εἰς αὐτοὺς — ἄλλα τινὰ ὀλίγα τεμάχια, τῶν ὁποίων ὁ πηλὸς εἶναι χρώματος τεφροῦ ἀνοικτοῦ, σχετικῶς καθαρὸς καὶ καλῶς ὠπτημένος. Ἡ

Εἰκὼν 143.

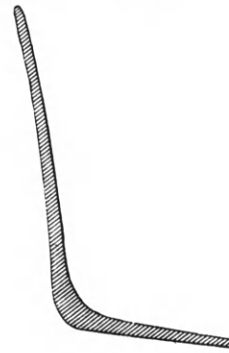
ἐπιφάνεια ἔχει τὸ αὐτὸ τεφρὸν χρῶμα καὶ εἶναι ὁμαλωτάτη, φέρει δὲ γραπτὰ μελανὰ κοσμήματα ἀποτελούμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ καθέτων (εἰκ. 143) ἢ ὀριζοντίων γραμμῶν· ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου τεμαχίου (εἰκ. 144) ἀπαντῶσι γωνίαι.

Εἰκὼν 144.

Τὸ συνηθέστατον σχῆμα ἀγγείου εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦτον φαίνεται ὅτι ἦτο ποτήριον τι ἔχον τὸν πυθμὲν ἐπίπεδον (εἰκ. 145, μέγ. 1:2)· ἐπὶ ἐνὸς δὲ τεμαχίου σώζεται καὶ ἀρχὴ λαβῆς, ἣτις ἐκφύεται πλησίον τοῦ πυθμένος καὶ ἦτο κάθετος, ἐὰν δὲ τὸ ποτήριον ἦτο δίσκον, τὸ σχῆμά του πρέπει νὰ προσ-

ῃγγίζε πρὸς τὸ τῶν γνωστῶν τρωικῶν κυπέλλων. Τὸ τεμάχιον εἰκ. 144 προέρχεται ἀπὸ μικροῦ ἀγ-

Εἰκὼν 145.

γείου διαφόρου σχήματος, ἥτοι μᾶλλον σφαιρικοῦ, ἔχοντος εὐρὺ στόμιον.

Ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν δὲ τοῦ ρυθμοῦ Γ 1 β ισχύουσιν ὅσα εἵπομεν περὶ τῆς τοῦ προηγουμένου· διότι, ὡς ἐδήλωσα ἤδη, ἀμφοτέρων τεμάχια εὐρέθησαν ὁμοῦ.

γ. Τρίτος ρυθμὸς (Γ 1 γ)

Τούτου τὰ δείγματα (ἴδε πίν. 12), ἀνεκαλύφθησαν εἰς πλείονα μέρη, ἥτοι περὶ τὰ δεκαπέντε μὲν τεμάχια εἰς τὸ Διμήνιον, ἐν μόνον εἰς τὸ Σέσχλον, ἐν εἰς τὴν Μεσιανὴν Μαγούλαν, ἐν εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Ἐρινίου (σ. 131, σημ. 3), τρία εἰς τὸν τῆς Μαγούλας Ἀϊδινίου καὶ ἐν εἰς τὸν τοῦ Καραμπαϊραμίου. Ὁ πηλὸς πάντων εἶναι μελανότεφρος ἢ καστανός, ἢ δ' ἐπιφάνεια συχνὰ ἔσωθεν εἶναι μελανή καὶ ἔξωθεν καστανή — σπανίως τόσον ἀνοικτοῦ χρώματος, ὡς πίν. 12,4 — ἢ τάνάπαλιν· πάντοτε ὁμῶς εἶναι λεία, ἂν καὶ οὐχὶ καλῶς ἐστιλβωμένη. Ἐπ' αὐτῆς δὲ εἶναι ἐπιτεθειμένα ἢ δύο χρώματα ὁμοῦ, ἐρυθρὸν ῥόδινον καὶ λευκόν, ἢ μόνον τὸ ἕτερον τούτων. Ἐπὶ τῶν τεμαχίων πίν. 12 ἀρ. 1 καὶ 6 τὸ ἐρυθρὸν καλύπτει ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν, τὰ δὲ ποικίλματα εἶναι ἐξηρημένα ἐπὶ τοῦ μελανοῦ ἐδάφους καὶ κατόπιν πεπληρωμένα διὰ λευκοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον πρὸς τὰ ἄκρα ἐπιχάθεται ἐνίοτε καὶ ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ. Τὸ πίν. 12,2 καλύπτεται ὁμοίως ὅλον ὑπὸ τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, ἀλλὰ δὲν φέρει — καθ' ὅσον σώζεται — ποικίλματα. Ἐπὶ δὲ τοῦ τεμαχίου πίν. 12,4 τὸ ἔδαφος εἶναι χρώματος καστανοῦ ἀνοικτοῦ, λευκαὶ δὲ αἱ γραμμαὶ, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ κύ-

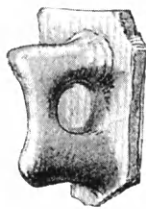

ριον κόσμημα, ἀλλ' αἱ δύο ὀρίζονται ταινίαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων κεῖνται αἱ γραμμαί, εἶναι ἐρυθραί· αἱ ταινίαι ἐτέθησαν κατόπιν καὶ ἕνεκα τούτου καλύπτονται ἐν μέρει τὰ ἄκρα τῶν λευκῶν γραμμῶν. Τέλος ἐπὶ τῶν τεμαχίων πίν. 12 ἀρ. 3. 5. 7 τὸ ἔδαφος εἶναι πάλιν μελανὸν ἢ μελανότερον, τὰ δὲ κοσμήματα ἢ μόνον ἐρυθρὰ ἢ μόνον λευκά. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου πίν. 12, 5 τὸ λευκὸν χρῶμα ἐπηλείφθη ὡς ἐν στρώμα, κατόπιν δὲ δι' ὀξείας ἐργαλείου ἐχαράχθησαν εἰς τὸ στρώμα τοῦτο στεναὶ αὐλακες, μέχρις οὗ ἐφάνη ἡ μελανὴ τοῦ ἀγγείου ἐπιφάνεια, καὶ οὕτω ἐσχηματίσθησαν αἱ λευκαὶ τοξοειδεῖς γραμμαί· πρὸς τὸ ἄνω μέρος τοῦ τεμαχίου ἢ ἀπόξεις τοῦ λευκοῦ στρώματος δὲν συνεπληρώθη ἐντελῶς.

Τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ἀπαντῶσι δύο ἢ τρεῖς αποχρώσεις. Εἶναι δὲ ἀμφοτέρω τὰ χρώματα, καὶ τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ λευκόν, ἀδιαφανῆ καὶ ἀλαμπῆ καὶ ἐπιτίθενται ὡς παχεῖα ἀλοιφή, ὥστε τὰ κοσμήματα ἐξέχουσι πολλάκις ὡς ἀνάγλυπτα.

Σχήματα ἀγγείων δὲν διακρίνονται πολλά. Τὸ τεμάχιον πίν. 12, 1 ἀνῆκεν εἰς κύλικα βαθεῖαν, εἰς παρεμφερῆ δὲ ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ κοιλία κατὰ τὴν βάσιν τῶν χειλέων συνεστελλετο ἀποτόμως, ἀνῆκον τὰ ἀρ. 2 καὶ 4, ἐνῶ τὸ ἀρ. 3 προέρχεται ἀπὸ φιάλης, τῆς ὁποίας τὰ τοιχώματα ἐκάμπτοντο καθέτως πρὸς τὰ ἄνω. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ἀρ. 2 σώζεται καὶ ὡτίον ἄτρητον, τὸ δὲ ἀρ. 3 φέρει δύο μαστοειδεῖς θηλάς.

Τὰ ἄλλα τεμάχια τοῦ πίνακος 12, ὡς καὶ ὅσα δὲν ἀπεικονίσθησαν εἰς αὐτόν, προέρχονται πάντα πιθανῶς ἐπίσης ἐκ κυλικῶν ἢ φιαλῶν καὶ ἐν γένει ἐκ ποτηρίων· ἐν εἴχῃ βάσιν, ἄλλο δὲ τὴν λαβὴν εἰκ. 146 (1;2) καὶ ἄλλο πάλιν μεγαλυτέραν λαβὴν

Εἰκὼν 146.

ὑπερέχουσιν τῶν χειλέων, ὅπως περίπου εἰς τὰς ἐκ τῶν τάφων κύλικας εἰκ. 34, 35 κ. ἄ. Ὡς φαίνεται δέ, ἦσαν πάντα σκευὴ πολυτελείας ἐπιδει-

κνύμενα εἰς σπανίας περιστάσεις· διότι ἄλλως τὰ χρώματα, ἅτινα δὲν εἶναι στερεὰ καὶ εὐκόλως ἀποσπῶνται ἢ ἀποτριβόνται, ταχέως θὰ ἐφθείροντο καὶ τὰ κοσμήματα θὰ ἐξηφανίζοντο.

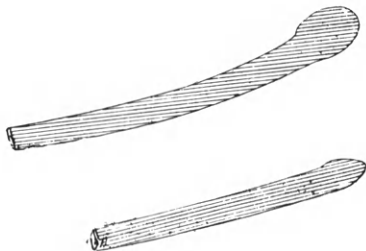
Κοσμήματα ὑπάρχουσι συνήθως ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐπιφανειῶν — κατ' ἐξαιρέσιν ἐνὸς τεμαχίου φιάλης κοσμεῖται μόνον ἢ ἔξω ἐπιφάνεια, ἐνὸς δ' ἄλλου μόνον ἢ ἔσω —, αἱ μορφαὶ δ' αὐτῶν εἶναι ὀλίγαι· παράλληλοι εὐθεῖαι ἢ ὀλίγον καμπύλαι γραμμαί, λοξαὶ γραμμαὶ καὶ γωνίαι μεταξὺ παραλλήλων καὶ τέλος σπεῖραι. Πρὸς τούτοις φιαλῶν τινῶν τὰ χεῖλη ἔσω καὶ ἔξω ἐκοσμοῦντο ὑπὸ πλάτειας ἐρυθρᾶς ταινίας, κατωτέρω δ' ἠκολούθουν λευκαὶ ταινίαι ἢ ἄλλα ποικίλματα, ἅτινα δὲν σώζονται. Ταινίαν ἐρυθρὰν περιθέουσιν τὰ χεῖλη ἔσω ἔφερε καὶ τὸ ἀγγεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ἡ λαβὴ εἰκ. 146.

Ἡ ἡλικία τοῦ ῥυθμοῦ Γ1γ ὀρίζεται μετὰ μεγάλης πιθανότητος ἐκ τῶν ἐξῆς περιστατικῶν.

Εἰς πάντας τοὺς συνοικισμούς, εἰς τοὺς ὁποίους εὐρέθησαν δείγματα αὐτοῦ, τὰ τεμάχια ἔκειτο εἰς στρώματα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἢ τοῦλάχιστον εἰς στρώματα ἀμφίβολα· εἰς τὸ Διμήνιον δὲ ἀνεκαλύφθησαν πλείονα ἐντὸς τῆς μεγάλης τάφρου, ἧτις μετὰ τὸ τέλος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἐσκάφη εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως. Καὶ ὑπῆρχον μὲν εἰς αὐτὴν ἀναμειγμένα καὶ τινα παλαιότερα ἀγγεῖα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀλλαχοῦ οὐδὲ ἐν τεμάχιον εὐρέθη εἰς στρώμα καθαρὸν καὶ ἀδιατάρακτον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἐπιτρέπεται νὰ συναγάγωμεν, ὅτι καὶ ὁ ῥυθμὸς Γ1γ πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν ὅμως σχέσιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν δύο προηγουμένων ῥυθμῶν οὐδὲν ἀσφαλὲς γνωρίζομεν· διότι τὸ ἐκ τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας τεμάχιον εὐρέθη εἰς μεγαλυτέρον βάθος ἢ τὰ τεμάχια τῶν ῥυθμῶν Γ1α καὶ Γ1β, ἀλλὰ μακρὰν αὐτῶν· τοῦναντίον τὸ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Καραμπαϊραμίου ἔκειτο ὑψηλότερον ἐκείνων, εἰς τὴν Μαγούλαν δὲ Ἀϊδινίου ὀλίγον ὑψηλότερον ἔκειτο πάλιν τὸ μόνον δεῖγμα τοῦ ῥυθμοῦ Γ1α. Πλὴν τῶν ἀντιφάσεων τούτων ὅμως, πᾶν συμπέρασμα ἐκ τῶσιν ὀλίγων τεμαχίων συναγόμενον εἶναι ἐξ ἀνάγκης ὁλῶς ἀβέβαιον. Οὐχ ἦττον ἐγὼ πιστεύω, ὅτι οἱ ῥυθμοὶ Γ1α καὶ Γ1β εἶναι προγενέστεροι.

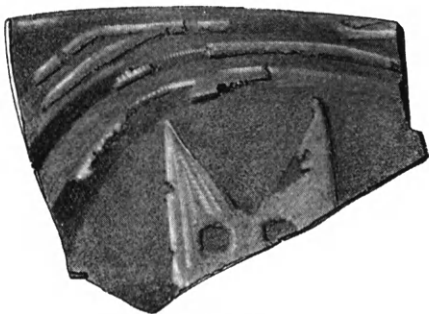
δ. Τέταρτος ρυθμὸς (Γ 1 δ).

Συγγενὴς πρὸς τὸν ρυθμὸν Γ 1 γ εἶναι ἡ τεχνοπρόπια ἄλλων τινῶν τεμαχίων, ἅτινα ἐκοσμοῦντο μόνον διὰ λευκῶν κοσμημάτων (εἰκ. 148-150, μέγ. 1:2). Ταῦτα ἀνεκαλύφθησαν ἐν Σέσκλῳ, ἐν τεμάχιον δ' εὐρέθη καὶ εἰς τὴν Μαγούλαν 'Αἰδινίου· δυστυχῶς εἶναι καὶ ταῦτα μικρά, ὥστε δὲν δυνάμεθα ν' ἀναπαραστήσωμεν ἀκριβῶς τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἦσαν εὐμεγέθεις ἀβαθεῖς φιάλαι ἄνευ λαβῶν καὶ βάσεως· τὰ χεῖλη τινῶν παχύνονται ἢ ἐκατέρωθεν ἢ μόνον πρὸς τὰ ἔσω (εἰκ. 147), ἄλλων δὲ ἔχουσι καὶ ἐντομὰς λο-

Εἰκὼν 147.

ξὰς ὥσπερ ἦσαν συνεστραμμένα (εἰκ. 150). Λαβὰς εἶπομεν ὅτι δὲν εἶχον, ἴσως ὅμως ὥτια τετρημένα· ἐνὸς δὲ τεμαχίου (εἰκ. 149) τὸ χεῖλος πλατυνόμε-

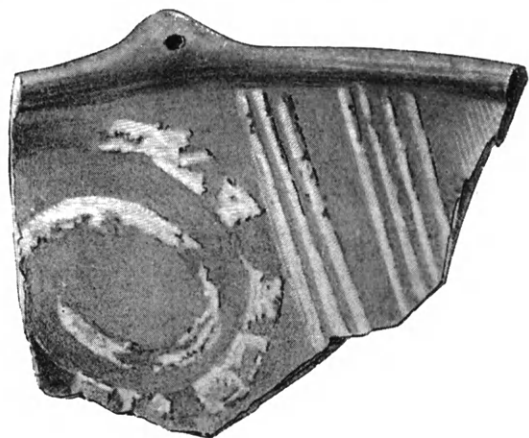
Εἰκὼν 148.

νον σχηματίζει γωνίαν τετρημένην πρὸς ἀνάρτησιν. Ἄλλο σχῆμα, πλὴν τῆς φιάλης, δὲν διακρίνεται.

Τὸ χρῶμα τοῦ πήλου εἶναι τεφρὸν ἢ μελανόν, σπανίως κεραμόχρουν· ἡ ἐπιφάνεια λεία καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐστιλβωμένη, τὸ δὲ λευκὸν τῶν κοσμημάτων ἐπιτίθεται, ὅπως εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ προηγούμενου ρυθμοῦ, ὡς ἀλοιφὴ παχεῖα, καὶ εἶναι ἀστιλβωτον καὶ ἀλαμπές, ἀποτρίβεται δὲ εὐ-

κόλως· ἐκ τούτου φαίνεται, ὅτι καὶ ταῦτα ἦσαν σκεύη πολυτελείας.

Κοσμήματα σώζονται μόνον ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας, περὶ τῆς μορφῆς δ' αὐτῶν δὲν διδασκόμεθα πολλὰ ἐκ τῶν εὐρεθέντων τεμαχίων. Τὸ ἐν εἰκ. 148 φαίνεται ὅτι ἀνῆκεν εἰς φιάλην, τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα χεῖλη ἦσαν ὅλως λευκά, ἐσωτέρω δ' ὑπῆρχε σπεῖρα περιβάλλουσα ποικίλμα, τοῦ ὁποίου μέρος μόνον σώζεται. Ἐπὶ δὲ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 149 βλέπομεν πάλιν σπεῖραν καὶ παρ' αὐτὴν δύο συστήματα παραλλήλων γραμμῶν.

Εἰκὼν 149.

Ὁ ρυθμὸς Γ 1 δ εἶπομεν ὅτι εἶναι συγγενὴς πρὸς τὸν Γ 1 γ καὶ τοῦτο καταφαίνεται ἱκανῶς ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς· ὁ πηλὸς καὶ ἡ ἐργασία τῆς ἐπιφανείας δὲν διαφέρουσι, κοινὴ δὲ εἶναι καὶ ἡ χρῆσις τοῦ λευκοῦ χρώματος ὡς παχεῖας ἀλοιφῆς.

Εἰκὼν 150.

τὰ σχήματα ὅμως τῶν ἀγγείων εἶναι διάφορα, προσέτι δὲ δὲν γίνεται χρῆσις τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὸν ρυθμὸν Γ 1 δ. Ἐνεκα τούτου ἐνόμισα ὅτι ἔπρεπε νὰ χωρίσω αὐτὸν ἀπὸ τοῦ προηγούμε-

νου. Χρονικῶς δὲ εἰκάζω, ὅτι εἶναι σύγχρονος ἢ κατὰ τι ὑστερώτερος ἐκείνου.

ε. Πέμπτος ῥυθμός (Γ1ε).

Εἰς τοῦτον περιλαμβάνομεν τὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἡμῶν ἀνακαλυφθέντα *ἀμαυρόχρωμα* προμυκηναϊκὰ ἢ πρωτομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα τῆς γνωστῆς τεχνοτροπίας. Πιθανῶς δὲ ἔγινε γνωστὸς ὁ ῥυθμὸς οὗτος εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅταν οἱ ἄλλοι εἶχον ἤδη ἐκλείψει· πάντως ὅμως διετηρήθη πολὺν χρόνον μετ' ἐκείνους καὶ εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς τάφους· δύο ἀγγεῖα κοσμούμενα διὰ ποικιλιμάτων χρώματος μελανοῦ ἢ καστανοῦ ἀμαυροῦ ἀπεικονίσθησαν ἤδη ἀνωτέρω (εἰκ. 33 καὶ 66) ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν τάφων. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν δὲ τῶν ἀκροπόλεων τοῦ Διμηνίου καὶ τοῦ Σέσκλου εὐρέθησαν ὀλίγα ἄλλα τεμάχια τῆς αὐτῆς τεχνοτροπίας· ἐκ τούτων τὰ μὲν εἶναι χειροποίητα, τὰ δὲ φέρουσι σαφῆ ἴχνη τροχοῦ. Τὰ κοσμήματα, ὅσον διακρίνονται, εἶναι πάντα γεωμετρικά· ἐπὶ ἐνὸς τεμαχίου ὑπάρχει τεθλασμένη γραμμὴ μεταξὺ λεπτῶν ὀριζοντίων ταινιῶν, δύο δὲ ἄλλα τεμάχια ἀνῆκον εἰς φιάλας κοσμουμένας τὰ χεῖλη διὰ συστημάτων μικρῶν παραλλήλων, ὀλίγων λοξῶν, γραμμῶν⁽¹⁾, καὶ ἐπὶ τινων ἄλλων ἀπαντῶσι ταινίαι ὀριζόντιαι ἢ γραμμαὶ διασταυρούμεναι. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων εἶναι κεραμόχρους ἢ ὑπόλευκος, τὸ δὲ χρῶμα τῶν κοσμημάτων μελανὸν συνήθως, ἐπὶ τινων ὅμως τεμαχίων ὑπέρυθρον ἕνεκα ἰσχυροτέρας ὀπτήσεως, ὡς φαίνεται. Καθόλου ὅμως δὲν διαφέρουσι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀπὸ τῶν ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι κοινῶν προμυκηναϊκῶν γεωμετρικῶν.

Εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἀϊδινίου εὐρέθη καὶ ἐν τεμαχίῳ τῆς τεχνοτροπίας ἐκείνης τῶν ἀμαυροχρώμων, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ κοσμήματα εἶναι δίχρωμα, ἥτοι ἐρυθρὰ περιγραφόμενα ὑπὸ μελανῶν γραμμῶν⁽²⁾.

⁽¹⁾ Πρβ. Ath. Mitt. 1896 πίν. XV. ἀρ. 4. 5. 6.

⁽²⁾ Περὶ τούτων τῶν ἀγγείων πρβ. Myres, Journal of the Anthropol. Institut, XXXIII σ. 367 ἐξ. "Ὁμοια ἀνεκαλύφθησαν πρό τινας καὶ εἰς τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Φωκίδος" Ath. Mitteil. 1906 σ. 398 ἐξ. (Σωτηριάδης).

2. Ἀγγεῖα μετ' ἐγχάρακτων κοσμημάτων (Γ2).

"Ὅπως τὰ γραπτά ἀγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, οὕτω καὶ τὰ ἐγχάρακτα εἶναι, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, πολὺ ὀλίγα — καὶ ταῦτα οὐχὶ πάντα βέβαια.

Ἐκ Σέσκλου ἔχομεν, πλὴν τῶν δύο εἰς τοὺς τάφους 7 (σ.132) καὶ 38 (σ.142, εἰκ. 46) ἀνακαλυφθέντων ἐγχάρακτων ἀγγείων, τὸ τεμάχιον εἰκ.151, ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνονται γραμμαὶ τινες χαραχθεῖσαι ἐπὶ τοῦ νωποῦ πηλοῦ· ἄνω σώζεται μέρος τοῦ χείλους, ὑπ' αὐτὸ δ' ἐκφύεται κερατοειδὴς ἐξοχή.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου φαίνεται ὅτι ἦτο παρεμφερὲς πρὸς τὸ τοῦ εἰκ. 152, τὸ ὁποῖον εὐρέθη ὡσαύτως ἐν Σέσκλῳ. Ἡ περίμετρος τῶν χειλέων τοῦτο ἦτο ἐλλειψοειδὴς περίπου, αἱ δὲ ἐξοχαὶ ἦσαν

Εἰκὼν 151.

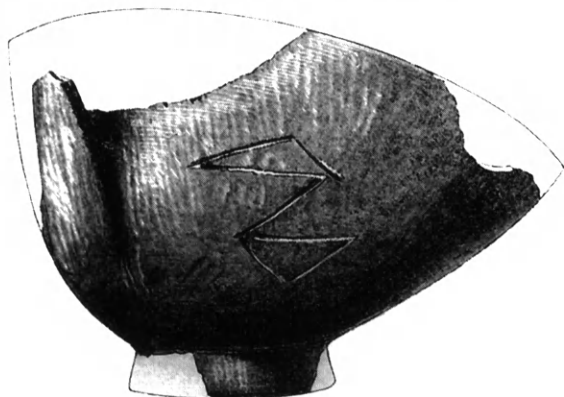
ὄρθιαι καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς φέρει ἐγχάραγμα, ἕνεκα τοῦ ὁποίου καὶ ἀπεικονίζομεν αὐτὸ ἐνταῦθα· κυρίως ὅμως τὸ χάραγμα τοῦτο φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ποικίλμα, ἀλλὰ μᾶλλον σύμβολόν τι ἢ σημεῖον⁽¹⁾. Μῆκος εἶχε 0,16 μ. περίπου

Τὰς κερατοειδεῖς ἀποφύσεις ἀπηντήσαμεν εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα (εἰκ. 109. Πρβ. καὶ εἰκ. 111 καὶ 112), ὀφείλω δὲ νὰ δηλώσω, ὅτι καὶ τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 152 δύναται ἕνεκα τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεώς του νὰ εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος· διότι ἀνεκαλύφθη ἐντὸς βόθρου, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπῆρχον καὶ τεμάχια τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἐν δὲ ἄλλο τεμαχίῳ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ αὐτὴ ἀπόφυσις ὑπάρχει

⁽¹⁾ "Ὁμοιον περίπου σημεῖον ἀπαντᾷ ἐπὶ τεμαχίῳ ἀγγείου ἀνακαλυφθέντος εἰς τὴν Ἐλευσίνα (Ἀρχ. Ἐφημ. 1898 σ. 85, εἰκ. 18), εἰς τὸ Μουσεῖον δὲ τῆς Ἐλευσίνος εἶδον τρία ἄλλα τεμάχια, ἐπὶ τῶν ὁποίων τὸ αὐτό, ὡς φαίνεται, σημεῖον ὑπῆρχεν.

καὶ τὸ ὁποῖον θὰ δημοσιεύσωμεν κατωτέρω μεταξὺ τῶν μονοχρώμων, εὐρέθη εἰς τὸν Πύργον κείμενον εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Οὐχ ἦττον κατέταξα καὶ τοῦτο καὶ τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 152 εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, διότι καὶ τὰ ἐξ Ἑλευσίνος τεμάχια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὅμοια ἐγχαράγματα ἀπαντῶσιν, εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνήκουσι. Τὸ τεμάχιον εἰκ. 151 ἔκειτο ἐπίσης εἰς ἀμφίβολον στρώμα.

Ἐκ τῶν ἐγχαράκτων ἀγγείων τοῦ Διμηνίου εἰς τὴν περίοδον ταύτην πιστεύω ὅτι ἀνήκει ἡ λαβὴ εἰκ. 153, ἃν καὶ εὐρέθη πλησίαν τοῦ στερεοῦ, παρὰ τὴν βορείαν εἴσοδον τοῦ πέμπτου περιβάλλου. Ὁ πηλὸς αὐτῆς εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια λεῖα

Εἰκὼν 152.

ἀλλ' ἀστίλβωτος, τὸ δὲ ἐγχάραγμα δὲν ἔχει τὴν κανονικότητα τῶν ἀρχαιοτέρων. Τὸ ἄνω ἄκρον αὐτῆς ἦτο διχαλωτόν, φαίνεται δὲ ὅτι προσεφύετο εἰς τοὺς ὤμους καὶ τὸν λαιμὸν ἢ τὰ χεῖλη εὐμεγέθους ἀγγείου. Μῆκος 0,11 μ.

Πλείονα σχετικῶς τεμάχια ἐγχαράκτων ἀγγείων εὐρέθησαν εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Καραμπαϊράμιου (εἰκ. 154-160) ⁽¹⁾. Τριῶν ἐκ τούτων (εἰκ. 154, 156, 157) ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ αὐτοῦ χρώματος, τριῶν δ' ἄλλων (εἰκ. 155, 159, 160) ἡ ἐπιφάνεια εἶναι μελανή, ἐνῶ ὁ πηλὸς εἶναι καστανὸς ἢ τεφρὸς, καὶ ἐν (εἰκ. 158) ἔχει τὴν μὲν πηλὸν κεραμόχρουν, τὴν δ' ἐπιφάνειαν μελανήν. Εἶναι δ' ἄλλα μὲν ἐστιλβωμένα ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ἄλλα ὅλως ἀστίλβωτα καὶ ἄλλα πάλιν ἔχουσιν ἐστιλβωμένην τὴν ἀκόσμητον ἐπιφάνειαν, ἐνῶ ἡ κεκοσμημένη εἶναι ἀστίλβωτος· τοῦ τεμαχίου εἰκ. 156 π. χ. ἡ ἔσω ἐπιφάνεια εἶναι ὅλη ἐστιλβωμένη, τῆς δ' ἔξω μόνον ὅσον μέρος δὲν κα-

(1) Εἰκ. 154-157 ὡς 1:1 σχεδὸν καὶ εἰκ. 158-160 ὡς 1:2 περίπου.

τέχεται ὑπὸ τῶν τριγώνων. Τὰ τοιχώματα πάντων εἶναι παχέα καὶ τῶν περισσοτέρων ἡ ὅλη κατα-

Εἰκὼν 153.

σκευὴ μᾶλλον χονδροειδῆς. Κοσμήματα δὲ φέρουσι τὰ μὲν ἄλλα τεμάχια μόνον ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς

Εἰκὼν 154.

ὄψεως, δύο ὅμως (εἰκ. 154 καὶ 155) καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς.

Εἰκὼν 155.

Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων προ-

έρχονται τὰ ἀπεικονισθέντα τεμάχια, δὲν διακρίνονται σαφῶς. Δύο (εἰκ. 154 καὶ 155) σώζουσι κάτω τμήμα πυθμένος ἐπιπέδου καὶ ἴσως ἀνήκον εἰς ποτήρια κυλινδρικά. Τὸ εἰκ. 156 σώζει μέρος

Εἰκὼν 156

χείλους καὶ προέρχεται ἀπὸ σκύφου, ὡς φαίνεται. Τὸ δὲ εἰκ. 157 εἶναι πιθανῶς τμήμα ἀπὸ τῶν ὤμων εὐμεγέθους ἀγγείου, τοῦ ὁποίου ὁ λαιμὸς συνεστέλλετο, καὶ τὸ εἰκ. 158 ἀνήκεν εἰς ἀγγεῖον εὐρυνόμενον πρὸς τὰ κάτω.

Τὰ κοσμήματα, ὡς δεικνύουσιν αἱ εἰκόνες, ἀποτελοῦνται ἐκ γραμμῶν καὶ στιγμῶν ἢ κεντημάτων. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 154 αἱ γραμμαὶ ἀποτελοῦσι ζώνας, αἵτινες ἀνῆρχοντο, ὡς φαίνεται, ἐλικοειδῶς περὶ τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου, ἐπὶ δὲ τοῦ εἰκ. 155 ἔχομεν πιθανῶς τμήματα ὁμοκέντρων

Εἰκὼν 157.

πλαισίων καὶ ἐπὶ τῶν εἰκ. 156 καὶ 157 κρεμάμενα τρίγωνα· τὰ τοῦ πρώτου πληροῦνται διὰ κεντημάτων, ἅτινα εἶναι συνεζευγμένα ἀνὰ δύο καὶ διατεταγμένα κατὰ στοίχους ὡς φυλλάρια κλώνων. Ἐπὶ τῶν ἀγγείων πάλιν, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται τὰ τεμάχια εἰκ. 158 καὶ 159, αἱ γραμμαὶ καὶ οἱ στοῖχοι γραμμῶν ἢ γραμμιδίων ἀνῆρχοντο καθέτως ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ ἀγγείου πρὸς τὸ στόμιον· ἐν-

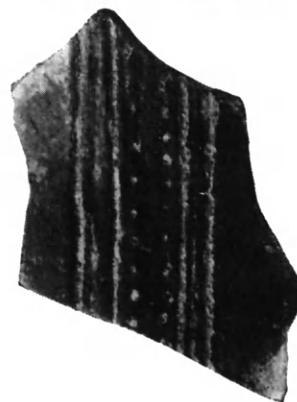
τὸς τῶν ἐγχαραγμάτων τοῦ πρώτου (εἰκ. 158) σώζονται καὶ λείψανα λευκῆς ὕλης. Τελευταῖον δὲ τὸ τεμάχιον εἰκ. 160 φέρει δύο ἐγχαρακτοὺς ὀρι-

Εἰκὼν 158.

ζοντίας γραμμᾶς καὶ ὑπ' αὐτὰς ὅπας ἱκανῶς βαθείας, ἀλλ' οὐχὶ διαμπερεῖς, αἵτινες ἀποτελοῦσι στοῖχον.

Καθόλου ἢ διακόσμησις τῶν τεμαχίων εἰκ. 154-160 εἶναι πολὺ ἀπλῆ· ἐὰν δὲ ἠθέλομεν μόνον ἐκ ταύτης νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἡλικίας τῶν ἐγχαρακτῶν ἀγγείων τοῦ Καραμπαϊραμίου, ἔπρεπε νὰ καταλέξωμεν αὐτὰ οὐχὶ πολὺ μακρὰν τῶν ἐγχαρακτῶν τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς εὐρέσεως δὲν εἶναι

Εἰκὼν 159.

πάντοτε ἐναντία εἰς τοιαύτην κατάταξιν· διότι π. χ. τὰ τεμάχια εἰκ. 155 καὶ 156 ἀνεκαλύφθησαν εἰς τινὰ δοκιμαστικὸν λάκκον εἰς βάθος 3 μ., εἰς τὸ μέρος δ' ἐκεῖνο τοῦ συνοικισμού καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν 3 μ. τὸ στρώμα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος συνήπτετο μετὰ τοῦ στρώματος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, καὶ μάλιστα τῆς πρώτης αὐτοῦ περιόδου· διότι ἀγ-

γεῖα τῆς δευτέρας περιόδου ὑπῆρχον πολὺ ὀλίγα (πρβ. σ. 221).

Ἀφ' ἐτέρου ὁμοιάζουσι κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν πολὺ περισσότερον πρὸς τὰ βέβαια ἀγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἢ πρὸς τὰ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἐπειτα καὶ τὰ ποικίλματα αὐτῶν, ἂν καὶ ἀπλᾶ ὅπως τὰ τῶν ἐγγαράκτων ἀγγείων τῆς Ἀργίσσης, ὁμοῦς δὲν ἔχουσιν οὔτε τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς σχήματα οὔτε τὴν αὐτὴν διάταξιν· πρὸ πάντων ἄξιον μνείας εἶναι, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι μεταξὺ αὐτῶν οἱ τύποι τοῦ ὄνουχος καὶ τὰ τριγωνίδια. Τελευταῖον δὲ διαφέρουσιν ἀπὸ τῶν

Εἰκὼν 160.

ἐγγαράκτων ἀγγείων ἀμφοτέρων τῶν περιόδων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος κατὰ τοῦτο, ὅτι φέρουσιν ἐνίοτε ἐγγαράγματα καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας.

Ἐνεκα τούτων φρονῶ, ὅτι ὀρθῶς κατετάξαμεν αὐτὰ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Κρίνοντας ὁμοῦς ἐκ τοῦ βάθους, εἰς τὸ ὅποιον εὐρέθησαν τεμάχια τινα, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἶναι καὶ ταῦτα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς περιόδου· ἀληθῶς δ' ἀνεκαλύφθησαν πλησίον αὐτῶν καὶ τινα τεμάχια τοῦ ῥυθμοῦ Γ 1 α.

3. Μονόχρωμα ἀγγεῖα (Γ 3).

Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα, ἅτινα κατετάξαμεν εἰς τὴν περίοδον ταύτην, εἶναι, ὡς εἶδομεν, πολὺ σπάνια· πλὴν τούτου δὲν ἀπαντῶσι πάντες οἱ ῥυθμοὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἢ τοὺς αὐτοὺς συνοικισμούς· εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον οὐδὲν δεῖγμα εὗρομεν τῶν δύο πρώτων ῥυθμῶν (Γ 1 α καὶ Γ 1 β), τοῦ δὲ τρίτου (Γ 1 γ) ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ Σέσκλον ἐν μόνον τεμάχιον, καὶ ὁ τέταρτος (Γ 1 δ) ἐλλείπει ἐντελῶς εἰς τὸ Διμήνιον. Τὰ ἐγγαράκτα εἶναι ἔτι σπανιώτερα καὶ μόνον δύο ἢ τρία τεμάχια — καὶ ταῦτα οὐχὶ βέβαια — εὐρέθησαν εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον, ἄλλα δὲ ὀλίγα εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Καραμπαῖραμίου. Ἀλλ' εἶναι εὐνόητον, ὅτι ἐκ

τόσον ὀλίγων τεμαχίων, τῶν ὁποίων ἄλλα ἀνεκαλύφθησαν ἐδῶ καὶ ἄλλα ἐκεῖ — ἐνίοτε ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, συνηθέστερον εἰς στενοὺς δοκιμαστικούς λάκκους — δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναχθῶσι πάντοτε ἐντελῶς ἀσφαλῆ συμπεράσματα οὔτε περὶ τῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσιν οἱ διάφοροι ῥυθμοί, οὔτε περὶ τῆς χρονικῆς αὐτῶν σχέσεως πρὸς ἀλλήλους.

Ὡς πρὸς τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος τὰ πράγματα φαίνονται κατ' ἀρχὰς εὐνοϊκότερα. Διότι ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ πολυαριθμοτάτη πασῶν, ὅχι δὲ μόνον τεμαχίων πληθὺς μέγα ἀνεκαλύφθη εἰς τὰς ἀνασκαφάς, ἀλλ' ἔχομεν καὶ πολλὰ ἄρτια ἢ σχεδὸν ἄρτια ἀγγεῖα — τὰ μὲν ἐκ τῶν τάφων, τὰ δὲ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως. Προσέτι εὐρέθησαν τὰ πλεῖστα καὶ μᾶλλον ἄξια λόγου εἰς τὰς δύο συστηματικῶς ἀνασκαφείσας ἀκροπόλεις, τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον, τῶν ὁποίων τὰ στρώματα ἐξητάσθησαν καλύτερον. Ἐδικαιούμεθα λοιπὸν νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι θὰ ἤμεθα ἐνταῦθα ἀπηλλαγμένοι τῶν ἀποριῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐμβάλλουσιν ἡμᾶς τὰ γραπτὰ καὶ τὰ ἐγγαράκτα ἀγγεῖα. Δυστυχῶς ὁμοῦς δὲν συμβαίνει τοῦτο. Σπανιώτερον μὲν ἀληθῶς ἀμφιβάλλομεν περὶ τῶν μονοχρῶμων, τὰ ὅποια μέλλομεν νὰ περιγράψωμεν, ἐὰν ἀνήκωσιν ἐν γένει εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Συχνὰ ὁμοῦς ἀποροῦμεν, εἰς ποῖον τμήμα αὐτοῦ — τὴν ἀρχήν, τὸ μέσον ἢ τὸ τέλος — νὰ τὰ κατατάξωμεν. Διότι τὰ δύο κριτήρια, ἅτινα ἠδύναντο νὰ ὁδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς τοῦτο, ἡ τεχνοτροπία δηλαδὴ καὶ ὁ τόπος τῆς εὐρέσεως, ἀποδεικνύονται ἀμφοτέρα, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως, πολὺ συχνὰ ἀνεπαρκῆ.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Τὰ τεχνικῶς τελειότατα εἶναι τὰ τροχήλατα, μάλιστα δὲ τὰ ἐκ πηλοῦ μελανοῦ ἢ μελανοτέφρου κατεσκευασμένα. Πολλὰ ἄλλα εἶναι χειροποίητα καὶ τόσον κακότεχνα, ὥστε νομίζει τις, ὅτι δὲν ἀπέχουσι πολὺ ἀπὸ τῶν πρώτων ἀποπειρῶν τῆς ἀγγειοπλαστικῆς· ἐ πηλὸς αὐτῶν εἶναι ἀκάθαρτος, ἡ ἐπιφάνεια μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνώμαλος καὶ τραχεῖα, ἡ ὀπτησις ἀτελής, τὰ τοιχώματα παχέα, τὰ σχήματα βαρέα καὶ χονδροειδῆ· καθόλου φαίνονται ἀρχαϊκώτατα. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν κεῖνται πάλιν ἄλλα,

άτινα εΐναι μὲν ώσαύτως χειροποίητα, αλλά τεχνικώτερον κατεσκευασμένα καὶ τελειότερον ώπτημένα· ή επιφάνεια αὐτῶν εΐναι όμαλή καὶ λεία, συχνά μάλιστα έστιλβωμένη, τὰ δὲ σχήματα κομψότερα.

Ότι αὶ τρεῖς αὐται κατηγορίαι γενικῶς θεωρούμεναι παριστάνουσι τρεῖς διαφόρους βαθμῖδας ἐν τῇ εξέλιξει τῆς κεραμεικῆς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, εΐναι βέβαιον. Έάν όμως κρίνωμεν έκαστον άγγεῖον χωριστά, βλέπομεν ότι μόνον περὶ τῶν τροχηλάτων δυνάμεθα ασφαλῶς νά εἰπώμεν, ότι ἀνήκουσιν εἰς τὴν τελευταίαν πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς εποχῆς περίοδον τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Περὶ τῆς ἡλικίας τῶν λοιπῶν τὸ ἐκ τῆς τεχνοτροπίας κριτήριον δύνανται νά εἶναι — καὶ ἀναμφιδόλως εἶναι πολλάκις — άπατηλόν, οὐδ' επιτρέπεται νά υποθέσωμεν, ότι τὰ κακοτεχνότερα εἶναι πάντως καὶ παλαιότερα, τὰ δὲ τελειότερα πάντως νεώτερα. Τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὰ γραπτὰ άγγεῖα, διότι εἶδομεν ἀνωτέρω, ότι τὰ τεχνικῶς τελειότατα τῶν ρυθμῶν Γ1α καὶ Γ16 εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς περιόδου ταύτης· ώσαύτως πολὺ καλῶς εἰργασμένα καὶ βεβαίως πολὺ παλαιὰ εἶναι τὰ τοῦ ρυθμοῦ Γ1γ, περὶ τῶν ὁποίων σχεδὸν δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν, ότι ἀνήκουσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Πιθανώτατον λοιπὸν εἶναι, ότι ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων αὐτοῦ μετεχειρίζοντο ἐν Θεσσαλίᾳ συγχρόνως άγγεῖα διαφόρου τεχνοτροπίας καὶ τοῦτο ἐξηκολούθησεν οὕτω ἐπὶ μακρόν.

Άλλά καὶ τὰ περιστατικά τῆς εὐρέσεως τῶν πλείστων ἐκ τῶν μονοχρώμων άγγείων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε οὐδ' ἐξ αὐτῶν συνάγονται ἀκριδέστερα χρονολογικά συμπεράσματα. Κατὰ τὰς συμπληρωματικὰς ἀνασκαφὰς ἐμοῦ εἰς τὸ Διμήνιον μόνον μικρὰ έκτασις ἀνατολικῶς τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ ή τὴν μεγάλην τάφρον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως πληροῦσα ἐπίχωσις ἀπεδείχθησαν ἐν μέτρῳ τινὶ πρόσφοροι πρὸς παρατηρήσεις σκοπούσας τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς βαθμηδὸν ἀναπτύξεως τῆς μονοχρώμου κεραμεικῆς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Όμοίως εἰς τὸ Σέσκλον δύο μέρη ἐ χρησίμευσαν ὅπως οὖν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἤτοι τὰ ὑπὸ τὴν τεχνητὴν ἐπίχωσιν κατακαλυφθέντα οἰκήματα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ έκτασίς τις κατὰ

τὴν βορείαν, ἐνθα ή ἐπίχωσις ἦτο βαθυτέρα. Ἡ σχετικὴ ἡλικία τῶν άγγείων, άτινα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰς θέσεις ταύτας, δύνανται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νά ὀρισθῇ ἀκριδέστερον. Εἰς τὰ λοιπὰ μέρη ὁμως τῶν δύο ἀκροπόλεων ή ἐπίχωσις εἶχε μικρὸν βάθος καὶ ἦτο συγκεχυμένη· πράγματα δὲ προφανῶς ἀρχαιότερα — πολλάκις καὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος — εὐρίσκοντο ἀναμειγμένα μετ' ἄλλων πολὺ ὑστερωτέρων.

Καὶ τῶν τάφων τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου ή σχετικὴ ἡλικία σπανίως ὀρίζεται ἐκ τεκμηρίων ἐξωτερικῶν. Άλλως δὲ τὰ ἐκ τῶν τάφων μονόχρωμα άγγεῖα, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὴν ἐπίχωσιν, εἶναι ὀλιγώτερον ποικίλα, καὶ ἀκριδῶς τὰ περιεργότερα σχήματα — μάλιστα λαβῶν — δὲν ἀπαντῶσι μεταξὺ αὐτῶν, ὅπως καὶ ἐκ τῶν γραπτῶν ἐλλείπουσιν οἱ ἀρχαιότεροι καὶ ἀλλαχοῦ άγνωστοὶ ἢ σπάνιοι ρυθμοί.

Οὕτω λοιπὸν καὶ τῶν μονοχρώμων άγγείων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ὅπως τῶν γραπτῶν καὶ τῶν ἐγχαράκτων, ή χρονικὴ τάξις ἐντὸς τῆς μακρᾶς περιόδου αὐτοῦ δὲν ὀρίζεται πάντοτε ασφαλῶς οὔτε ἐκ τῆς τεχνοτροπίας οὔτε ἐκ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως. Καὶ ἐννοεῖται νῦν, διατί εἶπον ἀνωτέρω (σ. 236), ότι, καὶ ἐάν παραβλέψωμεν τὰς ἄλλας περὶ τινῶν ρυθμῶν ἢ μεμονωμένων παραδειγμάτων ἀμφιβολίας — ἐάν δηλαδὴ ἀνήκωσιν ἐν γένει εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα —, πάλιν ή ἱστορία τῆς κεραμεικῆς αὐτοῦ εἶναι πολὺ σκοτεινὴ. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι δυνατόν νά παρασταθῇ ἐν συνεχείᾳ οὔτε ή καθόλου εξέλιξις τῆς κεραμεικῆς ταύτης οὔτε ή εξέλιξις μόνης τῆς μονοχρώμου, προσεπάθησα εἰς τὴν ἐπομένην περιγραφὴν νά καταστήσω φανεράν τουλάχιστον τὴν εξέλιξιν σχημάτων τινῶν. Διότι εἰς αὐτὴν περιέχεται πάντοτε καὶ μέρος τῆς ἱστορίας ὅλης τῆς κεραμεικῆς.

Τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν άγγείων εἶπον ἤδη ότι ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον, ἀπεικονίσθησαν ὁμως κατωτέρω καὶ τινὰ ἐκ Μαρμαριανῆς. Εἰς τοὺς ἄλλους συνοικισμοὺς εὐρέθησαν τεμάχια μονοχρώμων πολλά, ἀλλ' οὐδὲν ἐκρίθη ἄξιον δημοσιεύσεως. Τὰ δ' ἐκ τῶν τάφων άγγεῖα περιεγράφησαν καὶ ἀπεικονίσθησαν ἤδη εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον, ἀλλά συχνὰ θ' ἀναφερόμεθα εἰς αὐτὰ καὶ ἐνταῦθα.

Τοῦ ἐν εἰκ. 161 ἀγγείου ὁ πηλὸς εἶναι κεραμό-
χρους καὶ ἀκάθαρτος, ἡ ἐπιφάνεια ἀνώμαλος καὶ
τραχεῖα, τὰ τοιχώματα παχέα· εὐρέθη ἐν Σέσκλῳ
ὑπὸ τὴν τεχνητὴν ἐπίχωσιν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς,
δύναται ἄρα νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰ ἀρχαιότερα τοῦ
χαλκοῦ αἰῶνος· ὕψος ἔχει μετὰ τῶν λαβῶν 0,075
μ. Τὸ σχῆμα εἶναι σκυφοειδές, αἱ λαβαὶ ταινιό-
σχημοι, ὑπὸ δὲ τὰ χεῖλη ὁ λαιμὸς ἐλαφρῶς συνε-
σταλμένος.

Εἰκὼν 161.

Ὅμοιον, ἀλλὰ πλατύτερον καὶ ἐν γενεῇ μᾶλλον
ἀνεπτυγμένον, εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ ἀνωτέρω εἰκ. 48
ἀπεικονισθέντος ἀγγείου ἐκ τάφου 41, ἔτι δὲ μᾶλ-
λον ἀνεπτυγμένον βλέπομεν τὸ αὐτὸ σχῆμα ἐν εἰκ.
162. Τοῦτο εὐρέθη εἰς τὴν Μαρμαρίανην· ὁ πηλὸς
εἶναι καστανός, ἡ ἐπιφάνεια λεία, ἀλλ' ὄχι κα-

Εἰκὼν 162.

λῶς ἐστιλβωμένη, αἱ δὲ λαβαὶ πάλιν ταινιόσχημοι
(ὅμοιοι εἶναι καὶ αἱ τοῦ εἰκ. 48) καὶ φέρει ἑκα-
τέρα κατὰ μῆκος τρεῖς-αὐλακώσεις· ὁ λαιμὸς δη-
λοῦται διὰ μεγαλύτερας συστολῆς· ὕψος ἔχει μετὰ
τῶν λαβῶν 0,09 μ.

Αἱ αὐλακώσεις εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα
πολλῶν λαβῶν ἐκ τῶν μέσων στρωμάτων τοῦ συν-
οικισμού τῆς Μαρμαρίανης, ἀπαντῶσιν ὅμως καὶ

εἰς τὸ Σέσκλον ἐπὶ τῆς κύλικος εἰκ. 38 (τάφου 22).

Εἰς τὴν αὐτὴν περίπου βαθμίδᾳ μετὰ τοῦ ἀγ-
γείου εἰκ. 162 εὐρίσκεται ἡ κύλιξ εἰκ. 35 (τάφου
11), ἀκολουθοῦσι δ' ἔπειτα ἡ μνημονευθεῖσα ἐκ
τάφου 22 (εἰκ. 38) καὶ μία ἄλλη ἐκ Μαρμαρίανης
(εἰκ. 163), ἥτις ὡσαύτως ἔχει τὰς λαβὰς ηὐλα-
κωμένας, ὕψος δὲ μετὰ τῶν λαβῶν 0,09 μ. Μετὰ
ταύτας δυνάμεθα νὰ τάζωμεν τὰς ἐκ τῶν τάφων
56 (εἰκ. 55) καὶ 57 (εἰκ. 58) καὶ τελευταῖον τὰς
τρεῖς ὁμοίως ἐκ τάφων προερχομένας εἰκ. 42, 45
καὶ 34, αἵτινες εἶναι τροχήλατοι καὶ ἔχουσιν ἐπι-
φάνειαν μελανήν, πηλὸν δὲ μελανότεφρον καὶ κα-
λῶς ὠπτημένον.

Οὕτω δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐνταῦθα
τὴν συνεχῇ ἐνὸς σχήματος ἐξέλιξιν, ἥτις ἤρχισεν
ἀπὸ τοῦ ἀρχαϊκωτάτου τὴν ὄψιν ἀγγείου εἰκ. 161
καὶ κατέληξεν εἰς τὴν κομψοτάτην κύλικα εἰκ. 34,
ἡ ὁποία ἔνεκα τῆς λεπτότητος τῶν τοιχωμάτων,
τῆς ὀξύτητος καὶ ἀκριθείας τοῦ περιγράμματος καὶ

Εἰκὼν 163.

ἐν γενεῇ ἔνεκα ὅλης τῆς μορφῆς καὶ κατασκευῆς αὐ-
τῆς φαίνεται ὅτι ἀπομιμεῖται μετάλλινά πρότυπα.

Ἀληθές εἶναι, ὅτι περὶ τῆς κύλικος ταύτης καὶ
τῶν εἰκ. 42 καὶ 45 δὲν ὑπάρχει βεβαιότης, ὅτι
εἶναι ἔργα τῆς Θεσσαλικῆς κεραμεικῆς· διότι αὗται,
ὡς καὶ τὸ κύπελλον εἰκ. 40 καὶ οἱ ἀμφορίσκοι εἰκ.
36 καὶ 39, ἀνήκουσιν εἰς κατηγορίαν ἀγγείων,
ἥτις ἀπαντᾷ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἥτοι εἰς τὸν
Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας, εἰς τὴν Ἐλευσίνα, εἰς
τὴν Ἀργολίδα, εἰς τὴν Μῆλον κ. ἄ. Ποῦ κατε-
σκευάζοντο τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, δὲν γνωρίζομεν. Ἰσως
ὅμως ὑπῆρχον πλείονα κέντρα παραγωγῆς, ἐν δ'
ἐκ τούτων ἔκειτο ἐν Θεσσαλίᾳ. Αἱ κύλικες τοῦλά-
χιστον φαίνεται ὅτι ἀπαντῶσιν εἰς ταύτην τὴν χώ-
ραν συχνότερον ἢ ἀλλαχοῦ, πλὴν τούτου δὲ εὐρί-
σκονται ἐν Θεσσαλίᾳ, ὡς εἶδομεν, καὶ πᾶσαι αἱ
ἀρχαιότεραι μορφαὶ τοῦ σχήματος.

Εἰς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην εὐκόλως καττάσσεται καὶ ἡ κύλιξ εἰκ. 53, ἥτις διαφέρει ὀλίγον τῶν λοιπῶν κατὰ τὰς λαβὰς καὶ τὴν περιφέρειαν τῶν χει-

Εἰκὼν 164.

λέων. Εἷς τινὰ δὲ κύλικα τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίου τύπου ἀνῆκε καὶ ἡ λαβὴ εἰκ. 164 (2:3), ἥτις φέρει δύο ἀποφύσεις ἢ κομβία.

Τὰ γνωρίσματα τῆς ἀρχαϊκῆς τεχντροπίας, ἅτινα εὕρομεν ἐπὶ τοῦ ἀρχετύπου τῶν κυλίκων εἰκ. 161 — ἦτοι πηλὸς ἀκάθαρτος, τοιχώματα παχέα,

Εἰκὼν 165.

ἐπιφάνεια τραχεῖα καὶ ἀνώμαλος — ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ εἶναι τόσον μικρά, ὥστε πιθανῶς ἐχρησίμευον ὡς

Εἰκὼν 166.

Εἰκὼν 167.

παίγνια παιδίων. Οὕτω τὰ ἐν εἰκ. 165, 166 καὶ 167, ἅτινα πάντα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Διμήνιον ἔξω τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ τετάρτου περι-

βάλου, ἔχουσιν ὕψος μόνον 0,05 μ. ἕως 0,06 μ. Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον (εἰκ. 165) ἔχει περίξ τέσσαρας καθέτους ράχεις, ἐκ τῶν ὁποίων μία εἶναι ὀριζοντίως τετρημένη, τὰ δὲ εἰκ. 166 καὶ 167 φέρουσιν ἐκάτερον τέσσαρα τοξοειδῆ πλαστικά ὠτία, ἅτινα πάντα εἶναι ἄτρητα. Τὸ σχῆμα αὐτῶν διακρίνεται σαφῶς μάλιστα ἐν εἰκ. 166.

Ὅμοιον ὥτιον ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ τοῦ κυαθοειδοῦς ἀγγείου εἰκ. 168, τὸ ὁποῖον εἶναι ὅλως κωνικόν, ὥστε δὲν δύναται νὰ σταθῇ ὀρθιον· ἔχει μίαν λα-

Εἰκὼν 168.

βὴν μόλις ὑπερέχουσιν τοῦ χείλους, ἔμπροσθεν δέ, ἦτοι εἰς τὸ ἀπέναντι τῆς λαβῆς μέρος τοῦ χείλους, φέρει τὸ πλαστικόν τοξοειδὲς ὠτίον, τὸ ὁποῖον εἶναι πάλιν ἄτρητον. Ὑψος τοῦ ἀγγείου 0,10 μ.

Τὸ ἐν εἰκ. 169 δοχεῖον, τὸ ὁποῖον ἔχει ὕψος 0,26 μ., φέρει ὡσαύτως τέσσαρα τοξοειδῆ ἄτρητα

Εἰκὼν 169.

ὠτία, πλὴν τούτων δὲ καὶ πολλὰς κωνοειδεῖς θηλάς διατεταγμένας εἰς τρεῖς, οὐχὶ λίαν κανονικούς, στοίχους· τὰ χεῖλη τοῦ ἀγγείου εὐρύνονται πρὸς

τὰ ἔξω καὶ εἶναι ἄνω πλατέα καὶ ἐπίπεδα. Εὐρέθη καὶ τοῦτο εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου, ἔξω τοῦ τετάρτου περιβόλου, πλησίον τοῦ στερεοῦ.

Εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἀνεκαλύφθη καὶ ἄλλο εὐμέγεθες δοχεῖον, εἰκ. 170, τὸ ὅποιον ἔχει δύο μικρὰς καθέτους λαβὰς, ἀλλὰ φέρει μεταξὺ αὐτῶν πάλιν πλαστικὰ ἄτρητα ὠτία· ταῦτα ἔχουσιν ἐνταῦθα

Εἰκὼν 170.

σχῆμα οὐχὶ τόξου, ἀλλ' ἐλλείψεως ἀνοικτῆς κάτω. Τὸ ὕψος τοῦ ἀγγείου εἶναι 0,38 μ., ἡ δὲ κοιλία αὐτοῦ σχεδὸν κωνική, ὥστε δυσκόλως δύναται νὰ σταθῇ καὶ πιθανῶς ἦτο ἐν μέρει κεχωσμένον, ὡς οἱ πίθοι.

Εἰς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα τὰ πλαστικὰ ὠτία εἶναι μόνον κοσμηματικά, ἀφοῦ καὶ ἄτρητα εἶναι καὶ οὐχὶ κατάλληλα πρὸς λαβὴν. Ἀρχικῶς ὁμοῦς εἶχον

Εἰκὼν 171.

βεβαίως πρακτικώτερον σκοπὸν καὶ ἢ ἐχρησίμευον ὡς λαβαὶ ἢ ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν ἀπλῶν τετρημέ-

νων ὀγκωμάτων, ἅτινα τόσον συχνὰ ἀπαντῶσιν, ὑπὸ ποικίλας μορφάς, εἰς τὴν προϊστορικὴν κεραμεικὴν ἐν γένει. Τοιοῦτον ὀγκωμα ἀπλούστατον κατὰ τὸ σχῆμα εἶναι τὸ ἐν εἰκ. 171 (2:3), τὸ ὅποιον εἶναι μικρὰ ὀριζοντία ῥάχιδι φέρουσα τρία κάθετα τρήματα. Ἀλλὰ ἢ ἐπὶ τοῦ τεμαχίδου εἰκ. 172 (2:3) ἀπόφυσις, ἣτις εἶναι ἅπαξ καθέτως τετρημένη, ἔχει σχῆμα τοξοειδὲς καὶ ὁμοιάζει ἐνεκα τούτου πολὺ πρὸς τὰς τῶν ἀγγείων εἰκ. 166 καὶ 169. Ἀπ' αὐτῆς δὲ κατάγονται ἀναμφιβόλως ἄλλα

Εἰκὼν 172.

τινὰ ὠτία, τῶν ὁποίων ἡ μορφή εἶναι ἔτι περιεργότερα.

Οὕτω τὸ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 173 (2:3) ὁμοιάζει καθόλου πρὸς τὸ προηγούμενον, τὰ ἄκρα αὐτοῦ ὁμοῦς ἀνελίσσονται πρὸς τὰ ἄνω, ὅπως εἰς πολ-

Εἰκὼν 173.

λὰς χαλκᾶς λαβὰς· ἀλλὰ δὲν πιστεύω ὅτι τοιαύτας ἐμιμήθη ἐνταῦθα ὁ ἀγγειοπλάστης. Τὸ ὠτίον ἔχει ὡσαύτως ἐν κάθετον τρήμα.

Τὰ ἄκρα τοῦ τόξου, ἀντὶ νὰ ἐλιχθῶσι πρὸς τὰ ἄνω, δύνανται νὰ ἐκταθῶσι πρὸς τὰ κάτω ὡς δύο

σκέλη, τοιοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ σχῆμα τοῦ ὠτίου εἰκ. 174 (2:3), τὸ ὁποῖον φέρει δύο κάθετα

Εἰκὼν 174.

τρήματα καὶ ἐπὶ ἑκατέρου τῶν σκελῶν δύο ὀριζοντίας ἐντομάς.

Τὸ τεμάχιον εἰκ. 175 (2:3) προέρχεται ἀπὸ τοῦ χείλους εὐρυστόμου ἀγγείου, τὸ δ' ἐπικεκολλημένον ὡτίον φέρει ἐν τρήματι τὸ σχῆμα αὐτοῦ εἶναι βαρὺ καὶ ἄκομψον, γενικῶς ὅμως δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τοῦ προηγουμένου καὶ βεβαίως ἔχει κοινὴν τὴν καταγωγὴν μετ' ἐκείνου.

Εἰκὼν 175.

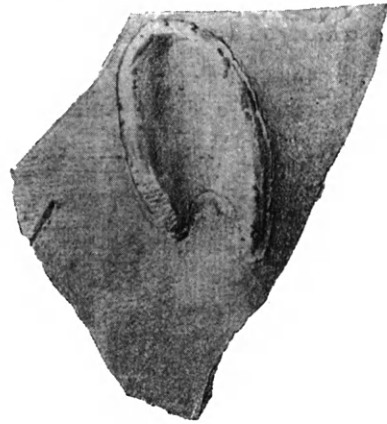

Εἰκὼν 176.

Τὰ δύο δὲ ταῦτα πάλιν καθιστῶσι πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ τὸ ἐν εἰκ. 176 (2:3) ἀπὸ τοῦ πλαστικοῦ τόξου παρηχθῇ. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ῥάξεων, αἵτινες κάτω μὲν ἀποσβύνονται βαθμηδόν, ἄνω δὲ ἀπολήγουσιν εἰς προέχοντα ῥαμφοειδῆ ἄκρα· τὰ τρήματα εἶναι δύο καὶ ἐκβάλλουσιν εἰς τὰς δύο μεταξὺ τῶν ῥάξεων σχηματιζομένας αὐλακώσεις. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τεμαχίου εἶναι μελανὴ καὶ καλῶς ὠμαλισμένη, ἃν καὶ ἀστρίλωτος, τὸ δὲ ὅλον σχῆμα πολὺ κομψόν· καὶ ἐὰν παραβάλωμεν αὐτὸ πρὸς τὸ ἀπλοῦν τόξον, ἐκ τοῦ ὁποῖου κατάγεται, βλέπομεν ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρξε μακρὰ ἐξέλιξις. Συνετελέσθη δ', ὡς φαίνεται, ἡ ἐξέλιξις αὕτη κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, διότι ἐκ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως εἰκάζομεν, ὅτι τὸ τεμάχιον

εἰκ. 176 ἀνήκει πρὸς τὸ μέσον τῆς περιόδου, ἐνῶ περὶ τῶν ἀγγείων εἰκ. 166, 169 καὶ τῶν ὁμοίων εἵπομεν ὅτι ἀνεκαλύφθησαν πλησίον τοῦ στερεοῦ, ἐπομένως ἀνήκουσι μᾶλλον πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς.

Εἰς τὰ ἀγγεῖα, τὰ φέροντα κοσμηματικὰ ὠτία,

Εἰκὼν 177.

κατατάσσομεν καὶ τὰ τεμάχια εἰκ. 177-179 (2:3), ἅτινα σώζουσι μέρος τοῦ χείλους τῶν ἀγγείων καὶ

Εἰκὼν 178.

ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ἀγγειοπλάσται ἠθέλησαν νὰ μιμηθῶσιν, ὡς φαίνεται, ἀληθῆ ὠτα ζώων. Τοῦτο

Εἰκὼν 179.

εἶναι φανερόν μάλιστα ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν

(εἰκ. 177). Ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι τὰ ὦτα ταῦτα ἔχουσι κοινὴν μετὰ τῶν προηγουμένων καταγωγὴν. Διότι ἐπὶ τοῦ εἰκ. 179 βλέπομεν πλησίον τοῦ κοσμηματικοῦ ὠτὸς μικρὰν τετρημένην ἀπόφυσιν, ἀκριβῶς δ' ὁμοία ἀποφύσεις ἀπαντᾷ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 180 (2:3), τὸ ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀλλαχοῦ (σ. 250), διότι φέρει καὶ κε-

Εἰκὼν 180.

ρατοειδῇ ἐξοχῇ, ὅποια εἶναι ἡ τοῦ ἀγγείου εἰκ. 152. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι τὰ ὦτα ἐτέθησαν ἐνταῦθα ἀντὶ τῶν κεράτων καὶ ὅτι τὰ ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται τὰ τεμάχια εἰκ. 177-179, εἶχον ἐπίσης σχῆμα ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ εἰκ. 152. Ἐκεῖνο εἶναι ἐπίμηκες καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον πρὸς τὸ ἐν ἄκρον, καθόλου δὲ ἔχει ὁμοιότητά τινα πρὸς κρανίον ζώου, καὶ ἴσως τὰ κέρατα καὶ τὰ ὦτα σχετίζονται πρὸς τὸ σχῆμα τοῦτο.

Εἰκὼν 181.

Τὰ περιστατικὰ τῆς εὐρέσεως τῶν τεμαχίων εἰκ. 177-179 ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε συνάγεται ἐξ αὐτῶν οὐχὶ μὲν μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος, ἀλλὰ μετὰ

μεγάλης πιθανότητος, ὅτι ἀνήκουσι πραγματικῶς εἰς τὴν περίοδον, εἰς τὴν ὁποίαν κατετάξαμεν αὐτά. Ἐὰν δὲ εἶναι ἀληθῆ, ὅσα εἵπομεν περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 152, τότε ἐνισχύεται ἡ ὑπόθεσις, ὅτι καὶ ἐκεῖνο ὁρθῶς ἐτέθη εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ὅπως καὶ τὸ τεμάχιον εἰκ. 180.

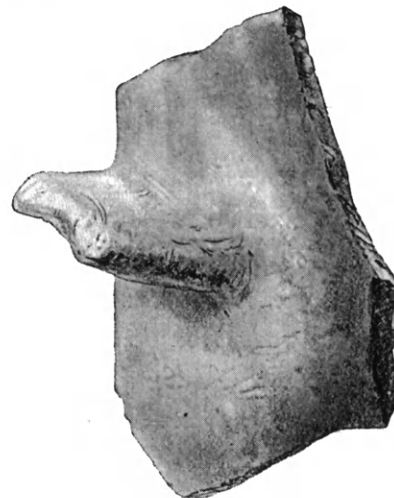
Παραμφερὲς κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὸ δοχεῖον ἡ ἀμφορέα εἰκ. 170 εἶναι τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 181, τὸ ὁποῖον ἔχει ὕψος 0,29 μ. καὶ φέρει περίξ ἀντὶ λα-

Εἰκὼν 182.

βῶν τέσσαρας ἀπλᾶς, σχεδὸν τετραγώνους, ἀτρήτους ἀποφύσεις. Εὐρέθη εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Μαρμαρίανης εἰς βάθος 2 μ., ἥτοι πολὺ ὑψηλότερον τοῦ βαθυτάτου στρώματος, τῶν ἀποφύσεων ὅμως ἡ μορφή εἶναι ὅλως πρωτογενῆς.

Ὅμοιαι ἀποφύσεις, ἀτρητοὶ ἢ καὶ τετρημέναι (εἰκ. 182, μέγ. 1:2), ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὸ Σέσκλον

Εἰκὼν 183.

καὶ εἰς τὸ Διμήνιον, τῶν ἀτρήτων δὲ ἔχομεν παραλλαγὰς τινὰς παριστώσας πάλιν συνεχῇ ἐξελίξιν. Τῆς εἰκ. 183 (1:2) ἡ προσθία πλευρὰ εἶναι ὀλίγον κοίλη, ἔτι δὲ μᾶλλον κοίλη εἶναι ἡ τῆς εἰκ.

184 (1:2), ὥστε σχηματίζονται δύο ἐξοχαί, ἐν δὲ τῇ εἰκ. 185 (1:2) αὐξάνεται ἡ κοιλότης καὶ ἡ ἀπόφυσις γίνεται διχαλωτή. Τοιαῦται διχαλωταὶ λαβαὶ ἀπαντῶσι συχνὰ μάλιστα εἰς τὸ Διμήνιον καὶ χρησιμεύουσιν ὡς χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν

Εἰκὼν 184.

Εἰκὼν 185.

στρωμάτων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος· εὐρίσκονται δὲ ἤδη εἰς τὴν τάφρον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Παραδόξως ὅμως εἰς τὴν Μαρμαρίανην οὐδὲν δεῖγμα τοῦ σχήματος τούτου παρατήρησα ⁽¹⁾.

Αἱ ἀποφύσεις τῶν σχημάτων εἰκ. 182-185 εἶναι συνήθως παχεῖαι καὶ χονδροειδεῖς καὶ προέρχονται ἀπὸ τῶν πλευρῶν ἀγγείων μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλων, ὡς εἶναι καὶ τὸ εἰκ. 181. Εἰς ἄλλα δὲ μικρότερα ἀγγεῖα παρεμφερεῖς ἀποφύσεις σχηματίζονται διὰ προεκτάσεως τῶν χειλέων αὐτῶν (εἰκ. 186-188), καὶ εἰς ἄλλα πάλιν — μάλιστα κύλικας — ἀναπτύσσονται ἐκ τῆς ἀπλῆς τετρημένης ἀποφύσεως λαβαὶ ποικίλαι ἔχουσαι μορφήν μᾶλλον ἢ ἥττον ιδιόρρυθμον (εἰκ. 189-196)

Εἰκὼν 186.

Οὕτω ἡ ἀπόφυσις εἰκ. 186 (1:2) ὀλίγον διαφέρει

⁽¹⁾ Ἐσχάτως ἀνεκαλύφθησαν ὅμοιαι λαβαὶ καὶ ἐντὸς τῆς Ἀλτς, εἰς τὰς δοκιμὰς τοῦ Dörpfeld.

κατὰ τὸ ὅλον σχῆμα ἀπὸ τῆς εἰκ. 183, ἀλλ' ἡ εἰκ. 187 (2:3) εἶχε τὸ τρῆμα μεγαλύτερον καὶ προσέτι μίαν τῶν πλευρῶν κοίλην· τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι συχνὸν μάλιστα εἰς τὴν Μαρμαρίανην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Σέσκλον ἀπαντᾷ, π. χ. ὡς λαβὴ τοῦ ἀγγείου εἰκ. 52, πλὴν ὅτι ἐπὶ ἐκείνου ὑπάρχουσιν εἰς τὰ

Εἰκὼν 187.

πλάγια καὶ δύο ἄλλαι πολὺ μικρότεραι ἄτρητοι ἀποφύσεις, ἡ δὲ κοιλότης τῆς μιᾶς πλευρᾶς δὲν εἶναι τόσον βαθεῖα.

Διάφορος κατὰ τὸ σχῆμα, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς καταγωγῆς καὶ σύγχρονος περίπου, εἶναι ἡ ἀπόφυσις εἰκ. 188 (1:2), ἥτις σχηματίζεται δι' ἀποστρογγυ-

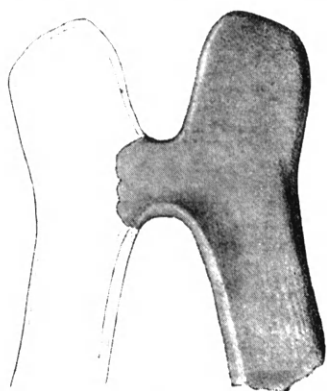

Εἰκὼν 188.

λώσεως τῶν τριῶν πλευρῶν. Ὅμοία εἶναι ἡ λαβὴ τοῦ ἀνωτέρω εἰκ. 47 ἀπεικονισθέντος ἀγγείου, ἐνθα ὅμως βλέπομεν πάλιν τὰς δύο ἐκατέρωθεν μικροτέρας ἀποφύσεις, ὡσαύτως δὲ ἡ τῆς φιάλης εἰκ. 44.

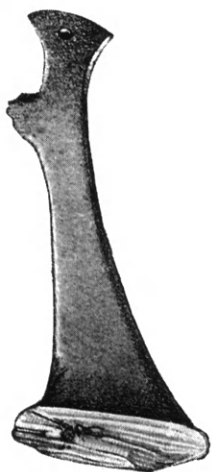
Ἡ λαβὴ εἰκ. 189 (1:2) φαίνεται ὅτι παριστᾷ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς ἀποφύσεως εἰκ. 187. Τὸ τρῆμα μηκύνεται, ἡ δὲ κοιλότης τῆς μιᾶς πλευρᾶς βαθύνεται καὶ οὕτω παράγεται ὅλως νέον σχῆμα, ἀκριβῶς ὅπως ἐκ τῆς ἀποφύσεως εἰκ. 184 παράγεται ἡ

εἰκ. 185. Ὡς παραλλαγή δὲ τῆς λαβῆς εἰκ. 189 δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ἐν εἰκ. 190 (2:3), τῆς ὁποίας

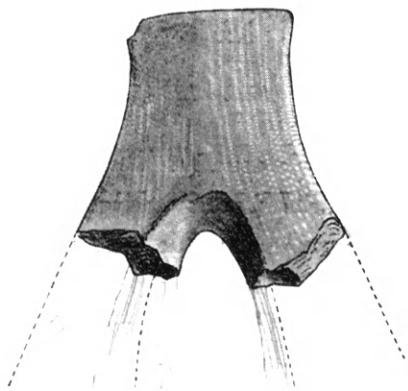
Εἰκὼν 189.

τὸ ἕτερον ἡμισυ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καθ' ὃν τρόπον συνεπληρώθη καὶ τὸ τῆς 189.

Εἰκὼν 190.

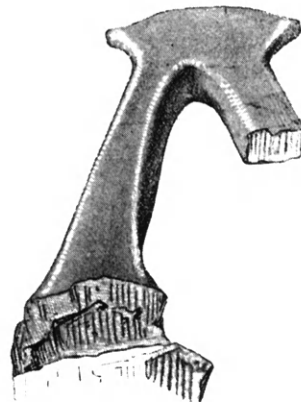
Ὅτι ἐκ τῆς τετραπλεύρου ἀποφύσεως κατάγεται καὶ ἡ λαβὴ εἰκ. 191 (1:2) δὲν ὑπάρχει νομίζω

Εἰκὼν 191.

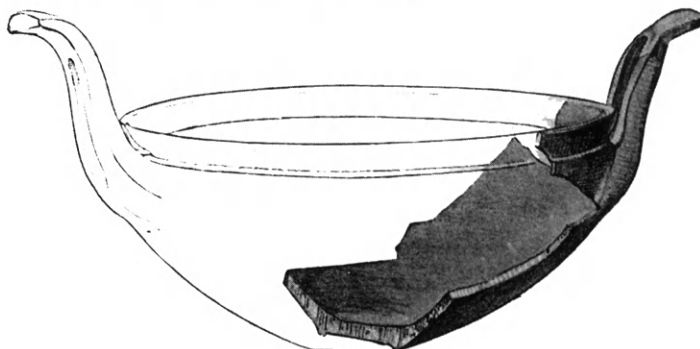
ἀμφιβόλια. Παραλλαγή δὲ πάλιν αὐτῆς εἶναι ἡ εἰκ.

192 (1:2), ἥτις δὲν εἶναι εὐθεῖα, ἀλλὰ κάμπτεται κατὰ τὸ ἄκρον πρὸς τὰ ἔξω, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν εἰκ. 190 καὶ εἰς ἄλλας συμβαίνει. Τὴν πλαγίαν ὄψιν τοῦ σχήματος τούτου τῆς λαβῆς βλέπομεν εἰς τὴν

Εἰκὼν 192.

κύλικα εἰκ. 193, τῆς ὁποίας ὀλίγα τεμάχια ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Σέσκλον· ἐκ τούτων καὶ ἔκ τινων ἄλλων ἀνηκόντων προφανῶς εἰς ὅμοια ἀγγεῖα ἀναπαρεστάθη τὸ σχῆμα.

Εἰκὼν 193.

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγεται καὶ ἡ λαβὴ εἰκ. 194 (2:3), ἥτις ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν εἰκ.

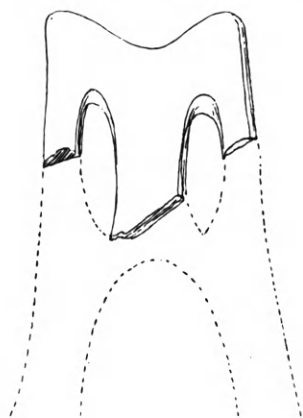
Εἰκὼν 194.

191, περὶ τοῦ ὅλου σχήματος δ' αὐτῆς δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν.

Ἀλλὰ τὴν τελευταίαν ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς ἀπλῆς τετρημένης ἀποφύσεως νομίζω ὅτι παριστᾷ ἡ λείαν κολοβὴ δυστυχῶς λαβὴ εἰκ. 195 (1:2), τῆς ὁποίας

Εἰκὼν 195.

Εἰκὼν 196.

τὸ σχῆμα φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ συμπληρωθῇ ὡς δεικνύει ἡ εἰκ. 196, ἥτοι ὅμοιον περίπου πρὸς τὸ τῆς εἰκ. 187, ἀλλὰ μετὰ δύο μικροτέρων τρημάτων ἄνω.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω δημοσιεύω τὰς εἰκόνας ἄλλων τινῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνήκουσιν εἰς σειρὰς ἐξελισσομένας, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον μεμονωμένα, πρὸς τούτοις δὲ τὰς εἰκόνας ὡτίων τινῶν ἀκόμη, τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα εἶναι μᾶλλον ἢ ἦτον ἀξιοπερίεργον.

Εἰκ. 197 εἶναι μικρὸς κύαθος ἔχων ταινιόσχημον κάθετον λαβὴν· ἡ ἐργασία εἶναι πρωτογενής,

Εἰκὼν 197.

ὡς ἡ τοῦ ἀγγείου εἰκ. 161, ὕψος δ' ἔχει μετὰ τῆς λαβῆς 0,11 μ.

Πολὺν περίεργον εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ σκεύους

εἰκ. 198. Τοῦτο ἔχει κοιλίαν σφαιρικὴν περίπου, λαιμὸν εὐρύν, μίαν λαβὴν καὶ εἰς τὸ ἀντίθετον τῆς λαβῆς μέρος ἐπὶ τῆς κοιλίας πλατὺν στρογγύλον ἀνοιγμα· πρὸς τούτοις φέρει περίξ πολλὰς μικρὰς ὁπὰς εἰς τρεῖς στοίχους διατεταγμένας. Ἡ ἐπιφάνεια ἀρχικῶς ἦτο λεία, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως εἶναι τὸ σκεῦος πολὺ κακότεχνον. Ὑψος ἔχει 0,13 μ. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ δὲν εἶναι μετὰ βεβαιότητος γνω-

Εἰκὼν 198

στή, πιθανῶς ὅμως ἐχρησίμευε κατὰ τὸ κάπνισμα τῶν μελισσῶν· ἔθετον δηλαδὴ ἐντὸς αὐτοῦ κόπρον ζώου, τὴν ὁποίαν ἤναπτον, καὶ ἐφύσων ἄνωθεν, ὃ δὲ καπνὸς ἐξήρχετο διὰ τοῦ προσθίου ἀνοιγματος τῆς κοιλίας καὶ διὰ τῶν ὁπῶν. Τὸ κάπνισμα μεταχειρίζονται, ὡς γνωστόν, ὅταν θέλωσι νὰ τρυγήσωσι τὰς κυψέλας ἢ νὰ συλλάβωσιν καὶ μετακομίσωσι σμήνη.

Ὅμοίως περίεργον εἶναι τὸ σχῆμα τεσσάρων πωμάτων, τῶν ὁποίων ἡ κορυφή εἶναι τετράπλευρος καὶ μᾶλλον κοίλη πρὸς τὸ κέντρον, ἔχει δὲ τὰς τέσσαρας γωνίας ἀπεστρογγυλωμένας καὶ ὀριζον-

Εἰκὼν 199.

τίως τετρημένας. Τοῦ ἐνταῦθα (εἰκ. 199) ἀπεικονιζομένου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κεραμόχρους καὶ ἀστρίλωτος καὶ ἡ ὅλη κατασκευὴ πολὺ ἀρχαϊκὴ, ὕψος δ' ἔχει 0,095 μ. Τὰ λοιπὰ τρία εἶναι ὁμοίως ἀρ-

χαϊκά. Εὐρέθησαν δὲ πάντα εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Διμηνίου καὶ ἀνήκουσι μᾶλλον πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, διότι ἐν ἐξ αὐτῶν ἔκειτο εἰς τὴν ἐπίχωσιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπληρώθη ἡ τάφος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Σχεδὸν ἀκριβῶς ὅμοια πώματα ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὸ βαθύτατον στρῶμα τοῦ Ἰλίου⁽¹⁾.

Τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 200 σύγκειται τρόπον τινὰ ἐκ δύο ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕτερον κεῖται ἐπὶ τοῦ ἐτέρου· ἕνεκα τούτου ἔχει καὶ δύο ζεύγη κα-

Εἰκὼν 200.

θέτων ὠτίων· ἐπὶ τῆς κοιλίας δὲ κεῖνται μεταξύ τῶν ὠτίων δύο θηλαὶ ἐφ' ἑκατέρας ὀφείας. Τὰ χεῖλη εἶναι κολοβά καὶ δὲν γνωρίζομεν πόσον ἦσαν ὑψηλά. Τὸ ὅλον ὕψος σήμερον εἶναι 0,105 μ.

Ἡ εἰκ. 201 παριστάνει μικρὸν σφαιρικὸν περίπου ἀγγεῖον, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον εἶναι οὕτω ἐκ τῶν πλαγίων συμπεπιεσμένον, ὥστε ἡ περιφέρεια τῶν χειλέων ἔχει σχῆμα ἐλλειψοειδές· εἰς ἑκάτερον δὲ τῶν ἄκρων τῆς μικροτέρας διαμέτρου τῆς ἐλλείψεως ὑπάρχει κάθετον ὠτίον φέρον δύο ὀριζόντια τρήματα· ὕψ. 0,085 μ. Ἡ συμπίεσις τῶν χειλέων μάρτυρεῖ, νομίζω, ὅτι τὸ ἀγγεῖον εἶναι ἀπομίμησις καλάθου ἢ ἄλλου τινὸς σκεύους ἐκ μαλακῆς ὕλης κατεσκευασμένου.

Δύο σχεδὸν ἀκριβῶς ὅμοια κατὰ τὸ σχῆμα καὶ ὁμοίως συμπεπιεσμένα ἀγγεῖα, ἀλλὰ πολὺ μεγαλύτερα, εὗρεν ὁ Σωτηριάδης εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Χαιρωνείας. Τὸ ἡμέτερον ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Στάη εἰς τὸ Διμήνιον, κατέταξα δ' αὐτὸ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα ἕνεκα τῆς τεχνοτροπίας, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβαία ἢ κατὰτάξις αὕτη.

(1) H. Schmidt παρὰ Dörpfeld, Troja und Ilion σ. 249, εἰκ. 110 καὶ 111. Katalog der Schliemann-Sammlung No 188-195. Πρὸς καὶ κατωτέρω Κεφ. ἑνατον.

Τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 202 εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ προηγούμενον κατὰ τὰ λοιπά, ἔχει ὅμως τὴν περίμετρον τῶν χειλέων στρογγύλην. Ὑψ. 0,10 μ.

Εἰκὼν 201.

Εἰκὼν 202.

Εἰκ. 203. Μικρὸν μόνωτον κύπελλον ὕψ. 0,075 μ. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ εἶναι λεία καὶ κιτρινωπή.

Εἰκὼν 203.

Εἰκὼν 204.

Εἰκ. 204. Σκεῦος κυανοειδὲς μόνωτον — ἢ λαβὴ συνεπληρώθη ἐκ γύψου — πρὸς ἀντλησιν ὑγρῶν· ἢ ἐπιφάνεια εἶναι λεία καὶ ἐστιλβωμένη, φαίνεται δ' ὅτι καὶ ἐπεχρίσθη δι' ἐρυθροῦ χρώματος. Μῆκος 0,16 μ.

Εἰκ. 205. Τοῦτο εὐρέθη εἰς τὴν Μαρμαρίανην, ἔχει δὲ ὕψος 0,095 μ. Αἱ λαβαὶ συνεπληρώθησαν, ἀλλὰ μετὰ μεγίστης πιθανότητος· ὁ πηλὸς εἶναι τεφρὸς, ἢ ἐπιφάνεια μελανή καὶ καλῶς ἐστιλβωμένη, ἀλλὰ λίαν ἐφθαρμένη.

Εἰκὼν 205.

Εἰκὼν 206.

Εἰκ. 206. Μικρὸν ἀσκοειδὲς ἀγγεῖον ὕψ. 0,075 μ., τοῦ ὁποίου ἢ ἐπιφάνεια εἶναι χρώματος καστανοῦ ὑποκιτρίνου καὶ λεία.

Τὸ εἰκ. 207 εἶναι πιθοειδὲς δοχεῖον ὕψους 0,35 μ. Ἡ βάσις αὐτοῦ εἶναι στρογγύλη, ὥστε δὲν δύναται νὰ σταθῇ ὀρθιον, κατὰ τοῦτο δὲ ὁμοιάζει πρὸς τὸ εἰκ. 170, οὐχὶ μακρὰν τοῦ ὁποίου εὐρέθη.

Εἰκὼν 207.

Ἡ ἐπιφάνεια ὅμως αὐτοῦ εἶναι ὁμαλὴ καὶ λεῖα, ἂν καὶ οὐχὶ πολὺ ἐστιλβωμένη, ἔχει δὲ χρῶμα μελανὸν καὶ ἐρυθρὸν κατὰ τόπους. Κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας φέρει τέσσαρας καθέτους λαβὰς.

Εἰκ. 208. Ποτήριον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι μελανή, ὁμαλωτάτη καὶ ἐστιλβωμένη· κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας ὑπάρχουσι δύο ὠτία ὀριζοντίως τετρημένα, εἰς τὴν βάσιν δὲ ὑπὸ ἐκάτερον

Εἰκὼν 208.

τῶν ὠτίων φέρει ἀνὰ δύο τριγωνικὰ τρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἔχει τὴν κορυφὴν πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένην, τὸ δ' ἕτερον πρὸς τὰ κάτω. Ὑψος 0,18 μ.

Εἰκ. 209 εἶναι φιάλη ἔχουσα μίαν κάθετον λαβὴν· τὰ χεῖλη χωρίζονται ἀπὸ τῆς κοιλίας διὰ

Εἰκὼν 209.

θλάσεως, ἡ δ' ἐπιφάνεια εἶναι λεῖα, ἀλλ' ἀνώμαλος, καὶ ἔσωθεν μὲν μελανή, ἔξωθεν δὲ ἐρυθρά. Διάμ. τῶν χειλέων 0,175 μ.

Ἄλλη φιάλη (εἰκ. 210) ἀντὶ τῆς λαβῆς φέρει ἀπόφυσιν ὀριζοντίως τετρημένην, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως τὸ σχῆμα εἶναι τὸ αὐτό. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι

Εἰκὼν 210.

ὁμαλὴ καὶ λεῖα καὶ ἔσω μὲν μελανή κατὰ τὸ πλεῖστον, ἔξω δὲ μελανότερος καὶ ἐρυθρὰ ἔνεκα ἀνομοίας ὀπτήσεως. Διάμ. τῶν χειλέων 0,30 μ.

Μεταξὺ τῶν τεμαχίων ἄλλης φιάλης ὁμοίας πρὸς τὴν εἰκ. 210 εὐρέθησαν μικρὰ ὅστ' αὖ ζώου, ἐξ

Εἰκὼν 211.

οὐ γίνεται πιθανόν, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι λοπάδες, εἰς τὰς ὁποίας ἔθετον τροφάς.

Τελευταίαν παραθέτω τὴν εἰκόνα (211) ἐνὸς ἀγ-

γείου, τὸ ὁποῖον φέρει περὶ τοὺς ὤμους ἀβαθεῖς αὐλακώσεις ὁμοίας περίπου πρὸς τὰς ἀνωτέρω (σ. 239) μνημονευθείσας. Δὲν κατέταξα ὁμῶς καὶ αὐτὸ εἰς τὸν ρυθμὸν Γ 1 α, διότι δὲν ἔχει τὸ λαμπρὸν ἐκείνου ὁμοίομορφον γάνωμα, ἀλλ' εἶναι ἡ ἐπιφάνεια ἐρυθρὰ καὶ μελανή κατὰ τόπους. Εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον, ὕψος δ' ἔχει 0,09 μ.

Ἐξ ἄλλων δὲ ωτίων, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀπεικονισθέντων, τὰ ἀκόλουθα ἔξ μοι φαίνονται μᾶλλον ἄξια δημοσιεύσεως.

Τὸ ἐν εἰκ. 212 (2:3) ἀποτελεῖται ἐκ ῥάχews, ἥτις ἄνω προέχει σχεδὸν ὀριζοντίως, κάτω δ' ἀπο-

Εἰκὼν 212.

Εἰκὼν 213.

σβύνεται βαθμηδόν. Ὅμοιον εἶναι τὸ εἰκ. 213 (2:3), πλὴν ὅτι τοῦτο περατοῦται καὶ κάτω ἀποτόμως.

Τὸ ωτίον εἰκ. 214 (2:3) εἶναι πλατὺ κάτω, στενοῦται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ὁ ὀριζόντιος αὐτοῦ βραχίον εἶναι λεπτὸς καὶ στρογγύλος. Τὸ τεμάχιον εἰκ. 215

Εἰκὼν 214.

Εἰκὼν 215.

(2:3) προέρχεται ἀπὸ τοῦ χεῖλους εὐρυστόμου ἀγγείου, ὅπερ ἄνωθι τοῦ ωτίου εἶχε προεξοχήν τετράπλευρον καμπτομένην ὀλίγον πρὸς τὰ ἔξω.

Ἐπὶ δύο ἄλλων τεμαχίων, εἰκ. 216 (2:3) καὶ 217 (2:3), αὐτὰ τὰ ωτία προεκτεινόμενα πρὸς μίαν

διεύθυνσιν σχηματίζουν προεξοχήν· ἀλλὰ τὰ τεμάχια ταῦτα εἶναι πανταχόθεν ἀποκεκρουσμένα

Εἰκὼν 216.

Εἰκὼν 217.

καὶ δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν αἱ προεξοχαὶ διηυθύνοντο πρὸς τὰ κάτω, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἡμέτεραι εἰκόνες, ἢ πρὸς τὰ ἄνω.

Ἐν τέλει ἀπεικονίζω καὶ ἐν τεμάχιον (εἰκ. 218, μέγ. 2:3), τὸ ὁποῖον προέρχεται, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῶν ὤμων μελανοῦ ἀγγείου καὶ φέρει δύο ἔκτυπα

Εἰκὼν 218.

ἡμικύκλια μετὰ θηλῆς στρογγύλης ἐν τῷ κέντρῳ· πιθανῶς τὸ αὐτὸ κόσμημα ἐπανελαμβάνετο ἐπὶ τῶν ὤμων πλεονάκεις.

Παράρτημα.

Κοσμήματα πίθων.

Ὅπως κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, οὕτω καὶ κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα ἦσαν ἐν χρήσει πίθοι φέροντες πλαστικὰ κοσμήματα· συνήθως δὲ ἀποτελοῦνται ἐνταῦθα τὰ κοσμήματα ἐκ ταινιῶν, αἵτινες διὰ πυκνῶν καὶ λοξῶν ἐντομῶν χαρακτηρίζονται ὡς ἀπομιμήσεις πλεκτῶν σχοινίων (εἰκ. 219-221). Οἱ τύποι τῶν δακτύλων, οἵτινες εἶναι τόσοι συχνοὶ εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἀλλ' εἰ-

ναι πυκνοί και συνεχονται ως κρίκοι αλύσεως, ενώ εις τὸν λιθικὸν αἰῶνα κεῖνται πολὺ ἀραιότερον.

Οὐχὶ κυρίως πίθου, ἀλλ' εὐμεγέθους πιθοειδοῦς ἀγγείου τμήμα παριστᾷ ἡ εἰκὼν 222. Τοῦτο εὐ-

Εἰκὼν 219.

Εἰκὼν 220.

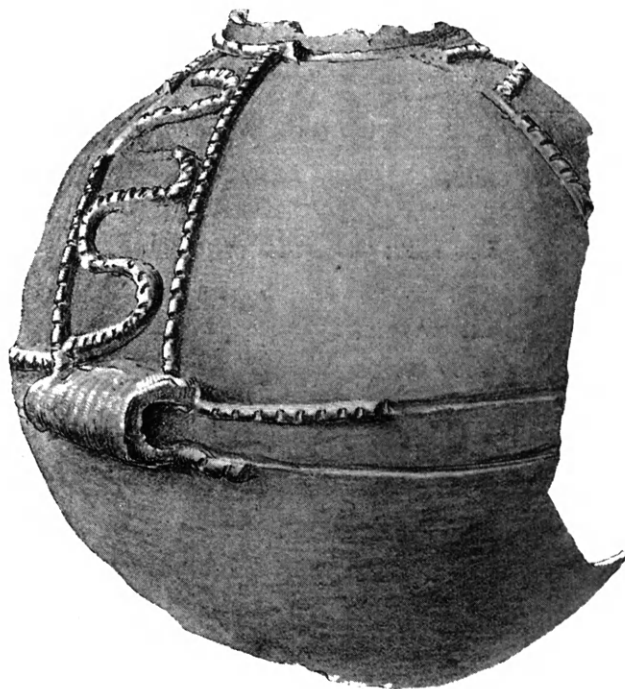
ρέθη εις τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου, εις βάθος 1,10 μ. καὶ εις μέρος, ἔνθα καὶ ἄλλα πράγματα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἀνεκαλύφθησαν. Τὸ ἀγγεῖον εἶχε κοιλίαν σφαιρικὴν, ἔφερε δὲ κατὰ τὸ μέσον

Εἰκὼν 221.

αὐτῆς πιθανῶς τέσσαρα σωληνοειδῆ ὦτα ὀριζοντίως τετρημένα· τοῦ μόνου σωζομένου ὅμως τὸ τρῆμα εἶναι φαινομενικόν, διότι δὲν εἶναι διαμπερές. Ἐκ τῶν ὠτων τούτων ἐξεφύοντο δύο στεναὶ πλαστικαὶ ταινίαι περιβάλλουσαι τὴν κοιλίαν ὀρι-

ζοντίως, ἀλλὰ δὲ δύο ταινίαι ἀνήρχοντο ἀφ' ἐκάστου τῶν ὠτων καθέτως πρὸς τὸν λαιμόν, ἔνθα ἡνοῦντο μετ' ἄλλων πάλιν ταινιῶν περιβαλλουσῶν αὐτὸν τὸν λαιμόν. Οὕτω ὁλόκληρον τὸ ἀγγεῖον ἔκειτο ὥσει ἐν δικτύῳ ταινιῶν, αἵτινες δι' ἐντομῶν δηλοῦνται πάλιν ὡς ἀπομιμήσεις σχοινίων. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ καθέτως πρὸς τὰ ὦτα κατερχομένων ταινιῶν ὑπῆρχε καὶ μία ὀφιοειδῶς

Εἰκὼν 222.

ἐλίσσομένη, ἣτις φαίνεται ὅτι εἶναι μόνον κοσμηματική. Τὰς ταινίας ταύτας εἰργάσθησαν χωριστὰ καὶ κατόπιν ἐπεκόλλησαν, ἀλλ' οὕτω, ὥστε δὲν συνεδέθησαν ἰσχυρῶς μετὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου καὶ ἔνεκα τούτου εἰς πολλὰ μέρη ἀπεκολλήθησαν. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια ὁμοίως κεραμόχρους καὶ οὐχὶ πολὺ ὁμαλή, μάλιστα κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ. Ὑψὸς σωζόμενον 0,27 μ.

Τ Α Ε Ι Δ Ω Λ Ι Α

1. Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Εἰς τὸ Σέσκλον ἀνεκαλύφθησαν 46 πήλινα εἰδώλια, σχεδὸν πάντα μᾶλλον ἢ ἥττον κολοβά, 22 λίθινα καὶ πιθανῶς ἐν ὀστέινον. Πρὸς τούτοις εὐρέθησαν ἑπτὰ πήλινοι πόδες, οἵτινες ὅμως δὲν ἀνήκον πάντες εἰς εἰδώλια, ἀλλὰ καὶ εἰς σκεύη (πρβ. σ. 183).

Εἰς τὸ Διμήνιον τὰ λίθινα ὑπερτεροῦσι κατὰ τι τῶν πηλίνων, διότι ταῦτα μὲν εἶναι 18, τὰ δὲ λίθινα 21. Ὅστέινα δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἐνταῦθα. Ἡ διαφορὰ δὲ μεταξὺ Σέσκλου καὶ Διμηνίου ὡς πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῶν πηλίνων πρὸς τὰ λίθινα δὲν εἶναι τυχαία, ὡς θὰ καταδειχθῇ κατωτέρω.

Ἐν πήλινον εἰδῶλιον ἀνεκαλύφθη καὶ εἰς τὴν καλύβην τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (σ. 116), εἰς τὸν Πύργον δ' ἐν πήλινον καὶ πέντε λίθινα (τῶν τεσσάρων τεμάχια μόνον σώζονται), ἐπὶ τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας ἐξ πήλινον καὶ οὐδὲν λίθινον, εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Καραμπαϊραμίου ἢ κεφαλῇ μετὰ τοῦ λαιμοῦ ἐνὸς πηλίνου (εἰκ. 224) ⁽¹⁾, τέλος δὲ φίλος μου εὔρεν εἰς τὸν παρὰ τὸ χωρίον Τοπουσλάρ κείμενον συνοικισμόν ἀρ. 21 (σ. 6) τὴν κεφαλὴν μαρμαρίνου εἰδωλίου (πίν. 38,9). Εἰς τὴν Μαρμαρίανην οὐδὲν εἰδῶλιον ἀνεκαλύφθη, ὅπως οὐδὲ εἰς τὰς καλύβας τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ⁽²⁾.

(1) Ὁ Ν. Γιαννόπουλός μοι γράφει ἐξ Ἀλμυροῦ, ὅτι ἐσχάτως ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦτον δύο ἄλλα εἰδώλια, ὧν τὸ ἐν λίθινον ἀμπότερα κατετέθησαν εἰς τὸ μουσεῖον Ἀλμυροῦ.

(2) Δύο λίθινα εἰδώλια καὶ πλείονα πήλινα ἀνεκαλύφθησαν πάλιν εἰς τὸν παρὰ τὴν Χαϊρώνειαν συνοικισμόν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (Ath. Mitt. 1905 σ. 120 ἐξ.).

Εἰς τὸ Σέσκλον ἀπαντῶσι τὰ πήλινα εἰδώλια εἰς πάντα τὰ στρώματα τῆς ἐπιχώσεως ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτάτου, παραδόξως ὅμως τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν τελειότερων (πίν. 32 ἀρ. 1. 2. 3. 4 καὶ πίν. 33 ἀρ. 2. 3. 6) εὐρέθησαν εἰς τὰ στρώματα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, τὰ δὲ ἀτελέστερα ἢ ὅλως ἄμορφα εἰς τὰ ὑψηλότερα. Ἐκ τῶν πρώτων δὲ πάλιν ἀρχαιότατα εἶναι, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ τύπου τῆς εὐρέσεως αὐτῶν, τὰ πίν. 32, ἀρ. 1 καὶ 3 καὶ πίν. 33, 3. Τὸ τελευταῖον ἀνεκαλύφθη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους εἰς βάθος 4,30 μ. περίπου, τὰ δὲ πίν. 32 ἀρ. 1 καὶ 3 ὑψηλότερον μὲν τοῦ στερεοῦ, ἀλλ' ἀμέσως ἐπὶ τοῦ παλαιοτάτου στρώματος, εἰς τὸ ὁποῖον σχεδὸν μόνον μονόχρωμα ἀγγεῖα ἀπαντῶσιν.

Ὅμοιως εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἀνάγονται πιθανῶς πάντα τὰ ἐκ τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας εἰδώλια, τὸ ἐκ τῆς ἐν Σέσκλῳ καλύβης τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τὸ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Καραμπαϊραμίου.

Τῶν εἰδωλίων τούτων ὁ πηλὸς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σχετικῶς καθαρὸς, ἢ ἐπιφάνεια λεῖα, συχνὰ μάλιστα ἐστιλβωμένη, καὶ ἢ ὀπτησις καλὴ καὶ ὁμοιόμορφος. Χρώματα ἀπαντῶσι κατ' ἐξαιρέσεις.

Τὰ ἄλλα εἰδώλια τοῦ Σέσκλου ἀνεκαλύφθησαν μέχρι βάθους 2,20 μ. περίπου, τινὰ μάλιστα ἔκειντο ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν· ἀλλὰ δὲν ἀμφισβᾷλω, ὅτι καὶ τούτων τὰ πλεῖστα ἀνήκουσιν εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, ἥτοι εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον αὐτοῦ. Οὕτω τὸ πίν. 31, 2 ἀπεικονισθὲν εὐρέθη εἰς βάθος 0,20 μ. καὶ ὀλίγον περαιτέρω, εἰς βά-

θος 0,30 μ., ἔκειτο ἀμφίστομος μολύβδινος πέλεκυς, τὰ γραπτὰ ὁμως κοσμήματα τοῦ εἰδωλίου μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Τὰ εἰδώλια πίν. 33, 5 καὶ πίν. 34, 2 εὐρέθησαν ὁμοίως εἰς μικρὸν βάθος, ἀλλ' ἡ παραβολὴ αὐτῶν πρὸς ἄλλα, ἅτινα ἔκειντο εἰς στρώματα βέβαια. τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (π.χ. τὰ πίν. 33, 6 καὶ πίν. 34 ἀρ. 3. 6), ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ταῦτα δὲν εἶναι ὑστερώτερα. Ἄλλων τινῶν δέ, π.χ. τῶν πίν. 35 ἀρ. 1. 2. 3, ἡ ἡλικία δὲν βεβαιοῦται οὔτε ἐκ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως οὔτε ἐξ ἄλλων τεκμηρίων καὶ δυνατὸν εἶναι ν' ἀνήκωσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα· ἀλλὰ περὶ τούτων ὅρα κατωτέρω.

Τεχνικῶς τὰ εἰδώλια τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ὑπολείπονται τῶν παλαιότερων· ὁ πηλὸς δὲν εἶναι τόσον καθαρὸς, ἡ ἐπιφάνεια εἶναι τραχεῖα, τὸ σῶμα συχνὰ ἀποτελεῖται μόνον ἐκ κορμοῦ στρογγύλου (34 ἀρ. 2. 3. 6) ἢ σανιδομόρφου (πίν. 34, 4) ἄνευ σκελῶν καὶ αἱ χεῖρες εἶναι ἄμορφοι ἀποφύσεις.

Εἰς τὸ Διμήνιον δὲν ἀνεκαλύφθησαν εἰδώλια ὅμοια πρὸς τὰ τελειότερα τοῦ Σέσκλου, ἦτοι τὰ πίν. 32 ἀρ. 1. 2. 3. 4 καὶ ἄλλα, τοῦτο δ' εἶναι εὐεξήγητον, διότι εἶδομεν, ὅτι εἰς τὸ Διμήνιον λείψανα τῆς ἀρχαιότερας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἐλάχιστα ὑπάρχουσιν. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ εἰδώλια τοῦ Σέσκλου συγκρινόμενα τὰ τοῦ Διμήνιου εἶναι ἀτελέστερα καὶ μᾶλλον κακότεχνα, ὡς φαίνεται δ' ἐκ τῶν πινάκων 35 καὶ 36, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπεικονίσθησαν τὰ καλύτερα, εἶναι τὰ πλεῖστα ὅλως ἄμορφα. Τὸ σῶμα αὐτῶν εἶναι πάλιν κορμὸς ἀπλοῦς, οἱ βραχίονες δύο ἄμορφοι ἀποφύσεις, ἡ δὲ κεφαλὴ ἄλλοτε μὲν εἶναι πεπλατυσμένη ἀπόφυσις (πίν. 35 ἀρ. 6. 7), ἄλλοτε δὲ τεμάχιον τι ἐξ ἄλλης ὕλης ἐντεθειμένον εἰς τὸν κορμὸν (πίν. 36 ἀρ. 1. 2. 3. 5)· τὸ τεμάχιον τοῦτο σώζεται ἐπὶ ἐνὸς μόνου (πίν. 36, 1) καὶ εἶναι λίθος λευκός, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔχομεν ἐν ταῦθα τὸ ἀρχαιότατον ἀκρόλιθον εἰδωλόν. Κεφαλὰς ἐνθέτους ἐξ ἄλλης ὕλης εἶχον καὶ δύο τῶν εἰδωλίων τοῦ Σέσκλου, ἄλλα δὲ δύο ἐνθέτους μὲν, ἀλλὰ πιθανώτατα πάλιν ἐκ πηλοῦ.

Ἄλλα τινὰ εἰδώλια ἐκ Διμήνιου (πίν. 35 ἀρ. 6. 7. 8 καὶ πίν. 36, 6) ἦσαν ἐπιχεχρισμένα διὰ λευκῆς ὠμῆς ἀλοιφῆς, ἐπὶ ἐνὸς δὲ σώζονται καὶ ἐλάχ-

ιστα ἔχνη χρώματος ἐρυθροῦ. Ὅμοίως ἡ κεφαλὴ εἶκ. 226 φέρει λείψανα ἐπιτεθειμένου ἐρυθροῦ χρώματος, λευκὸν δὲ χρῶμα ἀπαντᾷ πάλιν ἐπὶ τοῦ ἐκ Πύργου εἰδωλίου εἶκ. 225, τὸ ὁποῖον καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὰ πίν. 35 ἀρ. 6. 7 καὶ πίν. 36, 6 τοῦ Διμήνιου.

Ἐνεκα τῆς χρήσεως τῶν δύο τούτων χρωμάτων, ἥτις ὑπενθυμίζει τὰ ἀγγεῖα τῶν ῥυθμῶν Γ1 γ καὶ Γ1 δ, καὶ ἔνεκα τοῦ ἐξόχως κακοτέχνου πολλῶν ἐκ τῶν εἰδωλίων τοῦ Διμήνιου δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ, ἐὰν πρέπη νὰ τὰ κατατάξῃ εἰς τὸν λιθικὸν ἢ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Ὑπὲρ τῆς δευτέρας ὑποθέσεως φαίνεται ὅτι συνηγορεῖ καὶ ὁ τόπος τῆς εὐρέσεως αὐτῶν. Διότι ὅσα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰς ὑπ' ἐμοῦ ἐνεργηθείσας συμπληρωματικὰς ἀνασκαφάς, ἔκειντο πάντα εἰς μικρὸν βάθος καὶ εἰς ἐπίχωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ λείψανα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἦσαν πολυάριθμα· ἡ κεφαλὴ εἶκ. 226 μάλιστα εὐρέθη ἐντὸς τῆς μεγάλης τάφρου. Ὡσαύτως τὸ διὰ λευκοῦ χρώματος ἐπηλειμμένον εἰδωλίον ἐκ Πύργου εἶκ. 225 ἔκειτο εἰς βάθος 0,45 μ., ἐνῶ τὸ καθαρὸν στρώμα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἤρχιζεν αὐτόθι ἀπὸ βάθους 0,70 μ.

Καὶ μεταξὺ τῶν εἰδωλίων τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου εἶπομεν ὅτι ὑπάρχουσί τινα, περὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ γεννηθῇ τοιαύτη ἀμφιβολία. Διότι ὅχι μόνον εἶναι ὡσαύτως πολὺ κακότεχνα καὶ εὐρέθησαν εἰς στρώματα ἀμφίβολα, ἀλλὰ καὶ διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπὸ τῶν βεβαίων εἰδωλίων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἢ ὁμοιάζουσι πολὺ πρὸς τὰ τοῦ Διμήνιου, δύο μάλιστα εἶχον, ὡς εἶδομεν, καὶ τὴν κεφαλὴν ἐνθετον ἐξ ἄλλης ὕλης.

Ἀφ' ἐτέρου ὁμως πρέπει ν' ἀναλογισθῶμεν, ὅτι εἰς οὐδένα ἐκ τῶν 178 τάφων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, οἵτινες ἀνεσκάφησαν εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον, ἀνεκαλύφθη εἰδωλίον πήλινον ἢ λίθινον, ὡς δὲν ἀνεκαλύφθη καὶ εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Μαρμάριανης οὐδ' εἰς τὰς καλύβας τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Τοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἶναι τυχαῖον, ἀλλὰ μαρτυρεῖ, ὅτι τὰ εἰδώλια ἰδιάζουσιν εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα. Οὐχ ἥττον δὲν ἀποκλείεται ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ χρῆσις τῶν νεωτάτων τύπων ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον καὶ κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, μέχρις οὗ ἡ τέχνη αὕτη ἐξέλιπεν ὁλοσχερῶς.

Ὅπως δὴ ποτε ἐκ τῶν ἐκτεθέντων περὶ τῶν πηλίνων εἰδωλίων συνάγεται μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς πλαστικῆς ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὑπῆρξε — καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτὴν — οὐχὶ προοδευτική, ἀλλ' ὀπισθοδρομική. Τὰ εἰδώλια τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος προσπαθοῦσι νὰ παραστήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν ὅσον τὸ δυνατόν κατὰ φύσιν· εἰς τὰ νεώτερα ὁμως βλέπομεν, ὅτι ἡ τέχνη, ἀντὶ νὰ προχωρήῃ πρὸς μεγαλύτεραν φυσικότητα καὶ τελειότητα, τείνει διαρκῶς πρὸς τὴν ἀπλοποίησιν τῶν μορφῶν καὶ τὴν σχηματικὴν αὐτῶν παράστασιν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς φύσεως τόσον πολὺ, ὥστε πολλὰ ἐκ τῶν νεωτάτων εἰδωλίων — τοῦ Διμηνίου μάλιστα — εἶναι ἐντελῶς βάνασα καὶ παιδαριώδη σύμβολα, τὰ ὅποια μόλις ἢ οὐδὲν ἀναμιμνήσκουσι τὴν εἰκόνα τῶν παριστανομένων.

Ἐκ τῶν λιθίνων εἰδωλίων τοῦ Σέσκλου ἐν (πίν. 37, 1) εἶναι ἐκ σχιστολίθου χρώματος μελανοτέφρου, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἐκ μαρμάρου ἢ τιτανολίθου λευκοῦ. Τὸ ἐκ σχιστολίθου εὐρέθη εἰς βάθος 2,30 μ., τὸ μετὰ γραπτῶν κοσμημάτων πίν. 31, 1 εἰς βάθος 2,20 μ., ἡ κεφαλὴ πίν. 38, 8 πάλιν εἰς βάθος 2,20 μ., τὸ πίν. 37, 5 εἰς βάθος 2,00 μ., ἀλλὰ τὸ ὅμοιον περίπου πίν. 37, 4 εἰς βάθος μόνον 0,40 μ., τὸ πίν. 37, 3 εἰς βάθος 1,90 μ., μία ἄλλη κεφαλὴ εἰς βάθος 0,60 μ., τὸ δὲ πίν. 37, 2 εὐρέθη εἰς μικρὸν βάθος ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος καὶ τέλος τὰ πλακίδια εἰκ. 230, α-γ, ἀνεκαλύφθησαν εἰς βάθος 0,35 μ. ἕως 0,60 μ. Ἐχομεν λοιπὸν εἰς τὸ Σέσκλον λίθινα εἰδώλια ἀπὸ βάθους 0,35 μ. ἕως 2,35 μ. περίπου.

Εἰς τὸ Διμήνιον ἀνεκαλύφθησαν ὑπ' ἐμοῦ ἑπτὰ λίθινα εἰδώλια. Ἐκ τούτων τὰ ἑξ εὐρέθησαν εἰς τὸ βόρειον, τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ μεσημβρινὸν τῆς ἀκροπόλεως μέρος καὶ εἰς στρώματα ἐπιχώσεως, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ ἀσφαλῶς ἡ ἡλικία αὐτῶν. Μία κεφαλὴ ὁμως ἀνεκαλύφθη παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἐσωτάτου ἀρχαιοτέρου περιβόλου.

Ἐκ τῶν δεδομένων τούτων βλέπομεν, ὅτι τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν λιθίνων εἰδωλίων τοῦ Σέσκλου καὶ ἡ ἐκ Διμηνίου κεφαλὴ εὐρέθησαν εἰς στρώματα τῆς

νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ ἀναμφιβόλως ἀνήκουσιν εἰς αὐτήν. Τὸ ἐκ σχιστολίθου πίν. 37, 1 δυνατόν εἶναι ν' ἀνέρχηται καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας· διότι εἰς τὸ μέρος, ἐνθα τοῦτο εὐρέθη, ἦτοι τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, ἡ ἐπίχωσις τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ βάθους ἐκείνου περίπου. Ἀλλὰ τινὰ δέ, ὡς τὸ πίν. 37, 4 τοῦ Σέσκλου, τὰ μνημονευθέντα ἑξ ἐκ Διμηνίου καὶ τὰ πλακίδια εἰκ. 230, α-γ, δύνανται, ἔνεκα τοῦ βάθους καὶ τοῦ εἶδους τῆς ἐπιχώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἔκειντο, νὰ τεθῶσι καὶ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι, ὅπως τὰ πηλῖνα εἰδώλια, οὕτω καὶ τὰ λίθινα πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς χαρακτηριστικὰ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἃν καὶ πιθανῶς πάλιν ἡ χρῆσις αὐτῶν δὲν ἔπαυσεν ἀμέσως μετὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἀκροπόλεων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Ἐπειδὴ κατὰ ταῦτα μόλις ἴσως πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωσι λίθινα εἰδώλια, καὶ ἐπειδὴ, ὡς εἶπομεν ἤδη ἐπανειλημμένως, τὰ λείψανα τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἐλάχιστα εἰς τὸ Διμήνιον, ἐξηγεῖται εὐκόλως τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν γεγονός, ὅτι εἰς μὲν τὸ Σέσκλον τὰ πηλῖνα εἰδώλια εἶναι τριπλάσια κατ' ἀριθμὸν τῶν λιθίνων, εἰς δὲ τὸ Διμήνιον ἰσάριθμα ἢ καὶ ὀλιγώτερα.

Ὅμοιως ἐξηγεῖται ἐκ τούτου πιθανῶς καὶ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἐν Θεσσαλίᾳ λίθινα εἰδώλια δυνάμενα νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ τελειότερα ἐκ τῶν πηλίνων τοῦ Σέσκλου. Ἡ τάσις πρὸς ἀπλοποίησιν τῶν μορφῶν, ἥτις τόσον σαφῶς ἐκδηλοῦται εἰς τὰ πηλῖνα κατὰ τὴν νεωτέραν περίδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιδράσῃ περισσότεραν ἐπὶ τὰ λίθινα, διότι τοῦ λίθου ἡ κατεργασία εἶναι δυσκολωτέρα καὶ ἐπιπονωτέρα. Ἡ ἐκ Τοπουσλάρ κεφαλὴ (πίν. 38, 9), ἥτις εἶναι ἡ σχετικῶς τελειοτάτη, εὐρέθη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ συνοικισμοῦ καὶ ἡ ἡλικία αὐτῆς δὲν εἶναι ἀκριβέστερον γνωστή. Ἐκ τῶν ἀρτίων δὲ εἰδωλίων τὸ μᾶλλον ἀνθρωπόμορφον εἶναι τὸ ἐκ σχιστολίθου, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ τὸ ἀρχαιότατον, πάντων δὲ ἀμορφώτατα εἶναι τὰ εἰκ. 230, α-γ, ἅτινα εἶναι λίαν πιθανῶς καὶ τὰ νεώτατα· διότι εἶδομεν, ὅτι ταῦτα ἔκειντο εἰς βάθος 0,35 μ. ἕως 0,60 μ. Δύο ἄλλα τοῦ αὐτοῦ σχήματος εὐρέθησαν εἰς τὸν Πύργον, ὁμοίως εἰς

μικρὸν βάθος. Ὅτι ταῦτα παριστάνουσιν ἀνθρωπίνας μορφάς, συμπεραίνομεν ἐκ τῶν λειψάνων ἐρυθροῦ χρώματος, ἅτινα διακρίνονται ἐπὶ τριῶν παραδειγμάτων· ἄνευ τούτου ἡ χρῆσις αὐτῶν θὰ ἦτο ἀμφίβολος, διότι οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἀνθρωπόμορφον.

Ἐκ τῶν μαρμαρίνων εἰδωλίων τὰ πλεῖστα (πρβ. πίν. 37 ἀρ. 3. 4. 5. 6. 9. 11 καὶ πίν. 38 ἀρ. 2. 9) ἔχουσι προφανῶς μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ κυκλαδικὰ καὶ ἴσως ἐκ τῶν Κυκλάδων εἰσέχθησαν ἔτοιμα εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Πιθανῶς ὅμως ἔφερον ἐκ τῶν νήσων καὶ ἀκατέργαστα τεμάχια μαρμάρου, ἅτινα ἐπὶ τόπου ἐξεργάζοντο· διότι π. χ. τὸ εἰδώλιον πίν. 31, 1 φαίνεται ὅτι εἶναι ἐκ μαρμάρου νησιωτικοῦ, ἀλλὰ τὰ γραπτὰ κοσμήματα μαρτυροῦσιν, ὅτι κατεσκευάσθη ἐν Θεσσαλίᾳ. Τὰ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, ὡς τὸ πίν. 38, 3, εἶναι ὡσαύτως ἔργα ἐγχώρια.

Περὶ τῶν παραστάσεων τῶν εἰδωλίων, καὶ τῶν πηλίνων καὶ τῶν λιθίνων, ὀλίγα ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν. Ἐκ τῶν ἐν Σέσκλῳ ἀνακαλυφθέντων δύο εἰκονίζουσι τετράποδα ζῶα, ἐν ἄλλο (πίν. 33, 4) παριστᾷ φανταστικόν τι ὄν, δύο ἢ τρία (πίν. 33 ἀρ. 2. 7 καὶ, πιθανῶς, πίν. 37, 1) ἄνδρας καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν πάντα, ὅσων τὸ γένος διακρίνεται, γυναικας. Ἐκ Διμηνίου δ' ἔχομεν ἐν τετράποδον ζῶον καὶ ἐν πτηνόν, τὰ δ' ἄλλα παριστάνουσιν ἀνθρωπίνους μορφάς· τῶν πλείστων ἐκ τούτων τὸ γένος δὲν ἐδηλώθη, μία ὅμως (πίν. 35, 8) εἶνε βεβαίως γυναικεία, ἐπίσης δὲ εἰς γυναικα ἀνῆκε πιθανώτατα ἡ κεφαλὴ εἰκ. 226. Ἡ ὑπεροχὴ αὕτη τῆς γυναικείας μορφῆς εἰς τὴν πλαστικὴν παρατηρεῖται, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τέχνην καὶ ἔξω τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἐξηγήθη δὲ ἀκόμη ἐπαρκῶς.

Ἐν τέλει σημειῶ, ὅτι πολλὰ εἰδώλια εἶναι στεατόπυγα, ἐπὶ ἄλλων δὲ δηλοῦται οὐχ ἥττον ἐμφαντικῶς τὸ πάχος τῆς κοιλίας, καὶ περὶ τοῦ πίν. 34, 2 δύναται τις νὰ νομίσῃ, ὅτι παριστάνει ἔγκυον γυναικα. Ἡ στεατοπυγία εἶναι πάλιν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν προϊστορικῶν εἰδωλίων πολλῶν ἄλλων χωρῶν κειμένων πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς νότον τῆς Θεσσαλίας, ἴσως δὲ τὸ εὐτραφές καὶ εὐσαρκὸν σῶμα ἐλογίζετο τότε ὡς ἀπόδειξις εὐζωίας καὶ πλούτου, ἄρα καὶ ἀβρότητας καὶ κάλ-

λους· ὁ Ξενοφῶν (Ἀνάβ. V 4, 32) ἀναφέρει, ὅτι εἶδεν εἰς τὴν χώραν τῶν Μοσσυνοίκων παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον «παῖδας τῶν εὐδαιμόνων σιτετούς, τεθραμμένους καρύοις ἐφθοῖς, ἀπαλοὺς καὶ λευκοὺς σφόδρα καὶ οὐ πολλοῦ δέοντας ἴσους τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος εἶναι».

2. Περιγραφή τῶν εἰδωλίων.

α. Πήλινα.

Πίν. 31, 2. Τοῦτο ἀνήκει, ὡς ὑπέδειξα ἤδη ἀνωτέρω, εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἀλλὰ περιγράφομεν αὐτὸ πρῶτον ὅχι μόνον διὰ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν τάξιν τῶν πινάκων, ἀλλὰ καὶ διότι ἔνεκα τοῦ μεγέθους του καὶ τῶν κοσμημάτων, ἅτινα καλύπτουσιν αὐτό, προσέτι δὲ καὶ ἔνεκα τοῦ θέματος, ὅπερ παριστᾷ, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μοναδικόν. Εἰκονίζει γυναικα καθήμενη ἐπὶ σκίμποδος καὶ βαστάζουσιν παῖδα ἐν ἀγκάλαις. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κεραμόχρους, τὰ δὲ κοσμήματα χρώματος μελανοῦ ἀμαυροῦ κατὰ τὸ πλεῖστον, μόνον δ' ἐνιαχοῦ στίλβοντος ἔνεκα στιλβώσεως τῆς ἐπιφανείας. Προσέτι εἰς τινὰ μέρη διακρίνονται ὡσεὶ ἔχνη ἐπιτεθειμένου ἐρυθροῦ χρώματος. Τὰ σχήματα τῶν κοσμημάτων εἶναι γραμμαὶ εὐθεῖαι ἢ τεθλασμέναι, ἡ κοιλία ὅμως καὶ ἡ ἔδρα τῆς γυναικός, ὡς καὶ ἡ ἔδρα τοῦ παιδίου, κοσμοῦνται διὰ σπειρῶν. Καθόλου δ' ἡ τεχνотροπία εἶναι ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ἀγγείων Β3 α τῆς νεωτέρας λιθικῆς περιόδου. Τὸ πρόσωπον τοῦ παιδίου δὲν εἶναι δεδηλωμένον, τῆς δὲ γυναικός ἡ κεφαλὴ ἦτο χωριστὰ εἰργασμένη — ἐκ πηλοῦ ὅμως πάλιν πιθανώτατα — καὶ ἐλλείπει. Τὰ κοσμήματα πιθανῶς δὲν δηλοῦσιν οὔτε ποικίλματα τοῦ σώματος οὔτε ἐσθῆτα, ἀλλ' εἶναι ἰδανικά· διότι καὶ τὸ κάθισμα κοσμεῖται ὅπως τὰ σκέλη τῆς γυναικός. Γψ. 0, 16.

Πίν. 32, 1. Στήθος καὶ κεφαλὴ γυναικός ἐκ πηλοῦ κιτρινωποῦ· ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐστιλβωμένη. Αἱ χεῖρες ἀμφοτέραι ἤπτοντο τῶν μαστῶν, ἀλλ' ἡ δεξιὰ, ἥτις ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος ἦτο χωριστὰ εἰργασμένη καὶ ἐπικεκολλημένη, λείπει. Ἀνωθι τῶν μαστῶν, ὀλίγον πρὸς τὰ πλάγια, ὑπάρχουσι δύο βαθεῖαι ἐντομαί, αἵτινες δηλοῦσι τὰς μασχάλας. Τὸ στόμα δηλοῦται δι' ὀπῆς στρογγύλης, οἱ

δὲ ὀφθαλμοὶ δι' ὁμοίων ἐπιμήκων ὀπῶν. Ἡ κόμη ἦτο διηρημένη εἰς πέντε πλοκάμους, ὧν οἱ μὲν τρεῖς κατέπιπτον ἐπὶ τοῦ τραχήλου καὶ οἱ δύο ἐκατέρωθεν τοῦ προσώπου· πρὸς σχηματισμὸν δ' αὐτῶν ἔλαβον στενὰς ταινίας ἐκ πηλοῦ, τὰς ὁποίας ἐπεκόλλησαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ ἕνεκα τούτου δύο τῶν πλοκάμων ἀποσπασθέντες ἀπωλέσθησαν. Πρὸς δῆλωσιν τοῦ κυματοειδοῦς τῆς κόμης αἱ ταινίαι φέρουσι πυκνὰς ὀριζοντίας ἐντομάς. Ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς τοῦ κρανίου ὑπάρχει μεγαλυτέρα ἐντομὴ σημαίνουσα πιθανῶς χωρίστραν τῆς κόμης. Τὸ ἐλλείπον κάτω σῶμα τοῦ εἰδώλου ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ τύπου τῶν ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι ὑπ' ἀριθμοὺς 2, 3 καὶ 6 εἰκονιζομένων. Ὑψος 0,045 μ.

Πίν. 32 ἀρ. 2α καὶ 2β. Κορμὸς γυναικείου εἰδώλου ἀπὸ τοῦ λαίμου μέχρι τῶν γονάτων, ἐκ πηλοῦ λευκοῦ. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐστιλβωμένη. Αἱ ἐλλείπουσαι χεῖρες ἤπτοντο ἀναμφιβόλως τῶν μαστῶν. Ὁ ὀμφαλὸς εἶναι δεδηλωμένος δι' ὀπῆς, ἡ δὲ κοιλία καὶ οἱ γλουτοὶ προέχουσιν. Ὑψ. 0,053 μ.

Πίν. 32 ἀρ. 3α καὶ 3β. Ὅμοιον ἀκριβῶς εἶδωλιον μᾶλλον σωζόμενον· ὁ πηλὸς εἶναι κιτρινωπός, ἡ δ' ἐπιφάνεια πάλιν ἐστιλβωμένη. Αἱ κνήμαι εἶναι ὀλίγον κεκαμμέναι, τούτο δὲ πρέπει βεβαίως νὰ παραδεχθῶμεν καὶ περὶ τοῦ προηγουμένου. Ὑψ. 0,068 μ. Ὡς πρὸς τὸν τύπον καθόλου πρβ. τὸ ἐκ Σπάρτης μαρμαρίνον εἶδωλιον Perrot et Chipiez, Hist. de l'art VI εἰκ. 334.

Πίν. 32, 4. Τὸ ἄνω σῶμα, ἄνευ τῆς κεφαλῆς, εἰδώλου τοῦ αὐτοῦ τύπου ἐκ πηλοῦ ὠχρολεύκου· ἡ ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη. Ὑψ. 0,03 μ.

Ἐν Σέσκλῳ ἀνεκαλύφθησαν καὶ δύο ἄλλοι ἀκριβῶς ὅμοιοι κατὰ τὰ λοιπὰ κορμοί, ἐργασίας ὅμως ὅχι ἐξ Ἰσου ἐπιμελοῦς.

Πίν. 32, 5. Τέταρτος κορμὸς τοῦ αὐτοῦ τύπου πιθανῶς. Ὁ πηλὸς εἶναι κιτρινωπός, ἡ δ' ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη μὲν ἐπὶ τῶν νώτων, ἀστιλβωτος δ' ἔμπροσθεν. Ἡ κεφαλὴ ἦτο χωριστὰ εἰργασμένη καὶ ἐντεθειμένη, ὡς δεικνύει ὅπῃ ὑπάρχουσα μεταξὺ τῶν ὤμων. Ὑψ. 0,045 μ.

Πίν. 32 ἀρ. 6α καὶ 6β. Τὸ ἀπὸ τῆς ὀσφύος κάτω μέρος γυναικείου εἰδώλου ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ μετὰ πολλῆς ἄμμου ἀναμεμιγμένου. Ἡ ἐπιφάνεια δὲν εἶναι ἐστιλβωμένη, ἀλλὰ μέρη τινὰ αὐτῆς, ἥτοι

τὰ περὶ τὸ αἰδοῖον, τὸ δεξιὸν τῆς κοιλίας καὶ δύο πλατεῖαι ταινίαι ὀπίσω ἐπὶ τῶν γλουτῶν, σώζουσι χρῶμα καστανόν. Ὑψ. 0,068 μ.

Τὸ εἶδωλιον τοῦτο εἶναι προφανῶς τοῦ τύπου τῶν προηγουμένων, διαφέρει ὅμως ἀπ' ἐκείνων, διότι ὁ πηλὸς αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον ἀκάθαρτος, ἡ δ' ἐπιφάνεια ἀστιλβωτος, καὶ διότι φέρει βαρὴν χρώματος καστανοῦ. Καθόλου φαίνεται ὅτι εἶναι κατωτέρα ἀπομίμησις ἐκείνων.

Πίν. 33 ἀρ. 1α καὶ 1β. Κορμὸς γυναικείου βεβαίως εἰδώλου ἀπὸ τοῦ λαίμου μέχρι τοῦ ὑπογάστριου σωζόμενος· κάτω δὲν εἶναι τεθραυσμένος, ἀλλ' ἀποκεκολλημένος, διότι εἶχον κατασκευάσει χωριστὰ τὰ δύο ἡμίση τοῦ σώματος, τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω, κατόπιν δὲ συνεκόλλησαν αὐτὰ καὶ ἐπῆλειψαν διὰ πηλοῦ τὸν ἄρμόν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄνω σῶμα δὲν ἐποιήθη ἐξ ἐνός βώλου πηλοῦ, διότι πρῶτον ἐπλάσθη, ὡς φαίνεται, τὸ ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τῶν μαστῶν περίπου μέρος, κατόπιν ἐπετέθησαν οἱ βραχίονες μετὰ τῶν ὤμων καὶ τελευταία ἡ κεφαλὴ. Ὁ πηλὸς εἶναι κιτρινωπὸς ἐρυθρός, ἡ δ' ἐπιφάνεια λεῖα. Αἱ χεῖρες ἐλλείπουσιν ἄνωθεν τῶν ἀγκῶνων, ἀλλ' ἦσαν ἐπιτεθειμένοι ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἡ κοιλία προέχει, ὡς δεικνύει ἡ πλαγία ὄψις τῆς μορφῆς, δηλοῦται δὲ καὶ ὁ ὀμφαλὸς διὰ μικρᾶς ὀπῆς. Περιέργον ὅμως εἶναι, ὅτι ἐκατέρωθεν αὐτοῦ εἰς τὰ πλάγια ὑπάρχουσι δύο ἐντομαὶ χαραχθεῖσαι ὅταν ὁ πηλὸς ἦτο νωπὸς καὶ ἔχουσιν αὐτὰ χεῖλη πορφυρᾶ, ἀναμφιβόλως δὲ δηλοῦσαι πληγὰς ἐπουλωθείσας. Ἡ συμμετρικὴ αὐτῶν διάταξις εἰς τὰς δύο πλευράς τοῦ εἰδώλου καθιστᾷ ἀναμφισβήτητον, ὅτι εἶναι οὐλαὶ κοσμηματικαί, ὅποια καὶ σήμερον παρὰ τισιν ἀγρίοις λαοῖς ἀπαντῶσιν, ἐκ τῆς θέσεως δὲ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι τὸ ἄνω σῶμα τῶν γυναικῶν, συνήθως τοῦλάχιστον, δὲν ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ἐνδύματος· διότι ἄλλως αἱ οὐλαὶ δὲν θὰ ἦσαν ὁραταί. Ἐλάχιστα λείψανα τοῦ αὐτοῦ χρώματος, διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι βεβαμμένα τὰ χεῖλη τῶν οὐλῶν, διακρίνονται καὶ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος παρὰ τὸ θραῦσμα, δὲν γνωρίζω δέ, ἐὰν καὶ ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον ὅμοια ἐντομαὶ ἢ ἄλλα ἴσως ποικίλματα. Ὑψ. 0,066 μ.

Πίν. 33, 2. Ἀκέφαλον εἶδωλιον εἰκονίζον ἄνδρα γυμνὸν ὄρθιον ἀπτόμενον τοῦ αἰδοῖου, ὡς φαίνεται, δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Ὁ πηλὸς εἶναι

κεραμόχρους, ἢ ἐπιφάνεια ἔχει τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ καὶ εἶναι ἀστιλβώτος. Ὑψ. 0,061 μ.

Πίν. 33 ἀρ. 3α καὶ 3β. Τὸ ἄνω σῶμα, ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῆς ὀσφύος, γυναικείου εἰδωλίου, τοῦ ὁποῖου ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἢ δ' ἐπιφάνεια ἐρυθροδαφῆς καὶ ἐστιλβωμένη. Αἱ χεῖρες, αἵτινες ἀπὸ τῶν ἀγκῶνων ἦσαν ἐπικεκολλημέναι, ἐλλείπουσιν, ἦσαν ὅμως πάλιν ἐπιτεθειμέναι ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἐκατέρωθεν τοῦ λαιμοῦ κατέρχεται πρὸς τὸ στήθος γραμμὴ ἐγγάρακτος, αἱ δύο δὲ γραμμαὶ δὲν ἐνοῦνται μὲν ἐπὶ τοῦ στήθους, οὐχ ἦττον εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι δηλοῦσι περιδέραιον πρὸς ἐκάτερον τῶν ὤμων δὲ ὑπάρχουσι τρεῖς μι-

Εἰκὼν 223.

καὶ ὅσαι ἀποτελοῦσαι τρίγωνον, αἵτινες πιθανώτατα σημαίνουν στίγματα ἢ ἄλλα κοσμηματικὰ σημεῖα ἐπὶ τοῦ σώματος. Τὸ στήθος προέχει πολὺ, ἢ δὲ ὀσφὺς εἶναι λεπτή, καὶ κατὰ παράδοξον τρόπον ἔχει τοιαύτην θέσιν ἐν σχέσει πρὸς τὸ στήθος, ὥστε ἐὰν στηθῇ τὸ εἰδῶλιον ἐπ' αὐτῆς, ὡς ἐν πίν. 33, 3β, τότε τὸ στήθος καὶ ὁ λαιμὸς σχηματίζουν μετὰ τῆς ὀσφύος γωνίαν ἀκριβῶς ὀρθήν· πρὸς τὴν παρακειμένην εἰκόνα 223, ἐπὶ τῆς ὁποίας κάτω μὲν βλέπομεν τὸ σωζόμενον ὄκρον τῆς ὀσφύος, ἄνω δὲ δεξιὰ τὸν λαιμὸν τοῦ εἰδωλίου. Πλάτος κατὰ τοὺς ὤμους 0,094 μ.

Πίν. 33 ἀρ. 4α καὶ 4β. Ὁ πηλὸς τούτου εἶναι χρώματος τεφροῦ ὑπολεύκου, ἢ δ' ἐπιφάνεια λεία, ἀλλ' οὐχὶ τελείως ἐστιλβωμένη. Εἰκονίζει μορφὴν, τῆς ὁποίας τὸ μὲν ἄνω σῶμα εἶναι ἀνθρώπινον, τὸ δὲ κάτω τετράποδος ζώου. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ λείπει ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος περίπου, ἢ δὲ δεξιὰ ἀπὸ τοῦ ὤμου. Ἡ κόμη πίπτει ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τῶν νώτων εἰς πέντε βοστρύχους, ἀλλὰ δὲν εἶναι πεπλεγμένη εἰς πλοκάμους, ὡς ἡ τοῦ εἰδωλίου πίν. 32, 1· ἴσως ἠθέλησεν ὁ κοροπλάθος νὰ δηλώσῃ κόμην

ἄτακτον καὶ ἀτημέλητον. Τὸ πρόσωπον εἶναι δυστυχῶς ἐφθαρμένον, οἱ ὀφθαλμοὶ ὅμως φαίνεται ὅτι ἐδηλοῦντο πλαστικῶς, ὡς περίπου οἱ τῆς κεφαλῆς πίν. 34, 8. Ἐκ τῶν ποδῶν οἱ πρόσθιοι ἐλλείπουσιν, οἱ δ' ὀπίσθιοι εἶναι ἄμορφοι ἀποφύσεις. Μῆκος ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τῶν ἄκρων τῶν ὀπισθίων ποδῶν 0,065 μ.

Ἐὰν ἀναμνησθῶμεν, ὅτι τὸ Σέσκλον κεῖται σχεδὸν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Πηλίου, δυσκόλως θὰ δυνηθῶμεν ν' ἀποκρούσωμεν ἀφ' ἡμῶν τὴν εἰκασίαν, ὅτι τὸ περίεργον τοῦτο εἰδῶλιον παριστᾷ κένταυρον. Ἐὰν δὲ ἡ εἰκασία αὕτη φανῇ, ὡς ἐλπίζω, πιθανή, ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἤδη ἐνταῦθα ὅλον τὸ κάτω σῶμα τοῦ κενταύρου εἶναι σῶμα ζώου.

Πίν. 33, 5. Κορμὸς γυναικείου εἰδωλίου καθημένου, ὡς φαίνεται. Ὁ πηλὸς εἶναι χρώματος φαιοῦ, ἢ δ' ἐπιφάνεια κεραμόχρους καὶ ἀστιλβώτος. Αἱ χεῖρες, ἐκ τῶν ὁποίων σώζεται ἡ ἄκρα ἀριστερὰ καὶ οἱ δάκτυλοι τῆς δεξιᾶς, ἦσαν ἐπιτεθειμένοι οὐχὶ ἐπὶ τῶν μαστῶν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοὺς ἐπὶ τῆς κοιλίας· μετὰ δ' αὐτῶν εἰκονίζεται ὁ ὀμφαλὸς ὡς δισκάριον κυρτὸν ἔχον ὀπὴν ἐν τῷ κέντρῳ. Κατωτέρω τοῦ ὀμφαλοῦ ὑπάρχει ἐγγάρακτος τοξοειδὴς γραμμὴ διήκουσα καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς μορφῆς· πιθανῶς τὸ εἰδῶλιον ὑπετίθετο ἐνδεσμένον κατὰ τὸ κάτω σῶμα. Περίεργον εἶναι τὸ σχῆμα τῶν μαστῶν· διότι φαίνονται ὥσεὶ δύο θυλάκια ἀνηρτημένα ἀπὸ τῶν ὤμων. Ὑψ. 0,06 μ.

Πίν. 33, 6. Ἄλλος κορμὸς καθημένου γυναικείου εἰδωλίου ἐλλείπουσιν ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ πόδες ἀπὸ τῶν γονάτων. Ὁ πηλὸς εἶναι ὠχρόλευκος, ἢ δ' ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη. Οἱ μαστοὶ κρέμονται, ὡς περίπου οἱ τοῦ προηγούμενου, ἢ δὲ κοιλία πτυχοῦται μᾶλλον τῆς τῶν εἰδωλίων πίν. 32 ἀρ. 2. 3. Αἱ χεῖρες ἦσαν ἐπιτεθειμέναι ἐπὶ τῶν μηρῶν, οἵτινες κάτωθεν εἶναι, ὡς καὶ ἡ ἔδρα, ἐπίπεδοι, διὰ νὰ κάθῃται ἀσφαλῶς τὸ εἰδῶλιον. Ὑψ. 0,047 μ.

Δύο ἄλλα πήλινα εἰδῶλια ἐκ Θεσσαλίας, ἄτινα λίαν κολοβά ὄντα δὲν ἀπεικονίσθησαν, παριστάνουσι σαφῶς μορφὰς καθημένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὸ ἐν ἐκ τούτων εὐρέθη εἰς τὴν παρὰ τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου καλύβην τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ ἔχει τὰ σκέλη τεταμένα πρὸς τὰ πλάγια, τοῦ δ' ἐτέρου, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ

τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας, τὰ σκέλη ἦσαν διεσταυρωμένα ἔμπροσθεν.

Πίν. 33, 7. Τὸ ἄνω σῶμα μορφῆς ἀνδρικήs ἐκ πηλοῦ τεφροῦ. Ἐκ τῶν χειρῶν ἡ δεξιὰ σώζεται μέχρι τοῦ ἀγκῶνος, ἡ ἐτέρα ἐλλείπει ὅλως, ἀλλὰ πιθανῶς ἦτο ἐπιτεθειμένη ἐγκαρσίως ἐπὶ τοῦ στήθους. Τὸ πρόσωπον δυστυχῶς εἶναι ἐφθαρμένον, διακρίνεται ὅμως, ὅτι ἡ ῥίς προεῖχε καὶ ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν πλαστικῶς δεδηλωμένοι, ὡς οἱ τῶν πίν. 33, 4 καὶ πίν. 34, 8. Ἰσως μάλιστα ἔφερεν ἡ μορφή καὶ μύστακας. Ἐπὶ τοῦ στήθους ὑπὸ τὸν λαίμην ὑπάρχουσι τρεῖς μικραὶ ἐντομαί, αἵτινες δὲν εἶναι τυχαῖαι, ἀλλὰ δηλοῦσι πάλιν στικτὰ ἢ ἄλλα ποικίλματα τοῦ σώματος. Ὑψ. 0,045 μ.

Πίν. 34, 1. Κορμὸς γυναικεῖον εἰδωλίου. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανός, ἡ δ' ἐπιφάνεια λεῖα καὶ ἐστιλβωμένη, ἀλλ' οὐχὶ ὅλως ὁμαλή. Ἡ κεφαλὴ ἦτο χωριστὰ εἰργασμένη καὶ ἐντεθειμένη, οἱ μαστοὶ εἶναι μεγάλοι καὶ ἡ κοιλία προέχει. Ὑψ. 0,055 μ.

Πίν. 34, 2. Ἄλλος ὅμοιος κορμός. Ὁ πηλὸς εἶναι χρώματος μελανωποῦ, ἡ ἐπιφάνεια ὅχι πολὺ ὁμαλή. Ἡ κοιλία προέχει, ὡς εἰς τὸ προηγούμενον, ὑπ' αὐτὴν δὲ ὑπάρχει ἐγγάρακτος ὀριζοντίᾳ γραμμῇ, ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς ὁποίας κατέρχονται καθέτως δύο ἄλλαι μικραὶ γραμμαί, ὅλος δ' ὁ μεταξὺ αὐτῶν χώρος πληροῦται ὑπὸ σμικροτάτων ὀπῶν. Πιθανῶς δηλοῦται ζῶμα ἐξ ὑφάσματος, ἂν καὶ δὲν φαίνεται, κατὰ τῖνα τρόπον συνεκρατεῖτο περὶ τὴν ὀσφύν⁽¹⁾. Ὑψ. 0,045 μ.

Πίν. 34, 3. Εἰδώλιον γυναικεῖον, τοῦ ὁποίου λείπει ἡ κεφαλὴ. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανωπός, ἡ ἐπιφάνεια ἀστιλβωτός. Τὸ κάτω σῶμα εἶναι κυλινδρικόν, τὸ στήθος πλακωτόν, ἡ ἑδρὰ προέχει λίαν, ὡς δεικνύει ἡ πλαγία ὄψις, ἔμπροσθεν δὲ φέρει ἐγγάρακτον τρίγωνον· ἀντὶ χειρῶν ἔχει δύο ἀμόρφους ἀποφύσεις. Ὑψ. 0,052 μ.

Πίν. 34, 4. Ἀμορφον γυναικεῖον εἰδώλιον· λείπουσιν ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ ἄριστερά ἀπόφυσις· τὸ κάτω σῶμα εἶναι σχεδὸν κυλινδρικόν. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανωπός, ἡ ἐπιφάνεια ἀστιλβωτός. Ὑψ. 0,057 μ.

Πίν. 34, 5. Κεφαλὴ μετὰ τοῦ στήθους εἰδωλίου ἐκ πηλοῦ τεφροῦ, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ ἐπιφάνεια εἶ-

ναι ἐρυθροβαφής. Αἱ χεῖρες ἐλλείπουσι, τὸ δὲ στόμα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν ἦσαν δεδηλωμένοι. Τὴν κορυφὴν περιβάλλει — οὐχὶ ὀλόκληρον — πλαστικὴ σπεῖρα μετ' ἐντομῶν, ἥτις δύναται νὰ σημαίνῃ ταινίαν, στέφανον ἢ καὶ πλόκαμον ἴσως περιελισσόμενον περὶ τὸ κρανίον. Ὑψ. 0,07 μ.

Πίν. 34, 6. Εἰδώλιον ἀκέφαλον ὅμοιον πρὸς τὸ πίν. 34, 3, πλὴν τῶν μαστῶν καὶ τοῦ τριγώνου, ἅτινα δὲν ἐδηλώθησαν· ὡς δεικνύει ὅμως ἡ στεατοπυγία, ἀναμφιβόλως παριστᾷ καὶ τοῦτο γυναικεῖον. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἀστιλβωτός. Ὑψ. 0,06 μ.

Πίν. 34, 7. Ἀμορφον γυναικεῖον εἰδώλιον ὅμοιον πρὸς τὸ πίν. 34, 4 περίπου, πλὴν ὅτι τοῦτο εἶναι οὐχὶ κυλινδρικόν, ἀλλὰ μᾶλλον πλακωτόν. Ὁ πηλὸς ἔσω εἶναι τεφρός, ἔξω δὲ φαίνεται ὑπόλευκος· ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λεῖα. Ὑψ. 0,07 μ.

Πίν. 34 ἀρ. 8α καὶ 8β. Κεφαλὴ ἐκ καθαροῦ κιτρινωποῦ πηλοῦ, φοροῦσα διπλὴν ταινίαν περὶ τὴν κόμην· ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐντομὴ ὥστε χωρίστρα. Οἱ ὀφθαλμοὶ δηλοῦνται δι' ἐπικεκολλημένων ἐπιπέδων δισκαρίων διατεμνομένων λοξῶς ὑπὸ ἐντομῆς. Ὑπὸ τὸ στόμα σώζονται λείψανα ζωνῶν γραπτῶν διὰ χρώματος ἐρυθροῦ, ἔχνη δὲ τινὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος διακρίνονται καὶ ἐπὶ τῆς περιβαλλούσης τὸ κρανίον ταινίας. Ὑψ. 0,04 μ.

Πίν. 34, 9. Κορμὸς γυναικεῖον εἰδωλίου συμφυῆς μετὰ τεμαχίου εὐμεγέθους ἀγγείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ μορφή ἦτο ἐπικεκολλημένη. Ὁ πηλὸς εἶναι ἔσω τεφρός, ἔξω κεραμόχρους, ἡ δ' ἐπιφάνεια ἀτελῶς ἐστιλβωμένη. Τὸ σῶμα τῆς γυναικὸς εἶναι ὅλως ἐπίπεδον, περὶ τὴν ὀσφύν δὲ ὑπάρχει ὀριζοντίᾳ ἐγγάρακτος γραμμῇ, ἐνῶ ἄλλαι δύο λοξαὶ γραμμαὶ χωρίζουσι τὰ σκέλη ἀπὸ τοῦ κορμοῦ. Ὑψ. 0,068 μ.

Πίν. 34, 10. Εἰδώλιον τετραπόδου ζώου. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους καὶ μελανωπός κατὰ τόπους ἕνεκα κακῆς ὀπτήσεως, ἡ δ' ἐπιφάνεια ἀστιλβωτός. Μῆκ. 0,055 μ.

Πίν. 34, 11. Κεφαλὴ μετὰ τοῦ τραχήλου ἄλλου ζώου.

Πίν. 34, 12. Ἀμορφον κωνικὸν περίπου εἰδώλιον, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ ἐσχηματίσθη πλατυνθείσης τῆς κορυφῆς τοῦ κώνου διὰ πίεσεως τῶν δακτύλων καὶ χαραχθείσης μιᾶς γραμμῆς ἐκατέ-

(1) Πρὸς τὸ κατωτέρω, Κεφ. ἕνατον, ἀπεικονιζόμενον εἰδώλιον ἐκ Σερβίας, τὸ ὁποῖον φορεῖ ὅμοιον ζῶμα.

ρωθεν πρὸς δῆλωσιν τῶν ὀφθαλμῶν. "Υψ. 0,04 μ.

Πίν. 35, 1. Κορμός γυναικείου ειδωλίου. Ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος, ἡ ἐπιφάνεια ἀστίλβωτος. Μεταξὺ τῶν ὤμων ὑπάρχει ὀπή, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνετίθετο ἡ χωριστὰ εἰργασμένη κεφαλὴ· ἦτο δὲ αὕτη πιθανώτατα οὐχὶ πηλίνη, ἀλλ' ἐξ ἄλλης στερεωτέρας ὕλης, διότι ἡ ὀπή δὲν εἶναι ἐπαρκῶς μεγάλη καὶ πλατεῖα, ὅπως δεχθῇ παχὺν γόμφον, ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἔχη κεφαλὴ πηλίνη. "Υψ. 0,06 μ.

Πλὴν τούτου ἀνεκαλύφθη ἐν Σέσκλῳ καὶ ἄλλο πήλινον ειδώλιον, τὸ ὁποῖον εἶχε κεφαλὴν ἐξ ἄλλης ὕλης (πρβ. ἀνωτ. σ. 285).

Πίν. 35, 2. Τὸ ειδώλιον τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐκάθητο. Ἀντὶ χειρῶν ἔχει δύο διατρήτους ἀποφύσεις, ἀλλὰ δὲ δύο τρήματα διαμπερῇ ὑπῆρχον εἰς τὴν κεφαλὴν, ἥτις ἐθραύσθη ἀκριβῶς εἰς τοῦτο τὸ μέρος. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια ἀλείαντος καὶ ἀστίλβωτος, τὸ ὅλον λίαν κακότεχνον. "Υψ. 0,065 μ.

Μετ' αὐτοῦ ἀνεκαλύφθη ἐν ἄλλο ἐντελῶς ὅμοιον, ἴσως δ' ἀμφοτέρω ἀνῆκον εἰς σκευὸς τι.

Πίν. 35, 3. Ὅλως ἄμορφον πλακωτὸν ειδώλιον πηλοῦ κεραμόχρου καὶ τεφροῦ ἔνεκα ἀνομοίας ὀπτήσεως. Ἡ κεφαλὴ λείπει. "Υψ. 0,06 μ.

Πίν. 35, 4. Ἄλλο ἄμορφον ειδώλιον σχήματος κυλίνδρου εὐρυνομένου κάτω· τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ ἄνω ἄκρου, ὅπερ παριστᾷ τὴν κεφαλὴν, φέρει τέσσαρας μικρὰς ἐγγαράκτους γραμμὰς δηλούσας τὴν κόμην. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανωπός, ἡ ἐπιφάνεια ἐστίλβωμένη. "Υψ. 0,04 μ.

Πίν. 35, 5. Τὸ κάτω μέρος ειδωλίου, τοῦ ὁποίου οἱ γλουτοὶ προέχουσιν ἱκανῶς. Ὁ πηλὸς εἶναι ἔξωθεν κεραμόχρους, ἔσθθεν τεφρός, ἡ δ' ἐπιφάνεια ἀστίλβωτος. "Υψ. 0,053 μ.

Πίν. 35 ἀρ. 6α καὶ 6β. Ὁ πηλὸς τούτου εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια ἱκανῶς ὁμαλή, ἀλλ' ἀλείαντος. Ἐπ' αὐτῆς διακρίνονται λεῖψανα ὠμῆς λευκῆς ἀλοιφῆς καὶ ἐλάχιστα ἔχνη χρώματος ἐρυθροῦ, πιθανῶς δὲ ὅλη ἡ ἐπιφάνεια ἦτο λευκὴ ἐπιχευισμένη. Ἡ κεφαλὴ εἶναι πρὸς τὰ ὀπίσω ἀνακεκλιμένη (πρβ. τὴν πλαγίαν ὄψιν), ὡς ἐπὶ πολλῶν μαρμαρίνων νησιωτικῶν ειδωλίων, τὸ δὲ πρόσωπον εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον στρογγύλον, κάτω ὅμως περατοῦται εἰς γωνίαν. Ἡ ῥίς, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἄλλαι λεπτομέρειαι ἦσαν πιθανῶς διὰ χρώμα-

τος δεδηλωμένοι. Ἡ βάσις, ἐφ' ἧς πατεῖ, εἶναι ἐπίπεδος. "Υψ. 0,083 μ.

Πίν. 35, 7. Ὅμοιον ειδώλιον. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανός καὶ ὑπέρυθρος ἐξ ἀνομοίας ὀπτήσεως, ἡ ἐπιφάνεια ὁμαλή, ἀλλ' ἀστίλβωτος. Ἀλοιφὴ λευκὴ δὲν διακρίνεται ἐπ' αὐτοῦ, ἴσως ὅμως ὑπῆρχεν. Ἡ βάσις φέρει ἐν τῷ μέσῳ ἀβαθὴ κοιλότητα. "Υψ. 0,09 μ.

Πίν. 35 ἀρ. 8α καὶ 8β. Κορμός γυναικείου ειδωλίου. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανότερος, ἐπ' αὐτοῦ δὲ σώζονται λεῖψανα ὠμῆς λευκῆς ἀλοιφῆς· ἐπὶ τοῦ στήθους διακρίνονται πρὸς τοῦτοις ἔχνη χρώματος ἐρυθροῦ, καὶ πιθανῶς τὸ μὲν σῶμα ἦτο ὅλον λευκόν, δι' ἐρυθροῦ δὲ χρώματος ἐδηλοῦντο λεπτομέρειαι τινες καὶ ποικίλματα. Ὑπὸ τὸν ὀμφαλὸν εἶναι ἐγκεχαράγμενοι δύο ἑριζόντιαι γραμμαί, οἱ δὲ γλουτοὶ προέχουσιν ἱκανῶς. "Υψ. 0,08 μ.

Πίν. 36, 1. Πολὺ κακότεχνον ειδώλιον, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ εἶναι λιθίνη. Πρὸς κατασκευὴν αὐτοῦ ἔλαβον λίθον τινὰ λευκὸν ἔχοντα ἀπόφυσιν ἐν μορφῇ λαιμοῦ καὶ περιέπλασαν αὐτὸν διὰ πηλοῦ οὕτω, ὥστε μόνῃ ἡ ἀπόφυσις νὰ ἐξέχη. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους καὶ ἀτελῶς ὀπτημένος, ἡ δ' ἐπιφάνεια τραχεῖα καὶ φέρει πολλὰς ῥωγμὰς. Εἰς τοὺς ὤμους μεταξὺ τοῦ κεραμόχρου πηλοῦ καὶ τοῦ λίθου διακρίνεται λεπτὸν στρώμα πηλοῦ λευκοῦ, ὑποθέτω δ' ὅτι τοῦτο ἐπεκάλυπτε καὶ τὴν ἐξέχουσαν ἀπόφυσιν, εἰς τὴν ὁποίαν παρεῖχεν οὕτω σχῆμα ὁμαλὸν καὶ κανονικόν. "Υψ. 0,078.

Πίν. 36, 2. Καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ κακότεχνον. Ὁ πηλὸς ἔχει χρῶμα τεφρὸν καὶ εἶναι ἀτελέστατα ὀπτημένος, σχεδὸν ὠμός, φαίνεται δὲ μάλιστα ὅτι περιέχει καὶ ἄχυρα. Ἡ τομὴ τοῦ κορμοῦ εἶναι οὐχὶ στρογγύλη, ἀλλ' ἐλλειψοειδής, αἱ δὲ ἀντὶ βραχιόνων χρησιμεύουσαι ἀποφύσεις εἶχον βεβαίως τὸ σχῆμα τῶν τοῦ ειδωλίου πίν. 36, 5. Μεταξὺ τῶν ὤμων ὑπάρχει στενὴ ὀπή βάθους 0,03 μ., εἰς τὴν ὁποίαν ἐνετίθετο κεφαλὴ ἐξ ἄλλης ὕλης. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἀστίλβωτος, ἡ δὲ βάσις κάτω ἐπίπεδος. "Υψ. 0,11 μ.

Πίν. 36, 3. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια ἀστίλβωτος καὶ οὐχὶ πολὺ ὁμαλή. Τοῦ κορμοῦ ἡ τομὴ εἶναι μᾶλλον τετράπλευρος, ἡ δὲ βάσις ἐπίπεδος· ὁ ἀριστερὸς ὤμος μετὰ τῆς ἀποφύσεως τοῦ βραχίονος εἶναι ἀκέραιος. Ἡ κεφαλὴ ἦτο

ἐνθετος ἐξ ἄλλης ὕλης, τὸ δὲ τρῆμα ἔχει βάθος 0,04 μ. Ὑψος 0,082 μ.

Πίν. 36, 4. Ὁ πηλὸς εἶναι καστανόχρους, ἡ ἐπιφάνεια ὁμαλή, ἀλλ' οὐχὶ ἐστιλβωμένη. Ἡ τομὴ τοῦ κορμοῦ εἶναι ἐλλειψοειδὴς καὶ ὑπὸ τὴν βᾶσιν ὑπάρχει μικρὰ στρογγύλη κοιλότης. Αἱ ἀντὶ βραχιόνων ἀποφύσεις εἶναι βεβλαμμέναι, ἡ ἐλλείπουσα κεφαλὴ δὲν ἦτο ἐνθετος. Ὑψ. 0,065 μ.

Πίν. 36, 5. Ὅμοιον περίπου πρὸς τὸ πίν. 36, 2, ἀλλ' εἶναι καλύτερον ὠπτημένον καὶ ὁ πηλὸς εἶναι καθαρώτερος. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐρυθρὰ καὶ μελανή κατὰ τόπους ἕνεκα ἀνομοίας ὀπτήσεως. Αἱ ἀποφύσεις τῶν βραχιόνων σώζονται ἀκέραιαι, ἡ κεφαλὴ δ' ἦτο ἐνθετος ἐξ ἄλλης ὕλης. Κάτω ἡ βᾶσις εἶναι ἐπίπεδος. Ὑψ. 0,06 μ.

Πίν. 36, 6. Ὅμοιον περίπου πρὸς τὸ πίν. 35, 6. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἡ δὲ ἐπιφάνεια ἀστίλβωτος. Ἰσως ἦτο ἐπηλειμμένον διὰ λευκοῦ χρώματος. Ὑψ. 0,056 μ.

Πίν. 36, 7. Τὸ κάτω σῶμα μορφῆς κακοτέχνου ἐκ μελανοῦ πηλοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου σώζονται ἀμυδρὰ ἔχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Τὰ σκέλη εἶναι δεδηλωμένα, ἀλλὰ συγκεκολλημένα. Ὑψ. 0,075 μ.

Πίν. 36, 8. Τετράποδον ζῶον ἐκ μελανοῦ πηλοῦ. Τὸ στόμα εἶναι δεδηλωμένον δι' ἐντομῆς. Μῆκ. 0,07 μ.

Πίν. 36, 9. Πτηνὸν ἐκ μελανοῦ πηλοῦ τεθραυσμένον κάτω πρὸς τὸ ὀπίσθιον μέρος· ἴσως ἐκ τινος σκεύους. Μῆκ. 0,075 μ.

Πήλινα εἶναι ὡσαύτως τὰ ἐξῆς ἐν τῷ κειμένῳ ἀπεικονιζόμενα εἰδῶλια, ἅτινα δὲν εὔρον κατάλληλον θέσιν εἰς τοὺς πίνακας.

Εἰκ. 224. Εὐρέθη εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Κα-

Εἰκὼν 224.

ραμπαϊραμίου. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανός, ἡ δ' ἐπι-

φάνεια καλῶς ἐστιλβωμένη. Ἡ ρίς δηλοῦται διὰ ράχεως, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ καὶ αἱ ὀφρύες δι' ὀριζοντίων ἐγχαράκτων γραμμῶν· στόμα δὲν φαίνεται, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ῥίνα ὑπάρχουσι τρεῖς μικραὶ ὀπαὶ ἐν καθέτῳ στοίχῳ κείμεναι. Ἡ κόμη παριστάνεται διὰ μικρῶν ἐγχαράκτων γραμμιδίων, ἐπὶ τῆς κορυφῆς δ' ὑπάρχει ἐν τῷ μέσῳ ὡσεὶ χωρίστρα. Ὑψ. 0,08 μ.

Εἰκ. 225. Μικρὸν ἄρτιον εἰδῶλιον εὐρεθὲν ἐν Πύργῳ. Ὁμοιάζει πρὸς τὰ ἐκ Διμηνίου πίν. 35

Εἰκὼν 225.

ἀρ. 6. 7 καὶ ἦτο καὶ τοῦτο ἐπιχεχρισμένον διὰ λευκοῦ χρώματος. Ὑψ. 0,061 μ.

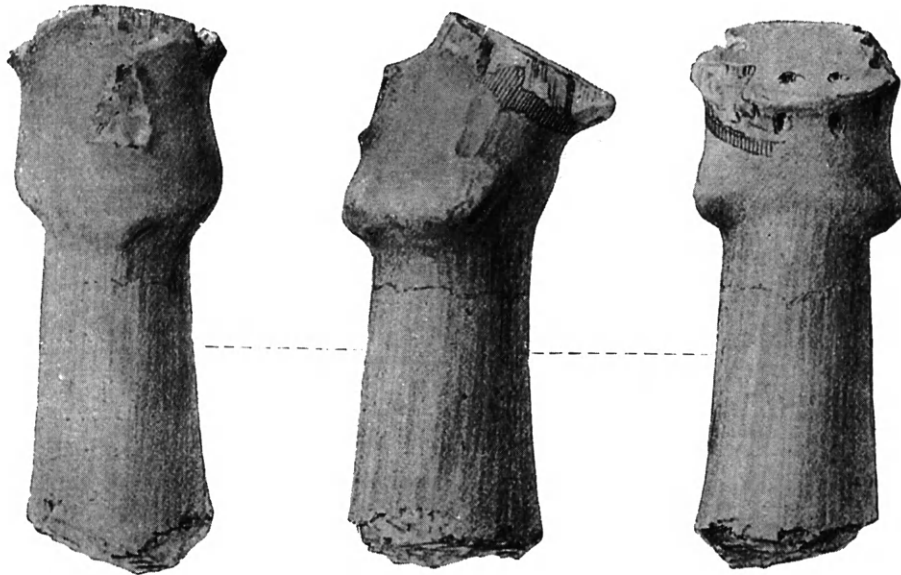
Εἰκ. 226. Κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ εὐρεθεῖσα εἰς τὴν μεγάλην τάφρον τοῦ Διμηνίου. Ὁ πηλὸς εἶναι καστανέρυθρος, ἡ ἐπιφάνεια λεία, ἀλλ' οὐχὶ ἐστιλβωμένη. Ἡ ρίς ἦτο πλαστικῶς δεδηλωμένη, παρὰ τὴν ρίζαν δ' αὐτῆς ἀριστερὰ σώζεται ἔχνος χρώματος ἐρυθροῦ, διὰ τοῦ ὁποῖου ἴσως ἐδηλοῦντο οἱ ὀφθαλμοί. Ἡ κεφαλὴ εἶναι ἄνω ἐπίπεδος καὶ περιβάλλεται ὑπὸ ταινίας ἐρυθρᾶς, ὀπίσω δὲ κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν ὠτων περιφέρειαν τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας ὑπάρχουσιν ἐξ διαμπερῆ τρήματα ἐκβάλλοντα πρὸς τὸν τράχηλον. Ὑψ. 0,105 μ.

Εἰκ. 227 καὶ 228. Τὰ τεμάχια ταῦτα ἔπρεπε νὰ περιγράψω μᾶλλον εἰς ἓν ἐκ τῶν δύο προηγουμένων κεφαλαίων, διότι προέρχονται ἀπὸ ἀγγείων· δὲν τὸ ἔπραξα ὁμῶς, διότι δὲν εἶμαι βέβαιος περὶ τῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ καταταχθῶσιν. Ἀνεκαλύφθησαν ἀμφοτέρω εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου, εἰς τὸ ἀνώτατον στῶμα τῆς ἐπιχώσεως, καὶ δύνανται ν' ἀνήκωσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα — ἀφοῦ μάλιστα δὲν εἶναι αὐτοτελῆ εἰδῶλια. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει κατὰ πάντα καὶ περὶ τῶν πίν. 34, 9 καὶ 35, 2 ἀπεικονισθέντων. Εἶναι δὲ τὸ

ἐν ἐκ τῶν δύο τεμαχίων (εἰκ. 227) τμήμα λαβῆς στειλεομόρφου (πρβ. ἄνωτ. εἰκ. 101. 102), τῆς ὁποίας τὸ ἄκρον διεμορφώθη εἰς ἄτεχνον πρόσω-

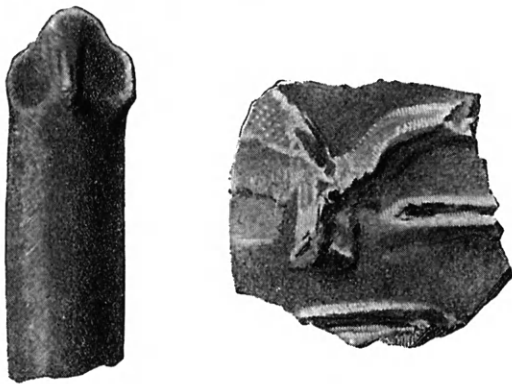
πον. Τὸ ἄλλο τεμάχιον (εἰκ. 228) προέρχεται ἀπὸ τῆς πλευρᾶς εὐμεγέθους ἀγγείου καὶ παριστᾷ ὡς αὐτὸς πρόσωπον· αἱ ὀφρύες ἀποτελοῦνται ἐκ δύο

Εἰκὼν 226.

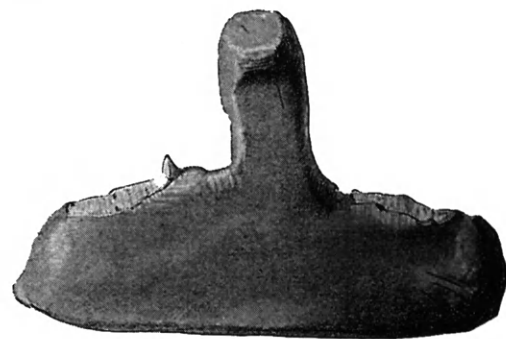
πλαστικῶν τόξων, ἅτινα ἐνοῦνται εἰς τὴν ῥίνα, ὃ δὲ ὀφθαλμοὶ δηλοῦνται δι' ἐλαφροῦς ἐξογκώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει ἐντομή· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐδηλώθη καὶ τὸ στόμα.

τὰ εἰδώλια πίν. 35 ἀρ. 6. 8 κ. ἄ. Ἀνεκαλύφθη

Εἰκὼν 227.

Εἰκὼν 228.

Εἰκὼν 229.

εἰς τὸ Διμήνιον ὑπὸ τοῦ Στάη. Ὑψ. ἔχει 0,06 μ., πλ. 0,10 μ.

6. Λίθινα.

Τελευταῖον εἰκονίζω (εἰκ. 229) πρᾶγμα δυσεξήγητον, τὸ ὁποῖον ὅμως πιθανῶς ἀνήκει ἐπίσης ἐνταῦθα. Ἀποτελεῖται ἐκ βάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέρχοντο τρεῖς ἀποφύσεις· ἡ μόνη σωζομένη μεσαία ἀπόφυσις ἔχει σχῆμα ὡσεὶ λαιμοῦ καὶ κεφαλῆς πτηνοῦ. Ὁ πηλὸς εἶναι μᾶλλον τεφρὸς, ἢ δ' ἐπιφάνεια ἐκαλύπτετο ὅλη ὑπὸ λευκῆς ἀλοιφῆς, ὡς

Πίν. 31, 1. Μάρμαρον λευχὸν εἰς τρία πεθραυσμένον καὶ ἐλλειπὲς κατὰ τὸ μέσον· τὸ ἀρχικὸν ὕψος θὰ ἦτο 0,25 μ. περίπου. Ἡ τομὴ τοῦ κορμοῦ ἔχει σχῆμα ἐλλείψεως πεπιεσμένης. Φέρει ἐπὶ τοῦ μετώπου δύο ἐρυθρὰς καὶ δύο μελανὰς ταινίας, κατωτέρω δὲ κοσμήματα μόνον ἐρυθρὰ συμμετρικῶς διατεταγμένα ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας,

ἐνῶ ἡ ὀπισθία εἶναι ὅλως λευκή. Τὸ σχῆμα τῶν κοσμημάτων ἀπαντᾷ παρεμφερές ἐπὶ τῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἂν καὶ ἀκριβῶς ὅμοια ἐπὶ οὐδενὸς τεμαχίου παρατήρησα ἐγώ· τὸ μικρὸν ποίκιλμα ὅμως, τὸ ὁμοιάζον πρὸς τὸ γράμμα N ἢ πρὸς τὸ H, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐπὶ τῆς μορφῆς μεταξὺ τῶν κυρίων κοσμημάτων, εὐρίσκεται καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγείων (πρβ. σ. 217). Τὰ κοσμήματα βεβαίως καὶ ἐνταῦθα εἶναι ὅλως ἰδανικά, ὅπως τὰ τοῦ πίν. 31, 2 (σ. 290).

Εἰς τὸ Σέσκλον ἀνεκαλύφθη τεμάχιον ἐνὸς ἄλλου μαρμαρίνου εἰδωλίου, τὸ ὁποῖον ἦτο, ὡς φαίνεται, κατὰ πάντα ὅμοιον πρὸς τὸ περιγραφέν.

Πίν. 37, 1. Τοῦτο εἶναι, ὡς εἶπον ἤδη ἀνωτέρω, τὸ μᾶλλον ἀνθρωπόμορφον ἐκ τῶν λιθίνων εἰδωλίων, εἶναι δ' ἐκ σχιστολίθου μελανοτέφρου. Κατὰ τὴν θέσιν τοῦ ὀμφαλοῦ φέρει τρῆμα διαμπερές πρὸς ἀνάρτησιν, ἴσως δ' ἐφορεῖτο ὡς κόσμημα ἢ περίαπτον. Δυστυχῶς δὲν διακρίνεται, ἐὰν παριστᾷ ἄνδρα ἢ γυναῖκα, πιθανώτερον ὅμως μοῖ φαίνεται τὸ πρῶτον. Αἱ χεῖρες εἶναι ἄμορφοι ἀποφύσεις, ἡ δὲ κεφαλὴ ἀπολήγει κατὰ περίεργον τρόπον εἰς τρεῖς αἰχμάς. Ἐπὶ τοῦ προσώπου δὲν εἶναι δεδηλωμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ οὐδ' ἄλλη τις λεπτομέρεια. Ὑψ. 0,043 μ.

Πίν. 37, 2. Ἀκέφαλον εἰδῶλιον ἐκ λίθου λευκοῦ — οὐχὶ μαρμάρου, ὡς μοι φαίνεται. Οἱ πόδες δὲν ἦσαν δεδηλωμένοι, ἀλλὰ μόνον ἡ ὀσφύς καὶ τὸ ὑπογάστριον (πρβ. τὸ ἐκ Σπάρτης εἰδῶλιον Ath. Mitteil. 1891 σ. 52 εἰκ. 3). Ὑψ. 0,06 μ.

Πίν. 37, 3. Ὅμοιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὅλως πλακωτόν. Λεῖπει μόνη ἡ κεφαλὴ. Ὑψ. 0,073 μ. Διὰ τὸ σχῆμα πρβ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1899 σ. 97 εἰκ. 28, καὶ 1898 πίν. 11 ἀρ. 8. 10. 17.

Πίν. 37, 4. Ἀρτίον εἰδῶλιον ἐκ μαρμάρου λευκοῦ ὕψ. 0,078. Ὅμοιάζει πρὸς τὸ παρὰ Perrot et Chipiez, Hist. de l'art VI εἰκ. 325, πλὴν ὅτι ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου οὐδ' ἔχνος στεατοπυγίας παρατηρεῖται, ἡ δὲ κεφαλὴ εἶναι μακροτέρα, μᾶλλον ἐπίπεδος καὶ ἄνω οὐχὶ ὅλως ἀπεστρογγυλωμένη.

Πίν. 37, 5. Ἄλλο ὅμοιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μελανωθὲν ἐκ καπνοῦ ἢ ἄλλης αἰτίας. Ὑψ. 0,082 μ.

Πίν. 37, 6. Ὅμοιον περίπου καὶ ὁμοίως ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ὑψ. 0,073 μ.

Πίν. 37, 7. Κεφαλὴ μαρμαρίνη ὕψ. 0,044 μ.

Ἐπὶ τοῦ προσώπου σώζονται ἔχνη χρώματος ἐρυθροῦ, διὰ τοῦ ὁποῖου φαίνεται ἐδηλοῦντο οἱ ὀφθαλμοί, τὸ στόμα καὶ ἄλλαι, ἴσως, λεπτομέρειαι.

Πίν. 37, 8. Μικρὸν εἰδῶλιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου βεβλαμμένον μόνον κατὰ τοὺς ὤμους. Φαίνεται ὅτι θέλει νὰ παραστήσῃ μορφήν ἔχουσαν τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους· εἰς τὴν βᾶσιν ἐμπρὸς ὑπάρχει μικρὰ ἐντομὴ καὶ ὀπίσω ἄλλη, δηλοῦσι δ' αὐτὰι πιθανῶς τὸν χωρισμὸν τῶν σκελῶν. Χρώματα δὲν σώζονται. Ὑψ. 0,033 μ.

Πίν. 37, 9. Σανιδόσχημον εἰδῶλιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, κολοβὸν ἄνω καὶ κάτω· τὸ σχῆμα ἦτο ὅμοιον περίπου πρὸς τὸ τοῦ πίν. 37, 11. Ὑψ. 0,084 μ.

Πίν. 37, 10. Κεφαλὴ εἰδωλίου ὁμοίου πρὸς τὰ πίν. 37 ἀρ. 4. 5. Σώζονται λείψανα χρώματος ἐρυθροῦ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐπιφανειῶν· ἐπὶ τῆς μιᾶς φαίνεται ὅτι ἡ κορυφὴ ἦτο μέχρι τινὸς ὀλη ἐρυθρά, κατωτέρω δ' ἤρχοντο ταινίαι ἐρυθραί. Ὁ λίθος δὲν διακρίνεται ἐὰν εἶναι μάρμαρον ἢ κοινὸς λευκὸς τιτανόλιθος. Ὑψ. 0,135 μ.

Πίν. 37, 11. Σανιδόσχημον εἰδῶλιον ἐκ μαρμάρου λευκοῦ. Ἐλλείπει τὸ ἄκρον τῆς ἀποφύσεως, ἣτις δηλοῖ τὴν κεφαλὴν. Ὑψ. 0,047 μ.

Πίν. 37, 12. Εἰδῶλιον ἐκ λίθου λευκοῦ, ἄρτιον. Ἀπὸ τοῦ τύπου πίν. 37, 4 καὶ τῶν ὁμοίων διαφέρει κατὰ τὴν κεφαλὴν, τῆς ὁποίας τὸ πεπλατυσμένον πλακωτὸν καὶ πρὸς τὴν κορυφὴν λεπτυνόμενον σχῆμα φαίνεται ὅτι ἦτο ἴδιον εἰς τὴν ἐγχώριον θεσσαλικὴν πλαστικὴν. Ἐπὶ τοῦ προσώπου οὐδεμία λεπτομέρεια δηλοῦται πλαστικῶς, πιθανῶς ὅμως ἐδηλοῦντο διὰ χρωμάτων. Ὑψ. 0,117 μ.

Πίν. 37, 13. Τὸ κάτω σῶμα εἰδωλίου ἐκ τιτανολίθου λευκοῦ. Τὰ σκέλη δὲν ἦσαν δεδηλωμένα. Ὑψ. 0,06 μ.

Πίν. 38, 1. Σανιδόσχημον εἰδῶλιον ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, κολοβὸν ἄνω καὶ κάτω. Χρώματος λείψανα δὲν σώζονται. Ὑψ. 0,105 μ.

Πίν. 38, 2. Εἰδῶλιον ἐκ μαρμάρου λευκοῦ ὅμοιον περίπου πρὸς τὸ πίν. 37, 5. Κάτω εἶναι ὀλίγον κολοβόν. Ὑψ. 0,074 μ.

Πίν. 38, 3. Ἀρτίον εἰδῶλιον ἐκ λίθου λευκοῦ ἔχοντος καὶ τινὰς μελανὰς φλέβας. Τὸ σχῆμα εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ πίν. 37, 12. Αἱ λεπτομέρειαι τοῦ προσώπου ἐδηλοῦντο πάλιν πιθανῶς διὰ χρώματος. Ὑψ. 0,232 μ.

Πίν. 38, 4. Κεφαλή ὁμοία πρὸς τὴν πίν. 37, 10, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπεστρογγυλωμένη ἄνω· ἐκ λίθου λευκοῦ, οὐχὶ μαρμάρου. Διατηρεῖ ζωηρὰ ἱχνη χρώματος ἐρυθροῦ. Ὑψ. 0,105 μ.

Πίν. 38, 5. Κεφαλή μᾶλλον ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν πίν. 37, 10.

Πίν. 38, 6. Κεφαλή ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, ὁμοία περίπου πρὸς τὴν πίν. 37, 7, ἀλλ' οὐχὶ τόσον κανονική. Ὑψ. 0,035 μ.

Πίν. 38, 7. Ἄλλη ἔτι μᾶλλον ἄμορφος κεφαλή ἐκ λίθου λευκοῦ. Ὅπισω εἶναι σχεδὸν ἐπίπεδος, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἐμπρὸς δξύνεται, ὥστε ἔχει ὀριζοντίαν τομὴν τριγωνικὴν περίπου. Ἐκατέρωθεν τοῦ προσώπου ὑπάρχουσι δύο ἐντομαί, διὰ τῶν ὁποίων ἐχωρίζετο, ὡς φαίνεται, ἡ κεφαλή ἀπὸ τοῦ λοιποῦ σώματος. Ὑψ. 0,05 μ.

Πίν. 38, 8. Μικρὰ τριγωνικὴ κεφαλή, ὅλως ἐπίπεδος, ἐκ μαρμάρου λευκοῦ.

Πίν. 38, 9. Μαρμαρίνη κεφαλή, ὕψους 0,04 μ., εὐρεθεῖσα παρὰ τὸ χωρίον Τοπουσλάρ (ἴδε σ. 283). Εἶναι ἡ τελειοτάτη πασῶν τῶν ἐκ λίθου ἐργασμένων· οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῆς καὶ τὸ στόμα δη-

λοῦνται διὰ μικρῶν ἀβαθῶν ἐντομῶν, ἡ δὲ ρίς δι' ἐξεχούσης ῥάχεως, ἥτις ἄρχεται πολὺ ὑψηλότερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ὁ λαιμὸς κάτω εἶναι ἐπιμελῶς ἀποκεκομμένος, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ κεφαλή δὲν ἐθραύσθη ἀπὸ ειδώλιου, ἀλλ' εἶναι αὐτοτελής· φέρει δὲ ὁ λαιμὸς εἰς τὸ κέντρον τῆς κάτω ἐπιφανείας πολὺ μικρὰν καὶ πολὺ ἀβαθὴ κοιλοότητα, ἥτις ἴσως εἶναι ἀρχὴ τὸρμου πρὸς ἐγγόμφωσιν τῆς κεφαλῆς εἰς κορμόν.

Τελευταῖον ἀπεικονίζω ἐν εἰκ. 230, α-γ, τρία ἐκ τῶν ὅλως ἀμόρφων λιθίνων ειδώλιων, τὴν σημασίαν τῶν ὁποίων εἰκάζομεν, ὡς εἶπον ἀνωτέρω (σ. 289), ἐκ τῶν λειψάνων ἐρυθροῦ χρώματος, ἅτινα σώζονται ἐπὶ τινων ἐξ αὐτῶν. Τὸ πρῶτον (α) εἶναι ἀπλοῦς ἐπιμήκης χάλιξ τομῆς ἐλλειψοειδοῦς, ἐπ' αὐτοῦ δὲ εἶναι σαφέστατα τὰ ἱχνη τοῦ χρώματος· μῆκος ἔχει 0,174 μ. Τὸ δεύτερον (β) εἶναι πλακωτὸν καὶ φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ αὐτὸ χρώματα· μῆκος 0,245 μ. Τὸ δὲ τρίτον (γ) εἶναι ὡσαύτως πλακωτὸν καὶ ἔχει μῆκος 0,115 μ., ἀλλὰ δὲν σώζει χρῶμα.

γ. Ὀστέϊνον ειδώλιον.

Εἰκὼν 230.

Εἰς τὴν εἰκόνα 230 δημοσιεύεται καὶ ὀστέϊνόν τι πρᾶγμα (δ), τὸ ὁποῖον ἔχει ὕψος 0,095 μ. καὶ εἶναι ἑκατέρωθεν ἐπίπεδον· ἐκ τῶν δύο ἄκρων αὐτοῦ τὸ μὲν εἶναι αἰχμηρόν, τὸ δ' ἕτερον λεπτονόμενον δξύνεται καὶ σχηματίζει οἶονεὶ κόψιν ἢ ξύστραν. Ἐνεκα τοῦ σχήματος τούτου θὰ ὑπέθετον μᾶλλον, ὅτι εἶναι ἐργαλεῖον, ἀλλ' ἀκριβῶς ὅμοιον εἶναι τὸ σχῆμα καὶ ἐνὸς τῶν μὴ ἀπεικονισθέντων πλακιδίων, ἅτινα φέρουσιν ἱχνη ἐρυθροῦ χρώματος καὶ παριστώσιν ειδώλια· διότι καὶ ἐκεῖνο εἶναι τριγωνικὸν περίπου καὶ δξύνεται κατὰ τὸ πλατύτερον ἄκρον εἰς κόψιν. Ὑποθέτω λοιπόν, ὅτι καὶ τὸ ὀστοῦν εἰκ. 230, δ, εἶναι ἄμορφον ειδώλιον ὅμοιον πρὸς τὰ ἐν τῇ αὐτῇ εἰκόνι λίθινα.

ΤΑ ΛΙΘΙΝΑ ΟΠΛΑ, ΕΡΓΑΛΕΙΑ, ΣΚΕΥΗ κ. ἄ

1. Ἄτρητοι ἀξίνοι καὶ σμίλαι.

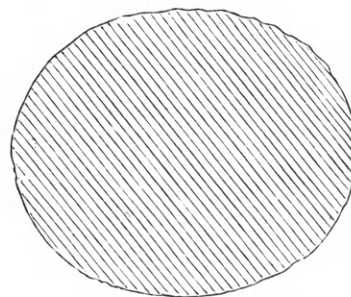
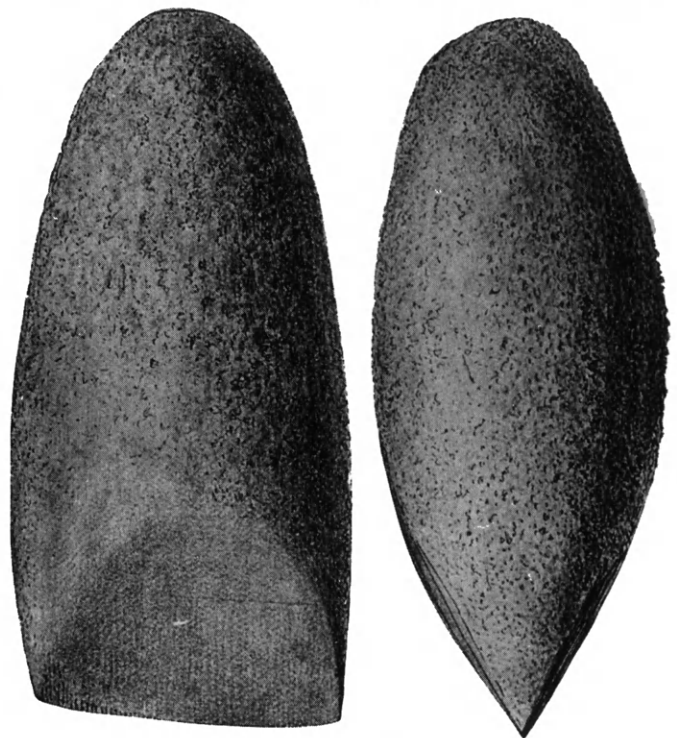
Δὲν ἐνόμισα ἀναγκαῖον νὰ χωρίσω ἀπ' ἀλλήλων τὰς δύο ταύτας κατηγορίας, διότι ὅσα δύνανται νὰ ῥηθῶσι περὶ τῆς μιᾶς, ἰσχύουσι καὶ περὶ τῆς ἐτέρας. Ἐπειτα δὲ πολλαὶ ἀξίνοι εἶναι τόσον μικραί, ὥστε πιθανώτατα ἢ χρῆσις αὐτῶν δὲν διέφερεν ἀπὸ τῆς τῶν σμιλῶν.

Εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήγιον ἀνεκαλύφθησαν 550 περίπου ἄτρητοι ἀξίνοι ⁽¹⁾ καὶ σμίλαι. Τὰ σχήματα τῶν ἀξιῶν δυνάμεθα νὰ ὑπαγάγωμεν εἰς τέσσαρας κυρίους τύπους.

Α. Αἱ τοῦ πρώτου τύπου (εἰκ. 231 καὶ 232) εἶναι αἱ κοινότεραι καὶ συνήθως αἱ μεγαλύτεραι πασῶν. Αἱ δύο πλευραὶ αὐτῶν, αἵτινες συνέρχονται εἰς τὴν κόψιν, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁμοιόμορφοι, ἢ δὲ τομῇ ὠσειδῆς περίπου. Ἡ πτέρνα, ἥτοι

⁽¹⁾ Εἰς τὴν γραφομένην ἡμῶν γλῶσσαν καλοῦνται τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα συνήθως πελέκεις, ἐγὼ ὅμως προτιμῶ νῦν νὰ ὀνομάζω αὐτὰ ἀξίνας, διότι ἡ ἔννοια τῆς λέξεως *ἀξίνη* εἶναι σήμερον — καὶ ἦτο ἀνεκαθεν — εὐρύτερα, ἐνῶ ἡ λ. *πέλεκυς* ἔχει ἐιδικωτέραν σημασίαν διὰ τοῦ πελέκειος κόπτομεν ἢ σχίζομεν ξύλα καὶ τὰ τοιαῦτα πράγματα, διὰ τῆς ἀξίνης ὅμως καὶ κόπτομεν καὶ σκάπτομεν. Εἶναι λοιπὸν τὸ ὄνομα ἀξίνη καταλληλότερον, ἵνα ἐκφράσῃ τὴν ποικίλην χρῆσιν τῶν ἐργαλείων, περὶ τῶν ὑποίων γίνεται λόγος εἰς τὸ κείμενον. Ἀλλὰ πλὴν τούτου καὶ ἱστορικῶς φαίνεται ὀρθότερον διότι εἶναι ἰνδογερμανικῆς καταγωγῆς (κατὰ τὸν **Fick** καὶ ἄλλους συγγενεῦει πρὸς τὸ λατ. *ascia* καὶ τὸ γοτθικόν *aqizi*, κατὰ δὲ τὸν **L. Meyer**, *Gr. Etymol.* I σ. 51, εἶναι ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης, ἐξ ἧς καὶ ἡ λ. *ᾄξυς*), ἐνῶ ἡ λ. *πέλεκυς* εἶναι ξένη καὶ εἰσῆχθη εἰς τὴν ἑλλ. γλῶσσαν ἐκ Μεσοποταμίας, πιθανῶς μετὰ τῶν χαλκῶν πελέκειων ἢ εἰδους τινὸς χαλκῶν πελέκειων — ἅρα πολὺ ὑστερώτερον.

τὸ ἀντίθετον τῆς κόψεως ἄκρον, εἶναι συνήθως μᾶλλον ἢ ἦττον ὀξεῖα· ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ παρα-

Εἰκὼν 231.

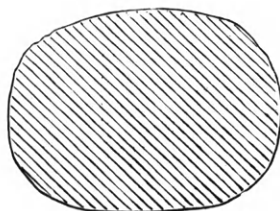
δείγματα, τῶν ὁποίων ἡ πτέρνα εἶναι ἀμβλυτέρα

και πλατυτέρα. Η κόψις είναι πάντοτε λεία και στιλπνή, ή δέ λοιπή επιφάνεια μόνον διά σφυροκοπήσεως ώμαλισμένη· ένίοτε όμως είναι και αυτή λεία, ως δεικνύει ή άξίνη πίν. 41, 1.

Άξίνη ειχ. 231. Μήκ. 0,093 μ., πλάτ. μέγ. 0,045 μ. Λίθος χρώματος μελανοτέφρου.

Ειχ. 232. Μήκ. 0,072 μ., πλ. μέγ. 0,039 μ. Λίθος χρώματος μελανοτέφρου (όφίτης).

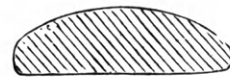
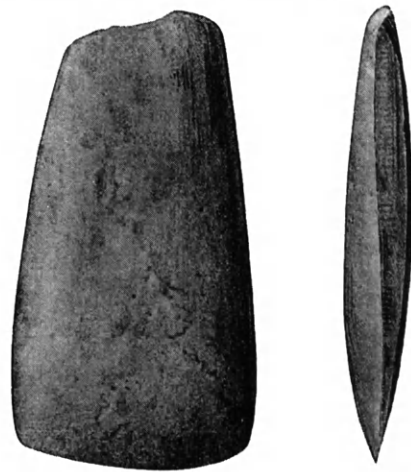

Εικών 232.

Β. Από των προηγούμενων διαφέρουσιν αί του δευτέρου τύπου κατά τοῦτο, ότι είναι πολύ λεπτότεροι και ότι έχουν πάντοτε όλην την επιφάνειαν λείαν και έστιλβωμένην. Αί δύο εύρεΐαι πλευραί άλλοτε μόν είναι όμοιόμορφοι και συμμετρικώς συμπίπτουσιν εις την κόψιν, όπως είναι σύνηθες εις τον πρώτον τύπον (πρβ. προηγούμενας εικόνας), άλλοτε δέ δέν είναι όμοιόμορφοι, άλλ' ή μόν μία κυρτή κατά μήκος και κατά πλάτος — μάλλον όμως κατά τὸ πλάτος, όπως περίπου κυρτοῦνται οί όνυχες των δακτύλων του ανθρώπου —, ή δ' έτέρα επίπεδος· ή κόψις όξύνεται εκ της επιπέδου επιφανείας, μετά της οποίας συναντᾶται τὸ άκρον της κυρτής (ειχ. 233 και 234). Ένίοτε, ένῳ αί δύο πλευραί μέγχοι

τινός είναι όμοιόμορφοι, κατόπιν πρὸς τὸ άκρον ή μία αποτρίβεται μάλλον της έτέρας και οὔτω ή κόψις γίνεται όμοία πρὸς την των έχουσών άνομίας τās πλευράς (ειχ. 235). Όταν αί δύο πλευραί είναι όλως ή σχεδόν όμοιόμορφοι, τότε ή πτέρνα είναι ως επί τὸ πολὺ μάλλον ή ήττον όξεΐα (ειχ. 235 και πίν. 40 άρ. 11. 21. 34)· όταν δέ είναι άνόμοιαι, ή πτέρνα είναι συχνότερον πλατεΐα (ειχ. 233 και 234).

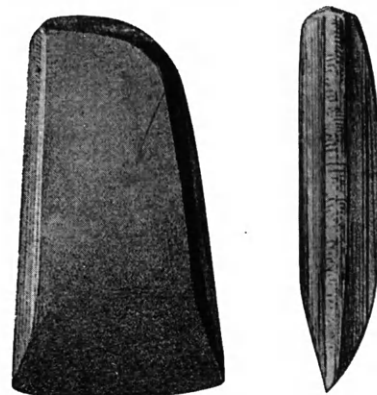
Άξίνη ειχ. 233. Μήκ. 0,06 μ., πλάτος μέγ. 0,031 μ. Λίθος ιαδείτης βαθέος πρασίνου χρώμα-

Εικών 233.

τος μετά φλεβών ανοικτοτέρου πρασίνου. Έκ των δύο πλατειών πλευρών απεικονίσθη ή κυρτή.

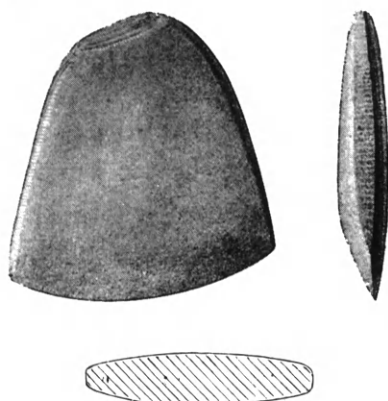
Ειχ. 234. Μήκ. 0,05 μ., πλ. μέγ. 0,023 μ.

Εικών 234.

Λίθος στιλπνοῦ μελανοῦ χρώματος (μελαψύρης). Ἐκ τῶν πλατειῶν πλευρῶν ἀπεικονίσθη ἡ ἐπίπεδος. Εἰς τὴν ἀριστ. στενὴν πλευρὰν σαφέστατα ἔχγη πριονισμού (ᾧρα κατωτέρω).

Εἰκ. 235. Μῆκ. 0,037 μ., πλ. μέγ. 0,035 μ. Λίθος χρώματος τεφροῦ.

Εἰκὼν 235.

Γ. Ἡ τομὴ τῶν ἀξινῶν τοῦ τύπου τούτου εἶναι τετράπλευρος (εἰκ. 236 καὶ 237), αἱ δὲ δύο εὐ-

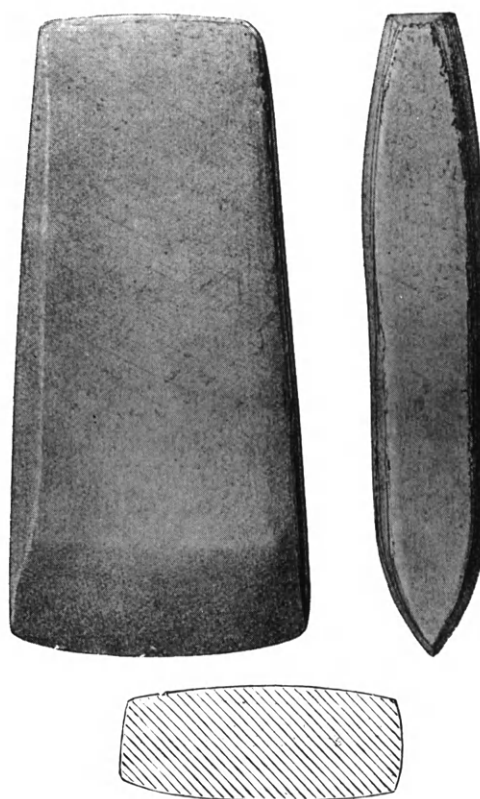
Εἰκὼν 236.

ρεῖται πλευραὶ μᾶλλον ἢ ἤττον ἐπίπεδοι οὔσαι ὀξύ-

νονται πρὸς τὸ ἄκρον ὁμοιομόρφως καὶ σχηματίζουσιν οὕτω τὴν κόψιν. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ὁλόκληρος λεία, ἡ δὲ πτέρνα πλατεῖα.

Εἰκ. 236. Μῆκ. 0,077 μ., πλ. μέγ. 0,042 μ. Λίθος τεφρός, ἡ κόψις εἶναι λεία, ἀλλ' ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια οὐχὶ καλῶς λελειασμένη. Εἰς ἑκατέραν τῶν δύο στενῶν πλευρῶν εὐρίσκεται ἀβαθὴς κοιλότης.

Εἰκ. 237. Μῆκ. 0,085 μ., πλ. μέγ. 0,04 μ. Λίθος τεφρός, ἐπιφάνεια ὅλη λεία.

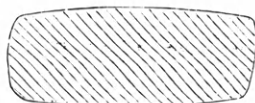
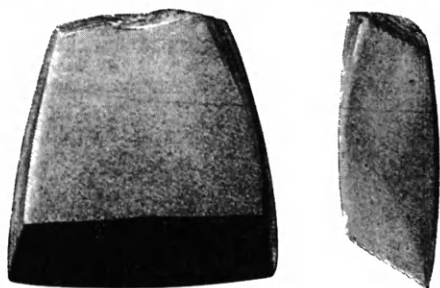
Εἰκὼν 237.

Δ. Ὁ τέταρτος τύπος (εἰκ. 238 καὶ 239) περιλαμβάνει ἀξίνας, τῶν ὁποίων αἱ πλευραὶ εἶναι ἢ ἀμφότεραι σχεδὸν ἐπίπεδοι ἢ ἡ μία μᾶλλον ἐπίπεδος καὶ ἡ ἑτέρα μᾶλλον κυρτή, ἡ δὲ κόψις εἶναι ἐντελῶς λοξή· ἡ τομὴ συνήθως εἶναι τετράπλευρος, ἡ δὲ πτέρνα συχνότερον πλατεῖα καὶ ἡ ἐπιφάνεια ὁλόκληρος ἐστιλβωμένη.

Ἀξίνη εἰκ. 238. Μῆκ. 0,036 μ., πλάτ. μέγ. 0,035 μ. Λίθος ὅμοιος πρὸς τὸν τῆς ἀξίνης εἰκ. 234, φέρει δὲ καὶ οὗτος ἄνω πρὸς τὰ δεξιὰ ἔχγη πριονισμού.

Εἰκ. 239. Μῆκ. 0,054 μ., πλ. μέγ. 0,035 μ.
Λίθος πράσινος.

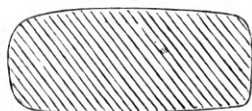
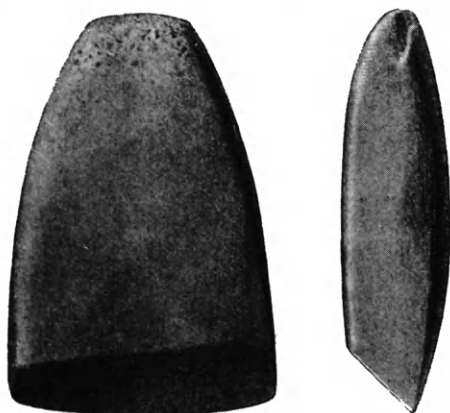
Παραλλαγήν τοῦ τύπου τούτου παριστᾷ ἡ ἀξίνη
εἰκ. 240, ἥτις, ἐνῶ κατὰ τὰ λοιπὰ εἶναι ὁμοία
πρὸς τὰς εἰκ. 238. 239, ἔχει τὴν κόψιν οὐχὶ εὐ-

Εἰκὼν 238.

θέως ἀποτετμημένην· κατὰ τοῦτο προσεγγίζει πρὸς
τὰς ἀξίνας εἰκ. 233-235, ὥστε δύναται νὰ θεω-
ρηθῇ ὡς μορφὴ διάμεσος μεταξὺ τῶν τύπων Β καὶ Δ.

Ἡ ἀξίνη εἰκ. 240 ἔχει μῆκ. 0,046 μ., πλάτος
δὲ μέγ. 0,039 μ. Ὁ λίθος ὁμοῖος πρὸς τὰς τῶν

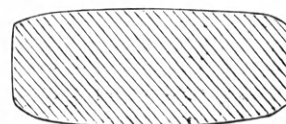
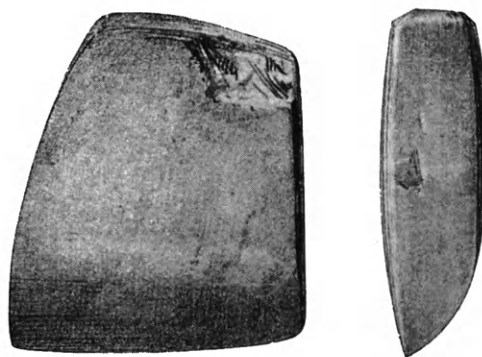

Εἰκὼν 239.

εἰκ. 234 καὶ 238, ἄνω δὲ εἶναι ὀλίγον βεβλαμ-
μένη.

Οἱ τέσσαρες τύποι Α-Δ ἀπαντῶσι πάντες εἰς τὸ
Σέσκλον, εἰς τὸ Διμήνιον ὅμως εὐρέθησαν μόνον οἱ
τρεῖς πρῶτοι καὶ δύο παραδείγματα τῆς παραλλα-

γῆς εἰκ. 240. Ὁ τύπος Δ εὐρέθη πάλιν εἰς τοὺς
συνοικισμοὺς τοῦ Περσουφλί, τῆς Μεσιανῆς Μα-
γούλας, τοῦ Καραμπαϊραμίου κ. ἄ., φαίνεται δὲ
ὅτι ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον
τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ ἔνεκα τούτου οὐδὲν παρά-
δειγμα αὐτοῦ ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ Διμήνιον. Εἶναι
ἀληθές, ὅτι εἰς τὸ Σέσκλον ἀπαντᾷ ἐνίοτε καὶ εἰς
τὰ στρώματα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ
αἰῶνος — ἐν παράδειγμα εὐρέθη εἰς βάθος ἐνὸς μό-
νον μέτρου, ἀμέσως ὑπὲρ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ χαλκοῦ
αἰῶνος —, ἀλλ' ἴσως τοῦτο εἶναι τυχαῖον. Οἱ ἄλ-
λοι τύποι εἶναι κοινοὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιόδους
τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων ὁ τύπος

Εἰκὼν 240.

Β ἀπαντᾷ εἰς τὸ Σέσκλον κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν
περίοδον συχνότερον τοῦ τύπου Α.

Οἱ λίθοι, ἐξ ὧν κατασκευάζοντο αἱ ἀξίναι, εἶναι
ὁ ἰαδεΐτης, ὁ μελαφύρης, ὁ ὀφίτης, ὁ κερατόλιθος,
ὁ γρανίτης, ὁ πρασοχαλαζίας, ὁ ἱασπις κ. ἄ.¹

Διὰ τὰς ἀξίνας τοῦ πρώτου τύπου μετεχειρίζοντο
τοὺς κοινοτέρους λίθους, τοὺς δὲ σπανιωτέρους, μά-
λιστα τὸν ἰαδεΐτην καὶ τὸν μελαφύρην, πρὸ πάν-
των διὰ τὰς ἀξίνας τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τετάρτου
τύπου ἢ τὰς μεταξὺ αὐτῶν κειμένας παραλλαγὰς.
Μία ἀξίνη εἶναι εἰργασμένη ἐκ τόφρου ἀσβεστο-
λιθικοῦ.

Δεκαπέντε περίπου ἀξίναι (εἰκ. 234. 238 καὶ
πίν. 39 ἀρ. 7. 9, πίν. 40 ἀρ. 26 κ. ἄ.) φέρουσιν

¹ Τὸν ὀρισμὸν τοῦ εἴδους πολλῶν λίθων ὀφείλω εἰς τὸν καθηγητὴν
κ. Θ. Σκούφον.

ἰχνη προπαρασκευαστικῆς ἐργασίας διὰ τοῦ πριόνος. Ἐκ τῶν ἰχνῶν τούτων βλέπομεν, ὅτι ἐπριόνιζον τὸν λίθον ἐκατέρωθεν μέχρι τινός, κατόπιν δὲ ἀπέκοπτον αὐτὸν διὰ πλήγματος τῆς σφύρας. Ἡ ἐκ τῆς θραύσεως ὑπολειπομένη μᾶλλον ἢ ἦττον πλατεῖα καὶ τραχεῖα γραμμὴ ἐλειαινέτο κατόπιν, ἐπὶ τινῶν ὅμως ἔμεινεν ἀλείαντος· ἐπὶ τῆς πλαγίας ὅψεως τῆς ἀξίνης εἰκ. 234 ἡ γραμμὴ αὕτη εἶναι λίαν εὐδιάκριτος. Ἄγνωστος εἶναι ὁ σκοπὸς τῶν γραμμῶν, τὰς ὁποίας βλέπομεν ἐπὶ τῶν ἀξινῶν πίν. 39, 2 καὶ πίν. 40, 16. Εἶναι ἐγκεχαραγμένοι ἐν τῷ μέσῳ καὶ διήκουσιν ἀπὸ τῆς κόψεως μέχρι τῆς πτέρνης, ὡς ἐὰν ἤθελον νὰ διχοτομήσωσι τὰς ἀξίνας.

Τὰ ἰχνη τοῦ πριονισμοῦ ἀπαντῶσι μόνον ἐπὶ τινων εἰδῶν λίθων, τῶν πολυτιμοτέρων, ἥτοι τοῦ ἰαδείτου καὶ τοῦ μελαφύρου.

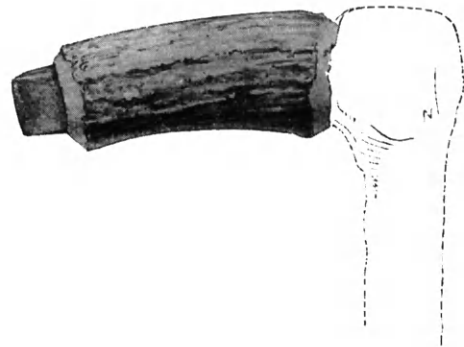
Αἱ ἀξίνας — τοῦλάχιστον ἐκεῖναι, τῶν ὁποίων οἱ λίθοι ἀπαντῶσιν εἰς τὰ περίξ τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου, κατεσκευάζοντο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τόπου. Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ ἐν εὐρημα ἐξ ἐπτά ἀξινῶν καὶ πέντε ποταμίων χαλίκων γενόμενον εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου. Αἱ ἀξίνας καὶ οἱ χάλικες ἔκειντο ὁμοῦ εἰς βάθος 2,50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἐκ τῶν πρώτων δὲ πέντε μὲν διατηροῦνται καλῶς, μία εἶναι κολοβὴ κατὰ τὴν πτέρναν καὶ ἄλλης ἡ κόψις εἶναι ἐφθαρμένη ἐκ τῆς χρήσεως· τῶν δὲ χαλίκων πάντων ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ὁμαλὴ ἐκ σφυροκοπήσεως, δύο μάλιστα ἔχουσιν ἤδη καὶ ὅλον τὸ σχῆμα τῶν ἀξινῶν, ἡ κόψις ὅμως αὐτῶν ἔμελλεν εἶτι νὰ ὀξυνθῇ διὰ τριβῆς καὶ λειανθῇ. Οὕτω ἔχομεν εἰς τὸ εὖρημα τοῦτο ἐργαλεῖα τέλεια, ἐργαλεῖα μείναντα ἡμιτελῆ καὶ δύο φθαρέντα καὶ θραυσθέντα, ἅτινα ἔμελλον πιθανῶς νὰ ἐπιδιορθωθῶσιν. Ἀλλὰ καὶ σποράδην ἀνεκαλύφθησαν οὐχὶ ὀλίγα ἡμιτελῆ ἐργαλεῖα ἔχοντα μὲν κατὰ τὰ λοιπὰ τὸ σχῆμα τῶν ἀξινῶν, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ κόψις εἶναι ἀμβλεῖα καὶ ἀλείαντος.

Τὰ μεγέθη τῶς ἀξινῶν εἶναι διάφορα. Αἱ μεγαλύτεραι ἔχουσι μῆκος ἕως 0,14 μ., ἀλλὰ μία, ἥτις εἶναι νῦν κολοβή, πρέπει νὰ ᾔτο πολὺ μεγαλύτερα· τὸ πλάτος αὐτῆς εἶναι 0,09 μ. Ἡ ἐλαχίστη (πίν. 40, 20) ἔχει μῆκος 0,021 μ. Καὶ ὁ λόγος δὲ τοῦ πλάτους αὐτῶν πρὸς τὸ μῆκος ποι-

κίλλει πολὺ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν φωτοτυπικῶν πινάκων 39-41.

Ἀξίνας τινὰς φαίνεται ὅτι μετεχειρίζοντο ἄνευ λαβῆς ἢ στείλεοῦ· διότι ἐπὶ τῶν στενῶν πλευρῶν τῆς ἀνωτέρω εἰκ. 236 ἀπεικονισθείσης ὑπάρχουσιν, ὡς εἶδομεν, δύο ἀβαθεῖς κοιλότητες, αἵτινες ἐχρησίμευον πιθανῶς ἵνα λαμβάνηται τὸ ἐργαλεῖον διὰ τῶν δακτύλων⁽¹⁾. Ἀλλὰ δύο φέρουσιν ὁμοίας κοιλότητας ἐπὶ τῶν πλατειῶν πλευρῶν, ἡ ἑτέρα δὲ τούτων (πίν. 39, 13) καὶ συστέλλεται ὀλίγον πρὸς τὸ μέσον.

Αἱ πλεῖσται ὅμως ἐκ τῶν ἀξινῶν ἦσαν βεβαίως ἐστείλωμεναι· ἐκ τινῶν δ' εὖρημάτων λαμβάνομεν

Εἰκὼν 241.

γινώσκιν περὶ δύο τρόπων στειλεώσεως. Εἰς τὸ Διμηνιον ἀνεκαλύφθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου τοῦ μεγάρου Α τμῆμα κέρατος ἐλάφου, μήκους 0,85 μ., φέρον εἰς τὸ ἐν ἄκρον ἐσφηνωμένην ἀξίνην τοῦ τρίτου τύπου, ἔχον δὲ καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον ἐπίτηδες κοῖλον, ἵνα εἰσέρχεται εἰς αὐτὸ τὸ ἄκρον στείλεοῦ. Πιθανώτατα ὁ στείλεος οὗτος ἦτο ξύλον σχηματίζον ἀγκῶνα, οὕτω δὲ συνεπληρώσαμεν αὐτὸν εἰς τὴν παρακειμένην εἰκόνα 241. Καὶ εἰς τὸ Σέσκλον, εἰς τὸν θάλαμον 3 τοῦ διπλοῦ μεγάρου,

Εἰκὼν 242.

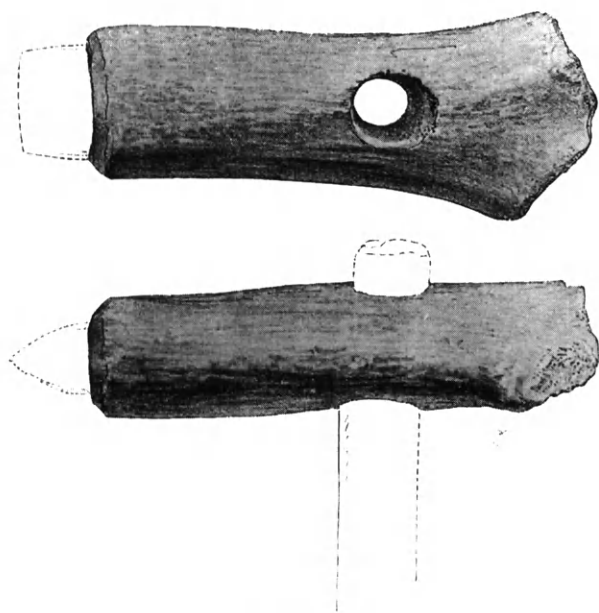
εὐρέθη ὁμοιον τμῆμα κέρατος μήκους 0.118 μ. καὶ διαμέτρου 0,05 μ. περίπου (εἰκ. 242). Τὰ

(1) Πρὸς John Evans, Stone implements σ. 140.

ἄκρα εἶναι πάλιν κοῖλα καὶ εἰς τὸ ἕτερον σώζεται ἐσφηνωμένη ἀξίνη τύπου δευτέρου, πρὸς τὸ μέσον δὲ τοῦ κέρατος ὑπάρχει ἐπὶ μέρους τῆς περιφερείας ἀβαθὴς ἐντομή, ἣτις, ἐὰν δὲν εἶναι τυχαία, ἐχρησίμευεν ἴσως, ἵνα δι' ἱμάντος συνδέηται ἀσφαλέςτερον τὸ κέρας μετὰ τοῦ στείλεοῦ. Καὶ τρίτον κέρας ὁμοιον πρὸς τὰ δύο προηγούμενα εὑρέθη εἰς τὸ Σέσκλον, ἐκ τῆς ἀξίνης ὅμως σώζεται μόνον τὸ πρὸς τὴν πτέρναν ἥμισυ, τὸ ὁποῖον ἔχει τετράπλευρον τομήν. Ἄνευ δὲ τῆς ἀξίνης ἀνεκαλύφθησαν τρεῖς ἢ τέσσαρες ὅμοιοι αὐλοὶ ἐκ κεράτων εἰργασμένοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς στείλεώσεως ἦτο λίαν συνήθης κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· διότι εἰς ταύτην ἀνήκουσι τὰ βέβαια παραδείγματα.

Τοῦ δευτέρου τρόπου ἔχομεν ἓν μόνον παράδειγμα. Εἰς τὴν μεγάλην τάφρον τοῦ Διμηνίου

Εἰκὼν 243.

ἀνεκαλύφθη τὸ ἐν εἰκ. 243 ἐκ δύο ὀφειων ἀπεικονιζόμενον ὅσπου, τὸ ὁποῖον ἔχει μῆκος 0,15 μ. Τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον αὐτοῦ εἶναι κλειστόν, εἰς δὲ τὸ ἕτερον ὑπάρχει κοιλότης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνεσφηνοῦτο ἀξίνη ἐλλείπουσα νῦν· ἡ τομὴ αὐτῆς ἦτο τετράπλευρος, τὸ πλάτος 0,025 μ., τὸ δὲ πάχος 0,015 μ. περίπου. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ὀσπου ὑπάρχει τρήμα διαμπερές, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσῆρχετο στείλεος· ἐκ τοῦ σχήματος δὲ τῆς κοιλότητος φαίνεται, ὅτι ἡ κόψις τῆς ἀξίνης ἦτο κάθετος ἐπὶ τῆς

διευθύνσεως τοῦ στείλεοῦ, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν. Ἡ ἐλλείπουσα ἀξίνη συνεπληρώθη συμφώνως πρὸς τὸν τρίτον τύπον — διότι εἵπομεν, ὅτι ὁ τέταρτος τύπος, ὅστις ὡσαύτως ἔχει τετράπλευρον τομήν, δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὸ Διμηνίον —, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὕτως ἐγκαρσίως ἐστείλεωμένα ἦσαν πρὸ πάντων αἱ ἀξίναι, τῶν ὁποίων αἱ δύο εὑρεῖαι πλευραὶ δὲν ἦσαν ὁμοιόμορφοι καὶ ἡ κόψις δὲν ἔκειτο ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τῆς ἀξίνης, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ εἶχον τὴν κόψιν παράλληλον πρὸς τὸν στείλεον, ὡς εἰς τὴν εἰκόνα 241. Μετεχειρίζοντο λοιπὸν ἐκείνας μὲν ὡς σκέπαρνα καὶ σκαπάνας, ταύτας δὲ ὡς πελέκεις.

Δυστυχῶς ἡ ἡλικία τοῦ κέρατος εἰκ. 243 δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή. Ἡ μεγάλη τάφος τοῦ Διμηνίου ἐσκάφη, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, εὑρέθησαν ὅμως εἰς αὐτὴν καὶ τεμάχια ἀρχαιοτέρων ἀγγείων καταπεσόντα ἀπὸ τῶν πλευρῶν. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ γνωρίζωμεν, εἰς τίνα περίοδον ἀνήκει τὸ ὅσπου καὶ ἐὰν ὁ δεύτερος τρόπος τῆς στείλεώσεως ἦτο ἤδη κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα ἐν χρήσει. Θεωρῶ ὅμως τοῦτο πιθανόν, διότι εὑρέθησαν εἰς στρώματα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος κέρατα ὁμοίως τετρημένα, ἃ καὶ δὲν ἦσαν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν προσωρισμένα. Ὅπως δὲ ἔχον καὶ ἄλλοι, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν μετεχειρίζοντο κέρατα καὶ οὔτινες ἐνεκα τούτου εἶναι ὅλως ἄγνωστοι εἰς ἡμᾶς.

Ἡ περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ ὀσπου εἰκ. 243 ἀμφιβολία ἐπιτρέπεται, διότι εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀτρήτων λιθίνων ἀξινῶν ἀνήκει εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἀναμφιβόλως ἐγίνετο χρήσις αὐτῶν καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται μάλιστα ἐκ τῶν ἐν Μαρμαριανῇ δοκιμῶν, διότι εὑρέθησαν ἐκεῖ ἐξ ἀτρητοῦ ἀξίνας, ἐκ τῶν ὁποίων πέντε εἶναι τοῦ πρώτου τύπου, μία δὲ κολοβὴ ἔχει τὴν μὲν τῶν πλευρῶν ὀλίγον κυρτήν, τὴν δ' ἐτέραν ἐπίπεδον.

Περὶ τῶν σμῖλων ἐιδικώτερον δὲν ἔχω νὰ παρατηρήσω πολλά. Εἶναι στεναὶ καὶ ἐπιμήκεις (πρὸς πίν. 39 ἀρ. 6. 8. 17, πίν. 40 ἀρ. 3. 4. 14. 25 κ. ἄ.), κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως, ἦτοι κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν πλευρῶν καὶ τῆς κόψεως συμφωνοῦσιν ἐντελῶς πρὸς τὰς ἀξίνας καὶ φέρουσι καὶ

αὐται τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τῶν τεσσάρων τύπων Α-Δ.

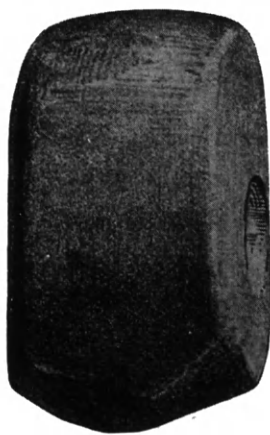
2. Τετρημέναι ἀξίναι.

Εἰς τὸ Σέσκλον ἀνεκαλύφθησαν δώδεκα κολοβαὶ ἀξίναι φέρουσαι τρῆμα διὰ τὸν στειλεὸν καὶ πέντε ἢ ἑξ ἄλλα τεμάχια, ἅτινα ὅμως δυνατόν νὰ εἶναι καὶ θραύσματα σφυρῶν ἢ κεφαλῶν ῥοπάλων. Ἐκ Διμηνίου δ' ὑπάρχουσι τέσσαρα μόνον τεμάχια

Εἰκὼν 244α.

ὁμοίων ἐργαλείων. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος, καὶ ἂν ἀκόμη συμπεριλάβωμεν πάντα τὰ ἀμφίβολα τεμάχια, εἶναι ἐλάχιστος ἀπέναντι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτρήτων ἀξινῶν, ἀποδεικνύει δ' ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῶν διήρκεσε πολὺ βραχύτερον χρόνον. Τούναντίον αἱ τῆς

Εἰκὼν 244β.

Μαρμαρίανης δοκιμαὶ ἔφερον εἰς φῶς μίαν ἀξίνην (εἰκ. 244, μέγεθος 2:3, λίθος διορίτης) ἔχουσαν βεβλαμμένην τὴν κόψιν καὶ ἀνακαλυφθεῖσαν εἰς βάθος 0,15 μ. μόνον, καὶ ἑξ τεμάχια ἄλλων

πρὸς τούτοις ἤδη πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν εἶχεν εὖρει χωρικός τις ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ συνοικισμού τὴν ἀξίνην εἰκ. 245 (μέγεθος 2:3, λίθος γάββρος). Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἀτρητοὶ ἀξίναι εὐρέθησαν εἰς τὴν Μαρμαρίανην μόνον ἑξ, βλέπομεν ὅτι ἡ ἀναλογία τῶν τετρημένων πρὸς τὰς ἀτρή-

Εἰκὼν 245α.

τους εἶναι ἐνταῦθα ὅλως διάφορος ἢ εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον. Ἐκ τούτου δυνάμεθα, νομίζω, νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι αἱ τετρημέναι ἀξίναι ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Ἀληθῶς δὲ εἰς τὸ Σέσκλον πάντα τὰ τεμάχια ἔκειντο εἰς τὸ στρῶμα τῆς περιόδου ταύτης ἢ εἰς ἐπίχωσιν ἀμφίβολον. Τὰ τέσσαρα ἐκ Διμηνίου τεμάχια ἀνε-

Εἰκὼν 245β.

καλύφθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Στάη, ὑποθέτω ὅμως ὅτι καὶ περὶ τούτων ἰσχύει τὸ αὐτό.

Αἱ τετρημέναι ἀξίναι, ὅσων τὸ σχῆμα δύναται νὰ ὀρισθῇ ἀσφαλῶς ἢ μετὰ πιθανότητος, εἶναι πᾶσαι μονόστομοι καὶ ἔχουσι τὴν κόψιν παράλληλον πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ στειλεοῦ, ὥστε ἐχρησί-

μευον ὡς πελέκεις. Ἡ πτέρνα αὐτῶν εἶναι παχεῖα καὶ μᾶλλον ἢ ἤττον κυρτή, ἔχει δὲ τὴν τομὴν ἄλλοτε μὲν σχεδὸν τετράπλευρον, ἄλλοτε δὲ μᾶλλον ἀπεστρογγυλωμένην. Ἡ τοῦ τεμαχίου πίν. 41,10 πτέρνα μειοῦται πρὸς τὸ ἄκρον καὶ λαμβάνει σχῆμα ὠσειδές, ἀλλὰ περὶ τοῦ τεμαχίου τούτου δὲν εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἀνήκεν εἰς ἀξίνην· δύναται νὰ προέρχεται καὶ ἀπὸ κεφαλῆς ῥοπάλου. Αἱ πλάγιαὶ πλευραὶ καμπυλοῦνται ἐπὶ τινων περισσότερον καὶ ἐπὶ τινων ὀλιγώτερον, ἀλλ' εἶναι πάντοτε ὁμοιόμορφοι καὶ βαίνουνσι πρὸς τὴν κόψιν ὁμαλῶς, μέχρις οὗ συμπέσωσιν. Αἱ ἄλλαι δύο πλευραὶ, προσθία καὶ ὀπισθία ἢ ἄνω καὶ κάτω, μένουσι συνήθως παράλληλοι καθ' ὅλον αὐτῶν τὸ μῆκος. Ἐνίοτε ὅμως ἀποκλίνουν ἀλλήλων, καὶ τότε ἡ κόψις ἔχει πλάτος μεγαλύτερον τοῦ τῆς πτέρνης, διότι ἡ ἀπόκλισις βαίνει αὐξανόμενη ἀπὸ τῆς πτέρνης πρὸς τὴν κόψιν. Τῶν ἐν πίν. 41 ἀρ. 7 καὶ 11 ἀξινῶν αἱ πλευραὶ εἶναι παράλληλοι, αἱ τῆς εἰκ. 244 ἀποκλίνουν, ἀλλ' ὀλίγον, λίαν αἰσθητὴ ὅμως εἶναι ἡ ἀπόκλισις εἰς τὴν εἰκ. 245 (πρβ. τὰς πλαγίας ὀψεις εἰκ. 244 β καὶ 245 β).

Ἀπὸ τοῦ σχήματος τούτου διέφερε μία μόνη ἀξίνη, ἐκ τῆς ὁποίας ἐσώθη τὸ τεμάχιον πίν. 41,9. Τοῦτο εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον εἰς βάθος 1,20 μ. καὶ εἰς ἐπίχωσιν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ὡς δεικνύει δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ πίνακος εἰκὼν ἀνήκεν εἰς ἀξίνην, ἥτις περὶ τὸ τρῆμα ἐγίνετο παχυτέρα. Τὸ σχῆμα τοῦτο νῦν πρῶτον, νομίζω, ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀλλαχοῦ δὲν εἶναι σπάνιον, καὶ ἔνεκα τούτου πιστεύω, ὅτι τὸ παράδειγμα πίν. 41,9 ἔξωθεν εἰσῆχθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν.

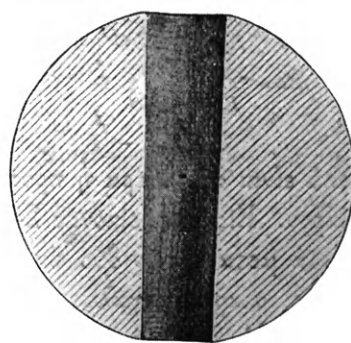
Εἰς τὰς τετρημένας ἀξίνας πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ ἡ πίν. 41,2 εἰκονιζομένη, ἣν καὶ πραγματικῶς εἶναι ἄτρητος. Ἐμελλεν ὅμως νὰ διατρηθῇ καὶ ἐγινε μάλιστα ἀρχὴ τῆς διατρήσεως, ὡς δηλοῖ ἀδαθῆς κοιλότης ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν ἐπιφανειῶν εὐρισκομένη, ἀλλὰ κατόπιν ἐγκατελείφθη ἔνεκα ἀγνώστου αἰτίας. Ἡ δ' ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πίνακος ἀρ. 11 ἤτο τετρημένη καὶ ἐθραύσθη, ἠθέλησαν δὲ νὰ διατρήσωσιν αὐτὴν ἐκ νέου πλησιέστερον πρὸς τὴν κόψιν, ἀλλὰ δὲν προεχώρησαν πολὺ. Τῆς ἀξίνης εἰκ. 244 ἐδλάβη ἡ κόψις, κατόπιν δ' ἐσφυροκόπησαν αὐτὴν προχειρῶς καὶ οὕτω φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθησαν νὰ τὴν μεταχειρίζωνται μᾶλλον ὡς σφύραν ἢ νεφελὴν ῥοπάλου.

Περὶ τῆς διατρήσεως τῶν ἀξινῶν πρβ. τὴν ἐπομένην παράγραφον.

3. Κεφαλαὶ ῥοπάλων.

Ἀνεκαλύφθησαν δώδεκα μὲν εἰς τὸ Διμήνιον, ἐκ τῶν ὁποίων δύο εἶναι ἄρτια, δέκα δὲ εἰς τὸ Σέσκλον, ἐκ τῶν ὁποίων πάλιν δύο ἄρτια· ἐκ τῶν τεμαχίων ὅμως εἶναι τινα ἀμφίβολα. Ἐκ Μαρμαρίανης οὐδεμία βεβαία κεφαλὴ ῥοπάλου ὑπάρχει.

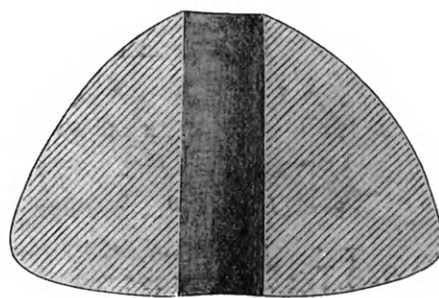
Ὡς δεικνύουσιν αἱ εἰκόνες 246 250, ἄλλαι μὲν κεφαλαὶ ἔχουσι σχῆμα σφαίρας κανονικῆς ἢ πεπιε-

Εἰκὼν 246.

σμένης, ἄλλαι ἀπιοειδὲς περίπου καὶ ἄλλαι εἶναι κωνικά. Ἡ διάμετρος ἢ τὸ ὕψος αὐτῶν ποικίλλει ἀπὸ 0,03 μ. ἕως 0,07 μ., ὡς πρὸς τὸ εἶδος δὲ τῶν λίθων ἀξίον σημειώσεως εἶναι, ὅτι συχνὰ ἀπαντᾷ ὁ λευκὸς τιτανόλιθος.

Ὅπως αἱ τετρημέναι ἀξίναι, καὶ αἱ κεφαλαὶ

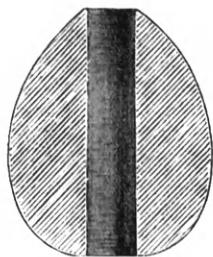

Εἰκὼν 247.

ῥοπάλων ἔκειντο εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως — ἐνίοτε ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν —, ὥστε φαίνεται ὅτι καὶ τούτων αἱ πλεῖσται ἀνήκουσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ἣν καὶ, ὡς εἶπον ἤδη, εἰς τὴν Μαρμαρίανην οὐδὲν βέβαιον δεῖγμα εὐρέθη. Λίαν πιθανὸν ὅμως

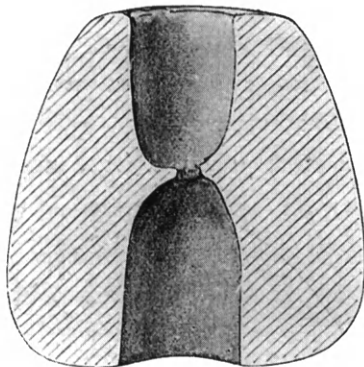
εἶναι, ὅτι ἦσαν ἐν χρήσει ἤδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· εἰς τὴν Κρήτην ἀπαντῶσιν ἀληθῶς εἰς τὰ νεολιθικὰ στρώματα τῆς Κνωσοῦ ⁽¹⁾.

Ἡ διάτρησις τῶν ἀξινῶν καὶ τῶν κεφαλῶν ῥοπάλων ἐγένετο, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἐξέτασις τῶν τρημάτων, ἄλλοτε ἐκ τῶν δύο πλευρῶν καὶ ἄλλοτε ἐκ τῆς ἐτέρας μόνον· ἔνεκα τούτου καὶ τὰ τρήματα

Εἰκὼν 248.

ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἶναι στενότερα ἢ πρὸς τὸ μέσον ἢ πρὸς τὸ ἐν ἄκρον. Εἰς τὰς εἰκόνας 246 καὶ 247 ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τοῦ τρήματος, ἀλλ' εἶναι μικρά, μεγαλυτέρα δὲ εἶναι εἰς τὴν ἀξίνην εἰκ. 244, διότι ἡ διάμετρος τοῦ κάτω ἄκρου τοῦ τρήματος αὐτῆς εἶναι 0,027 μ., ἐνῶ ἡ τοῦ ἄνω μόνον 0,023 μ. Πρὸς τὸ μέσον δὲ στενοῦται τὸ τρήμα εἰς τὴν κεφαλὴν εἰκ. 250 καὶ ἔτι μᾶλλον

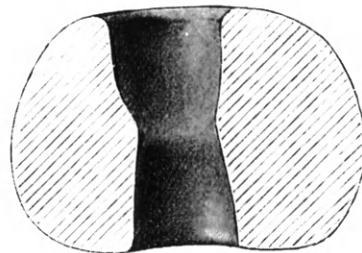

Εἰκὼν 249.

εἰς τὴν εἰκ. 249. Τῆς δευτέρας τὸ τρήμα ἔμεινεν ἡμιτελὲς καὶ εἶναι ἔνεκα τούτου πολὺ διδακτικόν. Τὰ τρύπανα δέ, ἅτινα μετεχειρίζοντο πρὸς διάτρησιν τῶν λιθίνων ἐργαλείων, φαίνεται ὅτι ἦσαν συνήθως πλήρη· ὅτι ὅμως καὶ τὰ κοῖλα δὲν ἦσαν ἄγνωστα,

⁽¹⁾ Τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος εἶναι αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι εἰς τὸ Ἰλιον καὶ τὸν τύμβον Bos-öjök τῆς Φρυγίας, πιθανῶς δὲ καὶ τινες εὐρεθεῖσαι εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Δελφῶν.

ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀξίνης εἰκ. 251, ἥτις εὐρέθη εἰς τὰς Θήβας τῆς Φθιώτιδος καὶ κεῖται νῦν εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Ἀρμυροῦ ⁽¹⁾. Αὕτη ἔμελλε νὰ διατρηθῇ ἐκ τῆς μιᾶς πλευρᾶς καὶ ἐτρυπήθη μέχρι βάθους τινός, κατόπιν δὲ ἐγκατελείφθη· ἀλλ' εἰς τὸ μέσον τῆς σχηματισθείσης ὀπῆς σώζεται ἀκόμη

Εἰκὼν 250.

ὁ κυλινδρικός ὀμφαλός, ὅστις μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ τρύπανον ἦτο κοῖλον.

Τὰ ἴχνη τοῦ τρυπάνου διακρίνονται πολλάκις καὶ ἐπὶ τῶν τελείως ἐξεργασμένων ἐργαλείων ὡς πυκνοὶ λεπτοὶ δακτύλιοι καλύπτοντες τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τρήματος, ἐνῶ ἐπὶ ἄλλων ἡ ἐπιφάνεια αὕτη εἶναι ὅλως λεία. Αἱ δακτυλιωταὶ ἐπιφάνειαι εἶναι συχνὰ — οὐχὶ πάντοτε — στιλπναί, στιλ-

Εἰκὼν 251

πνόταται ὅμως εἶναι αἱ ἄνευ δακτυλίων. Δὲν παρετηρήθη δέ, ὅτι αἱ στιλπναὶ ἢ αἱ ἀστίλβωτοι ἐπιφάνειαι ἰδιάζουσιν εἰς ὠρισμένα σχήματα ἐργαλείων οὔτε ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν χρονικὴ τις διαφορὰ.

Ἡ διάμετρος τῶν τρημάτων ποικίλλει ἀπὸ 0,015 μ. ἕως 0,027 μ.

⁽¹⁾ Περιεγραφή ἐν Ath. Mitt. 1906 σ. 8 (Stählin).

4. "Οπλα καὶ ἐργαλεῖα ἐκ πυρίτου ἢ ὀφριανοῦ.

Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τούτων ἀπεικονίσθησαν εἰς τὸν πίνακα 42, εἶναι δ' αἰχμαὶ βελῶν, αἰχμαὶ δοράτων, λεπίδες καὶ ξύστραι.

Ἐκ τῶν αἰχμῶν βελῶν (ἀρ. 1-13) δύο (ἀρ. 11 καὶ 13) εἶναι ἐκ πυρίτου λίθου, αἱ δὲ λοιπαὶ πᾶσαι ἐξ ὀφριανοῦ. Ἀνεκαλύφθησαν δὲ αἱ μὲν ἀρ. 1 καὶ 3-10 εἰς τὸ Διμήνιον, αἱ δὲ ἀρ. 2, 11 καὶ 12 εἰς τὸ Σέσκλον καὶ ἡ ἀρ. 13 εἰς τὴν Μαρμαρίανην. Κατὰ τὸ σχῆμα διακρίνονται δύο τύποι, ὁ μετὰ μίσχου καὶ ὁ μετ' ἐντομῆς εἰς τὴν πτέρναν. Αἱ τοῦ πρώτου τύπου εἶναι μεγαλύτεραι συνήθως· ἡ μεγίστη δ' ἐξ αὐτῶν (ἀρ. 5) ἔχει μῆκος 0,065 μ.

Ὁ δεύτερος τύπος εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ νεώτερος, διότι ἀπαντᾷ, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἀκόμη· δυνάμεθα λοιπὸν ἀδιστάκτως νὰ θεωρήσωμεν τὰς αἰχμάς ἀρ. 11-13 ὡς ἀνηκούσας εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Ἄλλως καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς εὐρέσεως δύο ἐξ αὐτῶν συμφωνοῦσι πρὸς τοῦτο· διότι ἡ ἀρ. 13 εὐρέθη εἰς τὴν Μαρμαρίανην, ἡ δ' ἀρ. 12 εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Τοῦ ἄλλου τύπου, ὅστις εἶναι συχνότερος, ἡ ἡλικία εἶναι μᾶλλον ἀβεβαία. Ἡ μόνη εἰς τὸ Σέσκλον ἀνακαλυφθεῖσα αἰχμὴ τοῦ τύπου τούτου (ἀρ. 2) εὐρέθη εἰς ἀμφίβολον ἐπίχωσιν. Ἐκ τῶν δέκα δὲ τοῦ Διμήνιου (μία κολοβὴ οὕσα δὲν ἀπεικονίσθη) εὗρον ἐγὼ τὰς τέσσαρας· ἐκ τούτων μία ἔκειτο εἰς τὴν πρὸ ἐμοῦ ἀνασκαφέντα χῶρον ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, μία ἐπὶ ἐνὸς τοίχου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἄλλη κατὰ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τετάρτου περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως εἰς βάθος 0,20 μ. μόνον καὶ τέλος ἡ τετάρτη, ἥτις εἶναι ἡ μεγίστη πασῶν (ἀρ. 5), εὐρέθη μεσημβρινώτερον ταύτης παρὰ τὸν αὐτὸν περιβόλον εἰς βάθος 0,50 μ.

Τὰ περιστατικὰ ταῦτα τῆς εὐρέσεως αὐτῶν βεβαίως δὲν εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ μορφώσωμεν ἀσφαλῆ γνώμην περὶ τῆς ἡλικίας των. Οὐχ ἥττον ἐγὼ πιστεύω ἐπὶ τοῦ παρόντος μᾶλλον, ὅτι ἀνήκουσι πρὸς τὸ τέλος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ὅτι ὁμοῦς ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐξηκολούθησε καὶ κατόπιν⁽¹⁾.

(1) Τοῦ τύπου τούτου εἶναι καὶ αἱ αἰχμαί, αἵτινες ἀνεκαλύφθησαν

Αἰχμαὶ δοράτων ἀνεκαλύφθησαν τέσσαρες μὲν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου (πίν. 42 ἀρ. 14, 15, 17, 18), δύο δὲ εἰς τὴν θέσιν Πύργος, ἐξ ὧν ἡ μία μόνον ἀπεικονίσθη (ἀρ. 16), διότι ἡ ἄλλη εἶναι κολοβή.

Ἡ ἀρ. 14 εἶναι ἐκ πυρίτου χρώματος λευκοκυάνου (χαλκηδονίου), ἔχει δὲ μῆκος 0,039 μ. καὶ πλάτος 0,024 μ. Ἡ πτέρνα αὐτῆς λεπτύνεται πρὸς τὸ ἄκρον, ἵνα εἰσέρχεται εὐκόλως εἰς ἐσχισμένον ξύλον.

Ἡ ἐπομένη αἰχμὴ (ἀρ. 15) εἶναι ἐκ πυρίτου ἐρυθροῦ ἢ καστανεύθρου καὶ ἔχει μῆκος 0,058 μ., πλάτος δὲ 0,024 μ. Ἡ πτέρνα αὐτῆς λεπτύνεται ὅπως καὶ ἡ τῆς προηγούμενης.

Ἡ ἀρ. 16 εἶναι ἐκ πυρίτου τεφροῦ, μῆκος δ' ἔχει 0,079 μ. καὶ πλάτος 0,029 μ. Ἡ πτέρνα λεπτύνεται ὁμοίως.

Ἡ ἀρ. 17 εἶναι ἐκ πυρίτου μελανοκίτρινου καὶ ἔχει μῆκος 0,07 μ., πλάτος δὲ 0,025 μ. Ἡ πτέρνα πάλιν λεπτύνεται πρὸς τὸ ἄκρον.

Ἡ ἀρ. 18 εἶναι κολοβὴ τὴν πτέρναν, ὥστε τὸ ἀρχικὸν μῆκος αὐτῆς εἶναι ἄγνωστον. Ὁ λίθος εἶναι πυρίτης μελανοκίτρινος.

Ὅτι πᾶσαι αἱ αἰχμαὶ αὗται ἀνήκον εἰς δόρατα ἢ ἀκόντια, θεωρῶ πιθανώτατον, ἂν καὶ τὸ μῆκος αὐτῶν γενικῶς εἶναι μικρόν, μάλιστα δὲ τῆς πρώτης. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα αὐτῶν διαφέρει ἀπὸ τοῦ σχήματος τῶν βεβαίων αἰχμῶν βελῶν. Ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν δ' αὐτῶν ἔχομεν τὰς ἐξῆς ἐνδείξεις. Ἡ αἰχμὴ ἀρ. 18 εὐρέθη εἰς στρῶμα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ὁμοῦ μετὰ χαρακτηριστικῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ἀγγείων· ἡ ἀρ. 14 εἰς βάθος 2,20 μ. περίπου εἰς στρῶμα τῆς αὐτῆς περιόδου καὶ ἡ ἐκ Πύργου ἀρ. 16 εἰς τὸ στρῶμα τῆς τέφρας, περὶ τοῦ ὁποίου εἴπομεν (σ. 120), ὅτι ἀνήκεν ὁμοίως εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἡ ὑπ' ἀρ. 17 ὁμοῦς ἀνεκαλύφθη εἰς βάθος ἐνὸς μέτρου καὶ εἰς θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν παρετηρήθησαν ἀναμφισβήτητα λείψανα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, π. χ. πηλίνη χοάνη πρὸς τῆξιν χαλκοῦ. Ἡ ὑπ' ἀρ. 15 εὐρέθη ὡσαύτως εἰς ἀμφίβολον ἐπίχωσιν καὶ πλησίον τάφου, ἡ δὲ μὴ ἀπεικονι-

εἰς τὰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Ὁδείου τοῦ Ἡρώδου καὶ τοῦ Ἀσκληπείου ('Αρχαιολ. Ἐφημερ. 1902 σ. 128 (Σκιας)). Αὗται ἀνήκουσι πιθανῶς εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα.

σθεῖσα ἐκ Πύργου ἔκειτο ὑψηλότερον τοῦ στρώματος τῆς τέφρας εἰς βάθος 0,30 μ. ἕως 0,70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ εἰς ἐπίχωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ἀγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἦσαν πλεῖστα, ὀλίγα δὲ τὰ παλαιότερα.

Ἔχομεν λοιπὸν τρεῖς περιπτώσεις εὐρέσεως τῶν ἐν λόγῳ αἰχμῶν εἰς στρώματα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τρεῖς ἄλλας εὐρέσεως αὐτῶν εἰς στρώματα μικτά. Ἐκ τούτου δικαιοῦμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὡς βέβαιον μὲν, ὅτι ἦσαν γνωσταὶ κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα, ὡς πιθανὸν δέ, ὅτι καὶ κατὰ τὸν χαλκοῦν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον ἡ χρῆσις αὐτῶν.

Λεπίδες ἐκ πυρίτου ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Σέσκλον ὑπὲρ τὰς ἐξήκοντα (δείγματα πίν. 42 ἀρ. 21-24), αἱ δ' ἐξ ὀψιανοῦ (δείγματα πίν. 42 ἀρ. 19. 20) εἶναι τριπλάσιαι περίπου, ἐνῶ εἰς τὸ Διμήνιον ἀμφότερα τὰ εἶδη ἀπαντῶσι σπανιώτερον. Τὸ χρῶμα τῶν ἐκ πυρίτου εἶναι ἐρυθρόν, κιτρινωπὸν, τεφρόν, λευκοκίτρινον, γαλακτώδες, κατὰ τὸ μέγεθος δὲ αἱ ἐξ ὀψιανοῦ εἶναι γενικῶς μικρότεραι καὶ στενότεραι. Ἡ μεγίστη ἐκ πυρίτου ἔχει μῆκος 0,11 μ., ἀλλ' εἶναι κολοβή, ἡ δὲ μεγίστη ἐξ ὀψιανοῦ, ἂν καὶ ἀρτία, ἔχει μῆκος 0,082 μ. Εἰς τὸ Σέσκλον παρουσιάζονται αἱ λεπίδες ὀψιανοῦ ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος μετὰ τῶν γραπτῶν ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ Α 3 β καὶ τῶν ἀξινῶν τοῦ τετάρτου τύπου.

Τὰ ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι 42 ἀρ. 25. 27. 28. ἀπεικονιζόμενα ἐργαλεῖα εἶναι ἐκ πυρίτου χρώματος ἐρυθροῦ καὶ εὐρέθησαν εἰς τὸ Σέσκλον. Τὸ σχῆμα αὐτῶν εἶναι πλακωτὸν καὶ λεπτύνεται πρὸς τὰ ἄκρα, ἐνθα δεικνύουσι δευτέραν κατεργασίαν, πιθανῶς δ' ἐχρησίμευσεν ὡς ξύστρα ἢ πρὸς παρεμφερῇ τινα χρεῖαν. Τὸ ὑπ' ἀρ. 26 προέρχεται ἐκ Μαρμαρίανης, εἶναι ἐκ πυρίτου τεφροκίτρινου καὶ ἔχει τὴν μίαν ἄκραν ὀλίγον ὀδοντωτήν.

Ἐκ πυρίτου δὲ μελανοτέφρου εἶναι τρεῖς κορμοὶ — πυρῆνες, ἀφ' ὧν ἀπεσπάθησαν λεπίδες καὶ ἔμελλον ν' ἀποσπασθῶσι καὶ ἄλλαι — ἀνακαλυφθέντες εἰς Σέσκλον, τέσσαρες δὲ ὅμοιοι κορμοὶ ἐξ ὀψιανοῦ εὐρέθησαν εἰς τὸ Διμήνιον.

Ὁ ὀψιανὸς εἰσῆγέτο εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς Μήλου⁽¹⁾. Ἀλλὰ καὶ ὁ πυρίτης δὲν

(1) Πρὸς Bosanquet, Obsidian Trade (Excavations at

ἀπαντᾷ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅσον γνωρίζω, εἰς πλῆθος ἄξιον λόγου καὶ ποιότητα καλὴν. Σήμερον μεταχειρίζονται οἱ Θεσσαλοὶ εἰς τὰς ἀλωνίστρας ἡ τυκάνας, διὰ τῶν ὁποίων ἀλωνίζουσι τὸν σῖτον κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαίων⁽¹⁾, οὐχὶ πυρίτην λίθον, ἀλλὰ θραύσματα χαλαζίου, εἰσάγουσι δέ, ὡς ἐπληροφορήθη, ἐκ τῆς Ἡπείρου ἢ Ἀλβανίας τὸν πυρίτην, διὰ τοῦ ὁποῦ οἱ ποιμένες παράγουσιν ἀκόμη τὸ πῦρ⁽²⁾. Ἐκ τῆς ἐλλείψεως ταύτης ἐξηγεῖται εὐκόλως, ὅτι τὰ ἐκ πυρίτου ὄπλα καὶ ἐργαλεῖα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἶναι τόσον σπάνια ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας χώρας.

5. Πέσσοι σφενδονῶν.

Ἐκ τούτων ἀνεκαλύφθησαν ἑνδεκα εἰς τὸ Σέσκλον, δύο εἰς τὸ Διμήνιον καὶ πέντε εἰς τὴν Μαρ-

Εἰκὼν 252.

μάριανην. Πάντες ἔχρουσι σχῆμα πυρῆνος ἐλαίας περίπου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εἰκόνων 252 καὶ 253,

Εἰκὼν 253.

ἡ ἐπιφάνεια δὲ ἄλλων μὲν εἶναι τραχεῖα καὶ ἄλλων λεία, τὸ δὲ μῆκος ποικίλλει ἀπὸ 0,04 ἕως 0,08 μ.

Phylacopi σ. 216 ἐξ.) καὶ Blinkenberg, Arch. Studien, 1904, σ. 5 ἐξ.

(1) Πρὸς Blümner, Technologie und Terminol. σ. 6.

(2) Παραβαλὼν λίθους τινὰς ἐκ τούτων πρὸς τὰς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν αἰχμὰς καὶ λεπίδας παρατήρησα μεγάλην ὁμοιότητα μεταξύ αὐτῶν, ὥστε δέν μοι φαίνεται ἀπίθανον, ὅτι ἔκτοτε ἤρχετο εἰς τὴν Θεσσαλίαν πυρίτης ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων.

Ἀπαντῶσιν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως, οἱ πάντες δ' ἐκ Μαρμαίριανης ἀποδεικνύουσιν ἀσφαλῶς, ὅτι ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Περὶ τῆς προηγουμένης περιόδου τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι βέβαιον, τὸ σχῆμα ὅμως ἦτο ἔκτοτε γνωστότατον, διότι ἤδη εἰς τὴν παλαιότεραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εὐρίσκονται ἀκριβῶς ὅμοιοι πεσσοί, ἀλλὰ πῆλινος καὶ μικρότεροι· περὶ τούτων κατωτέρω.

Δύο ὁμοίους λίθους ἀπεικόνισεν ὁ Perrot⁽¹⁾ ἐκ τῆς ἐν Ἑλλάδι σχηματισθείσης συλλογῆς τοῦ Finlay, ἄλλοι δύο ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰς Μυκήνας, ὡσαύτως δ' εἰς τοὺς Δελφοὺς ἀνεκαλύφθησαν τινες. Περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν δὲν ὑπάρχει ἐντελὴς βεβαιότης· ἐὰν δὲν ἦσαν πεσσοί σφενδονῶν, μόνον ὡς βάρη δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν. Ἐκ τῶν θεσσαλικῶν 14 εἶναι ἀβλαβεῖς, ἔχουσι δὲ οὗτοι τὰ ἑξῆς βάρη εἰς γραμμάρια· 50. 61,5. 63,2. 63,4. 68,2. 70. 72,4. 74. 86,5. 109. 115. 128,5. 192,7. Οἱ ἐκ Μυκηνῶν δύο ἔλκουσι 53,9 καὶ 60,4. Τινὲς ἐκ τῶν ἀριθμῶν τούτων φαίνονται ἀληθῶς ἔχοντες ἀναλογίαν πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ δὲν τολμῶ νὰ συναγάγω ἐκ τούτου συμπεράσματα.

6. Ἀκόнай, μυλόλιθοι, σκεύη.

Τὰ ἐργαλεῖα ἐλείαινεν καὶ ἐστιλβωνον ἐπὶ τῶν ἀκονῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθησαν οὐχὶ ὀλίγαι, εἰκονίζεται δ' ἐνταῦθα (εἰκ. 254) μία. Αὕτη

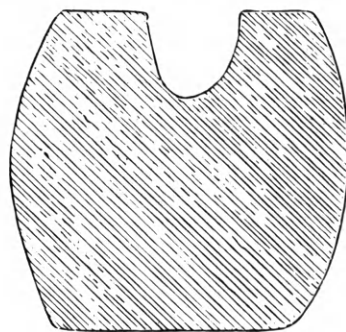

Εἰκὼν 254.

εἶναι ἐκ σχίστου καὶ ἔχει τὰς δύο ἐπιφανείας, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω, κοίλας ἐκ τῆς χρήσεως· πρὸς δὲ τούτοις εἶναι λεία ἐκ τῆς τριβῆς καὶ μία τῶν στενῶν πλευρῶν της, ὥστε φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Τὸ σχῆμα αὐτῆς εἶναι ἀκανόνιστον, μῆκος δ' ἔχει μέγιστον 0,27 μ., πλάτος μέγιστον 0,17 μ. καὶ πᾶχος 0,05 μ.

(1) Hist. de l'art VI σ. 129 εἰκ. 27.

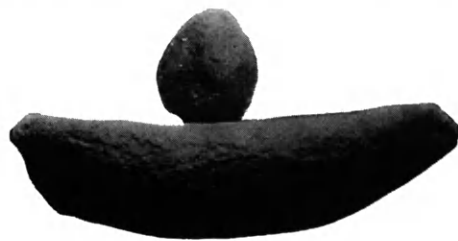
Ἀκόνη ἢ στιλβωτήριον δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ λίθος τις, τοῦ ὁποίου τὴν τομὴν δεικνύει ἡ εἰκὼν 255. Οὗτος ἔχει περίγραμμα ὡσεὶδὲς περίπου καὶ

Εἰκὼν 255.

κάτω μὲν εἶναι ἐπίπεδος, ἄνω δὲ φέρει αὐλακα βαθεῖαν, τῆς ὁποίας ὁ πυθμὴν εἶναι στιλπνότατος ἐκ τῆς τριβῆς. Μῆκος τοῦ λίθου 0,078 μ., πλάτος τῆς αὐλακος κατὰ τὰ χεῖλη 0,013 μ. Ὅμοια περίπου σκεύη εὐρέθησαν καὶ εἰς τὸ Ἴλιον⁽¹⁾ καὶ εἰς τὸν τύμβον Bos-öjök⁽²⁾, ἀλλ' ἐκεῖνα ἀνήκουσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ἐνῶ τὸ ἡμέτερον εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον εἰς βάθος 4,50 μ. καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ὑποτίθεται δὲ ὅτι ἐχρησίμευσεν, ἵνα λειανῶσιν ἐπ' αὐτῶν ὑστέρινα ἐργαλεῖα ἢ τοὺς καυλοὺς τῶν βελῶν.

Μυλόλιθοι εὐρέθησαν πολλοὶ καὶ ἐκ διαφόρων εἰδῶν λίθων κατεσκευασμένοι· ἔχουσι δὲ τὸ γνωστὸν ἐλλειψοειδὲς σχῆμα καὶ ἡ μὲν μία τῶν ἐπιφανειῶν εἶναι ὀλίγον κοίλη, ἡ δ' ἑτέρα κυρτή. Ἡ

Εἰκὼν 256.

εἰκὼν 256 παριστᾷ τοιοῦτον μυλόλιθον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθέσαμεν καὶ τριπτῆρα στρογγύλον, ἵνα δεῖξωμεν, ὅποια ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ἡ χρῆσις αὐτῶν.

Πιθανὸν εἶναι ὅτι ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν παρασκευὴν τῆς ἐκ δημητριακῶν καρπῶν τροφῆς καὶ ἄλλα τινὰ σκεύη, ἅτινα ὀνομάζομεν *πλάθανα*. Ταῦ-

(1) Schliemann, Ilios, εἰκ. 606 καὶ 607 (γαλ. ἐκδ.).

(2) Ath. Mitt. 1899. πίν. IV, 3.

τα εἶναι πλακωτοὶ λίθοι, σχήματος μᾶλλον ἢ ἡττον ἀκανονίστου, ἔχοντες πολλάκις ταπεινὸν περιχέλωμα περίξ (εἰκ. 257), ποικίλλοντες δὲ κατὰ

τὸ μέγεθος. Ὁ μέγιστος πάντων εἶχε μῆκος 0,60 μ. καὶ πλάτος 0,32 μ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐχρησίμευον ἄλλοτε μὲν ἵνα τρίβωσιν ἐπ' αὐτῶν πράγ-

Εἰκὼν 257.

ματὰ τινα ⁽¹⁾, ἄλλοτε δὲ ἵνα πλάττωσι τοὺς ἄρτους· ἐν Σέσκλῳ ἀνεκαλύφθησαν δύο τοιαῦτα πλάθανα κείμενα κατὰ χώραν πλησίον τοῦ ἵπνου, τοῦ

τως κατὰ χώραν κείμενον, εἰς τὴν αὐτὴν περίπου θέσιν, ἀλλὰ βαθύτερον καὶ ἐντὸς τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου (σ. 86).

Εἰκὼν 258.

μετ' ὀπισθοδόμου μεγάρου (σ. 100). Ἀλλὰ πιθανὸν εἶναι, ὅτι καὶ τὰ πήλινα ἀγγεῖα ἔπλαττον ἐπ' αὐτῶν, διότι ἄλλο ὅμοιον πλάθανον εὐρέθη, ὡσαύ-

Τοὺς ὀλμίσκους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐστρέφοντο οἱ στρόφιγγες τῶν θυρῶν, ἀνέφερα ἀνωτέρω (σ. 94), ἀλλ' οὗτοι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ σκεύη. Εὐρέθησαν ὅμως εἰς τὸ Σέσκλον καὶ δύο ἀληθεῖς ὀλμοι ἀτέχνως λελαξευμένοι. Ὁ εἰκ. 258 εἶναι ἐκ λίθου τραχύτου, ἄλλος δὲ τις ὅμοιος περίπου κατὰ τὸ σχῆμα εἶναι ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου. Ὁ λίθος εἰκ. 259, ὅστις φέρει ἐπίσης κοιλότητα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, δύναται νὰ εἶναι ὀλμίσκος θύρας, διότι τοιοῦτοι εἶναι καὶ ἐκεῖνοι· ἐπειδὴ ὅμως ἔχει κανονικὸν ἐλλειψοειδὲς σχῆμα, ὑποθέτω ὅτι καὶ οὗτος ἐχρησίμευεν ὡς ὀλμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔτριβον οἰαδήποτε πράγματα.

Μετὰ τοὺς ὀλμούς μνημονευτέοι εἶναι οἱ ὕπεροι καὶ οἱ τριπτῆρες, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζονται τινες εἰς εἰκ. 260-263. Εἰκ. 260 εἶναι ὕπερος ἐκ λίθου λευκοῦ ἔχων ὕψος 0,12 μ., οἱ δὲ τριπτῆρες εἰκ. 261

Εἰκὼν 259.

-263 εἶναι ἐκ τραχύτου καὶ οὕτω κατεσκευασμέ-

(1) Ὅμοια κατὰ τὰ λοιπά, ἀλλ' ἐπιμελέστερον ἐργασμένα καὶ σχήματος κανονικωτέρου, εἶναι τὰ ἐκ τῶν τάφων τῆς Σύρου πινάκια, μετὰ τῶν ὁποίων εὐρίσκονται σχεδὸν πάντοτε καὶ τριπτῆρες ('Αρχ. Ἐφημ. 1899 σ.100).

Εἰκὼν 260.

Εἰκὼν 261.

νοι, ὥστε νὰ λαμβάνωνται εὐκόλως. Ἄλλων, μὴ ἀπεικονισθέντων, τὸ σχῆμα εἶναι παρεμφερὲς περίπου πρὸς τὸ τῆς χελώνης ἥτοι κυρτεπίπεδον, δύο δέ, οἵτινες εἶναι πλακωτοί, ὡσειδεῖς τὸ περίγραμμα

καὶ ἔχουσιν ἀμφοτέρως τὰς ἐπιφανείας λειοτάτας, εἶναι ἄξιοι μνείας ἕνεκα τῶν ζωηροτάτων ἰχνῶν ἐρυ-

Εἰκὼν 262.

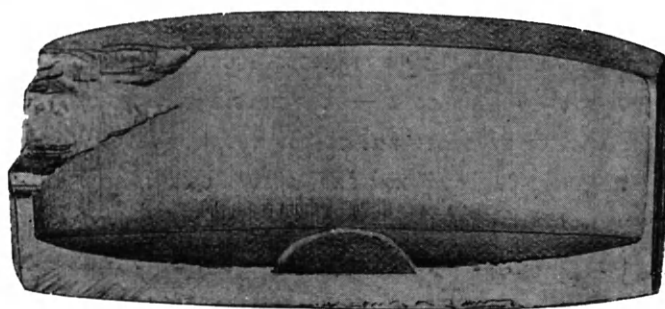
Εἰκὼν 263.

θροῦ χρώματος, τὰ ὅποια σώζουσι· διότι ταῦτα μαρτυροῦσι περὶ τῆς χρήσεώς των. Λείψανα τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, τὸ ὅποion ἔτριβον δι' αὐτῶν, ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὸ Σέσκλον καὶ εἰς τὸ Διμήνιον· περὶ τούτων ἴδε εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Τελευταῖον ἀναφέρω, ὅτι ἐκ Σέσκλου ἔχομεν καὶ τεμάχιά τινα καλῶς ἐξεργασμένων καὶ λελειασμένων λιθίνων ἀγγείων — φιαλῶν πιθανῶς· δύο ἐκ τούτων ἀνάγονται ἕνεκα τοῦ βάρους, εἰς τὸ ὅποion ἔκειντο, ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περί-οδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

7. Μῆτραι.

Εἰς τὸ Σέσκλον ἀνεκαλύφθησαν δύο μῆτραι ἐκ σχιστολίθου φέρουσαι τύπον πελέκειος ἀμφιστόμου. Τούτων ἀπεικονίζεται ἐνταῦθα (εἰκ. 264) ἡ μία, σώζεται δ' ἐκατέρως μόνον τὸ ἕτερον ἡμισυ, ὅπερ ἀποτελεῖται ἐκ πλακὸς τετραπλεύρου ἐχού-

Εἰκὼν 264.

σης κυρτὴν τὴν μίαν ἐπιφάνειαν, τὴν δ' ἑτέραν κοίλην· ὁ τύπος τοῦ πελέκειος εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς κοίλης καὶ περιβάλλεται κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, ἥτοι τὴν κάτω καὶ τὰς δύο πλαγίας, ὑπὸ περιχειλῶματος. Ὅμοιον περιχειλῶμα ὑπῆρχε βεβαίως καὶ ἐπὶ τοῦ ἐλλείποντος ἑτέρου ἡμίσεος τῆς μῆτρως, ὥστε

ὅταν τὰ δύο ἡμίση ἐφηρμόζοντο ἐπ' ἀλλήλων, ἔμενεν ἀνοικτὴ μόνη ἡ τετάρτη πλευρά, διὰ τῆς ὁποίας ἐχύνετο τὸ ρευστὸν μέταλλον. Ἐπὶ τῆς ἑξῶ κυρτῆς ἐπιφανείας τῶν μητρῶν δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε ἐντομαὶ οὔτε ἄλλα σημεῖα δεικνύοντα τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὰ δύο ἡμίση μετὰ τὴν συναρμογὴν συνεδέοντο μετ' ἀλλήλων. Τὸ τρῆμα τοῦ στελλεοῦ ἐσχημάτιζον, ὡς φαίνεται, διὰ στρογγύλου ξύλου, τὸ ὅποion ἔθετον ὄρθιον εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῶν συνδεδεμένων ἡμίσεων τῆς μήτρως· ὅταν δὲ ἐχύνετο τὸ μέταλλον καὶ ἐψύχετο ἱκανῶς, ἀπέσυρον τὸ ξύλον καὶ οὕτω ἔμενε τὸ τρῆμα. Ἐπὶ τῆς εἰκόνας

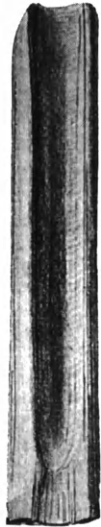
Εἰκὼν 265.

264 φαίνεται εἰς τὸ κάτω χεῖλος τῆς μήτρως ἀβαθὲς ἡμικυκλικὸν σκάλισμα· ὅμοιον ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἡμίσεος, ὥστε μετὰ τὴν συναρμογὴν τῶν δύο ἡμίσεων ἀπετελεῖτο ὁλόκληρος κύκλος, εἰς τὸν ὅποion πατοῦν τὸ κάτω ἄκρον τοῦ ξύλου ἐκωλύετο νὰ ἐξολισθήσῃ. Τὸ μῆκος τοῦ τύπου τῆς μήτρως εἰκ. 264 εἶναι 0,155 μ., καὶ τὸ πλάτος 0,06 μ. Τῆς ἑτέρας τὸ μῆκος 0,16 μ., τὸ δὲ πλάτος 0,058 μ. εἰς τὸ μέσον καὶ 0,056 εἰς τὰ ἄκρα· διότι οἱ εἰς τὴν μήτραν ἐκείνην χυνόμενοι πελέκειες ἐγίνοντο ὀλίγον στενότεροι πρὸς τὰ ἄκρα⁽¹⁾.

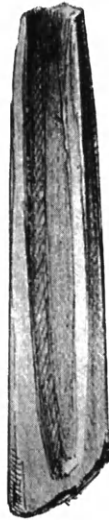
Αἱ δύο αὗται μῆτραι ἀνεκαλύφθησαν εἰς βάθος

(1) Ὅμοια πρὸς τὰς θεσσαλικὰς μῆτρα ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν Φυλακωπὴν τῆς Μήλου (Exc. at Phylakopi, σ. 191 εἰκ. 161), πλὴν ὅτι ἐκείνη ἔχει περιχειλῶμα εἰς πάσας τὰς πλευράς, τὸ δὲ μέταλλον ἐχύνετο, ὅταν συναρμόζοντο τὰ δύο ἡμίση, διὰ τινος ἰδίου τρήματος.

0,30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας παρὰ τοῖχον ἀνήκοντα εἰς οἰκίαν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Πλησίον δ' αὐτῶν, εἰς βάθος 0,45 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, εὐρέθη ἄλλη ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου φέρουσα τύπον λόγχης (εἰκ. 265) καὶ ἀποτελούμενη ὡσαύτως ἐκ δύο ἡμίσεων,

Εἰκὼν 266.

Εἰκὼν 267.

τῶν ὁποίων τὸ ἕτερον μόνον εὐρέθη. Τὸ μήκος τοῦ τύπου εἶναι 0,11 μ., τὸ σχῆμα δὲ τῆς λόγχης ἀκριβῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς ἐν τάφῳ 56 ἀνακαλυφθείσης, τὴν ὁποίαν περιεγράψαμεν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον (σ. 146 ἐξ.).

Εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ Σέσκλου καὶ εἰς βάθος 0,40 μ. εὐρέθησαν τὰ ἡμίση δύο ἄλλων μητρῶν ἐκ σχιστολίθου, ἐπὶ τῶν ὁποίων φαίνονται τύποι ῥαβδοειδεῖς (εἰκ. 266. 267). Τὸ σχῆμα αὐτῶν δὲν εἶναι λίαν σαφές, πιθανῶς δὲ τὰ εἰς αὐτάς χυνόμενα πράγματα ἐλάμβανον τὴν οριστικὴν αὐτῶν μορφήν διὰ σφυρηλατήσεως.

Σχετικὴ πρὸς τὰς μήτρας ταύτας εἶναι χοάνη ἀνακαλυφθεῖσα ὀλίγον περαιτέρω καὶ ἀπεικονιζομένη εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

8. Ποικίλα.

Πλὴν τῶν ἤδη περιγραφέντων λιθίνων ἐργαλείων, ὀπλων, σκευῶν καὶ λοιπῶν, ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰς ἀκροπόλεις τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμήνιου ἱκανὰ ἄλλα μικρότερα πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν εἶναι κοσμηματα, ἄλλων δὲ ἡ χρῆσις δυσκόλως ὀρίζεται. Ἐκ τούτων τὰ ἀξιολογώ-

τερα ἀπεικονίζονται εἰς τὸ πραγματικὸν μέγεθος ἐπὶ τοῦ πίνακος 43.

Πίν. 43 ἀρ. 1. 2. Δύο κομβία, τὸ μὲν λίθου λευκοῦ, τὸ δὲ πρασίνου· τὸ σχῆμα αὐτῶν γίνεται σαφές ἐκ τῶν εἰκόνων, μάλιστα δ' ἐκ τῆς τομῆς τοῦ δευτέρου. Ἀμφότερα φέρουσιν εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν δύο τρήματα, ἅτινα λοξῶς διευθύνονται πρὸς ἄλληλα καὶ ἐνοῦνται, χωρὶς νὰ φθάσωσι μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας. σχηματίζουσι δ' οὕτω ἐν μόνον ὀψιλοειδὲς τρήμα, ἧτοι ἔχον τὸ σχῆμα ἀνεστραμμένου ἀρχαίκοῦ V. Κομβία καθ' ὅμοιον τρόπον τετρημένα ἀπαντῶσι καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα ἢ κατὰ τὴν μεταβατικὴν ἀπὸ τούτου εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα περίοδον. Ἐκ τῶν ἡμετέρων δὲ τὸ πρῶτον ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ Διμήνιον παρὰ τὸν ἀρχαιότερον ἐσώτατον περίβολον, ὥστε ἀνήκει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ μάλιστα οὐχὶ πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς, τὸ δ' ἕτερον εὐρέθη πάλιν εἰς τὸ Διμήνιον, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πρὸ ἑμοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

Πίν. 43, 3. Κυρτεπίπεδον κομβίον λίθου μελανοῦ φέρον εἰς τὸ μέσον δύο διαμπερῆ τρήματα.

Πίν. 43, 4. Ὅμοιον ἐκ λίθου ῥοδοχρῶ μετὰ δύο διαμπερῶν τρημάτων, ἅτινα κεῖνται κατὰ τὴν περιφέρειαν καὶ οὐχὶ εἰς τὸ μέσον.

Πίν. 43, 5. Ἄλλο κυρτεπίπεδον κομβίον μετὰ δύο τρημάτων παρὰ τὴν περιφέρειαν, τὸ ὅποιον ὅμως ἔχει εἰς τὴν κορυφὴν καὶ μικρὰν ἀπόφυσιν, οἶονεὶ λαβὴν. Τοῦ σχήματος τούτου κομβία εὐρέθησαν ἐν 5λῳ τρία — πάντα εἰς τὸ Σέσκλον —, ἀλλὰ τὸ ἐν φέρει καὶ τρίτον τεθραυσμένον τρήμα· πιθανῶς ἐν ἀρχῇ καὶ ἐκεῖνο εἶχε δύο τρήματα μόνον, ἐπεὶδὴ ὅμως ἐθραύσθη ὁ λίθος κατὰ τὸ ἕτερον (ὡς συνέβη καὶ εἰς τὸ πίν. 43, 4), ἐτρύπησαν νέον τρήμα. Ὁ λίθος πάντων εἶναι ἱσπιδίτης, ἐρυθρὸς τοῦ ἐνός, πράσινος τοῦ δευτέρου καὶ ὑποκίτρινος τοῦ τρίτου. Ἀνήκουσι δὲ εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα καὶ μάλιστα τὸ ἐκ λίθου πρασίνου εὐρέθη εἰς στρῶμα τῆς ἀρχαιότερας περιόδου τοῦ αἰῶνος τούτου.

Πίν. 43, 6 Κομβίον ὅμοιον πρὸς τὰ πίν. 43 ἀρ. 1 καὶ 2, ἐκ μελανοῦ γάλικος, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἀρχικὸν σχῆμα ὀλίγον μόνον μετεβλήθη καὶ ἕνεκα τούτου δὲν εἶναι ὅλως κυκλικόν. Εὐρέθη ὡσαύτως εἰς τὸ Διμήνιον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς

ἀκροπόλεως, ἔνθα ἡ ἡλικία τῆς ἐπιχώσεως ἦτο ἀμφίβολος.

Πίν. 43. ἀρ. 7-10. Τέσσαρα ἐξαρτήματα διαφόρων σχημάτων. Τὸ ὑπ' ἀρ. 7 εἶναι ἐκ λίθου ἐρυθροῦ (ιάσπιδος;) καὶ ἔχει σχῆμα ὅπως σφαιρικόν, φέρει δ' ἄνω μικρὸν ὠτίον· εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον εἰς στρῶμα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Τὰ λοιπὰ τρία ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Διμήνιον, ἐκ τούτων δὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 8, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκ σχιστολίθου ὑποπρασίνου, εἶναι ἰδίας προσοχῆς ἄξιον, διότι ὁμοιάζει καθόλου πρὸς τὸ κατωτέρω (σ. 350) περιγραφόμενον καὶ ἀπεικονιζόμενον χρυσοῦν ἐξάρτημα, τὸ μόνον μετάλλινον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον βεβαίως ἀνέρχεται εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα.

Πίν. 43 ἀρ. 11-17. Ἑπτὰ πράγματα ἐκ μαλακοῦ σχιστολίθου χρώματος τεφροῦ ἢ πρασίνου, πάντα μᾶλλον ἢ ἥττον ἀμελῶς ἐξεργασμένα. Πλὴν τοῦ ὑπ' ἀρ. 12, τὰ λοιπὰ φέρουσι πρὸς τὸ ἄνω ἄκρον ἐντομήν, ἐκ τῆς ὁποίας συνάγεται ὅτι προσεδένοντο κατὰ τινὰ τρόπον. Ἐν ὁμοίῳ λίθινον πρᾶγμα εὐρέθη καὶ εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Χαιρωνείας, παρεμφερῇ δὲ ὁστέϊνα καὶ ἐλεφάντινα καὶ ἀλαβάστρινα ἀπαντῶσι λίαν συχνὰ εἰς τοὺς προϊστορικοὺς τάφους τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐξηγοῦνται ὡς ἐξαρτήματα ἢ καὶ πώματα φυσικῶν ἢ τυχαίων ὀπῶν δερματίνων ἀσκῶν⁽¹⁾.

Πίν. 43 ἀρ. 18-21. Ἄλλα τέσσαρα πράγματα ἀγνώστου χρήσεως. Τὸ ὑπ' ἀρ. 19 ὁμοιάζει ἐν μέρει πρὸς τὰ προηγούμενα, τὸ δὲ ὑπ' ἀρ. 21 εἶναι ἐκ μελανοῦ κάλλιστα λελειασμένου καὶ ἐστιλβωμένου λίθου καὶ πιθανὸν νὰ ἦτο κόσμημά τι⁽²⁾.

Πίν. 43, 22. Πλακίδιον ἐκ πρασίνου στεατίτου φέρον δύο τρήματα, ἀπὸ τῶν ὁποίων κατέρχονται δύο αὐλακες πρὸς τὰ κάτω, δύο δὲ ἄλλαι μικρότεραι αὐλακες διευθύνονται λοξῶς πρὸς τὰ ἄνω καὶ δεξιὰ· πέμπτη αὐλαξ ἀρχίζει ἀπὸ ἐντομῆς τῆς περιμέτρου κειμένης εἰς τὰ ἀριστερά. Αἱ αὐλακες αὗται ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψews.

Πίν. 43, 23. Κυρτόκοilon δισκάριον ἐκ σχιστολίθου μετὰ δύο τρημάτων εἰς τὴν περιφέρειαν. Ὅμοιον εὐρέθη καὶ εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Χαιρωνείας.

⁽¹⁾ Flinders Petrie and Quibell, Naqada and Ballas σ. 46 ἐξ. καὶ πίν. 62 ἀρ. 19, 28. De Morgan, Recherches sur les origines de l'Égypte II (1907) σ. 62.

⁽²⁾ Ὅμοιον περίπου εἶναι τὸ παρὰ Petrie, ἔ. ἀ. πίν. 62, 20.

Πίν. 43, 24. Πλακίδιον ἐπίπεδον ἐκ μαλακοῦ πρασίνου σχιστολίθου φέρον δύο τρήματα εἰς τὰ ἄκρα. Εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον πλησίον τοῦ στερεοῦ.

Πίν. 43, 25. Μικρὸν κόσμημα ἐκ σχιστολίθου μελανοτέφρου.

Πίν. 43 ἀρ. 26-30. Ψῆφοι περιδεραίων ἐκ λίθου μελανοῦ, κυλινδρικοί καὶ αἱ τέσσαρες· μία δὲ (ἀρ. 30) μᾶλλον τετράπλευρος. Ἀνήκουσιν εἰς τὴν νεωτέραν περίδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Πίν. 43, 31. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο εἶναι ἐκ λίθου τεφροῦ καὶ ἔμελλεν ἴσως νὰ τρυπηθῇ, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἐξάρτημα.

Τελευταῖον ἀπεικονίζω (εἰκ. 268 καὶ 269) δύο ἀκατέργαστα λίθινα πλακίδια φέροντα περίεργα ἐγχαράγματα καὶ τῶν ὁποίων τὸν προορισμὸν ἀγνοῶ.

Τὸ πρῶτον (εἰκ. 268) εἶναι ἐκ σχιστολίθου, αἱ πλάγαι δ' αὐτοῦ πλευραὶ εἶναι ἀπεστρογγυλωμέναι καὶ ἔχει ὕψος ἢ μῆκος 0,10 μ., πλάτος δὲ 0,055 μ. Ἄνω ἔφερε δευτέραν ὀριζοντίαν γραμμὴν ἐγχάρακτον, ἐθραύσθη δὲ ἀκριδῶς εἰς τὴν γραμμὴν ταύτην. Εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Εἰκὼν 268.

Εἰκὼν 269.

Τὸ δεύτερον (εἰκ. 269) εἶναι ἐκ λίθου μελανοτέφρου καὶ ὡσαύτως κολοδὸν ἄνω, ἔχει δὲ ὕψος 0,08 μ. Τὰ ἐγχαράγματα αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον ἐπιπόλαια, διακρίνονται δὲ ἄνω μὲν δύο τεθλασμέναι γραμμαὶ κείμεναι μετὰ δύο εὐθειῶν, κατωτέρω δὲ οἶονεὶ τρίγωνον καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἔκτυπος κάθετος ταινία φέρουσα ἐπιμήκη ἐντομήν (γυναικεῖον αἰδοῖον;). Εὐρέθη ὡσαύτως εἰς τὸ Σέσκλον. ἄλλ' εἰς τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ῥιπτόμενα χρώματα.

ΜΙΚΡΟΤΕΡΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΚ ΠΗΛΟΥ, ΟΣΤΩΝ, ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΥΛΩΝ

Α. Π ή λ ι ν α.

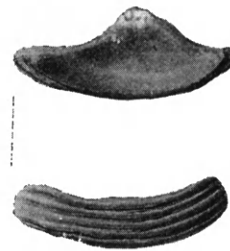
1. Σφραγίδες.

Εἰς τὸ Σέσκλον ἀνεκαλύφθησαν τέσσαρες πήλιναι σφραγίδες, εἰς τὸ Διμήνιον δὲ οὐδεμία· τοῦτο φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ὅλως τυχαῖον. Διότι ἐκ τῶν τεσσάρων σφραγίδων τοῦ Σέσκλου μία (εἰκ. 270) εὐρέθη κατὰ τὸ μέσον τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως εἰς τὸ βαθύτατον στῶμα, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα δὲν ἀπαντῶσι πλέον ἢ εἶναι σπανιώτατα. Ἡ δευτέρα (εἰκ. 271) εὐρέθη πρὸς τὸ μέσον τῆς μεσημβρινοανατολικῆς πλευρᾶς, παρ' αὐτὴν δ' ἀνεκαλύφθησαν τεμάχια γραπτῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ ΑΒα καὶ ἐν ἄρτιον ἀγγεῖον, τὸ ὡμὸν εἰκ. 82. Ἡ τρίτη σφραγίς (εἰκ. 272) ἔκειτο εἰς βάθος τριῶν περίπου μέτρων εἰς στῶμα περιέχον γραπτὰ ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ ΑΒβ, ἡ δὲ τετάρτη (εἰκ. 273) προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνωτάτου στρώματος Οὕτω αἱ τρεῖς ἐκ τῶν τεσσάρων σφραγίδων ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, μόνη δ' ἡ τετάρτη δύναται νὰ εἶναι σύγχρονος τοῦ συνοικισμού τοῦ Διμηνίου.

Τὰ σχήματα τῶν σφραγίδων φαίνονται ἐκ τῶν εἰκόνων. Ἀλλας δὲ παρατηρήσεις ὀλίγας ἔχω νὰ προσθέσω.

Εἰκ. 270. Μῆκος 0,06 μ. Ὁ πηλὸς εἶναι χρώ-

ματος ῥυπαροῦ ὑποκιτρίνου, ἡ δ' ἐπιφάνεια λεία. Ἐχει ἐξοχὴν ἄτρητον, ἵνα λαμβάνηται. Ὁ τύπος

Εἰκὼν 270.

ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων παραλλήλων καμπύλων γραμμῶν.

Εἰκ. 271. Μῆκος 0,11 μ. Ὁ πηλὸς εἶναι κε-

Εἰκὼν 271.

ραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια τραχεῖα· ἔχει ὁμοίως ἄτρητον ἐπιμήκη ἐξοχὴν ἀντὶ λαβῆς. Τὰ ἐγχαραγμάτα

είναι βαθέα, ἀλλ' οὐχί ἐπιμεμελημένα, καὶ τὸ ποίκιλμα δὲ ἐξ ἀμελείας, ὡς φαίνεται, δὲν ἔγινε συμμετρικόν.

Εἰκ. 272. Ὁ πηλὸς καὶ ἡ ἐπιφάνεια ὡς εἰς τὴν προηγουμένην· ἔχει ἀπόφυσιν τετρημένην πρὸς

Εἰκὼν 272.

ἀνάρτησιν. Τὸ ποίκιλμα ἀπαντᾷ παρεμφερές καὶ ἐπὶ σφραγίδων ἐξ ἄλλων τόπων⁽¹⁾. Ὑψ. 0,04 μ.

Εἰκ. 273. Ὁ πηλὸς εἶναι μελανός. Ἐχει ἀπό-

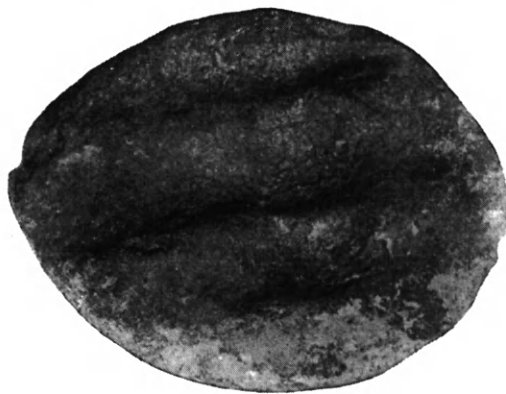
Εἰκὼν 273.

φυσιν ὡσαύτως τετρημένην. Τὸν τύπον ἀποτελοῦσιν ἑννέα στιγμαί. Ὑψ. 0,03 μ.

Σφραγιδες τοῦ εἶδους τούτου ἀπαντῶσιν, ὡς γνωστόν, εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη, ὑποτίθεται δὲ ὅτι ἐτύπωνον δι' αὐτῶν οἱ τότε ἄνθρωποι ἐπὶ τοῦ σώματος των χρωματιστὰ κοσμήματα. Πιθανῶς δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐχρησίμευσαν καὶ τὰ λεί-

(¹) Πρὸς. π. χ. Evans, Cretan Pictogr. σ. 67 καὶ 108.

ψανα τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, τὰ ὅποια ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σ. 333) ἐν συναφείᾳ μετὰ τῶν τριπτήρων. Τὸ χρῶμα τοῦτο εἶναι ἀργιλλοῦχος γῆ περιέχουσα ὀξειδίου σιδήρου, ἐσώθη δὲ ἢ εἰς ἀμόρφους βώλους — τούτων τινὲς ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς μικροῦ πηλίνου ἀγγείου, ἄλλοι δὲ ἐν-

Εἰκὼν 274.

τὸς θαλασσίου κογχυλίου — ἢ πεπλασμένη εἰς σχῆμα μικρῶν πλακουντίων, ὡς δεικνύουσιν αἱ εἰκ. 274. 275 (μέγ. 7:8). Ἡ πρώτη παριστᾷ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ἑνὸς τῶν πλακουντίων, ἐπὶ τῆς ὁποίας διακρίνονται σαφῶς οἱ τύποι τῶν πλαττόντων δακτύλων, ἡ δὲ δευτέρα τὴν κάτω ἐπιφάνειαν ἄλλου

Εἰκὼν 275.

πλακουντίου, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀπέξεσαν κατὰ τινα τρόπον μόρια τῆς χρωστικῆς ὕλης καὶ οὕτω ἐσχηματίσθησαν ἐπ' αὐτῆς τὰ πυκνὰ ἐγχαράγματα. Τὰ πλακούντια ταῦτα εὐρέθησαν εἰς τὸ Σέσκλον εἰς στρῶμα ἐπιχώσεως τοιοῦτο, ὥστε δυνατόν εἶναι ν' ἀνήκωσι καὶ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Ἀλλὰ τὸ θαλάσσιον κογχύλιον, τὸ περιέχον βώλους τοῦ αὐτοῦ χρώματος, ἀνεκαλύφθη παρὰ τὸν ἀρχαιότερον

πρῶτον περίβολον τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου, εἰς στρῶμα δηλονότι ἀσφαλὲς τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

2. Σφονδύλια.

Εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον ἀνεκαλύφθησαν ὑπὲρ τὰ 500 πήλινα σφονδύλια, εἰς τὴν δοκιμὴν δὲ τοῦ Πύργου 55 καὶ σχετικῶς ὀλίγα μόνον εἰς τὴν Μαρμαρίανην. Εἰς τὸν πίνακα 44 ἀπεικονίσθησαν τὰ κυριώτερα σχήματα, προσέτι δὲ τὰ πλεῖστα τῶν δι' ἐγγχαράκτων ἢ ἐντύπων κοσμημάτων ποικιλλομένων σφονδυλίων, αἵτινα εἶναι περὶ τὰ εἴκοσι. Γραπτὰ κοσμήματα ἐπὶ οὐδενὸς ὑπάρχουσι.

Τὰ σφονδύλια πίν. 44 ἀρ. 1-11 ἔχουσι μορφήν δισκαρίου, τοῦ ὁποῦ το πᾶχος εἶναι μέτριον (πρβ. ἀρ. 3 καὶ 11), ἀμφοτέραι δ' αἱ ἐπιφάνειαι συνήθως μὲν εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδοι, σπανιώτερον δὲ ὀλίγον τι κυρταί. Τὸ σχῆμα τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα καὶ κυρίως εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον αὐτοῦ, ἀπαντᾷ ὅμως πολλάκις καὶ εἰς τὸ στρῶμα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Ἰσως ἡ χρῆσις τῶν δισκοειδῶν σφονδυλίων ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἀλλὰ βεβαίως οὐχὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον· διότι οὔτε εἰς τοὺς τάφους οὔτε εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Μαρμαρίανης εὗρον ἐγὼ τοιαῦτα. Ἐκ τῶν φερόντων κοσμήματα σφονδυλίων 14, ἥτοι τὰ τρία τέταρτα περίπου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ, εἶναι τοῦ σχήματος τούτου, ἡ μορφή δὲ τῶν κοσμημάτων φαίνεται ἐκ τοῦ πίνακος. Αἱ τεθλασμένα γραμμὰ τῶν ἀρ. 3 καὶ 4 προφανῶς ἀναμεινῆσκουσι τὰ ἐγγχαράκτα ἀγγεῖα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· ὡσαύτως τεθλασμένας γραμμὰς ἔχομεν ἐπὶ τῶν ἀρ. 1 καὶ 2, ἀλλ' ἀμελέστερον ἐγκεχαράγμένας, ἀμελέστατα δὲ ἐπὶ τῶν ἀρ. 5. 6 καὶ 7. Τὰ ἀρ. 8 καὶ 9 σφονδύλια κοσμοῦνται δι' εὐθειῶν γραμμῶν, τὰ δὲ ἀρ. 10 καὶ 11 διὰ μικρῶν τριγωνικῶν στιγμῶν.

Εἶπον δὲ τῶν δισκοειδῶν σφονδυλίων αἱ δύο ἐπιφάνειαι εἶναι ἐνίοτε ὀλίγον κυρταί, τότε δὲ τὸ σχῆμα γίνεται φακοειδὲς περίπου. Ἄλλοτε πάλιν ἢ μὲν ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι ὀλίγον κυρτή, ἢ δὲ κάτω μᾶλλον κοίλη· τοιοῦτο εἶναι τὸ σφονδύλιον ἀρ. 12, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται δι' εὐθειῶν γραμμῶν ἀκτινοειδῶς τεταγμένων.

Τῶν σφονδυλίων ἀρ. 13-16. 18 καὶ 21 τὰ σχήματα ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα καὶ κατὰ τὸν χαλκοῦν. Τὰ κοσμήματα δὲ τοῦ μὲν ἀρ. 13 εἶναι πάλιν γραμμὰ ἀκτινοειδῶς τεταγμένα, τοῦ ἀρ. 14, ὅμοιον τοῦ ὁποῦ εὐρέθη καὶ εἰς τὴν Μαρμαρίανην, πυκναὶ μικραὶ ὀπαί, τοῦ ἀρ. 15 ἐντυποὶ κύκλοι εἰς στοίχους τεταγμένοι καὶ τοῦ ἀρ. 16 λεπταὶ ἐπιτόλαιαι γραμμὰ συνδέουσαι τὰ δύο ἄκρα τοῦ τρήματος.

Ἐκ τῶν λοιπῶν δὲ τὸ μὲν ἀρ. 19 ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ εἶναι τετράπλευρον περίπου, ἀλλ' ἔχει τὰς γωνίας ἀπεστρογγυλωμένας· τὸ δὲ ἀρ. 17 διαφέρει ἀπὸ τῶν δισκοειδῶν τοῦ τύπου ἀρ. 1-11 κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι πολὺ παχὺ καὶ ἔχει διάμετρον σχετικῶς μικροτέραν· τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Ἀλλὰ κυρίως χαρακτηριστικὰ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος εἶναι τὰ ὑψηλὰ κωνικά (ἀρ. 20) καὶ τὰ ἀποτελούμενα ἐκ δύο κώνων, τῶν ὁποίων ὁ ἕτερος εἶναι βραχύτερος (ἀρ. 22. 23)· ταῦτα εὐρίσκονται καὶ εἰς τοὺς τάφους (πρβ. πίν. 5, 17).

3. Πέσσοι σφενδονῶν.

Ἀνωτέρω ὁμιλοῦντες περὶ τῶν λιθίνων πέσσων σφενδονῶν ἀνεφέραμεν, ὅτι ἀνεκαλύφθησαν πολὺ περισσότεροι πήλινοι. Ἐκ Σέσκλου ἔχομεν περὶ τοὺς 110, τὸ ὅλον πλῆθος αὐτῶν ὅμως ἦτο πολὺ μεγαλύτερον, διότι πολλοὶ ὄντες ὡμοὶ ἢ ἀτελῶς ὠπτημένοι διελύθησαν. Εἰς τὸ Διμήνιον εὐρέθησαν πολὺ ὀλιγώτεροι, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι συνειθίζοντο μᾶλλον κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· ἀληθῶς δ' εὗρομεν εἰς τὸ Σέσκλον πλείστους ἐν σωρῷ ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ κεραμέως (σ. 87). Τὸ σχῆμα αὐτῶν εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν λιθίνων (εἰχ. 252. 253), τὸ δὲ μέγεθος ποικίλλει ἀπὸ 0,04 μ. ἕως 0,065 μ. καὶ τὸ βάρος ἀπὸ 35 ἕως 91 γραμμαρίων περίπου.

Εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὴν Μεσιανὴν Μαγούλαν εὐρέθησαν καὶ δύο ἢ τρεῖς πήλινα σφαῖραι, αἵτινες ἕνεκα τοῦ μεγέθους των φαίνεται ὅτι εἶχον ὅμοιον προορισμόν.

Πέσσοι πήλινοι ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Χαιρωνείας, σφαῖραι δὲ πήλινα εἰς

τὴν Ἑλβετίαν⁽¹⁾, τὴν Jablanica τῆς Σερβίας⁽²⁾, καὶ ἀλλαχοῦ. Αἱ τῆς Σερβίας ἔχουσι διάμετρον κατὰ μέσον ὅρον 0,05 μ. Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὰς σφαίρας τῆς Ἑλβετίας ὁ Ferd. Keller⁽³⁾ ὑπέμνησε χωρίον τοῦ Καίσαρος (De bello gall. V 43), εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται, ὅτι οἱ Νέρβιοι, λαὸς κελτικὸς, ἔρριπτον διὰ τῶν σφενδονῶν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἐχθρῶν *ferventes fusili ex argilla glandes* καὶ οὕτω ἔκαιον τὰς ἀχυροσκεπεῖς καλύδας αὐτῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο δύναται ἴσως νὰ ἐξηγήσῃ, διατὶ οἱ θετσαλικοὶ πεσσοὶ εἶναι συχνὰ τόσοι μικροὶ καὶ ἐλαφροί, ὥστε δυσκόλως νὰ εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνοι εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἀπλᾶ βέλη

4. Ποικίλα.

Εἰκ. 276. Σκεῦος ἔχον σχῆμα κολούρου πυραμίδος· ὅμοια ἀνεκαλύφθησαν πλείονα, ἀνήκουσι δὲ πάντα εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἡ ὀπτησις αὐτῶν εἶναι ἐπαρκής, ἂν καὶ οὐχὶ πολὺ ἰσχυρά, ὕψος δ' ἔχουσιν ἀπὸ 0,11 μ. ἕως 0,13 μ. περίπου καὶ φέρουσιν εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὀπὴν ἔχουσαν βάθος 0,04 μ. ἕως

Εἰκὼν 276.

0,09 μ., διάμετρον δὲ 0,017 μ. ἕως 0,025 μ. Τὸ ἐνταῦθα ἀπεικονισθὲν ἔχει ὀπὴν καὶ εἰς μίαν τῶν πλευρῶν φθάνουσαν μέχρι τοῦ κέντρου περίπου τοῦ σκεύους, ἄλλο δὲ φέρει ἀνὰ μίαν ὀπὴν εἰς δύο ἀντιθέτους πλευράς. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια εἶναι ἡ ἐπίπεδος ἢ ὀλίγον κοίλη. Τὴν χρῆσιν αὐτῶν δὲν γνωρίζω, μοὶ φαίνεται ὅμως βέβαιον, ὅτι εἰς τὴν ὀπὴν

(1) Heierli, Urgeschichte der Schweiz, σ. 354.

(2) Vassits, Neolith. Station von Jablanica (Ἀπόσπασμα ἐξ Archiv für Anthropologie, τόμ. XXVII) σ. 41.

(3) Heierli, ἔ. ἀ.

τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἐστηρίζετο τὸ ἄκρον ῥάβδου. Τέσσαρα τοιαῦτα σκεύη ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸν θάλαμον 3 τοῦ διπλοῦ μεγάρου τοῦ Σέσκλου.

Εἰκ. 277. Κωνικὸν σῶμα ἐκ πηλοῦ ὠμοῦ ὕψους

Εἰκὼν 277.

0,13 μ. φέρον ἄνω ὀριζόντιον διαμπερές τρῆμα. Ἀνήκει εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα.

Εἰκ. 278 καὶ 279. Δύο κουβαρίστραι σχήματος πλήρους κυλίνδρου, τοῦ ὁποῖου τὰ ἄκρα εὐρύνουνται βαθμηδόν. Ἀνεκαλύφθησαν πολλὰ ὅμοια εἰς

Εἰκὼν 278.

Εἰκὼν 279.

τὰ στρώματα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ὕψος δ' ἔχουσιν ἀπὸ 0,03 μ. ἕως 0,09 μ.

Εἰκ. 280-282. Μέγεθος 1 : 2. Τρία κολοβά πράγματα ἔχοντα σχῆμα ἀγκύρας. Τὸ εἰκ. 281

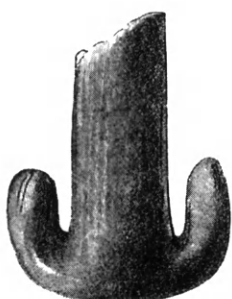
Εἰκὼν 280.

φέρει ὀριζόντιον τρῆμα εἰς τὸ ἄνω ἄκρον, ὅμοιον δὲ πρέπει νὰ εἶχε καὶ τὸ εἰκ. 282, ἐνῶ τὸ εἰκ. 280 εἶχε τὸ τρῆμα πιθανῶς εἰς τὸ μέσον περίπου. Τὴν

χρῆσιν αὐτῶν ἀγνοῶ. Εὐρέθησαν πέντε εἰς τὸ Σέσκλον εἰς τὸ ἀνώτατον στρῶμα τῆς ἐπιχώσεως καὶ εἶναι βεβαίως τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Εἰς τὸ Διμήνιον

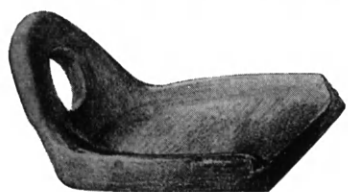
Εἰκὼν 281.

Εἰκὼν 282.

καὶ τὴν Μαρμαρίανην οὐδὲν ὅμοιον ἀνεκαλύφθη, ἀλλ' ἐκ Παγασῶν μνημονεύει ἐν ὁ Wolters⁽¹⁾.

Εἰκ. 283. 284. Δύο μικρὰ σκεύη ἐκ Μαρμαρίανης ἔχοντα μῆκος μὲν 0,082 μ., πλ. δὲ 0,05 μ. καὶ 0,055 μ. Ἀνεκαλύφθησαν αὐτόθι ἄλλο ἐν ἄρτιον καὶ τέσσαρα κολοβά. Πάντα εἶναι τετράπλευρα

Εἰκὼν 283.

περίπου καὶ ἔχουσι περιχέλωμα περὶ τὰς τρεῖς πλευράς, πλὴν τῆς προσθίας, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς φέρουσι μικρὰν τοξοειδῆ λαβὴν. Ἐκ τῶν ἑπτὰ παραδειγμάτων τὰ πέντε εἶναι ἐν μέρει με-

Εἰκὼν 284.

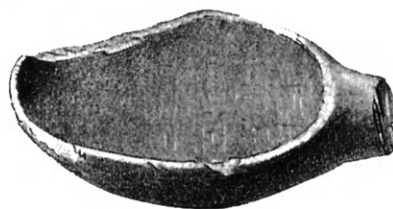
λανὰ ἐκ καπνοῦ, ὡς ἐὰν ἐτίθεντο ἐπὶ πυρός. Εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον οὐδὲν ὅμοιον εὐρέθη.

Εἰκ. 285. Κοχλιάριον συνήθους σχήματος, τοῦ ὁποίου λείπει ἡ λαβὴ. Μῆκ. 0,075 μ.

Εἰκ. 286. Περίεργον μικρογραφικὸν σκεῦος παριστῶν τράπεζαν ἢ βᾶθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖνται

(¹) Ath. Mitt. 1889 σ. 266. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν Ὀρχομενὸν ἀνεκαλύφθη ἐν, πλείονα δ' ἄλλα εὑρεν ὁ ἑφορος Σωτηριάδης κατὰ τὴν Σχιστὴν ὁδὸν τῆς Φωκίδος.

τρία φιαλοειδῆ ἀγγεῖα. Εἶναι ἀμελῶς εἰργασμένον, ὡς ἐὰν παίζων τις ἔπλασεν αὐτό. Ὑψ. 0,052.

Εἰκὼν 285.

Εὐρέθη πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου καὶ ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα.

Εἰκὼν 286.

Εἰκ. 287. Ἐλλειψοειδὲς πλακίδιον μετὰ δύο τρημάτων εἰς τὰ ἄκρα· εἶναι καλῶς ὠπτημένον καὶ ἔχει τὴν μὲν τῶν ἐπιφανειῶν ἐπίπεδον, τὴν δ' ἐτέραν ὀλίγον κυρτήν. Μῆκος 0,105 μ., πλάτος 0,07

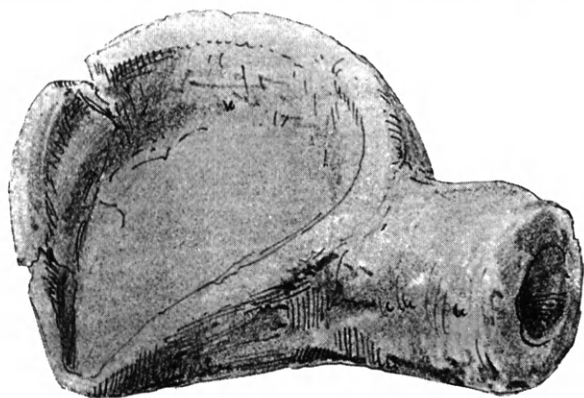
Εἰκὼν 287.

μ. Ἐν ἄλλο ὅμοιον πλακίδιον ἔχει μῆκος 0,078 μ. καὶ πλάτος 0,035 μ., τρίτον δὲ κολοβὸν ἢ το με-
γαλύτερον κατὰ τι τοῦ ἐν εἰκ. 287. Καὶ τὰ τρία ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Σέσκλον εἰς ἀμφίβολον ἐπι-
χώσιν. Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν δὲ ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ἦσαν χειρασπίδια τοξοτῶν, ἀλλὰ

τὸ πρᾶγμα μοι φαίνεται ἀμφίβολον. Τὸ σχῆμα εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ πλακιδίου πίν. 43, 24.

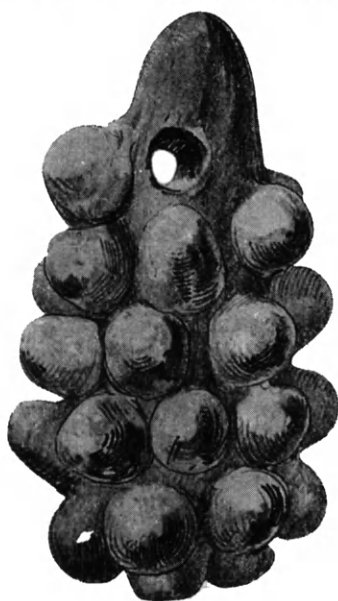
Εἰκ. 288. Χοάνη ἐκ πηλοῦ ἀναμειγμένου μετὰ λειψάνων ὀργανικῶν οὐσιῶν — πιθανῶς κόπρου ζώου. Τὰ χεῖλη καὶ τὰ τοιχώματα αὐτῆς εἶναι παχέα καὶ διερρωγότα, ἔχει δὲ προχοὴν καὶ μικρὰν αὐλοειδῆ λαβὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν εἰσῆρχετο ξύλι-

Εἰκὼν 288.

νος στελεός. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας σώζονται ἔχνη σκωρίας χαλκοῦ. Μῆκος 0,14 μ. Εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον εἰς βάθος 1,10 μ. καὶ πλησίον τοῦ μέρους, ἔνθα ἀνεκαλύφθησαν αἱ λίθιναι μῆτραι, αἵτινες ὅμως ἔκειντο ὑψηλότερον (σ. 334 ἐξ.).

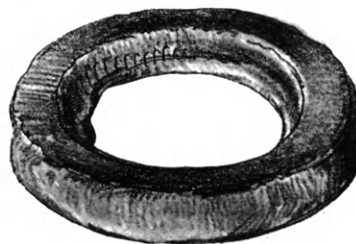
Εἰκ. 289. Ἐξάρτημα ἔχον μορφήν σταφυλῆς· ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν Μαρμαρίανην βαθύτερον τοῦ

Εἰκὼν 289.

πυθμένος ἐνὸς τῶν θολωτῶν τάφων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ὁ πηλὸς εἶναι καστανός, ἡ δὲ ὀπτησις ἀτελής. Ὑψ. 0,11 μ.

Εἰκ. 290. Παχὺς δακτύλιος (μέγεθος 2 : 3), ὅστις ἐχρησίμευε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς βάσις ἀπόδων ἀγγείων.

Εἰκὼν 290.

Πρὸςέτι ἀναφέρω, ὅτι *κουβαρίστραι* ὅμοιαι πρὸς τὴν ἐκ τάφου 7 (εἰκ. 31) ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου· κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὰς *κουβαρίστρας* τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (εἰκ. 278 καὶ 279) εἶναι πᾶσαι τετρημέναι κατὰ τὴν ἄξονα καὶ πολὺ ἐπιμελέστερον ἐκείνων ἐξεργασμέναι⁽¹⁾. Ὡσαύτως εὐρέθησαν εἰς τὸ Σέσκλον κύλινδροι τινες ἐξ ὧμοῦ πηλοῦ περιέχοντος, ὡς φαίνεται, καὶ ἄχυρα, τετρημένοι δὲ ὁμοίως κατὰ τὸν ἄξονα· μῆκος ἔχουσι 0,08 μ. ἕως 0,20 μ., ἀνήκουσι δὲ καὶ οὗτοι εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα⁽²⁾.

Β. Μετάλλινα.

1. Χρυσά.

Τὸ ἐξάρτημα εἰκ. 291 ἔχει ὕψος 0,033 μ. καὶ εἶναι ἐκ χρυσοῦ ἐσφυρηλατημένου ἐλάσματος· μετὰ τὴν σφυρηλάτησιν δὲ αἱ περιφέρειαι αὐτοῦ

Εἰκὼν 291.

— ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ — ἐλείανθησαν διὰ

(1) Ὅμοια σκεύη εἶναι γνωστὰ καὶ ἐκ τῆς Φυλακωπῆς τῆς Μήλου καὶ ἐκ τοῦ Ἰλίου.

(2) Τοιοῦτους κύλινδρους εὗρεν ὁ Schliemann εἰς τὸν Ὀρχομενόν, ἓνα δὲ ἄλλον δημοσιεύει ὁ Zahn ἐκ Θήρας (Hiller von Gärtringen, Thera III σ. 42) καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι ἦσαν ἀπλοῖ βῶλοι πηλοῦ, τοὺς ὁποίους ἐμέλλε νὰ κατεργασθῇ ὁ κεραμεύς.

τριβῆς, καθ' ὃν τρόπον ἐλειαίνοντο καὶ τὰ λίθινα ἐργαλεῖα καὶ κοσμήματα. Τὰ δύο ἄκρα εἶναι ὀλίγον πλατύτερα καὶ φέρουσιν ἀνὰ ἓν πρῆμα, προεκτείνονται ὅμως εἰς στενότερα καὶ λεπτότατα φυλλάρια. Τὸ σχῆμα εἶναι παρεμφερές πρὸς τὸ τοῦ λιθίνου ἐξαρτήματος πίν. 43, 8.

Τὸ κόσμημα τοῦτο ἀνεκαλύφθη πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν μέρος τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου εἰς βάθος 2 μ. περίπου, πλησίον δ' αὐτοῦ ἔκειντο τεμάχια γραπτῶν ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ Β3 α, ὥστε ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἐκτοτε ἄρα ἦτε γνωστὸς ὁ χρυσός — ἂν καὶ βεβαίως πολὺ σπάνιος —, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲ ἦτο τὸ πρῶτον εἰς τὴν Θεσσαλίαν γνωστὸν γενόμενον μέταλλον.

Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ὁ χρυσὸς φαίνεται ὅτι ἦτο ὡσαύτως σπάνιος καὶ ὅτι μόνον ὀλίγον πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἔγινε συχνότερος. Διότι οἱ τάφοι ἀρ. 7. 25. 61, εἰς τοὺς ὁποίους εὐρέθησαν χρυσᾷ ἢ ἐπίχρυσα κτερίσματα, εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν νεωτάτων προμυκηναϊκῶν.

2. Ἀργυρᾷ.

Ἀργυρος εὐρέθη μόνον εἰς τοὺς τάφους, ἀλλ' ἀπαντᾷ εἰς τούτους συχνότερον τοῦ χρυσοῦ· διότι ἑννέα τάφοι περιεῖχον ἀργυρᾷ κτερίσματα, ἦτοι κρίκους τῆς κόμης καὶ ψήφους ὀρμῶν ἢ περιδεραίων. Ὡς γνωστόν, καὶ εἰς τοὺς τάφους τῶν νήσων κατὰ τὴν κυκλαδικὴν ἐποχὴν ὁ ἀργυρος εἶναι πολὺ συχνός, ἐνῷ ὁ χρυσὸς σπανιώτατα ἀπαντᾷ.

3. Χαλκᾷ.

Κατὰ τὸ κέντρον περίπου τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου ἀνεκαλύφθησαν εἰς βάθος 1,60 μ. δύο σφηνοειδεῖς χαλκαῖ ἀξίναι (εἰκ. 292 καὶ 293), αἵτινες ἔκειντο πλησίον ἀλλήλων καὶ παρὰ τὸν τοῖχον οἰκίας τινὸς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἡ πρώτη ἔχει μῆκος 0,142 μ., μέγιστον πλάτος 0,043 μ. καὶ μέγιστον πάχος 0,02 μ. Ἡ πτέρνα αὐτῆς εἶναι ἀνώμαλος καὶ ἔχει μικρὰν κοιλότητα, ἀλλὰ δὲν εἶναι βεβλαμμένη· διότι ἡ ἀνωμαλία καὶ ἡ κοιλότης ὑπῆρχον ἀπὸ τῆς χύσεως. Τῆς ἐτέρας τὸ μῆκος εἶναι 0,168 μ., τὸ μέγιστον πλάτος 0,048 μ. καὶ

τὸ μέγιστον πάχος 0,019 μ. Ἡ τομὴ αὐτῶν εἶναι τετράπλευρος, ὅλον τὸ σχῆμα δὲ φαίνεται ἀπομιμούμενον τὸ τῶν λιθίνων ἀξινῶν τοῦ τρίτου τύπου. Ἡ ὁμοιότης πρὸς ἐκείνας γίνεται καταφανὴς μάλιστα ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς εἰκ. 292 πρὸς τὴν εἰκ. 237, ἀποδεικνύει δέ, ὅτι αἱ δύο χαλκαῖ ἀξίναι τοῦ Σέσκλου κεῖνται ἐγγύτατα τῶν λιθίνων. Πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ τὸ ὅτι ἀμφότεραι εἶναι κατεσκευασμέναι ἐκ χαλκοῦ σχεδὸν τελείως καθαρῷ· διότι κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Ζέγγελη (ἴδε σ.

Εἰκὼν 292.

135 σημ. 1) περιέχουσιν ἢ μὲν εἰκ. 292: χαλκοῦ 99, κασσιτέρου 0,17, ψευδαργύρου ἱχνη, σιδήρου ἱχνη, ὀξυγόνου 0,83· ἢ δὲ εἰκ. 293: χαλκοῦ 99,6, ψευδαργύρου ἱχνη, σιδήρου ἱχνη, ἀργίλλου ἱχνη, ὀξυγόνου 0,40.

Εἶπον, ὅτι αἱ ἀξίναι αὗται εὐρέθησαν κείμεναι παρὰ τὸν τοῖχον οἰκίας τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι τυχαίως ἀπωλέσθησαν ὁμοῦ, ὑποθέτω ὅτι ἐπίτηδες ἐχώσθησαν ὑπὸ τὴν γῆν, κατόπιν δὲ ἢ ἐλθισμονήθησαν ἢ — ὅπερ πιθανώτερον — ὁ κρύψας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναλάβῃ αὐ-

τάς. Οὕτω ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὕρεσις αὐτῶν εἰς στρῶμα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖον δύναται καὶ ἄλλως νὰ ἐρμηνευθῇ· διότι δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι αἱ δύο ἀξίαι εἶναι ἀρχαιότεραι τῆς καταστροφῆς τῶν νεολιθικῶν ἀκροπόλεων τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου, ἴσως δὲ ἀκριβῶς ἡ καταστροφή ἐκείνη ἔγινεν αἰτία νὰ καταχωσθῶσιν. Ἐὰν τοῦτο

Εἰκὼν 293.

οὕτω συνέβη, συνάγεται, ὅτι ἤδη πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς νέας περιόδου, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν χαλκοῦν αἰῶνα (ἴδε ἄνωτ. σ. 14), οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τοῦ Σέσκλου εἶχον γνωρίσει τὸν καθαρὸν χαλκόν· ἀλλὰ βεβαίως τὸ νέον μέταλλον ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀσκήσει ἐπίδρασιν τινὰ ἐπὶ τὸν βίον αὐτῶν, ὡς οὐδ' ὁ πολὺ πρότερον γνωστὸς χρυσός.

Πλὴν τῶν ἀξινῶν ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου τρεῖς ὁπεῖς ἡ στικτήρια, ἐκ τῶν ὁποίων δύο, μήκους 0,087 μ.

καὶ 0,067 μ., ἀπεικονίσθησαν πίν. 4, ἀρ. 4 καὶ 5, πρὸς δὲ τούτοις μία κολοβὴ βελόνη.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ Διμηνίου εὐρέθη μόνον μικρὸν τεμάχιον στρογγύλου σύρματος.

Πλείονα εἶναι τὰ εἰς τοὺς τάφους ἀνακαλυφθέντα χαλκᾶ πράγματα, ἐγχειρίδια, μαχαίρια, λόγχη, σμίλη, λαβίδες, κρίκοι, σωλῆνες καὶ ψῆφοι ὀρμων κ. ἄ. Ὅτι ταῦτα ἢ πολλὰ ἐξ αὐτῶν κατεσκευάσθησαν εἰς τὸ Σέσκλον, εἶναι πολὺ πιθανόν· διότι αἱ μῆτραι καὶ ἡ χοάνη μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡτκεῖτο ἐνταῦθα ἡ χαλκευτική. Τὰ ἐκ τῶν τάφων ὅπλα εἶναι ὑστερώτερα τῶν δύο ἐκ καθαρῶ χαλκοῦ ἀξινῶν, καθόλου ὅμως καὶ ταῦτα εἶναι πολὺ ἀρχαῖκά· τὰ ἐγχειρίδια καὶ μαχαίρια εἶναι πολὺ μικρά, τοῦ πίν. 4, 11 τὸ σχῆμα εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῶν τάφων τῶν Κυκλάδων καὶ ἐκ τῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν, ἀλλὰ τὸ θεσσαλικὸν παράδειγμα εἶναι τὸ ἐλάχιστον πάντων· ὁμοίως εὐρέθη, ὡς εἴπομεν (σ. 147), εἰς ἓνα ἐκ τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν τεμάχιον λόγχης τοῦ σχήματος πίν. 4, 10⁽¹⁾, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ τύπος οὗτος ἦτο ἀπηρχαιωμένος πλέον καὶ μόνον μεμονωμένα παραδείγματα αὐτοῦ ἐσώζοντο εἰς τὰς οικογενείας· διότι εἰς τοὺς αὐτοὺς τάφους ἀπαντῶσιν ἤδη πλείονες λόγχαι τοῦ μετ' αὐλῶν τύπου. Καθόλου δέ, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀπλων, πειθόμεθα, ὅτι οἱ τάφοι τοῦ Σέσκλου εἶναι οὐχὶ ὀλίγον ἀρχαιότεροι τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν.

4. Μολύβδινα.

Εἰς τοὺς τάφους οὐδὲν μολύβδινον πρᾶγμα εὐρέθη, ἐκ τῆς ἐπιχώσεως δὲ τῶν δύο ἀκροπόλεων ἔχομεν ἓνα ἀμφίστομον πέλεκυν, ὅστις ἔκειτο ὑπεράνω τοῦ θαλάμου 3 τοῦ διπλοῦ μεγάρου τοῦ Σέσκλου, εἰς βάθος 0,30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ὁ πέλεκυς οὗτος ἔχει μῆκος 0,15 μ. καὶ πλάτος 0,054 μ., ἐχύθη δ' εἰς μῆτραι ὁμοίαν πρὸς τὴν εἰκ. 264 καὶ εἶναι καταφανὴς ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν στενῶν πλευρῶν ἡ ῥαφή, ἥτις προέρχεται ἐκ τοῦ ἄρμου τῶν δύο ἡμίσεων τῆς μήτρας. Τὸ διὰ τὴν στείλειον τμήμα ἔχει διάμετρον μόνον 0,012 μ. καὶ αἱ κόψεις εἶναι ἀμβλεῖαι, ἐπ' ἀμφοτέρων δὲ τῶν ὀψεων ὑπάρ-

(1) Ὁμοία λόγχη ἀνεκαλύφθη νῦν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld καὶ εἰς τινὰ προμυκηναϊκὸν τάφον τῆς Λευκάδος.

χουσι βλάβαι, αἵτινες ὀφείλονται πιθανῶς εἰς συ-
σαλλίδας σχηματισθείσας κατὰ τὴν χύσιν. Ὡς πρὸς
τὴν πρακτικὴν χρῆσιν τοῦ ἐργαλείου δύναται νὰ
ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ἴσως δὲ ὑπὸ τοιαύτην μορφήν
ἐπωλεῖτο ὁ μόλυβδος.

Γ. Ὅστεινα.

Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶναι μέγας, ἀνεκαλύφθησαν
δὲ τὰ πλεῖστα μὲν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου,
ἄλλα δ' εἰς τὸ Διμήνιον, τὸν Πύργον καὶ τὴν Μαρ-
μάριαν. Τὰ εἶδη καὶ αἱ ποικιλίαι αὐτῶν φαίνον-
ται ἐκ τῶν φωτοτυπικῶν πινάκων 45-47, εἰς τοὺς
ὁποίους ἀπεικονίζονται τὰ κυριώτερα δείγματα,
κατεσκευασμένα δ' εἶναι τὰ μὲν ἐκ τῶν ὀστῶν δια-
φόρων ζώων — ἰδίᾳ προβάτων καὶ αἰγῶν πιθανῶς
—, τὰ δ' ἐκ κεράτων ἐλάφου.

Πίν. 45 ἀρ. 1-7. Διάφοροι τύποι αἰχμηρῶν ἐρ-
γαλείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθησαν εἰς μόνον
τὸ Σέσκλον περὶ τὰ 90. Τὰ πλεῖστα βεβαίως ἐχρη-
σίμευον ὡς ὀπτεῖς πρὸς διατρύπησιν δερμάτων ἢ ἄλ-
λων πραγμάτων· ἐὰν μετεχειρίζοντο τινα ἐξ αὐτῶν
καὶ ὡς ἐγχειρίδια ἢ ὡς αἰχμᾶς βελῶν καὶ ἀκον-
τίων, δὲν εἶναι βέβαιον. Ἀπαντῶσιν εἰς πάντα τὰ
στρώματα τῆς ἐπιχώσεως ἀπὸ τοῦ ἀρχαιοτάτου
μέχρι τοῦ ἀνωτάτου.

Πίν. 45 ἀρ. 8-12. Καὶ ταῦτα ἦσαν ἐν χρήσει
ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος
μέχρι τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, πιθανῶς δ' ἐχρησίμευον
ὡς στιλβωτήρια καὶ ἔνεκα τούτου τὸ ἄκρον αὐτῶν
εἶναι στιλπνὸν ἐκ τῆς συχνῆς τριβῆς. Ἐκ Σέσκλου
ἔχομεν περὶ τὰ 40 τοιαῦτα ἐργαλεῖα, ὅμοια δ' εὐ-
ρέθησαν καὶ εἰς τὸν Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας καὶ
εἰς τὴν Κνωσόν.

Πίν. 45 ἀρ. 13-15. Τὰ δύο πρῶτα ἀνεκαλύ-
φθησαν εἰς τὸ Σέσκλον εἰς στρώμα τοῦ χαλκοῦ
αἰῶνος ὁμοῦ μεθ' ἐξ ἄλλων, τὸ δὲ ἀρ. 15 προέρχε-
ται ἐκ Μαρμάριας, ἔνθα εὐρέθησαν πλείονα τοῦ
αὐτοῦ σχήματος· ἀνήκουσιν ἄρα πάντα εἰς τὸν χαλ-
κοῦν αἰῶνα. Τὰ ἐκ Σέσκλου ἔχουσι τὸ ἐν ἄκρον
ἀνοικτόν, τὸ δ' ἕτερον κλειστόν, ἐνῶ τὰ ἐκ Μαρ-
μάριας εἶναι σωλῆνες ἀνοικτοὶ ἀμφοτέρωθεν. Ἐπί-
τινων φαίνεται, ὅτι ἡ φυσικὴ κοιλότης τοῦ ὀστοῦ
ἐπίτηδες ὑρύνθη, ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμ-

περάνωμεν, ὅτι ἐνεπηγνύετο εἰς αὐτὴν αἰχμὴ τις
ἢ ἄλλο ἐργαλεῖον⁽¹⁾.

Πίν. 45, 16. Τμήμα ἐκ τῆς κορυφῆς κέρατος
ἐλάφου. Μικρὸν μέρος τῆς ἄκρας ἀπεκόπη ἐπίτη-
δες ὀλίγον λοξῶς καὶ ἡ ἐπιφάνεια τῆς τομῆς εἶναι
πολὺ λεία. Τὸ παχύτερον ἄκρον φαίνεται ὅτι ἐθραύ-
σθη καὶ ὅτι ἀρχικῶς τὸ ἐργαλεῖον ἦτο ὀλίγον μα-
κρότερον. Ἰσως ἐχρησίμευε πρὸς ἀπόσπασιν διὰ πιέ-
σεως λεπίδων ὀψιανοῦ ἢ πυρίτου ἀπὸ τῶν κορμῶν⁽²⁾.

Πίν. 45 ἀρ. 17, 18 καὶ πίν. 46 ἀρ. 1, 2. Τὰ ἐρ-
γαλεῖα ταῦτα εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ πλευρῶν
μεγαλυτέρων ζώων, πιθανῶς βοῶν· καὶ τινα μὲν
ἐποιήθησαν ἐκ τῆς ἀκεραίας πλευρᾶς τοῦ ζώου καὶ
σώζουσι τὴν φυσικὴν καμπυλότητα αὐτῆς, ἄλλα
δὲ εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ τοῦ ἡμίσεος τῆς πλευ-
ρᾶς διχοτομηθείσης κατὰ τὸ πᾶχος αὐτῆς καὶ ταῦτα
εἶναι λεπτὰ καὶ ἐπίπεδα. Τὰ πρῶτα ἔχουσι συχνὰ
τὸ ἐν ἄκρον ἢ καὶ ἀμφότερα ἀποτετμημένα (πίν.
45, 18), ἐκ τῶν ἄλλων δὲ τινα φέρουσιν εἰς τὸ ἐν
ἄκρον τρῆμα πρὸς ἀνάρτησιν (πίν. 46 ἀρ. 1, 2).
Περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν οὐδὲν εἶναι βέβαιον, φαί-
νεται ὅμως ὅτι ἦσαν καὶ ταῦτα στιλβωτήρια. Ἀπαν-
τῶσιν ἤδη εἰς τὸ στρώμα τῆς ἀρχαιοτέρας περιό-
δου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἀλλὰ δὲν γνωρίζω, ἐὰν δὲν
ἐξηκολούθησαν νὰ τὰ μεταχειρίζωνται καὶ κατὰ
τὸν χαλκοῦν.

Πίν. 46, 3. Ὅμοιον πρὸς τὰ προηγούμενα ἐρ-
γαλεῖον ἐκ διχοτομηθείσης πλευρᾶς ζώου, ἀλλὰ
στενότερον καὶ λεπτότερον.

Πίν. 46, 4. Σμίλη ἐξ ὀστοῦ κνήμης, πιθανῶς,
προβάτου ἢ αἰγός· ἄνω φέρει τρῆμα πρὸς ἀνάρτησιν.

Πίν. 46 ἀρ. 5-7. Τρία τεμάχια κρίκων κατε-
σκευασμένων ἐκ τῶν θυρῶν κοινῶν ὀστρέων (*ostrea*
edulis). Ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν ἀμφίβολον ἐπί-
χωσιν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμήνιου καὶ δὲν γνω-
ρίζομεν ἀκριβῶς, ἐὰν ἀνήκωσιν εἰς τὴν νεωτέραν
περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἢ εἰς τὸν χαλκοῦν
αἰῶνα· φαίνεται δ' ὅτι ἐφοροῦντο ὡς ψέλια ἢ ἐξαρ-
τήματα⁽³⁾.

(1) Πρὸς Mon. antichi dei Lincei 1899 σ. 595, εἰκ. 72, ἔνθα
ἀπεικονίζεται ὅμοιον αὐλοειδὲς ὀστοῦν φέρον εἰσέτι χαλκὴν αἰχμὴν
ἐμπεπηγμένην εἰς τὸ ἐν ἄκρον.

(2) Πρὸς S. Müller, Nordische Altertumskunde I σ. 184 ἐξ.

(3) Ὅμοια ψέλια ἐκ κογχυλίων ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Εὐ-
ρώπην καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἴδε Forrer, Ueber Steinzeit - Ho-
ckergräber σ. 37 ἐξ. De Morgan, Recherches sur les ori-
gines de l'Égypte, 1897, σ. 60 εἰκ. 122.

Πίν. 46, 8. Σπάθη μετὰ λαβῆς κολοβῆς. Εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον εἰς στρώμα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Πίν. 46 ἀρ. 9. 10. Ταῦτα ἦσαν ἐργαλεῖα ὅμοια πρὸς τὰ πίν. 45 ἀρ. 8-12, ἔχουσιν ὅμως τὰς λαβὰς κεκοσμημένας διὰ γλυπτῶν δακτυλίων. Τὸ ἀρ. 10 εὐρέθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου πλησίον τοῦ στερεοῦ καὶ ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Πίν. 46, 11. Ἀγνώστου χρήσεως πρᾶγμα, τοῦ ὁποῖου τὸ ἄνω ἡμισυ εἶναι λεπιδοειδές, ἀλλὰ κολοβόν, τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ κοσμεῖται ὑπὸ γλυπτῶν δακτυλίων· εἰς τὸ μέσον φέρει τρῆμα. Εὐρέθη ὡσαύτως εἰς τὸ Σέσκλον εἰς στρώμα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Πίν. 46 ἀρ. 12. 13. Δύο ὀδόντες ζῶων φέροντες τρῆμα, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται, ὅτι ἐφοροῦντο ὡς ἐξαρτήματα ἢ περιάπτα. Ὁ ἀρ. 12 εἶναι λύκου καὶ εὐρέθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου, ὁ ἄλλος εἶναι κάπρου, εὐρέθη δὲ εἰς τὸν Πύργον. Ἀνήκουσι πιθανῶς εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, ἀλλὰ τὰ στρώματα, εἰς τὰ ὅποια ἔκειντο, περιεῖχον καὶ πράγματα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Πίν. 46 ἀρ. 14-16. Τρία σφονδύλια, ἅτινα ἀπεκόπησαν, διὰ πριονίου πιθανῶς, ἀπὸ τῶν κεφαλῶν τῶν μηριαίων ὀστέων μεγάλων ζῶων. Τὰ ἀρ. 14 καὶ 15 εἶναι ἡμισφαιρικά περίπου, τὸ δ' ἀρ. 16 ἀμφοτέρωθεν ἐπίπεδον, διότι τούτου ἀπετμήθη διὰ πριονίου καὶ ἡ κορυφή. Εἰς τὸ κέντρον φέρουσι πάντα κάθετον τρῆμα, τοῦ δ' ἀρ. 15 καὶ ἡ κυρτὴ ἐπιφάνεια καὶ ἡ ἐπίπεδος εἶναι λεῖαι καὶ στιλπναὶ ἐκ τριβῆς. Διάμετρον ἔχουσι 0,046 μ., 0,041 μ., καὶ 0,045 μ., ἀνεκαλύφθησαν δὲ εἰς τὸ Σέσκλον, εἰς τὸ στρώμα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος⁽¹⁾.

Τὰ εἰς τὸν ἐπόμενον πίνακα ἀπεικονισμένα ἐργαλεῖα εἶναι πάντα ἐκ κεράτων ἐλάφων κατεσκευασμένα.

(1) Τρία ὅμοια σφονδύλια εὐρέθησαν καὶ εἰς τὸν Ὀρχομενὸν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Βαυαρῶν, τὰ μὲν δύο ἀμφοτέρωθεν ἐπίπεδα ὡς τὸ ἀρ. 16, τὸ δὲ τρίτον κυρτεπίπεδον ὡς τὰ ἀρ. 14 καὶ 15, ἀλλ' ἄρτητον. Ἀλλὰ δὲ τινὰ ἐδημοσίευσεν ἐσχάτως ἐκ Σικελίας ὁ Α. Mosso (Femori umani usati come collane od amuleti in Atti della R. Accad. delle Scienze di Torino vol. XLII), κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ὁποῖου ἀπεκόπησαν ἀπὸ ἀνθρωπίνων ὀστέων καὶ ἐφοροῦντο ὡς περιδέραια ἢ περιάπτα.

Πίν. 47 ἀρ. 1. 2. 5. 12 εἶναι πιθανώτατα κεφαλαὶ ῥοπαλίων, αἵτινες εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀποκοπέντων κλάδων ἔφερον ἐμπεπηγμένας λιθίνας ἢ ὀστεῖνας αἰχμὰς καθιστώσας τὰ πλήγματα τῶν ῥοπαλίων μᾶλλον ἐπικίνδυνα. Αἱ αἰχμαὶ δὲν ἐσώθησαν, ἀλλὰ τὰ ὑπολειπόμενα τμήματα τῶν κλάδων εἶναι ἐπίτηδες τετρυπημένα (πρβ. μάλιστα ἀρ. 2 καὶ 5), τῶν ὁπῶν δὲ τούτων ὁ σκοπὸς δὲν δύναται, νομίζω, νὰ ᾔτο ἄλλος. Αἱ ἀρ. 1. 2. 12 εὐρέθησαν εἰς τὸ Σέσκλον, ἡ δὲ ἀρ. 5 ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας εἰς ἐλάχιστον βάθος, καὶ περὶ τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἰσχύει ὅ,τι καὶ περὶ τῆς τῶν ὀδόντων πίν. 46 ἀρ. 12. 13.

Πίν. 47 ἀρ. 3. 6. 7. 10. 13 εἶναι σφυροειδῆ ἐργαλεῖα, ἅτινα ἔχουσι τὴν ἐπιφάνειαν μᾶλλον ἢ ἥτον στιλπνὴν ἐκ τῆς χρήσεως. Εὐρέθησαν τὰ μὲν ἀρ. 6. 7. 13 εἰς τὸ Σέσκλον, εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως, τὰ δὲ ἀρ. 3 καὶ 10 εἰς τὴν Μαρμαρίανην, καὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα. Εἰκασίαν τινὰ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν ἴδε εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου.

Πίν. 47, 4. Τμήμα κέρατος ἐλάφου μετὰ δύο κλάδων, οἵτινες ἀποκοπέντες καὶ πελεκηθέντες ἔγιναν ἱκανῶς ὀξεῖς. Ἴσως εἶναι ὄπλον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐργαλεῖον σκαφῆς (δίκελλα) ἠδύνατο, ὑποθέτω, νὰ χρησιμεύσῃ.

Πίν. 47, 8. Ἀξίνη ἢ σκέπαρνον θραυσθὲν ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ διὰ τὸν στελεθεὸν τρήματος· μετὰ τὴν θραῦσιν ἠθέλησαν νὰ τρυπήσωσιν ἄλλο τρῆμα πλησιέστερον πρὸς τὴν κόψιν, ἀλλ' ἀφῆκαν αὐτὸ ἡμίτελές. Εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον εἰς στρώμα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος.

Πίν. 47, 9. Ἀξίνη κολοβὴ μετὰ τρήματος, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποῖου ὀγκοῦνται αἱ δύο πλευραὶ, ὡς περίπου εἰς τὴν λιθίνην ἀξίνην πίν. 49, 9. Προέρχεται ἐκ τῆς ἀμφιβόλου ἐπιχώσεως τοῦ Σέσκλου, ἀλλ' ἐκ τοῦ σχήματος εἰκάζω ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα.

Πίν. 47. 11. Ἀλλη ἀξίνη, τῆς ὁποίας ἡ κόψιν εἶναι βεβλαμμένη. Εὐρέθη εἰς τὸ Σέσκλον εἰς βάθος 0,60 μ. καὶ πιθανῶς εἶναι ὡσαύτως τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Πίν. 47, 14. Τετρημένος κλάδος κέρατος, τοῦ ὁποῖου τὴν χρῆσιν ἀγνοῶ.

Δ. Καρποί.

Εἰς τὸ Σέσκλον ἀνεκαλύφθησαν εἰς στρώματα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος οἱ ἐξῆς ἀπηνθρακωμένοι καρποί: σῖτος εἰς ἱκανὴν ποσότητα, ὀλίγοι κόκκοι κριθῆς πιθανῶς — διότι δὲν διεκρίνοντο σαφῶς —, βάλανοι δρυὸς καὶ δύο ἄλλοι καρποί ἔχοντες σκληρὸν φλοιόν, οἵτινες κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἐργατῶν ἦσαν *πικραμύδαλα* ἢ καρποί τῆς ἀγρίας ἀμυγδαλῆς. Πρὸς τὸ μεσημβρινὸν δὲ ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως πλησίον τοῦ στερεοῦ, ἦτοι εἰς στῶμα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εὗρομεν μικρὸν σωρὸν ὀσπρίων, ἅτινα φαίνεται ὅτι ἦσαν *ὄροβος*. Δεύτερον εἶδος *ὀσπρίων* εὐρέθη πρὸς τὸ μέσον τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς καὶ πλησίον *σῆκά* τινα, ἢ ἐπίχωσις ὅμως εἰς τὸ μέρος τοῦτο δὲν ἦτο καθαρά καὶ ἕνεκα τούτου δὲν γνωρίζω, ἐὰν τὰ σῆκα καὶ τὰ ὀσπρια ταῦτα ἀνήκωσιν εἰς τὸν λιθικὸν ἢ εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα.

Τοῦ σίτου οἱ κόκκοι εἶναι γυμνοί, ἦτοι ἄνευ φλοιοῦ, ὡσαύτως δ' αἱ βάλανοι. Δείγματα τούτων, ὡς καὶ τῶν ὀσπρίων τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς, ἐπέμφθησαν, φιλικῶς μεσιτεύσαντος τοῦ καθηγητοῦ Ferd. Noack, πρὸς τὸν ἐν Βερολίῳ καθηγητὴν κ. Wittmack, ὅστις ἐξετάσας αὐτὰ ἀπεφάνθη, ὅτι ὁ μὲν σῖτος εἶναι *triticum vulgare*, τὰ ὀσπρια *vicia faba*, περὶ δὲ τῶν βαλάνων λέγει,

ὅτι πιθανῶς εἶναι ἐδώδιμοι καρποί τῆς *Quercus Ballota* L. (*Quercus Ilex* var. *Ballota*).

Εἰς τὸ Διμήνιον εὐρέθησαν εἰς μὲν τὴν ἐπίχωσιν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος σῖτος, κριθή, ἐν σῶκον καὶ ὁ φλοιὸς ἐνὸς *πικραμυγδάλου*, εἰς ἀμφίβολον δὲ ἐπίχωσιν πολλὰ ἄλλα σῆκα καὶ δύο ἀχράδες. Τοῦ σίτου καὶ τῆς κριθῆς οἱ κόκκοι ἦσαν γυμνοί, ὡς εἰς τὸ Σέσκλον.

Τέλος εἰς τὴν Μαρμάριαν ἀνεκαλύφθησαν εἰς δύο μὲν θέσεις τοῦ συνοικισμοῦ σῖτος — κατὰ τὸν Wittmack *triticum dicoccum* —, εἰς ἄλλην δὲ *κέγχρος* — *panicum miliaceum* — τοῦ ὁποίου οἱ κόκκοι ἦσαν συμπεφυρμένοι εἰς μᾶζαν⁽¹⁾. Ἐκ τῶν κόκκων τοῦ σίτου, ὅστις ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο θέσεων, πολλοὶ ἔκειντο ἀκόμῃ εἰς τοὺς στάχους, ἐξ οὗ φαίνεται, ὅτι ὁ ἀλωνισμὸς ἐγένετο ἐντὸς τῶν οἰκιῶν, πλησίον δ' εὐρέθησαν καὶ δύο ὀστῆναι σφύραι (πίν. 47 ἀρ. 3. 10.). Ἐπειδὴ δὲ τεμάχιον ὁμοίας σφύρας ἀνεκαλύφθη καὶ εἰς τὴν δευτέραν θέσιν παρὰ τὰ λείψανα τοῦ σίτου, εἰκάζω, ὅτι δι' αὐτῶν τύπτοντες τοὺς στάχους ἀπεχώριζον τοὺς κόκκους⁽²⁾.

(1) Περὶ ταύτης γράφει ὁ Wittmack: *Hirse, Panicum miliaceum, Stücke aus zusammengebackenen Hirsekörnern bestehend, möglicherweise Reste eines Hirsebrotes darstellend.*

(2) Ἴσως τοιαῦτα ἐργαλεῖα ἦσαν ἐν ἀρχῇ αἱ *τυκάναι*, διότι τὸ ὄνομα συγγενεῖ βεβαίως πρὸς τὸ *τύκος*, σφῦρα. Βραδύτερον ὅμως ὠνομάσθησαν *τυκάναι* τὰ τελειότερα ἀλωνιστικὰ ὄργανα, τὰ ἄλλως *τρίβολα* ἢ *τρίβολοι* λεγόμενα, καὶ σήμερον ἡ λέξις *τουκάναι* (ἢ *ντουκάναι*, ὡς ὅμως - νῶμος) ταύτην τὴν σημασίαν ἔχει.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν λειψάνων, ἅτινα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον καὶ εἰς τὰς ἄλλας δοκιμαστικὰς ἀνασκαφάς, ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο γενικώτερα τινὰ ζητήματα συναφῆ πρὸς αὐτὰ καὶ νὰ συναγάγωμεν ὅσα συμπεράσματα φαίνονται πιθανὰ περὶ τῶν παναρχαίων κατοίκων τῆς Θεσσαλίας.

1. *Ἡλικία τοῦ λιθικοῦ καὶ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Θεσσαλίαν.*

Ὡς παρατήρησα ἤδη (σ. 31 καὶ 74), αἱ ἀκροπόλεις τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου ἐγκατελείφθησαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος καὶ ἡρημώθησαν⁽¹⁾. Εἰς τοὺς τρεῖς μυκηναϊκοὺς τάφους τοῦ Διμηνίου ἐτάφησαν ἄνθρωποι, οἵτινες πιθανώτατα κατέκουν ἀλλαχοῦ, ἐκ τῶν ἀγγείων δέ, τὰ ὅποια ἀνεκαλύφθησαν εἰς τοὺς ἄλλους τάφους τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου, τὰ νεώτατα εἶναι τὰ τροχήλατα γραπτὰ τοῦ ῥυθμοῦ Γ1ε καὶ τὰ ὡσαύτως τροχήλατα μελανότεφρα τῆς τεχνοτροπίας τῶν εἰκ. 34. 36. 39. 40. 42. 45. Ἀμφότεραι αἱ κατηγορίαι αὗται ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα, καθόλου δὲ θεωρούμεναι προηγούνται τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωποῦσιν οἱ τάφοι τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν.

(1) Ὑπενθυμίζω πάλιν, ὅτι εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο χαλκοῦν αἰῶνα λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ πρῶτον τμήμα αὐτοῦ, ἥτοι τὴν περίοδον, ἣτις ἀρχίζει ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῶν ἀκροπόλεων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ φθάνει μέχρι τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ δὲν περιλαμβάνει καὶ ταύτην.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλίαν διετηρήθησαν ἀρχαῖα σχήματα ἀγγείων καὶ τεχνοτροπία παλαιότεραι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ φυσικῶς περισσότερο εἰς τὰ μᾶλλον ἀπέχοντα τῶν κέντρων τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οὐχ ἦττον, ἐὰν αἱ ἀκροπόλεις τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου κατφεκοῦντο κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, βεβαίως θὰ εὐρίσκοντο εἰς τὴν ἐπίχωσιν αὐτῶν καὶ τινὰ τεμάχια ἀγγείων μαρτυροῦντα τοῦτο, ὅπως εὐρέθησαν — πολλὰ μάλιστα — εἰς τὸν πλησίον κείμενον συνοικισμὸν τοῦ Βόλου. Δυνάμεθα λοιπὸν μετὰ πεποιθήσεως νὰ εἰπώμεν, ὅτι εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον πᾶσα ἡ ἐπίχωσις ἐσχηματίσθη πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Περὶ τῶν συνοικισμῶν τῆς Μαρμαίριανης, τοῦ Ἀϊδινίου καὶ τοῦ Καραμπαϊραμίου, εἰς τοὺς ὁποίους ἔγιναν δοκιμαί, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω τὰ αὐτὰ· ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι καὶ εἰς αὐτοὺς ἡ ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἐσχηματίσθη — κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τοῦλάχιστον — πάλιν πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν Μαρμαίριαν τὸ πᾶχος αὐτῆς φθάνει — ὅσον ἐγνώσθη — μέχρι 5,50 μ. (ἴδε σ. 121), εἰς δὲ τὸ Ἀϊδίνιον μέχρι 5 μ. (σ. 12)· δυνατόν ὅμως νὰ εἶναι εἰς ἀμφοτέρους τοὺς συνοικισμοὺς πολὺ μεγαλύτερον. Εἰς τὸν τοῦ Καραμπαϊραμίου τὸ μέγιστον πᾶχος αὐτῆς ἦτο 4 μ., εἰς δὲ τὸν συνοικισμὸν τοῦ Βόλου δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ ἐξακριβώσω τὸ σχετικὸν πᾶχος τῶν διαφόρων στρωμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀρχαιότε-

ρον στρώμα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος φαίνεται ὅτι εἶναι παχύτατον.

Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος μέχρι τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς παρήλθε τόσος χρόνος, ὥστε ἠδυνήθη νὰ σχηματισθῇ εἰς πολλοὺς συνοικισμοὺς ἐπιχώσις, τῆς ὁποίας τὸ πάχος ἀνέρχεται εἰς πλείονα μέτρα.

Εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον τὸ πάχος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ποικίλλει κατὰ τόπους καὶ εἰς τινὰ μὲν μέρη εἶναι πολὺ μικρόν, εἰς ἄλλα μεγαλύτερον, οὐδαμοῦ ὅμως τόσον μέγα, ὅσον εἰς τοὺς μνημονευθέντας ἄλλους συνοικισμοὺς. Οὐχ ἤττον καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν πολλὰς ἐνδείξεις, ὅτι μακρὸν χρονικὸν διάστημα χωρίζει τὸν λιθικὸν αἰῶνα ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Οὕτω γνωρίζομεν, ὅτι εἰς τὸ Διμήνιον, ὅταν τὰ τείχη τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἶχον καταπέσει, ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς γωνίας τῶν δύο ἐσωτάτων περιβόλων εὐμέγεθες οἰκοδόμημα. Βραδύτερον δὲ ἐσχάφη εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως ἡ μεγάλη τάφρος, ἥτις ἀπέκοψεν, ὡς φαίνεται, καὶ μέρος τοῦ οἰκοδομήματος ἐκείνου. Μετὰ χρόνον πολὺν ἡ τάφρος παρημελήθη ὡς ἄχρηστος καὶ ἐπληρώθη χωμάτων, τότε δὲ κατωκλήθη διαρκέστερον ἢ βορεία πλευρὰ τοῦ λόφου ἔξω τοῦ τετάρτου περιβόλου, καὶ ἐκ τῆς κατοικήσεως ταύτης ἐσχηματίσθη ἐπιχώσις πάχους μέχρι δύο μέτρων. Τελευταῖον, ὅταν ἡ ἀκρόπολις ἦτο πλέον ἔρημος, ἐκτίσθη κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν ὁ θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος.

Καθόλου λοιπὸν φαίνεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος τῆς Θεσσαλίας πρέπει νὰ τεθῇ πλείονας ἑκατονταετηρίδας πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται οὔτε ἡ ἱστορία τῶν λειψάνων τῆς περιόδου ταύτης εἰς τὸ Διμήνιον οὔτε τὸ πάχος τῆς ἐπιχώσεως εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Μαρμαρίανης, τοῦ Ἀϊδινίου καὶ ἄ.

Εἰς παρόμοιον συμπέρασμα φέρουσι καὶ τὰ πήλινα ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ Γ 1 α καὶ τὰ περίεργα κώματα τοῦ σχήματος εἰκ. 199. Διότι ὅμοια ἀγγεῖα καὶ ὅμοια πώματα ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὸ βαθυτέρον στρώμα τοῦ Ἰλίου (ἴδε σ. 242 σημ. 1 καὶ σ. 274 ἐξ.), ἡ ὁμοιότης δὲ μάλιστα τῶν πωμάτων (πρὸς τὴν παρακειμένην εἰκόνα 294⁽¹⁾) πρὸς τὴν

(1) Dörpfeld, Troja und Ilion σ. 110 = H. Schmidt, Katalog der Schliemann-Sammlung No 195.

εἰκόνα 199) εἶναι τοιαύτη, ὥστε βεβαίως δὲν ὀφείλεται εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν. Τὸν ρυθμὸν Γ 1 α ἐθέσαμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος τῆς Θεσσαλίας, ὡσαύτως δὲ τὰ πώματα ἀνήκουσιν εἰς τοὺς παλαιότερους αὐτοῦ χρόνους. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λοιπὸν αἱ ἀρχαὶ τῆς νέας περιόδου, ἥτις εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀκολουθεῖ μετὰ τὴν κατα-

Εἰκὼν 294. Πήλινον πῶμα ἐξ Ἰλίου.

στροφὴν τῶν ἀκροπόλεων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, συμπίπτουσι περίπου μετὰ τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ τοῦ Ἰλίου. Δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν οὐδὲ τούτου τοῦ συνοικισμοῦ τὴν ἡλικίαν μετὰ τινος ἀκριβείας⁽¹⁾, οὐχ ἤττον πρέπει καὶ περὶ αὐτοῦ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἶναι ἱκανοὺς αἰῶνας ἀρχαιότερος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, διότι μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς κεῖνται τέσσαρες ἄλλοι συνοικισμοί.

Εἰς πόρισμα μᾶλλον ὠρισμένον δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν πιθανῶς δι' ἄλλης ὁδοῦ. Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 14, πρὸς καὶ σ. 353) εἶπομεν, ὅτι ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἡμῶν δὲν ὀρίζεται ἀκριβῶς ἡ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔγινε γνωστὸς ὁ χαλκὸς εἰς τὴν Θεσσαλίαν, δὲν εἶναι δὲ ἔλως ἀδύνατον, νὰ εἶχεν ἀρχίσει ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἤδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Βέβαιον ὅμως εἶναι, ὅτι δὲν διεδόθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν εὐρύτερον ἢ κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον — καὶ μάλιστα οὐχὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτῆς —, πρὸ τῆς καταστροφῆς δὲ τῶν ἀκροπόλεων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, καὶ γνωστὸς ἐὰν ἦτο, ὅμως ἦτο ἀναμφιβόλως σπανιώτατος. Περὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουσιν ἀποδείξεις, ὅτι ὁ χαλκὸς ἔγινεν εἰς αὐτάς ἐνωρίτερον γνωστὸς. Δὲν εἶναι

(1) Ὁ Dörpfeld (Troja und Ilion σ. 31) θέτει αὐτὸν κατ' εἰκασίαν εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς τρίτης χιλιετηρίδος, τὴν γνώμην του δὲ συμμερίζονται, ὡς φαίνεται, πολλοί, ἄλλοι ὅμως, ὡς ὁ Thiersch (παρὰ Furtwängler, Aegina σ. 411 σημ. 1), καταβαίνουν εἰς τὸ τέλος τῆς αὐτῆς χιλιετηρίδος.

ὅμως πιθανόν, ὅτι ἦτο ἐκεῖ πρὸ πολλοῦ καιροῦ ἐν χρήσει, ἐνῷ εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐξηκολούθει ὁ λιθικὸς αἰὼν. Διότι ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου εἶναι τόσο μικρά, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα ἦσαν τόσο προηγμένοι εἰς τὸν πολιτισμὸν — ἄρα παρεσκευασμένοι νὰ δεχθῶσι νέα στοιχεῖα αὐτοῦ — καὶ ἐπεκοινωνοῦν μετὰ τῶν νήσων, ὡς μαρτυρεῖ ἡ εἰσαγωγή τοῦ ὄψιανου (σ. 327), ἀπὸ τόσο χρόνου, ὥστε δὲν εἶναι πιστευτόν, ὅτι μέταλλον χρησιμώτατον, ὡς ὁ χαλκός, ἐχρειάσθη αἰῶνας πολλούς, ἵνα φθάσῃ ἀπὸ τοῦ νοτίου εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς Εὐβοίας· διότι τόσον σχεδὸν εἶναι τὸ διάστημα, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὰς βορειοτάτας τῶν Κυκλάδων ἀπὸ τῶν Παγασῶν καὶ τοῦ Διμηνίου. Δικαιούμεθα λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ χαλκὸς δὲν ἔγινε πολὺ βραδύτερον γνωστὸς εἰς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας ἢ εἰς τὰς Κυκλάδας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κυκλαδικὸς πολιτισμὸς ἀνήκει ἐλόκληρος εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ἀκολουθεῖ, ὅτι τὰ λείψανα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Θεσσαλίαν εἶναι καθόλου παλαιότερα τῶν λειψάνων — τάφων καὶ συνοικισμῶν — ἐκείνου, μόνον δὲ τὸ τέλος τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος συμπίπτει πιθανῶς μετὰ τῶν ἀρχῶν τῆς πρώτης κυκλαδικῆς περιόδου ⁽¹⁾.

Τὴν ἀκμὴν τοῦ κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ ἔθεσα ἐγὼ ἄλλοτε ⁽²⁾ — πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Σύρου καὶ τῆς Φυλακωπῆς — κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς τρίτης πρὸ Χρ. χιλιετηρίδος, ὁ Mackenzie ⁽³⁾ ὅμως θέτει κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μᾶλλον τὴν παρακμὴν αὐτοῦ, ὁ δὲ Bosanquet ⁽³⁾ φρονεῖ, ὅτι ἡ πρώτη πόλις τῆς Φυλακωπῆς, ἣτις εἶναι σύγχρονος περίπου πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Χαλανδριανῆς, ἐκτίσθη περὶ τὸ τρισχιλιοστὸν πρὸ Χρ. ἔτος ἢ καὶ πρότερον ἔτι. Ἡ ἀκρόπολις ὅμως τῆς Χαλανδριανῆς καὶ ἡ πρώτη πόλις τῆς Φυλακωπῆς

(1) Ἡ ὁμοιότης πολλῶν ἐκ τῶν λιθίνων εἰδωλίων τῆς Θεσσαλίας πρὸς τὰ κυκλαδικὰ (σ. 289) δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι οἱ τύποι τῶν εἰδωλίων δύνανται νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀμετάβλητοι· εἰς τὰς Κυκλάδας δὲ ἀναμφιβόλως συνέβη τοῦτο. Ἄλλως τὸ γεγονός, ὅτι πάντα τὰ κυκλαδικὰ εἰδώλια εἶναι μαρμάρια, μαρτυρεῖ, ὅτι εἶναι σχετικῶς νεώτερα (ἴδε κατωτέρω).

(2) Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1898 σ. 204.

(3) Journal of Hell. Studies 1903 σ. 163

(3) Excavations at Phylakopi σ. 231.

δὲν εἶναι ἐκ τῶν παλαιωτάτων λειψάνων τοῦ κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ κεῖνται ἱκανῶς πέρα τῆς τρίτης χιλιετηρίδος ⁽¹⁾.

Ἰσως δὲν εἶναι πάντες διατεθειμένοι νὰ ἀναβιβάσωσι τόσο πολὺ τὴν ἡλικίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Κυκλάδων, νομίζω ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι τολμηρόν, νὰ θέσωμεν τοὺς ἀρχαιοτάτους νησιωτικὸς τάφους εἰς τὰς πρώτας ἑκατονταετηρίδας τῆς τρίτης χιλιετηρίδος, ὅχι δὲ πολὺ ὑστερότερον τὴν ἀρχὴν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Τὰ μέσα τῆς χιλιετηρίδος ταύτης εἶναι πιθανῶς τὸ κατώτατον ἔριον, μέχρι τοῦ ὁποῖου δυνάμεθα νὰ καταβιβάσωμεν αὐτήν. Πρὸς τὸ πόρισμα τοῦτο συμφωνοῦσιν αἱ ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας ἠρύσθημεν ἐκ τοῦ πάχους τῆς ἐπιχώσεως τῶν θεσσαλικῶν συνοικισμῶν, δὲν ἀπέχει δὲ πολὺ ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Dörpfeld περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ πρώτου στρώματος τοῦ Ἰλίου.

Περὶ τῆς διαρκείας τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον ἐπιτρέπουσι συμπεράσματα τινα πάλιν ἡ ἐπιχώσις καὶ τὰ κτίσματά. Ὅτι ἡ δευτέρα περίοδος αὐτοῦ δὲν ὑπῆρξε βραχεῖα, ἀποδεικνύουσιν αἱ τρεῖς ἡλικίαι, τὰς ὁποίας διεκρίναμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν τειχῶν τοῦ Διμηνίου. Διότι ἐὰν μόνον τρεῖς ἢ τέσσαρας γενεάς ὑπολογίσωμεν δι' ἐκάστην ἐξ αὐτῶν, τὸ ἄθροισμα ἀποτελεῖ ἤδη αἰῶνάς τινας. Ἡ ἀρχαιότερα δὲ περίοδος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος διήρκεσεν εἰς τὸ Σέσκλον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μακρότερον ἔτι χρόνον· διότι τὸ πάχος τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς εἶναι μεγαλύτερον τοῦ τῆς νεωτέρας, πολλαχοῦ δὲ ἐξισοῦται πρὸς τὸ πάχος τῆς νεωτέρας περιόδου καὶ τῆς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ὁμοῦ. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ἡ ἰδρυσις τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ τοῦ Σέσκλου ἀνέρχεται τοῦλάχιστον εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς τετάρτης χιλιετηρίδος.

(1) Ὁμοίως περίπου χρονολογεῖ ὁ Evans τὸν χαλκοῦν αἰῶνα τῆς Κρήτης, διότι θέτει περὶ τὸ ἔτος 3000 πρὸ Χρ. τὸ τέλος τῆς πρώτης μινωικῆς (Early Minoan) ἐποχῆς. Πρβ. νῦν περὶ τούτου Burrows, The discoveries in Crete, 1907, σ. 51.

2. Παραβολαί.

Ἐπανειλημμένως ἤδη εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν εὐρήματα ἐξ ἄλλων τόπων ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ θεσσαλικά. Ἀληθῶς δὲ οὔτε ὁ τοῦ λιθικοῦ οὔτε ὁ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος πολιτισμὸς τῆς Θεσσαλίας εἶναι φαινόμενα μεμονωμένα καὶ ἄσχετα πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἄλλων χωρῶν κειμένων ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰς ἐλληνικὰς χώρας μάλιστα ἢ ἐπιδόξαις τοῦ θεσσαλικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἶναι αἰσθητὴ καὶ μέχρι τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὰς σχέσεις λοιπὸν ταύτας θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ὀρίσωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερον διὰ τῶν ἐπομένων παραβολῶν.

α. Παραβολαὶ πρὸς ξένας χώρας.

Χωρὶα περιβαλλόμενα ἐν κύκλῳ ἢ ἐν μέρει ὑπὸ πλείονων τειχῶν — ἢ χαρακωμάτων — ἀπαντῶσιν εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, ἥδη δὲ ὁ Ἡρόδοτος (I 98) περιέγραψε τοὺς ἐπτὰ περιβάλλους τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἐκβατάνων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἐκάστοτε ἐσώτερος ἦτο ὑψηλότερος τῶν ἐξωτέρων, ὅπως εἰς τὸ Διμήνιον· ἐντὸς τοῦ ἐσωτάτου περιβάλλου δὲ ὑπῆρχον τὰ βασιλεια καὶ οἱ θησαυροί, ἐνῶ ὁ λαὸς κατῴκει ἐξω τῶν τειχῶν, ὅπως πάλιν εἰς τὸ Διμήνιον. Ἀλλὰ μᾶλλον ἄξια προσοχῆς ἐνταῦθα νομίζω ὅτι εἶναι τρία ἄλλα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὠχυρωμένα χωρὶα, τὰ ὁποῖα κεῖνται πολὺ πλησιέστερον τῆς Θεσσαλίας. Τὰ δύο ἐκ τούτων ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Ἐρζεγοβίνην⁽¹⁾ καὶ περιβάλλονται τὸ μὲν ὑπὸ τριῶν, τὸ δὲ ὑπὸ τεσσάρων χαρακωμάτων, εἰς τὸ κέντρον δὲ περὶ πῦρου ἐκατέρου ὑψοῦται τεχνητὸς λοφίσκος, ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς πύργος. Τὸ τρίτον χωρίον ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν κομητείαν Κρονστάττης τῆς Τρανσυλβανίας⁽²⁾, κεῖται δ' ἐπὶ λόφῳ ὕψους 15-20 μ., ὅστις καλεῖται Priesterhügel, καὶ ἦτο ὠχυρωμένον διὰ πλείονων χαρακωμάτων πάχους ἐνὸς περὶ πῦρου μέτρου.

⁽¹⁾ Wissenschaftliche Mitteil. aus Bosnien und der Herzegovina II σ. 52 ἐξ. καὶ V σ. 270 ἐξ. (Radimsky).

⁽²⁾ Mitteil. der anthropol. Gesell. in Wien 1900 σ. 193 ἐξ. (Deutsch).

Περὶ τῆς ἡλικίας τῶν δύο ὠχυρωμάτων τῆς Ἐρζεγοβίνης οὐδὲν ἄλλο εἶναι γνωστὸν, εἰμὴ ὅτι ἀνέρονται ἀμφοτέρω εἰς προϊστορικοὺς χρόνους. Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Priesterhügel ὅμως ἀνήκει εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, εὐρέθησαν δ' εἰς αὐτὴν γραπτὰ ἀγγεῖα καὶ πήλινα εἰδώλια ὁμοιάζοντα πολὺ πρὸς τὰ θεσσαλικά καὶ τοῦτο προσδίδει μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὠχυρωτικοῦ συστήματος. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμήνιου περιβάλλεται ἤδη ὑπὸ κανονικῶν τειχῶν, ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶναι ἀκόμη χαμηλά, στεροῦνται πύργων καὶ ἐπάλλξεων καὶ καθόλου πλησιάζουσι πολὺ πρὸς τὰ ἀπλᾶ χαρακώματα. Ἀφ' ἐτέρου ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι, ὅπως εἰς τὴν Ἐρζεγοβίνην, εὕρομεν καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὸ μέσον τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας, τεχνητὸν λοφίσκον, ὅστις ὡσαύτως ἐχρησίμευεν ὡς πύργος⁽¹⁾.

Ὡς πρὸς τὰ οἰκήματα καταφανές εἶναι ἡ μεγίστη ὁμοιότης, ἥτις ὑπάρχει μετὰ τῶν θεσσαλικῶν μεγάρων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τῶν μεγάρων τοῦ δευτέρου στρώματος τοῦ Ἰλίου. Τὰ σχέδια εἶναι κατ' ἀρχὴν τὰ αὐτά, διότι καὶ εἰς τὸ Ἴλιον εὕρισκόμεν τὸν πρόδομον, τὸ δῶμα, τὸν θάλαμον καὶ τὸν ὀπισθόδομον· εἰς τὸ μέγαρον II A ἐλλείπει ὁ θάλαμος, εἰς δὲ τὸ II B εἶναι μεγαλύτερος τοῦ δώματος, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἔχουσι πολλήν σημασίαν. Σπουδαιότερα καὶ μᾶλλον ἀνεξήγητος εἶναι ἡ παντελής ἔλλειψις κίωνων εἰς τὸ Ἴλιον, πιθανῶς ὅμως εἶναι τυχαία ἢ φαινομενική. Ὁ Dörpfeld⁽²⁾ βεβαίως, ὅτι οὔτε βάσεις κίωνων οὔτε θεμέλια βάσεων ἀνεκαλύφθησαν· ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ κτηθεῖσαν πείραν τοῦτο δὲν ἐκπλήσσει, διότι δυνατὸν οἱ κίονες νὰ ἦσαν ἐμπεπηγμένοι εἰς τὸ δάπεδον, ὅπως πραγματικῶς ἦσαν ἐμπεπηγμένοι παρὰ τὸν δρόμον τῆς πύλης FN⁽³⁾.

⁽¹⁾ Ἦτος καὶ ὁ ἀρχαιότατος συνοικισμὸς τοῦ Ἰλίου εἶχε πλείονας τοῦ ἐνὸς περιβάλλους, ὡς εἶχεν ἤδη ὁ Noack (Die neuesten prähist. Funde im Bereich des Aegäischen Meeres, 1905, σ. 4), διότι εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἀνεκαλύφθησαν λείψανα δύο τειχῶν· ὁ Dörpfeld (Troja und Ilion σ. 44) ὅμως ὑποθέτει, ὅτι τὸ δεύτερον τεῖχος εἶναι νεώτερον καὶ ὅτι ἐκτίσθη, ὅταν ὁ συνοικισμὸς ἐξετάθη κατὰ τὸ μέρος τοῦτο πέρα τοῦ πρώτου.

⁽²⁾ Troja und Ilion σ. 86 ἐξ.

⁽³⁾ Dörpfeld, ἔ. ἀ. σ. 57. Οἰκίας συγκειμένας ἐκ δώματος καὶ προδόμου, τοῦ ὁποίου τὴν στέγην βαστάζουσι κίονες, μισοῦνται καὶ πολλοὶ τάφοι τῆς Παφλαγονίας λαξευτοὶ εἰς τὸν βράχον, διατηρεῖται δὲ κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς οἰκίας μέχρι σήμερον

Ἐκ τῶν πηλίνων ἀγγείων τῆς Θεσσαλίας θὰ παραβάλωμεν πρῶτον τὰ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος καὶ κατόπιν τὰ τοῦ λιθικοῦ.

Περὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ Γ1 α καὶ τῶν πωμάτων εἰκ. 199 πρὸς τρωικὰ ὠμιλήσαμεν ἤδη καὶ εἶδομεν (σ. 364), τίνα συμπεράσματα συνάγονται ἐξ αὐτῆς. Ἐξ ἄλλων δὲ σχημάτων ἀγγείων ἢ μερῶν ἀγγείων ἀναφέρω τὰ ἀκόλουθα. Τὸ τοξοειδὲς ὡτίον εἰκ. 173, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα ἀνελίσσονται σπειροειδῶς πρὸς τὰ ἄνω, ἀπαντᾷ εἰς τὸ Ἴλιον συχνὰ (εἰκ. 295) καὶ εἶναι συνή-

Εἰκὼν 295. Ἀγγεῖον ἐξ Ἰλίου.

θως μὲν ἄτρητον — ἄρα ἀπλῶς κοσμηματικόν —, ἐνίοτε ὅμως τετρημένον, ὅπως τὸ ἐκ Θεσσαλίας⁽¹⁾. Τὸ ἀπλούστερον ὡτίον εἰκ. 172 ἀπαντᾷ ὡσαύτως καὶ εἶναι πάλιν τετρημένον ἢ ἄτρητον⁽²⁾, ὡς καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου εἰκ. 170⁽³⁾. Ὁμοίως εὐρίσκομεν εἰς τὸ Ἴλιον σχεδὸν ἀπαράλλακτον τὴν λαβὴν εἰκ. 187 (πρὸς τὴν παρὰ χειρὸς εἰκόνα 296)⁽⁴⁾, αἱ δὲ

καὶ πιθανῶς εἶναι πανάρχαιον εἰς αὐτά. Ἴδε Leonhard, Die Paphlagonischen Felsengräber, Breslau 1907, σ. 2 ἐξ. καὶ σ. 24.

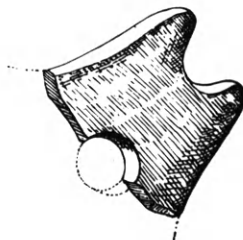
⁽¹⁾ Τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 295 κατὰ Dörpfeld, Troja und Ilion, Beil. 36 (σ. 272) εἰκ. I, ἄλλα δὲ ὅμοια ἀπεικονίζονται παρὰ Schliemann, Ilios (γαλλ. μεταφρ.) εἰκ. 179. 187 282 κ. ἄ. Ἴδε καὶ H. Schmidt, Schliemann's Sammlung N° 564.

⁽²⁾ Schliemann, ἔ. α. εἰκ. 284. 352. H. Schmidt, ἔ. α. N° 508.

⁽³⁾ Schliemann, ἔ. α. εἰκ. 329. Dörpfeld ἔ. α. Beil. 34 (σ. 264) εἰκ. VI = H. Schmidt, ἔ. α. N° 417.

⁽⁴⁾ Zeitschrift f. Ethnol. 1905 σ. 98 εἰκ. 15 (H Schmidt). Τὴν λαβὴν ταύτην καὶ τρεῖς ἄλλας ἐπίσης τρωικὰς (αὐτ. σ. 99 εἰκ. 16-18) παραβάλλει ὁ H. Schmidt πρὸς παρεμφερεῖς μακεδονικὰς λαβὰς (αὐτ. σ. 88 εἰκ. 6-14, διότι πᾶσαι προέρχονται ἀπὸ φιαλῶν καὶ σχηματίζονται διὰ τῆς εὐρύσεως τῶν χειλέων τοῦ ἀγγείου. Εἰς τὴν θεσσαλικὴν κεραμεικὴν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος τὴν εὐρυναν δεικνύει

κερατοειδεῖς ἀποφύσεις (εἰκ. 151. 152. 180) εἶναι, ὡς γνωστόν, κοινόταται εἰς τὴν τρωικὴν κεραμεικὴν καὶ ἀπαντῶσιν ὅχι μόνον ἐπὶ τῶν ἀνθρωπομόρφων

Εἰκὼν 296. Λαβὴ ἀγγείου ἐξ Ἰλίου.

ἀγγείων, ἐνθα δηλοῦσι τοὺς βραχίονας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἄλλων⁽¹⁾. Ἐξ ὀλοκλήρων δ' ἀγγείων μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ τρωικὰ ἔχουσι τὸ εἰκ. 204 καὶ ἡ φιάλη εἰκ. 210, ὡς δεικνύει ἡ παραβολὴ πρὸς τὰ ἐνταῦθα εἰκ. 297 καὶ 298 ἀπεικονιζόμενα⁽²⁾. Ὁμοιότητα πρὸς ἓν τρωικὸν σχῆμα⁽³⁾ ἔχει καὶ τὸ περιέργον

Εἰκὼν 297. Ἀγγεῖον ἐξ Ἰλίου.

σκεῦος εἰκ. 198 καὶ πιθανῶς ἀμφοτέρων ἡ χρῆσις ἦτο ἡ αὐτή, ἄλλο δὲ τρωικὸν ἀγγεῖον⁽⁴⁾ ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἡμέτερον εἰκ. 200 κατὰ τοῦτο, ὅτι καὶ ἐκεῖνο φαίνεται οἶονεῖ ἀποτελούμενον ἐκ δύο.

Εἰς τὴν Τρωάδα — οὐχὶ ὅμως εἰς τὸ Ἴλιον,

Εἰκὼν 298. Φιάλη ἐξ Ἰλίου.

ἀλλ' εἰς τὸν τύμβον Besika-tépé — ἀπαντῶσι συχνὰ ἐπὶ τῶν ἀγγείων καὶ ποικίλματα παραγόμενα δι' ἀπλῆς σιλιβώσεως κατὰ τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον

ὑπὸ ἀπλουστάτην μορφήν τὸ τεμάχιον τῆς φιάλης εἰκ. 149, ἐξ ὁμοίας δ' ἀρχῆς ἀνεπτύχθησαν καὶ αἱ λαβαὶ εἰκ. 44. 74. 52 καὶ εἰκ. 186-188 (πρὸς σ. 269).

⁽¹⁾ Πρὸς μάλιστα Schliemann, ἔ. α. εἰκ. 366 καὶ 375.

⁽²⁾ Εἰκ. 297 κατὰ H. Schmidt, ἔ. α. N° 285 (πρὸς καὶ N° 397) καὶ εἰκ. 298 κατὰ τὸν αὐτὸν N° 1903 = Dörpfeld, ἔ. α. εἰκ. 143. Ἄλλης φιάλης ἐκ Σέσκλου, ἥτις δὲν ἀπεικονίσθη, τὰ χεῖλη καμπυλοῦνται ἡρέμα πρὸς τὰ ἔσω, ὅπως τὰ τῆς παρὰ Dörpfeld, ἔ. α. εἰκ. 141.

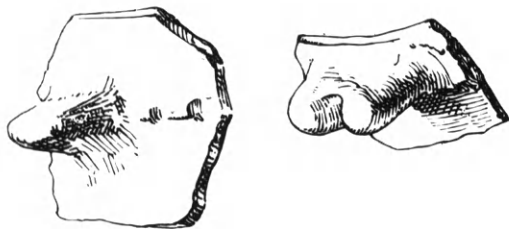
⁽³⁾ Schliemann, ἔ. α. εἰκ. 320 καὶ 1294.

⁽⁴⁾ Schliemann, ἔ. α. εἰκ. 290.

εὔρομεν εἰς τὰ θεσσαλικά τεμάχια εἰκ. 139-141⁽¹⁾.

Τελευταῖον σημειῶ, ὅτι εἰς τὸ Ἴλιον εὑρέθησαν καὶ αἱ ἀποφύσεις εἰκ. 299⁽²⁾, αἵτινες εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὴν εἰκ. 182, πλὴν τοῦ τρήματος, καὶ τὴν εἰκ. 185. Αὗται ἀνήκουσιν πιθανῶς εἰς τὸν θρακικὸν λαὸν τῶν Κιμμερίων ἢ Τρηρῶν, οἵτινες μετὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν κατέσχον ἐπὶ τινὰ χρόνον τὸ Ἴλιον⁽³⁾ καὶ τῶν ὁποίων ἡ κεραμεικὴ διέσωζεν ἀκόμη τότε τὸν προϊστορικὸν χαρακτῆρα.

Μετὰ τὴν Τροίαν πλείστας σχετικῶς ὁμοιότητας πρὸς τὴν κεραμεικὴν τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὸν χαλ-

Εἰκὼν 299. Τεμάχια ἀγγείων ἐξ Ἰλίου.

κοῦν αἰῶνα εὐρίσκομεν εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Ἰλλυρικῆς χερσονήσου, εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίνην καὶ εἰς τὴν Σερβίαν. Εἰς τὸ Butmir ἀπαντῶσιν ἐπὶ ἀγγείων⁽⁴⁾ αὐλακώσεις, ὁποίας πρὸ ὀλίγου ἐμνημονεύσαμεν, ἐπὶ ἄλλων δὲ μικραὶ θηλαὶ ἀποτελοῦσαι στοίχους⁽⁵⁾, ὅμοιαι περίπου πρὸς τὰς τοῦ τεμαχίου εἰκ. 137. Ὡσαύτως εὑρέθη εἰς τὸ Butmir λαβὴ ἢ μᾶλλον ἀπόφυσις τετράπλευρος μετ' ὀπῆς⁽⁶⁾ ὁμοία πρὸς τὴν ἄνωτ. εἰκ. 182, ἄλλη δὲ μία λαβὴ φαίνεται ὅτι ἔχει ὁμοιότητα

⁽¹⁾ Ἴδε Winnefeld παρὰ Dörpfeld, Troja und Ilion σ. 546. Ἡ αὕτη τεχνотροπία ἀπαντᾷ εἰς τὸν τύμβον Bos. öjüik τῆς Φρυγίας (Ath. Mitt. 1899 πίν. III 17 καὶ σ. 25), εἶναι δὲ γνωστὸν, πόσον τὰ εὐρήματα αὐτοῦ συγγενεῦσαι μετὰ τῶν τρωικῶν. Ἐπίσης εὑρέθη εἰς τὸν τύμβον τοῦτον καὶ ἓν ἀγγεῖον (αὐτ. πίν. II 5) κοσμούμενον δι' αὐλακώσεων (πρβ. ἄνωτ. εἰκ. 138 καὶ εἰκ. 211), ἄλλο δὲ ἀγγεῖον μεθ' ὁμοίων αὐλακώσεων ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ νεκροταφεῖον Yortan παρὰ τὴν Σμύρνην, τοῦ ὁποίου ἡ κεραμεικὴ ὡσαύτως συνδέεται μετὰ τῆς τρωικῆς (Collignon, Comptes-rendus des séances de l'Acad. des Inscr. et Belles-Lettres 1901 σ. 810 ἐξ. πίν. II)· αἱ αὐλακώσεις τούτου κατέρχονται λοξῶς ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀγγείου εἰκ. 211. Ἐκ τῶν τρωικῶν δὲ δύναται ἴσως νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτὰ τὸ παρὰ H. Schmidt, ξ. ἀ. N° 2263.

⁽²⁾ H. Schmidt παρὰ Dörpfeld ξ. ἀ. σ. 303 εἰκ. 221 καὶ Schliemann's Sammlung N° 3639-3641.

⁽³⁾ H. Schmidt παρὰ Dörpfeld ξ. ἀ. σ. 594 ἐξ.

⁽⁴⁾ Die neolith. Station von Butmir I σ. 24 εἰκ. 40.

⁽⁵⁾ Αὐτ. εἰκ. 42 καὶ 43.

⁽⁶⁾ Αὐτ. σ. 18 εἰκ. 32.

πρὸς τὴν εἰκ. 184 καὶ ἄλλη πάλιν ἀπόφυσις ἔχει σχῆμα κέρατος⁽¹⁾. Καὶ εἰς ἄλλους συνοικισμοὺς τῆς Βοσνίας ἀνεκαλύφθησαν ἀποφύσεις τετράπλευροι ὅμοιαι πρὸς τὴν εἰκ. 182, ἀλλ' ἄτρητοι· ἄλλαι δὲ εἶναι ἔμπροσθεν ὀλίγον κοῖλαι, ὡς ἡ εἰκ. 184, καὶ ἄλλαι διχάζονται εἰς δύο ἐξοχάς, ὡς ἡ εἰκ. 185, ἢ καὶ εἰς πλείονας⁽²⁾. Προσέτι ἀνεκα-

Εἰκὼν 300. Τεμάχιον ἀγγείου ἐκ Βοσνίας.

λύφθησαν τεμάχια ἀγγείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπαντῶσι τοξοειδῆ ὦτα ἢ μᾶλλον κοσμήματα· ἐκ τούτων ἓν (εἰκ. 300) ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸ ἡμέτερον εἰκ. 173, ἄλλο δὲ (εἰκ. 301) πρὸς τὸ ὠτίον εἰκ.

Εἰκὼν 301. Τεμάχιον ἀγγείου ἐκ Βοσνίας.

178 καὶ ἄλλο (εἰκ. 302) πρὸς τὸ τοῦ ἀγγείου εἰκ. 170⁽³⁾. Ἐκ Σερβίας δὲ ἀναφέρω πάλιν τὰς αὐλακώσεις, αἵτινες εἶναι ἐκεῖ συχνόταται, καὶ προσέτι τὰ διὰ στιλδώσεως παραγόμενα ποικίλματα, ἅτινα ὡσαύτως ἀπαντῶσι πολὺ συχνά⁽⁴⁾.

⁽¹⁾ Αὐτ. II σ. 34 εἰκ. 39.

⁽²⁾ Ἴδε Wissenschaftl. Mitteil. aus Bosnien und der Herzegov. IV σ. 85 εἰκ. 73. 74. V πίν. 36 εἰκ. 290 296. 301. 302.

⁽³⁾ Εἰκ. 300 = Wiss. Mitt. Bosn.-Herz. V πίν. 36 εἰκ. 289. Εἰκ. 301 = αὐτ. IV σ. 85 εἰκ. 76, καὶ εἰκ. 302 = αὐτ. V πίν. 25 εἰκ. 139.

⁽⁴⁾ Vassits. Die neolithische Station von Jablanica σ. 44. Περὶ τῶν τεχνотροπιῶν τούτων ἐν Σερβίᾳ ἐπραγματεύθη ὁ Vassits ἐκτενέστερον ἐν Glas (περιοδικῶν τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας), τόμ. 70 σ. 211 ἐξ., ἀλλὰ τὴν διατριβὴν ταύτην δὲν ἤδυνθον νὰ μεταχειρισθῶ, διότι εἶναι σερβιστὶ γεγραμμένη, ὀλίγα δὲ μόνον μέρη αὐτῆς μοι μετέφρασε φίλος φοιτητής.

Ἐξ ἄλλων χωρῶν ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη θὰ παρεῖχον πιθανῶς περισσοτέραν ὕλην πρὸς σύγκρισιν, ἐὰν ἡ κεραμεικὴ αὐτῶν ᾔτο καλύτερον γνωστή. Ἐκ Μακεδονίας ἔχομεν κατὰ τὸ παρὸν ὀλίγα θραύσματα ἀγγείων μόνον⁽¹⁾, ἀλλὰ μεταξὺ τούτων εἶναι καὶ αἱ ἀνωτέρω (σ. 369 σημ. 4) μνημονευθεῖσαι λαβαί, τῶν ὁποίων ἡ καθόλου συμφωνία πρὸς θεσσαλικὰς λαβὰς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος δὲν φαίνεται ἀμφισβητήσιμος⁽²⁾. Ἐκ Θράκης δὲ πάλιν θραύσματά τινα δύναμαι ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα⁽³⁾, τὰ ὅποια ὁμῶς κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐξεργασίαν ὁμοιάζουσι τελείως πρὸς τὰ θεσσαλικά τοῦ ρυθμοῦ Γ 1 α

Εἰκὼν 302. Ἀγγεῖον ἐκ Βοσνίας.

καὶ φέρουσι κοσμήματα τεφροῦ χρώματος ἀποτελούμενα συχνὰ ἐκ συστημάτων παραλλήλων λοξῶν γραμμῶν, ὅποια εἶναι τὰ τῶν ἡμετέρων εἰκόνων 134. 135 καὶ 139. Ἐπὶ ἄλλων δὲ ὁμοίων κατὰ τὰ λοιπὰ τεμαχίων τὰ ποικίλματα παρήχθησαν καὶ ἐνταῦθα δι' ἀπλῆς στιλβώσεως, ὅπως πάλιν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 139.

Ὡς πρὸς τὰ ἀγγεῖα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τῆς Θεσσαλίας τὰς πλείστας ἀναλογίας εὐρίσκομεν τὸ μὲν πάλιν εἰς τὴν Θράκην, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν Ρουμανίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, Γαλικίαν, Μοραβίαν καὶ τὴν

μεσημβρινοδυτικὴν Ῥωσσίαν μέχρι τῶν ποταμῶν Δέσνας καὶ Δνειπέρου. Εἰς πάσας τὰς χώρας ταύτας ἀνεκαλύφθησαν γραπτὰ ἀγγεῖα ἀνερχόμενα εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, καὶ τινὰ μὲν προσεγγίζουσιν, ὡς φαίνεται, πρὸς τὰ θεσσαλικά τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, πολλὰ ὁμῶς, μάλιστα δὲ τὰ τῆς Τρανσυλβανίας, σύμπίπτουσι παραδόξως μετὰ τῶν ἀγγείων τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τῆς Θεσσαλίας⁽⁴⁾.

Εἰς τὸν ἤδη μνημονευθέντα τύμβον Ratcheff τῆς Θράκης⁽⁵⁾ ἀνεκαλύφθησαν, πλὴν ἄλλων πολλῶν ἀγγείων, καὶ τινες φιάλαι, τῶν ὁποίων ἡ ὁμοιότης πρὸς τὰς ἡμετέρας τοῦ σχήματος πίν. 22 εἶναι, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν 303⁽⁶⁾, ἀξία προσοχῆς, διότι καὶ τούτων καὶ ἐκείνων τὰ χεῖλη κυματίζοντα σχηματίζουσι τέσσαρας καμπύλας.

Ἄλλο σχῆμα κοινὸν εἰς τὴν Θράκην, τὸ ὅποιον ὁμῶς ἀπαντᾷ συχνὰ καὶ βορειότερον, μάλιστα δὲ εἰς τὴν Γαλικίαν καὶ τὴν Ῥωσσίαν, εἶναι τὸ εἰκ.

(1) Τοῦτο παρατηρήθη ἤδη καὶ ὑπὸ ἄλλων. Πρὸς. E. von Stern, Die prämyk. Kultur in Süd-Russland, 1906, σ. 82 ἐξ. Hörnes, Die neolith. Keramik in Oesterreich (Jahrb. der Zentral-Komm. für Kunst-und hist. Denkmale, III) 1905, σ. 12 σημ. 1.

(2) Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν, αἵτινες ἐνηργήθησαν ἐπ' αὐτοῦ, ἴδε Revue archéol. 1901, II, σ. 328 ἐξ. (P. Jérôme) καὶ Bull. Corr.-Hell. 1906, σ. 364 ἐξ. (Seure καὶ Degrand). Ὅταν ἐτυπώνετο ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, δὲν εἶχον ἴδει ἀκόμη τὸ δεύτερον ἄρθρον εἰς τὸ ὅποιον οἱ συγγραφεῖς καταλήγουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ τύμβος Ratcheff καὶ οἱ ὅμοιοι πρὸς αὐτὸν εἶναι νεκροπόλεις. Ὅμοίαν εἰκασίαν εἶχεν ἐκφράσει ἡδη ὁ E. von Stern (ἐ. ἀ. σ. 78), ἀληθῶς δὲ ἀνεκαλύφθησαν εἰς αὐτοὺς πλείονες τάφοι. Ἐὰν ὁμῶς ἐνόησα καλῶς, οἱ κκ. Seure καὶ Degrand προσάγουσιν ὑπὲρ τῆς γνώμης τῶν, πλὴν τῶν τάφων, καὶ τοῦτο τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι εἰς τὸν τύμβον Ratcheff τὰ τελειότατα ἀγγεῖα εὐρέθησαν εἰς τὸ βαθύτατον στρώμα, τὰ δὲ χονδροειδέστατα εἰς τὸ ὑψηλότερον· ὑποθέτουσι δηλαδή, ὅτι πρὸς ἐπίχρυσιν τοῦ τύμβου τούτου ἐλήφθη ἡ γῆ ἐκ παρακειμένου συνοικισμοῦ καὶ ὅτι μετὰ τῆς γῆς μετηνέχθησαν καὶ τὰ ἀγγεῖα, ἀλλὰ κατὰ τὴν μεταφορὰν ἡ θέσις τῶν στρωμάτων ἀντεστράφη, ἐπομένως καὶ ἡ τῶν ἀγγείων. Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο, τὸ ἐκ τῆς τελειοτέρας τεχνοτροπίας τῶν βαθύτερον κειμένων ἀγγείων, δὲν μοι φαίνεται ὀρθόν, τὸ ἀντίθετον δὲ θὰ ᾔτο ἴσως ὀρθότερον· ὅτι δηλαδή ὁ τύμβος δὲν εἶναι τεχνητός, ἀλλ' ὅτι τὰ στρώματα αὐτοῦ ἐσχηματίσθησαν βαθμυδὸν καὶ δὲν διαταράχθησαν. Διότι ὅχι μόνον εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Ἴλιον (H. Schmidt παρὰ Dörpfeld, Troja und Ilion σ. 246) καὶ εἰς τὸ Butmir (Die neol. St. von Butmir II σ. 1) καὶ εἰς τὴν Jablanica τῆς Σερβίας (Vassits, Jablanica σ. 2) καὶ εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Pries-terhügel (Mitteil. der anthropol. Gesel. in Wien, 1900, σ. 196 καὶ Mitteil. der prähist. Comm. I σ. 367) καὶ εἰς τοὺς συνοικισμούς τῆς Γαλικίας (Hörnes, ἐ. ἀ. σ. 111) παρατηρήθη, ὅτι τὰ ἀρχαιότερα ἀγγεῖα ἢ εἰδῶλια εἶναι τελειότερα, καὶ φαίνεται, ὅτι εἰς πάσας τὰς χώρας ταύτας πρὸς τὸ τέλος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ ἡ κεραμεικὴ καὶ ἡ πλαστικὴ ὠπισθοδρομήσαν.

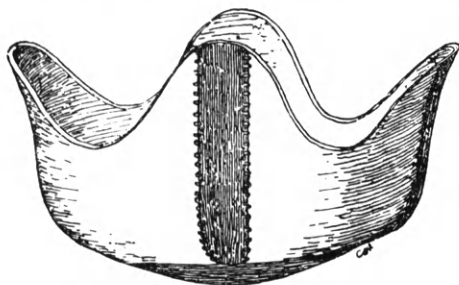
(3) Revue arch. ἐ. ἀ. εἰκ. 18. Πρὸς. καὶ BCH ἐ. ἀ. σ. 366 ἀρ. 17 καὶ 32 καὶ σ. 382.

(4) Zeitschrift für Ethnol. 1901 σ. 54 ἐξ., 1902 σ. 62 ἐξ., καὶ — πρὸ πάντων — 1905 σ. 91 ἐξ. (H. Schmidt).

(5) Ἐκ τῶν ἐν Zeitschrift für Ethnologie 1905 σ. 98 ἀπεικονιζομένων ἡ ἀρ. 7 δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰς ἡμετέρας εἰκ. 191 καὶ 192 (πρὸς. καὶ εἰκ. 193), ἡ ἀρ. 11 πρὸς τὴν εἰκ. 186, ἡ ἀρ. 12 πρὸς τὴν εἰκ. 189 καὶ ἡ ἀρ. 14 πρὸς τὴν εἰκ. 194, ἡ δὲ ἀρ. 23 (σ. 101) πρὸς τὴν θεσσαλικὴν εἰκ. 214.

(6) Συνελέγησαν ἐπὶ τοῦ τύμβου Ratcheff παρὰ τὴν Ὑάμπολιν καὶ εὐρίσκονται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν.

304⁽¹⁾. Τοῦτο δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ τοῦ ἡμετέρου ἀγγείου εἰκ. 85, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ Σέσκλον μὲν δὲν ἀπαντᾷ συχνά, εἰς ἄλλους ὅμως συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας δὲν εἶναι σπάνιον, εἰς δὲ τὸν τῆς Χαιρωνείας εἶναι πολὺ σύνηθες (ἴδε σ.

Εἰκὼν 303. Φιάλη ἐκ Θράκης.

189 σημ.). Ἡ σπουδαιότερα διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐξ Ἑλλάδος καὶ τοῦ εἰκ. 304 εἶναι ὅτι τὰ πρῶτα ἔχουσι ταπεινὴν βάσιν. Ὅμοιον εἶναι καὶ τὸ πίν. 11, τὸ ὁποῖον πάλιν διαφέρει ἔνεκα τῶν δύο λαβῶν του· ἀλλὰ λαβὰς ἔχουσιν ἐνίοτε καὶ τὰ ἐκ τῶν βορειο-

Εἰκὼν 304. Ἀγγεῖον ἐκ Γαλικίας.

τέρων χωρῶν, τὸ σχῆμα δὲ τῶν λαβῶν τοῦ ἀγγείου πίν. 11 εὐρίσκεται ἀπαράλλακτον καὶ εἰς τὴν Θράκην⁽²⁾.

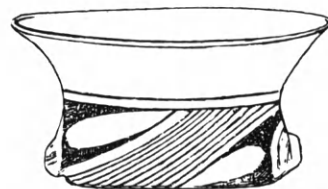
Ἐπίσης δύναται νὰ παραβληθῇ ἡ φιάλη εἰκ. 305⁽³⁾ πρὸς τὰς ἡμετέρας τοῦ σχήματος πίν. 15, 1, παρεμφερεῖς δὲ πρὸς αὐτὰς ἀνεκαλύφθησαν πάλιν καὶ εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Τρανσυλβανίαν.

Πολὺ χαρακτηριστικὰ τῆς κεραμικῆς τινῶν ἐκ τῶν βορειοτέρων χωρῶν εἶναι καὶ τὰ λεγόμενα *μυκητοειδῆ* ἀγγεῖα (*Pilzgefässe*), ἥτοι φιάλαι κείμεναι ἐπὶ ὑψηλοῦ — συχνὰ τετρημένου — ποδός. Ἀπ'

αὐτῶν πάλιν δὲν διαφέρουσιν αἱ θεσσαλικαὶ φιάλαι τοῦ σχήματος πίν. 10 οὐσιωδῶς κατ' ἄλλο τι, εἰμὴ κατὰ τὰ χεῖλη.

Καὶ ἄλλα τινὰ σχήματα ἀγγείων ἠδυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα καὶ νὰ παραβάλωμεν πρὸς ὅμοια ἀπαντῶντα εἰς τὰς μνημονευθείσας χώρας, π.χ. τὸ τῶν ἀγγείων ἀνωτ. εἰκ. 74 καὶ 75⁽¹⁾, καὶ τὸ τῶν φιαλῶν πίν. 8⁽²⁾.

Τὰ χρώματα δέ, διὰ τῶν ὁποίων ζωγραφοῦσι τὰ κοσμήματα ἐπὶ τῶν ἀγγείων τούτων, διαφέρουσι κατὰ τόπους ἢ κατὰ τεχνοτροπίας, ἢ δ' ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων εἶναι ἄλλοτε ἐρυθρά, ἄλλοτε κιτρίνη ἢ καστανή καὶ ἄλλοτε καλύπτεται ὅλη ὑπὸ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὅπως εἰς τὰ ἡμέτερα ἀγγεῖα τῶν ῥυθμῶν Α 3 β καὶ Β 3 α. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἄξια

Εἰκὼν 305. Φιάλη ἐκ Γαλικίας.

μνείας εἶναι ἀγγεῖα τινὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Priesterhügel καὶ ἐκ τινος ἄλλου ἀνακαλυφθέντος ὁμοίως εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν, παρὰ τὸ χωρίον Erösd. Διότι εἰς τὴν διακόσμησιν αὐτῶν ἔγινε χρῆσις τριῶν χρωμάτων, καστανερόνθρου (ἢ κιτρίνου ἢ καστανοῦ), λευκοῦ καὶ μελανοῦ· τὸ πρῶτον καλύπτει τὸ ἔδαφος, διὰ τοῦ δευτέρου ζωγραφοῦνται τὰ ποικίλματα καὶ τὸ τρίτον, τὸ μελανόν, περιγράφει αὐτά⁽³⁾. Ἡ ὁμοιότης τῆς τεχνοτροπίας ταύτης πρὸς τὴν τοῦ ῥυθμοῦ Β 3 β εἶναι τόσον καταφανής, ὥστε πᾶς περαιτέρω λόγος εἶναι περιττός.

Κατὰ τὴν μορφήν τῶν κοσμημάτων τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Θράκης καὶ τῶν περὶ τὸν Δούναβιν χωρῶν προσεγγίζουν μᾶλλον πρὸς τὰ θεσσαλικά ἀγγεῖα τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, διότι συχνότατα ἀπαντᾷ ἐπ' αὐτῶν τὸ σπειροειδές

⁽¹⁾ Πρὸς ταῦτα πρβ. τὰ ἐκ Priesterhügel Mitt. der prähist. Comm. 1893 σ. 384 εἰκ. 102, 104, 116 κ. ἄ.

⁽²⁾ Πρβ. Revue archéol. ἔ. ἄ. εἰκ. 6 καὶ BCH ἔ. ἄ. σ. 396 εἰκ. 30.

⁽³⁾ Schmidt, Zeitschrift für Ethnol. 1904 σ. 639 ἐξ. Πρβ. καὶ 1907 σ. 124 ἐξ.

⁽¹⁾ Hörnæs ἔ. ἄ. (ἴδε σ. 274 σημ. 1) σ. 114 εἰκ. 255.

⁽²⁾ BCH. ἔ. ἄ. σ. 399 εἰκ. 36.

⁽³⁾ Κατὰ Hörnæs, ἔ. ἄ. σ. 118 εἰκ. 260.

κόσμημα· πολλάκις μάλιστα ἀπαντᾷ ὑπὸ μορφὴν τόσον ἔκφυλον, ὥστε εἶναι φανερόν, ὅτι ἔσχεν ἐνταῦθα μακρὰν ἐξέλιξιν.

Καὶ πρὸς τὰ ἐγγάρακτα ἀγγεῖα τῆς Θεσσαλίας, μάλιστα δὲ τὰ τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, εὐρίσκουμεν ἀξιοσημειώτους συμφωνίας εἰς πολλὰς ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν βορειοτέρων χω-

Εἰκὼν 306 Τεμάχιον ἀγγείου ἐξ Αὐστρίας.

ρῶν. Ἦδη ἄνωτέρω (σ. 203 σημ. 2) ἀνέφερα, ὅτι γραμμαὶ ἀποτελούμεναι ἐκ πυκνῶν πεταλοειδῶν τύπων ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ ἀγγείων τῆς Αὐστρίας (πρβ. εἰκ. 306) ⁽¹⁾. Ὁμοίος εἶναι ὁ τρόπος τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῶν διὰ χωριτῶν κεντημάτων (ἴδε πάλιν σ. 203), παραδείγματα δὲ τούτου ἔχομεν ἐκ Τρανσυλθανίας, Μοραβίας, Βοσνίας καὶ ἄλλων ἐκεῖ

Εἰκὼν 307. Τεμάχιον ἀγγείου ἐκ Βοσνίας.

τόπων. Ἐπὶ τοῦ ἐνταῦθα (εἰκ. 307) ⁽²⁾ ἀπεικονιζομένου τεμαχίου οὕτω ἐχαράχθησαν αἱ κάτω λοξαὶ γραμμαί, τῶν ὁποίων λείψανα μόνον σώζονται, ἄνωτέρω δὲ ὑπάρχει ἄλλη, τῆς ὁποίας τὰ χεῖλη εἶναι ὀδοντωτὰ καὶ ἥτις ἐνθυμίζει ζωηρῶς τὰς πυκνῶς τεθλασμένας γραμμάς τῶν ἐγγαράκτων τῆς Θεσσαλίας (πρβ. π. χ. τὸ τεμάχιον πίν. 18,7). Τὰς δια-

⁽¹⁾ Much, *Kupferzeit* ² σ. 276 εἰκ. 108.

⁽²⁾ Ἐκ *Debelo brdo* τῆς Βοσνίας. *Wiss. Mitteil. aus Bosnien* κ. λ. IV σ. 45 εἰκ. 54. Τὸ αὐτὸ καὶ παρὰ *Hörnes* ἔ. ἀ. σ. 35 εἰκ. 90 καὶ *Wosinsky*, *Die inkrustierte Keramik* πίν. 15,6.

κεκομμένας γραμμάς σαφέστερον βλέπομεν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 308 ⁽¹⁾, πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ παραβληθῶσι πάλιν τὰ ἡμέτερα πίν. 18 ἀρ. 3 καὶ 7 καὶ πίν. 19,6.

Ἐὰν νῦν ἀπὸ τῶν ἀγγείων μεταβῶμεν εἰς τὰ ἔργα τῆς πλαστικῆς, βλέπομεν ὅτι εἰδῶλια παρεμφερῇ πρὸς τὰ θεσσαλικά ἀνεκαλύφθησαν ἀπὸ τῆς Πολωνίας μέχρι τῶν νοτιοδυτικῶν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ μέχρι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μελίτης (Μάλτας). Εἰς τὴν Γαλλίαν δ' ἀπαντῶσιν ὅμοια καὶ κατὰ τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν. Ταῦτα πάντα δύνανται νὰ

Εἰκὼν 308. Τεμάχιον ἀγγείου ἐκ Μοραβίας.

θεωρηθῶσι συγγενῇ, διότι ὑπάρχει μεταξύ αὐτῶν οἰκογενειακὴ τις, οὕτως εἰπεῖν, ὁμοιότης, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν στεατοπυγίαν τῶν γυναικῶν ⁽²⁾. Τινὰ ὅμως ἐκ τῶν θεσσαλικῶν δεῖκνύουσι πάλιν στενοτέραν συγγένειαν πρὸς τὰ τῶν βορειοτέρων χωρῶν. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς ἐκ τῶν δύο εἰκόνων (309 καὶ 310), αἵτινες ἀμφοτέραι παριστῶσιν εἰδῶλια ἀνακαλυφθέντα εἰς τὴν Σερβίαν. Ἡ πρώτη ⁽³⁾ παριστάνει τὴν ὀπισθίαν ὄψιν πηλίνου εἰδωλίου, τὸ ὁποῖον ἔχει

⁽¹⁾ Κατὰ *Pallardi*, *Mitt. der prähist. Comm.* 1897 σ. 257 εἰκ. 48 = *Hörnes* ἔ. ἀ. εἰκ. 241. Ἄλλα πολλὰ παραδείγματα ἐκ τῶν ἐν λόγῳ χωρῶν εὐρίσκονται μάλιστα παρὰ *Wosinsky*. ἔ. ἀ.

⁽²⁾ Περὶ ταύτης ἐπραγματεύθησαν τελευταῖον ὁ *Jean Capart*, *Les débuts de l'art en Égypte* σ. 155 ἐξ. καὶ ὁ *A. Mosso* ἐν *Memorie della R. Accad. delle Scienze di Torino*, τόμ. 58, 1906-7, σ. 378 ἐξ. Ὁ *Mosso*, τοῦ ὁποίου τὴν διατριβὴν ἔλαβον ὅταν εἶχε τυπωθῇ ἤδη τὸ περὶ εἰδωλίων κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου, ἀποκρούει ἐξ ἀνατομικῶν λόγων τὴν ὑπόθεσιν περὶ ὑπάρξεως στεατοπύγου φυλῆς ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Πρβ. καὶ ἄνωτ. σ. 289.

⁽³⁾ Κατὰ *Vassits*, *Glas* (ἴδε ἄνωτ. σ. 372,4) πίν. XIII εἰκ. 25 6.

τετρημέναις τὰς ἀποφύσεις, τὰς δηλούσας τοὺς βραχίονας, ἐπὶ δὲ τοῦ κρανίου φέρει ἄλλα τρήματα ἐκβάλλοντα εἰς τὸν τράχηλον. Ὅμοια τρήματα ἀπαντῶσιν ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ειδωλίων τῆς Σερβίας, ὡς καὶ τῆς Θράκης, τῆς Τρανσυλβανίας, τῆς Γαλικίας, τῆς Ῥωσσίας, εἰς τὴν Θεσσαλίαν δ' εὗρομεν αὐτὰ ἐπὶ τοῦ ειδωλίου πίν. 35, 2 (καὶ ἐνὸς ἄλλου ἐντελῶς ὁμοίου πρὸς αὐτὸ) καὶ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν πίν. 23, 6 καὶ εἰκ. 226 (σ. 301)· τῆς τελευταίας πρὸ πάντων τὰ εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ κρανίου κείμενα τρήματα ἔχουσιν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν διάταξιν, ἣν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ Σερβίας παρα-

Εἰκὼν 309.

Πήλινον ειδῶλιον ἐκ Σερβίας.

Εἰκὼν 310.

Πήλινον ειδῶλιον ἐκ Σερβίας.

δείγματος. Τὸ ειδῶλιον πίν. 35, 2 καὶ ἡ κεφαλὴ εἰκ. 226 ὑπάγονται εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, περὶ τῆς ἡλικίας τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀμφιβολία (ἴδε σ. 285 ἐξ.)· ἀλλ' ἡ κεφαλὴ πίν. 23, 6 ἐκόσμιε φιάλην τοῦ ρυθμοῦ Β3 α καὶ ἀνήκει ἄρα ἀναμφισβητήτως εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα ⁽¹⁾.

Τὸ δεύτερον τῶν ἐκ Σερβίας ειδωλίων ⁽²⁾ ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σ. 295 σημ.) ἔνεκα τοῦ ζώματος, τὸ ὁποῖον φορεῖ, καὶ παρεβάλομεν αὐτὸ πρὸς τὸ ἐκ Σέσκλου πίν. 34, 2. Τὸ ἐκ Σερβίας ὁμῶς φέρει καὶ ζώνην, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται τὸ ζῶμα, προσέτι δὲ καὶ ἄλλο ἔνδυμα καλύπτον, ὡς φαίνεται, τοὺς γλουτούς. Τὸ ειδῶλιον

⁽¹⁾ Δύο τρήματα εἰς τὰς μασχάλας φέρει καὶ τὸ ἐκ Χαιρωνείας λίθινον ειδῶλιον *Ath. Mitt.* 1905 σ. 124 εἰκ. 4 (ἀριστερά).

⁽²⁾ *Vassits* ἔ. ἀ. πίν. IX, 14 α.

πίν. 34, 2 εἶναι ἀσφαλῶς τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ὅπως καὶ ἡ κεφαλὴ πίν. 23, 6.

Τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ειδωλίων τῆς Θράκης καὶ τῶν περὶ τὸν Δούναβιν χωρῶν ἀνήκουσιν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα καὶ εἶναι, πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων, πήλινα. Ὅμοίως πήλινα εἶναι καὶ τὰ παλαιότερα ἐκ τῶν θεσσαλικῶν· τούναντίον πολλὰ ἐκ τῶν νεωτέρων εἶναι λίθινα, εἰς τὸ Ἴλιον δὲ ὑπερτεροῦσι τὰ λίθινα κατὰ πολὺ ⁽¹⁾. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ἀρχαιότερον ἢ συνήθης ὕλη, ἐκ τῆς ὁποίας κατεσκευάζοντο τὰ ειδῶλια, ἦτο ὁ πηλός. Ὅπου ἄρα τὰ πήλινα εἶναι σπάνια ἢ ἐλλείπουσιν ἐντελῶς, ἐκεῖ πρόκειται περὶ νεωτέρας ἐποχῆς· καὶ ἔνεκα τούτου εἶπον (σ. 365 σημ. 1), ὅτι τὰ κυκλαδικὰ ειδῶλια πρέπει καὶ ἔνεκα τῆς ὕλης νὰ εἶναι καθόλου ὑστερώτερα τῶν θεσσαλικῶν.

Ἐκ τῶν ἄλλων εὐρημάτων τῆς Θεσσαλίας θ' ἀναφέρω ὀλίγα ἀκόμη. Ἀξίνα ὁμοίαι πρὸς τὰς τοῦ τύπου Δ εὐρέθησαν καὶ εἰς τὴν Θράκην ⁽²⁾ καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ⁽³⁾. Εἰς τὴν Αἴγυπτον εἶδομεν (σ. 337 καὶ 356, 3), ὅτι ἀπαντῶσι καὶ ψέλια ἐκ κογχυλίων ὁμοία πρὸς τὰ ἡμέτερα πίν. 46 ἀρ. 5-7 καὶ πώματα ἢ ἐξαρτήματα ὁποῖα εἶναι τὰ πίν. 43 ἀρ. 11-17, εἰς τὸ Ἴλιον δὲ εὐρέθησαν κουβαρίστραι ὡς ἡ εἰκ. 31 (ἴδε σ. 350 σημ. 1), καὶ τέλος μνημονεύω, ὅτι ἐκ τῆς Μακεδονίας ἐδημοσιεῦθησαν πήλινα σφονδύλια τοῦ σχήματος τῶν θεσσαλικῶν πίν. 44 ἀρ. 22. 23 ⁽⁴⁾, σκεύη δὲ ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τὰ ἡμέτερα εἰκ. 276 ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν ⁽⁵⁾.

Αἱ ἀνωτέρω παραβολαὶ δεικνύουσι μετὰ πολλῆς σαφηνείας, ὅτι ἡ θεσσαλικὴ κεραμικὴ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ὁμοιάζει μάλιστα μὲν πρὸς τὴν κεραμικὴν τῆς Τρωάδος, ἔπειτα δὲ πρὸς τὴν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ περαιτέρω πρὸς

⁽¹⁾ Εἰς τὴν ἐν Βερολίνῳ Συλλογὴν τοῦ *Schliemann* ὑπάρχουσι 409 λίθινα ειδῶλια, 1 ἐκ κογχυλίου, 27 ὀστέινα καὶ 8 πήλινα. *Götze* παρὰ *Dörpfeld, Troja und Ilion* σ. 383.

⁽²⁾ *Schkorpil, Moghili*, εἰκ. 32 ἀρ. 1. 2. 4.

⁽³⁾ *Forrer, Ueber Steinzeit-Hockergräber* πίν. II εἰκ. 16. Τὰς ἀξίνας ταύτας μετὰ τινων ἄλλων, τῶν ὁποίων ἡ κόψις δὲν εἶναι οὕτω λοξή, διακρίνει ὁ *Forrer* (σ. 42) ἀπὸ τῶν γνησίων αἰγυπτιακῶν καὶ λέγει περὶ αὐτῶν, ὅτι εἶναι *εὐρωπαϊκῶς* τρόπου.

⁽⁴⁾ *Πρ6. Zeitschrift für Ethnol.* 1902 σ. (75) εἰκ. 11-14.

⁽⁵⁾ *Mittell. der prähist. Comm.* 1903 σ. 393 εἰκ. 158.

τὴν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Σερβίας· πρὸς τὴν Τροίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν ὁδηγοῦσι καὶ ἄλλα τινὰ μικρότερα πηλίνα εὐρήματα, πρὸς τὴν Σερβίαν δὲ εἰδώλια τινὰ — ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ πίν. 35, 2 καὶ ἡ κεφαλὴ εἰκ. 226 εἶναι τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Λείψανα δὲ πολιτισμοῦ ὁμοίου πρὸς τὸν θεσσαλικὸν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εὗρομεν πολλὰ — ὀχυρώματα, εἰδώλια, ἀγγεῖα γραπτὰ καὶ ἐγχάρακτα κ. ἄ. — ἐν μέρει μὲν εἰς τὰς αὐτὰς χώρας, πρὸ πάντων ὅμως βορειότερον καὶ βορειανατολικώτερον μέχρι τῆς Μοραβίας, τῆς Γαλικίας καὶ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς Ῥωσσίας. Ὀλίγα δὲ τινὰ πράγματα — ἀξί-ναι, πώματα, ψέλια — φαίνονται μαρτυροῦντα ἐπαφὴν καὶ μετὰ τῆς Αἰγύπτου. Τῶν εἰδωλίων ἡ διάδοσις εἶναι εὐρύτερα καὶ βεβαίως ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμός τις, ὅμως αὐτὰ μόνον δὲν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ πολιτισμὸς πασῶν τῶν χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀπαντῶσι, συνεδέετο στενότερον μετὰ τοῦ θεσσαλικοῦ ⁽¹⁾.

6. Παραβολαὶ πρὸς ἑλληνικὰς χώρας.

Ὁ γενικὸς χαρακτήρ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τοῦ θεσσαλικοῦ τῆς αὐτῆς περιόδου. Ἀκριβῶς δ' ἕνεκα τῆς καθολικῆς καὶ καταφανοῦς ὁμοιότητος θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐνδιατρίψω εἰς πολλὰς λεπτομερείας καὶ θὰ ἐξάρω μόνον ὀλίγα σημεῖα.

Τὸ πρῶτον εἶναι, ὅτι καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἡ κεραμεικὴ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον μονόχρωμος. Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῶν ῥυθμῶν Γ1 α-Γ1 δ καὶ σπάνια εἶναι εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐξαφανίζονται ἔνworis (ἴδε σ. 249), ἕνεκα τούτου δὲ πιθανῶς δὲν ἀπαντῶσιν εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα. Ὁ ῥυθμὸς Γ1 ε, ὅστις διεδόθη εὐρύτερον, εἶναι ὁ νεώτατος πάντων καὶ φθάνει μέχρι τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

⁽¹⁾ Εἰς τὰς παραβολὰς ταύτας δὲν περιέλαβον τὰ ὑπὸ τοῦ M. Mayer ἐν Molfetta τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀνακαλυφθέντα ἀγγεῖα (M. Mayer, *Le stazioni preistoriche di Molfetta*, Bari 1904), ἃν καὶ ὁμολογῶ, ὅτι καθόλου ὁμοιάζουν οὐχὶ ὀλίγον πρὸς τὰ θεσσαλικά καὶ βοιωτικά ἀγγεῖα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (πρὸς Berl. Philol. Wochens. 1905 σ. 1616 ἐξ.)· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως εἶναι πρόωρον, νομίζω, νὰ συναγάγωμεν οἰαδήποτε συμπεράσματα ἐκ τῆς ὁμοιότητος ταύτης.

Μετὰ τῶν ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ Γ1 α ἐπραγματεύθη (σ. 238 ἐξ.) καὶ περὶ τινων τεμαχίων, ἅτινα στεροῦνται μὲν γραπτῶν κοσμημάτων, ἀλλ' ἔχουσι τὸ αὐτὸ λαμπρὸν μελανὸν γάνωμα, προσέτι δὲ φέρουσιν ἀβαθεῖς ἀύλακώσεις ἢ μικρὰς φακοειδεῖς θηλὰς ἢ ποικίλματα παραχθέντα διὰ στιλβώσεως. Τοιαῦτα τεμάχια εἶδομεν (σ. 242 σημ. 1), ὅτι ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὸν Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας. Ὡσαύτως εἶπομεν (σ. 269 σημ. 1), ὅτι λαβαὶ διχαλωταί, ὅμοιαι πρὸς τὴν ἡμετέραν εἰκ. 185, εὐρέθησαν εἰς τὴν Ἄλτιν τῆς Ὀλυμπίας. Ἐν σελ. 260 δὲ παρετήρησα, ὅτι διὰ τροχοῦ κατεσκευασμένα μελανότετρα ἀγγεῖα — κύλικες (εἰκ. 34. 42. 45), κύπελλα (εἰκ. 40), ἀμφορίσκοι (εἰκ. 36. 39) — ἀπαντῶσιν εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας· ὅσον συνάγεται ὅμως ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εὐρημάτων, ἡ τεχνотροπία αὐτῶν ἰδιάζει πρὸ πάντων εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἥτοι τῆς Θεσσαλίας, τῆς Βοιωτίας, τῆς Ἀττικῆς, τῆς Ἀργολίδος. Εἰς τὴν Θεσσαλίαν εὗρομεν καὶ πάσας τὰς ἀρχαιοτέρας μορφάς, ἐκ τῶν ὁποίων βαθμηδὸν προῆλθον αἱ κύλικες τοῦ σχήματος εἰκ. 32 κ. λ. (ἴδε σ. 259. 260), ὅμοιαι δ' ἀρχαιότεραι μορφαὶ εἶναι γνωσταὶ καὶ ἐκ τῆς Ἀργολίδος ⁽¹⁾.

Ὡς πρὸς τὴν πλαστικὴν παρατηρεῖται, ὅτι, ὅπως εἰς τὴν Θεσσαλίαν τὰ εἰδώλια ἀνήκουσι κυρίως εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, ἀμφίβολον δ' εἶναι ἐὰν κατεσκευάζοντο καὶ κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον, οὕτω καὶ εἰς τὴν Στερεᾶν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον βέβαια εἰδώλια τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἀρχαιότερα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, πλὴν τῶν νησιωτικοῦ τύπου, δὲν ὑπάρχουσι ⁽²⁾.

Καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀνευρίσκονται ὁμοιότητες. Τὰ λιθόκτιστα οἰκοδομήματα τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν λιθικὸν αἰῶνα, εἶναι πάντα τετράπλευρα, τετράπλευρος δὲ

⁽¹⁾ Ἰδε Bull. Corr. Hell. 1906 σ. 9 εἰκ. 3 (Vollgraff).

⁽²⁾ Τὰ εἰδώλια τοῦ Ἡραίου, ἅτινα ὁ Waldstein καὶ ὁ Chase (The Argive Heraeum I σ. 42 ἐξ. καὶ II σ. 1 ἐξ.) θεωροῦσι προμυκηναϊκά, εἶναι νεώτερα· πρὸς Winter, Typen der Terrakotten I σ. XXIX ἐξ., καὶ Furtwängler, Berl. Philol. Wochens. 1904 σ. 816. Ὁ θολωτὸς τάφος τῶν Μυκηνῶν, τὸν ὁποῖον μνημονεύουσιν ὁ Waldstein καὶ ὁ Chase (ἐ. ἄ. II σ. 10 σημ. 2), ἦτο σεσυλημένος, τὰ δὲ εἰδώλια κατετέθησαν ἢ ἐρρίφθησαν εἰς αὐτὸν βεβαίως μετὰ τὴν σύλησιν καὶ εἶναι ὕστεράτερα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ὅμοια εἰδώλια εὑρεν ἐπὶ τῆς Ἀσπίδος ὁ Vollgraff, ὅστις ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν αὐτῶν συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Waldstein (Bull. Corr. Hell. 1906 σ. 37. 38).

ἦτο καὶ ὁ ἐκ ξύλου καὶ πηλοῦ κατεσκευασμένος οἰκίσκος, τὸν ὁποῖον ἀναπαρεστήσαμεν ἐν εἰκ. 17, καὶ μόνον ἡ ἔξω τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου ἀνακαλυφθεῖσα καλύβη (εἰκ. 25) ἦτο στρογγύλη. Κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα ὅμως, πλὴν τῶν κυκλωτερῶν καλυβῶν (σ. 117), ἔχομεν καὶ ἐν ἐλλειψοειδῆς κτίσμα (σ. 111), προσέτι δὲ ἀναφέρω, ὅτι εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἐρινίου (πρβ. σ. 131 σημ. 3) ἀπεκάλυψεν ὁ Κουρουνιώτης οἰκοδόμημα τῆς αὐτῆς περιόδου συγκεῖμενον ἐξ ἐνὸς τετραπλεύρου χώρου καὶ δύο ἐκατέρωθεν εἰς αὐτὸν προσκεκολλημένων ἡμικυκλικῶν κτισμάτων⁽¹⁾. Ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτων καθόλου, ὅτι τὸ στρογγύλον σχῆμα ἦτο εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα — εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τοῦλάχιστον — συχνότερον ἢ κατὰ τὸν λιθικόν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ὄρχομενὸν τὰ οἰκοδομήματα τοῦ ἀρχαιοτάτου στρώματος ἦσαν κυκλικά, τὰ δὲ τοῦ ἐπομένου ἐν μέρει ἐλλειψοειδῆ ἢ ἡμιελλειψοειδῆ καὶ ἐν μέρει εὐθύγραμμα⁽²⁾.

Ἐξ ἄλλων συμφωνιῶν μεταξὺ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς λοιπῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν πρὸ πάντων τὸ ἔθιμον νὰ θάπτωσι τοὺς νεκροὺς ἐντὸς τῶν οἰκιῶν⁽³⁾. Ἐπειτα δὲ καὶ μικρότερα τινὰ εὐρήματα, ὅποια εἶναι τὰ ἐκ μηριαίων ὀστέων ἀποκεκομμένα σφονδύλια (σ. 357 σημ.), αἱ ἄγκυραι (σ. 347 σημ.), οἱ κύλινδροι ἐξ ὠμοῦ πηλοῦ (σ. 358 σημ. 2), αἱ χαλκαὶ λόγχαι τοῦ σχήματος πίν. 4, 10 (πρβ. σ. 354 σημ.) κ. ἄ. μαρτυροῦσι σαφῶς, ὅτι ὁ πολιτισμὸς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῆς Λευκάδος ἦτο ὁμοιόμορφος.

Ὡς πρὸς τὸν λιθικὸν αἰῶνα ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐκταθῶμεν περισσότερον.

Ἐπανειλημμένως ἤδη ἀνεφέραμεν τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Φωκίδος, εἰς τοὺς

ὁποίους ἀπαντᾷ πολιτισμὸς στενῶς συγγενέων πρὸς τὸν θεσσαλικὸν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Πιθανῶς δὲ συνδέονται μετὰ τοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰδωλῖα τινὰ ἀνακαλυφθέντα νοτιώτερον τῆς Βοιωτίας, ἂν καὶ συνήθως ὀνομάζονται ταῦτα καὶ θεωροῦνται νησιωτικά. Οὕτω π. χ. ἀνεκαλύφθη πλησίον τῶν Ἀθηνῶν εἰδωλίον ἐκ πεντελεικοῦ μαρμάρου, τὸ ὁποῖον προσεγγίζει, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ⁽¹⁾, περισσότερον πρὸς τὰ θεσσαλικά καὶ τὰ βοιωτικά ἢ πρὸς τὰ νησιωτικά· καὶ τὸ μάρμαρον δὲ, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη, μαρτυρεῖ, ὅτι δὲν εἰσῆχθη ἐκ τῶν νήσων⁽²⁾. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγον-

Εἰκὼν 311. Λίθινον εἰδωλίον ἐκ Σπάρτης.

Εἰκὼν 312. Κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου ἐκ Χαιρωνείας.

ται καὶ τὰ γνωστὰ ἐκ Σπάρτης εἰδωλῖα⁽³⁾, ἅτινα εἶναι ἐκ συμπαγοῦς τιτανολίθου. Τὸ τελειότατον ἐξ αὐτῶν ἀναπαριστᾷ τὸν τύπον τῶν ἐκ Σέσκλου πίν. 32 ἀρ. 2. 3 κ. λ., δύο δὲ ἄλλων αἱ κεφαλαὶ εἶναι μᾶλλον ἄμορφοι, ἀλλ' ὁμοιάζουσι σχεδὸν ἀκριβῶς, μάλιστα κατὰ τὴν παράστασιν τοῦ πώγωνος, πρὸς πηλίνην κεφαλὴν ἐκ Χαιρωνείας (ἴδε εἰκ. 311 καὶ 312)⁽⁴⁾. Δυστυχῶς οὔτε περὶ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν εἰδωλίου οὔτε περὶ τῶν ἐκ Σπάρτης γνωρίζομεν ἄλλο τι, οὔτε δηλαδὴ τὴν ἀκριβῆ ἡλικίαν αὐτῶν, οὔτε ἐὰν εὐρέθησαν ὁμοῦ καὶ ἀγγεῖα καὶ

(1) J. L. Myres, Journal of the Anthropol. Inst. XXX (1900) σ. 253.

(2) Τούναντιον τὸ εἰδωλίον O. Müller, Denkm. II, 15, περὶ τοῦ ὁποίου λέγεται ὅτι εὐρέθη εἰς τάφον τῆς Ἀττικῆς, φαίνεται ἀληθῶς νησιωτικόν. Πρβ. περὶ τούτου Wolters, Ath. Mitt. 1891 σ. 55.

(3) Wolters ἔ. ἀ. σ. 52 ἐξ. εἰκ. 1-3.

(4) Εἰκ. 311 = Wolters ἔ. ἀ. εἰκ. 2. Ἡ κεφαλὴ εἰκ. 312 ἀνεκαλύφθη εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Σωτηριάδου. Εἰς ταῦτα τὰ ἡπειρωτικὰ εἰδωλῖα πρέπει ἴσως νὰ καταλεχθῇ καὶ τὸ ἐκ Τεγύρας τῆς Βοιωτίας, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Bulle (Orchomenos σ. 121 εἰκ. 33).

(1) Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο κατεμέτρησα, ἵνα τὸ δημοσιεύσω, δυστυχῶς ὅμως ἔνεκα ἀτυχήματός τινος δὲν δύναμαι νὰ τὸ πράξω, εἶναι δὲ ἀνάγκη νέας καταμετρήσεως.

(2) Ἰδε Bulle, Orchomenos (Abhdlg. der Bayer. Akad. der Wiss. I Kl. XXIV. Bd. II. Abt. σ. 19 ἐξ.).

(3) Ἰδε ἀνωτ. σ. 131 ἐξ. Νῦν ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld τάφοι κειμένων ὀκλαδιῶν καὶ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τῆς Τίρυνθος (Ath. Mitt. 1907 σ. I ἐξ.). Ὡς πρὸς τὸν ὄρχομενόν δὲ πρβ. Bulle ἔ. ἀ. σ. 61.

τίνος εἶδους ἦσαν ταῦτα (1). Ἀγγεῖα ὅμοια πρὸς τὰ θεσσαλικά καὶ βοιωτικά ἐν γένει δὲν ἀνεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε νοτιώτερον τῆς Βοιωτίας.

Ἀναμφισβήτητος εἶναι καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν θεσσαλικῶν εἰδωλίων πρὸς τὰ κυκλαδικὰ καὶ τὰ κρητικά, τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὰ νεολιθικὰ στρώματα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ (2). Ἀλλ' ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς ἄλληλα φαίνεται ὅτι εἶναι διάφορος τῆς σχέσεως τῶν θεσσαλικῶν καὶ βοιωτικῶν πρὸς τὰ μεμονωμένα παραδείγματα ἐξ Ἀττικῆς καὶ Σπάρτης· κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἀνεπτύχθησαν τὰ νησιωτικὰ εἰδώλια *παραλλήλως* πρὸς τὰ τῶν ἡπειρωτικῶν χωρῶν. Τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα συνοδεύουσιν εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὰς Κυκλάδας τὰ εἰδώλια ταῦτα, διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπὸ τῶν ἀγγείων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Βοιωτίας· διότι οὔτε εἰς τὰ νεολιθικὰ στρώματα τῆς Φαιστοῦ καὶ τῆς Κνωσοῦ οὔτε εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν κυκλαδικὴν περίοδον ἀπαντῶσι γραπτὰ ἀγγεῖα, τὰ ἐγγράρακα δὲ ἔχουσι χαρακτηριστὴρα ἀρχαιώτερον τῶν πλείστων θεσσαλικῶν, καὶ ἐκ τῶν κοσμημάτων τὸ σπειροειδὲς δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν κρητικὴν κεραμεικὴν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος οὐδὲ εἰς τὴν παλαιοτέραν κυκλαδικήν. Προσέτι ἐνῶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν εὗρομεν κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα καλῶς ὠχυρωμένας ἀκροπόλεις, ὅπως εἶναι ἡ τοῦ Διμηνίου, οἱ ἀρχαιότατοι συνοικισμοὶ τῶν Κυκλάδων ἦσαν ἀτείχιστοι· τὸ αὐτὸ δὲ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν καὶ περὶ τῆς Κρήτης, διότι ἀκόμη καὶ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς αἱ πόλεις δὲν ἦσαν ὠχυρωμέναι. Ἐκ τούτων προκύπτει, ὅτι ὁ ἀρχαιότατος πολιτισμὸς τῶν βορειοτέρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος (Θεσσαλίας, Φωκίδος, Βοιωτίας) ἦτο καθόλου ἀνεξάρτητος τοῦ νησιωτικοῦ (κυκλαδικοῦ καὶ κρητικοῦ) καὶ ἠκολούθει κατὰ τὸ πλεῖστον

(1) Τῶν ἐκ Σπάρτης εἰδωλίων καὶ αὐτὴ ἡ προέλευσις δὲν εἶναι βεβαία. Πρὸ ἐτῶν διατρίβων εἰς Σπάρτην ἠθέλησα νὰ ἐξακριβώσω τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως αὐτῶν, ἀλλ' οὐδεὶς ἐγνώριζε περὶ ἀνακαλύψεως τοιούτων εἰδωλίων ἐντὸς τῆς πόλεως ἢ εἰς τὰ περίχωρα αὐτῆς. Καὶ ὁ Ἀθηναῖος ἀρχαιοπώλης, ὅστις ἐπώλησεν αὐτὰ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρίαν, ἐρωτηθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἀπήντησεν, ὅτι δὲν ἐνεθυμῆτο παρὰ τίνος τὰ ἡγόρασε.

(2) Ὡς πρὸς τὰ κυκλαδικὰ ἴδε ἀνωτ. σ. 289, ἐκ τῶν κρητικῶν δὲ ἄξια παραβολῆς πρὸς τὰ θεσσαλικά εἶναι μάλιστα τὰ ἐσχάτως ὑπὸ Mosso (ἴδε ἀνωτ. σ. 378 σημ. 2) δημοσιευθέντα. Ὅτι τὰ γυναικεῖα κυκλαδικὰ εἰδώλια δὲν εἶναι ἀπομιμήσεις τῶν βαθυλωνιακῶν εἰδωλίων τῆς Ἰσθάρ, ὅπως γενικῶς ἐπίστευτο πρότερον, ἀπέδειξε πρὸ ἐτῶν ὁ S. Reinach (Rev. archéol. 1895, I, σ. 367. Πρὸς καὶ L'Anthropologie 1898 σ. 26 ἐξ.).

ἰδίαν ὁδόν. Καὶ τῶν εἰδωλίων ἄρα ἡ ἀνάπτυξις ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἀνεξάρτητος, ἡ ὁμοιότης δὲ τῶν νησιωτικῶν πρὸς τὰ θεσσαλικά οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει, εἰμὴ ὅτι καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου περιελαμβάνοντο εἰς τὴν εὐρεῖαν ἐκείνην περιοχὴν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀπαντῶσι τοιαῦτα εἰδώλια. Καὶ ὅπως π. χ. περὶ τῶν εἰδωλίων τῆς Μελίδης (Μάλτας) δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῶν νησιωτικῶν ἢ τἀνάπαλιν, οὕτω καὶ ἡ θεσσαλικὴ πλαστικὴ δὲν κατάγεται ἀπὸ τῆς κυκλαδικῆς ἢ κρητικῆς, ἀλλ' οὔτε καὶ αὐταὶ ἀπ' ἐκείνης. Εἶναι κλάδοι αὐτοτελεῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ στελέχους βλαστήσαντες. Τοῦτο δὲν ἀποκλείει, ἐννοεῖται, δάνεια παλαιὰ ἢ ὑστερώτερα, τοιαῦτα δὲ ἦσαν καὶ τὰ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Θεσσαλίαν εἰσαγόμενα εἰδώλια ἐξ ὠραίου νησιωτικοῦ μαρμαρίου.

Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὴν Κρήτην γραπτὰ ἀγγεῖα, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας· ὁμοίως διαδίδεται τότε εἰς τὰς νήσους τὸ σπειροειδὲς κόσμημα. Ἐὰν ἡ θεσσαλικὴ κεραμεικὴ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἐπέδρασε κατὰ τινὰ τρόπον εἰς ταῦτα, καὶ καθόλου ἐὰν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κεραμεικῆς κατὰ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα, δὲν γνωρίζομεν (1).

Ἐπίσης ἐμφανίζονται εἰς τὰς νήσους κατὰ τὴν δευτέραν κυκλαδικὴν περίοδον ὠχυρωμέναι ἀκροπόλεις, ὁ τρόπος δὲ τῆς ὠχυρώσεως αὐτῶν καθιστᾷ πιθανώτατον, ὅτι ἐνταῦθα ἐπέδρασεν ἀληθῶς ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Θεσσαλίας. Ὅμοιον τρόπον εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν καὶ βραδύτερον ἔτι.

Ἐκ τῶν ὠχυρωμένων νησιωτικῶν ἀκροπόλεων ἀρχαιοτάτη εἶναι ἡ τῆς Χαλανδριανῆς ἐν Σύρῳ (2), μετ' αὐτὴν δ' ἔρχεται ἡ τῆς Σίφνου (3) καὶ τρίτη ἡ τῆς Μήλου (4). Ἡ πρώτη εἶχε τρεῖς περιδόλους (5),

(1) Εἰς τὴν Χοιροσηλίαν τῆς Λευκάδος ἀνεκάλυψεν ὁ Dörpfeld τεμάχια γραπτῶν ἀγγείων, ἅτινα εἶδον μὲν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξετάσω ἀκριβέστερον· μοὶ ἐφάνη ὅμως, ὅτι δυνατόν εἶναι νὰ κατάγωνται ἀπὸ τῶν θεσσαλικῶν.

(2) Ἀρχ. Ἐφημ. 1899 σ. 115 ἐξ.

(3) Αὐτ. σ. 130 ἐξ.

(4) Excavations at Phylakopi σ. 30 ἐξ.

(5) Εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐφημερίδα (ἐ. ἀ.) ἐδημοσίευσεν τὸ σχέδιον μόνον τῶν δύο ἐξωτερικῶν περιδόλων, περὶ δὲ τοῦ ἐσωτάτου, τοῦ ἐπὶ τῆς

αἱ δὲ ἄλλαι ἀνὰ δύο. Ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Διμηνίου διαφέρει ἡ τῆς Σύρου κυρίως κατὰ τοῦτο, ὅτι εἰς τὸν μεσαῖον περίβολον ὑπάρχουσι προσωκοδομημένοι πύργοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ σταθῶσιν οἱ πολεμισταί· τὰ μεταπύργια ὅμως ἀκόμη δὲν εἶναι ἱκανῶς παχέα — πάχος αὐτῶν 1,40 μ. ἕως 1,60 μ. — καὶ πιθανῶς ἐφυλάσσοντο, ὅπως τὰ τεῖχη τοῦ Διμηνίου, ἤτοι κρυπτομένων τῶν πολεμιστῶν ὀπισθεν αὐτῶν· ὁμοίως ἐφυλάσσετο ὁ ἐξώτερος περίβολος, τοῦ ὁποῦ τοῦ πάχους εἶναι 1,00 μ. ἕως 1,10 μ. Τῆς Σίφνου ὁ ἐσώτερος περίβολος ἔχει ἤδη πάχος 2,40 μ. ἕως 4,10 μ., ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν εἶναι προσκεκολλημένοι κατὰ διαστήματα πύργοι, τοῦ δ' ἐξωτέρου περιβόλου τὸ πάχος εἶναι 1,30 μ. ἕως 1,60 μ. Τῆς Μήλου τέλος τὸ ἐσώτερον τεῖχος εἶναι 6 μ. παχὺ καὶ ἡδύνατο ὅλον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πύργος, ἔνεκα τούτου δὲ φαίνεται ὅτι ἐστερεῖτο ἀληθῶν πύργων, διότι εἰς τὸ σωζόμενον τμήμα τοῦλάχιστον μόνον πυργοειδῆς τις ἐξοχὴ ὑπάρχει. Τὸ ἐξώτερον τεῖχος εἶναι πάλιν πολὺ ἀσθενέστερον.

Προφανῶς ἔχομεν ἑνταῦθα βαθμιαίαν ἐξέλιξιν, ἣτις ἀκολουθεῖ τὴν ἐξῆς πορείαν. Κατ' ἀρχὰς τὰ τεῖχη ἦσαν ἀπλᾶ προτειχίσματα, ὀπισθεν τῶν ὁποίων ἐκρύπτοντο οἱ πολιορκούμενοι καὶ ἔβαλλον κατὰ τῶν ἐχθρῶν ὑπεράνω αὐτῶν. Κατόπιν προσετέθησαν εἰς τὸν περίβολον, τὸν ἀμέσως πρὸ τοῦ ἐξωτάτου κείμενον, πύργοι, εἰς αὐτοὺς δ' ἀναβαίνοντες οἱ ἀμυνόμενοι ἡδύνατο εὐκολώτερον ν' ἀποκρούσῃ τοὺς ἐπιτιθεμένους, ἐνῶ ἄλλοι ἐφύλασσον τὰ μεταπύργια ἰστάμενοι ὀπισθεν αὐτῶν. Βραδύτερον ἡυξήθη καὶ τῶν μεταπυργίων τὸ πάχος, ὥστε νὰ δύνανται καὶ ἐπ' αὐτῶν νὰ κινῶνται οἱ μαχηταί — μετὰ τοῦ πάχους δ' ἡυξήθη βεβαίως καὶ τὸ ὕψος —, καὶ τελευταῖον τὸ πυργοφόρον τεῖχος ἔγινε τόσοσιν παχὺ καὶ ὑψηλόν, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ πύργοι ἐθεωρήθησαν, φαίνεται, μᾶλλον ἢ ἥττον περιττοί. Συγχρόνως, καθόσον ἐν τῶν τειχῶν ἐνισχύετο οὕτω διὰ πύργων καὶ διὰ μεγαλυτέρου πάχους καὶ ὕψους τῶν μεταπυργίων, ἡλαττοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν περιβόλων· ἡ Χαλανδριανὴ ἔχει ὀλιγωτέρους περιβό-

λους τοῦ Διμηνίου, ἡ Σίφνος καὶ ἡ Μήλος ὀλιγώτερους πάλιν τῆς Χαλανδριανῆς.

Ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ὀχυρώσεως, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐξέλιξις τόσοσιν σαφῆς καὶ τόσοσιν λογικῇ πρόκειται, δὲν ἐγεννήθη εἰς τὰς νήσους, ἐνθα οἱ ἀρχαιότατοι συνοικισμοὶ ἦσαν, ὡς εἶδομεν, ἀτείχιστοι, ἀλλ' εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἀνεγνώρισεν ἤδη ὁ Mackenzie, ὅστις παρετήρησε προσέτι, ὅτι ἐκ τῶν τριῶν νησιωτικῶν ἀκροπόλεων ἡ ἐκάστοτε βορειότερα εἶναι καὶ ἀρχαιοτέρα κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ ἀρχαικωτέρα κατὰ τὸν τύπον⁽¹⁾. Νῦν δέ, ὅτε ἔγινε γνωστὴ ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου, δυσκόλως δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀρχαιοτάτη πατρὶς τοῦ συστήματος εἶναι ἡ Θεσσαλία⁽²⁾.

(1) Excavations at Phylacopi σ. 256.

(2) Εἰς τὰς Κυκλάδας διεδόθη τὸ σύστημα ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας ἢ τῆς Βοιωτίας, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διὰ τῆς Εὐβοίας. Διότι ὑπάρχουσι λόγοι περὶ τὸν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Σύρου, οἱ κτίσαντες τὴν ἀρχαιοτάτην νησιωτικὴν ἀκρόπολιν, ἐκ τῆς Εὐβοίας κατήγοντο. Ἀληθῶς ἡ ἀκρόπολις τῆς Χαλανδριανῆς κεῖται παρὰ τὴν θάλασσαν ἐπὶ ὀχυροῦ μεμονωμένου λόφου, ὅστις εἶναι μόνον ἐκ τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν τετραμένης πλευρᾶς εὐεπίβατος, φαίνεται δὲ ὅτι ἐρηρσίμειυσεν ὡς ὀρμητήριον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ κατελήφθησαν οἱ μᾶλλον τῆς θαλάσσης ἀπέχοντες καὶ ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως διὰ βαθείας φάραγγος χωριζόμενοι ἀγροί, ἐνθα ἀνεκαλύφθησαν τὰ νεκροταφεῖα καὶ λείψανα κατοικιῶν. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο κατέληξα ἤδη πρὸ ἐτῶν ('Αρχ. Ἐφ. 1899 σ. 127 ἐξ.), εὐκόλως δὲ συνάγεται ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ τὸν μεμονωμένον παράλιον λόφον ὀχυρώσαντες καὶ ὀρμητήριον καταστήσαντες ἦσαν ἔποικοι ἐκ τῆς θαλάσσης ἐλθόντες. Πόθεν δὲ ἦλθον, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν τάφων αὐτῶν. Διότι ἐνῶ πάντες οἱ ἀρχαιότεροι τάφοι τῶν Κυκλάδων εἶναι κιβωτοειδεῖς καὶ ἀποτελοῦνται ἐκ μεγάλων πλακῶν, οἱ τῆς Χαλανδριανῆς εἶναι ἐκτισμένοι ἐκ μικρῶν λίθων, ἔχουσι δὲ σχῆμα θαλάμου, πολὺ συχνὰ στρογγύλου, μετὰ θύρας καὶ στήγης μᾶλλον ἢ ἥττον θολοειδοῦς· ἐνίοτε ἔχουσι πρὸ τῆς θύρας καὶ μικρὰν τετράπλευρον ἐκκαψήν, οἷον ἀρχὴν δρόμου ἢ, καλυπτόμενον, κατὰ βασιν εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ τάφου. Πάντες οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι μικροὶ καὶ οἱ πλείστοι περιεῖχον ἓνα μόνον νεκρὸν, πιθανώτατα δὲ οἱ νεκροὶ δὲν εἰσῆγοντο εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς θύρας, ἀλλὰ κατεβιβάζοντο ἄνωθεν πρὸς τῆς στεγᾶς ('Αρχ. Ἐφ. 1899 σ. 82 ἐξ.). Ἐνεκα τούτου τὸ σχῆμα αὐτῶν εἶναι πολὺ παράδοξον, ἐξηγεῖται ὅμως, ἐὰν υποθέσωμεν, ὅτι εἶναι μικρογραφικαὶ τρόποι τινὰ ἀπομιμήσεις μεγαλυτέρων ὑπογείων θαλαμοειδῶν τάφων, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ νεκροὶ εἰσῆγοντο ἀληθῶς διὰ τῶν θυρῶν, ὅτε καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν δρόμοι ἢ καταβάσεις ἦσαν ἀναγκαῖοι. Ἀλλὰ τοιοῦτοι εἶναι οἱ τάφοι τῆς Χαλκίδος (ἴδε σ. 131 σημ. 2), ἡ μόνη δὲ διαφορὰ μεταξὺ ἐκείνων καὶ τῶν τάφων τῆς Σύρου, πλὴν τοῦ μεγέθους, εἶναι ὅτι οἱ τῆς Χαλκίδος εἶναι λελαξευμένοι εἰς τὸν βράχον. Εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν σημείωσιν παρέβαλα τὸ σχῆμα αὐτῶν πρὸς τὸ σχῆμα τῶν συγχρόνων περίπου τάφων τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Κουμάσας· οἱ τελευταῖοι εἶναι κτιστοὶ καὶ κατὰ τοῦτο ὁμοιάζουσι περισσύτερον πρὸς τοὺς τῆς Σύρου· λαξευτοὶ δὲ πάλιν τάφοι τοῦ αὐτοῦ σχήματος, μυκηναϊκῶν ὅμως χρόνων, ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Κρήτην παρὰ τὴν Κνωσὸν (Evans, Prehist. Tombs of Knossos σ. 15 ἐξ.). Ἀλλ' ὅτι οἱ τῆς Σύρου καταγόνται ἐκ τῶν τῆς Χαλκίδος, ἀποδεικνύουσιν ἀναμφισβητήτως τὰ ἀγγεῖα· διότι τὰ τῆς Χαλκίδος, ἅπαντα εἶναι πάντα μονόχρωμα, εἶναι μὲν καθόλου ἀπλούστερα καὶ ἀρχαϊκώ-

κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐσημείωσα ἀπλῶς, ὅτι τὰ θεμέλα αὐτοῦ φαίνονται πολὺ ἀρχαῖα. Τότε ἐδίσταξα ἀκόμη νὰ πιστεύσω, ὅτι καὶ οἱ τρεῖς περίβολοι ἀνήκον εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον.

Τὴν τελείωσιν αὐτοῦ φαίνεται ὅτι παριστῶσιν αἱ μυκηναϊκαὶ ἀκροπόλεις τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, αἵτινες ἀρκοῦνται συνήθως εἰς ἓνα μόνον ἰσχυρὸν περίβολον μετὰ σπανίων πύργων⁽¹⁾. Ἀλλ' ἡ ἀρχαιοτάτη ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, τὸ *Πελαργικόν*, εἶχε κατὰ τὴν δυτικὴν καὶ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου πλείονας τοῦ ἐνὸς περιβόλους διακοπτομένους ὑπὸ ἐννέα πυλῶν· αἱ ἀλλεπάλληλοι δὲ πύλαι, τὰς ὁποίας εὗρομεν εἰς τὸ Διμήνιον, δύνανται πιθανῶς νὰ δώσωσιν ἰδέαν τινὰ καὶ περὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ *Ἑννεαπύλου*.

Ὁμοίως ἀρχαῖαί τε καὶ ἀκροπόλεις τῆς Θεσσαλίας, ὡς αἱ τοῦ Κιερίου, τῶν Φθιωτῶν Θηβῶν, καὶ τρίτη κειμένη ΒΔ τῶν Φαρσάλων ἐπὶ θέσεως, ἣτις ὀνομάζεται σήμερον Κτούρι ἢ Κουτούρι⁽²⁾, ἦσαν ὡχυρωμένοι, ὡς δεικνύουσι τὰ ἐρείπια αὐτῶν, διὰ διπλῶν ἢ τριπλῶν περιβόλων. Εἰς τὴν Φωκίδα δὲ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἀκόμη ὡχυρώθη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ πόλις Ἀμβρυσος καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (X 36, 2) περιγραφὴ τῶν τειχῶν αὐτῆς ἐνθυμίζει ἀληθῶς τοὺς περιβόλους τοῦ Διμήνιου⁽³⁾.

τετα, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ὁμοιάζουσι τόσον πρὸς τὰ τῆς Σύρου, ὥστε δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ταῦτα ἐξ ἐκείνων προήλθον. Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ θέσις τῆς Χαλανδριανῆς εἰς τὰ βορειότερα τῆς Σύρου, τὰ πρὸς τὴν Εὐβοίαν, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Πιστεύω λοιπόν, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Χαλανδριανῆς ἦσαν μετανάσται ἐκ τῆς Εὐβοίας καὶ ὅτι ἐκεῖθεν εἰσῆγαγον πρῶτοι οὗτοι εἰς τὰς Κυκλάδας συγχρόνως τὸ θεσσαλικὸν ὡχυρωτικὸν σύστημα καὶ τὸ σχῆμα τῶν θαλαμοειδῶν τάφων. Ἐπειδὴ ὅμως περὶ τὴν Χαλανδριανὴν ὁ σκληρὸς τιτανόλιθος δὲν ἦτο κατάλληλος πρὸς λάξευσιν ὑπογείων θαλάμων, ἔκτιζον αὐτοὺς διὰ λίθων· τοῦτο δ' ἠνάγκασε νὰ σμικρύνουσι τὰς διαστάσεις των, διότι ἡ στέγαις μεγάλων θαλάμων διὰ μικρῶν λίθων παρῆχε, φαίνεται, δυσχερείας.

Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ἀπὸ βορειοτέρας χώρας καταγωγὴ τῶν τάφων τῆς Χαλανδριανῆς δὲν ἀποδεικνύει τι περὶ τῆς ἐν γένει καταγωγῆς τοῦ σχήματος, τὸ ὅποιον εἶναι τόσον διαδεδομένον περὶ τὴν Μεσόγειον.

(¹) Πρβ. τὰ τεῖχη τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος, τοῦ Παλιοκάστρου τῆς Κωπαίδος (Ἄρνης κατὰ Noack) κ. ἄ. Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὰ τεῖχη τῆς Τίρυνθος παρατηρῶ, ὅτι ὁ S. Wide ἀναφέρει ἐν Berl. Philol. Wochens. 1901 σ. 795 περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Στάη εἰς τὸ Διμήνιον μνημονεύει χώρον τινα μεταξὺ δύο τειχῶν στενούμενον πρὸς τὰ ἄνω καὶ παραβάλλει αὐτὸν πρὸς τὰς σύριγγας τῆς Τίρυνθος. Ὑποθέτω, ὅτι ἐννοεῖ τὸν χώρον μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ τοῦ τμήματος 19-20 τοῦ δευτέρου· τὸ τμήμα τοῦτο εἶχε κλιθῇ ἐκ τοῦ χρόνου πρὸς τὰ ἔσω καὶ οὕτω ἠδυνάτο τις νὰ νομίσῃ, ὅτι πρὸς τὰ ἄνω συνήπτετο μετὰ τοῦ πρώτου περιβόλου. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν φαίνεται ἀληθές, μήπως ὅμως αἱ σύριγγες τῆς Τίρυνθος κατὰγονται· πραγματικῶς ἀπὸ τῶν στενῶν διαδρόμων, τῶν μεταξὺ τῶν περιβόλων κειμένων;

(²) Κατὰ τὸν Heuzey (Mission en Macéd. σ. 411. 412) ἔκειτο ἐνταῦθα ἡ Παλαιφάρσαλος.

(³) Ὁ ἔφορος Σωτηριάδης ἀνεκάλυψεν εἰς τὰ αὐτὰ μέρη, κατὰ τὴν

Ἐτι σπουδαιότερα καὶ σημαντικώτερα εἶναι ἄλλη συμφωνία μεταξὺ τῆς θεσσαλικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τῆς τῶν ἐπομένων ἐποχῶν — ἡ τῶν μεγάρων τοῦ Σέσκλου καὶ Διμήνιου πρὸς τὰ μέγαρα τῆς μυκηναϊκῆς καὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ναόν.

Ὁ ἀρχαιότατος τύπος τοῦ θεσσαλικοῦ μεγάρου συνέκειτο βεβαίως μόνον ἐκ τοῦ δώματος καὶ τοῦ προδόμου. Τὸ δῶμα, ὅπου ὑπῆρχεν ἡ ἐστία, ἦτο τὸ ἐνδιαίτημα ὅλης τῆς οἰκογενείας, εἰς αὐτὸ ἔτρωγον καὶ ἐκοιμῶντο — οἱ ἄγαμοι υἱοὶ ἠδύναντο τὸν πλεῖστον χρόνον τοῦ ἔτους νὰ κοιμῶνται καὶ εἰς τὸν πρόδομον —, εἰς αὐτὸ ἐδέχοντο τοὺς φίλους καὶ ξένους καὶ εἰς αὐτὸ ἐφύλασσαν τοὺς καρπούς, τὰ στρώματα κλπ. Βραδύτερον ἐσκέφθησαν ν' ἀποχωρίσωσι τὸν μυχὸν τοῦ δώματος διὰ τοίχου, οὕτω δὲ προέκυψε δεύτερος τελειότερος τύπος τοῦ μεγάρου ἔχων θάλαμον χωριστὸν ἀπὸ τοῦ δώματος. Ὁ θάλαμος ἦτο ἀναμφιβόλως προωρισμένος ἀποκλειστικῶς διὰ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας, μάλιστα δὲ διὰ τὰς γυναῖκας, αἵτινες ἐνταῦθα διέτριβον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ εἰργάζοντο καὶ ἐκοιμῶντο· προσέτι ἔχρηστέμευε νῦν ὁ θάλαμος καὶ ὡς ταμεῖον διότι ἦτο τὸ ἀσφαλέστερον μέρος τῆς οἰκίας.

Τοῦ πρώτου τύπου ἀσφαλὲς παράδειγμα δὲν εὗρομεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν⁽¹⁾· δὲν δυνάμεθα ὁμῶς ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἔχι μόνον ὑπῆρξέ ποτε — ἀφοῦ ἐξ αὐτοῦ παρήχθη ὁ δεύτερος —, ἀλλ' ὅτι καὶ μετὰ τὴν γέννησιν ἐκείνου ἐξηκολούθει νὰ διατηρῇται εἰς τὰς ἀπλουστεράς οἰκίας.

Ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἅτινα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Διμήνιον, δὲν προκύπτει σαφῶς, ὅτι οἱ τύποι οὗτοι τῶν μεγάρων ἦσαν ἐν χρήσει καὶ τότε⁽²⁾. Ἀλλ' εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἀπαντᾷ ὁ ἀπλούστερος τύπος, ὁ ἐκ προδόμου καὶ δώματος συγκεῖμενος (πρβ. τὸ μέγαρον τῶν γυναικῶν ἐν Τίρυνθι).

Σχίστην ὁδόν, καὶ μικρὸν φρούριον, ἐλληνικῶν χρόνων, κείμενον ἐπὶ λόφου, τὸ ὅποιον ἐπίσης περιβάλλεται ὑπὸ διπλοῦ τεύχους.

(¹) Τὸ οἰκοδόμημα 24 (σ. 63) τοῦ Διμήνιου δυνατόν ἄλλῳ ἢ ἀπετελεῖτο μόνον ἐκ προδόμου καὶ δώματος, ὡσαύτως δὲ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι εἶχε θάλαμον ἢ οἰκία 37 τοῦ Σέσκλου (σ. 84). Ἡ καλύβη ὅμως τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (εἰκ. 25, σ. 116) συνέκειτο πραγματικῶς μόνον ἐκ τοῦ κυκλικοῦ δωματίου καὶ ἐνός προκειμένου χώρου, ὅστις ἀντεστοίχει πρὸς πρόδομον.

(²) Μόνον τὸ οἶκημα 34 (I 2) τοῦ Σέσκλου (σ. 110) δυνατόν νὰ ἦτο τοιοῦτο μέγαρον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο βέβαιον δὲν εἶναι.

Ἀπαντᾷ προσέτι παραλλαγή αὐτοῦ, ἥτις ἀντὶ τοῦ ἀπλοῦ προδόμου ἔχει δύο προδόμους, τὸν μὲν κλειστόν, τὸν δ' ἕτερον ἀνοικτὸν (μέγαρον τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Τίρυνθα). Ὁ δεύτερος τύπος δὲν εὐρίσκεται εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Μυκηνην καὶ τῆς Τύρινθος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυσεξήγητον. Διότι ὁ βίος τῶν βασιλέων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἐν γένει ἀπεῖχε πολὺ τῆς ἀρχαϊκῆς ἀπλότητος, αἱ δὲ βασίλισσαι, αἵτινες περιεστοιχίζοντο ὑπὸ πολλῶν δούλων γυναικῶν, δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ διαιτῶνται εἰς ἓνα θάλαμον κείμενον εἰς τὸ βάθος τοῦ μεγάρου τῶν ἀνδρῶν. Ἐνεκα τούτου ὠκοδομήθη εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐκεῖνα, ὡς καὶ εἰς τὸ τῆς Ἀρνης, ἰδίᾳ κατοικία τῶν γυναικῶν, ὁ δὲ θάλαμος, ὁ ὀπίσω τοῦ ἀνδρῶνος, κατηργήθη, διότι ἦτο ἄχρηστος πλέον. Ἐπίσης ἔνεκα τοῦ μεγαλοπρεποῦς βίου καὶ τῶν πολυπληθῶν δούλων καὶ δορυφόρων προστετέθη βεβαίως εἰς τὸ μέγαρον τῶν ἀνδρῶν καὶ ὁ δεύτερος πρόδομος. Αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται ὀφείλονται πιθανῶς κατὰ μέγα μέρος εἰς ἐπίδρασιν ἐκ Κρήτης. Τούλάχιστον φαίνεται, ὅτι εἰς ἄλλα — π. χ. τὴν στέγην, τὰς βάσεις καὶ τὴν μορφήν τῶν κιόνων, τὰς πολλὰς θύρας τοῦ προδόμου εἰς τὸ μέγαρον τῶν ἀνδρῶν ἐν Τίρυνθι, τὴν καλλιτεχνικὴν διακόσμησιν κλ. — ἡ χρητικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπέδρασε σημαντικῶς ἐπὶ τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος⁽¹⁾. Ὅτι ὅμως τὸ μετὰ συνεχομένου θαλάμου μέγαρον ἐσώζετο καὶ κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, ἀποδεικνύεται μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου τῆς Ἀγίας Τριάδος παρὰ τὴν Φαιστόν· διότι τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ ἀνακτόρου τούτου εἶναι μέγαρον συγκείμενον, ὡς φαίνεται, ἐκ προδόμου, δώματος καὶ θαλάμου⁽²⁾.

(1) Πρὸς Dörpfeld, Ath. Mitt. 1905 σ. 287 ἐξ. καὶ Noack, Hom. Paläste σ. 24 ἐξ. Εἶναι περιττὸν ἵσως νὰ δηλώσω ῥητῶς, ὅτι δὲν ἀποδέχομαι τὴν γνώμην τοῦ Mackenzie, ὅστις προσπαθεῖ (Annual of the Br. School XII σ. 250 ἐξ.) ν' ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ μυκηναϊκὸν μέγαρον καθόλου — δηλαδὴ καὶ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα — εἶναι μεταρρυθμισίς τοῦ χρητικοῦ. Αἱ μεταξὺ αὐτῶν θεμελιώδεις διαφοραὶ (ἴδε Noack ἐ. ἀ.) δὲν δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

(2) Ὁ Dörpfeld, Ath. Mitt. 1907 σ. 587, λέγει, ὅτι τὸ μέγαρον εἶχε πρόδομον καὶ ὀπισθόδομον (Vor- und Hinterhalle). Ἡ ἐξέδοδος ὅμως εἰς αὐτὸ ἔκειτο πιθανώτατα οὐχὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, τὴν παρὰ τὸν δρόμον (Halbherr, Memorie del R. Istituto Lombardo XXI σ. 238), ἀλλ' εἰς τὴν δυτικὴν, πρὸ τῆς ὁπίας θὰ ὑπῆρχεν αὐλή. Ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει δὲ ὁ χώρος 18. 19 τοῦ σχεδίου τοῦ Halbherr (ἐ. ἀ. πίν. I), ἐὰν ἦτο ὀπισθόδομος, θὰ

Ἡ συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τὰ μέγαρα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἀμφισβητήσιμος⁽¹⁾, ἐκτίσθη δέ, ὅπως φρονεῖ ὁ Dörpfeld καὶ ἐγὼ προθύμως δέχομαι, ὑπὸ κατακτητῶν Ἑλλήνων (Ἀχαιῶν).

Τὰ ὁμηρικὰ μέγαρα γνωρίζομεν μόνον ἐκ τῶν περιγραφῶν τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' αἱ περιγραφαὶ αὗται εἶναι δυστυχῶς ἀόριστοι καὶ ἐρμηνεύονται ἄλλως ὑπὸ ἄλλων. Οὐχ ἦττον θεωρῶ πιθανώτατον, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου ὑπῆρχον οἰκίαι ὠκοδομημέναι κατὰ τὸν δεύτερον τύπον τῶν θεσσαλικῶν μεγάρων. Διότι εἰς τὴν Ἰλιάδα (Ζ 316) λέγεται, ὅτι ἡ οἰκία τοῦ Πάριδος ἀπετελεῖτο ἐκ θαλάμου, δώματος καὶ αὐλῆς, ἀναφέρεται δὲ τὸ πρᾶγμα κατὰ τρόπον, ὅστις δεικνύει, ὅτι ταῦτα ἐθεωροῦντο ὡς τὰ κύρια μέρη ἀρτίας οἰκίας· προδόμον δὲν γίνεται μνεῖα, ἀλλ' εἶναι εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οὗτος περιλαμβάνεται εἰς τὸ δῶμα⁽²⁾.

Τὴν θέσιν τοῦ θαλάμου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πά-

εἶχε δυσανάλογον βάθος — ἐξ μέτρων δηλαδὴ — καὶ μεγαλύτερον τοῦ βάθους τοῦ προδόμου· ἔνεκα τούτου πιστεύω μᾶλλον, ὅτι ἦτο θάλαμος κλειστός.

(1) Πρὸς Mackenzie, Exc. at Phylacopi σ. 271 καὶ Annual of the Br. School XI σ. 220, XII σ. 258. Dörpfeld, ἐ. ἀ.

(2) Κατὰ τὸν Noack (Hom. Paläste σ. 50 ἐξ.) εἰς τὸ χωρίον Ἰλ. Ζ 316 δῶμα μὲν σημαίνει τοὺς διαδρόμους, τὰ οἰκήματα τῶν δούλων, τὰ ταμεῖα κ.τ.τ., θάλαμος δὲ ἐκεῖνο, ὅπερ ἡμεῖς ὀνομάζομεν δῶμα ἤτοι τὸ δωμάτιον, εἰς τὸ ὅποιον ὑπῆρχεν ἡ ἐστία· διότι ὁ Noack πιστεύει, ὅτι οὕτε ὁ Πάρις οὕτε ἄλλος τις τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων — πλην τοῦ Ὀδυσσεύς — εἶχεν ἴδιον θάλαμον χωριστὸν ἀπὸ τοῦ δωματίου, εἰς τὸ ὅποιον καὶ ἔτρωγον καὶ ἐξέινον τοὺς ξένους. Τὴν γνώμην ταύτην, τὴν ὁποίαν παρεδέχθησαν ἦδη καὶ ἄλλοι (π. χ. ὁ Cauer, Neue Jahrb. für das kl. Altertum 1905 σ. 7 καὶ ὁ Graef, Berl. Philol. Wochens. 1905 σ. 915), ἀπέκρουσεν ὀρθότατα ὁ Dörpfeld (Ath. Mitt. 1905 σ. 280). Καὶ αὐτὸς ὁ Dörpfeld ὅμως ἄλλαχού (Troja und Ilion σ. 611) δὲν ἠρμήνευσε, νομίζω, καλῶς τὸ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πάριδος ἀναφερόμενον ὁμηρικὸν χωρίον· διότι θέλων νὰ προσαρμόσῃ αὐτὸ εἰς οἰκήματά τινα μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἀνακαλυφθέντα εἰς τὸ Ἰλιον καὶ ἀποτελούμενα μόνον ἐκ προδόμου καὶ δώματος παρεδέχθη, ὅτι δῶμα παρ' Ὀμήρῳ δηλοῖ τὸν πρόδομον, θάλαμος δὲ τὸ κλειστὸν δωμάτιον. Ἀλλ' ἡ σημασία τῆς λέξεως δῶμα εἶναι φανερά· σημαίνει τὴν οἰκίαν. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰς ἀρχὰς αἱ οἰκίαι ἀπετελοῦντο — πλην τοῦ προδόμου — μόνον ἐκ τοῦ δωματίου, εἰς τὸ ὅποιον ὑπῆρχεν ἡ ἐστία, τὸ δωμάτιον ἐκεῖνο ὀνομάζετο δῶμα. Βραδύτερον προστετέθησαν ἄλλοι χώροι — ὁ θάλαμος, ταμεῖα, οἰκήματα δούλων —, τότε δὲ ἡ λέξις ἔλαβε διπλὴν σημασίαν· ἐσήμαινεν ἄλλοτε μὲν τὴν οἰκίαν καθόλου μετὰ πάντων αὐτῆς τῶν παραρτημάτων — εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην γίνεται συχνὰ χρῆσις τοῦ πληθυντικοῦ δῶματα —, ἄλλοτε δὲ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο δωμάτιον, τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα τῆς οἰκίας, ὅστις καὶ νῦν ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν δῶμα, διότι εἰς αὐτὸ κατῴκει ὁ οἰκοδεσπότης. Δὲν δύναται ἄρα νὰ ὀνομασθῇ δῶμα μόνον ὁ πρόδομος, ἀλλ' οὕτε μόναι αἱ ἀποθήκαι καὶ οἱ διάδρομοι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ μέγαρον. Εἰς τὸν στίχον Ὀδ. χ 494, ἐνθα λέγεται, ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς «διεθεῖωσε μέγαρον καὶ δῶμα καὶ αὐλήν», τὸ μέγαρον δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὸ δῶμα, ἀλλ' εἶναι μέρος αὐτοῦ· ὁ Ὀδυσσεὺς διεθεῖωσε τὸ μέγαρον καὶ (ὅλην) τὴν οἰκίαν.

ριδος δὲν ὀρίζει ὁ Ὅμηρος. Ἡ ἀπορία ὅμως αὕτη λύεται διὰ τῆς βοήθειας ἄλλων χωρίων. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Τηλέμαχος καὶ ὁ Πεισίστρατος φιλοξενούνται εἰς τὸ μέγαρον τοῦ Μενελάου, εἰσέρχεται εἰς αὐτὸ ἐκ τοῦ θαλάμου ἡ Ἑλένη ἀκολουθουμένη ὑπὸ τῶν ἀμφιπόλων τῆς. Ἡ εἰσοδος αὐτῆς, ὅπως περιγράφεται, καθιστᾷ πιθανόν, ὅτι ὁ θάλαμος συνείχετο μετὰ τοῦ δώματος. Ἀλλὰ τὸν θάλαμον τοῦτον βεβαίως ἐννοεῖ πάλιν ὁ ποιητής, ὅταν εἰς τὴν αὐτὴν ῥαψωδίαν, στ. 304. 305, λέγῃ, ὅτι ὁ Ἀτρεΐδης καὶ ἡ Ἑλένη κατεκλίθησαν «*μυχῷ δόμου*». Ἄρα ἔκειτο ὁ θάλαμος εἰς τὸ βάθος τοῦ δώματος. Ὁμοίως ὁ Νέστωρ (Ὀδ. γ. 402) καὶ ὁ Ἀλκίνοος (Ὀδ. η. 346) κοιμῶνται «*μυχῷ δόμου*», ἐπομένως καὶ εἰς τὰ μέγαρα τούτων ἐφαινόζοντο οἱ ποιηταὶ θάλαμον κείμενον ὀπίσω τοῦ δώματος· κατὰ μίμησιν δ' αὐτῶν καὶ τὸ σπήλαιον τῆς Καλυψοῦς ἦτο εἰς δύο διηρημένον. Ἐπίσης ἡ σκηνὴ τοῦ Ἀχιλλέως εἶχεν ἴδιον θάλαμον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκοιμᾶτο ὁ ἥρωας «*μυχῷ κλισίης*», ὅπως καὶ ὁ Πάτροκλος. Εἰς αὐτὸν δὲ βεβαίως διέμενον συνήθως αἱ δοῦλαι, καὶ οὐχὶ εἰς τὸ δῶμα, ὅπου ὁ Ἀχιλλεὺς ἐδέχετο τοὺς «*βουλευφόρους*» καὶ ὅπου ἐφιλοξένησε τοὺς πρέσβεις τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν γέροντα Πρίαμον, — ἀλλ' οὐτε καὶ ἔξω εἰς ἴδιον οἶκημα· διότι, ὅταν διατάσσωνται νὰ στρώσωσιν εἰς τὸν πρόδομον τὴν κλίνην τοῦ Πριάμου, ἐξέρχονται ἐκ τοῦ μεγάρου. Τέλος περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικωνίτιδος εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ὀδυσσεὺς ὑπάρχουσι διαφωνίαι, ἡ πιθανωτέρα ὅμως γνώμη εἶναι, ὅτι καὶ αὕτη ἔκειτο ὀπίσω τοῦ μεγάρου τῶν ἀνδρῶν.

Ὁ πρόδομος τῶν ὁμηρικῶν μεγάρων ἦτο ἀπλοῦς καὶ εἶχε μορφήν στοᾶς ἢ αἰθούσης. Ἀλλὰς λεπτομερείας περὶ αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν, καθόλου ὅμως φαίνεται, ὅτι διετήρησαν ταῦτα, ὅπως καὶ τὸ μέγαρον τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἀκραιφνέστερον τὸν τύπον τῶν θεσσαλικῶν μεγάρων ἢ τὰ μέγαρα τῶν ἀνδρῶν ἐν Τίρυνθι καὶ Μυκῆναις.

Ἐτι μᾶλλον καταφανὴς εἶναι ἡ συγγένεια τοῦ θεσσαλικοῦ μεγάρου πρὸς τὸν δωρικὸν ναόν. Ἰδίως ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἀκριβῶς εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ναοὺς πολὺ συχνὰ ἀπαντᾷ τὸ ἄδυτον, ἥτοι δεύτερον δωμάτιον κείμενον ὀπίσω τοῦ σηκοῦ⁽¹⁾· διότι τὸ ἄδυτον τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν

(1) Ἄδυτον εἶχεν ἤδη ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὸ Ἴλιον (Ἰλ.

θάλαμον τῶν μεγάρων τοῦ πληρεστεροῦ τύπου. Καὶ ὅπως ὁ θάλαμος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ δῶμα, ἦτο τὸ ἀπόκρυφον δωμάτιον τῆς οἰκογενείας, εἰς τὸ ὁποῖον, πλὴν τῶν μελῶν αὐτῆς, βεβαίως ὀλίγοι ἄλλοι ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν, οὕτω καὶ τὸ ἄδυτον τῶν ναῶν ἦτο τὸ ἀγιώτατον καὶ ιερώτατον καὶ μᾶλλον δυσπρόσιτον εἰς τοὺς κοινούς θνητοὺς μέρος αὐτῶν. Εἰς ἄλλους ναοὺς, ἐπειδὴ ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἀδύτου, διετηρήθη μὲν ὁ θάλαμος, ἐχρησίμευεν ὅμως, ὅπως πάλιν εἰς τὰ μέγαρα, ὡς ταμεῖον ἢ θησαυρός, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφυλάσσοντο χρήματα ἢ πολύτιμα ἀναθήματα. Τοιοῦτου ναοῦ παράδειγμα παρέχει ὁ Παρθενών. Ὅτι ὅμως καὶ ἐνταῦθα τὸ ὀπίσω τοῦ σηκοῦ κείμενον δωμάτιον ἀληθῶς ἀπὸ τοῦ θαλάμου τοῦ μεγάρου κατάγεται, ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, τὸ ὁποῖον ἔφερε· διότι τὸ δωμάτιον τοῦτο ὠνομάζετο κατ' ἐξοχὴν Παρθενὼν ἥτοι *θάλαμος τῆς παρθένου*, καὶ ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθη οὕτω καὶ ὁλος ὁ ναός⁽¹⁾.

Καὶ πολλὰ λεπτομέρεια τῶν δωρικῶν ναῶν ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰ θεσσαλικά μέγαρα. Οὕτω δὲν εἶχον πάντα τὰ μέγαρα ὁπισθοδόμον καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχῳσι, διότι πολλῶν ἢ ὁπισθία πλευρὰ συνείχετο μετ' ἄλλων οἰκοδομημάτων· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ναῶν οὐχὶ ὀλίγοι ἐστεροῦντο τοῦ ὁπισθοδόμου. Ἐπειτα ὁ πρόδομος 4 τοῦ διπλοῦ μεγάρου τοῦ Σέσκλου (εἰκ. 18) ἦτο κλειστὸν δωμάτιον· τὸ αὐτὸ βλέπομεν πάλιν εἰς τοὺς προνάους ναῶν τινῶν. Οἱ κίονες εἰς τὰς οἰκίας τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνίου δὲν εἶχον βάσεις, διότι τὰ κάτω ἄκρα αὐτῶν ἦσαν ἐμπεπῆγμένα εἰς τὸ δάπεδον· ὁμοίως καὶ αἱ κίονες τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ πατοῦσιν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου. Τελευταῖον ἡ στέγη τῶν θεσσαλικῶν μεγάρων ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀετοειδής, ὁμοία δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο ἐξ ἀρχῆς καὶ ἡ στέγη τῶν δωρικῶν ναῶν⁽²⁾.

Καθόλου λοιπὸν δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι τὰ θεσσαλικά μέγαρα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἶναι τὰ ἀρχέτυπα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν τὰ μέ-

E 448. 512), ἐκ τῶν ἐννέα δὲ ναῶν τοῦ Σελινουῦντος μόνος ὁ νεώτατος καὶ ἐλάχιστος πάντων ἐστέρειτο αὐτοῦ. Koldewey und Puchstein, Gr. Tempel in Unteritalien σ. 192.

(1) Πρὸς Petersen, Arch. Jahrb. 1907 σ. 14.

(2) Πρὸς Koldewey und Puchstein, ἔ. ἀ. σ. 221.

γαρα τῆς μυκηναϊκῆς καὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς καὶ ὁ δωρικὸς ναός. Τὸ ὁμηρικὸν μέγαρον καὶ ὁ ναὸς ἀναπαριστῶσι τὰ ἀρχέτυπα ἐκεῖνα πιστότερον ἢ τὰ χρητικὴν ἐπίδρασιν ὑποστάντα μυκηναϊκὰ μέγαρα τῶν ἀνδρῶν⁽¹⁾. ἀλλὰ παρ' αὐτὰ διετηρήθησαν ἀμετάβλητα καὶ κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν τὰ δύο σχήματα τῶν παναρχαίων θεσσαλικῶν μεγάρων, μετὰ τὸ τέλος δ' αὐτῆς ἐχρησίμευσαν ὡς ὑποδείγματα τῶν ναῶν. Τὴν συνέχειαν τῆς παραδόσεως μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἀκόμη κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἡ γυναικωνῆτις κεῖται, ὁσάκις εἶναι δυνατόν, ὀπίσω τοῦ ἀνδρῶνος.

Τελευταῖον παρατηρῶ, ὅτι καὶ αἱ αὐλαί, ἐντὸς τῶν ὁποίων κεῖνται τὰ μέγαρα τῆς μυκηναϊκῆς καὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς, συμφωνοῦσι παραδόξως πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ ἐσωτάτου περιβόλου τοῦ Διμηνίου· διότι καὶ ἐκεῖ εὗρομεν ὅχι μόνον στοὰν κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ βωμὸν ἰδρυμένον ἀπέναντι τοῦ μεγάρου τοῦ βασιλέως, ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὴν Τίρυνθα.

3. Ἐθνολογικὰ συμπεράσματα.

Τὸ ὄνομα τοῦ λαοῦ ἢ τῶν λαῶν, οἵτινες εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Βοιωτίαν ὑπῆρξαν οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, οὐδέποτε πιθανῶς θὰ μάθωμεν μετὰ βεβαιότητος. Εἶναι ὅμως ἄξιον τοῦ κόπου, νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐνδείξεις αἱ τῶν ἀρχαίων παραδόσεις περὶ τῶν παλαιοτάτων κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, διότι ἴσως εἶναι δυνατόν νὰ συναχθῇ ἐντεῦθεν πιθανόν τι συμπέρασμα.

Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος λέγεται, ὡς γνωστόν, ὅτι κατώκησάν ποτε οἱ *Πελασγοί*, οὐδαμοῦ ὅμως ἡ ὑπαρξίς αὐτῶν εἶναι τόσον βεβαία, ὅσον εἰς τὴν Θεσσαλίαν⁽²⁾. Οἱ Πελασγοὶ εἶναι οἱ ἀρχαιοτάτοι κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης, νικῶσι δ' αὐτοὺς καὶ τοὺς ὑποτάσσουσιν ὁ Δευκαλίων καὶ ὁ υἱὸς

(1) "Οτι ὁ ναὸς καὶ τὸ ὁμηρικὸν μέγαρον ἀνάγονται εἰς πρότυπον ἀρχαιότερον τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου τῶν ἀνδρῶν, ἀνεγνώρισεν ἤδη ὁ Noack, *Hom. Paläste* σ. 71. 72.

(2) Ed. Meyer, *Forschungen zur alten Geschichte* I σ. 32. Busolt, *Gr. Gesch.* I² σ. 165 ἐξ. 'Ο J. L. Myres ἐν νεωτάτῳ ἔργῳ (*Journal of Hell. Stud.* 1907 σ. 178 ἐξ.) ὑποστηρίζει ἀντίθετον γνώμην, ἀλλὰ δὲν μοι φαίνεται, ὅτι κατώρθωσε νὰ καταστήσῃ τὴν γνώμην του ταύτην λίαν πιθανήν.

αὐτοῦ Ἕλληνα, ἥτοι οἱ γενάρχαι τῶν ἱστορικῶν ἐλληνικῶν φυλῶν.

Ἄλλος προελληνικὸς λαός, τοῦ ὁποίου τὰ ἱχνη ἀνευρίσκονται εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἶναι οἱ *Θρᾶκες*. Ἡ ἀνάμνησις αὐτῶν ἐνταῦθα δὲν ἦτο κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους τόσον ζωηρά, ὅσον ἡ τῶν Πελασγῶν, οὐχ ἥττον ἢ ὑπαρξίς καὶ τούτων εἶναι ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένη⁽¹⁾.

Οἱ δύο οὗτοι λαοί, Πελασγοὶ καὶ Θρᾶκες, δικαιούνται βεβαίως νὰ ληφθῶσι πρῶτοι ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν ζήτησιν ταύτην, πιστεύω δὲ ἀληθῶς, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις συνηγοροῦσαι ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι οὗτοι ἦσαν οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ, περὶ οὗ ὁ λόγος.

Πρῶτον. Εἶναι ἄξια προσοχῆς ἡ σύμπτωσις, ὅτι οἱ Θρᾶκες ἀναφέρονται νοτιώτερον τῆς Θεσσαλίας μάλιστα εἰς τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν, τὰς δύο δηλαδὴ χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἀπαντᾷ πολιτισμὸς τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τόσον συγγενεῦων πρὸς τὸν θεσσαλικόν. Αἱ Ἀβαί ἦσαν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη θρακικὴ πόλις, εἰς τὴν Δαύλειαν ἐβασίλευεν ὁ Θρᾶξ Τηρεὺς, οἱ Θρᾶκες πολεμοῦσι πρὸς τοὺς Μινύας τοῦ Ὁρχομενοῦ καὶ πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς. Οἱ Πελασγοὶ ὡσαύτως μνημονεύονται εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἐνθα συμμαχοῦσι μετὰ τῶν Θρακῶν, ἵνα πολεμήσωσι κατὰ τῶν Θηβαίων. Ὁ σύνδεσμος δὲ μεταξὺ τῶν δύο λαῶν ἐκδηλοῦται ἐνταῦθα πιθανῶς καὶ διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ Θρακὸς Ἀρεως μετὰ τῆς πελασγικῆς Ἀρροδίτης⁽²⁾.

Δεύτερον. Εἰς τινὰς τῶν Κυκλάδων καὶ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν εὗρομεν σύστημα ὀχυρώσεως καταγόμενον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπὸ τοῦ θεσσαλικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Διμηνίου καὶ τὸ ὁποῖον εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Φωκίδα διετηρεῖτο μέχρι τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἀλλὰ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν ἐτείχισαν κατὰ τὴν παράδοσιν οἱ Πελασγοί⁽³⁾, εἰς τὰς Κυκλάδας δὲ ἔφερε τὸ σύστημα

(1) Ἰδὲ Tümpel ἐν Pauly-Wissowa, *Realencykl.* II σ. 644 ἐξ.

(2) Tümpel ἔ. ἀ. I σ. 2731 καὶ II σ. 647. Πρβ. καὶ Fick, *Vorgriechische Ortsnamen* σ. 123, ὅστις λέγει, ὅτι εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα οἱ Θρᾶκες εἶναι συνοδοὶ τῶν Πελασγῶν.

(3) Περὶ τῆς γνώμης τοῦ Ed. Meyer, (*Forschungen zur alten Gesch.* I σ. 9), ὅτι τὸ *Πελαγικόν* οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μετὰ τῶν Πελασγῶν, ἰδὲ Wilamowitz, *Aristoteles und Athen* II σ. 73 σημ. 4, καὶ Judeich ἐν Pauly-Wissowa, *Realenc.* II σ. 2209.

λαὸς ἐκ τῆς Εὐβοίας μεταναστεύσας. Τίς ἦτο ὁ λαὸς οὗτος δὲν γνωρίζομεν βεβαίως, γνωστότατον ὅμως εἶναι, ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαίους οἱ Θρᾷκες διέβησαν εἰς τὴν Εὐβοίαν ἐκ τῆς Φωκίδος, περὶ τούτων δὲ τῶν Θρακῶν τῆς Εὐβοίας ἐσφύζετο, ὅπως καὶ περὶ τῶν Πελασγῶν, παράδοσις, ὅτι ἦσαν κτίσται ὀχυρῶν ἀκροπόλεων· διότι κατὰ τινὰ παλαιὸν σχολιαστὴν τοῦ Εὐριπίδου (Ὁρ. 965) οἱ Κύκλωπες, οἵτινες ἐτείχισαν τὰς Μυκῆνας καὶ τὴν Τίρυνθα, δὲν ἦλθον ἐκ Λυκίας, ἀλλ' ἦσαν «θρακικὸν ἔθνος ἀπὸ Κύκλωπος βασιλέως οὕτως ὠνομασμένοι· οὗτοι πολέμῳ ἐξαναστάντες τῆς ἰδίας γῆς, ἄλλοι ἄλλη ψκίσθησαν, οἱ πλείονες δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Κουρήτιδι⁽¹⁾ ἦσαν δὲ ἄριστοι τεχνῖται πρὸς οἰκοδομίαν».

Τρίτον. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (II 51) οἱ Ἕλληνες ἔμαθον παρὰ τῶν Πελασγῶν ν' ἀπεικονίζωσι τὸν Ἑρμῆν ἰθυφαλλικόν· εἶναι δὲ βεβαίως ἄξιον σημειώσεως, ὅτι εἰς τὸ Σέσκλον, πλὴν τῶν δύο λαῶν, αἵτινες ἔχουσι σχῆμα φαλλοῦ (εἰκ. 102 καὶ 103), καὶ πλὴν τοῦ ἀνδρικοῦ εἰδωλίου, τὸ ὁποῖον ἄπτεται τοῦ αἰδοῦ (πίν. 33, 2), ἀνεκαλύφθησαν καὶ δύο τεμάχια προερχόμενα ἀπὸ ἀσέμνων πλαστικῶν συμπλεγμάτων, ὡς φαίνεται⁽²⁾.

Τέταρτον. Καὶ θεῶν ὀνόματα ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τῶν Πελασγῶν κατὰ τὸν αὐτὸν Ἡρόδοτον. Διότι οἱ δῖοι Πελασγοὶ ἦσαν καθόλου σοφοὶ λαός· σοφοὶ περὶ τὴν γεωργίαν, σοφοὶ περὶ τὴν τειχοδομίαν καὶ οἰκοδομίαν, σοφοὶ περὶ τὰ θεῖα. Ἡ αἵγλη δὲ αὕτη τῆς σοφίας, ἥτις περιβάλλει τὸ ὄνομα αὐτῶν, εἶναι εὐεξήγητος, ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι τὰ λείψανα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Βοιωτίαν ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος εἰς αὐτούς· διότι ὁ πολιτισμὸς ἐκεῖνος ἦτο τόσο ὑπέρτερος τοῦ ἀμέσως διαδεχθέντος αὐτόν, ὥστε εὐκόλως ἐννοεῖται, ὅτι οἱ νικηταὶ τῶν Πελασγῶν ἀπέβλεπον μετὰ τινος σεβασμοῦ πρὸς αὐτούς καὶ τοὺς ἐθεώρουσαν ὡς τοὺς πρῶτους ἐργάτας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ συμφωνία αὕτη μεταξὺ τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων εἶναι τοιαύτη, ὥστε, ἐὰν αἱ παραδόσεις περιέχωσι πυρῆνὰ τινὰ ἱστορικῆς

ἀληθείας — καὶ ἐγὼ πιστεύω ὅτι αὗται τοὐλάχιστον περιέχουσιν —, οἱ Πελασγοὶ καὶ οἱ Θρᾷκες φαίνονται ἔχοντες πραγματικῶς πλεῖστα δικαιώματα, ἵνα θεωρηθῶσι φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος κατὰ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Βοιωτίαν μετὰ τῆς Φωκίδος. Τίς ἦτο ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων λαῶν, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβέστερον· εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι ἦσαν συγγενεῖς.

Ἐπίσης δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν μετὰ τινος ἀσφαλείας τὴν ἐθνολογικὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν βορειοτέρων χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀπαντᾷ, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, πολιτισμὸς ὁμοίος κατὰ πολλὰ πρὸς τὸν θεσσαλικὸν καὶ βοιωτικόν. Ὁ H. Schmidt⁽¹⁾ καὶ ἄλλοι εἶκασαν περὶ ἐκεῖνων, ὅτι ἦσαν Θρᾷκες. Ἐννοοῦσιν ὅμως τοὺς προγόνους τοῦ ἰνδογερμανικοῦ λαοῦ τῶν ἱστορικῶν Θρακῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἄγνωστον εἶναι, ἐὰν εἶχον συγγενεῖάν τινα οἱ προϊστορικοὶ Θρᾷκες τῆς Ἑλλάδος. Καὶ καθόλου ὅμως οὔτε περὶ τῶν ἐνταῦθα οὔτε περὶ τῶν εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας — Θράκην, Τρανσυλβανίαν, μεσημβρινὴν Ῥωσίαν κ.λ. — φορέων τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι βέβαιον, ὅτι ἀνῆκον εἰς τὴν ἰνδογερμανικὴν ὁμοφυλίαν. Δυνατὸν νὰ ἦσαν μέλη τῆς λεγομένης μεσογειακῆς φυλῆς καὶ ἐπομένως ἀνέκαθεν συγγενεῖς τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων τῆς Κρήτης⁽²⁾, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὅμως πρέπει ν' ἀπεχωρίσθησαν πολὺ πρὸ τῆς τετάρτης π. Χ. χιλιετηρίδος.

Αἱ πλεῖστα ἐκ τῶν συμφωνιῶν, τὰς ὁποίας παρετηρήσαμεν μεταξὺ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν βορειοτέρων χωρῶν, ἀναφέρονται εἰς τὴν τέχνην τῆς νεωτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος. Τότε ἐμφανίζεται εἰς τὴν θεσσαλικὴν κεραμικὴν τὸ σπειροειδὲς κόσμημα, τότε αἱ διακεκομμένα κεντητὰ αὐλακες ἐπὶ τῶν ἐγχαρακτῶν ἀγγείων, τότε τὸ πρῶτον ἀπαντῶσιν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν εἰδωλίων τρήματα κ.λ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἡ κεραμικὴ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου διαφέρει οὐσιωδῶς, δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι τοὺς νεωτερισμοὺς ἔφερεν

(1) Zeits. für Ethnol. 1904 σ. 626 ἐξ.

(2) Τῇ Εὐβοίᾳ δηλαδὴ. Ἴδε Maass ἐν Hermes 1889 σ. 644 ἐξ. καὶ Roscher, Lex. der Myth., ἄρθ. Kyklopen σ. 1687.

(3) Περὶ τῆς λατρείας τοῦ φαλλοῦ ὑπὸ τῶν Πελασγῶν πρὸς καὶ Fick, Vorgriech. Ortsnamen σ. 145.

(2) Πρὸς Burrows, Discoveries in Crete σ. 194 ἐξ. Ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης συνηγοροῦσι πιθανῶς τὰ περιζώματα τοῦ γυναικείου εἰδωλίου πίν. 34, 2 καὶ τοῦ ἐκ Σερβίας εἰκ. 310, ὡσαύτως δὲ αἱ κοσμηματικαὶ οὐλαὶ τῆς γυναικὸς πίν. 33, 1 καὶ ἡ ἐκ ταύτης συναγομένη γύμνωσις τοῦ ἄνω σώματος. Περὶ τοῦ περιζώματος ἴδε Mackenzie, Ann. of the Br. School XII σ. 233 ἐξ.

εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὁ ἕτερος τῶν δύο λαῶν — ὁ τῶν Πελασγῶν πιθανῶς — τότε μεταναστεύσας εἰς αὐτὴν ἀπὸ βορειοτέρων τόπων. Οὗτος ἴσως ἐξώθησε καὶ μέρος τῶν Θρακῶν πρὸς μεσημβρίαν, καὶ ἕνεκα τούτου εἰς τοὺς νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Φωκίδος καὶ τῆς Βοιωτίας τὸ σπειροειδὲς κόσμημα καὶ καθόλου πᾶσα ἡ κεραμεικὴ τῆς νεωτέρας περιόδου εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστα, ὡς φαίνεται.

Ἀσφαλεστέρα, καὶ βεβαίως πολὺ καταστρεπτικώτερα, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸ τέλος τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἰσβολὴ εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἄλλων λαῶν, οἵτινες ὑπελείποντο μὲν τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων κατὰ τὸν πολιτισμὸν σημαντικῶς, ἀλλ' ἰσχυρότεροι καὶ πολεμικώτεροι ὄντες ἐκυρίευσαν τὰς ἀκροπόλεις αὐτῶν, τοὺς δὲ ἰδίους ὑπέταξαν ἢ ἐξεδίωξαν ἐκ τῆς χώρας. Ἡ μείωσις τοῦ πολιτισμοῦ, ἣτις τότε ἐπηκολούθησεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἔχει μεγίστην ἀναλογίαν πρὸς τὴν κατὰπτωσιν, ἢ ὁποῖα αἰῶνας πολλοὺς βραδύτερον διεδέχθη τὴν λαμπρὰν ἀκμὴν τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Ἡ εἰσβολὴ τῶν νέων λαῶν εἰς τὴν Θεσσαλίαν χρονικῶς συμπίπτει περίπου μετὰ τοῦ πρώτου οἰκισμοῦ τοῦ Ἰλίου. Ἐὰν δὲ λάθωμεν ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὅτι καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὸ Ἴλιον ἤδη εἰς τὰ ἀρχαιότατα στρώματα ἀπαντῶσιν ἀγγεῖα, ἅτινα τόσοι πολὺ ὁμοιάζουσι πρὸς ἀλλήλα, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅτι ἄμεσος ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἐγκαταστάσεως εἶναι ἀπίθανος, πειθόμεθα, ὅτι οἱ λαοὶ οἱ καταλύσαντες τὸν πολιτισμὸν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ὁ λαὸς ὁ κτίσας τὴν πρώτην πόλιν τοῦ Ἰλίου κατῴκουν πρότερον ἀλλοδαποῦ πλησιέστερον ἀλλήλων καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἔφερον κοινὰ τινὰ σχήματα ἀγγείων καὶ τεχνοπίας. Ποῦ δὲ ἔκειτο ἡ ἀρχαιότερα αὕτη πατρίς, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εἰκάσωμεν· διότι αἱ παραβολαὶ ἡμῶν ὁδηγοῦσι σαφῶς πρὸς τὰ βόρεια τῆς ἰλλυρικῆς χερσονήσου καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ αὐτῆς⁽¹⁾. Ἡ σύγχρονος δὲ αὐτῶν μεταναστευσις ὀφείλεται βεβαίως εἰς μεγάλην τινὰ μετα-

κίνησιν τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου ταύτης, ἣτις μετακινήσεις συνέβη πιθανῶς περὶ τὸ τρισχιλιοστὸν πρὸ Χρ. ἔτος.

Κατὰ τὴν παράδοσιν τοὺς Πελασγοὺς τῆς Θεσσαλίας ἐνίκησαν, ὡς εἶδομεν, οἱ Ἕλληνες. Ἀληθῶς δὲ φαίνεται, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, οἱ καταστρέψαντες τὰς ἀκροπόλεις τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος, ἦσαν Ἕλληνες — οἱ πρῶτοι γνήσιοι Ἕλληνες, οἵτινες ἐπάτησαν τὸ ἔδαφος τῆς χώρας ταύτης. Διότι ὁ πολιτισμὸς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος εἶναι, ὡς εἵπομεν (σελ. 381), ὁμοιόμορφος περίπου καθ' ὅλην τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, μέχρι δὲ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δὲν βλέπομεν ἀπότομόν τινα μεταβολὴν εἰς τὴν τέχνην — ἢ εἰς ἄλλο τι — μαρτυροῦσαν, ὅτι νέοι ξένοι κατακτῆται ἐπῆλθον. Ἀφ' ἑτέρου δὲ θεωρῶ βέβαιον, ὅτι κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον καὶ ὅτι ἑλληνικὰ γένη ἐβασίλευον εἰς τὰς διασημότερας ἐκ τῶν πόλεων τῶν χωρῶν τούτων⁽¹⁾. Πρέπει ἄρα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἤδη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἔφθασαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἐκεῖθεν δὲ κατ' ὀλίγον προεχώρησαν πρὸς μεσημβρίαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν εἰσέβαλον πιθανώτατα κατὰ στίφη ἢ φυλάς καὶ κατὰ διαφόρους χρόνους, ἢ βαθμιαία δὲ αὕτη διήθησις εἰς τὴν χώραν λαῶν συγγενῶν μὲν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδα πολιτισμοῦ ἰσταμένων, ἐχόντων ὅμως ἀναμφιδόλως καὶ πολλὰς διαφοράς, ἐξηγεῖ ἴσως περίεργά τινα φαινόμενα παρατηρούμενα εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Ἐκ τῶν θεσσαλικῶν συνοικισμῶν τῆς περιόδου ταύτης σημαντικώτατος ἦτο ὁ τοῦ Βόλου, ἔνθα ἔκειτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ Ἰωλκός⁽²⁾. Ἐκ

(1) Πρὸς Dörpfeld, Ath. Mitt. 1905 σ. 290.

(2) Ἴδε ἀνωτ. σ. 15. Ὁ Leake ἔθετε τὴν Ἰωλκὸν ἐπὶ τοῦ ὕψους λόφου τῆς Ἐπισκοπῆς, τὴν γνώμην δ' αὐτοῦ παρεδέχθησαν πολλοὶ ἄλλοι, διότι φαίνεται συμφωνοῦσα πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος λέγοντος (436): «τῆς δὲ Δημητριάδος ἐπὶ τὰ σταδίους ὑπέρεκται τῆς θαλάττης Ἰωλκός». Ἀλλ' οὔτε ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἐπισκοπῆς οὔτε ἀλλοῦ ποῦ μεταξὺ Δημητριάδος καὶ Παγασῶν ἀπαντῶσιν, ὅσον γνωρίζω, ἄξια λόγου λείψανα μυκηναϊκῶν ἢ προμυκηναϊκῶν χρόνων. Τὴν ἀκμὴν δὲ τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Βόλου ἀκριβῶς κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἐπίστωσε καὶ ὁ ἐσχάτως πλησίον αὐτοῦ ἀνακαλυφθεὶς θολωτὸς τάφος, τὸν ὁποῖον ἀνέσκαψεν ὁ ἔφορος Κουρουνιώτης (Ἀρχ. Ἐφημ. 1906 σ. 211 ἐξ.). Πιθανόν μοι φαίνεται μάλιστα, ὅτι καὶ οἱ θολωτοὶ τάφοι τοῦ Διμηνίου ἀνήκον εἰς γένη τῆς Ἰωλκοῦ, τὰ ὅποια ἡ κατῴκον ἐκεῖ πλησίον ἢ μόνον τοὺς νεκροὺς τῶν ἑαπτον ἐκεῖ· διότι αἱ παρὰ τὸ Διμήνιον κλιτύες ἦσαν κατάλληλοι πρὸς ἐνοικοδόμησιν

(1) Τὴν ἐκ βορειοτέρας χώρας καταγωγὴν τῶν κατοίκων τῆς Μαρμαριανῆς μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀνωτέρω (σ. 360) γενομένη παρατήρησις, ὅτι τὸν σίτον ἐγώριζον ἀπὸ τῶν σταχυῶν οὐχὶ εἰς τὰ ἀλώνια, ἀλλ' ἐντὸς τῶν οἰκιῶν· διότι τοῦτο εἶναι ἴδιον λαῶν, οἵτινες «τοὺς ἑλίουσιν οὐκ ἔχουσι καθαρούς» (Στράβ. 201. Πρὸς καὶ Διόδ. 5. 21).

τῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος δὲ ἀρχαιότατος καὶ σπουδαιότατος φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ τοῦ Ὀρχομενοῦ, τοῦ ὁποῖου τὰ εὐρήματα τόσον ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ θεσσαλικά (ἴδε σελ. 382 ἐξ.). Τὴν Ἰωλκὸν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέπλευσαν οἱ Ἀργοναῦται, ἔκτισεν — ἢ κατ' ἄλλους κατέλαβεν ἐκδιώξας τοὺς Πελασγοὺς — ὁ Κρηθεὺς ὁ υἱὸς τοῦ Αἰόλου, ὁ δὲ Ὀρχομενὸς εἶναι ἡ πόλις τῶν Μινυῶν. Αἰολεῖς καὶ Μινυαὶ ἄρα θεωροῦντο οἱ κάτοικοι αὐτῶν.

Ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν βορειοδυτικῶν τῆς Ἰλλυρικῆς χερσονήσου κατῆλθον, δὲν εἶναι νέα εἰκασία⁽¹⁾. Ἐτι παλαιότερον δὲ ὑποτίθεται ὅτι κατῶκον βορειότερον ἢ βορειοδυτικώτερον κατὰ τὸν μέσον ῥοὺν τοῦ Δουνάβεως⁽²⁾. Πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην συμβιβάζεται τὸ γεγονός, ὅτι τὰ εἰδῶλια ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὰς ἀρχὰς ἄγνωστα εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι ἡ κεραμεικὴ τῶν ἦτο καθαρῶς μονόχρωμος· ἀλλὰ καταβαίνοντες πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἦλθον, φαίνεται, εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας καὶ ἡ ἀγγειογραφία καὶ ἡ πλαστικὴ πρὸ πολλοῦ ἤσκηοντο, καὶ ὑπέστησαν ἐν μέρει τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Οὕτω ἔφερον ἐκεῖθεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν τὸν ῥυθμὸν Γ1α, τὸν ὁποῖον καὶ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τοῦ Ἰλίου εἰσήγαγον εἰς τὴν Τροίαν· ἀλλ' οὕτε ἐκεῖ οὕτε εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἠδυνήθη ἡ τεχνοτροπία αὕτη νὰ λάβῃ μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ δὲν διετηρήθη μακρὸν χρόνον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀρχαιοτέρων γραπτῶν ῥυθμῶν. Περὶ τῶν ἀγγείων Γ1γ εἶπον ἀνωτέρω (σ. 246), ὅτι τὰ θεωρῶ νεώτερα τῶν τοῦ ῥυθμοῦ Γ1α, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι καὶ ταῦτα συνδέονται μετὰ τῆς βορειοτέρας ἀγγειογραφίας· πιθανῶς ὅμως δὲν ἐξηφανίσθησαν αὐτὰ καὶ τὰ παρεμφερῆ τοῦ ῥυθμοῦ Γ1δ τόσον ἐνωρίς. Ὅπως δὲ ποτε, τὰ μᾶλλον ἢ ἥττον σπάνια δείγματα τῶν ῥυθμῶν τούτων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταβάλωσιν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς κεραμεικῆς τοῦ χαλ-

κοῦ αἰῶνος⁽¹⁾. Ὅμοιον τι φαίνεται ὅτι συνέβη καὶ ὡς πρὸς τὰ εἰδῶλια, ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται, ὅτι εἰδῶλιά τινα, τὰ ὅποια δυνατόν νὰ εἶναι τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ὁμοιάζουσι κατὰ τινα γνωρίσματα καὶ πρὸς βέβαια θεσσαλικά εἰδῶλια τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ — ἔτι μᾶλλον ἴσως — πρὸς τὰ τῶν βορειοτέρων χωρῶν (πρβ. σ. 379). Ἀλλὰ καὶ τὰ εἰδῶλια δὲν ἠδυνήθησαν πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς νὰ ἐγκλιματισθῶσι σταθερῶς εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν εὗρον οἱ Ἕλληνες τοὺς Πελασγοὺς καὶ Θρᾷκας. Ἐὰν καὶ νοτιώτερον, μάλιστα εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὑπῆρχον πρότερον ἐγκατεστημένοι ἄλλοι λαοὶ ἔχοντες διάφορον καταγωγὴν καὶ διάφορον πολιτισμόν, δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἐξ ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων.

Οἱ Θρᾷκες καὶ οἱ Πελασγοὶ δὲν συνεχωνεύθησαν ἀμέσως μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ διεφύλαξαν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἐθνικότητά των — εἰς πολλὰ μέρη πιθανῶς καὶ τὴν αὐτονομίαν. Ἐκ τῶν τεχνῶν δὲ αὐτῶν ἡ ἀγγειογραφία καὶ ἡ πλαστικὴ φαίνεται ὅτι παρημελήθησαν καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐξέλιπον, ὅπως καὶ ἡ μυκηναϊκὴ κεραμεικὴ παρήκμασε μετὰ τὴν μετανάστευσιν τῶν Δωριέων. Τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅμως εἶχον ἀνάγκην καὶ οἱ νέοι κατακτηταί, τῶν ἀρχαιοτέρων δὲ κατοίκων ἡ ὑπεροχὴ εἰς αὐτὴν ἦτο τόσον φανερά, ὥστε δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι ἦσαν περιζήτητοι τέκτονες. Ἐξ ἄλλου εἶναι πιθανόν, ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐκδιωκόμενοι ἀπὸ τῶν χωρῶν ἡ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν εὐφορωτέρων ἀγρῶν, τοὺς ὁποίους πρότερον κατεῖχον, ἠναγκάζοντο νὰ καταφεύγωσιν εἰς ἰσχυροὺς βασιλεῖς, τῶν ὁποίων ἔκτιζον τὰ ἀνάκτορα καὶ ὠχύρωνον τὰς ἀκροπόλεις ἀντὶ χρημάτων ἢ ἀντὶ γῆς. Ἐνεκα τούτου παραδόσεις, ὡς αἱ περὶ τειχίσεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Πελασγῶν καὶ τῶν ἀκροπόλεων τῆς Ἀργολίδος ὑπὸ τῶν Θρακῶν Κυκλώπων, καὶ ἀληθεῖς ἂν δὲν εἶναι, ὅμως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπῆχησις καταστάσεως, ἥτις πραγματικῶς ὑπῆρξεν⁽²⁾. Εἰς τὴν

τάφων τοῦ εἵδους τούτου. Προσέτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ Στράβωνος (ἔ. ἀ.) συνάγεται, ὅτι ἡ παραλία τοῦ Βόλου ἔσωζε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ γεωγράφου τὸ ὄνομα τῆς Ἰωλκοῦ. Πιθανόν ὅμως εἶναι ἐξ ἄλλου, ὅτι ὅταν ἡ πόλις παρήκμασε καὶ ἀπώλεσε τὴν δυνάμειν της, οἱ κάτοικοι ἐγκατέλειψαν τὸν πανάρχαιον συνοικισμόν καὶ ἔκτισαν νέον ὑψηλότερον, πρὸς τοὺς πρόποδας τοῦ Πηλίου.

(1) Ἴδε V. Hehn, *Kulturpflanzen und Haustierte* σ. 55. Kretschmer, *Einleitung in die Gesch. der gr. Sprache* σ. 154. Fick, *Vogr. Ortsnamen* σ. 155.

(2) Fick, αὐτόθι.

(1) Ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα κεραμεικὴ τῶν Ἑλλήνων (Ἀχαιῶν) ἦτο μονόχρωμος, ἐτόνισεν ἐσχάτως πάλιν ὁ Dörpfeld (*Ath. Mitt.* 1907 σ. XVI).

(2) Καὶ εἰς τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν οἱ τέκτονες δούρων καὶ ἄλλοι δημιουργοὶ εἶναι «κλητοὶ ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν» (Ὀδ. ρ 386). Ὅμοιως σήμερον οἱ πλείστοι τῶν κτιστῶν τῆς Πελοποννήσου κατὰγονται ἐξ

περίοδον δὲ τῆς διασπορᾶς τῶν λαῶν τούτων μετὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα ἀνήκουσιν, ὑποθέτω, τὰ μεμονωμένα εἰδῶλια τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, ἅτινα ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω (σ. 384).

Τὸ σχῆμα τοῦ θεσσαλικοῦ μεγάρου μετεδόθη εἰς τοὺς Ἑλληνας κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, πιθανῶς δὲ καὶ τὸ σχῆμα τῆς αὐλῆς μετὰ στοᾶς ἢ στοῶν πέριξ καὶ βωμοῦ ἐν τῷ μέσῳ· διότι τοῦ μεγάρου ὁ τύπος δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνέκαθεν οἰκεῖος εἰς αὐτοὺς (πρβ. σ. 390), ἢ δὲ αὐλὴ τοῦ ἔσωτάτου περιβόλου τοῦ Διμηνίου δύναται τοῦλάχιστον νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀρχέτυπον τῶν μυκηναϊκῶν καὶ ὁμηρικῶν αὐλῶν. Ὅμοίως δὲν φαίνεται ὅτι ἐγνώριζον οἱ Ἕλληνες, ὅταν ἔφθασαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, νὰ ὀχυρώνωσι τὰς ἀκροπόλεις των διὰ λιθοκτίστων τειχῶν εἰς τὸ Διμήνιον τὸ μόνον ὀχυρωτικὸν ἔργον αὐτῶν ἦτο ἡ τάφρος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, εἰς τὸ Σέσκλον δὲ τὸ τεῖχος τοῦ χαλκοῦ

ἐνὸς χωρίου τῆς Γορτυνίας, τῶν Λαγκαδίων, περιέχονται δὲ κατὰ μικρὰς ομάδας τὴν χερσόνησον καὶ ἀναλαμβάνουσιν οἰκοδομίας.

αἰῶνος δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων λειψάνων τῆς περιόδου ταύτης καὶ εἶναι πλινθόκτιστον.

Καὶ εἰς τὸ βαθύτατον στρῶμα τοῦ Ἰλίου δὲν ἐβεβαιώθη ἡ ὑπαρξίς μεγάρου μετὰ προδόμου. Πόθεν δὲ οἱ κάτοικοι τῆς δευτέρας πόλεως ἔφερον ἢ πόθεν παρέλαβον τὸ σχῆμα αὐτοῦ, εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῇ. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας, δὲν ἀνεκαλύφθη μέχρι τοῦδε, ὅσον βλέπω, ὅμοιος τύπος οἰκίας, ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν τρωικῶν καὶ τῶν θεσσαλικῶν μεγάρων εἶναι τοιαύτη, ὥστε καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν παραδοχὴν κοινῆς καταγωγῆς, ἐνεκα τούτου δὲν μοι φαίνεται ἀπίθανον, ὅτι οἱ αὐτοὶ λαοὶ μετέδωκαν τὸν τύπον τοῦτον καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ εἰς τοὺς Τρῶας ⁽¹⁾.

(1) Ἐτι σκοτεινότερα εἶναι ἡ σχέσις τῶν τάφων τῆς Παφλαγονίας πρὸς τὰ τρωικὰ καὶ περαιτέρω πρὸς τὰ θεσσαλικά μέγαρα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος· ὁ **Leonhard** (ἰδ. σ. 368 σημ. 3) κατάγει ἐκ τῶν τάφων ἐκείνων καὶ τὸν ἐλληνικὸν ναόν, ἀλλὰ μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δὲν εἶναι βεβαίως ἀνάγκη ν' ἀναζητῶμεν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τύπον μακράν.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Σελ. 28 σημ. 1. Τὸ σχέδιον τοῦ Ἀργύρη ἀνεδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τοῦ Staehlin, Das Hypoplakische Theben σ. 28.

Σελ. 79 στ. 16. Ἀντὶ 73 γρ. 74.

Σελ. 94. Ἐκ τῶν ὀρθίων πλακῶν, αἵτινες περιέβαλλον τὸν ὄλμον τοῦ στρόφιγγος πέριξ, μία εἶχε καταπέσει καὶ δὲν ἀνεστηλώθη, διὰ τὴν εἶναι ὁρατὸς ἐπὶ τῆς εἰκόνης 20 ὁ ὄλμος.

Σελ. 95 (καὶ 103. 118). Εἰς τὸν Ὀρχομενὸν ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ βόθροι. παρεμφερεῖς πρὸς τοὺς τοῦ Σέσκλου, ὁ δὲ Bulle (Orchomenos σ. 30 ἐξ.) δὲν πιστεύει, ὅτι ἦσαν ἀπλοῖ λάκκοι ἀπορριμμάτων, ἀλλ' εἰκάζει, ὅτι περιεῖχον λείψανα θυσιῶν ἢ καὶ τέφραν κοινὴν, τὴν ὁποῖαν ὅμως ἐκ δαιμονίας ἐφύλαττον.

Σελ. 131. Περὶ τῆς ἐνταφιάσεως ἐντὸς τῶν οἰκιῶν ἢ παρ' αὐτὰς ἴδε νῦν καὶ Bulle, Orchomenos σ. 67 ἐξ.

Σελ. 131 σημ. 2 (καὶ σ. 388 σημ. 2). Σχέδια τῶν τάφων Χαλκίδος καὶ τινὰ κτερίσματα ἐδημοσιεύθησαν νῦν μετὰ συντόμου ἐκθέσεως ὑπὸ τοῦ Παπαθασιλείου εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας διὰ τὸ ἔτος 1906, πίν. ΣΤ'-Η', σ. 167. 168.

Σελ. 145. Ἡ λόγχη πίν. 4. 10 ἀνεδημοσιεύθη ἐκ δοκιμίου τοῦ ἡμετέρου πίνακος ὑπὸ τοῦ A. Mosso, Le armi più antiche di rame e di bronzo (Reale Accad. dei Lincei 1907) σ. 66 εἰκ. 37.

Σελ. 159 στ. 4. Ἀντὶ 73 γρ. 74.

Σελ. 174 στ. 15 κάτωθεν· κατὰ παραδρομὴν ἔγραψα *Μεζὶλ-Τεπὲ* ἀντὶ *Μεζὶλ-Μαγούλα*, διότι ἡ τουρκικὴ λέξις *τεπὲ* σημαίνει μαγούλαν.

Σελ. 205 σημ. Πλείονα παραδείγματα τῆς χρήσεως ἐρυθροῦ χρώματος πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐγγαγραμμάτων μνημονεύει ἐξ Οὐγγαρίας καὶ ἄλλων τινῶν χωρῶν ὁ Wosinsky, Die inkrustierte Keramik σ. 172 ἐξ.

Σελ. 210 στ. 14 κάτω. γραπτέον· ὁ πληλὸς εἶναι *ὑπόλευκος* ἢ *υπέρυθρος* κ.λ.

Σελ. 333. Μήτηρ πελέκεως σχεδὸν ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Σέσκλου εὐρέθη καὶ ἐν Αἰγίνῃ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Furtwängler καὶ κεῖται εἰς τὸ μουσεῖον τῆς νήσου.

Σελ. 354 σημ. 1 (καὶ σ. 383) Ἡ ἐκ Λευκάδος λόγχη ἐδημοσιεύθη νῦν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld, Vierter Brief über Leukas-Ithaka: Ergebnisse der Ausgrabungen von 1907, σ. 10. Εὐρέθη δὲ εἰς περίεργον νεκροταφεῖον, τοῦ ὁποῖου οἱ τάφοι καὶ κατὰ τὸ σχῆμα ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς θεσσαλικούς.

Σελ. 389. Ὁ Robert (Hermes 1907 σ. 93) εἰκάζει, ὅτι καὶ αἱ ἐπτὰ πύλαι τῶν Θηβῶν δυνατὸν νὰ ὑπετίθεντο ἀρχικῶς ἔχουσαι διάταξιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν ἐννέα πυλῶν τοῦ Πελαργικοῦ· ὁ δὲ Staehlin (Das Hypoplakische Theben σελ. 29 σημ.) παραδεχόμενος ἀνεπιφυλάκτως τὴν εἰκασίαν ταύτην παραβάλλει ἤδη τὰς πύλας τῶν Θηβῶν πρὸς τὰς τοῦ Διμηνίου. Ἐγὼ δὲ θεωρῶ τὸ ζήτημα λελυμένον, ἀλλὰ βεβαίως θὰ συνεφώνει πρὸς ὅσα εἶπομεν περὶ Βοιωτίας καὶ Φωκίδος, ἐὰν ἤθελεν ἀποδεχθῇ, ὅτι πρέπει νὰ καταλεχθῶσι καὶ αἱ Θῆβαι εἰς τὰς πόλεις, αἵτινες ἦσαν κατὰ τὸ θεσσαλικὸν σύστημα ὠχυρωμένα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΠΙΝΑΚΑΣ 4-47

Πίν. 4.

Μέγεθος 1:1.

'Αρ. 1. Τάφου 22. Εύρεθη εἰς τεμάχια τεθραυσμένη καὶ ἐφθαρμένη. Σελ. 136. 143.

'Αρ. 2. Τάφου 32. Ὁμοίως εἰς τεμάχια καὶ ἐλλιπής. Σελ. 140.

'Αρ. 3. Τάφου 61. Σελ. 149.

'Αρ. 4. 5. Εὐρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχρυσιν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου. Σελ. 353. 354.

'Αρ. 6. Τάφου 28. Σελ. 139.

'Αρ. 7. Τάφου 38. Σελ. 142.

'Αρ. 8. Τάφου 43. Ἡ ἐν τῷ μέσῳ ψῆφος λιθίνη, αἱ λοιπαὶ ἐξ ὑαλομάζης. Σελ. 143.

'Αρ. 9. Τάφου 22. Σελ. 136 καὶ σημ. 2.

'Αρ. 10. Τάφου 56. Σελ. 145. ἐξ. (πρβ. καὶ σ. 335. 354).

'Αρ. 11. Τάφου 17. Σελ. 135 (πρβ. καὶ σ. 354).

'Αρ. 12. Τάφου 29. Σελ. 140 καὶ σημ. 1.

'Αρ. 13. Τάφου 25. Σελ. 138.

'Αρ. 14. Τάφου 50. Σελ. 144.

Πίν. 5.

Μέγεθος ἀρ. 3. 4. 5. = 1:3 περίπου· τῶν λοιπῶν = 1:1.
Σελ. 136-138.

Πίν. 6.

'Αρ. 1. Μέγ. 1:2. Διάμετρος χειλέων 0,15 μ. Σελ. 175 ἐξ.

'Αρ. 2 Μέγ. 2:3. Ἀπὸ φιάλης σχήματος ὡς πίν. 9. Φέρει καὶ ἔσωθεν λευκὰ κοσμήματα. Σέσκλου. Σελ. 210. 212.

'Αρ. 3. Μέγ. 2:3 περίπου. Σελ. 226. 228.

Πίν. 7.

'Αρ. 1. Μέγεθος 1:1. Λεῖψανα ὀδοντωτοῦ κοσμήματος καὶ ἔσω. Σέσκλου. Σελ. 177-180. 186 ἐξ. 190.

'Αρ. 2. Μέγ. 3:4. Ἀπὸ φιάλης ὡς ἡ προηγουμένη. Σέσκλου. Σελ. 177. 186 ἐξ.

'Αρ. 3. Μέγ. 2:3. Σέσκλου. Σελ. 181. 191.

Πίν. 8.

'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. Ἀπὸ φιάλης τοῦ σχήματος πίν. 9. Σέσκλου. Σελ. 210.

'Αρ. 2. Μέγ. 2:3. Σέσκλου. Σελ. 210. 215.

'Αρ. 3. Μέγ. 3:5. Τὸ ἐρυθρὸν τῆς ἐπιφανείας δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἴδιον χρῶμα, ἀλλὰ τοῦ πηλοῦ (πρβ. σ. 225), τὸ δὲ κίτρινον ἐπὶ τοῦ πράγματος εἶναι μᾶλλον ὑπόλευκον. Σέσκλου. Σελ. 222 ἐξ. 225.

'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. Τὸ κίτρινον χρῶμα καὶ πάλιν εἶναι ἐπὶ τῆς εἰκόνος ζωηρότερον τοῦ πραγματικοῦ. Σέσκλου. Σελ. 222 ἐξ.

'Αρ. 5. Μέγ. 2:3. Περὶ τοῦ κίτρινου ἰσχύει ἡ αὐτὴ παρατήρησις. Σέσκλου. Σελ. 222 ἐξ.

'Αρ. 6. Μέγ. 2:3. Τοῦ τεμαχίου τούτου καὶ ἡ ἔσω ἐπιφάνεια φέρει στιλπνὸν ἐρυθρὸν χρῶμα, ὡς νὰ ᾔτο ὁρατὴ. Διμηνίου. Σελ. 222. 225.

Πίν. 9.

Μέγ. 3:5.

Διμηνίου. Σελ. 210. 212. 217 ἐξ.

Πίν. 10.

'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. Φέρει ἔσω περὶ τὰς κορυφὰς τῶν χειλέων τοξοειδεῖς ταινίας ὁμοίας πρὸς τὰς τῆς ἔξω ἐπιφανείας. Σέσκλου. Σελ. 225.

'Αρ. 2. Μέγ. 1:3 περίπου. Φέρει δύο ἀπέναντι ἀλλήλων κείμενα ῥομβοειδῆ τρήματα. Σέσκλου. Σελ. 213. 222. 223.

Πίν. 11.

Σελ. 226 ἐξ.

Πίν. 12.

Μέγεθος ἀρ. 1 = 1:2, τῶν λοιπῶν 1:1.

'Αρ. 6 ἐκ τῆς Μεσιανῆς Μαγούλας, τὰ ἄλλα ἐκ Διμηνίου. Σελ. 244 ἐξ.

Πίν. 13.

Μέγεθος ἀρ. 1. 2. 3. 4. 9 = 2:3 περίπου, ἀρ. 5. 7 = 3:4,

ἀρ. 6 = 1:1 καὶ ἀρ. 8. 10 = 4:5.

Σελ. 168 ἐξ. (πρβ. καὶ 192 ἐξ.).

Πίν. 14.

Μέγεθος ἀρ. 1. 2. 7. 8. 9 = 3:4 περίπου, ἀρ. 3. 4. 10 = 2:3

περίπου, ἀρ. 5 = 1:2 καὶ ἀρ. 6 = 9:10.

Σελ. 168 ἐξ. (πρβ. καὶ 192 ἐξ.).

Πίν. 15.

'Αρ. 1. Μέγ. 3:7. Πηλὸς ὑπόλευκος. Φέρει ἔσω ἐπὶ τῶν πλευρῶν καὶ τοῦ πυθμένος κοσμήματα ὅμοια πρὸς τὰ τῆς ἔξω ἐπιφανείας. Σέσκλου. Σελ. 179 ἐξ. 184-187. 190 ἐξ.

'Αρ. 2. Μέγ. 1:2. Ἡ ἔσω ἐπιφάνεια κεραμόχρους καὶ ἄνευ κοσμημάτων, ἡ ἔξω φέρει, ὡς φαίνεται, λεπτόν ὑπόλευκον ἐπίχρισμα. Σέσκλου. Σελ. 179 ἐξ. 186. 191 ἐξ.

'Αρ. 3. Μέγ. 1:2. Ἀπὸ φιάλης. Σέσκλου. Πηλὸς ὑπόλευκος. Σελ. 179.

'Αρ. 4. Μέγ. 3:4 περίπου. Ἐκ τοῦ χείλους φιάλης. Πηλὸς ὑπόλευκος. Σέσκλου. Σελ. 187. 188.

'Αρ. 5. Μέγ. 1:1 σχεδόν. Ἀπὸ τῶν χειλέων σκύφου. Πηλὸς κεραμόχρους, ἐπιφάνεια ὑπόλευκος. Ἐπὶ τῆς ἄλλης ὀψews (τῆς ἔσω) φέρει περὶ τὰ χεῖλη τρίγωνα μόνον. Σέσκλου. Σελ. 188.

Πίν. 16.

'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια χρώματος σκοτεινοῦ. Διμηνίου. Σελ. 200 ἐξ. 204.

'Αρ. 2. Σελ. 207.

'Αρ. 3. Σελ. 206.

Πίν. 17.

'Αρ. 1. Ἐπιφάνεια σκοτεινοῦ χρώματος. Διμηνίου. Σελ. 200. 203 - 205.

- 'Αρ. 2. 'Επιφάνεια όμοίου χρώματος. Σέσκλου. Σελ. 200 έξ. 203.
'Αρ. 3. Μέγ. 2:3. 'Από άγγείου εύρυνομένου προς τὰ κάτω. 'Επιφάνεια σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 201 έξ. 204.
'Αρ. 4. Μέγ. 2:3 περίπου. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 201.
'Αρ. 5. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. σκοτεινή. Λείψανα λευκής ύλης έντός των έγχαραγμάτων. Διμηνίου. Σελ. 199. 203.
'Αρ. 6. Μέγ. 2:3. 'Από σκύφου. 'Επιφ. κεραμόχρους. Διμηνίου. Σελ. 199. 202. 204.
'Αρ. 7. Μέγ. 2:3. 'Από βάσεως εύμεγέθους άγγείου. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 200. 202.
'Αρ. 8. Μέγ. 2:3. 'Από σκύφου. 'Επιφ. σκοτεινή. Τό κόσμημα παράγωγον έκ συνδυασμού τεθλασμένων και εύθειων γραμμών* πρβ. πίν. 18, 12 και πίν. 19, 3. Διμηνίου.
'Αρ. 9. Μέγ. 2:3. 'Από εύμεγέθους άγγείου άγνώστου σχήματος. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου.

Πίν. 18.

- 'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. έρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 199. 201. 203 έξ.
'Αρ. 2. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. έν μέρει κεραμόχρους, έν μέρει σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 202.
'Αρ. 3. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. ως εις τό προηγούμενον. Διμηνίου. Σελ. 201. 203.
'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 202.
'Αρ. 5. Μέγ. 2:3 περίπου. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμ. Σελ. 201. 204.
'Αρ. 6. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 204.
'Αρ. 7. Μέγ. 4:5 περίπου. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 203.
'Αρ. 8. Μέγ. 2:3. Σώζεται μέρος λαβής. 'Επιφ. σκοτεινή. Λείψανα λευκής ύλης έντός των έγχαραγμάτων. Διμηνίου. Σελ. 201.
'Αρ. 9. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 204.
'Αρ. 10. Μέγ. 2:3. Σώζεται μέρος λαβής. 'Επιφ. σκοτεινή. Σέσκλου. Σελ. 200. 201.
'Αρ. 11. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. έρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 199. 202.
'Αρ. 12. Μέγ. 2:3. "Ανω ύπήρχε τρήμα, διότι πιθανώς τό άγγείον θραυσθέν συνεδέθη. 'Επιφ. έν μέρει σκοτεινή, έν μέρει κεραμόχρους. Διμηνίου. Σελ. 200. 201.

Πίν. 19.

Μέγεθος 2:3.

- 'Αρ. 1. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 202.
'Αρ. 2. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 201.
'Αρ. 3. 'Επιφ. έρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 203.
'Αρ. 4. 'Επιφ. σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 201. 203.
'Αρ. 5. 'Επιφ. σκοτεινή. Οι ρόμβοι έπληροϋντο βεβαίως δια λευκής ύλης (πρβ. σ. 204). Διμηνίου.
'Αρ. 6. 'Επιφ. έρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 201. 203.
'Αρ. 7. Σώζεται μέρος λαβής. 'Επιφ. έρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 200.
'Αρ. 8. 'Επιφ. σκοτεινή. Λείψανα έρυθροϋ χρώματος έντός των έγχαραγμάτων. Διμηνίου.
'Αρ. 9. 'Επιφ. καστανή. Λείψανα λευκής ύλης έντός των έγχαραγμάτων. Διμηνίου.
'Αρ. 10. 'Επιφ. έν μέρει σκοτεινή, έν μέρει έρυθρωπή. Λείψανα λευκής ύλης. Διμηνίου. Σελ. 200. 204.
'Αρ. 11. 'Επιφάνεια σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 204.

Πίν. 20.

- 'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. 'Επιφάνεια κεραμόχρους. Διμηνίου. Σελ. 212. 217. 219 έξ.
'Αρ. 2. Μέγ. 1:2. 'Από φιάλης ως ή προηγούμενη. 'Επιφ. κεραμόχρους. Σέσκλου. Σελ. 218.
'Αρ. 3. Μέγ. 2:3. 'Από όμοίας φιάλης. 'Επιφ. κεραμόχρους και έν μέρει κιτρινωπή. Σέσκλου. Σελ. 217.
'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης. 'Επιφ. έρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 217.

Πίν. 21.

- 'Αρ. 1. Μέγ. 4:7 περίπου. 'Επιφ. κεραμόχρους. Διμηνίου. Σελ. 212 έξ. 217. 219 έξ.
'Αρ. 2. Μέγ. 1:2. 'Από όμοίας φιάλης. 'Επιφ. κιτρινωπή. Σέσκλου. Σελ. 219.
'Αρ. 3. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. έρυθρά. "Εσω περι τὰ χείλη μόνον ταινία μελανή. Σέσκλου. Σελ. 214. 216. 217.
'Αρ. 4. Μέγ. 2:3 περίπου. 'Από φιάλης ως άρ. 1 (έσω όψις). 'Επιφ. κιτρινωπή. Διμηνίου. Σελ. 216. 217.

Πίν. 22.

- Μέγ. 1:2. "Η έξω έπιφάνεια κιτρινωπή, ή έσω μάλλον έρυθρά. "Ττο δε και αύτή κεκοσμημένη. Σέσκλου, Σελ. 212 έξ. 217-219.

Πίν. 23.

- 'Αρ. 1. Μέγ. 1:2. 'Από φιάλης μετά βάσεως (σχήμα πίν. 10). 'Επιφάνεια έρυθρά, άλλ' ούχι έστιλδωμένη, ένεκα τούτου δε και τὰ κοσμήματα είναι άμαυρά. Σέσκλου. Σελ. 213. 217.
'Αρ. 2. Μέγ. 2:3 περίπου. 'Από όμοίας φιάλης. 'Επιφ. υπόλευκος άστιλδωτος, κοσμήματα άμαυρά. Διμηνίου. Σελ. 213. 217.
'Αρ. 3. Μέγ. 1:2. 'Από όμοίας φιάλης. 'Επιφ. έρυθρά και κιτρινωπή κατά τόπους. Διμηνίου. Σελ. 213. 217.
'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. 'Από όμοίας φιάλης. Πηλός κεραμόχρους, έπιφάνεια λευκή, κοσμήματα άμαυρά. Διμηνίου. Σελ. 213. 217.
'Αρ. 5. Μέγ. 2:3. 'Επιφ. λευκοκιτρινή. Έκ των γραφών αί μὲν τοϋ προσώπου είται στιλπνά, αί δὲ λοιπά άμαυρά. Σέσκλου. Σελ. 214.
'Αρ. 6. Μέγ. 2:3. Πηλός κεραμόχρους, έπιφ. υπόλευκος. Σέσκλου. Σελ. 214. Πρβ. και σ. 379.

Πίν. 24.

- 'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης. 'Επιφ. υπόλευκος, κοσμήματα άμαυρά. Διμηνίου. Σελ. 212.
'Αρ. 2. Μέγ. 2:3. 'Από δοχείου, όποιον τό πίν. 21, 3, άλλα μάλλον εύρυστόμου, διότι είχε κοσμήματα και έσω (πρβ. σ. 215. 216). Πηλός κεραμόχρους, έπιφ. υπόλευκος, κοσμήματα άμαυρά. Διμηνίου. Σελ. 214.
'Αρ. 3. Μέγ. 2:3. 'Από δοχείου, άνευ έσωτερικής διακοσμήσεως. 'Επιφάνεια υπόλευκος. Σέσκλου. Σελ. 217.
'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. 'Από όμοίου δοχείου, τό όποιον άντι δύο ζευγών ωτίων είχε, ως φαίνεται, δύο άπλά όγκώματα τρίς τετρημένα. Πηλός κεραμόχρους, έπιφάνεια υπόλευκος, κοσμήματα άμαυρά. Διμηνίου.
'Αρ. 5. Μέγ. 1:2. 'Από φιάλης (ή έσω όψις τοϋ τεμαχίου άπεικ. πίν. 28, 6). Πηλός κεραμόχρους, έκ των δύο δ' έπιφανειών ή μὲν έξω έρυθρωπή, ή δ' έσω υπόλευκος. Σέσκλου. Σελ. 212. 218. 219.
'Αρ. 6. Μέγ. 2:3. 'Απο δοχείου ως πίν. 21, 3. 'Επιφ. κεραμόχρους. Διμηνίου. Σελ. 214. 216 έξ.
'Αρ. 7. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης. 'Επιφ. κιτρινωπή. Σέσκλου. Σελ. 218.
'Αρ. 8. Μέγ. 1:2 περίπου. 'Από φιάλης. 'Επιφ. υπόλευκος. Σέσκλου. Σελ. 212. 217.
'Αρ. 9. Μέγ. 1:2. 'Από φιάλης. 'Επιφ. υπέρυθρος. Σέσκλου. Σελ. 212. 218.

Πίν. 25.

- 'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. 'Από βάσεως ως πίν. 10. 'Επιφάνεια έρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 217.
'Αρ. 2. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης ως πίν. 9. 'Επιφ. υπέρυθρος. Σέσκλου. Σελ. 219.
'Αρ. 3. Μέγ. 3:5. 'Από δοχείου εύρυνομένου προς τὰ κάτω (πρβ. σ. 215). 'Επιφάνεια έρυθρά ως πίν. 8 άρ. 1. 2 και πολὺ στιλπνή. Διμηνίου. Σελ. 215.

'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. 'Από βάσεως ως άρ. 1. 'Επιφ. κιτρινόλευκος. Διμηνίου. Σελ. 213.

'Αρ. 5. Μέγ. 2:3. 'Από δοχείου ως άρ. 3 και τῆς αὐτῆς τεχνοτροπίας. Διμηνίου. Σελ. 215. 216. 219.

'Αρ. 6. Μέγ. 2:3. 'Ομοιον κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν πρὸς άρ. 3 καὶ 5. Σέσκλου. Σελ. 216.

Πίν. 26.

'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης ως πίν. 9. 'Επιφ. κιτρινόλευκος. Διμηνίου. Σελ. 217. 218.

'Αρ. 2. Μέγ. 3:5. 'Από ὁμοίας φιάλης. 'Επιφ. κιτρινόλευκος ζυπαρά. Διμηνίου. Σελ. 216. 217.

'Αρ. 3. Μέγ. 3:5. 'Από ὁμοίας. 'Επιφ. ἐρυθρά καὶ κιτρίνη κατὰ τόπους. Διμηνίου.

'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. 'Από βάσεως ως πίν. 10. 'Επιφ. ἐρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 213. 216.

'Αρ. 5. Μέγ. 3:5. 'Από ὁμοίας βάσεως. 'Επιφ. ἐρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 213. 217.

'Αρ. 6. Μέγ. 3:5. 'Από ὁμοίας. 'Επιφ. λευκοκιτρίνη, κοσμήματα ἀμαυρά. Διμηνίου. Σελ. 213. 216-219.

Πίν. 27.

'Αρ. 1. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης ως πίν. 9. 'Επιφ. κιτρινωπή. Διμηνίου. Σελ. 217. 219.

'Αρ. 2. Μέγ. 3:5. 'Από βάσεως ὁμοίας πρὸς τὴν πίν. 10. 'Επιφάνεια ἐρυθρά. Σέσκλου. Σελ. 217.

'Αρ. 3. Μέγ. 3:5. 'Από φιάλης ως άρ. 1. 'Εκ τῶν δύο ἐπιφανειῶν ἡ μὲν ἔξω ἐρυθρά, ἡ δὲ ἔσω λευκὴ ἐπικεχρισμένη. Κοσμήματα μᾶλλον ἀμαυρά. Σέσκλου. Σελ. 218.

'Αρ. 4. Μέγ. 1:2. 'Από φιάλης (ἡ ἔσω ὄψις τοῦ τεμαχίου ἀπεικ. πίν. 29, 8). 'Επιφ. ἐρυθρά. Σέσκλου. Σελ. 212.

'Αρ. 5. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης. 'Επιφ. ἐρυθρά. Σέσκλου. Σελ. 216.

'Αρ. 6. Μέγ. 2:3. 'Από δοχείου εὐρυνομένου πρὸς τὰ κάτω. 'Επιφ. ἐρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 215.

'Αρ. 7. Μέγ. 2:3. 'Από βάσεως ως άρ. 2. 'Επιφ. λευκοκιτρίνη. Σέσκλου. Σελ. 216. 217.

'Αρ. 8. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης ως άρ. 1. 'Επιφ. κιτρινωπή. Διμηνίου. Σελ. 216.

Πίν. 28.

'Αρ. 1. Μέγ. 1:2. 'Από φιάλης ως ἡ πίν. 9 (ἡ ἔσω ὄψις τοῦ τεμαχίου ἀπεικ. πίν. 29, 1). 'Επιφάνεια κιτρινωπή. Σέσκλου. Σελ. 216.

'Αρ. 2. Μέγ. 1:2. 'Από βάσεως ως πίν. 10. 'Επιφ. υπόλευκος, κοσμήματα ἀμαυρά. Διμηνίου. Σελ. 213.

'Αρ. 3. Μέγ. 2:3. 'Από δοχείου ως πίν. 21, 3. 'Επιφάνεια υπόλευκος. Σέσκλου. Σελ. 217.

'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. 'Από βάσεως ως άρ. 2. 'Επιφάνεια βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος, ως πίν. 8 άρ. 1. 2. Διμηνίου.

'Αρ. 5. Μέγ. 2:3. 'Από ὁμοίας βάσεως. 'Επιφάνεια ἐρυθρά. Διμηνίου. Σελ. 213. 218.

'Αρ. 6. 'Ιδε πίν. 24, 5.

'Αρ. 7. Μέγ. 2:3. 'Από δοχείου εὐρυνομένου πρὸς τὰ κάτω. 'Επιφάνεια ως εἰς άρ. 4 καὶ πολὺ στιλπνή. Διμηνίου. Σελ. 215.

Πίν. 29.

'Αρ. 1. 'Ιδε πίν. 28, 1.

'Αρ. 2. Μέγ. 2:3. 'Από φιάλης ως πίν. 9 (ἡ ἔξω ὄψις τοῦ τεμαχίου ἀπεικ. πίν. 29, 7). Πηλὸς κεραμόχρους, ἐπιφάνεια ἔσω μὲν ἐρυθρὴ, ἔξω δὲ ἐν μέρει υπόλευκος καὶ ἐν μέρει κιτρινωπή. Διμηνίου. Σελ. 217.

'Αρ. 3. Μέγ. 2:3. 'Από ὁμοίας φιάλης. 'Επιφάνεια ὠραίου ἐρυθροῦ χρώματος. Σέσκλου. Σελ. 218.

'Αρ. 4. Μέγ. 2:3. 'Από ὁμοίας. 'Επιφάνεια κεραμόχρους. Σέσκλου. Σελ. 217. 218.

'Αρ. 5. Μέγ. 3:5. 'Από βάσεως ως πίν. 10. 'Επιφάνεια ως περίπου πίν. 8 άρ. 1. 2. Διμηνίου. Σελ. 213.

'Αρ. 6. Μέγ. 1:2. 'Από φιάλης ως άρ. 2. 'Επιφάνεια κιτρινωπή. Σέσκλου.

'Αρ. 7. 'Ιδε άρ. 2.

'Αρ. 8. 'Ιδε πίν. 27, 4. Σελ. 217.

'Αρ. 9. Μέγ. 2:3. 'Από βάσεως ως πίν. 10. 'Επιφάνεια κιτρινωπή. Διμηνίου. Σελ. 213.

Πίν. 30.

'Αρ. 1. "Υψος 0,33 μ. Συνεκολλήθη ἐκ τεμαχίων καὶ συνεπληρώθη. 'Η ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος (πρὸς πίν. 10, 1), ἐφ' οὗ κεῖνται τὸ λευκὸν καὶ τὸ μελανόν. Σέσκλου. Σ. 222.

'Αρ. 2. "Υψ. 0,23 μ. Συνεκολλήθη ὁμοίως. Τὸ ἐρυθρόν τῆς ἐπιφανείας ἐμελανώθη ἐκ καπνοῦ. 'Επ' αὐτοῦ ὑπόλευκα κοσμήματα ἄνευ περιγράμματος. Τὰ κοσμήματα τῶν ἄλλων πλευρῶν δυσδιάκριτα ἔνεκα τοῦ καπνοῦ καὶ ἄλλως ἐξήγηλα. Σέσκλου. Σελ. 222 ἐξ.

Πίν. 31.

'Αρ. 1. Σελ. 287. 289. 302.

'Αρ. 2. Σελ. 88. 284. 290.

Πίν. 32.

'Αρ. 1-4. Σελ. 284 ἐξ. 290 ἐξ.

'Αρ. 5. 6. Σελ. 291.

Πίν. 33.

Σελ. 284 ἐξ. 289. 292 ἐξ.

Πίν. 34.

Σελ. 285. 295 ἐξ.

Πίν. 35.

Σελ. 285. 289. 297 ἐξ.

Πίν. 36.

Σελ. 285. 298 ἐξ.

Πίν. 37.

Σελ. 287 ἐξ. 303 ἐξ.

Πίν. 38.

Σελ. 283 ἐξ. 304 ἐξ.

Πίν. 39.

Μέγεθος 4:5. Πάντα Σέσκλου.

'Αρ. 1. 'Οφίτης. Τύπου τετάρτου (ἴδε σ. 312 καὶ εἰκ. 238. 239). Τομὴ τετράπλευρος.

'Αρ. 2. 'Ιαδεΐτης (;). Τοῦ αὐτοῦ τύπου. Τομὴ τετράπλευρος, ἀλλὰ μετὰ γωνιῶν μᾶλλον ἀπεστρογγυλωμένων. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἐτέρας τῶν πλατειῶν πλευρῶν γραμμὴ διὰ πριονίου χαραχθεῖσα. Σελ. 315.

'Αρ. 3. 'Οφίτης. Τοῦ αὐτοῦ τύπου. Τομὴ τετράπλευρος.

'Αρ. 4. 'Οφίτης. Τύπου δευτέρου (πρὸς σ. 309 καὶ εἰκ. 234). Εἰς τὴν ἐτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν σημεῖα πριονισμού.

'Αρ. 5. Λίθος χρώματος μελανοῦ πρασινίζοντος. Τύπου τρίτου (πρὸς σ. 311 καὶ εἰκ. 237).

'Αρ. 6. Πυρίτιον. Τομὴ ἑλλειψοειδής, κόψις ως εἰκ. 235. Φέρει σημεῖα πριονισμού. Σελ. 318.

'Αρ. 7. Κερατόλιθος. Τύπου δευτέρου, κόψις ως εἰς τὴν προηγουμένην. Φέρει ἐπίσης σημεῖα πριονισμού. Σελ. 314.

'Αρ. 8. 'Οφίτης. Τομὴ ως εἰκ. 235. Κατὰ τὴν κόψιν προσεγγίζει μᾶλλον πρὸς τὴν εἰκ. 240. Σελ. 318.

'Αρ. 9. 'Ιαδεΐτης Τύπου δευτέρου. Τομὴ καὶ κόψις ως περίπου εἰκ. 233. Σελ. 314.

'Αρ. 10. Γρανίτης. Τύπου πρώτου. Τομὴ ἑλλειψοειδής, κόψις ἐκατέρωθεν ὁμοιόμορφος. Πρὸς εἰκ. 232.

'Αρ. 11. Λίθος μελανός, πρὸς τὴν κόψιν τεφρός. Ἡ τομὴ πρὸς τὴν πτέρναν μᾶλλον στρογγύλη, πρὸς τὴν κόψιν ὅμως πλακωτή, διότι λεπτύνεται τὸ ἐργαλεῖον βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς πτέρνης πρὸς τὸ ἄλλο ἄκρον. Κόψις ἐκατέρωθεν ὁμοιόμορφος.

'Αρ. 12. Πυρίτιον. Ἡ πτέρνα κολοδή, ἡ δὲ κόψις βεβλαμμένη. Τύπου τρίτου. Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλατειῶν πλευρῶν αὐλακώσεις (πρβ. σ. 315).

'Αρ. 13. Λίθος τεφρός. Τύπου τρίτου περίπου, ἀλλ' αἱ γωνίαι ἀπεστρογγυλωμέναι, αἱ δὲ στεναὶ πλευραὶ συστέλλονται καὶ ἐπὶ ἐκατέρας τῶν πλατειῶν ὑπάρχει ἀβαθὴς κοιλότης. Σελ. 316.

'Αρ. 14. Πυρίτιον. Τύπου δευτέρου. Τομὴ ὡς εἰκ. 233.

'Αρ. 15. Ὀφίτης. Τύπου τετάρτου (πρβ. εἰκ. 238).

'Αρ. 16. Λίθος χρώματος μελανοῦ ἁμαυροῦ. Κόψις καὶ τομὴ ὡς εἰκ. 240 περίπου, ἀλλ' αἱ γωνίαι εἶναι μᾶλλον ἀπεστρογγυλωμέναι.

'Αρ. 17. Πορφυρίτης. Τύπου πρώτου (πρβ. εἰκ. 232). Σελ. 318.

'Αρ. 18. Πρασοχαλαζίας. Κόψις καὶ τομὴ ὡς περίπου αἱ τῆς ἀξίνης ἀρ. 16.

Πίν. 40.

Μέγεθος 4:5.

'Αρ. 1. Ἰαδεΐτης. Ἡ πτέρνα κολοδή. Τύπου δευτέρου (πρβ. εἰκ. 233). Σέσκλου.

'Αρ. 2. Πυρίτιον χρώματος πρασινωποῦ. Τύπου τρίτου (πρβ. εἰκ. 237). Ἡ πτέρνα εἶναι ἐντελὴς ἐπίπεδος. Διμηνίου.

'Αρ. 3. Ἰαδεΐτης. Τύπου δευτέρου. Φέρει σημεῖα πριονισμού, Σέσκλου. Σελ. 318.

'Αρ. 4. Ἰαδεΐτης. Πτέρνα κολοδή. Τοῦ αὐτοῦ τύπου. Σῶζει ὁμοίως σημεῖα πριονισμού εἰς ἀμφοτέρας τὰς στενάς πλευράς. Σέσκλου. Σελ. 318.

'Αρ. 5. Γρανίτης. Τύπου τετάρτου (πρβ. εἰκ. 238) αἱ γωνίαι εἶναι ἀπεστρογγυλωμέναι. Σέσκλου.

'Αρ. 6. Λίθος ἰόχρους. Τύπου τρίτου (πρβ. εἰκ. 237). Σημεῖα πριονισμού. Σέσκλου.

'Αρ. 7. Λίθος πρασινωπός. Τύπου δευτέρου. Σέσκλου.

'Αρ. 8. Μελαφύρης. Τύπου τρίτου. Ἡ πτέρνα ἐντελὴς ἐπίπεδος. Σέσκλου.

'Αρ. 9. Λίθος βαθυπράσινος. Τύπου δευτέρου. Ἡ κόψις ὀξύνεται ἐκατέρωθεν ὁμοιομόρφως. Σέσκλου.

'Αρ. 10. Μελαφύρης. Τύπου τετάρτου (πρβ. εἰκ. 238). Σέσκλου.

'Αρ. 11. Πυρίτιον. Τύπου δευτέρου (πρβ. εἰκ. 235). Σέσκλου. Σελ. 310.

'Αρ. 12. Ἰαδεΐτης. Τύπου τρίτου, ἀλλ' αἱ γωνίαι εἶναι μᾶλλον ἀπεστρογγυλωμέναι. Διμηνίου.

'Αρ. 13. Πυρίτιον. Τομὴ καὶ κόψις παρεμφερεῖς πρὸς τὰς τῆς εἰκ. 240. Σέσκλου.

'Αρ. 14. Πυρίτιον. Τύπου δευτέρου (πρβ. εἰκ. 233). Φέρει σημεῖα πριονισμού. Σέσκλου. Σελ. 318.

'Αρ. 15. Χαλαζεΐτης. Κατὰ τὸ σχῆμα ἀνήκει εἰς τὰς ἀξίνας τοῦ πρώτου τύπου, εἶναι ὅμως μικρὰ καὶ ὅλη λεῖα. Σέσκλου.

'Αρ. 16. Λίθος χρώματος μελανοῦ ἁμαυροῦ. Τύπου τετάρτου. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν πλατειῶν πλευρῶν γραμμὴ. Σέσκλου. Σελ. 315.

'Αρ. 17. Λίθος χρώματος τεφροπρασίνου. Τύπου τρίτου (πρβ. εἰκ. 237). Φέρει σημεῖα πριονισμού. Σέσκλου.

'Αρ. 18. Κερατόλιθος. Ἰδιόρρυθμον ἐργαλεῖον, διότι ἡ κόψις ὀξύνεται ἐκ τῶν δύο στενῶν πλευρῶν. Τομὴ τετράπλευρος, ἀλλ' αἱ γωνίαι εἶναι ἀπεστρογγυλωμέναι. Σέσκλου.

'Αρ. 19. Λίθος χρώματος τεφροῦ περίπου. Τύπου δευτέρου ἡ κόψις ὀξύνεται ἐκατέρωθεν ὁμοιομόρφως. Σέσκλου.

'Αρ. 20. Ἰαδεΐτης. Τύπου τετάρτου. Σέσκλου. Σελ. 315.

'Αρ. 21. Μελαφύρης. Τύπου δευτέρου ἡ κόψις ὀξύνεται ἐκατέρωθεν ὁμοιομόρφως. Διμηνίου. Σελ. 310.

'Αρ. 22. Ἰαδεΐτης. Ἡ κόψις ὡς εἰς ἀρ. 18, ἀλλὰ καὶ ἡ κολοδή πτέρνα φαίνεται ὅτι ἦτο ὀξεῖα ὡς συνήθης κόψις ἀξίνης. Διμηνίου.

'Αρ. 23. Μελαφύρης. Τὸ σχῆμα προσεγγίζει πρὸς τὸ τοῦ τετάρτου τύπου. Φέρει σημεῖα πριονισμού. Σέσκλου.

'Αρ. 24. Πορφυρίτης. Τύπου δευτέρου τομὴ ὡς εἰκ. 233. Σέσκλου.

'Αρ. 25. Πυρίτιον. Κατὰ τὴν τομὴν καὶ τὴν κόψιν ὁμοιάζει πρὸς τὰς ἀξίνας τοῦ πρώτου τύπου. Σέσκλου. Σελ. 318.

'Αρ. 26. Λίθος πράσινος. Τύπου τρίτου. Σῶζει σημεῖα πριονισμού. Διμηνίου. Σελ. 314.

'Αρ. 27. Ἰαδεΐτης. Τύπου δευτέρου τομὴ ὡς περίπου εἰκ. 235, ἀλλ' ἡ κόψις ὀξύνεται ἐκατέρωθεν ὁμοιομόρφως. Διμηνίου.

'Αρ. 28. Μελαφύρης. Τύπου τρίτου αἱ γωνίαι ὅμως εἶναι μᾶλλον ἀπεστρογγυλωμέναι. Σέσκλου.

'Αρ. 29. Λίθος μελανότεφρος. Τύπου δευτέρου κόψις καὶ τομὴ ὡς εἰς ἀρ. 27. Διμηνίου.

'Αρ. 30. Πυρίτιον. Τύπου δευτέρου ἀλλ' ἡ τομὴ μᾶλλον τετράπλευρος. Σέσκλου.

'Αρ. 31. Μελαφύρης (;). Σχῆμα ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς προηγουμένης. Σέσκλου.

'Αρ. 32. Ἰαδεΐτης. Τομὴ τετράπλευρος. Κόψις ἐκατέρωθεν ὁμοιόμορφος, ἀλλὰ βεβλαμμένη ὀλίγον. Σέσκλου.

'Αρ. 33. Ἰαδεΐτης. Κόψις καὶ τομὴ ὡς περίπου εἰς εἰκ. 240. Σέσκλου.

'Αρ. 34. Μελαφύρης. Τύπου δευτέρου κατὰ τὴν τομὴν ὅμως προσεγγίζει πρὸς τὸν τρίτον τύπον. Διμηνίου. Σελ. 310.

Πίν. 41

Μέγεθος 2:3 περίπου.

'Αρ. 1. Ὀφίτης. Τύπου πρώτου (πρβ. εἰκ. 232). Σέσκλου. Σελ. 309.

'Αρ. 2. Διορίτης. Τομὴ τετράπλευρος μετ' ἀπεστρογγυλωμένων γωνιῶν. Ἐπιφάνεια ὁλόκληρος μᾶλλον ἢ ἦττον λεῖα. Σέσκλου. Σελ. 321.

'Αρ. 3. Γρανίτης. Τύπου τρίτου (πρβ. εἰκ. 237). Διμηνίου.

'Αρ. 4. Πυριτικόν ὄξύ. Τύπου πρώτου. Σέσκλου.

'Αρ. 5. Ὀφίτης. Τομὴ ὡς εἰκ. 235, ἀλλ' ἡ κόψις κατὰ τὸν τετάρτον τύπον. Σέσκλου.

'Αρ. 6. Γρανίτης. Σχῆμα ὄχι κανονικόν, διότι διετήρησε πολὺ ἐκ τῆς ἀνωμαλίας τοῦ χάλικος. Ἡ τομὴ προσεγγίζει πρὸς τὴν εἰκ. 235, ἡ κόψις δὲ εἶναι σχεδὸν λοξὴ ὡς περίπου εἰς τὰς ἀξίνας τοῦ τετάρτου τύπου καὶ ἡ ἐπιφάνεια ὅλη, πλὴν τῆς κόψεως, ἀπλῶς ἐσφυροκοπημένη ὡς εἰς τὰς τοῦ πρώτου τύπου.

'Αρ. 7. Λίθος πρασινωπός. Ἡ πτέρνα ἐκυρτοῦτο ἱκανῶς, αἱ δὲ κάθεται ἐπὶ τοῦ τρήματος πλευραὶ εἶναι ὅλως παράλληλοι. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τρήματος φέρει δακτυλίους πρὸς τὸ ἐν ἄκρον μόνον. Σέσκλου. Σελ. 321.

'Αρ. 8. Γρανίτης. Σχῆμα ἀνώμαλον ὡς τοῦ ἀρ. 6. Ἐκ τῶν πλατειῶν πλευρῶν ἡ μία κυρτή, ἡ ἄλλη ἐπίπεδος ἡ κόψις ὀξύνεται ἐκ τῆς κυρτῆς πλευρᾶς. Πλὴν τῆς κόψεως ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια ἀπλῶς ἐσφυροκοπημένη.

'Αρ. 9. Διορίτης. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τρήματος φέρει λεπτοὺς δακτυλίους. Σέσκλου. Σελ. 321.

'Αρ. 10. Γρανίτης. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τρήματος πάλιν δακτυλιωτή. Σέσκλου. Σελ. 321.

'Αρ. 11. Διορίτης. Σελ. 321.

'Αρ. 12. Πορφυρίτης. Τύπου τρίτου. Διμηνίου.

Πίν. 42.

Μέγεθος 4:5 περίπου. Σελ. 325 ἐξ.

Πίν. 43.

Μέγεθος 1:1. Σελ. 335 ἐξ.

Πίν. 44.

Μέγεθος ἀρ. 1 = 1:2, τῶν λοιπῶν πάντων 2:3.

'Αρ. 1. 2. 4-8. 9. 10 καὶ 15 ἐκ Διμηνίου* τὰ ἄλλα ἐκ Σέσκλου.

Αἱ εἰκόνες ἀρ. 5 καὶ 6 παριστῶσι τὸ αὐτὸ σφονδύλιον, τοῦ ὁποῦοῦ κατ' ἐξάφρσιν κοσμοῦνται ἀμφότεραι αἱ ὄψεις. Σελ. 343. 344.

Πιν. 45.

Μέγεθος 4:5 περίπου.

Πάντα ἐκ Σέσκλου, πλὴν ἀρ. 15, ὅπερ εὐρέθη εἰς τὴν Μαρμάρια-
νην. Σελ. 355 ἐξ.

Πιν. 46.

Μέγεθος κατὰ $\frac{1}{40}$ περίπου μικρότερον τοῦ πραγματικοῦ.

Ἀρ. 5-7 ἐκ Διμηνίου, ἀρ. 13 ἐκ Πύργου καὶ τὰ λοιπὰ ἐκ Σέσ-
κλου. Σελ. 356 ἐξ.

Πιν. 47.

Μέγεθος σχεδὸν 1:2.

Ἀρ. 3 καὶ 10 ἐκ Μαρμάριανης, ἀρ. 5 ἐκ Μεσιανῆς Μαγούλας, τὰ
δὲ λοιπὰ ἐκ Σέσκλου. Σελ. 358 ἐξ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Εἰκ. 4. Οἱ δύο τύμβοι κεῖνται εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀπὸ Λα-
ρίσης εἰς Μετσειλὶ ὁδοῦ.

Εἰκ. 29. Ὑψ. 0,08 μ. Ἴδε καὶ σ. 189.

Εἰκ. 75. 76. Μέγ. 1:3.

Εἰκ. 80. Μέγ. 6:7 περίπου.

Εἰκ. 81. Μέγ. 3:4.

Εἰκ. 85. Ὁ πηλὸς κεραμόχρους, ἡ ἐπιφάνεια εἶχε λευκὸν ἐπίχρι-
σμα ἐξαλειφθέν. Τῶν κοσμημάτων τὸ χρῶμα μᾶλλον καστανόν· περὶ
τοῦ σχήματος αὐτῶν βλ. σ. 187. 188.

Εἰκ. 86. Ἡ ἐπιφάνεια ὑπέρυθρος. Σέσκλου.

Εἰκ. 87. Μέγ. 2:3. Πηλὸς κεραμόχρους, ἐπίχρισμα λευκόν. Σέσκλου.

Εἰκ. 88. Ὑψ. 0,07 μ. Ἐσῶθεν τὰ χεῖλη τῆς λεκάνης ἐκοσμοῦντο
διὰ σειρᾶς ὁδόντων. Σέσκλου.

Εἰκ. 89. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια κεραμόχρους. Σέσκλου.

Εἰκ. 90. Μέγ. 1:2. Ἐπιφάνεια κεραμόχρους. Σέσκλου.

Εἰκ. 91. Μέγ. 1:2. Ἐπιφάνεια ὑπέρυθρος. Σέσκλου.

Εἰκ. 92. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια ὑπέρυθρος. Σέσκλου.

Εἰκ. 93. Μέγ. 1:2. Ἐπιφάνεια ὑπόλευκος. Ἐπὶ τῆς ἔσω ὀφειῶς
κηλίδες ἐρυθροῦ ἀμαυροῦ χρώματος (πρὸ σ. 178). Σέσκλου.

Εἰκ. 94. Μέγ. 2:3.

Εἰκ. 95. Μέγ. 1:2. Ἐπίχρισμα λευκόν. Σέσκλου.

Εἰκ. 96. Μέγ. 1:2. Ἐπιφάνεια ὑπέρυθρος. Σέσκλου.

Εἰκ. 97. Μέγ. 1:2. Ἐπιφάνεια ὑπόλευκος. Σέσκλου.

Εἰκ. 98. Μέγ. 1:2. Ἐπιφάνεια ὑπέρυθρος. Κατὰ λάθος ἐτυπώθη ἡ
εἰκὼν ἀνεστραμμένη· τὸ τεμάχιον προέρχεται ἀπὸ φιάλης καὶ σώζει
μέρος τῆς περιφερείας τοῦ πυθμένος. Σέσκλου.

Εἰκ. 99. Μέγ. 1:2. Ἐπίχρισμα λευκόν. Ἐσῶ κηλίδες ἀμαυραῖ, ὡς
εἰς εἰκ. 93. Σέσκλου.

Εἰκ. 101-104. 106. 107. Σέσκλου. Εἰκ. 103 μέγ. 2:3.

Εἰκ. 108. Διμηνίου.

Εἰκ. 109. Μέγ. 2:3.

Εἰκ. 110. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια ἐρυθρά. Διμηνίου. Πρὸ σελ. 203.

Εἰκ. 111. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια ἐρυθρά. Σελ. 200. 203.

Εἰκ. 112. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια σκοτεινή. Σελ. 200. 203.

Εἰκ. 113. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια σκοτεινή. Διμηνίου. Σελ. 208.

Εἰκ. 114. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια σκοτεινή. Ἡ εἰκὼν κατὰ λάθος
ἐτυπώθη πλαγίως. Διμηνίου. Σελ. 208.

Εἰκ. 115. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια σκοτεινή. Σέσκλου. Σελ. 208.

Εἰκ. 116. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια ἐρυθρά. Σέσκλου.

Εἰκ. 117. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια κεραμόχρους. Διμηνίου.

Εἰκ. 118. Ἐπιφάνεια ἐρυθρά. Σέσκλου. Σελ. 218.

Εἰκ. 119. Μέγ. 2:3. Ἐπιφάνεια ἐρυθρά.

Εἰκ. 120. Ὑψος 0,30 μ. Εἰς τὰ πλάγια εἶχε τρήματα μᾶλλον
στρογγύλα, ὡς φαίνεται. Σέσκλου. Σελ. 222. 225.

Εἰκ. 121. Σελ. 222.

Εἰκ. 122. Μέγ. 5:8 περίπου.

Εἰκ. 124. Μέγ. 3:8 περίπου. Σέσκλου.

Εἰκ. 125-127. Μέγ. 3:8 περίπου. Διμηνίου.

Εἰκ. 128. Μέγ. 3:8 περίπου. Σέσκλου.

Εἰκ. 129. Μέγ. 3:8 περίπου. Διμηνίου.

Εἰκ. 130. Μέγ. 2:7. Σέσκλου.

Εἰκ. 131. Μέγ. 3:8. Διμηνίου.

Εἰκ. 132. Μέγ. 3:8. Σέσκλου.

Εἰκ. 133. Μέγ. 1:2. Μεσιανῆς Μαγούλας.

Εἰκ. 134. Μέγ. 1:2. Καραμπαϊραμίου.

Εἰκ. 135. 136. Μέγ. 3:4. Καραμπαϊραμίου.

Εἰκ. 137. Μέγ. ὀλίγον τι μεγαλύτερον τοῦ πραγματικοῦ. Μεσιανῆς
Μαγούλας.

Εἰκ. 138-141. Μέγ. 3:4. Καραμπαϊραμίου.

Εἰκ. 142. Μέγ. 1:2.

Εἰκ. 143. Μέγ. 2:3 περίπου. Μεσιανῆς Μαγούλας.

Εἰκ. 144. Μέγ. 3:7. Καραμπαϊραμίου.

Εἰκ. 146. Διμηνίου.

Εἰκ. 151. Μέγ. 2:3.

Εἰκ. 164. Σέσκλου.

Εἰκ. 168. Διμηνίου.

Εἰκ. 171. Σέσκλου.

Εἰκ. 172-179. 182-185. Διμηνίου.

Εἰκ. 186. Σέσκλου.

Εἰκ. 187. Μαρμάριανης.

Εἰκ. 188-190. Σέσκλου.

Εἰκ. 191. Μαρμάριανης.

Εἰκ. 192. 194. Σέσκλου.

Εἰκ. 195. Μαρμάριανης.

Εἰκ. 197. Διμηνίου.

Εἰκ. 198. Σέσκλου.

Εἰκ. 200-202. Διμηνίου.

Εἰκ. 203. Σέσκλου.

Εἰκ. 204. 206-208. Διμηνίου.

Εἰκ. 209-211. Σέσκλου.

Εἰκ. 212-219. Διμηνίου. Εἰκ. 219 μέγ. 1:3 περίπου.

Εἰκ. 220. Μέγ. 1:4. Σέσκλου.

Εἰκ. 221. Μέγ. 2:3. Μαρμάριανης.

Εἰκ. 230, δ. Σέσκλου.

Εἰκ. 246. Μέγ. 2:3. Λίθος μελανοῦ χρώματος. Διμηνίου.

Εἰκ. 247. Μέγ. 2:3. Λευκὸς τιτανόλιθος. Διμηνίου.

Εἰκ. 248. Μέγ. 1:2. Λευκὸς τιτανόλιθος. Διμηνίου.

Εἰκ. 249. 250. Μέγ. 1:1. Λευκὸς τιτανόλιθος. Σέσκλου.

Εἰκ. 256. 258. Μέγ. 1:4 περίπου. Σέσκλου.

Εἰκ. 259. 261-263. Μέγ. 1:3 περίπου. Σέσκλου.

Εἰκ. 276-282. 285. 290. Σέσκλου. Εἰκ. 285 μέγ. 2:3.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

*Αβαι, θρακική πόλις, 396.

ἀδακοειδὲς κόσμημα. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.
ἀγγεῖα. Λίθινα 333. Πήλινα: πάντα τὰ τοῦ λιθι-
κοῦ αἰῶνος καὶ τὰ πλεῖστα τοῦ χαλκοῦ χειροποίητα
157: πλάσις κατὰ τμήματα 180: ἐρυθρὰ βαφὴ τῆς
ἐπιφανεῖας 169. 170. 174. 197. 223. 146: λευκὸν
ἐπίχρισμα τῆς ἐπιφανεῖας 170. 177. 204. 210.
226: διάκρισις τῶν ῥυθμῶν διὰ ψηφίων 159,1:
σχέσις ῥυθμῶν τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος πρὸς ἀλλήλους
173 ἐξ. 192 ἐξ. 208 ἐξ. 220 ἐξ. 225 ἐξ.: ἡ κε-
ραμεικὴ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος δὲν εἶναι συνέχεια τῆς
τοῦ λιθικοῦ 236 ἐξ.: παραβολὴ τῆς θεσσαλικῆς κε-
ραμεικῆς πρὸς τὴν τῆς ἄλλης ἡπειρωτικῆς Ἑλλά-
δος 381 ἐξ. 384 ἐξ., πρὸς τὴν κρητικὴν καὶ κυκλα-
δικὴν κεραμεικὴν 385. 386, πρὸς τὴν τῆς Τροίας
363 ἐξ. 369 ἐξ., ἄλλων βορειοτέρων χωρῶν 371-
378. 401: ὀπισθοδρόμησις τῆς κεραμεικῆς (καὶ πλα-
στικῆς) διαφορῶν χωρῶν πρὸς τὸ τέλος τοῦ λιθικοῦ
αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ 374,2. — Ἴδε
καὶ αὐλακώσεις, θηλαί, κερατοειδεῖς ἐξοχαί,
κοσμήματα, πίθοι, πρόσωπα, ὦτα ζώων.

*Αγία Τριάς (Κρήτης). Τὸ μέγαρον τοῦ νεωτέρου ἀνα-
κτόρου αὐτῆς εἶχε θάλαμον 391: ἐκτίσθη ὑπὸ Ἑλ-
λήνων 392.

ἀγκυροειδῆ πήλινα πράγματα 346 ἐξ. 383.

ἄδυτον, τῶν ναῶν. Ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν θάλαμον
τῶν μεγάρων 393 ἐξ.

*Αἰθῆναι. Ἐνταφίσεις ἐντὸς τῶν οἰκιῶν 132,3. Αἰχμαὶ
βελῶν ἐξ ὀψιανοῦ 325,1. Εἰδώλια λίθινα 384 καὶ
σημ. 2. 403. Περίβολοι καὶ ἐννεάπυλον τοῦ Πελαρ-
γικοῦ 389. 406: ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν Πελασγῶν
396. 402.

Αἶγινα. Τάφοι ἐντὸς (ἢ μεταξὺ) τῶν οἰκιῶν 132.
Μήτηρα πελέκεως 406.

Αἶγυπτος. Εἰδώλια 378. Λίθιναι ἀξίναι 380. Ψέ-
λια ἐκ κογχυλίων 356,3. 380. Πώματα ἀσκῶν ἢ
ἐξαοτήματα 337.

*Αἰδίνιον. Ἴδε Μαγούλα Ἀιδινίου.

Αἰολεῖς 401.

Αἰσωνία (Καστράκι Σέσκλου;) 69.

αἰχμαὶ βελῶν καὶ δοράτων: ἐκ πυρίτου ἢ ὀψιανοῦ
325 ἐξ. ἐξ ὁστοῦ (;) 355: λόγχαι χαλκαῖ 145 ἐξ.
354. 383. 405. 406. Μήτηρα ὀμοίας 335.

αἰών. Λιθικός: δύο περίοδοι αὐτοῦ 3. Χαλκοῦς: ἔν-
νοια αὐτοῦ 14. 361,1. Ἡλικία λιθικοῦ καὶ χαλκοῦ
αἰῶνος ἐν Θεσσαλίᾳ 361 ἐξ.: χρονικὴ σχέσις αὐτῶν
πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν Κυκλάδων 364 ἐξ.

ἀκόνοι 329 ἐξ.

*Ἀλμαντάρ. Συνοικισμοὶ παρὰ τὸ χωρίον 10. 20.
ἀλοιφὴ ἐκ πηλοῦ. Ἴδε τοῖχοι.

*Ἄλος. Τύμβοι ἐπιτάφιοι περὶ αὐτὴν 22.

*Ἄλτις (καὶ Ὀλυμπία). Λαεὶ προϊστορικῶν ἀγγείων
269,1. 382. 383.

ἀλωνισμὸς σίτου ἐντὸς τῶν οἰκιῶν 360. 399,1.

*Ἀμάραντος. Συνοικισμὸς 10.

*Ἀμβρυσος. Περίβολοι αὐτῆς 389.

*Ἀμοργός. Ἀγγεῖα μετ' ἐντύπων φύλλων 12. Ἐγχει-
ρίδια 136.

ἀμύγδαλα ἄγρια 359. 360.

ἀνάκτορα. Κατοικία τοῦ βασιλέως ἐν Διμηνίῳ 59,
ἐν Σέσκλῳ 98. Ἐπίδρασις τῆς Κρήτης ἐπὶ τὰ μυκη-
νικὰ ἀνάκτορα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος 391.

ἀναλύσεις χημικαί. Ἴδε Ζέγγελης.

*Ἀναμπακλί. Συνοικισμὸς πλησίον αὐτοῦ 9.

ἀξίνα. Λίθιναι: ὀνομασία 307,1: τύποι τῶν ἀτρή-
των 307-314, εἶδη λίθων 314, περιονισμὸς αὐτῶν 314
ἐξ., κατασκευὴ ἐπὶ τόπου 315, μεγέθη 315 ἐξ.,
στειλώσεις 316 ἐξ., χρῆσις καὶ κατὰ τὸν χαλκοῦν
αἰῶνα 318, παραβολὴ πρὸς ἀξίνας τῆς Αἰγύπτου
καὶ τῆς Θράκης 380: ἡλικία τῶν τετραμμένων 320,
σχήματα αὐτῶν 320 ἐξ., τρόπος διατρήσεως 323 ἐξ.
Χαλκαῖ ἀξίνα 351 ἐξ. Ὀστεῖναι 358.

*Ἀπιδανός, ποταμός. Συνοικισμοὶ παρ' αὐτὸν 9.

*Ἀργισσα (Κρημνός). Συνοικισμὸς 7.168 ἐξ. 255.
Τύμβοι ἐπιτάφιοι περὶ αὐτὴν 22.

*Ἀργολίς. Κεραμεικὴ αὐτῆς 260. 382. Εἰδώλια
Ἀσπίδος καὶ Ἡραίου 382,2. Ἀκροπόλεις τῆς —
κτισθεῖσαι ὑπὸ Θρακῶν Κυκλώπων 397. 402.

*Ἀργύρης 28. 30,1. 405.

ἄργυρος 139. 143. 149.

*Ἀρμυρός. Συνοικισμοὶ περὶ αὐτὸν 11 ἐξ.

*Ἀρνη Θεσσαλίας (Κιέριον) 17.

*Ἀρνη Βοιωτίας (Παλιόκαστρον) 389,1. 391.

ἄρτος. Γνωστὴ ἢ παρασκευὴ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ λιθικοῦ
αἰῶνος 104. Ἄρτος (;) ἐκ κέγχρου 360.

*Ἀσπίς. Ἴδε Ἀργολίς.

Ἀττική. Κεραμεικὴ αὐτῆς 382. Ἴδε καὶ Ἀθῆναι, Ἐλευσίς.

Αὐλάκι, ποτάμιον. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 10. 20. αὐλακώσεις (ἢ ῥαβδώσεις), ἐπὶ ἀγγείων 239 279 371. 372. 382: γένεσις αὐτῶν 241.

αὐλαὶ 58 ἐξ. 97 ἐξ.: — τῶν μυκηναϊκῶν καὶ ὁμηρικῶν ἀνακτόρων 395. Μετάδοσις εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ σχήματος τῆς θεσσαλικῆς αὐλῆς 403.

Αὐστρία (καὶ Οὐγγαρία, Γαλικία, Μοραβία, Τρανσυλβανία). Ὁχύρωμα ἐν Τρανσυλβανίᾳ 367 ἐξ. Ἀγγεῖα 373-378. Εἰδώλια 379. Σκευὴ πῆλινα 380. Φορεῖς τοῦ προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Τρανσυλβανίας καὶ τῶν πέριξ χωρῶν 398.

Ἀχαιοί. Ἴδε Ἕλληνες.

ἀχράδες 360.

βαθυιδωτὸν κόσμημα. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων βάλανοι δρυὸς 122. 359 ἐξ.

Βαρδαλί. Συνοικισμὸς παρὰ τὸ χωρίον 9.

Βελεστῖνον (Φεραί). Συνοικισμοὶ παρ' αὐτὸ 4. Τύμβοι ἐπιτάφιοι 22. Ἡλικία καὶ τρόπος σχηματισμοῦ τῆς ἀκροπόλεως Φερῶν 16.

βέλν. Ἴδε αἰχμαί.

Benndorf. Περὶ ἄρτου καὶ ἡλικίας τῶν λέξεων ἱπνός, κλίβανος κ. ἄ. 104,2.

Besika-tépé. Ἴδε Τροία.

Blinkenberg. Βιβλιογραφία τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τῆς Ἑλλάδος 1,1. Ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἀκατοίκητος κατὰ τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν 3,1.

βόθροι (καὶ λάκκοι) ἀπορριμμάτων 95. 103. 118: βόθροι θυσιῶν (:) 54,1 (πρβ. καὶ 51). 405.

Βοιωτία (καὶ Φωκίς, Ἐλάτεια, Χαιρώνεια). Συνοικισμοὶ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος 1 ἐξ.: κεραμεικὴ αὐτῶν 189,1. 205,1. 221. 375: πῆλινοι πεσσοὶ σφενδονῶν 344: εἰδώλια 379,1. 384. Ἀγγεῖα τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος 249,2. 275. 382. Θραῖκες καὶ Πελασγοὶ εἰς τὴν Φωκίδα καὶ Βοιωτίαν 396.— Πρβ. καὶ Ὀρχομενός, Τέγυρα, Σχιστὴ ὁδός, Ἀμβρυσοί. Βόλος. Συνοικισμὸς 15. 21 ἐξ.: ἐπίχωσις αὐτοῦ 362: τάφοι 16. 131. Ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Ἰωλκός 400.

Bosanquet. Περὶ ἡλικίας τῆς πρώτης πόλεως τῆς Φυλακωπῆς 365.

Βοσνία (καὶ Ἐρζεγοβίνη, Butmir). Ὁχυρώματα 367 ἐξ.. Ἀγγεῖα 214,1. 371 ἐξ. 374,2. 377.

Bos-öyük, τύμβος. Ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ 371,1. Λίθιναι κεφαλὰὶ ῥοπάλων 323,1. Στιλβωτήρια 330.

Butmir. Ἴδε Βοσνία.

βωμὸς ἐν Διμηνίῳ 58, ἐν τῇ αὐλῇ τῶν ὁμηρικῶν ἀνα-

κτόρων 59. 395, ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Τίρυνθος 395.

Γαλικία. Ἴδε Αὐστρία.

Γαλλία. Εἰδώλια αὐτῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς 378.

Γερμανία. Τμηματικὴ πλάσις προϊστορικῶν ἀγγείων αὐτῆς 180,1.

Γεωργιάδης. Περὶ θέσεως τῆς Ὀρθῆς 8.

Γιαννόπουλος. Περὶ θέσεως τῆς Ἰτῶνου 11.

Γκερλί. Συνοικισμοὶ παρ' αὐτὸ 4 ἐξ.

γλυφαὶ ἐσκαλισμέναι ἐπὶ πλακῶν 111 ἐξ.

Γυναικόκαστρον (Πρόερνα). Συνοικισμὸς 17.

Γυρτῶν (Τατάρει;) 8.

δακτύλιοι, λίθινοι, 137. 142.

Δανία. Παρὰβολὴ πρὸς ἀγγεῖα αὐτῆς 214,1.

δάπεδα οἰκιῶν: πλακόστρωτα 51. 114, ἐκ γῆς πεπατημένης ἢ πηλοῦ 90. 95: — καλυβῶν 115 ἐξ. 123.

Δαύλεια, βασιλεῖον τοῦ Θρακὸς Τηρέως, 396.

Dégrand. Ἴδε Seure.

Δελφοί. Λίθιναι κεφαλὰὶ ῥοπάλων 323,1. Λίθινοι πεσσοὶ σφενδονῶν 329.

Δεμιρλί. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 9.

Διμήνι 2. Θέσις καὶ ἀνασκαφαὶ 27 ἐξ. Λεῖψανα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος ἐλάχιστα 30. Μόνιμοι κάτοικοι τῆς ἀκροπόλεως ὀλίγοι 49.

Ἐπίχωσις χαλοῦ αἰῶνος 66 ἐξ. 363. Ἐρημον τὸ χωρίον κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν 31.361 ἐξ.

Dörpfeld. Περὶ καύσεως τῶν νεκρῶν 128 ἐξ. Περὶ τῶν περιβόλων τοῦ πρώτου στρώματος τοῦ Ἰλίου 368,1. Περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ αὐτοῦ 364,1. Ὅτι δὲν ὑπῆρχον κίονες εἰς τὰ μέγαρα τῆς δευτέρας πόλεως τοῦ Ἰλίου 368. Περὶ τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου τῆς Ἀγ. Τριάδος (Κρήτης) 391,2. 392. Περὶ δώματος παρ' Ὀμήρῳ 392,2. Περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης κεραμεικῆς τῶν Ἑλλήνων (Ἀχαιῶν) 402,1.

δόρατα Ἴδε αἰχμαί.

δόρωσις 83.

Δουβλατάν. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 9.

δρυς. Βάλανοι δρυὸς 122. 359.

δῶμα 55. 60. 63. 88 ἐξ. 99 ἐξ. 101. 390: παρ' Ὀμήρῳ 392 καὶ σημ. 2.

ἐγχειρίδια (καὶ μαχαίρια): χαλκᾶ 135. 136. 138. 144. 354, ὁστέϊνα (:) 355.

εἰδώλια. Πῆλινα. τελειότερα τὰ ἀρχαιότερα 285. 287: κεφαλὰὶ ἐξ ἄλλης ὕλης 285. 297. 298 ἐξ.: τμηματικὴ κατασκευὴ 292: λευκὸν ἐπίχρισμα 285 ἐξ. 297-301: χρώματα 285. 286. 290. 292. 293. 296-300: ποικίλματα στικτὰ ἢ γραπτὰ 293. 295:

οὐλαὶ κοσμηματικαὶ 292. 398,2: τρήματα 214. 297. 300. 303. 379 398: ἔνδυμα (περίζωμα) 294. 295. 379. 398,2. Λίθιναι: εἶδη λίθων 287: χρώματα 289. 302-306. Ὀστέινον 306. Παραστάσεις τῶν εἰδωλίων 289. Εἰδώλια καθήμενα 116. 290. 294. Στεατοπυγία 289. 378. Ὀμοιότης καὶ σχέσις τῶν θεσσαλικῶν πρὸς τὰ εἰδώλια ἄλλων ἐλλ. χωρῶν 384. 403, πρὸς τὰ κυκλαδικὰ 289. 365,1, κυκλαδικὰ καὶ κρητικὰ 385, πρὸς τὰ ξένων χωρῶν 378 ἐξ. 381. 402.

Ἐκβάτανα. Περίβολοι αὐτῶν 367.

Ἐλάτεια. Ἴδε Βοιωτία.

Ἐλβετία. Σφαῖραι πῆλιναι 345.

Ἐλευσίς. Πυρὰ 131,2. Ἀγγεῖα 250,1. 251. 260. Τάφοι γεωμετρικοὶ 152,1. Ἴδε καὶ Ἀττική.

Ἑλλήνες. Κτίζουσι: τὸ νεώτερον ἀνάκτορον τῆς Ἀγ. Τριάδος (Κρήτης) 392. Πρώτη ἐγκατάστασις αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι 400. Πόθεν κατήλθον 401 (πρβ. καὶ 399). Κεραμεικὴ καὶ πλαστικὴ αὐτῶν 401. Ἀρχιτεκτονικὴ κατωτέρα τῆς τῶν Πελασγῶν 402 ἐξ.

Ἐνιπεύς. Συνοικισμοὶ παρ' αὐτὸν 9. 221.

Ἐννεάπυλον. Ἴδε Ἀθῆναι.

ἐξαρθήματα: λίθινα 337. 338. 380, χρυσοῦν 350 ἐξ.: ὀδόντες ζῶων ὡς ἐξαρθήματα 357.

Ἐρζεγοβίνη. Ἴδε Βοσνία.

Ἐρινί. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 131,3: τάφοι 131: ἀγγεῖα 244: οἰκοδόμημα 383.

Erösd. Ἴδε Αὐστρία.

ἐστίαι 51. 52 (:). 60 ἐξ. 90. 92 (:). 102. 103-106.

Εὐβοία. Πατρὶς τῶν Κυκλώπων 397. Μετανάσται ἐξ Εὐβοίας μεταβλίνουσιν εἰς Σῶρον 388,2.

Evans, A. Περὶ ἡλικίας τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος τῆς Κρήτης 366,1.

Zahn. Περὶ τῶν ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ Γ1α 242,1.

Ζέγγελος. Χημικαὶ ἀναλύσεις χαλκῶν πραγμάτων Σέσκλου 135,1. 136,2. 137,1. 140,1. 352.

Ζερέλια. Συνοικισμὸς 11.

ζῶα. Ὀδόντες ζῶων ὡς ἐξαρθήματα 357: ὅσα ζῶων πλαστικὰ ἐπὶ ἀγγείων 266 ἐξ. (πρβ. καὶ 372)

Heldreich. Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ χωρίου Σέσκλου 69,1.

Heuzey. Περὶ τῶν τύμβων καὶ χωματοκάστρων τῆς Θεσσαλίας 18-24.

Ἡραῖον (Ἀργολίδος). Ἡλικία τῶν εἰδωλίων αὐτοῦ 382,2.

θάλαμος 55. 60. 88 ἐξ. 99 ἐξ. 101. 390: τῶν μυ-

κηναϊκῶν μεγάρων 391 ἐξ., τῶν ὁμηρικῶν 392 ἐξ., τῶν νῶν (ἄδυτον) 393 ἐξ.

Θῆβαι Βοιωτίας. Θέσις τῶν ἐπτὰ πυλῶν αὐτῶν 406.

Θῆβαι Φθιώτιδες. Περίβολοι 389. Λιθίνη ἀξίνη 324.

θηλαὶ ἐπὶ ἀγγείων 162. 182. 183. 189,1. 239. 241. 242,1. 245. 262. 382.

Θήρα. Κύλινδροι ἐξ ὁμοῦ πηλοῦ 350,2.

Θορικός. Τάφοι ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως 132. Τάφοι θολωτοὶ 155.

Θοῦρες. Φορεῖς μετὰ τῶν Πελασγῶν τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ, Φωκίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ 396 ἐξ. Μεταναστεύουσιν εἰς Εὐβοίαν 397. Τειχίζουσιν ἀκροπόλεις ἐν τῇ Ἀργολίδι 397. 402. Ἐθνικότης αὐτῶν 398. Ἐξωθοῦνται ἐκ τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Πελασγῶν (:) 399.

Θράκη. Ἀγγεῖα ἐκ — 373-376. 380. Εἰδώλια 379. 380. Ἀξίνας 380. Τύμβοι 25 ἐξ. 373,3. 374,2.

θύραι. Κατώφλια αὐτῶν οὐχὶ μονόλιθα 50. 55. 90.

Ὀλμοι στρόφιγγος 35. 61. 92 ἐξ. 102. Σχῆμα τῶν θυρωμάτων 93.94. Παραστάδες ἐκ πλακῶν 107.

Ὦψος θυρῶν 102. 107. Τρόπος κλείσεως 102.

Jablanica. Ἴδε Σερβία.

Ἰλίον. Ἴδε Τροία.

ἱπνοὶ 52. 100. 104-106.

ἰσοδομικὸν κόσμημα. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.

Ἰτωνος (Ζερέλια;) 11.

Ἰωλκὸς (Βόλος) 16. 400 ἐξ.

Καινούργιο (ἢ Κόκκινα, Πύρασος). Συνοικισμὸς 11. κάλαμοι. Τύποι καλᾶμων ἐπὶ ἀλοιφῆς ἐκ πηλοῦ 79 ἐξ. Καλέντσης, ποταμός. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸν 10. καλύβαι πηλόκτιστοι 79-84. 102 ἐξ. 115 ἐξ.: — Σαρακατσάνων 106,1.

καπνιστήριον μελισσῶν, πῆλινον, 274.

Καραδζαδαγλί. Συνοικισμὸς παρὰ τὸ — 12: ἀγγεῖον ἐξ αὐτοῦ 181. 187.

Καραμπαῖράμι. Συνοικισμὸς παρὰ τὸ — 8 ἐξ.: τάφοι αὐτοῦ 131: ἀγγεῖα 187. 221. 227. 239 ἐξ. 251 ἐξ.: εἰδώλια 283 ἐξ.: ἀξίνας 314: ἐπίχωσις τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος 362.

Καρδίτσα. Συνοικισμοὶ περὶ αὐτὴν 10 ἐξ.

καρφίδες. Χρήσις αὐτῶν ἐν τοῖς τάφοις Σύρου 129.

Χαλκὴ καρφίς ἐκ Σέσκλου 137.

Καστράκι, ἡ ἀκρόπολις τοῦ Σέσκλου, 69.

Καστρί. Συνοικισμὸς 15.

καῦσις νεκρῶν. Ἴδε τάφοι.

κέγχρος 122. 360.

Keller, Ferd. Περί χρήσεως τῶν πήλινων σφαιρῶν 345.
κένταυρος, πήλινον εἰδώλιον, 294.

κεραμεική. Ἴδε ἀγγεῖα.

κεραμεικὸν ἐργαστήριον 87. 166. 174. 176. 344.

κερατοειδεῖς ἐξοχαὶ ἐπὶ ἀγγείων 198. 200. 250 ἐξ.
267. 370. 372.

Kern. Περί τῶν τύμβων τῆς Θεσσαλίας 24.

Chase. Περί τῆς ἡλικίας τῶν εἰδωλίων Ἑραίου (Ἀρ-
γολίδος) 382,2.

κιγκλιδωτόν. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.

Κιέριον. Τείχη αὐτοῦ 389. Συνοικισμὸς προϊστορικὸς
(Ἄρνη) παρὰ τὸ — 16 ἐξ.

Κιλελέρ (ἢ Κιουλελέρ) Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 5.

Κιμμέριοι ἐν Ἰλίῳ 371.

κίονες 51. 54 ἐξ. 77. 87. 89 ἐξ. 109: ἄγνωστοι (:)
ἐν Ἰλίῳ 368: — μυκηναῖκοι 391, δωρικοὶ 394.

κλίβανοι 105 ἐξ.

Κνωσός. Νεολιθικὸς συνοικισμὸς 2: ἀγγεῖα αὐτοῦ
172,1. 205,1. 242,1. 385: ὁστέϊνα ἐργαλεῖα 355.

Τάφοι τῆς—μυκηναϊκῆς ἐποχῆς 388,2.

Κόκκινα (ἢ Καινούργιο, Πύρασος). Συνοικισμὸς 11.
κομβία, λίθινα, 336.

Κόρινθος. Τάφοι προϊστορικοὶ 131,2. 388,2.

Körte, A. Περί τῶν τύμβων τῆς Μακεδονίας 25,1.

Κοσμήματα ἀγγείων. Γραπτὰ: χρώματος λευκοῦ (ὑπο-
λεύκου, κιτρινωποῦ) 174 ἐξ., 210. 238 ἐξ. 247 ἐξ.,
ἐρυθροῦ 178, μελανοῦ ἢ καστανοῦ 178. 210. 243.
249, λευκοῦ καὶ μελανοῦ ἐπὶ ἐδάφους ἐρυθροβαφοῦς
223 ἐξ. 376, ἐρυθροῦ καὶ μελανοῦ 226. 244 ἐξ. 249:
ἐξηρημένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους (ἦτοι ἔχοντα τὸ χρῶμα
τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου) 219 ἐξ. 225. 226 ἐξ.
244: μηχανικὴ στίλνσις τῶν χρωμάτων 178. 189,1.
212. 224. 226. Ἐγχάρακτα: τρόπος χαράξεως 171
ἐξ. 203. 377: λευκὴ ὕλη ἐντὸς τῶν ἐγχαραγμά-
των 173. 204 ἐξ. 254: ἐρυθρὸν χρῶμα ἐντὸς τῶν
ἐγχαραγμάτων 205. 205,1. 406. Πλαστικά: κανό-
νες 166. 176: ἡμικύκλια 280: ταινίαι κ. ἄ. ἐπὶ πί-
θων 229 ἐξ. 280 ἐξ. Κοσμήματα διὰ στιλνώσεως
παραγόμενα 239 ἐξ. 242,1. 370. 372. 373. 382,
δι' ἐπενεργείας τοῦ πυρός (:) 164 ἐξ. Σχήματα κο-
σμημάτων: ὀβελκοειδῆς 188. 217: βαθμιδωτὸν 216.
217. 225: γραμμαὶ παρὰλληλοι, εὐθεταὶ ἢ ὀλίγον
καμπύλαι, 187 ἐξ. 227. 246: γραμμαὶ τεμνόμεναι
ὑπὸ ἄλλης 201. 217: γραμμαὶ τεθλασμέναι 173.
174-177. 183-192. 201. 206. 216. 225. 227. 231.
238 ἐξ. 243, σπουδαϊότης αὐτῶν διὰ τὴν διακό-
σησιν τῶν ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ
λιθικοῦ αἰῶνος 183 ἐξ. 189 ἐξ.: ἡμικύκλια καὶ το-

ξοειδεῖς γραμμαὶ ἢ ταινίαι 181. 217. 225. 231
ἐξ.: ἰσοδομικὸν 202. 217: κιγκλιδωτὸν 177. 188
ἐξ. 201. 217. 240: μαιανδροειδῆ 217 ἐξ., σπεῖρα
μαιανδροειδῆς 206: ὀδοντωτὸν (ὀδόντες) 186. 190
ἐξ. 201. 217: 227. 234: ῥόμβοι 187. 188. 189,1.
201. 206. 217: σπειροειδῆ 202 ἐξ. 206 ἐξ. 218.
225. 226. 246. 248 251 (εἰκ. 153). 376. 385.
386, ἄγνωστα εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ
λιθικοῦ αἰῶνος 203, εἰσήχθησαν εἰς τὴν Θεσ-
σαλίαν πιθανῶς ἐκ βορειοτέρων χωρῶν 398 ἐξ.:
στιγμαὶ καὶ κεντήματα 172. 202. 253: σχοινίου
μίμησις 232. 280 ἐξ.: τρίγωνα 175. 176. 201. 207.
238. 253. (πρβ. καὶ ὀδόντες): τύποι δακτύλων 230
ἐξ. 280 ἐξ., ὄνυχος 171 ἐξ., πεταλοειδεῖς 202. 203,
τριγωνιδίων 172 ἐξ., φύλλων 12.

κουδारीστραι πήλιναι 133. 146. 346. 350. 380.

Κουλούρι. Συνοικισμὸς ἐπὶ τῆς ἀπὸ Λαρίσης εἰς —
ὁδοῦ 6.

Κουμάδες. Συνοικισμὸς μεταξὺ — καὶ Νταούτ 10.

Κουμάσα. Τάφοι αὐτῆς 131,2. 388,2.

Κουρήτις, ἢ Εὐβοία, 397,1.

Κουρουνιώτης. Ἀνασκαφὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τύμβου
Ἑρινίου 131,3. 383. Ἀνασκαφὴ θολωτοῦ τάφου παρὰ
τὸν Βόλον 400,2.

Κουτούρι (ἢ Κτούρι). Περίβολοι ἀκροπόλεως 389.

κοχλιάριον πήλινον 347.

κρατευταὶ 223.

Krause. Περί τμηματικῆς κατασκευῆς προϊστορικῶν
ἀγγείων ἐν Γερμανίᾳ 180,1.

Κρημνός (Ἀργισσα;) Συνοικισμὸς 7.

Κρήτη. Νεολιθικοὶ συνοικισμοὶ αὐτῆς 1 ἐξ.: πιθανῶς
ἀτείχιστοι 385. Ἐπίδρασις τῆς — ἐπὶ τὰ μυκηναϊκὰ
ἀνάκτορα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος 391. Ἴδε καὶ
Κνωσός, Φαιστός, Ἀγ. Τριάς, Κουμάσα.

κριθὴ 359, 360.

κρίκοι τῆς κόμης: χρυσοὶ 136 ἐξ., ἀργυροὶ 139. 143,
χαλκοὶ 137. 139. 142. 146: χρῆσις αὐτῶν 130. Κρί-
κοι περιδεραίων ἐπίχρυστοι 133. 148.

Κυκλάδες. Τάφοι 127 ἐξ. 388,2. Εἰδώλια 289. 365,1.
385 ἐξ. Κεραμεικὴ 385. 386. Οἱ ἀρχαιότατοι συν-
οικισμοὶ ἀτείχιστοι 385. Ὡχυρωμέναι ἀκροπόλεις
386 ἐξ., καταγωγὴ τοῦ ὀχυρωτικοῦ συστήματος αὐτῶν
388. 396. Ἡλικία τοῦ κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ καὶ
χρονικὴ σχέσις πρὸς τὸν λιθικὸν καὶ τὸν χαλκοῦν αἰῶνα
τῆς Θεσσαλίας 364 ἐξ. Ἴδε καὶ Ἀμοργός, Θήρα,
Μῆλος, Σίφνος, Σῦρος.

κυκλικὰ οἰκοδομήματα 84. 111. 116 ἐξ. 383.

Κύκλωπες, Θράκες ἐξ Εὐβοίας, τειχίζοντες ἀκροπό-

λεις ἐν Ἀργολίδι 397.
 Κύλινδροι ἐκ πηλοῦ ὤμου 350. 383.
 λαβίδες χαλκαῖ 136. 140. 143.
 λάκκοι ἀπορριμμάτων. Ἴδε βόθροι. Λάκκοι παρὰ τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς 18,3.
 Λάρισα. Συνοικισμοὶ παρ' αὐτὴν 6 ἐξ. Τύμβοι ἐπιτάφιοι 22. 415.
 λάρνακες. Τάφοι κτιστοὶ λαρνακοειδεῖς ἐντὸς θολωτῶν μυκηναϊκῶν τάφων 155.
Leake. Περὶ θέσεως τῆς Ἀργίσης 7, τῆς Γυρτῶνος 8, τῆς Μητροπόλεως 15,1, τῆς Αἰσωνίας 69, τῆς Ἰωλκοῦ 400,2.
 Λεονάρδος. Ἀνασκαφὴ ὑπ' αὐτοῦ τάφων γεωμετρικῶν ἐν Μαρμαρίανῃ 121.
Leonhard. Περὶ καταγωγῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ναοῦ 404,1. λεπίδες ἐκ πυρίτου ἢ ὀψιανοῦ 327. 356.
 Λευκάς. Τόπος καύσεως νεκρῶν 131,1. Τάφοι 406. Ἀγγεῖα 386,1. Λόγχη χαλκῇ 354,1. 383. 406.
 λευκὴ ὕλη ἐντὸς τῶν ἐγχαραγμάτων τῶν ἀγγείων. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.
 λευκὸν ἐπίχρυσμα τῶν ἀγγείων. Ἴδε ἀγγεῖα.
 λιθικὸς αἰὼν. Ἴδε αἰών.
 λόγχαι. Ἴδε αἰχμαί.
Lolling. Περὶ τῶν τύμβων τῆς Θεσσαλίας 18-24. Περὶ Διμηνίου 27,2. Περὶ Σέσκλου 70. 72.
 Μαγούλα Ἀϊδινίου ἢ Ἀϊδινιώτικη. Συνοικισμὸς 12: ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ 241 ἐξ. 244. 247. 249: ἐπίχρωσις 362.
 Μαγούλα Μεσιανή. Συνοικισμὸς καὶ τύμβος τεχνητὸς (σκοπιὰ) 6.122 ἐξ. 368: ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ 168 ἐξ. 221. 226. 241. 244. 408: εἰδώλια 283 ἐξ. 295: ἀξίνοι 314: ὀστεῖνη κεφαλὴ ροπάλου 416.
 μαγοῦλαι. Ἴδε τύμβοι.
 μαιανδροειδῆ κοσμήματα. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.
 Μακεδονία. Τύμβοι αὐτῆς 25. Κεραμεικὴ 369,4. 373. Σφονδύλια 380.
Mackenzie. Περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ 365. Περὶ καταγωγῆς τοῦ ὀχυρωτικοῦ συστήματος τῶν Κυκλάδων 388. Περὶ καταγωγῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου 391,1.
 Μάρκου. Συνοικισμὸς παρὰ τὸ χωρίον 10. 200.
 Μαρμαρίανη. Συνοικισμὸς 15.121 ἐξ.: ἀγγεῖα αὐτοῦ 122. 259 ἐξ. (σποράδην). 416: εἰδώλια δὲν εὐρέθησαν 286: ἀξίνοι 318. 319: αἰχμή βέλους 325: ὀστεῖνα ἐργαλεῖα 355. 358: σίτος καὶ κέγχρος 360: ἐπίχρωσις τοῦ συνοικισμοῦ 362: προέλευσις τῶν κατοίκων αὐτοῦ 399,1.

Ματαράγκα. Χωματόκαστρον — 19. 20.
 Ματαράγκα Πύργος. Συνοικισμὸς ἀπέναντι αὐτοῦ 10. μαχαίρια. Ἴδε ἐγχειρίδια.
 μέγαρα 50-64. 85. 88-102. 390. Σχέσις τῶν θεσσαλικῶν μεγάρων πρὸς τὰ τῶν Μυκηναίων, Τίρυνθος καὶ Ἀρνης 390 ἐξ., πρὸς τὸ τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου τῆς Ἀγ. Τριάδος (Κρήτης) 391 ἐξ., πρὸς τὰ ὁμηρικὰ 392 ἐξ., πρὸς τὰ τρωικὰ 368. 404, πρὸς τὸν δωρικὸν ναὸν 393 ἐξ. Μετάδοσις τοῦ σχήματος τῶν θεσσαλικῶν μεγάρων εἰς τοὺς Ἑλληνας 403.
 Μεζιλ-μαγούλα. Συνοικισμὸς 9: ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ 174.
 Μελίτη (Μάλτα). Εἰδώλια 378. 386.
 μέταλλα 350 ἐξ.
 Μετισελί. Συνοικισμοὶ παρὰ τὸ χωρίον 6.
 μετρικὸν σύστημα τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος 99,1.
Meyer, Ed. Περὶ τοῦ Πελαργικοῦ 396,3.
 Μῆλος (καὶ Φυλακωπή). Ἀγγεῖα 260. Μήτηρ πελέκως 334,1. Κουβαρίστρα 350,1. Τείχη Φυλακωπῆς 386 ἐξ. Ὀψιανὸς 327.
 μῆτραι: πελέκως 333 ἐξ. 406, λόγχης 335, ἀόριστοι 335.
 Μητρόπολις (Καστρί;) 15,1. — (Ἑστιαιώτιδος). Τύμβοι ἐπιτάφιοι περὶ αὐτὴν 22. 23.
 Μινύαι 396. 401.
Molfetta. Ἀγγεῖα ἐκ — 381,1.
 μόλυβδος 354.
 Μοραβία. Ἴδε Αὐστρία.
 Μορίχοβον. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 11.
Mosso, A. Περὶ ὀστεῖνων σφονδυλίων 357,1. Περὶ στεατοπυγίας 378,2.
 Μοσσύνοικοι 290.
 Μπαλταλάρ. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 10.
 Μυκῆναι. Τάφοι ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως 132,3. 155. 354. Ἐγχειρίδια 136. Λόγχη χαλκῇ 147. Πεπτοὶ σφενδόνης λίθινοι 329. Μέγαρον ἀνδρῶν 391.
 μυκηναϊκὴ ἐποχὴ Μέγαρα καὶ ἀνάκτορα τῆς — 390 ἐξ.: αὐλαὶ αὐτῶν 395. Ἴδε καὶ τάφοι.
Müller, Sophus. Περὶ χαλκῶν τινῶν ἐγχειριδίων Ἀμοργοῦ καὶ Μυκηναίων 136,1.
 μυλόλιθοι 330.
Myres. Περὶ Πελασγῶν 395,2.
 Νάξος. Ἀγγεῖον ἐκ — 205,1.
 ναὸς ἐλληνικὸς. Συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τὰ θεσσαλικά μέγαρα 393 ἐξ. 395. 404,1.
 Νασαμῶνες 129.
 Ναύπλιον. Τάφοι μυκηναϊκοὶ 152,1.
 νεκροί. Ἴδε τάφοι.

Νέρδιοι 345.

Νέχαλη. Συνοικισμός παρ' αὐτὴν 6.

Noack, F. Περὶ περιβόλων ἐν Ἰλίῳ 368,1. Περὶ δώματος παρ' Ὀμήρῳ 392,2. Περὶ καταγωγῆς τοῦ ὁμηρικοῦ μεγάρου καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ναοῦ 395,1.

Νταουδζά. Συνοικισμός παρ' αὐτὴν 13.

Νταούτ. Συνοικισμός μεταξὺ αὐτοῦ καὶ Κουμάδων 10.

Ντρουσανάδες. Συνοικισμός παρὰ τὸ χωρίον 8.

ξύστραι ἐκ πυρίτου 327.

ὀδόντες ζώων ὡς ἐξαχτήματα 357.

ὀδοντωτὸν κόσμημα. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.

ὀλμοι (σκεύη) 332. Ὀλμοι στρόφιγγος ἴδε θύραι.

Ὀλυμπία. Ἴδε Ἄλτις.

ὁμηρικὴ ἐποχὴ. Μέγαρα τῆς — 392 ἐξ. 395. Αὐλαὶ τῶν ὁμ. ἀνακτόρων 59. 395.

Ὀνόχωνος, ποταμός. Συνοικισμοὶ παρ' αὐτὸν 10.

ὀπείς: χαλκοὶ 353, ὀστέϊνοι 355.

ὀπισθόδομος 84 ἐξ 97. 98 ἐξ. 394.

Ὀρθη (Τατάρ;) 8.

Ὀρμίνιον (ἢ Ὀρμένιον) 27,2.

ὄρμοι (καὶ περιδέραια, ψῆφοι) 130. 137 ἐξ. 139. 143. 148. 149. 156. 338.

ὄροδος 359.

Ὀρχομενός. Ἐνταφίσεις ἐντὸς (ἢ μεταξὺ) τῶν οἰκιῶν 132, 383. 405. Ἀγγεῖα 242,1. 260. 382. Ἀγκυρα πηλίνη 347,1. Ὀστέϊνα ἐργαλεῖα καὶ σφονδύλια 355. 357,1. Κυκλικὰ οἰκοδομήματα 383. Ὁ — πόλις τῶν Μινυῶν 396. 401.

ὄσπρια 359.

Οὐγγαρία. Ἴδε Αὐστρία.

ὄχετοὶ ὑδάτων 43 ἐξ. 64. 96.

ὄχυρώματα, ὄχυρωτικὸν σύστημα. Ἴδε περίβολοι καὶ τείχη.

ὀψιανός 325-327. 365.

Παγασαί. Συνοικισμός 3: τάφοι 131: ἀγγεῖον 212,1: ἄγκυρα πηλίνη 347.

παλαιολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι 3,1.

Παλιόκαστρον Θεσσαλίας. Συνοικισμός 4. — Κωπαΐδος (Ἄρνη;) 389,1.

Παπαδασιλείου. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν Χαλκίδι 131,2. 405.

Παραπράσταν. Χωματόκαστρον 19. 20. Συνοικισμός μεταξὺ αὐτῆς καὶ Μοριχόδου 11.

Παρθενών. Σημασία τοῦ ὀνόματος 394.

πάσσαλοι (καὶ δοκοὶ) ἀπὸ καλυβῶν 80-83.

Παφλαγονία. Τάφοι 368,3. 404,1.

Πελαργικόν. Ἴδε Ἀθῆναι.

Πελασγοί. Φορεῖς μετὰ τῶν Θρακῶν τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ 395 ἐξ. Ἐτεῖ χισαν τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν 396. 402. Ἰθυφαλλικαὶ παραστάσεις ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτοὺς 397. Σοφὸς λαὸς 397. Πιθνὴ μετανάστευσις εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ βορειοτέρων χωρῶν καὶ εἰσαγωγή εἰς τὴν τέχνην τοῦ σπειροειδοῦς κοσμήματος καὶ ἄλλων νεωτερισμῶν 398. 399. Νικηταὶ αὐτῶν οἱ Ἑλλήνες 400.

πέλεκυς. Τὸ ὄνομα 307,1. Πέλεκυς μολύβδινος 354 ἐξ. Μητράι πελέκεων 333 ἐξ. 406. Ἴδε καὶ ἀξίνα.

περίβολοι. Διμηνίου: ἀριθμὸς καὶ περιγραφή 31 ἐξ.: πύλαι (ἢ εἴσοδοι) 34 ἐξ.: τεχνητὴ ὕψωσις τοῦ ἐδάφους ὅπσιθεν τῶν περιβόλων 39 ἐξ.: διάκρισις τριῶν ἡλικιῶν 43 ἐξ. Σέσκλου: τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος 75 ἐξ., τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος 78 ἐξ. Ἄλλων τόπων ἐλληνικῶν 386-389. 406, ξένων 367 ἐξ. Πρβ. καὶ τείχη.

περιδέραια. Ἴδε ὄρμοι.

περίζωμα (καὶ ζῶμα) 295. 379. 398,2.

Perrot. Βιβλιογραφία τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος τῆς Ἑλλάδος 1,1.

Περσουφλί. Συνοικισμός παρ' αὐτὸ 7: ἀξίνα 314. πεσσοὶ σφενδόνης: λίθινοι 328 ἐξ., πήλινοι 344 ἐξ.

Πηνειός. Συνοικισμοὶ παρ' αὐτὸν 6. Παρέσυρε μέρους τοῦ συνοικισμοῦ Ἀργίσης 168.

πίθοι: τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος 229 ἐξ., τοῦ χαλκοῦ 280 ἐξ.

Ἐνταφίσεις ἐντὸς πίθων 127.

πλάθανα 330 ἐξ.

πλάκες φέρουσαι γλυφὰς 111 ἐξ.

πλαστική. Ἴδε εἰδώλια.

πλίνθοι ὠμαί. Ἀγνωστοὶ κατὰ τὸν λιθικὸν αἰῶνα 37.

50. Χρήσις αὐτῶν κατὰ τὸν χαλκοῦν εἰς τὰ τείχη καὶ τὰς οἰκίας 78. 109 ἐξ. 122, εἰς τοὺς τάφους 127.

Διαστάσεις 79. 110. 122. 127,1.

Πολωνία. Εἰδώλια 378.

Priesterhügel. Ἴδε Αὐστρία.

πρόδομος 55. 60. 63 ἐξ. 84 ἐξ. 88 ἐξ. 92 ἐξ. 97.

99 ἐξ. 101. 110. 390: — τῶν μυκηναϊκῶν μεγάρων 390 ἐξ., τῶν ὁμηρικῶν 392 ἐξ.

Πρόερνα (Γυναικόκαστρον). Συνοικισμός 17.

πρόπυλα ἐν Διμηνίῳ 58. 59.

πρόσωπα ἐπὶ ἀγγείων 213 ἐξ. 215. 301 ἐξ.

Πρωτεσίλαος. Ὁ τύμβος αὐτοῦ συνοικισμός 26.

πύλαι (ἢ εἴσοδοι) Διμηνίου 34 ἐξ.: πλάτος αὐτῶν

36. — τοῦ Πελαργικοῦ 389. 406, τῶν Θηβῶν 406.

Πύρασος (Κόκκινα ἢ Καίνουργιο). Συνοικισμός 12.

πύργοι. Ἴδε τείχη.

Πύργος παρὰ τὸ Σέσκλον. Συνοικισμός 4. 118 ἐξ. καὶ 222. 226 (ἀγγεῖα), 283. 286 (εἰδώλια), 326 (λίθιναι αἰχμαὶ δοράτων), 357 (ὁδοὺς ζώου).
Πύργος Ματαράγκα. Συνοικισμὸς ἀπέναντι αὐτοῦ 10. πυρίτης λίθος 325 ἐξ. Εἰσήγετο ἐξ Ἡπείρου ἢ Ἀλνίας πιθανῶς 328,1.
πώματα ἀγγείων πῆλινα 274 ἐξ. 363 ἐξ., μετὰ λαβῆς ἐν μορφῇ κεφαλῆς ζώου 215. Πώματα (;) ἀσκῶν (;) λίθινα ἢ ὀστέϊνα 337.

Ratcheff. Τύμβος — ἐν Θράκῃ 373,3. 374,2.
Reinach, S. Περί τῶν κυκλαδικῶν εἰδωλίων 385,2.
Robert, Carl. Περί τῶν ἐπτὰ πυλῶν τῶν Θηβῶν 406. ῥόμβοι. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.
ῥόπαλα. Κεφαλὰι — λίθιναι 322 ἐξ., ὀστέϊναι 358. ῥουμανία. Ἀγγεῖα 373.
ῥουσόπουλος. Ἐξέτασις ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐντὶς τῶν ἐγγχαρκαμάτων τῶν ἀγγείων λευκῆς ὕλης 204.
ῥυθμοὶ ἀγγείων. Ἴδε ἀγγεῖα.
ῥωσσία. Ἀγγεῖα 374. Εἰδώλια 379. Φορεῖς τοῦ νεο-λιθικοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς 398.
Σακαλάρ. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 5.
Σελινούς. Νεοὶ αὐτοῦ 393,1.
Σερβία (καὶ *Jablanica*). Ἀγγεῖα 372. 381. Εἰδώλια 295,1. 378 ἐξ. 381. Σφαῖραι πῆλιναι 345.
Σέσκλον. Σημασία τοῦ ὀνόματος 69,1. Λεῖψανα τριῶν περιόδων 73 ἐξ. Ἐγκατελείφθη ἡ ἀκρόπολις πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς 75. 361 ἐξ. Χρόνος ιδρύσεως τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ 366.
Seure. Περί τύμβων τῆς Θράκης 26. — καὶ Degrand ὁμοίως 374,2.
Σιμικλί. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 9.
σῖτος 106. 122. 198. 359. 360. Ἀλωνισμὸς αὐτοῦ ἐν-τὸς τῶν οἰκῶν 360. 399,1.
Σίφνος Προϊστορικὴ ἀκρόπολις αὐτῆς 386 ἐξ.
Schliemann. Περί τοῦ τύμβου Ἀναΐ-τεπέ 26.
Schmidt, H. Περί τῶν ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ Γ 1α 242,1. Περί μακεδονικῆς κεραμικῆς 369,4. Περί τῶν Θρακῶν ὡς φορέων προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ 398.
Schrader, O. 104,2. 105,2.
Σκοῦφος 3,1. 314,1.
σμίλαι: λίθιναι 307. 318 ἐξ., ὀστέϊνη 356, χαλκῇ 140.
Σοφάδες. Συνοικισμοὶ περὶ αὐτοὺς 10.
σπάθην ὀστέϊνη 357.
Σπάρτη. Εἰδώλια 291. 303. 384 ἐξ. 403.
σπειροειδῆ κοσμήματα. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.
Staeclin. Περί θέσεως τῆς Ἰτώνου 11. Περί τῶν πυλῶν τῶν Θηβῶν καὶ τοῦ Διμηνίου 406.

Στάνης, Β. Ἀνασκαφαὶ αὐτοῦ ἐν Διμηνίῳ 27 ἐξ. 58. 126. 155. 156. Ἀνεγνώρισε τὴν ἡλικίαν τῆς ἀκροπόλεως Σέσκλου 70.
σταφυλὴ ἐκ πηλοῦ 349.
στεάτοπυγία 289. 378.
στέγη: τῶν μεγάρων 62. 63. 97, καλύβης 80 ἐξ., τῶν νῶν 394.
Στειριά. Ἀγγεῖον 151.
Στέφανος, Κλών. Ἀνασκαφαὶ αὐτοῦ ἐν Νάξῳ 205,1.
στιλδωσις τῶν ἐπὶ τῶν ἀγγείων κοσμημάτων. Ἴδε κοσμήματα.
στιλδωτήρια: λίθινον 330, ὀστέϊνα 355-357.
στοαὶ 57. 59. 395. 403.
στρόφιγξ. Ἴδε θύραι.
σῦκα 359. 360.
συνοικισμοὶ προϊστορικοὶ 1 ἐξ. Ἀριθμὸς τῶν τῆς Θεσσαλίας 3. 13. 14: θέσις αὐτῶν 17. 21: ἱδρυσις ἐπὶ τεχνητῶν κρηπιδωμάτων (;) 18 ἐξ. 21 ἐξ.: προ-χώματα 19. Οἱ ἀρχαιότατοι — τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Κρήτης ἀτείχιστοι 385. — ὑπὸ Αἰολέων καὶ Μινυῶν κτισθέντες 400. 401.
σύριγγες Τύρινθος 389,1.
Σῦρος (καὶ Χαλανδριανή). Ἀγγεῖα 12. Καρφίδες 129. Πινάκια 331,1. Τάφοι 131,2: τὸ σχῆμα αὐτῶν ἐξ Εὐβοίας 388,2. Ἀκρόπολις 386 ἐξ.: ἐκτίσθη ὑπὸ μεταναστῶν ἐξ Εὐβοίας 388,2.
σφαῖραι πῆλιναι 344. 345.
σφενδόνα. Ἴδε πεσσοί.
σφονδύλια: πῆλινα 119 ἐξ. 121. 122. 137. 141. 142. 143. 146. 147. 343 ἐξ. 380, ὀστέϊνα 357. 383.
σφραγίδες πῆλιναι 339 ἐξ.
σφῦραι: λίθιναι 319, ὀστέϊναι 358. 360.
Σχιστὴ ὁδός. Πῆλιναι ἀγκυραὶ 347,1. Φρούριον μετὰ διπλοῦ τείχους 389,3.
σχοινίον. Μίμησις σχοινίου ἐπὶ ἀγγείων. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.
Σωτηριάδης, Γ. Ἀνασκαφαὶ ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Φωκίδι 2,1. Ἀνακάλυψις φρουρίου μετὰ διπλοῦ τείχους 389,3.
Τατάρι (Γυρτών; Ὁρθρη;). Συνοικισμὸς 8.
τάφοι Θεσσαλίας. Λιθικοῦ αἰῶνος: δὲν ἀνεκαλύφθησαν 125: ὅσται νεκρῶν ὑπὸ τεῖχος αὐτ. Χαλκοῦ αἰῶνος 16. 31. 64. 73: σχῆμα καὶ κατασκευὴ αὐτῶν 126 ἐξ.: θέσις ἐντὸς (ἢ μετὰ) τῶν οἰκῶν 31. 73. 131. 383: ἡλικία 131. 354: θέσις τῶν νεκρῶν ἐν αὐτοῖς 127 ἐξ. 141: καῦσις ἀπίθανος 128-131. Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς: θολωτοὶ 23. 27. 31. 75. 115. 121. 152 ἐξ. 400,2, κιβωτοειδεῖς 16. 126. 150 ἐξ.: νεκροὶ ἐν αὐτοῖς ὀκλά-

ζοντες 151. 152,1. Γεωμετρικοί 23. 75. 121: νεκροὶ ὀκλάζοντες 152,1. Τάφοι Κνωσῶ, Κουμάκης, Σύρου, Χαλκίδος, Κορίνθου 131,2. 388,2, Κυκλάδων 127.128. 388,2, Λευκάδος 406, Μυκηνῶν 132,3. 155. 354, Ναυπλίου 152,1, Ὀρχομενοῦ 132. 383, Τίρυνθος 383,3, Παφλαγονίας 368,3. 404,1.
 τάφρος ὀχυρωτική, ἐν Διμηνίῳ, 63 ἐξ. 65. 403.
 Ταχταλασμάν. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 4.
 Τέγυρα. Εἰδώλιον λίθινον 384,4.
 τεῖχιν. Διμηνίου: ἐκτισμένον ἐκ λίθων 37: κλίσεις αὐτῶν 38: πᾶχος καὶ ὕψος 39 ἐξ.: στεροῦνται πύργων 42: προσεγγίζουσι πρὸς ἀπλᾶ χαρκαώματα 368. Σέσκλου: ἐκ λίθων ἐκτισμένον 78, ἐκ πλίνθων (χαλκοῦ αἰῶνος) 78: πυργειδὲς πλάτυσμα 77. Κυκλαδικῶν ἀκροπόλεων (Σύρου, Σίφνου, Μήλου) 386 ἐξ.
 Πρβ. καὶ περιβολοί.
 Τζάν-μαγούλα. Συνοικισμὸς 16.
 Τζίνι. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 16.
 Thiersch. Περί τῆς ἡλικίας τοῦ πρώτου στρώματος τοῦ Ἰλίου 364,1.
 Τίρυνς. Τάφοι ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως 383,3. Μέγαρχα 390.391: θέσεις τῶν κίωνων εἰς τὴν αἵθουσαν τοῦ μεγάρου τῶν ἀνδρῶν 55. Σύριγγες τῶν τειχῶν 389,1. τοῖχοι: ἐκ λίθων κτιστοὶ 49 ἐξ. 84, ἐκ πασσάλων καὶ πηλοῦ 50. 80. 118. 123, ἐκ πλίνθων 109. 114. Ἀλοιφή ἐκ πηλοῦ ἐπὶ τῶν λιθοκρίστων 90. 96. 122.
 Τοπουσλάρ. Συνοικισμοὶ παρὰ τὸ χωρίον καὶ τὸν σταθμὸν 5 ἐξ. Κεφαλή λίθινου εἰδωλίου 283.
 τούμπα. Ἴδε τύμβοι.
 Τούμπα, ἡ ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου, 18. 27.
 Träger. Περί τῶν τύμβων τῆς Μακεδονίας 25.
 Τρανσυλβανία. Ἴδε Αὐστρία.
 Τρῆρες ἐν Ἰλίῳ 371.
 τρίγωνα. Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.
 τριπτήρες λίθιναι 332 ἐξ.
 Τροία (καὶ Ἰλίον). Τύμβοι 25 Ἀγγεῖα 242,1. 275. 363. 364. 369-371. 380. Εἰδώλια 380. Λίθιναι κεφαλαὶ ῥοπαλίων 323,1. Κουβαρίστρι 350,1. 380. Μέγαρχα 368. 404 Χρονολογία τοῦ πρώτου στρώματος τοῦ Ἰλίου 364. Σύγχρονος μετανάστευσις λαῶν ἀπὸ βορειοτέρων χωρῶν εἰς τὸ Ἰλίον καὶ τὴν Θεσσαλίαν 399. Νὰς Ἀπόλλωνος ἐν Ἰλίῳ 393,1.
 τροχὸς κεραμικός. Ἴδε ἀγγεῖα.
 Τσαχμάτι. Συνοικισμὸς παρ' αὐτὸ 9.
 Τσουλάρ. Συνοικισμοὶ περὶ τὸν σταθμὸν 5.
 τυκάνη, ἄλωνιστικὸν μηχανήμα, 328. 360,2.
 τύκος, σπῆρα, 360,2.
 τύμβοι. Ἐννοία τῆς λέξεως 18. — συνοικισμῶν 18

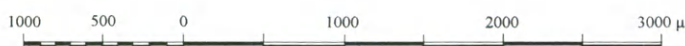
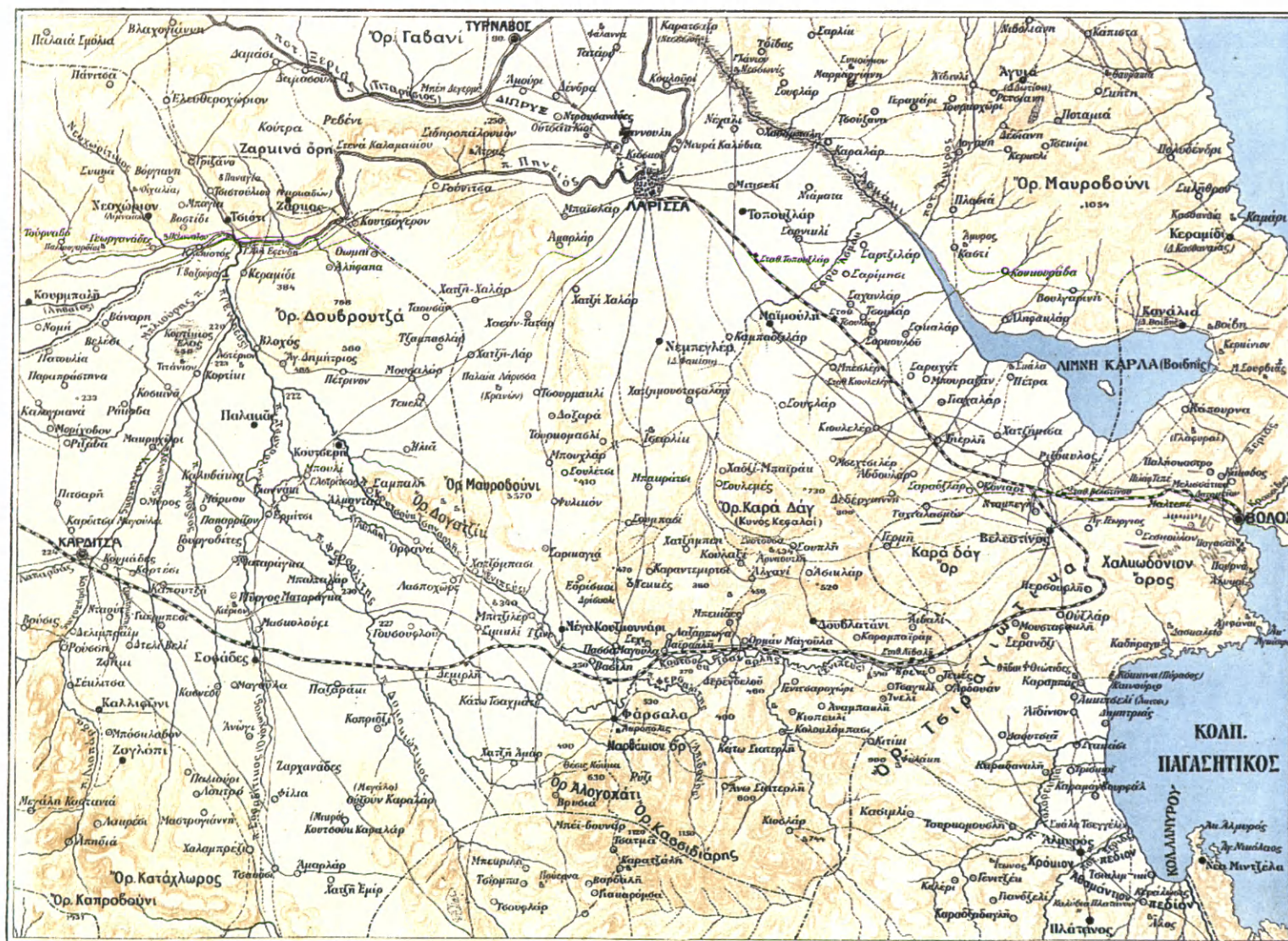
ἐξ., ἐπιτάφιοι 22 ἐξ., σκοπιαὶ 24. 368. — Μακεδονίας καὶ Τροίας 25 ἐξ., Θράκης 25 ἐξ. 373,3. 374,2. τύποι δακτύλων, ὄνυχος, φύλλων κ. λ. ἐπὶ ἀγγείων.
 Ἴδε κοσμήματα ἀγγείων.
 ὑαλόμαζα. Ψῆφοι ὄρων ἐξ — 137. 143. 156.
 Yortan. Κεραμική τοῦ νεκροταφείου — 371,1.
 ὑπεροὶ 332.
 Vollgraff. Ἀνασκαφὴ ἐν τῷ συνοικισμῷ Ζερελίων 11.
 Περί τῶν εἰδωλίων Ἑραίου καὶ Ἀσπίδος 382,2.
 Waldstein. Περί ἡλικίας τῶν εἰδωλίων Ἑραίου 382,2.
 Wide. Περί τῶν ἀνασκαφῶν Διμηνίου 27,2. 389,1.
 Winnefeld. Περί τοῦ τύμβου Ἀνατ-τεπέ 26,1.
 Wittmack. Ἐξέτασις ὑπ' αὐτοῦ καρπῶν 359. 360.
 Wolters 3. 212,1. 347,1.
 Φαιστός. Νεολιθικὸς συνοικισμὸς 2: ἀγγεῖα 242,1. 385: εἰδώλια 385.
 Φάλαννα (Τατάρι;) 8.
 φαλλός. Λαβὰ ἀγγείων ἐν μορφῇ — 195. 196. 397.
 Φεραί. Ἴδε Βελεστῖνον.
 Forrer. Περί ἀξινῶν εὐρωπαϊκοῦ τύπου ἐν Αἰγύπτῳ ἀνακχυφθεισῶν 380,3.
 Φυλακωπή. Ἴδε Μῆλος.
 φύλλα δένδρων ἐντυπα ἐπὶ τοῦ πυθμένος ἀγγείων 12.
 Furtwängler. Περί τῶν ἀγγείων τοῦ Διμηνίου 27,2, τοῦ Σέσκλου 70,1.
 Φωκίς. Ἴδε Βοιωτία.
 Χαιρώνεια. Ἴδε Βοιωτία.
 Χαλανδριανή. Ἴδε Σῦρος.
 Χαλκίς. Τάφοι 131,2. 388,2. 405.
 χαλκός 135-140. 142-146. 351 ἐξ.: — ἐπίχρυσος 133. 148. Ἀναλύσεις χαλκῶν πραγμάτων. Ἴδε Ζέγγελης. Ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ ἀγνωστον πότε ἤρχισεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν 14. 353. 364 ἐξ.
 χαλκοὺς αἰών. Ἴδε αἰών.
 Χατζῆ Ἀμάρ. Συνοικισμὸς παρὰ τὸ χωρίον 9.
 χημικαὶ ἀναλύσεις. Ἴδε Ζέγγελης.
 χοάνη πηλίνη 349.
 χρυσός 136 ἐξ. 150. 350 ἐξ.: χρυσᾶ ἐπικαλύματα ψήφου ἐξ ἄλλης ὕλης 137: κρίκοι χαλκοὶ ἐπὶ χρυσοῖ 133. 148.
 χρώμα ἐρυθρὸν πρὸς χρωματισμὸν τοῦ σώματος 198. 333. 342.
 χωματόκαστρα 19. 20.
 ψέλια ἐκ κογχυλίων 356. 380.
 ψῆφοι ὄρων. Ἴδε ὄροι.
 ὦτα ζῶων, πλαστικά, ἐπὶ ἀγγείων 266 ἐξ. 372.

ΠΙΝΑΚΕΣ

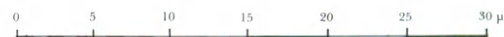
ΘΕΣΣΑΛΙΑ

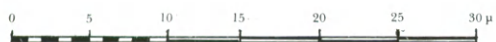
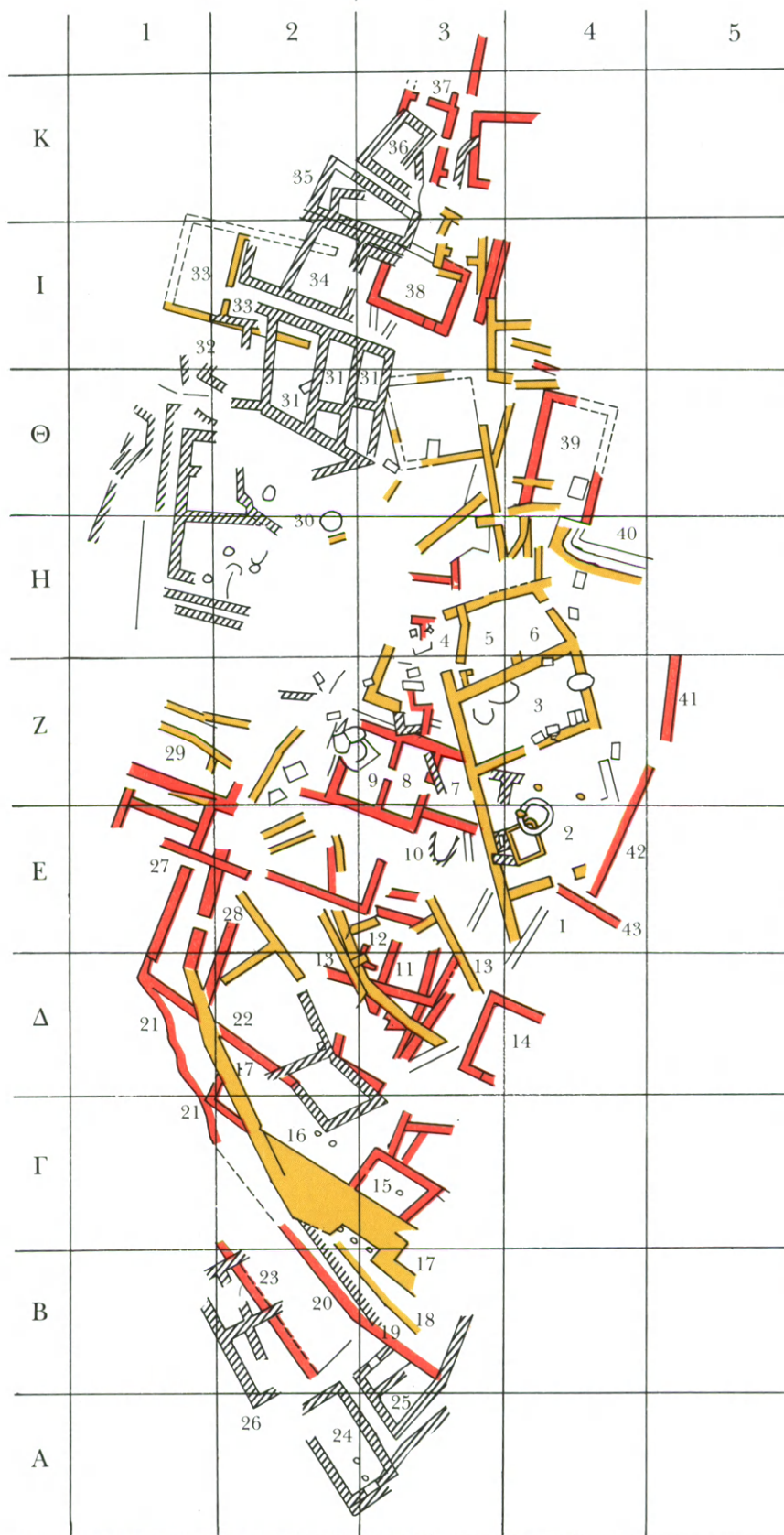

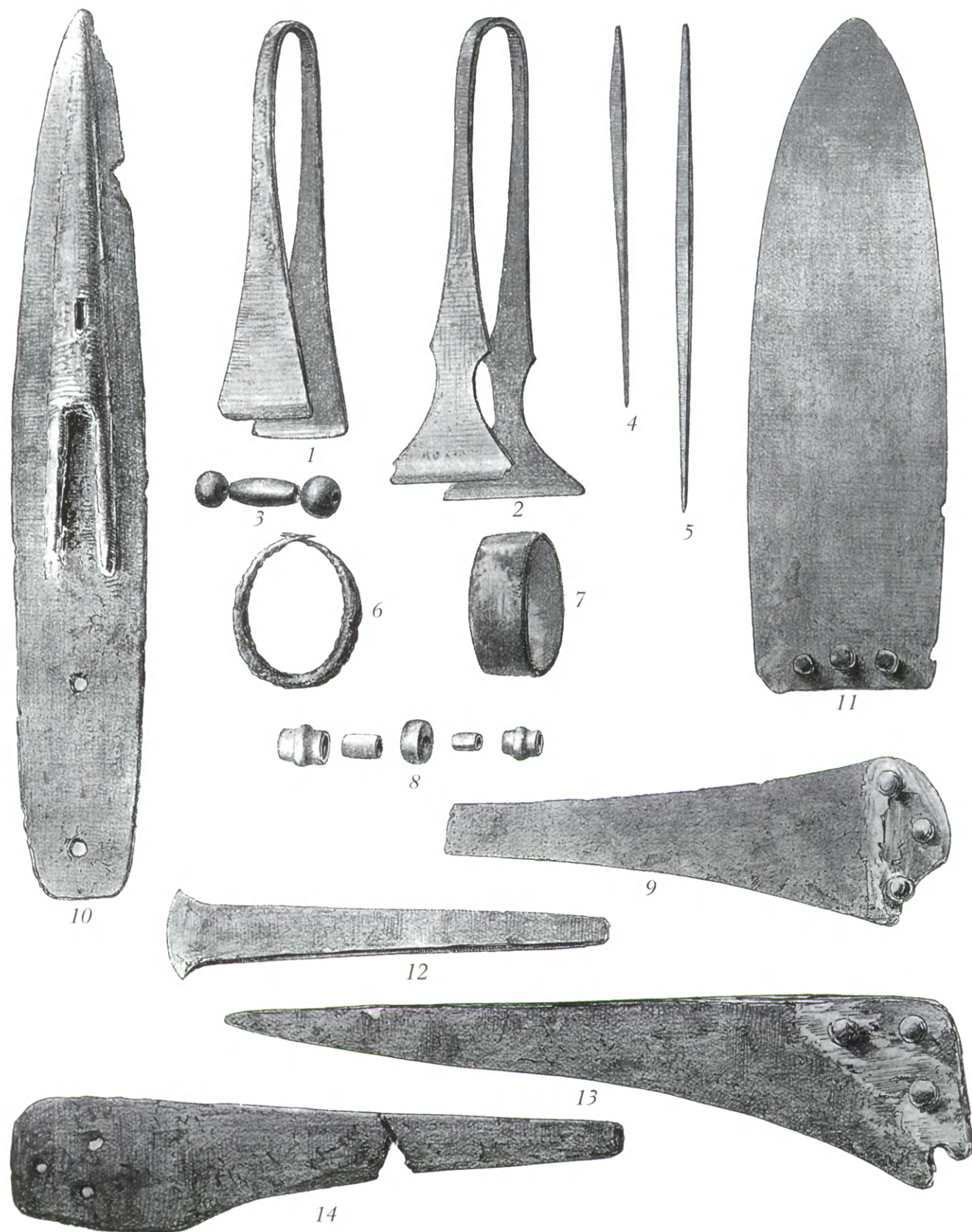
- Κτίσματα β' περιόδου
του λιθικού αιώνας
- Ἀρχαιότερος περίβολος τῆς β' περιόδου
του λιθικού αιώνας
- Κτίσματα χαλκού αιώνας

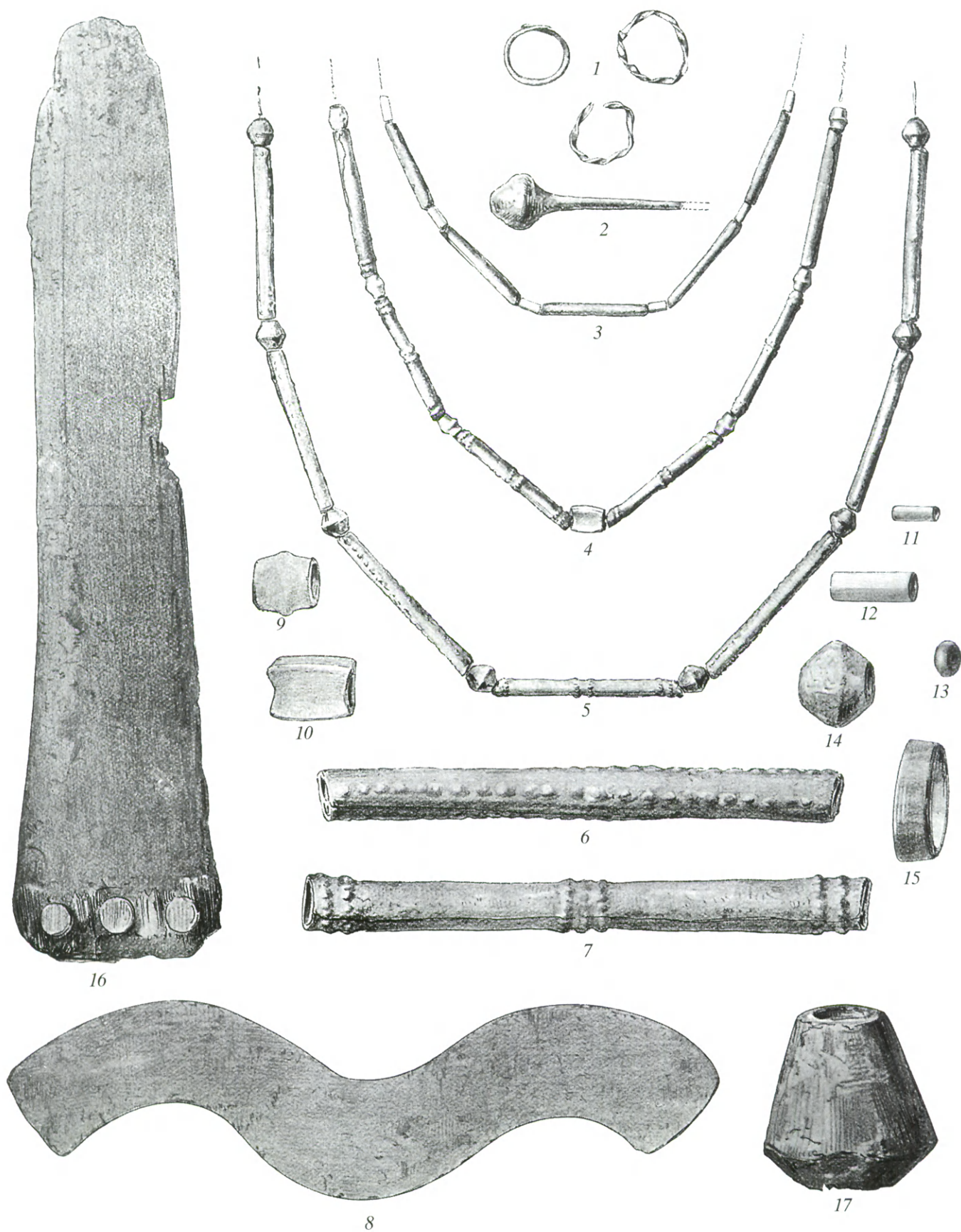
- Κτίσματα α' περιόδου
του λιθικού αιώνας
- Κτίσματα β' περιόδου
του λιθικού αιώνας
- Κτίσματα χαλκού αιώνας

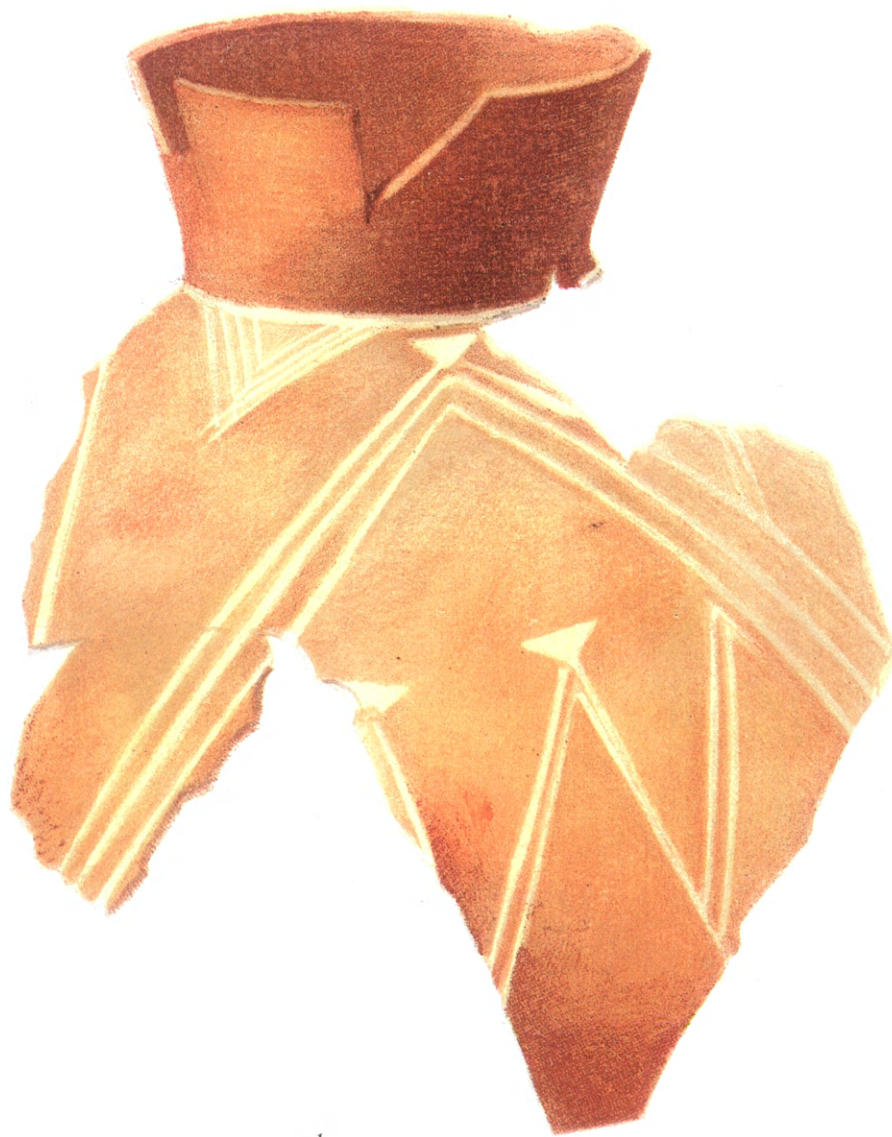

Κτερίσματα τάφων κ. ἄ.

Κτερίσματα τάφου 25

1

2

3

Πήλινα αγγεία ῥυθμῶν Α 3 α (ἀρ. 1), Β 3 α (ἀρ. 2) καὶ Β 3 γ (ἀρ. 3)

1

2

3 α

3 β

Πήλινα αγγεία ξυθμοῦ Α 3 β

1

2

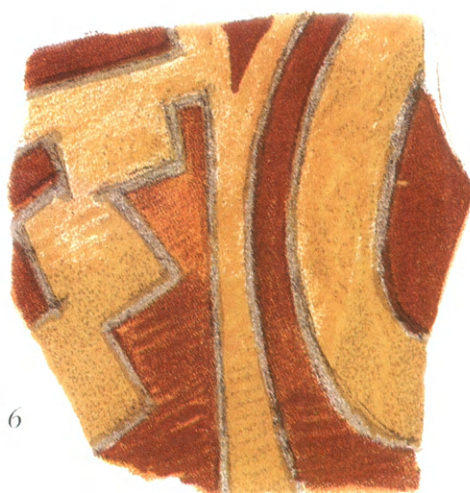
3

5

4

6

Πήλινα άγγεϊα ρυθμῶν Β3α (άρ. 1.2) καϊ Β3β (άρ. 3-6)

Πηλίνη φιάλη ξυθμοῦ Β 3 α

1

2

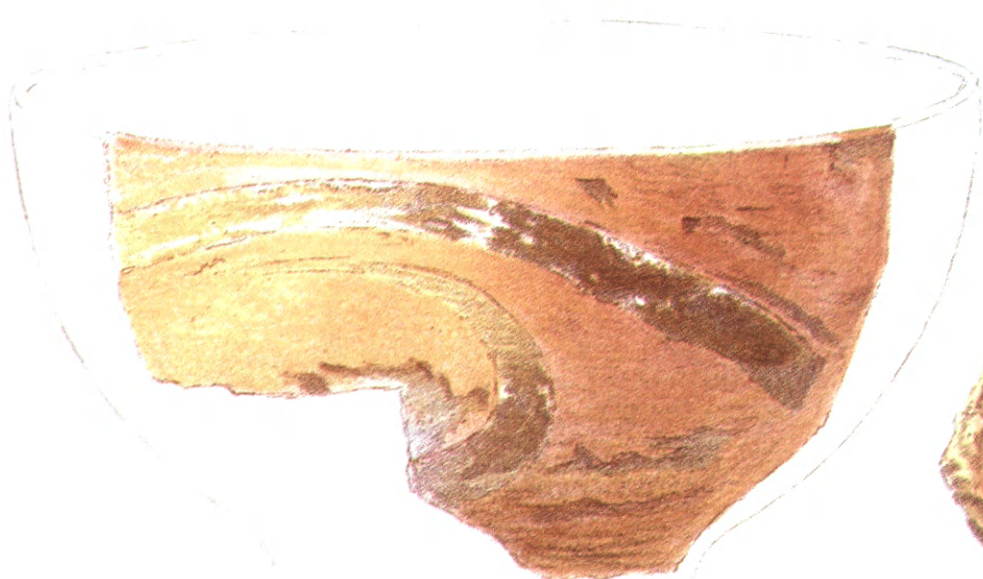
Πήλινα ἀγγεῖα ῥυθμοῦ Β 3 β

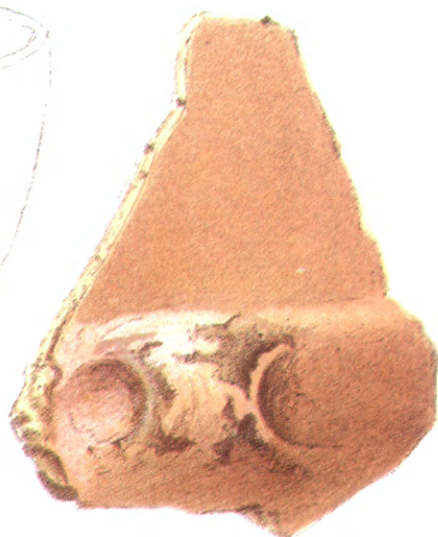

Ἀγγεῖον ῥυθμοῦ Β 3 γ

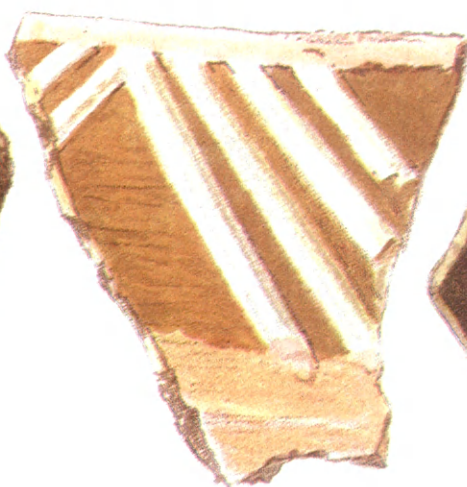
1

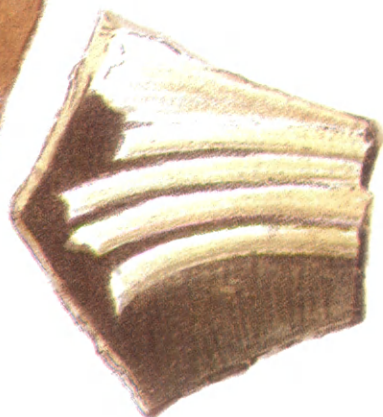
2

3

4

5

6

7

1

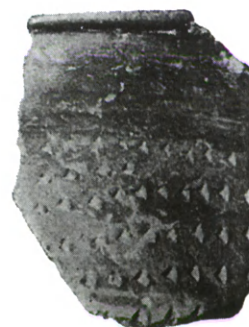
2

3

4

5

7

9

6

8

10

1

2

3

4

6

7

5

8

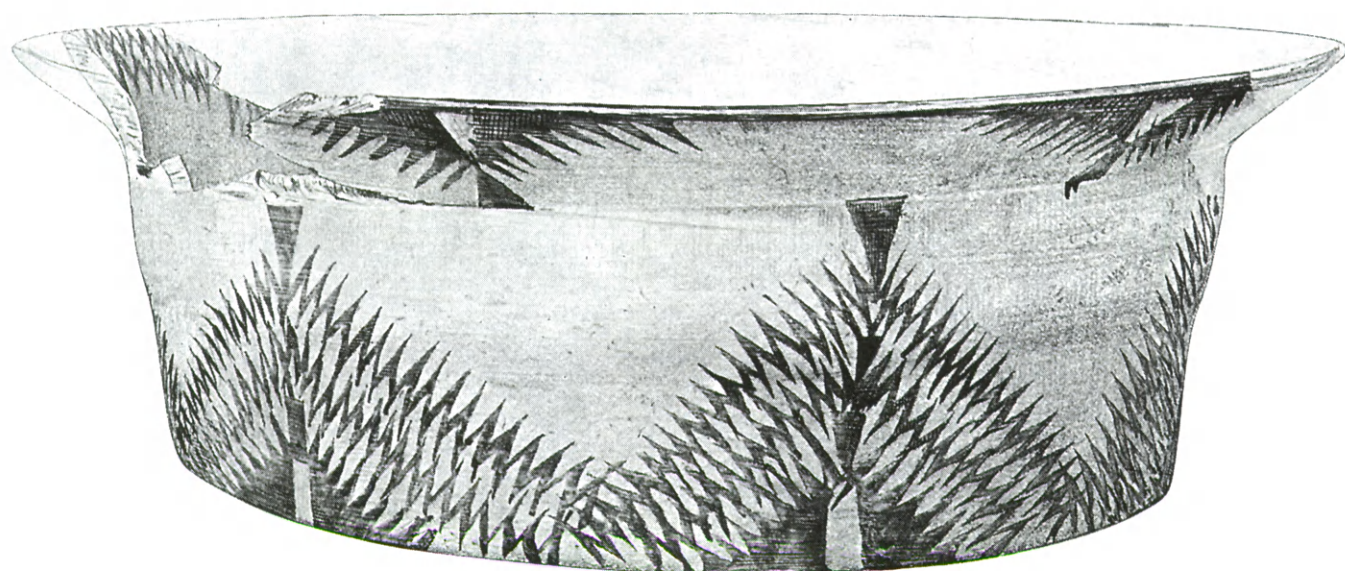

9

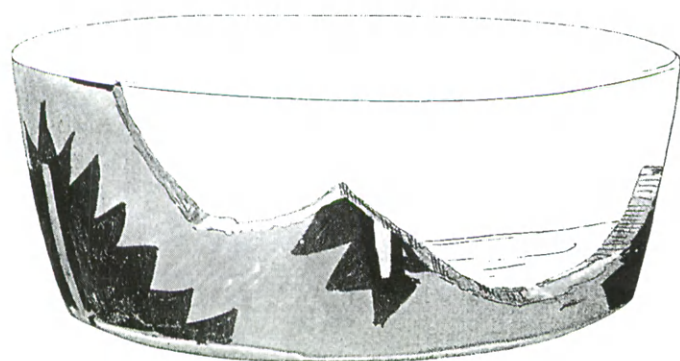

10

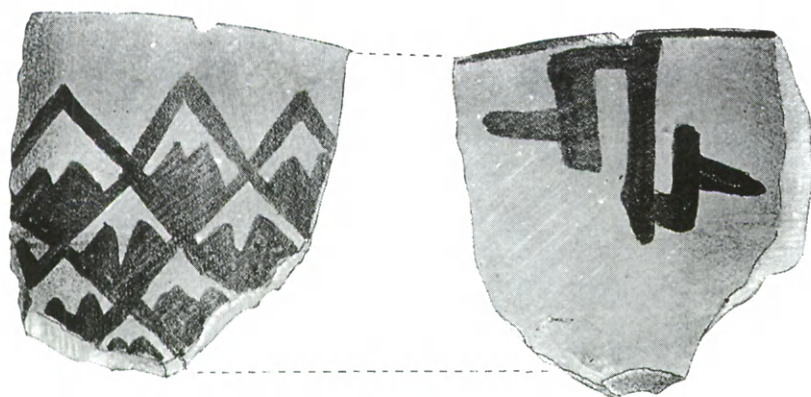
1

2

3

α

4

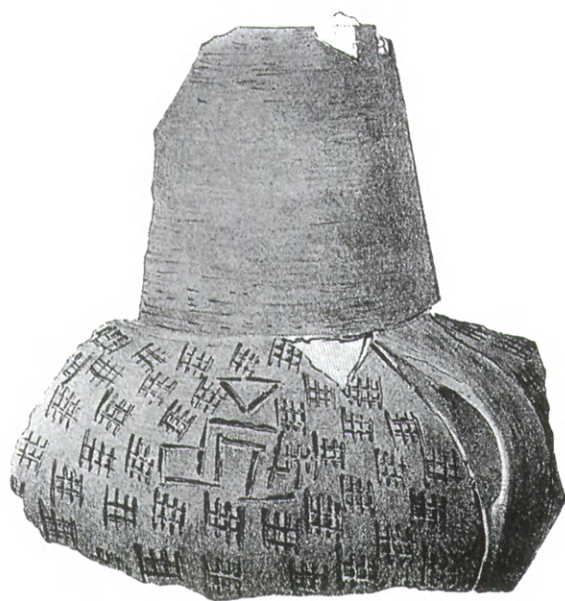
β

5

Γραπτά αγγεία τῆς πρώτης περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (Α 3 β)

1

2

3α

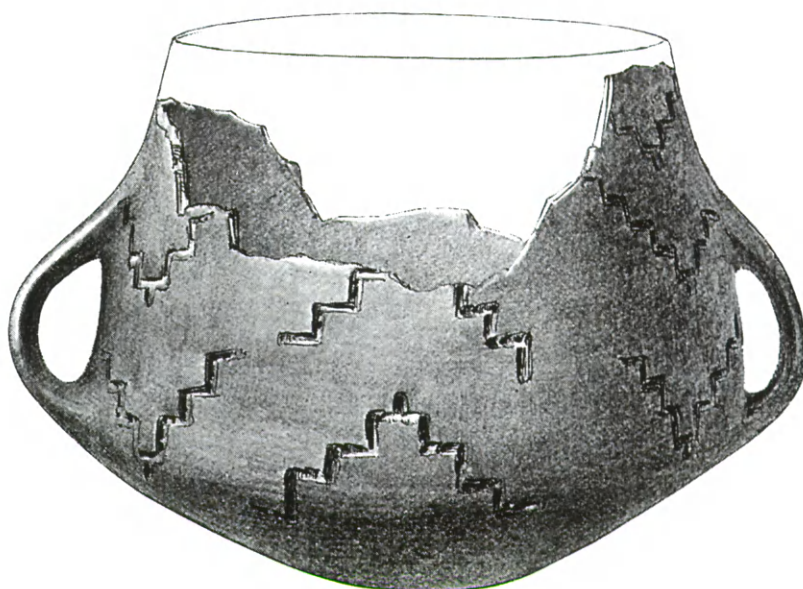

3β

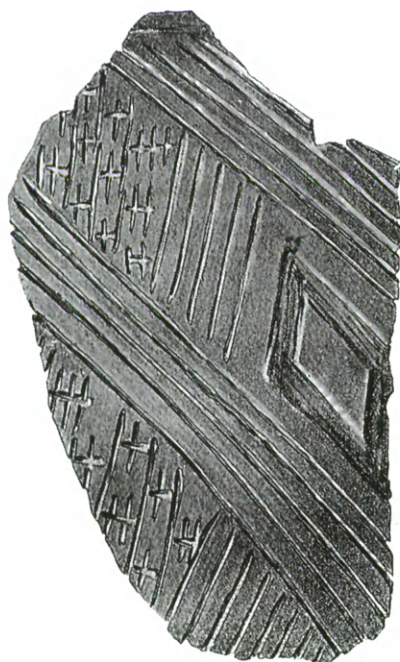

1

2

3

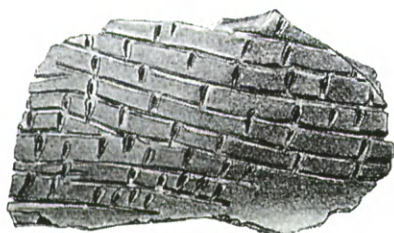
4

5

6

7

8

9

Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος

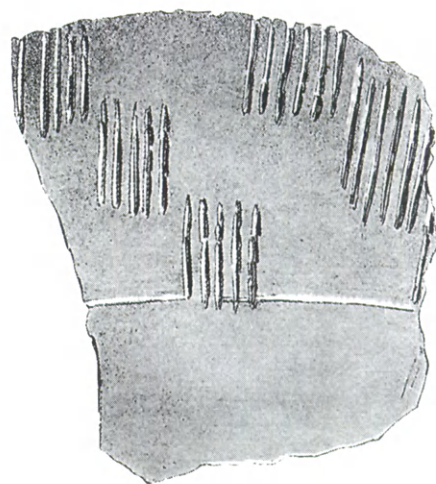

1

2

3

4

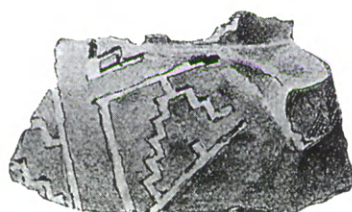
5

6

7

8

9

10

11

12

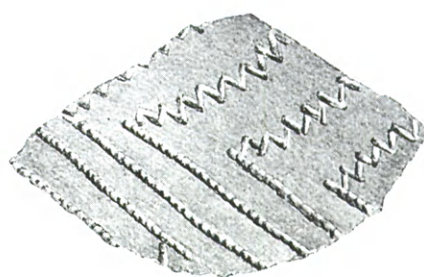

1

2

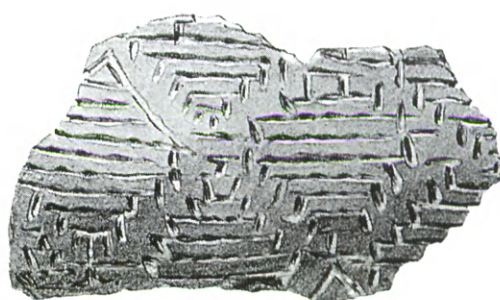
3

4

5

6

7

8

9

10

11

Ἐγχάρakta ἀγγεῖα τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος

1α

1β

2

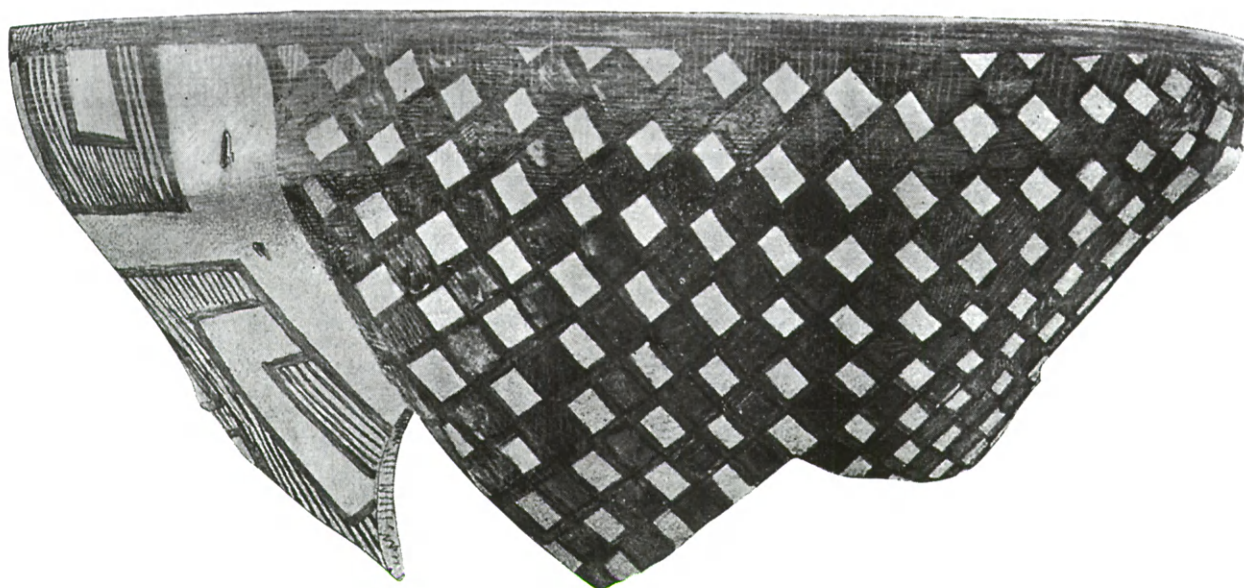

3

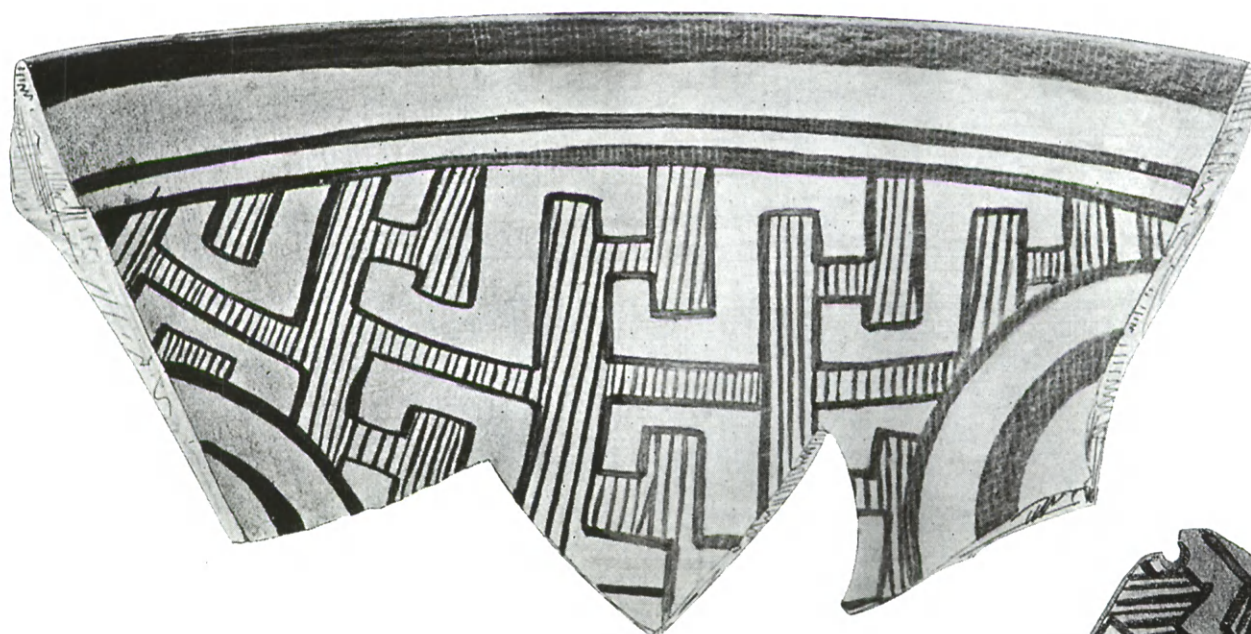

4

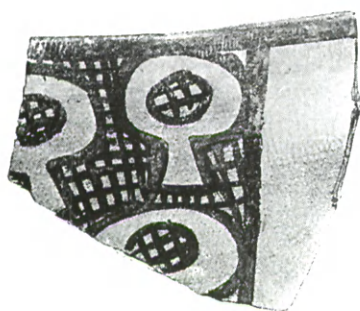

1α

1β

2

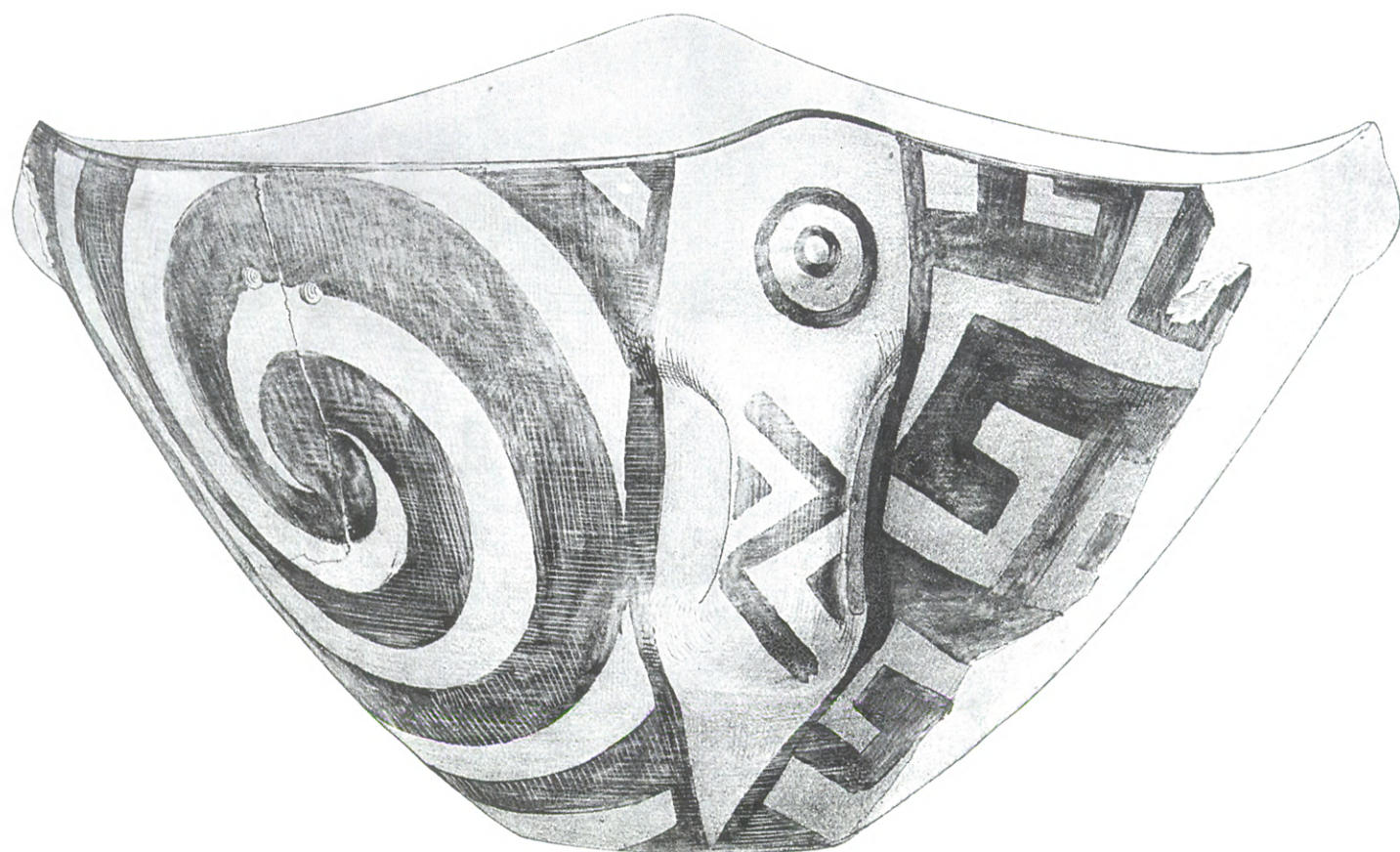
3

4

Γραπτά αγγεία της δευτέρας περιόδου του λιθικού αιώνος (B 3 α)

Γραπτή φιάλη τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (B 3 α)

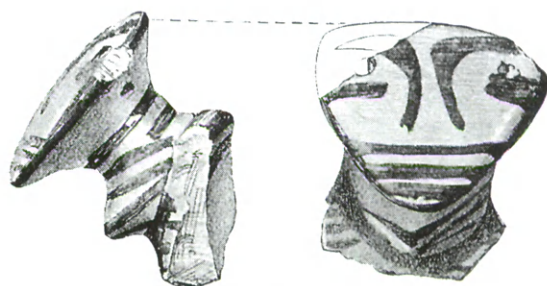
1

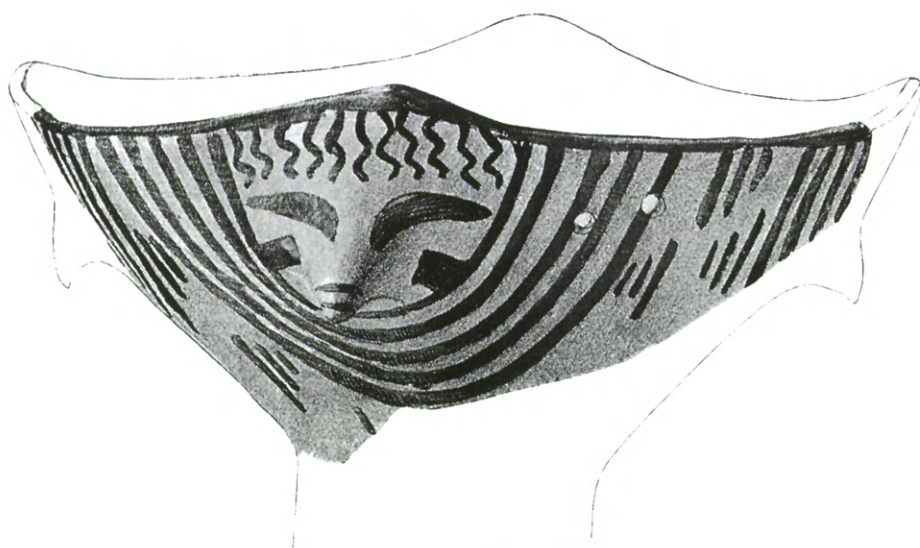
4

2

5

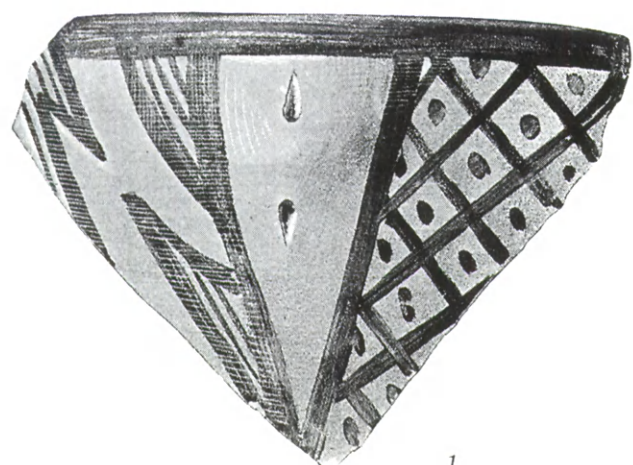
3

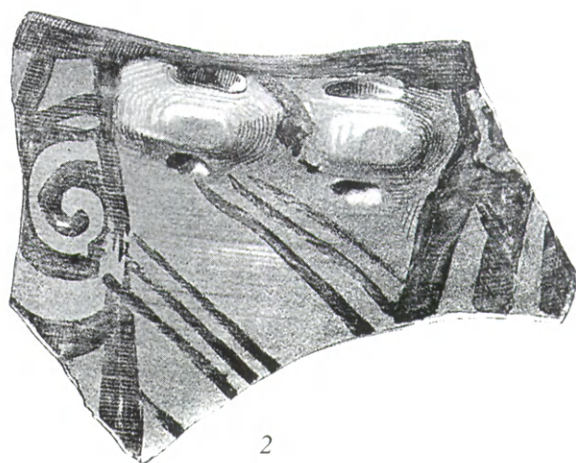
6

Γραπτά αγγεία τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (B 3 α)

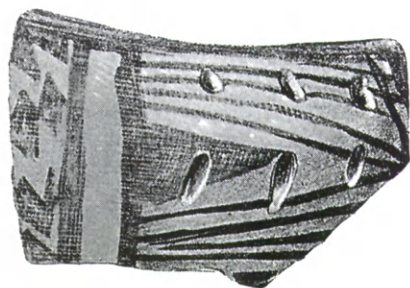
1

2

3

4

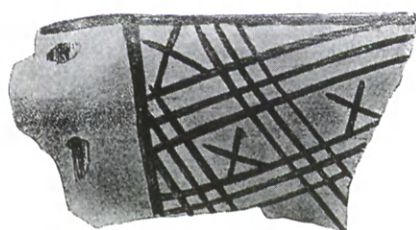
6

5

7

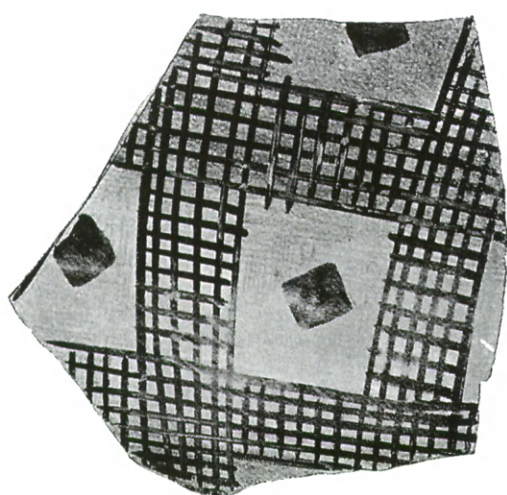

8

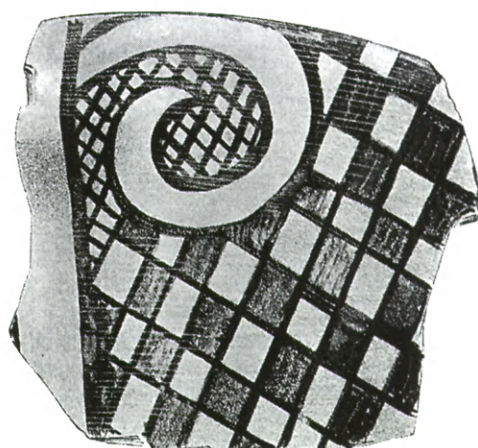

9

1

2

3

4

5

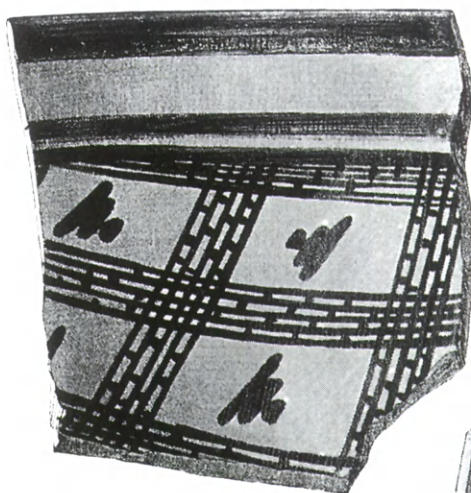
6

Γραπτά αγγεία τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (B.3 α)

1

2

3

5

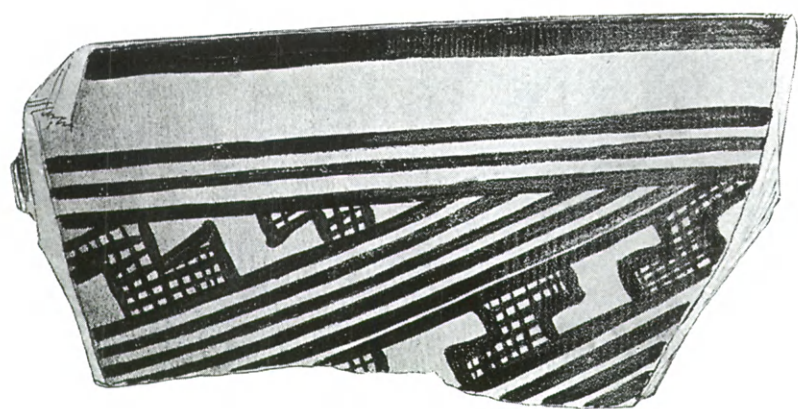
4

6

Γραπτά αγγεία τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (B 3 α)

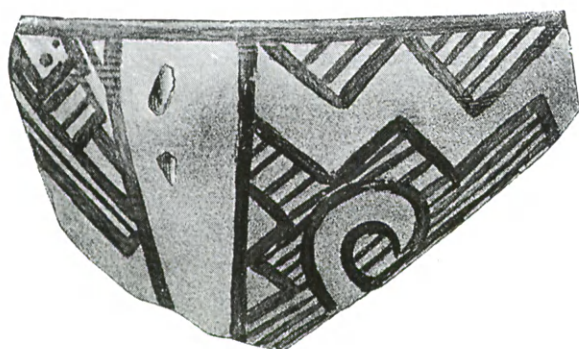
1

2

3

4

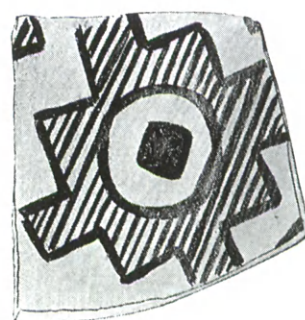
6

5

7

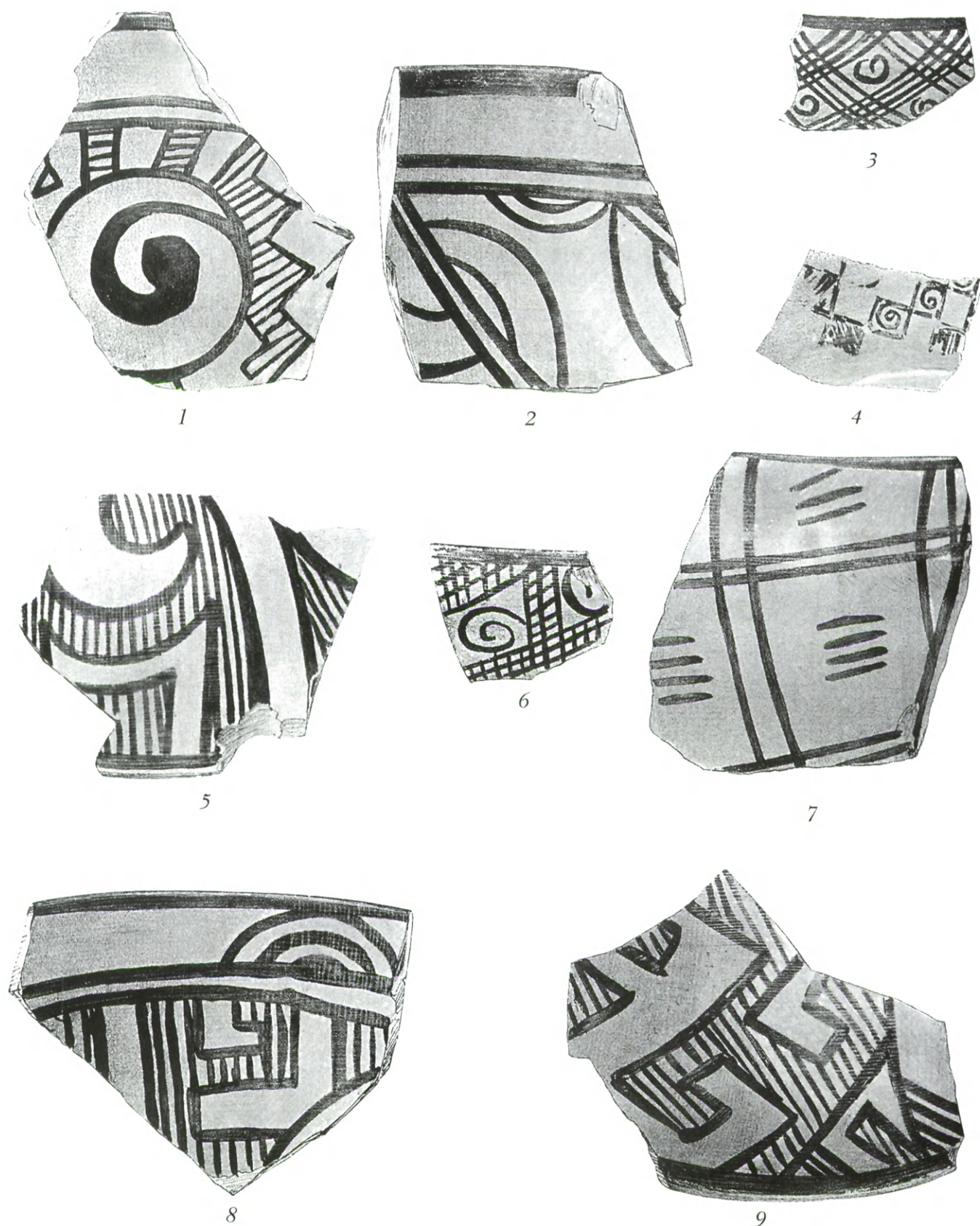
8

Γραπτά αγγεία της δευτέρας περιόδου του λιθικού αιώνος (Β 3 α)

Γραπτά αγγεία τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (Β 3 α)

1

2

Γραπτά αγγεία τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος (Β 3 β)

2α

1

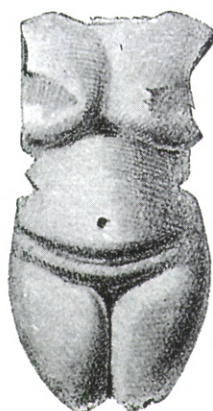

2

Ειδώλια. Ἀρ. 1 λίθινον, ἀρ. 2 πήλινον

1

2α

2β

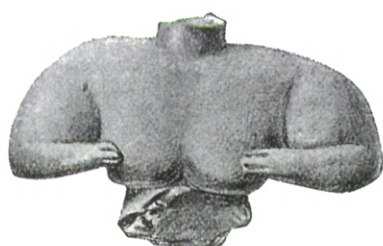
3α

3β

6α

4

5

6β

1α

1β

2

3α

4α

4β

3β

5

6

7

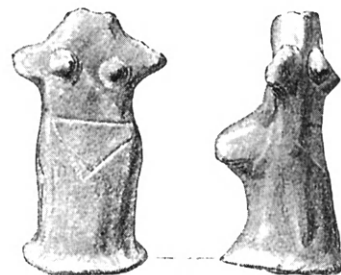

1

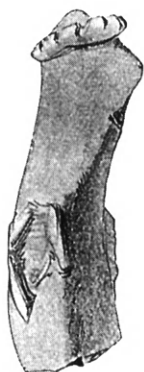
2

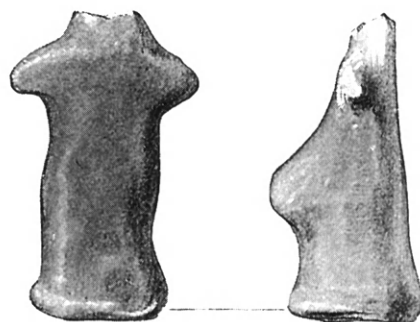
3

4

5

6

7

8a

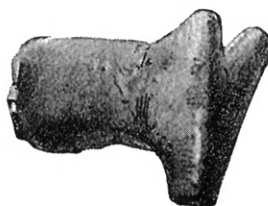
8β

9

10

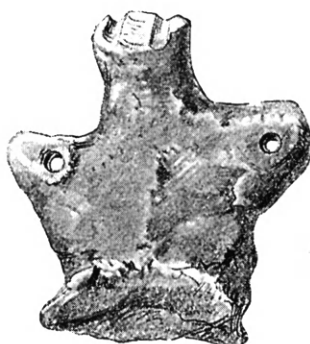
11

12

1

2

3

4

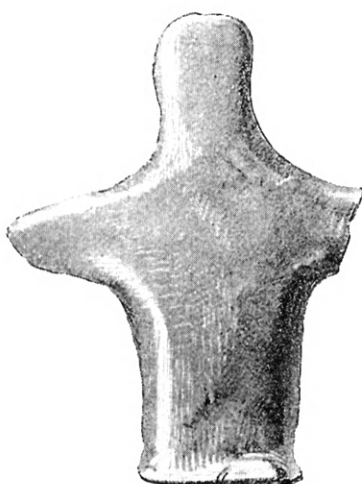
5

6α

6β

7

8α

8β

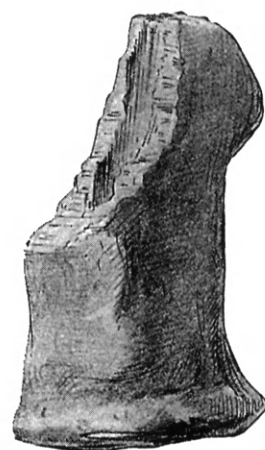
Πήλινα ειδώλια Σέσκλου (αρ. 1-5) καὶ Διμηνίου (αρ. 6-8)

1

2

3

4

5

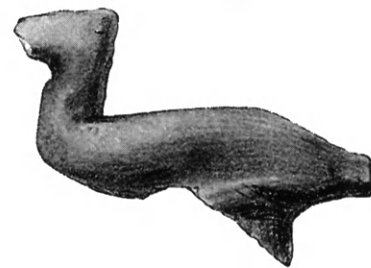
6

7

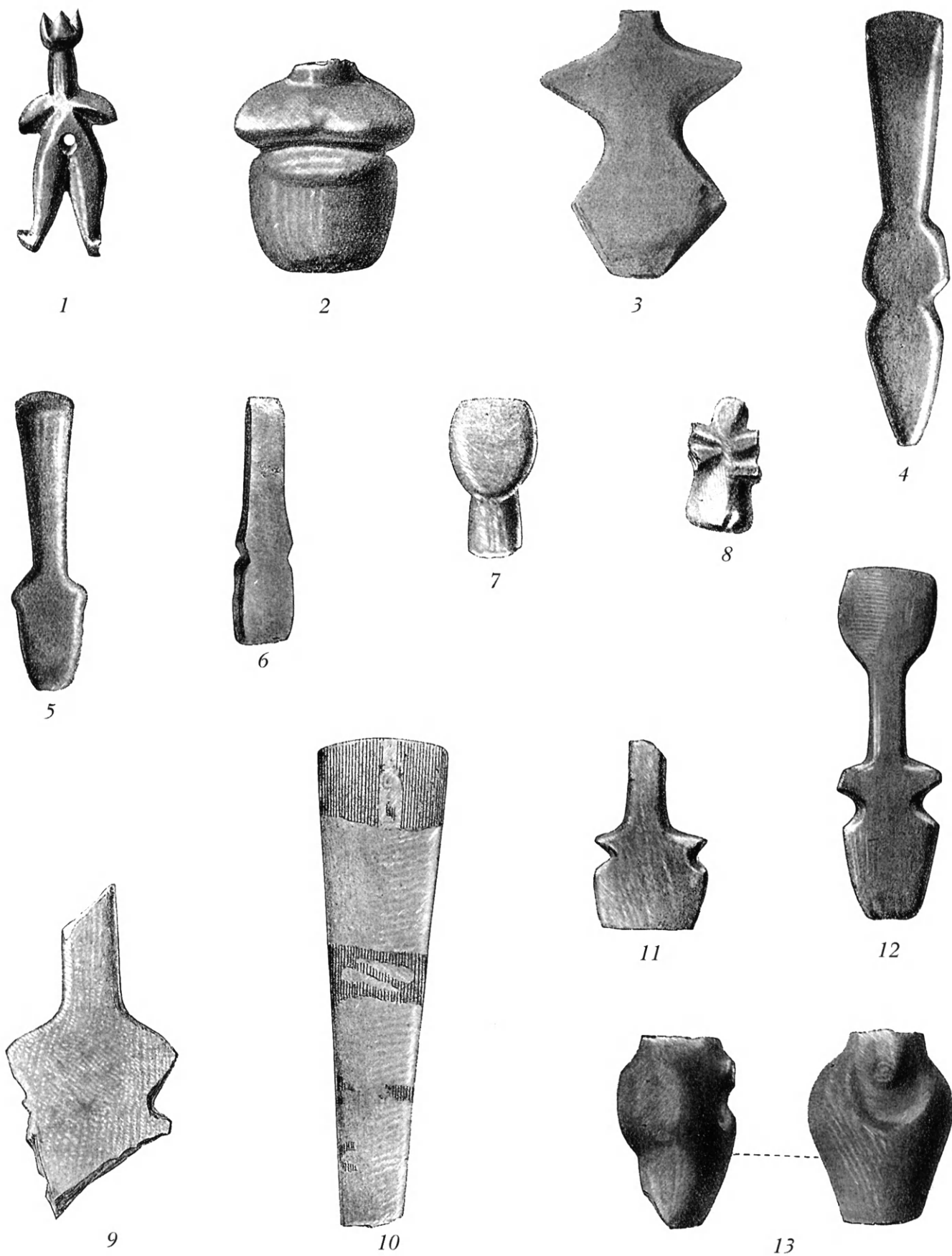

8

9

Λίθινα είδώλια Σέσκλου (άρ. 1-6) καὶ Διμηνίου (άρ. 7-13)

1

3

4

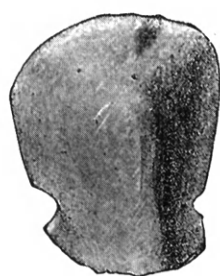
2

5

6

7

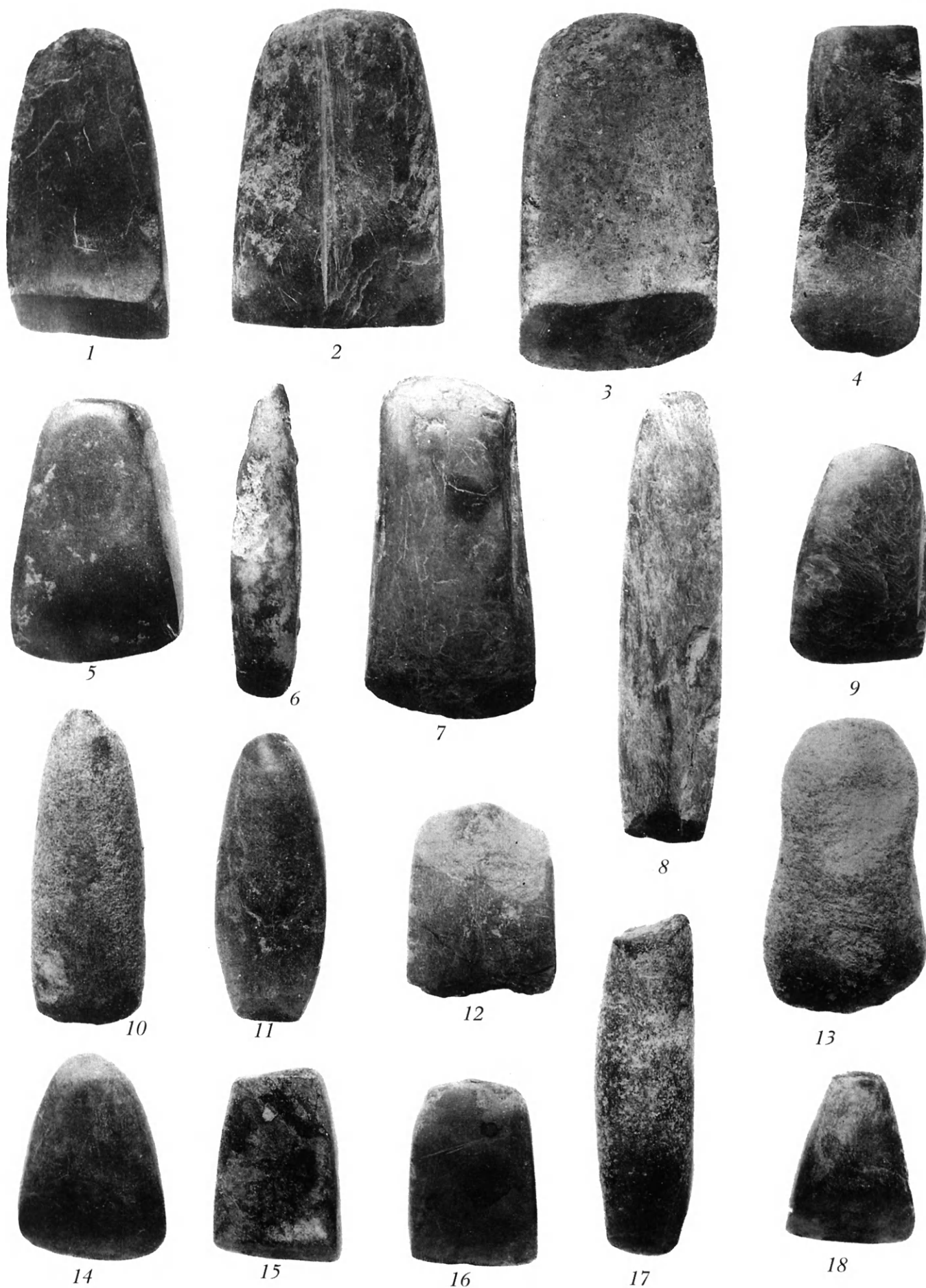

8

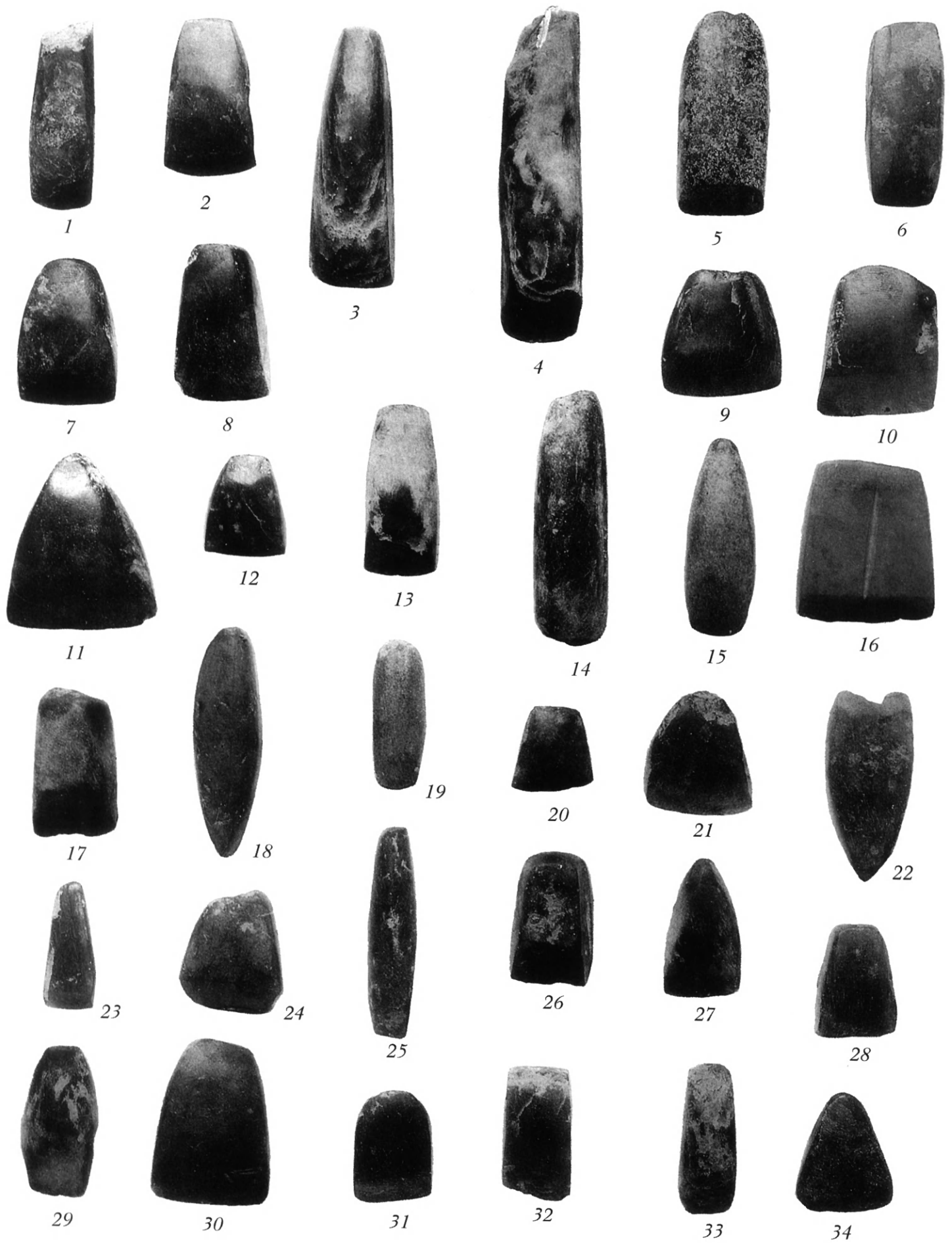
9

Λίθινα ειδώλια Διμηγίου (άρ. 1-7), Σέσκλου (άρ. 8) και Τοπουσλάρ (άρ. 9)

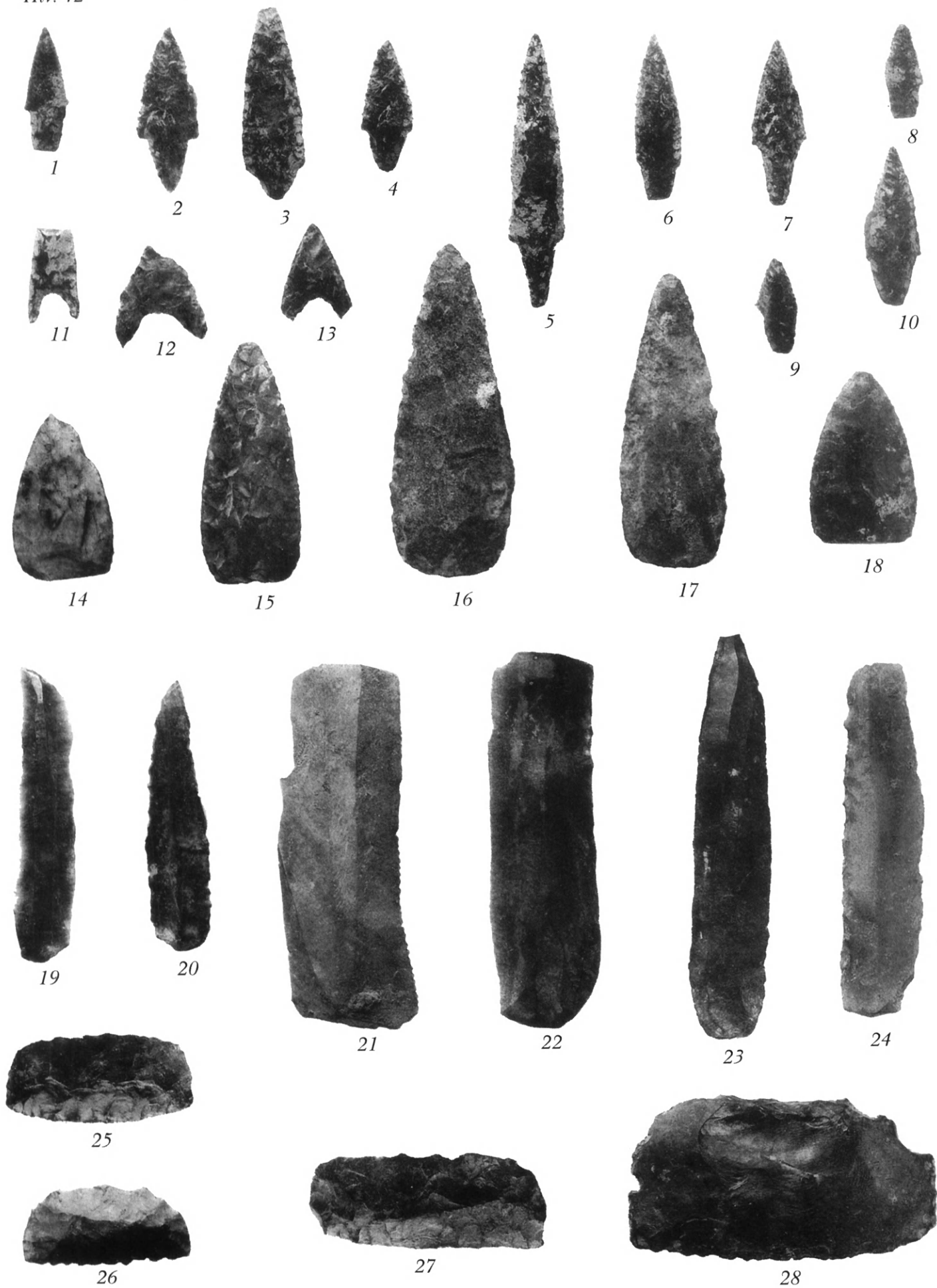

Λίθιναι ἀξίναι καὶ σμίλαι

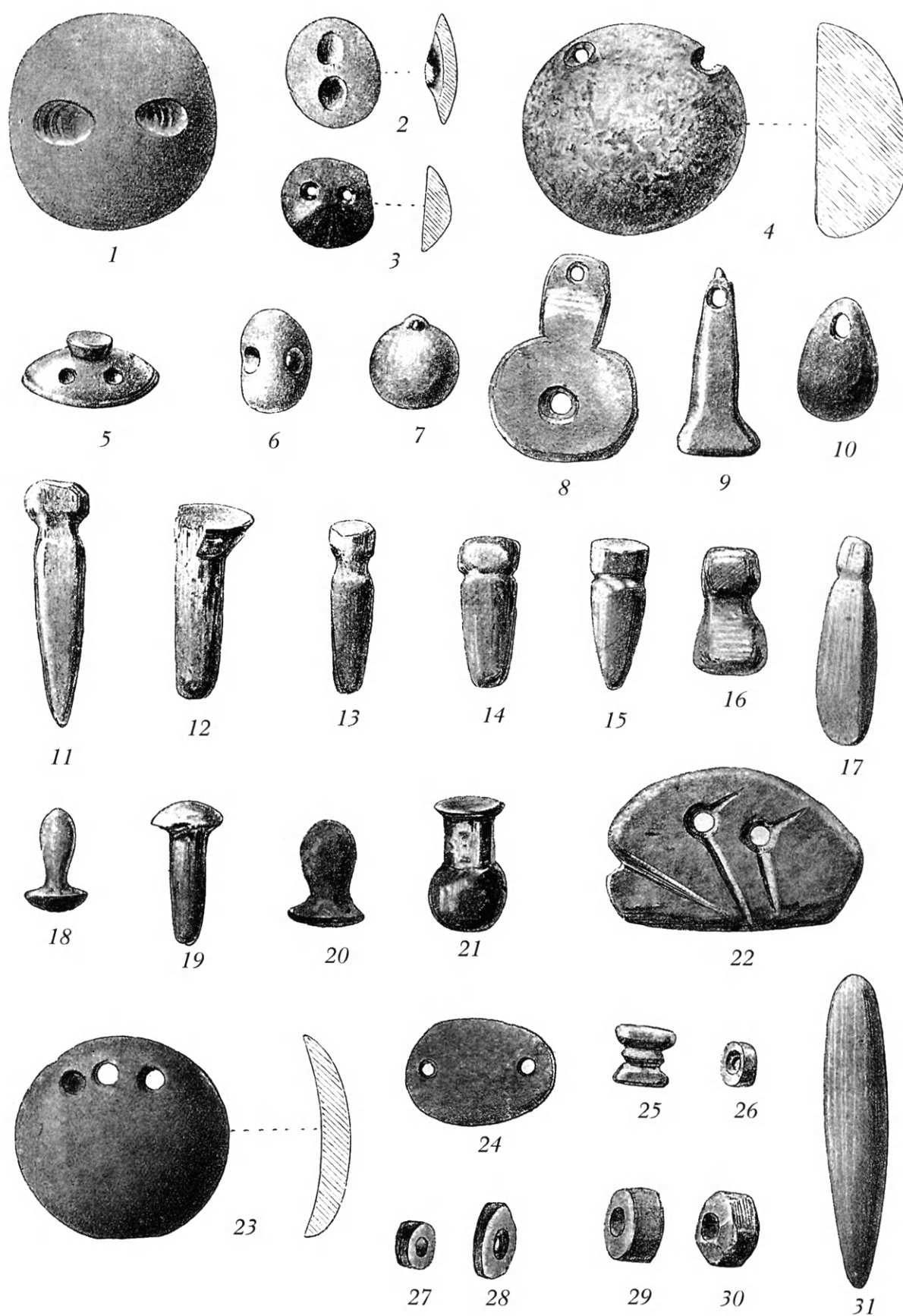

Αίχμαί, λεπίδες κ. ἄ. ἐκ πυρίτου ἢ ὀψιανοῦ

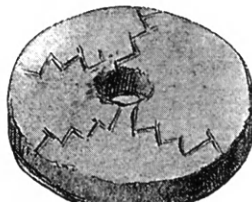
Κοσμήματα καὶ ἄλλα λίθινα πράγματα.

1

2

3

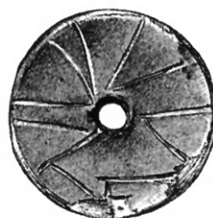
4

5

6

7

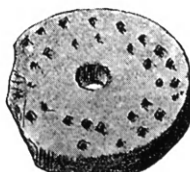
8

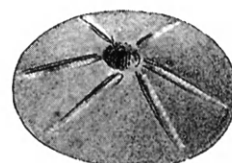
9

10

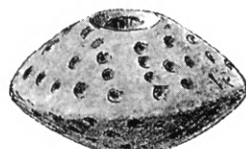
11

12

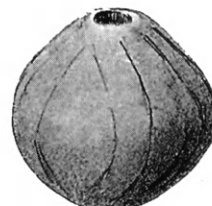
13

14

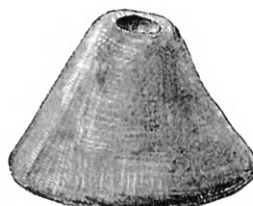
15

16

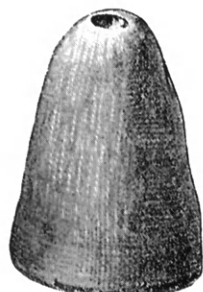
17

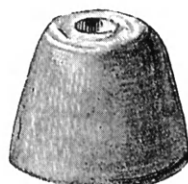
18

19

20

21

22

23

Ὀστεῖνα ἐργαλεῖα

Ὀστέϊνα ἐργαλεῖα κ. ἄ.

Ὅστεϊνα ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ
ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ
ΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ
ΔΙΜΗΝΙΟΥ ΚΑΙ ΣΕΣΚΛΟΥ
ΑΡ. 14 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΝΕΤΥΠΩΘΗ ΤΟ 2000

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΡΙΑΝΑΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΔΡΟΒΙΚ